

K 21 275
4

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სიმონი და დავითი

სახარება

„მეცნიერება“

საქართველოს
სამეცნიერო აკადემია

45-2009
სამეცნიერო
6.2.89
4/21 2009

ქართული ეთნოგრაფიული
მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი

გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს სუტტომეული გამომცემლობის
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსის, ქართული
ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის პრეზიდენტის,
სახალხო მხატვრის

ზურაბ წერეთლის მოთავეობით

ᑭᑦᑲᑦᑲᑦ ᑭᑦᑲᑦᑲᑦ

ᑭᑦᑲᑦᑲᑦ
ᑭᑦᑲᑦᑲᑦ

შინაგონი ქართული

V ისტორიულ- ეთნოგრაფიული ნაჩვენებები, ფოტოგრაფიები, ხელნაწილები

ცომი ვამოსაცემად მოამზადეს ბურაბ წერეთელმა
და თამილა ცაგარეიშვილმა

„მაცნეთაგან“
თბილისი

63.5(2r)
39(479.22)
h 671

გ. ჩიტაიას „მშრომები“-ს მეხუთე ტომში თავმოყრილია ავტორის მიერ 1924 – 1986 წლებში დაწერილი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევები, რეცენზიები, წერილები, მოგონებები.

კრებული თემატურად მრავალფეროვანია. მასში ასახულია ქართული სამეცნიერო აზრის განვითარების ისტორია, დახასიათებულია XX საუკუნეში მოღვაწე ქართველ მეცნიერთა შემოქმედებითი გზა, კრიტიკულადაა შეფასებული XX საუკუნის ევროპელ მეცნიერთა რიგი ნაშრომები საქართველოს შესახებ.

ტომში წარმოდგენილი რეცენზიები და წერილები ეძღვნება ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ, ეთნოლინგვისტურ, ეთნოკულტურულ, წყარომცოდნეობით, ისტორიოგრაფიისა და სხვა მნიშვნელოვან სამეცნიერო ძიებებს.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინსიტყვაობა, შენიშვნები, ლექსიკონი, საძიებლები დაურთო თ. ცაგარეიშვილმა.

ეთნოგრაფიული ილუსტრაციები და საველე ჩანახატები ტომს დაურთო ზ. წერეთელმა.

მონოგრაფია განკუთვნილია ეთნოლოგების, საქართველოს ისტორიის სპეციალისტების, სტუდენტებისა და კულტურის ისტორიით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი რ. შეტრეველი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

შემდგენელი რედაქტორი თ. ცაგარეიშვილი, პროფ., ისტ. მეც. დოქტორი

რეცენზენტები: მ. ლორთქიფანიძე, პროფ., საქართველოს მეცნიერებეთა აკადემიის აკადემიკოსი
დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს მეცნიერებეთა აკადემიის აკადემიკოსი

K.21295

№ 050500000
M 607 (06)-2001

ISBN 99928-51-11-2

© ქართული ენციკლოპედიური პენსიონატის ფონდის უზენაესი საბჭოს მიერ
„პენსიონატის“
2001

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ჩემი ცხოვრების განვლილ გზას რომ ვაკვირდები ვხვდები, თუ რამე გამოკეთებია მხოლოდ ემპირიული ცოდნით აღჭურვილი ჩემი ხალხის თანადგომით, რომელიც მემკვიდრეობით ინახავს მრავალი საუკუნის გადანაცხოვრებ დიდი ისტორიული ღირებულების ნაშთებს.

გიორგი ჩიტაიას ბოლო გამოსვლიდან
1985 წ.

გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს მეხუთე ტომში თავმოყრილია ავტორის მიერ 1924–1986 წლებში დაწერილი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევები, წერილები, რეცენზიები, მოგონებები.

კრებული თემატურად მრავალფეროვანია. მასში ასახულია ქართული სამეცნიერო აზრის განვითარების ისტორია, დახასიათებულია XX საუკუნეში მოღვაწე ქართველ მეცნიერთა შემოქმედებითი გზა, კრიტიკულადაა შეფასებული ევროპულ სამეცნიერო წრეებში შექმნილი ნაშრომები საქართველოს შესახებ.

გ. ჩიტაია ერთ-ერთი პირველთაგანი აღზღვდა ზოგიერთ მეცნიერთა შორის ფეხმოკიდებული აზრის წინააღმდეგ, რომ თითქოს საქართველო და კავკასია მხოლოდ იმ მრავალრიცხოვან ხალხთა ნაშთების თავშესაფარია (რიტერი), რომლებიც აქ უხსოვარ დროს შემოიხიზნენ. ამიტომ ის მხოლოდ შარაგზაა, რომელზეც დიდი ხალხები ჩრდილოეთიდან-სამხრეთით და პირუკუ მოძრაობის დროს აქ მცხოვრებ კულტურულ ღირებულებას მოკლებულ ხალხებს გადასცემდნენ თავიანთ კულტურულ ღირებულებას; საქართველოს სამეურნეო მიღწევებს კი, მხოლოდ კეთილმყოფელი გეოგრაფიული და ბუნებრივი პირობებით ხსნიდნენ (J. Karst, A. Namitok, B. Braunqart, G. Montandon, K. Иностранцев).

გ. ჩიტაია ქართველ მეცნიერთან

სხედან (მარცხნიდან): გ. ჩიტაია, ი. ვაკუა, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. აშირანაშვილი
დგანან (მარცხნიდან): ვ. ბერიძე, პ. ვუგუშვილი, ს. დურმიშიძე, რ. ნათაძე

მკვლევარმა ასევე მკაცრად გაილაშქრა საქართველოს და კავკასიის შესწავლის საკითხებში გაბატონებული თეორიის წინააღმდეგ, რომლის ტყვემად, კულტურის თითქმის ყველა არსებითი მოვლენა განიხილებოდა როგორც ძველი ირანული გავლენის ნაყოფი (**А. Веселовский, М. Ковалевский, К. Иностранцев, В. Миллер, А. Генко, О. Везендок**).

გ. ჩიტაიას შემოქმედებამ, ამ თეორიების საპირისპიროდ, ნათლად გამოავლინა საქართველოსა და კავკასიის ხალხთა თვითმყოფადი კულტურის სიძველე და აბორიგენული წარმომავლობა, ქართველი ხალხის მდიდარი შრომითი ბიოგრაფია, მაღალი სამეურნეო კულტურული მიღწევები და ცხადყო, რომ კავკასიის ხალხთა კულტურა და ყოფა შეიცავს თავისთავადი ხასიათის ნიშნებს, რომლებიც გამოყოფენ მათ სხვა ცივილიზაციებისაგან.

სპეციალური კვლევით, მან უკუაგდო მთელ რიგ ევროპელ მეცნიერთა შორის საყოველთაოდ გავრცელებული მოსაზრება, ქართული კოსტუმის მოდის და სესხების თეორიის შესახებ. ცხადყო, რომ ქართულმა ხალხურმა ტანსაცმელმა თავისი მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე განიცადა რიგი ცვლილებები და ჩამოყალიბდა ისტორიული ეპოქების მანძილზე ქართველი ხალხის სამეურნეო-ყოფითი, კლასობრივ-წოდებრივი და ეთნიკური ჯგუფების შესაბამისად (**А. Зиссерман, Max Tilke, O. Nagarth, Perrot et chipier, O. Weber, H. Hoortgat, A. Pozenberg, Reimpel, W. Paul, Fd. Porada**).

გ. ჩიტაია მკაცრად იცავდა ეთნიკური ნომენკლატურის საკითხებს. იგი თვლიდა, რომ ეთნიკურ ცნებათსისტემას სიზუსტე და უნიფიკირება აკლია, რაც საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს, რადგან თავისი შედეგებით სცილდება მეცნიერულ ინტერესებს. მისი გამოვლინებაა სწორედ არაერთი მცდარი და ტენდენციური კონცეფცია ქართველი ხალხის შიგნით ეთნოგენეტიკური გათიშულობის მცდელობის, მთისა და ბარის მოსახლეობის სოციალ-ეკონომიკური დაპირისპირების, მთის იზოლაციისა და სხვა თეორიების გავრცელება.

იგი აკრიტიკებს რუსულ თუ ევროპულ ენებზე გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში გამოთქმულ მოსაზრებებს ქართველი ხალხის სხვადასხვა ეთნიკურ ერთობად დანაწევრების მცდელობაზე (**R. Bleiester, H. Porlig, R. Weinholdt, R. Treide, П. Подъячих, А. Боярский, М. Ковалевский** და 16) რაც არა მარტო მცდარად, არამედ საზიანოდ შიაჩნია ქართველი ხალხის ეთნიკური მთლიანობისთვის.

გ. ჩიტაიას კვლევა-ძიების მთავარი ქვაკუთხედი იყო ქართველი ხალხის სამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიის კვლევა, მისი გენეზისის, ეთნოსპეციფიკისა და კულტურულ-ისტორიული ღირებულების დადგენა. მან დაასაბუთა თეზისი ქართული სახვნელი იარაღის ძველთაგან მომდინარეობის, მაღალგანვითარებულობის, ცალკეული ტიპების ადგილობრივი წარმოშობისა და ლოკალურ პირობებთან შეგუების შესახებ; დაადგინდა ის წვლილი, რომე-

ლიც ქართველმა ხალხმა შეიტანა მიწათმოქმედების განვითარებაში: მარცხ-
 ლეულის ადგილობრივი ჯიშების გამოყვანით და სახვნელი იარაღის სრულყოფილი
 ყოფით. გ. ჩიტაიას მეცნიერულმა შემკვიდრებამ ცხადყო, რომ საქართველოში
 შედის სამიწათმოქმედო კულტურის იმ ზოლში, სადაც გამოშუშავდება ძველი
 ცივილიზაცია, ხოლო სახვნელი იარაღების განვითარების ისტორიის საფეხუ-
 რები (მარტივიდან – რთულისაკენ) ყველაზე სრულყოფილად საქართველოშია
 წარმოდგენილი.

საქართველოს სამიწათმოქმედო კულტურის კვლევის ამ გზაზე, მკვლე-
 ვარმა კრიტიკულად განიხილა და ფაქტებით, სწორი არგუმენტაციით უარყო
 დასავლეთ ევროპის სპეციალისტების მცდარი თეორიები ქართული სახვნელი
 იარაღების არაქართული წარმოშობის შესახებ (**K. Rau, F. Mopsa, G. Montandon, P. Leser, E. Curwen, A. Haxthausen, A. Byhan, R. Braungart, Ed. Hahn, Thimson, W. Miller, F. Parrot, A. Petzold, K. Weule, Serena, X. Вермишев**); სპეციალური კვლევით, დაამტკიცა
 აფხაზური სახვნელის – კალამბური და ოსური სახვნელის – მეკლენბურგული
 წარმოშობის მტკიცების ჰაქსტჰაუზის მოსაზრების მცდარობა და დაადასტუ-
 რა ქართული ოთხმხრიანი სახვნელის განვითარება ცალკეული ელემენტების
 განვითარების ხარჯზე. ამით მოხსნა ლეხერის შეხედულება მისი ევროპული
 წარმოშობის შესახებ.

აღსანიშნავია გ. ჩიტაიას ღვაწლი ამირანოლოგიურ ძიებებში. იგი პირ-
 ველი მკვლევარი იყო, რომელმაც ყურადღება მიაქცია ევროპელ მეცნიერთა
 დამოკიდებულებას ქართული ეროვნული ეპოსის მიმართ (აქსელ ოლრიცის)
 და პრომეთეს ლეგენდის – ა. კრაპისეულ ინტერპრეტაციას.

გ. ჩიტაია ყურადღებით ეპყრობოდა ყველა თეორიას, რომელიც რუ-
 სეთსა და ევროპის სამეცნიერო პუბლიკაციებში იჩენდა თავს. როგორიცაა,
 კავკასიის ხალხთა კლასიფიკაციის საკითხი **ა. ლაისტერისა** და **გ. ჩურხინის**
„География Кавказа“, Тф., 1924; საქართველოს მთისა და ბარის მოსახ-
 ლეობად დაყოფის ცდები **A. Byhan**-ის „**Kaukasus**“-ში, **Völkerkunde**, II, zw;
Stut., 1826; ძველი ქართული საცხოვრებლების შესახებ **M.** და **A. Haberlandt**-
 ების ნაშრომში გამოქვეყნებული იმავე ჟურნალში, **A. Byhan**-ის შეხე-
 დულებას ქართველთა სარწმუნოების შესახებ და ა. შ. (იხ. ქართული ეთნო-
 ლოგია, შრომები, ტ. III, გვ. 25–32). განსაკუთრებული დაკვირვებით იხი-
 ლავდა კავკასიის ეთნოგრაფიაზე მომუშავე **კოვალევსკის, ლენტოვისის,**
გოულდენშტედტის, პაუქსტაუზენის, მუშანინოვის და სხვების ნაშრო-
 მებს და კრიტიკულად აფასებდა მათ შემკვიდრეობას.

გ. ჩიტაიას მეცნიერული მუშაობის კრედო – მკაცრი მოქალაქეობრივი
 და მეცნიერული პრინციპების დაცვა იყო. იგი ერთი მხრივ, ობიექტურად
 უპირისპირდებოდა არააკადემიურობის ყოველგვარ გამოვლინებასა და
 პრიმიტივიზმს ქართულ მეცნიერებაში; მეორე მხრივ, პუბლიცისტურ-კრი-
 ტიკული კალმით ილაშქრებდა ყველა მცდარი თეორიის წინააღმდეგ „არ შეიძ-
 ლება არც ერთი ტენდენციური და მცდარი თეორიის ყურადღების მიღმა

დატოვება – წერდა ის პირად დღიურში – წინააღმდეგ შემთხვევაში შედეგი არ დააყოვნებს. ის უმალ მიეწერება ქართველი ხალხის ბიოგრაფიას”

იგი ცხოვრობდა და იღვწოდა თავისი ერის ღირსეულად წარმოჩენის დიდი შინაგანი მოთხოვნებიდან და ამიტომ პრინციპული და შეუვალი იყო მისი დამოკიდებულება არასწორი არგუმენტებისა და თეორიების ყოველგვარი გამოვლინების მიმართ.

გ. ჩიტაიას თავისი მრავალმხრივი მუშაობის ერთ-ერთ ძირითად მიზნად ქართული ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის სათანადოდ წარმოჩენა მიაჩნდა. მან ხარკი მიაგო **ვახუშტი ბაგრატიონის, ნიკო ხიზანიშვილის (ურბნელი), თედო სახოკიას, ნიკო შარის, ექვთიმე თაყაიშვილის** და სხვ. ეთნოგრაფიულ მონაპოვარს და სათანადოდ წარმოაჩინა მათი დამსახურება დარგის განვითარების საქმეში. მანვე გამოავლინა ვახუშტის ადრე, შედარებით მეთოდის გამოყენების ფაქტი ქართულ საისტორიო მწერლობაში, XIII საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე მწერალ-ფილოსოფოს **ნიკოლოზ გულაბერისძეს** ნაშრომში, რომელიც საგანგებოდ მსჯელობს სხვადასხვა ეთნოსთა დამახასიათებელ თვისებებზე, ერთმანეთს უდარებს ქართველებისა და ბერძნების ბუნებას და ასკვნის, რომ თვითველს უფრო დედამიწის ზურგზე თავისი ასპარეზი გააჩნია „საზღვარი ტომებისა“ და „შემსგავსებულებად“.

მანვე ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიაში ვახუშტის შემდეგ კუთვნილი ადგილი მიუჩინა **დავით ციციშვილ-ფანასკერტელს**.

გ. ჩიტაიამ სათანადოდ შეაფასა ქართველ ეთნოგრაფთა ის პლეადა, რომელმაც **ი. ჭავჭავაძის** ხელკურთხევით დაიწყო მოღვაწეობა. ნ. ხიზანიშვილის შემოქმედების გამოკვლევის შემდეგ დაადგინა, რომ **ნ. ხიზანიშვილი** გვევლინება ორი შესანიშნავი დებულების ავტორად. მან დაადასტურა ქართველ ტომებში: 1) კერძო საკუთრებამდე ადრე საზოგადო-საგვარეულო საკუთრების არსებობა; 2) მატრიარქატის არსებობის ფაქტი, რომელიც მანამდე ზოგადსამეცნიერო ლიტერატურაში მ. კოვალევსკის აღმოჩენად იყო ცნობილი.

გ. ჩიტაიამ სათანადოდ შეაფასა თ. სახოკიას ღვაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში. მისი ნაშრომების სრულყოფილად განხილვის შემდეგ იგი განსაკუთრებით ყურადღებით ეკიდება თ. სახოკიას დაკვირვებას „სქუამ მითორგინაფას“// „კუვადას“ ჩვეულების შესახებ; ავლენს მის კულტურულ-ისტორიულ ღირებულებას, როგორც ჩვეულების თანამედროვე ბასკებში დამოწმების მნიშვნელობის, ისე, ხალხურ ჩვეულებებში – როგორც მატრიარქატიდან – პატრიარქატიში გარდამავალი პერიოდის ფაქტის შემონახულობის დადასტურებას.

ექვთიმე თაყაიშვილის ღვაწლის აღნიშვნისას, გ. ჩიტაია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მის თაოსნობას ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებისა და სამუზეუმო ექსპონატების მოპოვება-დაუნჯების საქმეში. კერძოდ, სვანური დროშა „ლემის“, „სვანური საყურცხლის“,* და ა.შ., რომელიც დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ექვთიმე თაყაიშვილმა პირ-

* სწორედ ამ „საყურცხალზე“ შეიქმნა **გ. ჩიტაიას** პირველი ნაშრომი „სვანური საყურცხი“ სსს, ტ. II, 1995, რომელიც შემდეგ **ექვთიმე თაყაიშვილის** ინიციატივით ითარგმნა ინგლისურიდან და დაიბეჭდა ჟურნალ „კორიანში“, იხ. The Svanian „Sakurtskali“, Georgia, vol. I, London, 1936, გვ. 89–100 [თ.კ.]

ველმა მიაქცია ყურადღება ოქრომკედლობის ადგილობრივ (სვანეთში) განვითარებას და დაათარილა მისი წარმოების დაცემის პერიოდიც (XVIII ს. ბოლო XX ს. დასაწყისი).

ნაშრომში „**ნაყო მარი და საქართველოს ეთნოგრაფია**“, პირველმა გაამუქა ნ. მარის ღვაწლი ეთნოგრაფიის დარგში და შეაჯამა მისი მნიშვნელოვანი კვლევა-ძიებითი შედეგები შავშეთ-კლარჯეთის, გურიის, აფხაზეთის ეთნოგრაფიიდან.

გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს V ტომში არქივიდან შეირჩა და პირველად ქვეყნდება ნაშრომები.

1. ვახუშტი ბაგრატიონი – ეთნოგრაფია, 1958.
2. ნაყო მარი და საქართველოს ეთნოგრაფია, 1958.
3. ქართული ეთნოგრაფია ვალშია ლადო აღნიამვილის წინაშე, 1960.
4. შალვა ამირანაშვილი, მეცნიერი, მოღვაწე, 1973.
5. იოსებ გრიშაშვილი, პოეტი-ეთნოგრაფი, 1965.
6. დავით კლდიაშვილი, მწერალი-ეთნოგრაფი, 1962.
7. პროფესორი, დოქტორი რობერტ ბლაიხშტაინერი და კავკასიის ეთნოგრაფია, 1954.
8. პროფესორი, დოქტორი კაზიმირ მოშინსკი, 1960.
9. ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან საცხოვრებელი ნაგებობანი (უთარილო).
10. Культурные достижения грузинского народа, 1959.
11. Древнейшие жатвенные орудия и их роль в развитии земледелия, 1968.
12. მარიამ ლორთქიფანიძის სამეცნიერო მოღვაწეობა, 1983.
13. Н.В. Дондуа – научная деятельность, 1962.
14. Абхазы. Этнографическая справка, 1950.
15. О надземных склепах в хевсуретии, 1938.
16. Тбилиссские ювелирные мастерские, 1941.
17. Мачахела, 1961.
18. Концепция В.В. Бардавелидзе о липанальском искусстве, 1973.
19. Рецензия, М.Н. Благовещенский и В.М. Мешковский, Советская верхняя Сванетия с картой и 39-ю снимками, предисловие В.Н. Васильева, рукопись, 1935.
20. Alexandre H. Krappé, Promethee: Revue de l'histoire des religions, t-C-XIX, №2-3, Paris, 1939 (უთარილო).
21. შენიშვნები პროფესორ R. Bleichsteiner-ის წიგნზე:
22. რეცენზია სარგის კაკაბაძის ნაშრომზე, ქართველი ხალხის ისტორია, ტ. I, თბ., 1953.
23. რეცენზია, გოთა-ლაიფციგი, 2 გამოცემა, 1967.
24. Рецензия на книгу «Население ССР», справочник, М., 1974.
25. Рецензия Ш.Д. Инал-ипа, Вопросы Этнокультурной истории Абхазов, Сухуми, 1976.

26. რეცენზია ლ. ბოკორიშვილი, კახური კერამიკა, თბ., 1944.
27. რეცენზია გ. ჩუბინაშვილის ნაშრომზე, Грузинская средневековая резьба по дереву (X-XI), Тб., 1958.
28. Рецензия на книгу Р.О.Шмерлинг Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тб., 1961.
29. რეცენზია ა. აფაქიძის ნაშრომზე, მცხეთა – ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიხედვით, თბ., 1959.
30. Рецензия Т.И.Голубкина, материалы к истории альбанских племён Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Б., 1961.
31. Т. И. Голубкина, Материалы к истории албанских племён Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Б., 1961.
32. ი. ვ. უზნაძე, XI საუკუნის დეკორატიული ძეგლი ს. ლაშქვანი, თბ., 1954.
33. მ. ურუშაძე, პირველი ქართველი გრავიორი გრიგოლ ტატიშვილი, თბ., 1958.
34. ჯ. რუხაძე, ხალხური აგრიკულტურა საქართველოში, თბ., 1983.
35. ა. ბოხოჩაძე, მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბ., 1963.
36. დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე და იბერიის ქალაქების ისტორიის საკითხები, თბ., 1964.
37. ი. უთურაშვილი, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში, თბ., 1967.
38. ნ. კახიძე, აქარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა, თბ., 1967.
39. არნოლდ ჩიქობავას ხსოვნას, 1985.
40. ი. სიხარულიძე, აქარა ისტორიულ-გეოგრაფიულად (ტოპონიმია), ბათუმი, 1960.
41. სიმონ ჯანაშია (მოგონება), უთარილო.
42. ვერა ბარდაველიძე (მოგონება), 1984.
43. ვლადიმერ (ვალოდია) ჭიქია (მოგონება), უთარილო.
44. ძუკუ ლოლუა (მოგონება), უთარილო.
45. ბოლოსიტყვა – გამოსათხოვარი 1986.

საარქივო მონაცემების გამოქვეყნებისას ძირითადად დაცულ იქნა ავტორისეული სტილი, შესწორდა ზოგიერთი უზუსტობა სქოლიოში. ხელნაწერის მიხედვით აღდგენილი სქოლიოები მხოლოდ ნაწილობრივ ასახავს გ. ჩიქაიას მიერ გამოყენებულ წყაროთა და ლიტერატურის მასშტაბს.

I ტომის წინასიტყვაობაში „ხუთტომეულის“ თემატურად დაყოფისას აღნიშნული გვქონდა, რომ V ტომში თავს მოიყრიდა ავტორის მიერ მხოლოდ რუსულ ენაზე შესრულებული ნაშრომები, მაგრამ მუშაობის პროცესში ეს პრინციპი შეიცვალა, რადგან მესამე ტომის, „XX-ს ქართული ეთნოგრაფია,

საველე-ეთნოგრაფიული ძიებანი, მეთოდოლოგია“, თაბახების გაზრდილმა რაოდენობამ გამოიწვია მისი გაყოფა ორ ტომად და საუნივერსიტეტო ლექციების კურსის ცალკე ტომად გამოყოფა. ამიტომ გ. ჩიტაიას შერჩეულსულ ენაზე შესრულებული ნაშრომები მხოლოდ შერჩევით, თემატურად შევიტანეთ ამ ტომში.

გამოქვეყნებული რეცენზიების გამოცემისას შენარჩუნებული იქნა გამოცემის პირველი სახე, ავტორისეული მართლწერა. დაცული იქნა ნაშრომების გამოცემის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა. საჭირო შემთხვევაში სწორებანი და შენიშვნები ჩატანილი იქნა სქოლიოში. ტექსტებს საჭიროებისამებრ შეეფარდა საილუსტრაციო მასალა.

აჩივის დამუშავება, ნაშრომების შერჩევა, ტექსტის გამოსაცემად მომზადება და ტომის შედგენა (წინასიტყვაობა, შენიშვნები, ლექსიკონი, საძიებლები, შინა-არსობრივად შრომების დალაგება, ძირითადი თავების დასათაურება) ეკუთვნის შემდგენელ-რედაქტორს პროფ. **თ. ცაგარეიშვილს**.

ტექსტებისათვის საილუსტრაციო მასალის და ეთნოგრაფიული ტაბულების შერჩევა, ნაშრომის ფორზაცის გაფორმება ეკუთვნის სახალხო მხატვარს **ზ. წერეთელს**.

გ. ჩიტაიას სურვილის გათვალისწინებით, „შრომები“-ს ხუთივე ტომის გარეკანზე გამოსახულია ბრინჯაოს გრიფონი (ბარონ სუტტნერის ნახატი), აღმოჩენილი თავად ჭავჭავაძის ნაფარეულის მამულში (თავადის ასულ სალომე მიურატის კოლექცია). გამოქვეყნებულია: ილუსტრირებული კავკასია, მთ. რედაქტორი ფ. მურიე, №4, 1889, ნოემბერი, გვ.3.

ამით მთავრდება დ. ჩიტაიას „შრომები“-ს ხუთტომეულის გამოცემა.

„შრომები“-ს ხუთტომეული გ. ჩიტაიას მეცნიერული მემკვიდრეობის პირველი გამოცემაა. მასში შესულია 220 ნაშრომი (აქედან 86 გამოქვეყნებული). სულ დაიბეჭდა 2245 გვერდი, 165 ფერადი ტაბულა და 1000 შავ-თეთრი სურათი.

გ. ჩიტაიას გამოკვლევები ეძღვნება ქართველი ხალხის ეთნოგენეზს, ეთნიკური კულტურის ყველა ძირითად მიმართულებებს, ეროვნულ თავისებურებებს, რომელიც მკვლავნდება მატერიალურ კულტურაში, საწარმოო გამოცდილებასა და შრომით ჩვევებში, იმ წვლილის წარმოჩენის მიზნით, რომელიც ქართველმა ხალხმა შეიტანა კაცობრიობის კულტურის ისტორიაში.

გ. ჩიტაიას მიერ მიღებულმა დებულებებმა ნიადაგი მოუმზადა ქართული ეთნოლოგიის ძირითადი პრობლემების კვლევას, რაც მას ფუძემდებლურ მნიშვნელობას ანიჭებს და საპატიო ადგილს – ქართული მეცნიერების საგანძურში.

თამილა ცაგარეიშვილი

ისტორიულ-ქონოგრაფიული ნარკვევები

ნაიკო ხიზანაშვილის ქონოგრაფიული მემკვიდრეობა

ნ. ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიული ნაწერები, ქართული ეთნოგრაფიული მეცნიერებისათვის დიდი ღირებულებისაა. პირველ რიგში, უმთავრესად ეს ეხება აქ უხვად მოცემულ ეთნოგრაფიულ მასალას, ხოლო, მეორე რიგში ავტორის ზოგიერთ მეცნიერულ დასკვნებს. ამასთანავე აღსანიშნავია ისიც, რომ ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიული ნაწერები სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებში გაბნეული და ამდენად ძნელად ხელმისაწვდომი, ამიერიდან ერთ წიგნად დაბეჭდილი¹, როგორც ფართო მკითხველ საზოგადოებას, ისე მეცნიერ სპეციალისტებს ამ საინტერესო ავტორის ნაშრომების გაცნობასა და გამოყენებას გაუადვილებს.

ნ. ხიზანაშვილი ქართველი ეთნოგრაფების იმ პლეადას ეკუთვნოდა, რომელმაც ი. ჭავჭავაძის ხელყურთხევით დაიწყო მოღვაწეობა და ქართული ეთნოგრაფიის გაუტეხელ ყამირს ღრმა კვალი გააგლო. ეს ადამიანი მისი დროის შესაფერისად კარგად მომზადებული, რომელსაც ჭკუა და ნიჭი უჭრიდა და კალამი ემორჩილებოდა, რომელიც ხალხის ზნე-ჩვეულებების ოსტატი-დამკვირვებელი და გონებამახვილი მკვლევარი იყო, ამ პლეადის ყველაზე მეტად თვალსაჩინო წევრია. ამიტომ არის, რომ მის ეთნოგრაფიულ ნაწერებს, რაც დრო გადის უფრო მეტი შეფასება ეძლევა.

ნიკოლოზ თევდორეს-ძე ხიზანაშვილი დაიბადა 1851 წელს სოფელ მალა-დოვლეთში (სამხრეთ ოსეთში) ძველებური ტიპის სოფლის მღვდლის ოჯახში. ნ. ხიზანაშვილის მამა მალე სოფელ მალა-დოვლეთიდან ს. ცერონისში გადაიყვანეს, სადაც ხიზანაშვილს თავისი ყმაწვილობის გატარება მოუხდა. აქ, ქართლის მდიდარი ბუნების წიაღში, მან ყრმობიდანვე შეითვისა შრომისა და დაბრკოლებათა დაძლევის უნარი და აქვე ჩაენერგა სიყვარული ხალხური სიტყვიერებისადმი. როგორც გადმოგვცემენ, ამ ხანებში მან ზეპირად იცოდა მრავალი ხალხური ლექსი და პოემა, ისევე როგორც შოთას პოემის მთელი კაბადონები. გორის სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ნ. ხიზანაშვილი შედის თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარიის კურსი მან 1870 წელს დაასრულა. მცირე მომზადების შემდეგ ის აბარებს გამოცდებს ბერძნულ და ლათინურ ენებში და 1871 წელს შედის ნოვოროსიის (ოდესის) უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე.

ნოვოროსიის უნივერსიტეტში XIX ს. სამოცდაათიან წლებში თავმოყრილი იყო მნიშვნელოვანი მეცნიერული ძალები. საბუნებისმეტყველო დარ-

¹ ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი), ეთნოგრაფიული ნაწერები, შგ II, თბ., 1940 (თ. ე.).

გებში აქ მოღვაწეობდნენ ახალგაზრდა (შემდეგში სახელმოხვეცილი) მეცნიერები: სეჩენოვი,² მეჩნიკოვი, ა. კოვალევსკი, მელიქიშვილი და პეტრიანოვილი, ხოლო ჰუმანიტარულ დარგებში: ა. პავლოვსკი, ლეონტოვიჩი და სხვები³. ამ უკანასკნელთ, როგორც იურიდიული დარგის სპეციალისტებს, უსმენდა იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტი ნ. ხიზანაშვილი. მისთვის განსაკუთრებით საყურადღებო უნდა ყოფილიყო ფ. ლეონტოვიჩის ლექციები. როგორც ცნობილია, ლეონტოვიჩი კავკასიის მთიელების ადათებს სწავლობდა და მან გაცილებით ადრე, ვიდრე მ. კოვალევსკი თავის ცნობილ მონოგრაფიებს დაბეჭდავდა, ჯერ კიდევ 1882–1883 წლებში გამოაქვეყნა ნაშრომი ამ საგანზე⁴. უნდა ვიფიქროთ, რომ ნოვოროსიის უნივერსიტეტში ნ. ხიზანაშვილს კარგი მეცნიერული წვრთნა უნდა მიეღო. ნ. ხიზანაშვილმა 1876 წელს ოდესის უნივერსიტეტი ჩინებულად დამთავრა და საქართველოში დაბრუნდა.

სამშობლოში ჩამოსვლისთანავე უმაღლეს სამსახური დაიწყო ზანგეზურში (გერიუსი), შემდეგ სტალინირში (ცხინვალი) გადაიყვანეს. ამის შემდეგ სურამში დანიშნეს, ხოლო სურამიდან თიანეთში გაამწესეს გამომძიებლად და უკანასკნელად დანიშნეს თბილისში. გარდაიცვალა თბილისში 1906 წელს დეკემბრის 15-ს ტყვიით მძიმედ დაჭრილი ვილაც ბოროტ-განმზრახველის მიერ. დაკრძალეს თბილისშივე პეტრე-პავლეს სასაფლაოზე.

სიცოცხლის ბოლო ხანებში ნ. ხიზანაშვილი ავადმყოფობდა ასტმით. მკურნალობის მიზნით 1903 წელს ის ბერლინს წავიდა. მკურნალობის შემდეგ მან თავის მეუღლესთან ელ. ჩერქეზიშვილთან ერთად ინახულა პარიზი, ლონდონი, ჟენევა და ვენა⁵.

პროვინციაში მუშაობის დროს ნ. ხიზანაშვილი გულმოდგინედ აკვირდებოდა ხალხის ზნე-ჩვეულებებს, კრებდა მასალებს და იკვლევდა მათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია თიანეთში ყოფნისას ნ. ხიზანაშვილის მიერ გაწეული მუშაობა. სამსახურის პირობების გამო ის ხშირად მოგზაურობდა თიანეთის მხარის სოფლებში და უშუალოდ ეცნობოდა თავის საკვლევ ობიექტებს. გადმოცემების მიხედვით „გამომჩხრეკელს“ (ასე ეძახდა ხიზანაშვილს ხალხი) ხალხში დიდი სიმპათია ჰქონდა დამსახურებული.

ნ. ხიზანაშვილის პირველი ნაწერი იყო „კორესპოდენცია ცხინვალიდან“, რომელიც 1879 წელს „დროებაში“ დაიბეჭდა.

1882–1882 წწ. ის თანამშრომლობდა „ხალხოსნების“ ჟურნალ „იმედში“. 1883–1885 წწ. თავის ნაწერებს ბეჭდავდა ივ. მაჩაბლის „დროებაში“.

² ცნობილია, რომ სეჩენოვის ურთიერთობამ მის „სამოქალაქო“ მეუღლესთან, ბოკოვასთან – მ. ჩერანაშვილის ცნობილი რომანის „Что делать?“ მთავარი ჭარვა შექმნა.

³ N. Kandakov. Mémoires. Prages, 1927, გვ. 69–79.

⁴ Ф. Леонтович, Адагы Кавказских горцев. Материалы по обычному праву северного и восточного Кавказа, Одесса, 1882–83.

⁵ პატრიკეშვილი ელ. ჩერქეზიშვილის სიტყვიერი გადმოცემით. იხ. აგრეთვე ა. ფურცვლადის წერილი ი. ქავჭავაძისადმი 1903 წ. ივლისის 13-ის თარიღით ვარშავიდან (ილიას არქივი, საქ. მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება).

ხოლო 1886 წლიდან იწყება ნ. ხიზანაშვილის მუდმივი თანამშრომლობა „ივერიამი“. ის ბეჭდავდა თავის ნაშრომებს აგრეთვე ქურნალ „მოამბე“
 ცალკე გამოცემების სახითაც.

მისი ნაწერები ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი ს , ნ. ხ ი ზ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს , ნ. ხ - ლ ი ს , ნ. ხ ი ზ ა ნ ო ვ ი ს , Plebs-ის, P-s-ის ხელმოწერითაა გამოქვეყნებული. ურბნელის სახელს ნ. ხიზანაშვილი იმის გამო ირქმევდა, რომ მისი მამა-პაპანი ს. ურბნისის მკვიდრნი ყოფილან. ნ. ხიზანაშვილის თითქმის ყველა ეთნოგრაფიული ნაწერი ნ. ურბნელის ფსევდონიმითაა ხელმოწერილი.

ნ. ხიზანაშვილს დაუბეჭდავი დარჩა შემდეგი ხელნაწერები:

1. „წოდებათა ისტორია საქართველოში“ (ამჟამად ინახება საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში, კოლ. №159-4).
2. „იმუნიტეტი საქართველოში“ (ამჟამად ინახება საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში, კოლ. №160-4).
3. „ლიბარიტ მესამე ორბელიანი“ (ამჟამად ინახება საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში, კოლ. №5086/ა), რომელიც გ. ყიფშიძესა და „ძველი საქართველოს“ რედაქციას ი. ჭავჭავაძის „ქაღალდებში“ ეგულეობდათ. „ძველი საქართველოს“ რედაქციის აზრით სხვა „დაუბეჭდავი ხელნაწერი ავტორის ქაღალდებში შემონახული არ არის“-ო⁷.

როგორც ირკვევა, ნ. ხიზანაშვილი „ივერიამი“ თანამშრომლობის დაწყებიდან დიდად დაახლოვებია ი. ჭავჭავაძეს. ნ. ხიზანაშვილი ილიას ზმირი სტუმარი ყოფილა საგურამოში. ეტყობა, რომ ილია დიდად აფასებდა ამ ნიჭიერ მწერალს. ი. მანვეტამშვილი თავის მოგონებაში ილიასა და ნ. ხიზანაშვილის შესახებ წერს: „ჩემს დროს ყველაზე მეტად შელაზღანდარებული იყო ილიასთან ნიკო ხიზანაშვილი, კაცი ენაწყლიანი, სიტყვამოსწრებული, კარგი მოსაუბრე, ოხუნჯი, ამასთან ჭკვიანი, კარგად განათლებული და ბევრად ნაკითხი. სხვებისაგან ილია თუ წიკპურტს არ მიიკარებდა, ამისგან ბევრს ითმენდა“⁸.

ნ. ხიზანაშვილის ნაწერები მრავალმხრივი შინაარსისაა. მათ შორის მოიპოვება როგორც პუბლიცისტიკური წერილები, რომლებიც საქართველოს იმდროინდელ საპირვარამო საყითხებს შეეხებიან, ისევე ნაშრომები საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის დარგებიდან. ნ. ხიზანაშვილის პუბლიცისტიკური მოღვაწეობისა და ისტორიული ნარკვევების შეფასება მომავლის

⁷ გ. ყიფშიძე, ნ. ხიზანაშვილი და მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა, აღმანახში „ქართველი ერი“ 1909 წ. №1, გვ. 12, წერს: „ერთი ისტორიული მონოგრაფია კიდევ „ლიბარიტ ორბელიანი და მისი დრო“ (ზუსტი სათაური იხილე ზემოთ - გ.ჩ.), შავად დაწერილი, შეუმუშავებელი დარჩა განსვენებულს და ვერნებ ილია ჭავჭავაძის ქაღალდებში უნდა იყოს ამჟამად“, „ძველი საქართველო“, ტ. 1, ნ. ხიზანაშვილი (ნეკროლოგი), გვ. 11.

⁸ „ძველი საქართველო“, ტ. 1, გვ. 11.

⁹ ი. მანხვეტამშვილი, მოგონებანი, ტფ., 1936 წ. გვ. 76. გ. ყიფშიძე ასე ახასიათებდა ნ. ხიზანაშვილის ბუნებას: „საზოგადოდ, მეტად ალტაცებული ბუნების კაცი იყო, ექსპანსიური, გაბედული, ზუმარა და ოხუნჯი. სადილზედ, მცირე ნადიმზედ დასასრული არა ჰქონდა იმის ოხუნჯობას, იმის უწყინარს ქილიკობას. თუ მეტადრე კარგს გუნებზე იყო - და ჭამას-სმის დროს მუდამ კარგს გუნებზე იყო, - მუცელი უნდა ორთავ ზელით დაგვეჭირა ისე შნოიანად და მარჯვედ ზუმრობდა, მარილიანად მასხრობდა, ნაცვსობდა“ (გ. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11).

საქმეა, ჩვენს ყურადღებას იქცევს მისი ეთნოგრაფიული ნაწერები, რომლებზედაც გვინდა გაკვირით შევჩერდეთ.

მას შემდეგ, რაც ქართული მეცნიერების ძველი ტრადიციების და და საქართველო ახალ ვითარებაში მოექცა – ქართული ეთნოგრაფიული მასალებისადმი ყურადღების გამახვილება XIX საუკუნის სამოციან წლებიდან დაიწყო.

ილია ჭავჭავაძე აღიარებდა, რომ ქართული ეთნოგრაფიული მასალის გაუთვალისწინებლად საქართველოს ისტორია ვერ დაიწერება, ის ამ მასალის გარეშე მხოლოდ და მხოლოდ შეფეების ისტორია იქნება³. ამიტომ ის მოითხოვდა ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებას. საგულისხმოა, რომ თვით ილია, „მგზავრის წერილებიდან“ დაწყებული, ეთნოგრაფიულ მასალას გულმოდგინედ აგროვებდა. ამას ცხადყოფს როგორც მისი მხატვრული ნაწერები, ისევე მისი დღიურებიც. თავის ერთ უბის წიგნში, ჯერ კიდევ 1865 წელს, ილიას ხევსურული ხუცობანის ტექსტები ჩაუწერია, რომლებიც შემდეგში ჩამწერის აღუნიშნავად 1879 წელს „ივერიაში“ (№218) დაუბეჭდავს. ეს უბის წიგნი ამჟამად დაცულია საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში (ილიას უბის წიგნის ჩანაწერსა და „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ტექსტის მიკვლევა-შეგვრება დოქ. ვ. ბარდაველიძის ეკუთვნის). ამით აიხსნება, რომ ილია უდიდეს ყურადღებას აქცევდა ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებას და ამიტომ იყო, რომ მან შექმნა შესანიშნავი კადრი ეთნოგრაფიული მასალების შემგროვებლებისა, რომელთა მიერ შეკრებილ მასალებს სისტემატურად „ივერიაში“ ბეჭდავდა.

უკვე 1889 წელს „ივერიის“ თანამშრომელი ა. ნა-ლი ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებასთან დაკავშირებით წერდა: „სოფელი და საზოგადოდ ერის ცხოვრება ისეთი საღაროა, სადაც მრავალი ფასდაუდებელი მარგალიტები ინახება მეცნიერებისა და მწერლობისათვის... ამ ოციოდე წლის განმავლობაში საკმაო ეთნოგრაფიული ნაწერი მოგროვდა და რამდენიმე მწერალმა ეთნოგრაფია თავის უმთავრეს საგნად გაიხიდა“ („ივერია“ 1889 წ., №105). ჯერ კიდევ 1884 წელს ნ. ხიზანაშვილი ეთნოგრაფიულ თავისებურების შესახებ ამბობდა, რომ „ჩვეულება (ამ ცნებას ავტორი ფართო გაგებით ხმარობდა – გ. ჩ.) აძლევს ხალხს განსაკუთრებით ფერს, პიროვნულ ხასიათს, როგორც ყველა ცალკე პიროვნებისათვის საჭიროა მისი პიროვნული თავისებურება, ისე ხალხისათვის საჭიროა გონივრული ხალხისნური ჩვეულება... აქ (მთაში) ჩვეულება წმინდა კანონია, დაწერილი გონებითა, რომელიც ინახავს ხალხის თავისებურებას“ (იხ. აქვე, გვ. 3-4).

³ შტრ. საპროგრამო წერილი, ხელმოწერილი ვ. ხოლოტების მიერ, Записки Кавказского ота. Русского геогр. общества, Тифлис, 1852, ტ. I ვ. სოლოგები სვიათა შორის წერდა: «На вершинах Кавказа таится разрешение важной исторической задачи о судьбах многих исчезнувших народов и задача эта тем труднее может быть разрешена, что она мало найдет света в письменных памятниках древних писателей западных и восточных. Остается обратиться только к сравнительному изучению сохранившихся языков, имен, и в высшей степени занимательных нравов, обычаев и преданий» (იქვე, გვ. XIV).

ჩვენ უნდა გვეფიქრა, რომ ჩვენებური „ხალხოსნები“ განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევდნენ და დროულად შეუდგებოდნენ ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის შეგროვებას. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ამ ბანაკიდან სხვა საკვანძო ყოფილა, თუ არა ნ. ხიზანაშვილი, რომელსაც ბეჭითად და სერიოზულად მოეკიდოს ამ საქმისათვის ხელი. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. ამ ჯგუფს მხედველობიდან გამოპარვია თემური მიწისმფლობელობის ფაქტიც. თემური მიწისმფლობელობის ფაქტის არსებობა „დროებაში“ მხოლოდ 1884 წელს შეიმჩნია და ამ მიწისმფლობელობის ჩვენში არსებულ ფორმას არა სწორი განმარტება მისცა¹⁰.

სხვებისაგან განსხვავებით ნ. ხიზანაშვილმა ეთნოგრაფიული სინამდვილის შესწავლას უდიდესი ყურადღება მიაქცია. ამ მხრივ მან შესანიშნავი მუშაობა შეასრულა ხევსურეთისა და ფშავში. ნ. ხიზანაშვილმა ფიქსაცია უყო ხევსურეთისა და ფშავის სოციალურსა და რელიგიურ სინამდვილეს და მით მეცნიერებას უძვირფასესი მასალა შემოუნახა.

ის კვალდაკვალ მისდევს ხევსურეთისა და ფშავის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს გარკვეულ დარგში და სათანადო მონაცემებით აღწერს: ხევის - ბერობასა და ხუცესს, დასტურსა და შულტას, თემობასა და ხატს, ქადაგსა და მესულთანეს, ბოსლობას, ოჯახობას, ქორწილს, მანდილს, კეკნაობას, გახეიბრებას, ბჭეებსა და საბჭოს, მზევლობას, ყურის მოჭრას, პირად შეყრას, პანთეონს, საიქიოს, დაკრძალვას, სიცოცხლით დამარხვას, სულის ცხენს, პირისწყენას, წილბურკვას, მეშაბათეებს, პირის ქერას, ღაბახს, დოღსა და სხვას.

ნ. ხიზანაშვილს ეთნოგრაფიული მოვლენები ბევრ შემთხვევაში აღწერილი აქვს თითქმის ყოველმხრივ, შედარებით ზუსტად და სათანადო სისრულით. ამის გამო და იმიტომაც რომ ეთნოგრაფიული სინამდვილე ფიქსირებულია ნ. ხიზანაშვილის მიერ დროის გარკვეულ მონაკვეთში – ეთნოგრაფიული მასალა სამეცნიერო კვლევის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობისაა. მკვლევარს საშუალება ეძლევა გარკვეულ დროისათვის ფიქსირებული სანდო მასალა შეუღაროს შემდეგ ხანაში, მოცემულ ზუსტად დადგენილ ფაქტს, ისევე როგორც წარსულს და ამით გააარკვიოს მოვლენის არსი და მისი „მოძრაობა“.

¹⁰ „დროება“ (1884 წ. №6) მეთაურ წერილში წერდა: „რუსეთში დაწინაურებული მწერლებს უმეტესობა პოეტობს, რომ სათემო მფლობელობა მიწისა შეიქმნა საფუძვლად ხალხის კეთილდღეობისა და მიაწინა იგი დიდ უპირატესობად მიუღს ევროპის წინაშე, რომელსაც ვერ დაუცავს უძველესი და უკანონო ფორმა მიწის მფლობელობისა. ჩვენ კი ამ დროს არა ვიცით რა შესაბამისი იმევე ფორმითა, რომელსაც თავი შეუნახავს იერის ხეობაში“.

როგორც ჩანს, თემური მიწისმფლობელობის ფაქტის არსებობა საქართველოში გამოპარვია გერმანულ მეცნიერ პაქსტაუზენ-საც, რომელიც ჩვენში 1843 წ. მოგზაურობდა (A. Haxthausen. Transkaukasien, B. I-II, Berlin 1856). ეს ის Haxthausen-ია, რომელიც რუსეთში XIX საუკუნის ოცდაათიან წლებში სასოფლო თემი (Сельская община) აღმოაჩინა, A. Haxthausen. Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländliche Einrichtungen Russlands Bd. 1847 (შტრ. K. Marx und Fr. Engels. Kommunistisches Manifest, Moskau 1932. გვ. 6, შენ. 1).

სათემო მიწისმფლობელობის შესახებ ფშავში იხ. М.Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе. М., 1890, ტ. II, გვ. 81-82; შტრ. М. Мачабели. Описание государственных крестьян Тифлиетского уезда МИЭБГКЗ V, გვ. 386; ან. ფურცელაძე, მიწის საერთო მფლობელობა, ტფ. 1881; ხ. ხუნდაძე, სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში, ტფ. 1927, ტ. II, გვ. 67 და შშდ.

ხალოცეგი
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

რასაკვირველია, ამით ჩვენ იმის თქმა არ გვინდა, რომ ნ. ხიზანაშვილის მიერ შეგროვილი ეთნოგრაფიული მასალა აკმაყოფილებს თანამედროვე ეთნოგრაფიის მკაცრ მოთხოვნებს, კერძოდ, ეთნოგრაფიული ცხალ სინამდვილეში დადგენის მეთოდს. ამ მხრივ ნ. ხიზანაშვილის ნაშრომს ნაკლი აქვს. მაგალითად, მასალა არ არის ინდივიდუალიზებული. არა ჩანს ვისგან არის მიღებული, რა გზითაა ჩაწერილი, სად და როდის არის შეგროვილი. ხიზანაშვილს მხოლოდ აქა-იქ აქვს აღნიშნული, რომ ესა თუ ის მოვლენა ასეა პირიქით ხევესურეთში და ასეა პირაქეთშიო. მასალა არ არის დაზუსტებული უზნის, სოფლის, თემისა და ხეობის მიხედვით, რასაც ჩვენი ეთნოგრაფია აუცილებელ პირობად თვლის ეთნოგრაფიული ფაქტის მეცნიერული ფიქსაციისათვის (ეთნოგრაფიული სავსე მუშაობის ეგრეთ წოდებული ინტენსიური მეთოდი).

ამისდა მიუხედავად, თავის დროის შესაფერისად ნ. ხიზანაშვილის მიერ ეთნოგრაფიული მასალა კარგად არის შეგროვილი. ეს მით უფრო შეიძლება ითქვას, რომ ბევრ შემთხვევაში ნაკლებევენ, არა სრულ, ზუსტ და ტენდენციურ ზიხერმანის¹¹, ერისთავის¹², რადეს¹³ და ხუდადოვის¹⁴ მიერ ჩაწერილ მასალებთან შედარებით ნ. ხიზანაშვილის მასალები დიდი ღირებულების მქონეა. ზემოთქმული ეხება არა მარტო ძველ ლიტერატურას ხევესურეთის შესახებ, არამედ ახალ ლიტერატურასაც, რომელშიც ბევრი უხვირო გამეორებაა ნ. ხიზანაშვილის მასალებისა და ხიზანაშვილის შრომის კომპილაციის წარმოადგენს.¹⁵

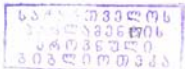
K 21275

რაც შეეხება ნ. ხიზანაშვილის სამეცნიერო კვლევა-ძიებას ეთნოგრაფიის დარგში — უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი ბევრ შემთხვევაში მართებულად უდგება საკითხების გადაწყვეტას. ის ცდილობს ეთნოგრაფიული მოვლენა ისტორიულ კრილიში განიხილოს, გაარკვიოს მოვლენის ბუნება წარსულში და ამის მიხედვით დაადგინოს მოვლენის არსი. ასე იქცევა ის ქართული ოჯახის, საკუთრების, ქალის მდგომარეობის, ხევისბერობის, ხალხური პოეზიის მოტივებისა და სხვა საკითხების განხილვის დროს.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ხიზანაშვილი ოჯახის განვითარების საკითხში იმდროინდელ მოწინავე მეცნიერების პოზიციებზე დგას, ოჯახის ფორმების განვითარებას უდავო ფაქტად აღიარებს და ეკამათება ვახუშტისა და დიმ. ჯანაშვილის მეცნიერულად გაუმართლებელ აზრებს.

უფრო საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ნ. ხიზანაშვილი აღიარებს — ქართველ ტომებში „წინათ კერძო საკუთრების მაგივრად საზოგადო, საგვა-

¹¹ А. Зиссерман. Очерки Хевсуретии. «Кавказ» 1851. №22-24.
¹² Р. Эристов. О тушинно-пшаво-хевсурском округе. ХКОРГО, в III.
¹³ Г. Раде. Хевсуретия и Хевсуры. ЗКОРГО, в. XI, 2; G. Radde, Chev'suren und ihr Land, Kassel, 1878.
¹⁴ Н. Худяков. Заметки о Хевсуретии. ЗКОРГО, в XIV.
¹⁵ შავალითაძე ბ. შაკატაძე, ხევესურეთი, ტფილისი 1935, წყაროს მიუთითებლად უხვიროდ იმეორებს ნ. ხიზანაშვილისა და საჭ. მუხტულის ხევესურეთის გამოფენის მასალებს.

რეულო საკუთრება იყო“ და რომ შემდეგში გვარმა ადგილი დაუთმო პირს, საზოგადომ – კერძობას, ასე ვთქვათ, იურიდიულმა „მე“-მ სძლია რეალურს და დიულ „ჩვენს“-ო. თუ ამას იმასაც დავსძენთ, რომ ნ. ხიზანაშვილი კომუნისტური ტომების წარსულში მატრიარქატის არსებობას ფაქტად მიიჩნევდა, – ის ორი შესანიშნავი დებულების ავტორად გვევლინება, სახელდობრ იმ დებულებებისა, რომლებშიც შემდეგში მ. კოვალევსკიმ საქართველოსა და კავკასიის შესახებ წამოაყენა და ზოგად სამეცნიერო ლიტერატურაში კოვალევსკის აღმოჩენადაა ცნობილი.¹⁶

უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ ნ. ხიზანაშვილი მკვლევარს დიდ მოთხოვნილებებს უყენებს. მაგალითად, ის ერთგან წერს: „თითო ოროლა მაგალითი ბევრს არას ამტკიცებს, ერთი და ორი ფაქტი ჭეროვანის სინამდვილით ვერ უჩვენებს საზოგადო კანონს, ვერ აკმაყოფილებს მეცნიერულ მოთხოვნილებებს“.

ზემოთქმულთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორს მრავალი მიუღებელი შეხედულება აქვს გამოთქმული. მაგალითად, შეხედულება იმაზე, რომ მთიელი „უმანკო ქმნილებაა“. ან რუსოსებური შეხედულება „ბუნების კანონზე“, ან კიდევ ის, რომ ავტორი დაჯერებულია, თითქოს საქართველოში ფარნაოზ მეფემ დაამყარა მიწის თემური მფლობელობა. შეცდომად უნდა იქნას აღიარებული ისიც, რომ ნ. ხიზანაშვილი ზოგადი კანონების დასადასტურებლად კონკრეტული ფაქტების მორგებას ცდილობს. პირუთენელი მეცნიერული კვლევა-ძიება წინაუქმო უნდა წარმოებდეს: კონკრეტულ ფაქტებიდან ზოგად დებულებისაკენ.

დასასრულ, აღვნიშნავთ, რომ ავტორი თუმცა საკითხებს მეცნიერული კვლევისას ისტორიულ ჭრილში იხილავს, მაგრამ მათ წარმოშობას არ ეხება, გენეზისის საკითხს არ სვამს და გარეშე გავლენის ძიებით კმაყოფილდება, რაც მიუღებელია აწინდელი ქართული ეთნოგრაფიისათვის. თანამედროვე ქართული ეთნოგრაფიის ძირითადი მოთხოვნილებაა – ეთნოგრაფიული მოვლენების გენეტიკური საკითხების გამოკვლევა. ზოგი რამ სხვაც მიუღებელია ნ. ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიულ ნაწერებში, მაგრამ, როგორც ზემოთ ითქვა, ამ ნაწერებში მთავარი ის ეთნოგრაფიული ფაქტებია, რომლებიც აქ ასე უხვად არის მოცემული.

1939

¹⁶ შტრ. Fr. Engels, Ursprung der Familie, Privateigentum und Staat, Moskau 1934, გვ. 123.

ჯერ კიდევ 1897 წელს, ორმოცდათხუთმეტი წლის წინათ, გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე დიმიტრი არაყიშვილი წერდა: „სახალხო სიმღერების შეკრება და ჩაწერა ძლიერ კარგია და საშვილიშვილო საქმეა და ვინც ამ აზრით არ დაიშურებს თავის დროსა და შრომას, დიახ, დიდი მადლობის ღირსია, ოღონდ საჭიროა, რომ უფრო მეტის დაკვირვებით მოეციდონ საქმეს, საჭიროა ფონოგრაფით ჩაიწეროს სიმღერები... ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ხალხის სიმღერიდან შესაძლოა მშვენიერი საერთო ხელოვნური მუსიკის შექმნა, საჭირო არც კი არის, რადგან ამის მაგალითი არა ერთია და არა ორი. თუნდაც რუსები ავიღოთ მაგალითად. პირველმა კომპოზიტორმა, რომელმაც შექმნა რუსული ხელოვნური მუსიკა, გლინკამ თავისი ოპერები: «Жизнь за царя» და «Руслан и Людмила» შეამუშავა მხოლოდ თავისი ერის სიმღერებიდან და ამით მტკიცე საფუძველი დაუდო რუსულ ხელოვნურ მუსიკას („ივერია“, №24, 1897 წ.). ამავე აზრს კიდევ უფრო მკვეთრად გამოთქვამს არაყიშვილი თავის პირველ შემაჯამებელ შრომაში «Грузинское народное музыкальное творчество». რომელიც 1916 წელს დაიბეჭდა.

ხალხური სიმღერების შეკრება, მათი შესწავლა, ქართული ეროვნული მხატვრული მუსიკის შექმნა – აი დიმიტრი არაყიშვილის მთავარი გეზი, რომლისგან მას არასოდეს არ გადაუხვევია, რომელსაც ის პირნათლად ემსახურებოდა.

დ. არაყიშვილი დაიბადა 1873 წლის თებერვლის 24-ს (ახ. სტ.) ქ. ვლადიკავკაზში. მისი მამა ეგნატე ხელმოკლე ხელოსანი იყო, რომელიც გადმოსახლებულა მოზდოკიდან. დიმიტრის დედა – სინაურიძის ქალი, აგრეთვე მოზდოკელია. ცნობილია, რომ მოზდოკელი ქართველები პატრიოტული გრძნობით იყვნენ გამსპვალულნი, ქართულ ტრადიციებს მტკიცედ იცავდნენ და სათუთად ინახავდნენ სამშობლოდან გადმოყოლილ რელიკვიებს.¹ არაყიშვილის ოჯახი კავკავში ეკუთვნოდა ქართველების სათვისტომო კოლონიას. ეს სათვისტომოც ცნობილია თავისი პატრიოტული სულიკვეთებით.

მშობლები, სიღარიბის მიუხედავად, ყოველ მხრივ ცდილობდნენ დიმიტრისათვის სწავლა მიეღებინებინათ. დაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ დიმიტრი მიიბარეს ექვსკლასიან საქალაქო სასწავლებელში, რომლის დამთავრება სიღარიბის გამო მან ვერ მოახერხა. მშობლები იძულებული იყვნენ დიმიტრი შეეგირადდ მიებარებინათ ბაზაზის მაღაზიაში, რომ ამით დიმიტრი თავისი მამის მრავალშვილიან ოჯახს შემველებოდა. სავაჭრო დახლთან დგომას ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა ქალაქში, დიმიტრისათვის ექვსი წლის მანძილზე მუქთად არ ჩაუვლია. ამის შესახებ დიმიტრი თავის ავტობიოგრაფიაში წერს: „შეგირადდ მუშაობა მომიხდა ექვსი წლის განმავლობაში, რასაც

¹ ნ. ბერკენიშვილი, მოსკოვში მკვლევების მოკლე ანგარიში, მიმოშობილველი, ტ.1, გვ. 322.

მთლიანად უშედეგოდ არ ჩაუვლია ჩემთვის, რადგან ამ ხნის განმავლობაში მე კარგად გავეცანი და ნაწილობრივ შევისწავლე ოსური, ჩერქეზული, ინგუშური, სომხური და უკრაინული ენები და მათი სიმღერებიც! არ უნდა დავივიწყო ვიწყდეს ისიც, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში ამ დროს ბევრი იყო „გარეთ გასული“, საშოვარზე წასული რაჭველი, სვანი და სხვა ქართველი, რომელთა სიმღერა არაერთგზის მოუხმენია უთუოდ ახალგაზრდა დიმიტრის, ასე ვთქვათ, შინაურობაში, სამუშაოს დამთავრების შემდეგ.

ქ. არმავირში ყოფნის დროს 1887-1888 წლებში დიმიტრემ პირველად მოისმინა ქართული გუნდის სიმღერები, ამ გუნდის მიერ შესრულებულმა ქართულმა სიმღერებმა 14-15 წლის ყმაწვილზე ფრიად მნიშვნელოვანი კვალი დასტოვა და ბიძგი მისცა მუსიკალური შემოქმედებისაკენ, რომელიც იმ დღიდან დიმიტრი არაყიშვილს არ შენელებია. გამსჭვალული იმ შეგნებით, რომ სამშობლოს უნდა ემსახურის სამუსიკო დარგში, 1894 წელს ქ. ეკატერინოდარიდან (კრასნოდარიდან) არაყიშვილი მიემგზავრება მოსკოვში მუსიკალური ცოდნის მისაღებად და შედის მოსკოვის ფილარმონიული საზოგადოების მუსიკალურ-დრამატულ სასწავლებელში (რომელიც უმაღლესი სასწავლებლის უფლებით სარგებლობდა). აქ ის კომპოზიციის თეორიის კლასში პროფესორ ა. ილინსკისთან და სადირიტორო კლასში ვ. კესსთან მუშაობდა.

დ. არაყიშვილის მოსკოვში სწავლის ხანა დაემთხვა რუსეთის კულტურული ვითარების იმ პერიოდს, როდესაც მძაფრი პოლემიკა მიმდინარეობდა მარქსისტებსა და ნაროდნიკებს შორის, რუსი გლეხების ბედის საკითხის გარშემო, კაპიტალიზმის განვითარების პირობებში რუსული თემის ბედისა და მისი მომავლის შესახებ. იმ ხანად რუსეთის მოწინავე საზოგადოების ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული „ხალხის“ პრობლემა. ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ ამ პერიოდში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ხალხის ყოფის ყოველმხრივ შესწავლას, მისი შემოქმედების ყოველი მხარის აღნუსხვას, აღწერასა და ფიქსაციას. უფრო მეტიც, ამ ხანაში წამყვანი მნიშვნელობა ენიჭება ხალხის ყოფისა და კულტურის სისტემატურ, გაღრმავებულ, სტაციონარულ შესწავლას. იბეჭდება მასალის შეგროვებასთან დაკავშირებული კითხვარები, არსდება სათანადო საზოგადოებები, მათ შორის „ბუნებისმეტყველების, ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მოყვარულთა საზოგადოება“, გამოდის ახალი სპეციალური ჟურნალები, ქვეყნდება მასალების კრებულები და სხვა. ამ მოძრაობას ხელმძღვანელობდნენ ანუჩინი, ხარუზინები, მილერი, მ. კოვალევსკი და სხვები, რომლებმაც ფასდაუდებელი ამაგი დასდეს ხალხის ყოფისა და კულტურის მასალების შეგროვების საქმეს.

ამ ატმოსფეროში მიმდინარეობდა დიმიტრი არაყიშვილის წვრთნა მოსკოვში; ნუ დავივიწყებთ, აგრეთვე, იმასაც, რომ ამავე წლებში დაიბეჭდა ალ. ხახანაშვილის კითხვარი ხალხური სამართლის მასალის შესაგროვებლად. ამავე დროს საქართველოში, სადაც ქართველი ხალხის ერად

ჩამოყალიბების პროცესი მიმდინარეობდა, ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით დაიწყო მოღვაწეობა მუშაკთა ერთმა ჯგუფმა, რომელმაც ღრმად შეისწავლა გაავლო ხალხის ყოფისა და კულტურის შეწავლის საქმეში. ამევე ხალხის ეკუთვნის დ. არაყიშვილის წერილების სერია „ხალხური სიმღერების შეგროვება ცნობად“ („ივერია“, №221, 1887 წ.), „კვლავ ხალხური სიმღერის შესახებ“ („ივერია“, №24, 1898წ.). „ხალხური სიმღერების შეგროვება საყურადღებოდ“ („ივერია“, წ. №30, 1900 წ.)

ამ წერილებში დ. არაყიშვილი აზუსტებს მასალის შეგროვების მეთოდს. მოუწოდებს მასალის შეგროვების დაჩქარების შესახებ, რომ შეგროვდეს ქვემარტივად ხალხური და არ ნაყალბევი სიმღერები, განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონ სიმღერის თანმხლებ ტექსტს და სხვა.

თავის პირველ წერილში 1897 წ. არაყიშვილი წერს: „როგორც ვიცით, ყოველი ხალხური სიმღერა შედგება ხალხის ცხოვრებაში მომხდარი ამა თუ იმ საყურადღებო მოვლენა-ცვლილებებისა. ამ სიმღერაში ხალხი გამოხატავდა ხოლმე თავის შეხედულებებს, სულიერ მდგომარეობას – არა მარტო ხმებით, ბგერის საშუალებით, რასაკვირველია, არამედ სიტყვებითაც. სიმღერას რომ მისი საკუთარი ტექსტი მოვაცილოთ, განა შესაძლებელი იქნება მისი აზრის, შინაარსის გაგება მხოლოდ მელოდიის მიხედვით? რასაკვირველია არა. ჩვენ შეგვიძლია გავარჩიოთ, მხოლოდ კილო, ხასიათი სიმღერისა – მხიარულია იგი თუ სევდიანი, მეტი არაფერი. მაშასადამე, თუ გვინდა ნამდვილად წარმოდგენა ვიქონიოთ იმისა, თუ რა გვარის მოვლენის ან სულიერი მდგომარეობის გამომხატველია სიმღერა – უნდა დავიცვათ ტექსტი, ამით ვგონებ, თვალსაჩინოა საზოგადოდ ხალხური ტექსტის დიდი მნიშვნელობა („ივერია“, №221, 1897წ.).

სიმღერების შეგროვების საკითხს კვლავ უბრუნდება დ. არაყიშვილი 1901 წელს და აღნიშნავს, რომ დაუჭრებელია არ დარჩენილან ძველი თაობის კაცნი, რომელთაც შეეძლოთ გადმოცემა ყველა იმისა, რასაც ყმაწვილობის დროს მღეროდნენ. დრო კი მიდის, ჩვენ უკითხვად და ჩვენ დაუცვლელად, ძველი ხალხი იხოება და მიაქვთ თან ყოველივე საფლავში. ავტორი მოუწოდებს ინტელიგენციას ჩაებას ამ მუშაობაში. შეკრიბოს ხალხური სიმღერები, ხოლო ამ საქმისათვის საჭირო ფონოგრაფი ქართველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობიდან მიიღონ, რომელსაც ფონოგრაფი უკვე შეძენილი აქვს („ცნობის ფურცელი“, №1619, 1901წ.)

ორმოცდაათი წლის შემდეგ დ. არაყიშვილი მასალის შეგროვების საკითხს კვლავ განიხილავს და რაკულ სიმღერებთან დაკავშირებით წერს: „რაკული ხალხური სიმღერა, როგორც მრავალ საუკუნეთა საგანძური, როგორც მემკვიდრეობა ხალხის გენის მიერ შექმნილი ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების მანძილზე, მისი მაღალი კულტურის მაჩვენებელია, რადგან მრავალხმიანობის შექმნა განსწავლული მუსიკოსების დაუხმარებლად ფრიად ძნელი საქმეა და მხოლოდ მუსიკალური ნიჭით დაჯილდოვებულ ხალხს შეუძლია.

ამიტომ განსაკუთრებული შეფასება უნდა ჩვენ მოვალენი ვართ შევკრიბოთ არა მხოლოდ ისეთი ნიმუშები, რაც ჩვენს ყურადღებას იპყრობს, არამედ ისიც კი, რაც თითქოს პირველი შეხედვით უმნიშვნელოდ გვეჩვენება.

დ. არაყიშვილის სწავლა მოსკოვში 7 წელიწადს გაგრძელდა. 1901 წ. მან დაამთავრა უმაღლესი სამუსიკო სასწავლებელი და ამავე წელს მოსკოვის მუსიკალური ეთნოგრაფიული კომისიიდან მიიღო პირველი სამეცნიერო მივლინება საქართველოში.

ამით დაიწყო დ. არაყიშვილის გეგმიანი, სისტემატიური, მეტად პასუხ-საგები მუშაობა ხალხური სიმღერების შეგროვების დარგში.

მის პირველ ექსპედიციას მოყვა მეორე – 1902 წელს, მესამე – 1904 წელს და მეოთხე – 1908 წელს. პირველი ექსპედიციის დროს დ. არაყიშვილმა იმუშავა ქართლსა და კახეთში, მეორე ექსპედიციის დროს – გურიაში, სამეგრელოში, ქართლსა და კახეთში. მესამე ექსპედიციის დროს – ჩრდილო კავკასიის ქართველებსა და ქალაქ თბილისში. ხოლო, მეოთხე ექსპედიციის დროს – მოხვევებსა, მთიულებსა, ხევსურებსა, იმერლებსა და რაჭველებში.

ექსპედიციების დროს დ. არაყიშვილი კრებს მასალებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ახერხებს ამ მდიდარი ფოლკლორული მასალის ეთნოგრაფიული ჩანაწერების ნოტებზე გადატანას, მეცნიერულ დამუშავებასა და გამოქვეყნებას რუსულ ენაზე სამ ტომად. ამ კრებულებმა, თავის დროისათვის კარგად გაკეთებულმა, დიდი ყურადღება მიიპყრეს ფართო სამეცნიერო საზოგადოებრიობის და უმაღლესი ჯილდო დაიმსახურეს. ამ შრომის ზოგადი ეთნოგრაფიული მიდრეკილება სათაურიდანაც კარგად ჩანს. მას ეწოდება: „Музыкально-этнографические очерки грузинской народной музыки“.

ამ ხაზით ავტორი იძლევა ამა თუ იმ ქართველი ტომის არა მარტო ეთნოგრაფიულ მიმოხილვას, არამედ ზოგ შემთხვევაში ცალკეულ ეთნოგრაფიულ ექსკურსიებსა და საკუთარ დაკვირვებებსაც გვაწვდის. მაგალითად, ავტორი აღნიშნავს, რომ სიმღერა „ჯვარის წინასა“ სრულდებოდა ქორწილის დროს კერის გარშემო შემოვლისას, რომ კერის კულტი წინაპრის კულტთანა დაკავშირებული როგორც ამას მრავალ ხალხში აქვს ადგილი, მაგრამ ეს სიმღერის სიძველის მაჩვენებლობის მხოლოდ ერთი მხარეა. საყურადღებოა, ამბობს ავტორი, რომ იგივე სიმღერა ქორწილში სრულდება წრიულადაც (ჯვარის ფერხული), რაც იმის დამადასტურებელია, რომ სიმღერა სხვა ხასიათის კულტსაც განეკუთვნება. ცნობილია, რომ წრე სიმღერაში მზის სიმბოლოს ასახავს და ამდენად ამ სიმღერაში ქართველების მიერ მზის თაყვანისცემის უძველესი რწმენაა ასახული.

უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ არაყიშვილი არაერთგზის სვამს საკითხს ამა თუ იმ ქართველი ტომის წარმოშობის შესახებ, მაგალითად, რაჭველების, სვანების, ჩრდილო კავკასიის ქართველებისა და სხვათა შესახებ.

² დ. არაყიშვილი, რაჭული ხალხური სიმღერები, თბილისი, 1950, გვ. 59.

ამ ნაშრომის პირველი ტომი შეიცავს შემდეგ ნარკვევებს: „მოკლემიმოხილვა ქართლურ-კახური ხალხური სიმღერების განვითარებისა“, „ქართლური საეკლესიო ხალხური მუსიკის შესახებ“.

ამ ტომში ძირითადად ასახულია ის მიდგომა საკითხების მეცნიერულად დამუშავებისადმი, რომელიც ასე დამახასიათებელია ავტორისათვის და რომელიც ასე მკვეთრად გასდევს მის შრომებს წითელი ზოლივით.

ავტორი შესავალში განიხილავს ქართლ-კახეთის ისტორიასა და ეთნოგრაფიას მუსიკასთან დაკავშირებით, შემდეგ გადადის მუსიკალურ ანალოზზე, ადგენს ზოგადსა და სპეციფიკურს ქართლურ-კახური სიმღერებისას, აწარმოებს შედარებას სხვა სიმღერებთან და სახაავს ქართლული სიმღერის განვითარების სქემას.

ამ გზით ავტორი სწავლობს ქართული სიმღერის ყველა კატეგორიას: საქორწილოს, საცეკვაოს, საფერხულოს, სუფრულს, ნამგლურს, გუთნურს, ურმულს, საგუნდოსა და ერთხმისა. განიხილავს თუ რა ვითარებაში სრულდება ხალხური სიმღერები და უჩვენებს სიმღერის კავშირს ხალხის კულტურასთან და ყოფასთან.

დ. არაყიშვილმა თავის პირველ სამეცნიერო ნაწარმოებში გამოავლინა ქართული სიმღერის სპეციფიკურობა – მრავალხმიანობა. შეეცადა დაეძებნა ამ მოვლენის ისტორიული ძირები და ქართული სიმღერისა და გალობის (ავტორის ტერმინოლოგიით) მელოდიის, რიტმისა და ჰარმონიის სადაურობა გაერკვია. მართალია, ამ შემთხვევაში ავტორი საზოგადოდ მიღებულ ტერმინოლოგიას იყენებს, მაგრამ მაინცდამაინც ჩვეულებრივი ტერმინოლოგიის იქითაც იცქირება და გონებამახვილურ ახსნებს იძლევა. ასევე იქცევა ავტორი თავისი ნაშრომის მეორე ტომში. აქაც შესავალში დასავლეთ საქართველოს ისტორია და ეთნოგრაფიაა განხილული, შემდეგ ცალკეული კუთხეების მუსიკის თავისებურებებია დახასიათებული. აქ ავტორი სიმღერების ჩაწერის სიძნელეზე ჩერდება და აღნიშნავს, რომ „გურული სიმღერების უმეტესი ნაწილის ჩაწერა რთული კონტრაპუნქტის გამო ზოგჯერ წარმოადგენდა სიძნელეს. უდიდეს სიძნელეს წარმოადგენს მათი ცალ-ცალკე ხმების თავისუფალი მოძრაობა და აგრეთვე მიმართულების და რიტმის თავისებურება“.

გურული სიმღერების ჩაწერის დროს ის საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ქართულ ხალხურ გალობაში შენარჩუნებულია მისი ბუნებრივი მიმართულება. „ეს მიმართულება სრულებით არ წააგავს ფორტეპიანოს მიმართულებას, ასე რომ მრავალი სიმღერა ვერ გადმოიცემა ამ საკრავის საშუალებით. სიმღერის ჩასაწერად საჭიროა ჯერ გამოირკვეს ის მიმართულება, რომელშიაც ის იმღერება, მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება შედარებით სისწორით ჩაწერა. ხოლო ჩვენი ეხლანდელი მეცნიერულ-მუსიკალური საშუალებების, ფორმისა და სახელდობრ რიტმის მიხედვით, შეუძლებელია, ვინაიდან ხალხი მღერის დროს არავითარ წესებს არ მისდევს და მღერის სრულიად თავისუფლად – ერთ ალაგას ხმას შეამოკლებს, მეორე ალაგას დააგრძელებს... ერთი

სიტყვით მომღერალს აქვს თავისი რიტმიული ზომა, რომელსაც ჩვენ უნდა გაუწიოთ ანგარიში“.¹ ამავე აზრს, უფრო მკაფიოდ გამოსახავს შემდეგი სიტყვებით: „საქმე იმაშია, რომ ქართული სიმღერა საუკვე გამოვიდა განვითარების პირველ დაწყებით საფეხურიდან, ერთხმობიანიდან და მას აქვს ჰარმონიის სხვა ტრადიციები, მამასადამე, ჩვენი სურვილისდა მიუხედავად, არ შეიძლება ჩვენ აქ გამოვიყენოთ არნოლდის მეთოდი მისი სიმღერებითა, დიაცევკისებით, არც რომელიმე სხვისი. საჭიროა ჩვენ თვითონ შევქმნათ მეთოდი, რომელიც გამოგვადგება ჩვენი სიმღერის ასანუსხავად“. ჩვენ თუ არ ვცდებით, ეს სიძნელეები დღესაც არ არის გადალახული.

ზემოთ მოხსენებული ნაშრომის მესამე ტომი გამოიცა 1916 წ. ამ ტომის ქვესათაურია: „Грузинское народное музыкальное творчество“. მასში ავტორი აჯამებს თავის ხანგრძლივი მუშაობის შედეგებს და სათანადო დასკვნებს იძლევა ქართული ხალხური მუსიკის ძირითადი, პრინციპული მნიშვნელობის მქონე საკითხების შესახებ. აქაც, ამ ნაშრომშიც, გამახვილებულია ყურადღება ქართული სიმღერის ჩაწერასთან დაკავშირებულ თავისებურებაზე: „მოხელური სიმღერის ჩალაგება რიტმულ ჩარჩოში შეუძლებელი აღმოჩნდა, რადგან მათი სიმღერები რიტმის მიხედვით სავსებით თავისუფალია. აქ არ არის თანაბარი დანაწილება ნოტებისა, ან ზუსტად აღებული დროის ერთეული... ეს შეეხება არა მარტო მოხევეების სიმღერებს, ყველა ქართველებისას. ამგვარად ჩაწერის სიძნელე გამომდინარეობს თვით მუსიკის თავისებიდან, რომელიც არ თავსდება ჩვენს რიტმულ ჩარჩოში და რომელიც განსხვავებულია ჩვენი ფორტეპიანოს წყობისაგან“.

უნდა ხაზგასმით ითქვას, რომ ქართული მუსიკის მეცნიერულად შესწავლის საქმეში ქართველ და უცხოელ მკვლევართა შორის, ყველაზე მეტი ღვაწლი უეჭველად დ. არაყიშვილს მიუძღვის. იგი არ დაკმაყოფილდა ხალხური სიმღერის ჩაწერით, არამედ მუსიკის თეორიისა და ისტორიის თვალსაზრისით ამათი შესწავლა და დახასიათებაც სცადა. მარტო საერო სიმღერების შესწავლას კი არ მიაქცია ყურადღება, არამედ საეკლესიოსაც. ამ მხრივ მისი მუშაობის გეგმაც და დაკვირვების ასპარეზიც ფართო იყო, კარგად მოფიქრებული“.⁴

დ. არაყიშვილის მუშაობა ქართული მუსიკის თეორიისა და ისტორიის დარგში განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა საბჭოთა პერიოდში, როდესაც ის რიგ სამეცნიერო შრომებს აქვეყნებს ამ საკითხებთან დაკავშირებით და როდესაც საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში მისი ხელმძღვანელობით მუშაობას იწყებს ქართული მუსიკალური ფოლკლორის სექცია.

დ. არაყიშვილი თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ ნაშრომში ასკვნის, რომ „ქართულ ჰარმონიას ევროპულთანაც აქვს ზოგი რამე საერთო, მაგრამ მისი

¹ დ. არაყიშვილი, ქართული მუსიკის გერული შტო, ეჭრნ. „ქართული მწერლობა“, №10, თბილისი, 1927, გვ. 152.
⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1938, გვ. 27.

განვითარების გზა დამოუკიდებელია: ის ემყარება ისეთ საფუძვლებს, რომლებიც ჭერ არავის შეუსწავლია. ეს საფუძველი, უეჭველია, დიდს მეცნიერებს ინტერესს წარმოადგენს და ელის თავის მკვლევარს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ობერი და უნტერტონები, როგორც ბუნების მოვლენები, საფუძვლად უდევს ქართულ ჰარმონიას. რა აქვს მას საერთო ბერძნულ წარმოშობასთან ან საეკლესიო გამებთან, ან მით უმეტეს თანამედროვე მაქორსა და მინორთან? სრულიად არაფერი“.⁵

დ. არაყიშვილის მიერ გამომუშავებული შეხედულების მიხედვით: ქართული სამხმიანი სიმღერის ერთ-ერთი ძირითადი ჰარმონიული წყობა, რომელმაც დიდად შეუწყო ხელი ქართული სიმღერის მრავალხმიანობის განვითარებას, – არის წყობა ტრიქორდი კვინტაში do, fa, sol. თეორიულად ტრიქორდი თითქოს მოითხოვს გაიხსნას კონსონანსში, ქართველი ხალხის პრაქტიკაში ეს ისეთივე კონსონანსია, როგორც სამხმოვანობა. დ. არაყიშვილი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ისეთ გარემოებასთან, რომელიც განმტკიცებულია საუკუნეების მანძილზე და რომელიც ხალხის ფსიქოლოგიაშია შესული. საქართველოში ტრიქორდი ისევე მყარია, როგორც სამხმოვანობა სხვა ხალხებში. კიდევ მეტი, ტრიქორდი დაწყებული სიმღერა ქართული სიმღერის ძველ სისტემას განეკუთვნება, მის სპეციფიკას წარმოადგენს.

როგორც ცნობილია ქართული მოდგმის ხალხების ყოფასა და კულტურას ახასიათებს რიგი სპეციფიკურობანი, რომლებიც ამ ხალხის მონაპოვარს შეადგენს. მაგალითისათვის შეიძლება დასახელებულ იქნეს კულტურის ისეთი ელემენტები როგორცაა ენ დ ე მ უ რ ი პ უ რ ე უ ლ ე ბ ი, ქ ა რ თ უ ლ ი ს ა ხ ვ ე ლ ი ი ა რ ა დ ი, კ ო ლ ხ უ რ ი ც ხ ვ ა რ ი, ლ ი თ ო ნ ი ს დ ა მ უ შ ა ვ ე ბ ა, ც ხ ე ნ ი ს ს პ ო რ ტ ი, ვ ა ზ ი ს ჯ ი შ ე ბ ი, გ ე ლ ა ზ ი და სხვა. არ უნდა დაგვავიწყდეს ისიც, რომ ქართველთა ერთ-ერთი ტომის თუბალების მუსიკა უძველეს სამყაროს თვალში, განათლებულ ებრაელთა მოწმობით, უმაღლეს საფეხურზე იყო ასული; „დაბადების“ პირველ წიგნში იკითხება: „უბალ იყო გამომაჩინებელი საფსალმუნისა და ებნისა“. ძველ აღმოსავლეთთან ურთიერთობის საკითხი სავსებით სამართლიანად ისმება სვანურ ჩანგთან დაკავშირებითაც, რომლის ანალოგს ზოგიერთი მუსიკის მცოდნე არაბების მუსიკალურ იარაღებში ეძებს, და რომელსაც ნამდვილად სუმერულ მუსიკალურ იარაღთან აქვს დამთხვევა.

1937 წელს ქართული ხელოვნების დეკადის დროს, რომელიც მოსკოვში ჩატარდა, გაზეთი „პრავდა“ წერდა: „ჩვენი მუსიკის მცოდნეები განცვიფრებული და აღტაცებული არიან, როცა ისმენენ ქართულ მელიოდებს, მაგრამ ჭერ კიდევ სათანადო უნარი არ შესწევთ განმარტონ მათი თავისებურებანი.

⁵ დ. არაყიშვილი, ქართული მუსიკა, გვ. 21-22, რუსული გამოც., გვ. 22-23.

ნამდვილად კი ქართული სიმღერები, რომლებიც საკმაოდ მკვეთრად იყოფა ორ ჯგუფად – აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოსი – შიდა შიდა არა მარტო მუსიკოსებისათვის, არამედ ისტორიკოსებისათვისაც კი ერთელ მრავალხმიან სიმღერას, ალბათ, მეტად ხანგრძლივი ისტორია აქვს. დამახასიათებელია, რომ მებოებელმა ქვეყნებმა... სრულებით არ იციან მრავალხმიანი სიმღერა. საქართველოს, ისევე როგორც სხვა ქვეყნების, ხალხური სიმღერის შესწავლა მოგვცემდა გასაღებს ისტორიისა და კულტურის ისტორიის მთელი რიგი საკითხებისათვის, ისევე როგორც ენის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს უკეთ გავიგოთ ხალხთა ისტორია“.⁶ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ხალხური მუსიკის ენა ჯერ კიდევ დადგენილი არ არის. მიკვლეულია მხოლოდ ზოგიერთი თავისებურება, ხოლო მისი ასე ვთქვათ „გრამატიკული წყობა“ და „ძირითადი ლექსიკური ფონდი“ ჯერ კიდევ გასარკვევია. ის, რაც ერთ მუშაკს თავის ძალ-ღონის დაუშურველად გაკეთება შეეძლო – დ. არაყიშვილის მიერ გაკეთებულია. დღეს ამ ასპარეზზე ნაყოფიერად მუშაობენ მისივე მოწაფეები: პროფ. გრ. ჩხიკვაძე, შ. ასლანიშვილი, ბ. გულისაშვილი და სხვ. ამათ კალამს ეკუთვნის „ქართული მუსიკის ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე“ (გრ. ჩხიკვაძე), ჰარმონია აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხურ სიმღერებში“ (შ. ასლანიშვილი), „რიტმი ქართულ ხალხურ მუსიკაში“ (ბ. გულისაშვილი).

როგორც ითქვა 1918 წლამდე დიმიტრი არაყიშვილის მუსიკალური, მეცნიერული, საზოგადოებრივი და პედაგოგიური მოღვაწეობა უმთავრესად მოსკოვში მიმდინარეობდა, სადაც იგი სამეცნიერო საზოგადოების სესიებზე, ფართო მუსიკალურ აუდიტორიებში, მუშათა უბნებში და სხვ. მრავალი წლების მანძილზე გამოდიოდა მოხსენებებითა და კონცერტებით, ქართული მუსიკის პროპაგანდით და ხელს უწყობდა ცოდნის გავრცელებას ქართული მუსიკისა და ქართული კულტურის შესახებ, ის სხვებთან ერთად აარსებს პრესნაზე სახალხო კონსერვატორიას; არაყიშვილი ერთ-ერთი დამაარსებელთაგანია სკოლის გარეშე მოსწავლეთა თანამგრძობი საზოგადოებისა. ის აგრეთვე დამაარსებელია მოსკოვის საოლქო სკოლებში უღარიბეს ბავშვთათვის მუსიკალური კლასებისა. მან დააარსა და თვითვე რედაქტორობდა ჟურნალ „Музыка и жизнь“-ს. აგრეთვე თანამშრომლობდა „Музыкальный труженник“-სა, „Русская музыкальная газета“-სა, „Этнографическое обозрение“-სა, და „Вечерние известия“-ში.

ამავე ხანებში მისი წერილები იბეჭდებოდა საქართველოშიც. იგი თანამშრომლობდა გაზეთებში: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „სახალხო ფურცელი“, „Закавказская речь“, „Возрождение“, „საქართველო“.

ამავე ხანებში ადგილი ჰქონდა დ. არაყიშვილის ცხოვრების ერთ ღირსშესანიშნავ მოვლენას. დ. არაყიშვილი თავისი ცოდნის გაღრმავების მიზნით შედის

⁶ „პრავდა“ 14.1.37 წ., „კომუნისტი“, 1937, №19.

მოსკოვის არქეოლოგიურ ინსტიტუტში, რომელსაც ამთავრებს 1917 წელს.

დ. არაყიშვილმა აქ დაიკვა დისერტაცია სწავლული არქეოლოგის ხარისხით. დიმიტრი არაყიშვილის ცხოვრების ეს ეპიზოდი სავსებით კარგად შევსებამება მისი მუშაობის საერთო მიმართულებას. უნდა გავიხსენოთ, რომ კულტურის ისტორია, ეთნოგრაფია, სიძველეების მცოდნეობა დ. არაყიშვილის ყურადღების ცენტრში იყო მისი სწავლის პერიოდშიც.

მოსკოვიდან სამუშაოდ თბილისში გადმოსვლის შემდეგ, საქართველოში დ. არაყიშვილის მოღვაწეობისათვის ფართო ასპარეზი გაიშალა. ის აქ ავითარებს ფართო საორგანიზაციო ხასიათის მუშაობას. ეწევა პროპაგანდას ქართული მუსიკალური კულტურის საკითხებზე. იგი ერთ-ერთი ფუძემდებელთაგანია მეორე სახელმწიფო კონსერვატორიისა. მისი პირველი დირექტორი, ხოლო შემდეგ გაერთიანებული კონსერვატორიის რექტორი, დიდი სიყვარულითა და მონდომებით ეწევა პედაგოგიურ მუშაობას კონსერვატორიაში, სადაც იგი საკომპოზიციო კათედრას ხელმძღვანელობს.

მრავალი წლის მანძილზე მან აღზარდა რამდენიმე თაობა ნიჭიერი კომპოზიტორების, მეცნიერი მუშაკებისა და შემსრულებელი მუსიკოსებისა.

ამ პერიოდში ის ქმნის სხვადასხვა ჟანრის მუსიკალურ ნაწარმოებს. ქართულ მუსიკაში სიმფონიისა და სიმფონიური პოემის პირველი ნიმუში დ. არაყიშვილმა შექმნა. დ. არაყიშვილი ავტორია სამი ოპერისა („თქმულეზა შოთა რუსთაველზე“, რომელიც კომპოზიტორმა შემდეგ გადააკეთა 4 აქტიან ოპერად, „დინარა“ და „ნესტანი“), სამი სიმფონიისა, 2 სიმფონიური პოემისა, სხვადასხვა ფორმის ვოკალური და ინსტრუმენტალური ნაწარმოებისა, დ. არაყიშვილის რომანსები – „ვარსკვლავიან რამეს“, „თეთრი ღამე“, „შემოღამება“ და სხვ. ქართული ვოკალური ლირიკის ბრწყინვალე ფურცლებს წარმოადგენენ და საყოველთაო პოპულარობით სარგებლობენ. დ. არაყიშვილი სამართლიანად ითვლება ქართული რომანსის ფუძემდებლად და მის კლასიკოსად. ხალხური მუსიკის ჰანგზე აღმოცენებული, მასზე დაყრდნობილი დ. არაყიშვილის მუსიკალური შემოქმედება ამ მხრივ სანიმუშო და მისაბამია.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ დ. არაყიშვილმა თავის ცხოვრების მიზანს მიაღწია, რამდენადაც სიჭაბუკეში ჩამოყალიბებული ამოცანა – ემსახუროს ქართული პროგრესული მუსიკის შექმნას – ხალხური მუსიკალური შემოქმედების შეგროვებისა და შესწავლის საფუძველზე, ერთგვარად შესრულებულია.

შეუპოვარი შრომით, მრავლი წინააღმდეგობის გადალახვით დ. არაყიშვილმა – ბაზაზის დახლთან ჩასახული იდეა ბრწყინვალედ განახორციელა. ამისათვის დ. არაყიშვილის მოღვაწეობა არის ჭეშმარიტი პატრიოტიზმისა და დემოკრატი მოღვაწის გზა.

დ. არაყიშვილის კალამს ეკუთვნის ბოლო ხანებში დაწერილი ნაშრომები: „რაქული ხალხური სიმღერები“, „სვანური ხალხური სიმღერები“, „დიდი სამამულო ომის სიმღერები“ და სხვა.

თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ ნაშრომს დ. არაყიშვილი იმით იწყებს, რომ ოცდაათი წლის წინათ მან იწინასწარმეტყველა, რომ ქართული მუსიკის დაინტერესდა რუსეთისა და ევროპის სამეცნიერო-მუსიკალური ცენტრები. ამჟამად ამ წრეებში აღიარებენ, რომ ქართული მუსიკალური კულტურის პრობლემებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ევროპისა და წინა აზიის კულტურული მოძრაობის ასახსნელად. ახალ შრომებში ავტორი თავის ძირითად დებულებას მრავალგზის უბრუნდება და ახალი საბუთიანობით ცდილობს ის დაამტკიცოს. ასე, მაგალითად, რაჭული სიმღერების ანალიზის საფუძველზე ავტორი წერს: „რაჭული სიმღერების პარამონია, რა თქმა უნდა ქართულია. ე.ი. ცენტრშია ტრიქორდი კვინტაში, კვარტ-სეპტაქორდი, დიდი და მცირე სეპტაქორდი, ე.ი. რასაც ჩვენ ვამჩნევთ სენანეთის, იმერეთის, გურიისა და სხვა კუთხის სიმღერებში. წყობებიც ერთი და იგივეა. ეს სტრუქტურა, როგორც ცნობილია, ევროპულ პარამონიულ სტრუქტურისაგან სრულად დამორებულია, რადგან მას აქვს განვითარების დამოუკიდებელი გზა“.

უნდა ითქვას, რომ რაჭველების დაწინაურება მუსიკის დარგში ერთადერთი მიღწევა როდია, რომელიც ამ ეთნიკურ ერთეულს ახასიათებს. ეთნოგრაფების მიერ წლების მანძილზე ჩატარებული მუშაობის შედეგად დადგენილია რიგი თავისებურება, რომელიც მათ ახასიათებს: 1. შრომის იარაღების დარგში – რაჭული სახენელი, 2. კოლექტიური შრომის ფორმების ხაზით – ნადირობის ორიგინალური სახეები, 3. ლითონის დამუშავების დარგში – წედისური ფოლადი, ასევე ვაზის კულტურის დარგშიც და სხვა.

ასეთ მონაცემთა სინათლეზე სავსებით გასაგები ხდება დ. არაყიშვილის დებულება ქართული მუსიკის სტრუქტურის თავისებურების შესახებ.

წერილში, რომელიც ეურნალ „Советская музыка“-ში დაიბეჭდა 1952 წ. ბ. შტეინპრესის საპასუხოდ. დ. არაყიშვილი აღნიშნავს, რომ შეიძლება თეორიულ საფუძველზე ბევრი ვიკამათოთ, მაგრამ არ შეიძლება იმ ფაქტის უარყოფა, რომ ხალხური მრავალსაუკუნოვანი პრაქტიკა ტრიქორდს მიიჩნევს როგორც ბუნებრივსა და კანონიერს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართულ ხალხურ ხელოვნებაში უხსოვარი დროიდან არსებობდა საკუთარი მუსიკალური სისტემა, რომელიც შემონახულია დღემდე ცალკეულ სიმღერებში, რომელთა სისტემა, განსხვავებულია თანამედროვე ევროპული სისტემისაგან კონსონანსისა და დისონანსის გაგებაში. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ სიმღერაში ერთი აკორდი – დისონანსის ხასიათისაა და მეორე კონსონანსისა, ისინი ეკუთვნიან ესთეტიკურ კატეგორიებს, რომელთაც მოიპოვეს ეროვნული ხასიათი და რომლებიც განსაზღვრავენ ხალხური მუსიკის სტილის თავისებურებას. ისინი გამოიყენებიან ბუნებრივად, არავითარ დასაკვეთს არ საჭიროებენ და თავიანთ დანიშნულებას სავსებით ამართლებენ.

ეროვნული კულტურული თავისებურებანი, საწარმოო გამოცდილებანი, და შრომითი ჩვევები ის წვლილია, რომელიც ამა თუ იმ ერს, დიდსა თუ პატარას, შეაქვს კაცობრიობის კულტურის საგანძურში. ეს თავისებურებანი

იქმნება ხოლმე საუკუნეების მანძილზე, თაობიდან თაობას გადაეცემა. ეს
 ის მონაპოვარია, რომელიც მშრომელი ხალხის მიერაა მიცვლელი ეპოქის
 ულად, პრაქტიკულად. მეცნიერული ცოდნისაგან განსხვავებით ემპირიული
 პრაქტიკული ცოდნა წარმოიშობა მარტივი წარმოდგენების საფუძველზე
 და პრაქტიკული შეგუების საფუძველზე. შემდეგში მეცნიერება ხალხის მიერ
 მიცვლელ-ემპირიულ ცოდნას ექსპერიმენტის გზით ასაბუთებს, აღრმავებს
 და იყენებს ახალი საჭიროების მიხედვით. ამიტომ დ. არაყიშვილის დებულებ-
 ბის მართებულობა ამ მხრივ ეჭვიმითანელია.

1953

დოქტორი რობერტ ბლაიხშტაინერი არის მეცნიერ-მკვლევარი, ავსტრიელი ლინგვისტი და ეთნოგრაფი, ვენის უნივერსიტეტის პროფესორი, ვენის ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორი, რომელსაც სამეცნიერო საზოგადოება იცნობს როგორც ერთდირებულს, განსწავლულსა და მკოდნე სპეცი-ალისტს კავკასიოლოგიაში, და რომელიც თანაბარი გულმოდგინეობითა და გულისყურით მუშაობდა კავკასიის ეთნოგრაფიის, ლინგვისტიკისა და კულტურის ისტორიის დარგში. ის იყო აღზრდილი ვენის ეთნოგრაფიული და გრა-ცის ენათმეცნიერული სკოლების საუკეთესო ტრადიციებზე. მან შეისწავლა რიგი კავკასიური ენები, მათ შორის ქართული და სომხური.

ფართო და მრავალმხრივი იყო ბლაიხშტაინერის სამეცნიერო მუშაობა კავკასიურ ეთნოგრაფიაში. თითქმის 35 წლის მანძილზე მან მრავალი ნაშრომი უძღვნა კავკასიის ეთნოგრაფიის პრობლემებს და მრავალი საკითხი დაამუშავა. მის კალამს ეკუთვნის რიგი მონოგრაფიებისა და შემაჯამებელი შრო-მებისა.

აღსანიშნავია, რომ ბლაიხშტაინერის შემაჯამებელი შრომები მეტწილად იბეჭდებოდა ისეთ კაპიტალურ გამოცემებში, როგორცაა: ებერტის პრე-ისტორიის რეალური ენციკლოპედია (Reallexikon der Vorgeschichte, herausg. M. Ebert), ბერნაცკის დიდი ეთნოგრაფია (Die Grosse Völkerkunde, herausg. R. Bernatzik), Anthropos-ში და სხვ.

მან დაბეჭდა: კავკასიის შესწავლის შედეგები 1920 წ. (Annalectum about the results of Caucasology, Anthropos, XIV–XV, 1919–1920; კავკასიის ხალხები, ენები და ტომები, 1928 (Kaukasische Völker, Sprachen und Stämme, Ebert's RLV, B. VI, 1928); კავკასიის ხალხები, 1939 (Bernatzik, Die Grosse Völkerkunde, B. II, 1939 წ.); ამგვარი კრებითი ნაშრომი უკანასკნელად ბლაიხშტაინერმა გამოაქვეყნა 1944 წ., კავკასიის ხალხები (Die Völker des Kaukasus, Asien-Berichte, V, 1944 წ., 22 ნაკვ.).

აქვე დადგენთ რომ ამგვარივე შრომები ბლაიხშტაინერმა მიუძღვნა აღ-მოსავლეთ ევროპის სლავებს (Die Ostslaven, Die Grosse Völkerkunde, I, 1939) და აღმოსავლეთ ევროპის თურქ ხალხებს (Die europäischen Turken, Die GV, I, Leipzig, 1939).

შემაჯამებელ მნიშვნელოვან ნაშრომებს გარდა, როგორც ითქვა, ბლაიხ-შტაინერს ეკუთვნის რიგი ფრიად საყურადღებო მონოგრაფიული ნაშრო-მების კავკასიის ეთნოგრაფიის დარგში.

მათ რიცხვს განეკუთვნება: 1. მასალები გურიის ეთნოგრაფიისათვის 1931 წელს (Beiträge zur Sprache und Volkskunde des Georgischen Stammes der Gurier, Caucasia, 7,9, 1931, 1932); 2. ველია ჩელების ცნობები კავკა-

* ნაშრომი დაბეჭდილია თსუ შრომებში, 227, 1982.

სიის ხალხთა შესახებ 1934 წ. (Kaukasische Sprachproben in Evliya Celebi's Seyahetname, Caucasia, II, 1934) 3. ცხენის დალოცვისა და დოღის წეს-ჩვეულება კავკასიის ხალხებში 1936 წ. (Rossweihe und Pferderennen in Totenkult der Kaukasischen Völker, Die Indogermanen-Germanenfrage: Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, Salzburg-Leipzig, 1936); 4. დაღესტნის ხალხთა საგმირო სიმღერები. 1942 წ. (Helden-Leider der Daghestanvölker, Asien-Berichte, B. IV, H. 13-14, 1942 წ.); ნიღბები და საყველიერო წეს-ჩვეულებები კავკასიის ხალხებში, 1952 წ. (Masken und Fastnachtsbräuche bei den Völkern des Kaukasus, Wien, 1952) და სხვ.

ბლახიშტაინერის ეთნოგრაფიული ნაშრომების ამ მოკლე სიიდან კარგად ჩანს ის ფართო და მრავალმხრივი პრობლემატიკა, რომელიც მის ყურადღებას იპყრობდა.

იმისათვის, რომ ჩვენ მეტ-ნაკლები სისრულით დავახასიათოთ ბლახიშტაინერის ეთნოგრაფიული შრომები, ჩვენი აზრით, საკმარისი იქნება განვიხილოთ ერთი რომელიმე მათგანი.

ამ მიზნით თქვენს ყურადღებას შევაჩერებთ იმ ნაშრომზე, რომელსაც ეწოდება Masken und Fastnachtsbräuche bei den Völkern des Kaukasus. მით უფრო, რომ ავტორმა ეს მონოგრაფია თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში დაწერა და დაბეჭდა, სახელდობრ, 1952 წელს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მონოგრაფიას მოტოდ წამძღვარებული აქვს გოეთეს მნიშვნელოვანი სიტყვები: ვისაც არ ძალუძს აღიქვას სამი ათას წელზე ადრინდელი მოვლენები – ის უცოდინარობის ტყვეობაში იმყოფება და ყოველდღიურობით ცხოვრობს.

მონოგრაფიაში ავტორი იყენებს ლიტერატურულ წყაროებს (ქართულს, სომხურს, ოსურს, ინგუშურს, ავარულს, ყუბაჩურს, აგრეთვე შუა აზიურსა და ირანულს), მკაცრი ტექსტუალური ძიებისა და ფართო შედარების გზით აანალიზებს საწესჩვეულებო მოვლენებს და ცდილობს მათ განხილვას შედარებით-ისტორიულ კრილში.

მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი მონოგრაფიიდან.

აკაცი შანიძის პუბლიცაციის მიხედვით „ხევსურული მასალები“, ბლახიშტაინერს ზუსტად მოყავს ხევსურული წეს-ჩვეულება კ უ მ ე ტ ი ს შესახებ და დაწვრილებით იხილავს ამ საყურადღებო წეს-ჩვეულების შემადგენელ ელემენტებს¹.

ავტორი განსაკუთრებით ყურადღებას ამახვილებს ხატის ხელოსნების მიერ მეთემების დარბევისა და გაქურდვის მომენტზე, ხატის ხელოსნებისა და მეთემთა ბრძოლის აქტზე და ხევისბერის როლზე დახოცილი მეთემების გაცოცხლების შესახებ.

ხატისა და მეთემების ურთიერთ შორის წინააღმდეგობის არსებობის ასახსნელად ავტორი გვთავაზობს სოციალური ურთიერთობის მამქლავ-

¹ აკ. შ ა ნ ი ძ ე (რედაქტ.), ხევსურული მასალები ბესარიონ ვაბუჯის მიერ შეკრებილი, წილწიდილი, I-II (1923-1924), თბილისი, 1925, გვ. 145-146.

ნებელ მოვლენებს და შესადარებლად ასახელებს ქურუმებისა და მეთემეების ბრძოლას ურთიერთ შორის ძველ სპარსეთში. ასევე ავტორი ხსენებს პარალელებს მამაკაცთა კავშირების, ახალგაზრდა მეომრების ნივთების დატაცებისა და მოპარვის შესახებ იმავე ძველ სპარსეთში, ძველ რომში (*latrones Romuli*), პართელების *kardakes*-ებს (სტრაბონის მიხედვით), ევროპის XV საუკუნის წეს-ჩვეულებას (*Roichtheggete*). რაც შეეხება დაბოცილი მეომრების გაცოცხლებას, ავტორი ამ მოვლენას, მსგავსად სხვა მკვლევარებისა (*Höffler-ი, Strumpf-ი*) აღორძინების რიტუალს უკავშირებს.

დასასრულ, ბლახიშტიანერი აღნიშნავს, რომ კუმეტში მოცემული ხატის ხელოსნებსა და მეთემეთა შორის ბრძოლა ანალოგიურია იმ ბრძოლისა, რომელსაც ადგილი აქვს ქართული ყ ე ე ნ ო ბ ი ს წეს-ჩვეულებაში.

ამგვარი მაგალითების მოყვანა მონოგრაფიიდან ბევრის შეიძლება, მაგრამ საილუსტრაციოდ დასახელებული მაგალითიც კმარა. მონოგრაფიაში კონკრეტული შედეგების საფუძველზე მიღებულია საყურადღებო ზოგადი დასკვნებიც. ბლახიშტიანერი არკვევს, რომ:

1. ქართველები, სომხები და ოსები საგაზაფხულო ხვნა-თესვის დაწყების წინ ან საახალწლოდ ასრულებენ წეს-ჩვეულებას, რომელშიც აშკარად გამოსჭვივის უძველესი, შორეულ წარსულში გადანაცხოვრები წარმოდგენები. ამ წეს-ჩვეულების შემადგენელი ელემენტები ემსგავსებიან და ნაწილობრივ ენათესავენ იან ევროპის, ირანისა და შუა აზიის ხალხურ წეს-ჩვეულებებს.

2. წეს-ჩვეულების მონაწილედ გვევლინება ახალგაზრდობა, თუმცა ზოგჯერ რეალურად გადმონაშთებში მათი მონაწილეობა მიჩქმალულია. რიტუალის მონაწილენი უმეტეს შემთხვევაში შენიღბულები ან კიდევ გადაცმულები არიან. ინსცენირებაში მოცემული ცალკეული ელემენტები მიუთითებენ ნაყოფიერების რიტუალზე, ხოლო შენიღბვა მიცვალებულის კულტს უკავშირდება. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს რიტუალური მოჩვენებითი ბრძოლა მონაწილეთა შორის. აგრეთვე ეროტიკული ხასიათის ქმედობები, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ სევანურ წეს-ჩვეულებებშია დაცული. უნდა აღინიშნოს, რომ წეს-ჩვეულების ეს ეროტიკული ელემენტები იმავე ხასიათისაა, როგორც შუა საუკუნეების ევროპის ხალხებშია დამოწმებული.

3. აქ აღწერილ წეს-ჩვეულებებში მეტ-ნაკლები სიციხადით გამოსჭვივის ისეთი უძველესი წარმოდგენები, როგორცაა: ახალგაზრდობის ხ ე ლ დ ა - ს ხ მ ა - დ ა კ უ რ თ ხ ე ბ ა , მამაკაცთა საიდუმლო კავშირები, დუალისტური ხასიათის მქონე დაჯგუფებები. ამ ელემენტებს ჩვენ პრეისტორიულ ხანამდე მივყავართ, მის უძველეს დრომდე – ფრანგულ-ესპანურ გამოქვაბულების მხატვრობამდე.

4. დადესტანსა და შუა აზიაში დამოწმებული უცოლოთა და ახალგაზრდა მეომართა კავშირები მამაკაცთა დემონური ხასიათის კავშირებია, რომელთა

ლოცვად დგომა
(მხატვარი ზ.ჭიკობავა)

სვეხურული ხელოსანის მოტივები
(შატავა ზეწურული)

არსებობა დადასტურდა აგრეთვე გერმანიისა და იაპონიაში, კავკასიაში ამგვარი კავშირების არსებობა მოწმობს იმ შუალედი რგოლის მიკვლევის რომლითაც დასავლეთი ევროპა შორეულ აღმოსავლეთს უკავშირდებოდა.

როგორც ვხედავთ, ბლაიხშტაინერი კუმეტისა და ბერეკაობა-ყენოზის შესწავლის საფუძველზე მეტად შორს მწვდომ დასკვნებამდე მიდის და საყურადღებო შედეგებს აღწევს.

დაახლოებით ამგვარივე შედეგებია მიღწეული ავტორის მიერ სხვა ეთნოგრაფიულ მონოგრაფიებში, კერძოდ, მონოგრაფიაში, რომელიც მიეძღვნა ცხენის დალოცვისა და დოლის წეს-ჩვეულებებს კავკასიის ხალხებში².

ამჟამად ჩვენ ვერ გამოვუდგებით ყველა იმ შედეგის აღნუსხვას, რაც ბლაიხშტაინერს თავის ეთნოგრაფიულ შრომებში აქვს მოპოვებული, ვიტყვი მხოლოდ იმას, რომ ვინც იცნობს ბლაიხშტაინერის მუშაობას კავკასიის ეთნოგრაფიის დარგში, ვინც ათეული წლების მანძილზე თვალს ადევნებდა მის მუშაობას, მისთვის ბლაიხშტაინერის დასკვნებში მოულოდნელი და გასაკვირი არაფერი არ არის. ეს დასკვნები სავსებით ეთანხმებიან იმ კონცეფციას, რომელიც ავტორს შეუმუშავდა მართებულად თუ უმართებულად კავკასიურ ეთნოგრაფიულ და ენობრივ მასალაზე ათეული წლების მანძილზე მუშაობის დროს.

ბლაიხშტაინერის აზრით, მსოფლიოს არც ერთ სხვა ქვეყანაში არ მოიპოვება მცირე ტერიტორიაზე ისე მრავალრიცხოვანი და ნაირი სახის ხალხი, როგორც კავკასიაში. აქ ტომები და ხალხები არსებითად განსხვავდებიან ურთიერთისგან როგორც ანთროპოლოგიურად, ასევე ენებითა და ყოფაქცევით.

თუ ამათგან ერთი ნაწილი ამკლავნებს ნათესაობას ძველი ხანის შუა აზიის მოსახლეობასთან, მეორე – მნიშვნელოვნად უკავშირდება ისტორიით, ანთროპოლოგიური ტიპით, ხასიათითა და ყოფაქცევით ევროპის უძველეს მოსახლეობას.

ავტორის შეხედულების თანახმად აღსანიშნავია ისიც, რომ კავკასიის ქედი არ წარმოადგენდა გადაულახავ დაბრკოლებას, გამთიშავ ზღუდეს, როგორც ამას ფიქრობდა და დღესაც ფიქრობს ზოგიერთი მკვლევარი, არამედ ის დამაკავშირებელი რგოლი იყო ძველ ბარბაროსულ დასავლეთსა და კულტურულ აღმოსავლეთს შორის.

უძველესი ხანიდან მოყოლებული კავკასიის მიწაზე ხდებოდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალხთა შეხვედრები, ბარბაროსული ჩრდილოეთისა და უძველესი ხანიდან კულტუროსანი სამხრეთისა. აქ ადგილი ჰქონდა იმ სისხლისმღვრელ შეტაკებებსა და ომებს, რომელთაც გავლენა იქონიეს და გადატრიალება მოახდინეს ევროპის ხალხების კულტურულ განვითარებაზე.

ავტორის მიხედვით კავკასია უძველესი ხანიდან წარმოადგენს ნაირი ხალხის თავშესაფარს (Völkerasy), ის ნაირი ტომისა და ხალხის დიდი მუ-

² R. Bleichsteiner, Rossweih und pferdenen in Totenkult der Kaukasischen völker...

ზეუშია, სადაც ძველი ენები და წეს-ჩვეულებანი, ნაწილობრივ რელიგიაც, შედარებით კარგად არის დაცული, მაშინ, როდესაც მათ მონათესავე ხალხებს ძველს ევროპასა და აზიაში უცხო ხალხთა ასიმილაცია განუცდრია. ამ ხალხების, მათი ზნე-ჩვეულებებისა და ენების შესწავლა უნდა იწყებოდეს კავკასიიდან, სადაც ისინი უძველესი ხანიდან დღემდე კარგად არიან შემონახული. აქ, კავკასიის ზეგანზე დიდი რაოდენობითაა დაცული უძველესი რასების, ხალხთა და ტომთა პეტეროგენური, ნაირი სახის გადმონაშთები, რომელთა ისტორია ან წარსულის სიღრმეში იკარგება, ან ჯერ კიდევ აუხსნელია.

აქვე იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ბლაიხშტაინერის მიხედვით, კავკასია უძველესი ხანიდან ლითონის მოპოვებისა და დამუშავების ცენტრი იყო, საიდანაც ასურეთში, ხეთასა და საბერძნეთში იგზავნებოდა როგორც ლითონის ნედლეული, ასევე ლითონის ნაწარმი. კერძოდ, კავკასიაში აღმოჩენილი ლითონის პოლიქრომია გავრცელდა იმდროინდელ კულტურულ სამყაროში. ეს გარემოება იყო იმის მიზეზი, რომ კავკასია დაწინაურდა, მაგრამ, – განაგრძობს ბლაიხშტაინერი, მთის პირობებმა და საკომუნიკაციო საშუალებების სიძნელებებმა, ხელი შეუშალეს იმას, რომ კავკასიას დამოუკიდებელი კულტურული კერა შეექმნა, თავისი ცივილიზაცია ჩამოეყალიბებინა¹.

როგორც ვხედავთ, ამ კონცეფციითაა შეპირობებული ის დასკვნები, რომელთა შესახებ ზემოთ იყო საუბარი.

აქ ჩვენ აშიაზე უნდა შევნიშნოთ, რომ კონცეფცია, რომლის მიხედვით კავკასია წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ ნაირი ხალხის თავშესაფარს (Völkerasy), ხოლო მისი კულტურა როგორც პეტეროგენური და პერიფერიული, შეკოწიწებულია სხვადასხვა წარმოშობის ენებისა და ყოფის ელემენტებისაგან – ძირითადად მცდარია.

ქართული ენათმეცნიერების, ეთნოგრაფიისა და არქეოლოგიის მონაცემები დამაჯერებლად მიუთითებენ იმაზე, რომ კავკასიის ხალხთა კულტურა მონოგენეტური წარმოშობისაა, რომ ის თვითმყოფადი კულტურაა.

კარგად ირკვევა ისიც, რომ ამ კულტურის ცალკეული ელემენტები ადგილზევე მუშავდებოდა და ფორმდებოდა საუკუნეების მანძილზე ხანგრძლივი და დაძაბული ძიებითა და შრომით. საუკუნეებით გამოშუშავებულმა და თაობიდან თაობაზე გადაცემულმა ზოგიერთმა ელემენტმა ღრმად გაიდგა ფესვი ხალხის ყოფაში, შეგზარდა ხალხის სისხლსა და ხორცს, რაც ხალხის კულტურის ძირითად ფონდს შეადგენს და კულტურის თავისთავადობაზე მეტყველებს.

ბლაიხშტაინერი დიდი გატაცებით, მონდომებითა და სიყვარულით მუშაობდა და იკვლევდა კავკასიის ეთნოგრაფიის პრობლემებს. ის დიდხანს ნატრობდა საქართველოსა და კავკასიაში ჩამოსვლას და ადგილზე მუშაობას, რათა უშუალოდ გაეცნობოდა კავკასიურ ენებს, ხალხის ყოფასა და კულტურას. ეს ნატურა მას 1950 წელს შეუსრულდა. ამ წელს ის მოკლე ხნით

¹ R. Bleichsteiner, Kaukasische Völker, Sprachen und Stämme, Ebert, s. RLV, Bd. VI.

ჩამოვიდა საქართველოში. იყო თბილისში, საგურამოში, მცხეთაში, გორში და სოფ. ხიდისთავში. გაეცნო საქართველოს სამეცნიერო დაწესებულებებს, ცოცხალი კავშირი დაამყარა მეცნიერ-სპეციალისტებთან, დაამყარა სიძველეთსაცავები, არქიტექტურული ძეგლები და დააკვირდა ქართული სოფლის ყოფასა და კულტურას. დამსწრენი გადმოგვცემენ, რომ თვითმფრინავიდან გადმოსვლისას ბლახშტაინერმა მოულოდნელად თქვა: მე ბედნიერი ვარ, რომ ქართულ მიწაზე ფეხი დავდგი. საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებები მან აღწერა ვენაში მის მიერ 1950 წელს გერმანულად დაბეჭდილ წიგნაკში, რომელსაც ეწოდება „საქართველო გუშინ და დღეს“ (Georgien gestern und heute, W, 1950 წ.). ნახულით და გაგონილით აღფრთოვანებული ავტორი თავის ნაშრომს ქართული წინადადებით ამთავრებს: „მშვიდობით, ჩემო ლამაზო საქართველო, ნახვამდის“.

სახელოვან მეცნიერს საქართველოში მეორედ მოსვლა არ დასცალდა.

1956

ლეონტი მროველის შემდეგ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ეთნოგრაფიული მონაცემები მრავლად მოიპოვება. აქ შეიძლება, თუნდაც ისეთი ავტორი დავასახელოთ, რომელსაც აქვს დაწერილი თამარ მეფის ისტორია „თხრობანი და აზმანი მეფეთანი“. ამ თხზულებაში მრავალ ეთნოგრაფიულ ცნობას ვპოულობთ. კერძოდ, ამ ავტორს დიდოელების, ე.ი. დაღესტნის ერთ-ერთი ტომის შესახებ ფრიალ მნიშვნელოვანი მონაცემები მოეპოვება.

ასევე ე ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი ეხება მონღოლთა ბატონობის პერიოდს საქართველოში და გზადაგზა მნიშვნელოვან ეთნოგრაფიულ დაკვირვებასაც იძლევა მონღოლთა ყოფა-ცხოვრების შესახებ. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ამ ავტორს მოეპოვება არა მარტო ფაქტიური მონაცემები ყოფას რომ ახასიათებს, არამედ ალაგ-ალაგ მას ჯალათაური (მონღოლური) ფრაზებიც კი მოაქვს იმის საილუსტრაციოდ თუ როგორ გამოითქმის მონღოლურად ესა თუ ის საწესო მოვლენა.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ყველაზე მნიშვნელოვანი ავტორი ლეონტი მროველის შემდეგ ვახუშტი ბაგრატიონი ანუ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი - ლ ი ა . ვახუშტი ბაგრატიონი მოღვაწეობდა მეთვრამეტე საუკუნეში (1676–1770 წწ.). სამშობლოდან ის გადაიხვეწა რუსეთში ვახტანგ მეექვსესთან ერთად. ხანგრძლივად ცხოვრობდა პრენსაში, მოსკოვის ერთ-ერთ უბანში. იქ მრავალი შრომა დაწერა, ბევრიც თარგმნა და იქვე გარდაიცვალა. მისი შრომებიდან ყველაზე საყურადღებოა „საქართველოს ისტორია“.

ვახუშტის შეხედულებით, ისტორია უნდა შედგებოდეს ოთხი ძირითადი ნაწილისაგან. პირველ ნაწილში უნდა იყოს განხილული გენეალოგია, ჩამომავლობის საკითხები იმ ხალხის შესახებ, რომლის ისტორია იწერება. მეორე ნაწილში უნდა იყოს განმარტებული და განსაზღვრული ქრონოლოგია, წელთაღრიცხვა და საქორთიონო სისტემა, რომლის მიხედვით უნდა დაიწეროს ისტორია. მესამე ნაწილია – ქვეყნის აღწერილობა ანუ ლეოგრაფია, ბოლო მეოთხე ნაწილი – საყოთრივ ისტორია, რომელიც ორ ქვენაწილად განიყოფება: ერთის მხრით, სამოქალაქო ისტორია, ხოლო, მეორე მხრით – საეკლესიო ისტორია.

ვახუშტის მიერ დაწერილ საქართველოს ისტორიაში ეთნოგრაფიულ ნაწილს ქვეყნის აღწერილობა, ანუ როგორც მას ზუსტად ეწოდება „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ შეიცავს.

საქართველოს მატანიის ამ ნაწილში ავტორი როდი კმაყოფილდება მხოლოდ გეოგრაფიული ცნობების მოტანით. „არამედ იხსენიებს ყველა ისტორიულ ნაშთებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, თუ ვისი აგებულია ან როდის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრია, საიდან იწყება და სად მიდის რუ-არხები, ან ვისი გამოღებულია და როდის“¹.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, ტფ., 1928 წ., გვ. 284.

აქვე დახასიათებულია საქართველოს ცალკეული კუთხეები, მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებები, ტიპი, ჩაცმულობა, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, გადასაყვანი და გადასახიდი საშუალებები, საქორწინო ურთიერთობანი, სისხლ-მესისხლეობა, რელიგიური მონაცემები, ოჯახი და გვარი, მეურნეობის ხასიათი და მრავალი სხვა. ყოველივე ეს ავტორს თავისი მათიანი იმ ნაწილში აქვს მოქცეული, რომელსაც მესამე კარი ეწოდება. უნდა აქვე აღინიშნოს, რომ ვახუშტი ბაგრატიონს თავისი ისტორიის ეს ნაწილი ჩინებულად აქვს შესრულებული. მარი ბროსე, ვახუშტის „ისტორიის“ პირველი გამომცემელი თავის ერთ-ერთ წერილში წერდა:

„ვახუშტიმ ისე აღწერა თავისი სამშობლო, როგორც ჩინეთის გარდა არ ყოფილა აღწერილი აზიის არც ერთი სახელმწიფო“.²

მ. ბროსემ ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომის მესამე ნაწილს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია და პირველმა დაბეჭდა იგი ფრანგულ თარგმანთან ერთად პეტერბურგში, 1842 წელს.

მაგრამ ვიცითხოთ, მაინცდამაინც, რას გვაძლევს ჩვენ ვახუშტის ზემოდასახელებული შრომა ეთნოგრაფიის თვალსაზრისით,

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვახუშტის ეთნოგრაფიული მონაცემები ბევრ შემთხვევაში, საკუთარი დაკვირვების შედეგად მოპოვებულ მასალას შეიცავს, ამავე დროს, ავტორი ცალკეული კუთხეების მოსახლეობის, მაგალითად, ქართლელების, კახელების, იმერლების, მეგრელების, სვანების და სხვათა აღწერილობას გარკვეული გეგმისა და სათანადო პროგრამის მიხედვით აწარმოებს.

ღირსშესანიშნავი არის ის გარემოება, რომ ვახუშტი ბაგრატიონს მოაქვს არა მარტო მისი დროისთვის დამახასიათებელი და მის დროს არსებული ხალხის ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ფაქტები, არამედ ის აფიქსირებს აგრეთვე ძველი ზნე-ჩვეულებების მახასიათებელ ფაქტებს და მოვლენებს. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ ავტორი იყენებს ისტორიზმს და ურთიერთს უკავშირებს ძველსა და ახალ მოვლენებს. კიდევ მეტი, იგივე ავტორი ერთმანეთს ადარებს მთისა და ბარის მოსახლეობაში არსებულ ზნე-ჩვეულებებს და ნიშანდობლივად გამოყოფს ურთიერთისაგან, რაც საქართველოს მთასა და ბარს მოეპოვება.

მაგრამ ზემოთქმულითაც არ ამოიწურება ვახუშტის ისტორიის მესამე კარის ღირსებები.

თავის თხზულებაში ვახუშტი არაერთგზის მიუთითებს იმ მოვლენებზე, რომელთა ერთი ნაწილი თავისი წარმოშობით ადგილობრივია, ხოლო რიგი მათგანი შემოსულია გარედან. ამავე დროს ავტორი ყურადღებას ამახვილებს

² М. Броссе. О необходимости и способах изучать памятники старины Грузии, Тф., 1847.

ხალხის მოძრაობაზე და აღნიშნავს ამ მოძრაობის, ტენდენციის მიზეზებს მთიდან ბარში და პირიქით. ამასვე დაეძინა, რომ ავტორი საკმაოდ სწრაფად ხმარობს ეთნოგრაფიისათვის ისეთ მნიშვნელოვან ძირითად ტერმინებს, როგორც „ზნე“ და „ჩვეულება“.

ვახუშტი ბაგრატიონის ეს კარი, ისევე როგორც მთლიანად მისი „საქართველოს ცხოვრება“, დაიწერა მოსკოვში, 1742–1745 წლებში. ეს კარი მრავალჯერ დაიბეჭდა. პირველად გამოსცა, როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული მ. ბროსემ ფრანგული თარგმანითურთ 1842 წელს პეტერბურგში; გ. ჭინაძემ გამოსცა ცალკე რვეულებათ 1896–1900 წწ., მ. ჯანაშვილმა 1902 წელს დაბეჭდა ვახუშტის „გეოგრაფიის“ რუსული თარგმანი რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების „Известия“-ში, ხოლო 1945 წელს ნ. ბერძენიშვილისა და თ. ლომოურიის რედაქციით გამოიცა თბილისში შემდეგი სახელწოდებით – „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. ამ გამოცემებიდან ვახუშტის მიერ დამზადებული რუკები გამოქვეყნებულია მხოლოდ ბროსეს გამოცემაში, გეოგრაფიული სახელების ფრანგული ტრანსკრიპციით. ამ უკანასკნელს ახლავს ყველა ვახუშტისეული რუკა, როგორც მთლიანად საქართველოსი, ასევე მისი ცალკეული ნაწილებისა. რუკები ერთ ფურადაა გამოცემული. დღემდე ეს რუკები ციხე-გრაფიულად შესრულებული, გარდა ბროსეს გამოცემისა, არ მოგვეპოვება. საქირობის შემთხვევაში მკვლევრები იძულებულნი არიან მიმართონ რუკების დედნებს, რომელთა ერთი ნაწილი საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული, ხოლო მეორე ნაწილი საქართველოს რესპუბლიკურ არქივში ინახება.

ზემოთ ჩვენ გავარკვეეთ, თუ რა ღირსებებით არის შემკული ვახუშტის მიერ დაწერილი ეთნოგრაფიული ნაშრომი, რომელსაც ეწოდება „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. იბადება კითხვა, რა ურთიერთობაშია სავარაუდებელი ამ თხზულების ავტორი თავის დროისა და ეპოქის ეთნოგრაფიასთან, იცნობდა თუ არა იმ დროის ეთნოგრაფიის მონაპოვრებს, და თუ იცნობდა როგორ და რამდენად იყენებდა მათ.

მეთვრამეტე საუკუნის ეთნოგრაფია დასავლეთ ევროპასა და რუსეთში გარკვეული მონაპოვრით ხასიათდება. ამათგან ჩვენ აქ მთავარს დავასახელებთ.

ამ საუკუნის პირველ ნახევარზე მოდის ღირსშესანიშნავი სამეცნიერო ექსპედიციები, რომელნიც თუმცა მთავარ მიზნად ისახავდნენ გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიულ, ბოტანიკურ-გეოლოგიურ ამოცანებს, მაგრამ ამასთან ერთად ხალხთა ზნე-ჩვეულებებს სწავლობდნენ და ენეზღედაც დაკვირვებებს აწარმოებდნენ. ამ ექსპედიციათა რიცხვს განეკუთვნებიან: ლე-ჟენტილი-სა (1714–1718 წწ.) ჩინეთში, კოლბისა (1719 წ.), ლოესის დასავლეთ აფრიკაში (1714 წ.), ნიბურისა არაბეთში (1760–1767 წწ.) და სხვ. ამავე დროს გროვდებოდა მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული მასალები იმ პირების

მიერ, რომლებიც ხანგრძლივად ცხოვრობდნენ კოლონიურ ქვეყნებში და მეტ-ნაკლები სიზუსტით აგროვებდნენ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს. ამ პერიოდში მრავლად იქმნებოდა ნაირი სახის თეორიები რების დაბალ საფეხურზე მყოფი ხალხების შესახებ. ამ მხრივ ადგილი ჰქონდა უფრო მეტად, შეუმოწმებელი ფაქტებისა და ფანტაზიის გამოყენებას, ვიდრე სისტემატიურ მეცნიერულ მუშაობას და მეცნიერული მეთოდის გამოყენებას.

ამ ავტორების რიგიდან შეიძლება დავასახელოთ ისეთები, როგორებიც არიან: პიერ ბაილი, მონტესკიე, ჟან-ჟაკ რუსსო.

ასეთ ნებისმიერსა და ფანტაზიაზე დამყარებული „გამოკვლევების“ გვერდით ყალიბდებოდა შედარებითი მეთოდის გამოყენებაზე დაფუძნებული და საფუძვლიანი საწყისებზე დამყარებული ეთნოგრაფიული მეცნიერება. ამ საქმის პიონერი ფრანგი იოსებ ლაფიტო იყო.

იოსებ ფრანსუა ლაფიტო (1670–1741) ხუთი წლიწადი იყო მისიონერად კანადაში. აქ მან პიტერ ვარნიერის დახმარებით, რომელიც 60 წლის მანძილზე მისიაში მოღვაწეობდა, ზედმიწევნით კარგად შეისწავლა ჰურონების ენა და იროკეზული ხუთი დიალექტი და საკმაოდ დამაკმაყოფილებლად ალგონკინების ენა. ასეთი საფუძვლიანი ეთნოგრაფიული მომზადების ბაზაზე ი. ლაფიტომ შექმნა პირველი ნამდვილი ეთნოგრაფიული ნაშრომი, რომლის მიზანდასახულობა კარგად ჩანს ნაშრომის სათაურიდან: *Moers des Sawaques Americains comparees aut moers des premiers femps*, I-II, Paris, 1724.

ი. ლაფიტო წერდა: „მე არ დავკმაყოფილდი იმით, რომ გავცნობოდი ველურების ხასიათს და ამეწერა მათი ზნე-ჩვეულებანი. მე შევეცადე მომეძებნა მათი კვალი ძველი ხანის ავტორებთან. ამ მიზნით, მე გულდასმით გავეცანი ბევრ ანტიკური ხანის მწერლებს, რომლებსაც მოეპოვებათ აღწერილობა ხალხთა ზნე-ჩვეულებების, ადათებისა და ყოფაქცევის შესახებ. მე ჩავატარე შედარება ამ მონაცემებისა ველურების მასალასთან და დავრწმუნდი, რომ ძველი ავტორების მონაცემების ახსნას ველურების მასალა გვაძლევს“ (გვ. 20).

საყურადღებოა, რომ ამგვარ შედარებას ი. ლაფიტო აწარმოებს არა ეთნოგრაფიის რომელიმე ერთ სპეციალურ დარგში, არამედ ყველა მთავარ დარგში: ერაგოლოგიაში, სოციალოგიაში, მითოლოგიასა და რელიგიაში.

ლაფიტოს შრომას შემდეგში მოყვა შედარებითი მეთოდის გამოყენება სხვების მიერ (ფონტენელი³, შარლ ბროსე⁴, გოგეტი⁵ და სხვ.).

XVIII მეთვრამეტე საუკუნის რუსეთში წარმატებით მიმდინარეობდა მუშაობა ეთნოგრაფიის დარგში.⁶ ახლად დაარსებულმა რუსეთის მეცნიერ-

³ Lonquine des fables, Paris, 172.
⁴ Sur de culte des dieux fetiches Pigon, 1760.
⁵ De Coujine des lois, des arts, et des severs, et de leurs progreschers les anciens peuples, Paris, 1758.
⁶ С. Токарев. Вклад русских ученых в мировую этнографическую науку, СЭ, 1948, II.

ბათა აკადემიამ (1825 წ.) ფართოდ გააჩაღა საექსპედიციო მუშაობა საქართველოს ფარგლებში და მის გარეთ. ზედინედ მოეწყო ექსპედიციები მდინარეების ბირსა და ვოლგის მხარეში. როგორც ჩანს ექსპედიციისათვის დასაწავსად სათანადო საბუნებისმეტყველო, გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული და ენობრივი დარგის კითხვარები. ერთ-ერთი ვრცელი გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული კითხვარი შეუმუშავებია აკადემიკოს მიულერს, რომელიც დაახლოებით ათასი კითხვისგან შედგება. ეს კითხვარი 1840 წელს უნდა იყოს შედგენილი. სახელმძღვანელოდ შეუმუშავებული მიულერის კითხვარი დაწერილია გერმანულ ენაზე. თავის დროზე ის დაბეჭდილი არ ყოფილა. ეს კითხვარი მიულერის ხელნაწერის მიხედვით 1900 წელს დაბეჭდალ. შტერნბერგმა.⁷

ამას წინათ ცნობილი გახდა, აგრეთვე, კითხვარი, რომელიც შედგენილი უნდა იყოს XVIII საუკუნის ოცდაათიან წლებში. ხელნაწერს რომელიც შეიცავს გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიულ კითხვარს აღმოჩნდა გოტინგენის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში. სპეციალისტებს დიდი ხანია აინტერესებთ კითხვარი, რომელიც შეუდგენია ისტორიკოს ტატიშჩევს და გაუგზავნია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიისათვის დასტურის მისაღებად. მოსალოდნელი იყო, რომ გოტინგენში დაცული რუსული კითხვარი ტატიშჩევის მიერ შედგენილი კითხვარი აღმოჩნდებოდა. მაგრამ ხელნაწერის მიმკვლევი პროფესორი როლფ ჰერცოგი ვარაუდობს, რომ ამ კითხვარის ავტორი უნდა იყოს თავის დროისათვის გამოჩენილი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მოღვაწე ივანე კირილეს ძე კირილოვი.⁸

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც რუსული, ასევე გერმანული კითხვარი თავის დროზე დაბეჭდილი არ ყოფილა. ამათგან უკანასკნელი დაბეჭდა მისი დაწერის დროიდან 160 წლის შემდეგ, ხოლო რუსული, დაბეჭდილი არასოდეს არ ყოფილა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ამ ხელნაწერის ერთი გვერდის ფაქსიმილე (პუნქტები 111-115) დაბეჭდა ამ ხელნაწერის მიმკვლევმა რ. ჰერცოგმა.⁹

უნდა ისიც ითქვას, რომ იმდროინდელი საქართველო როდი იყო კარჩაკეტილი ქვეყანა, რომელიც მოწყვეტილი იყო სამეცნიერო კულტურულ კერებს. ჩვენ ვიცით, რომ 1660-1720 წლებში გაცხოველებული ურთიერთობა არსებობდა, ერთი მხრივ, საქართველოსა დასავლეთ ევროპასთან და, მეორე მხრით, რუსეთს შორის.¹⁰ აგრეთვე ისიც ცნობილია, რომ საქართველოში მოღვაწეობდნენ კათოლიკე მისიონერები, რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ ადგილობრივ სკოლებს, სადაც ქართველი ბავშვები იზრდებოდნენ. ამგვარი ურთიერთობის მაუწყებელია ის გარემოებაც, რომ საბა ორბელიანი

⁷ იხ. კრებული «Сборник материалов Музея Антропологии и этнографии», т. I. Петербург, 1900.

⁸ R. Herzog Eine russische Handschrift von sprachwissenschaftlichen und Völkerkundlicher Bedeutung. Ethnographische und archeologische Forschungen, I, Brl., 1953, გვ. 126.

⁹ R. Herzog, მოთ. ნაშრომი, გვ. 120 და 121 შორის.

¹⁰ ნ. ბერძენიშვილი, თ. ლომაური, წინასიტყვაობა. ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თბილისი, 1945, გვ.

თავის ქართულ ლექსიკონში პლანეტების ნიშნებად იყენებს იმდროინდელ ევროპაში დამკვიდრებულ სიმბოლოებს.

საბას მიხედვით¹¹: დასავლეთ-ევროპული ტრადიციის მიხედვით

1. მთოვარე	1. Mond (Silver)
2. მერკური	2. Merkur (Queckstlber)
3. ერმი	3. Venus (Kupfer)
4. მზე	4. Sonne (Gold)
5. არია	5. Mars (Sisen)
6. დია	6. Jupiter (Zinn)
7. კრონოსი	7. Saturn (Bui)

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად ჩვენ გვმართებს გავამახვილოთ ყურადღება იმაზედაც, რომ ქართული ნიადაგი ეთნოგრაფიულ დარგში როდი წარმოადგენდა ისეთ ვითარებას, თითქოს, ვახუშტი ბატონიშვილით დაიწყო ეთნოგრაფიული მუშაობა. ამ დარგში ვახუშტი ბაგრატიონს უთუოდ ჰყავდა წინაპრები, რომელთაც სათანადო კვალი დატოვეს. აქ შეიძლება დასახელებულ იქნეს ისეთი ავტორი, როგორიცაა ნიკოლოზ გულაბერისძე,¹³ რომელიც საგანგებოდ მსჯელობს ხალხთა დამახასიათებელ თვისებებზე და ორ სხვადასხვა ბუნების ხალხს ირჩევს. ერთ ტიპში ქართველები შეჰყავს, ხოლო მეორეში – ბერძნები.¹⁴

დავუბრუნდეთ ზემოთ ჩვენ მიერ დასმულ საკითხს.

ჩვენ ვიცი, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი თბილისში იზრდებოდა ფრანგი მისიონერის სკოლაში. მაგრამ ის კი არ ვიცი, თუ ეს მისიონერთა წრე რამდენად იყო დაკავშირებული იმ მოღვაწეების საქმიანობასთან, რომლებიც ეთნოგრაფიის დარგში მუშაობდნენ დასავლეთ ევროპაში. ერთი კი ცხადია, რომ ლაფიტოს შრომას, რომელიც 1724 წ. დაიბეჭდა პარიზში, ვახუშტი ბაგრატიონი თბილისში ვერ გაეცნობოდა, რადგან ვახუშტი სწორედ 1724 წელს გაიხიზნა საქართველოდან და რუსეთში გადასახლდა. მეორე მხრით არ არის გამორიცხული, რომ ვახუშტის კავშირი ჰქონდა რუსეთის მეცნიერებათა აკა-

¹¹ ხაბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ყოფიძე-შანიძის რედაქციით, ტფილისი 1928 წ.

¹² J. Strube, wie es zu den chemischen Formeln kam, Wissenschaft und Fortschritt, 1958, h 10, გვ. 357.

¹³ შენიშვნა. ნიკოლოზ გულაბერისძე, საქართველოს კათალიკოსი XIII ს. II ნახევარში, მწერალი, ფილოსოფოსი. მიხნეულია ნაშრომის „საკითხავი სუტეტისა ცხოველისაი, ეფართისა საუფლოსისა და კათოლიკე ეკლესიისა“-ს ავტორად [თ.კ.].

¹⁴ შენიშვნა. როგორც ნ. გულაბერიძის ნაშრომიდან ირკვევა, მას საკუთარი ისტორიული-ფილოსოფიური თეორიები და შეხედულებები ჰქონია. ნ. გულაბერიძის საინტერესო დაკვირვებად ითვლება ის, რომ ერთმანეთის უდარებს სხვადასხვა ეროვნების ხალხებს და ასცენის, რომ სხვადასხვა ხალხებს გამსხვავებული ნიჭი, მიღრეკილებები და ბუნება გააჩნია „რამეთუ რომელნიმე ეგვიპტარნი“ (1019-12), თვითველი ერს დედამიწის ზურგზე თავისი ასპარეზი გააჩნია, „საზღვარი ტომებისა“ და „შემსგავსებულება ნათესავ-ტომებისაჲ“ (თ.კ.), რაც ყოველი ეროვნების თვისებას განსაზღვრავს. უშუალოდ ბერძნებისა და ქართველების შედარებისას, იგი იწინებს „ჩვეულება ბერძენთა ნათესავისაჲ“, რომელთაც წესად ჰქონდათ თავისი ცხოვრების ყველა მოვლენის (საეკლესიო და საერო) აღწერა, არ დაეწეება და შთამომავლობისათვის გადაეცემა „ქველად წარუწმედელად“ იხ. ივ. ჭავჭავაძე, ნიკოლოზ კათალიკოსი, თბი. თორმეტ ტომად, ტ. 8, თბ., 1977, გვ. 897-409 (თ.კ.).

დემიასთან, მაგრამ რომ მას შესძლებოდა ხელნაწერის სახით არსებული კითხვარების გაცნობა – საეჭვოა. მართალია, ვახუშტის უნდა სკოლაში ტატიშჩევის მიერ დაბეჭდილი „რუსეთის ისტორია“, საიდანაც მისი ისტორიის ოთხ ნაწილად დაყოფა, მაგრამ ამ ისტორიაში ეთნოგრაფიული კვლევის საწარმოებლად საჭირო კითხვარი არ ყოფილა გამოქვეყნებული.

აქვე ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის ქვეყნის აღწერილობის ტექსტთან ერთად მოცემულია ეთნოგრაფიული რუკები, რომლებიც ასახავენ იმდროინდელ საქართველოს როგორც მთლიანად, ისევე ცალკე მხარეების მიხედვით. ასეთ ვითარებაში არ არის გამორიცხული, რომ აღწერილობის გარკვეული გეგმა და შედარებითი მეთოდის გამოყენება საკუთრივ ვახუშტი ბაგრატიონის ნიჭის მონაპოვარი უნდა იყოს და არა გავლენის შედეგად მიღებული.

ყველა მონაცემის საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის სახით ჩვენ გვყავს შესანიშნავი მეცნიერ-ეთნოგრაფი, რომელიც XVIII საუკუნისათვის იძლევა დიდად მნიშვნელოვან ეთნოგრაფიულ გამოკვლევას, სადაც თავმოყრილია საყურადღებო მონაცემები ქართველი და ზოგიერთი კავკასიელი ხალხის ყოფის შესახებ, მატერიალური კულტურის, მეურნეობის, სოციალური წყობილებისა და რელიგიის სფეროში. ამის გვერდით მოცემულია შედარებითი მასალა ადრე არსებული ჩვეულების, ქცევისა და ზნისა. ავტორს ერთს პირველთაგანს აქვს გამოყენებული ეთნოგრაფიაში შედარებითი მეთოდი, რაც მას საბატიო ადგილს ანიჭებს ეთნოგრაფიის ისტორიოგრაფიაში.

ერთ ქართულ მონოგრაფიაში, რომელიც 1925 წელს დაიბეჭდა, ნ. მარის ხული იყო, რომ ბოლო ხანების „საქართველოს ეთნოლოგიაში ნ. მარის „ლინგვისტურ-ეთნოლოგიური შენიშვნებისა“ და ივ. ჯავახიშვილის შესანიშნავ მონოგრაფიის „ქართული წარმართობის“ გარდა, თითქმის არაფერი მოიპოვება ისეთი, რაც ხელშესახები და მეცნიერულად ღირებული იყოს“¹.

მართლაც, თუ ჩვენ შევისწავლით ნ. მარის გარკვეული ხანის ნაშრომებს და ამასთან დაკავშირებულ სამუშეო და საარქივო მასალებს გავეცნობით აღმოჩნდება, რომ ნ. მარს საქართველოს ეთნოგრაფიაში არა მცირედი შრომა აქვს გაწეული და მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი. მართალია, ეს შრომა არ ატარებდა სისტემურ და გეგმიან ხასიათს, მაგრამ ის, რაც გაცივებულია, უთუოდ ყურადღების ღირსია და დასაფასებელი.

როგორც ნ. მარის ავტობიოგრაფიული მონაცემებიდან ჩანს², საქართველოს ეთნოგრაფიისადმი ინტერესი მას ჯერ კიდევ გიმნაზიის მერვე კლასში ყოფნისას ჩაესახა, როდესაც, მასწავლებლის ნ. სტოიანოვის ზეგავლენით, მან თავისი მომავალი სპეციალობა აირჩია. ცნობილია, რომ სტოიანოვი იმ ხანებში სვანეთის ეთნოგრაფიით იყო დაინტერესებული, მან იმოგზაურა სვანეთში და სვანების ყოფას ცოცხალ სინამდვილეში გაეცნო. ამ მუშაობაში მას გიმნაზიის მოწაფეებიც შევლოდნენ. სავსებით გასაგებია, რომ ნ. სტოიანოვის მიერ სვანეთის სინამდვილის შესახებ კონკრეტულ თხრობას გავლენა უნდა მოეხდინა ჭაბუკ ნ. მარზე. ცნობილია, რომ ცოცხალი ეთნოგრაფიული სინამდვილე თავისი მრავალსახეობითა და კონკრეტულობით მუდამ იზიდავდა და დღესაც იზიდავს ახალგაზრდასა და მოხუცს, სპეციალისტსა და არასპეციალისტს. შემდეგში ნ. მარს არა ერთხელ აღუნიშნავს სინანულით, ხალხის ყოფის ნაკლებლოვანი ცოდნა, ხალხური ყოფის მაცოცხლებელი წყაროსგან მოწყვეტილობა. თავის სამეცნიერო მოღვაწეობის მესამე ათეულის წლისთავზე ის ტკივილით წერდა: «В этом (იგულისხმება უნდობლობა მარის თეორიისადმი) бесспорно повинно само кавказоведение, так как по неумению ли сплотить работников или по неумению подходящей организации, оно недостаточно напрягает силы для умножения фактов, которых так много, чрезвычайно много в природе и так мало, чрезвычайно мало в научных работах. Ведь этих материалов необъятное количество и в них громадная научная сила. Им принадлежит будущее».

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიაში საქართველოს ეთნოგრაფიისადმი ინტერესი გაცხოველდა XIX საუკუნის 30-იან წლებიდან.

* შენიშვნა. გ. ჩიტაის არქივში ნ. მარის შესახებ დაცულია რამდენიმე ავტორისეული ხელნაწერი. ერთი წერილი „ნიკო მარი – ეთნოგრაფი“ დაბეჭდილია „ლიტერატურული საქართველო“, 1965, 29 იანვარი [თ. ც.].

¹ იხ. გ. ნიჭაია, ეთნოლოგიური შენიშვნები, სვანური საყურძელი, საქ. მუშ., მოამბე, ტ. II, ტფ., 1925 [თ. ც.].

² იხ. Марр Н. Я., Автобиограф., Избр. раб., т. I.

1837 წელს, თავის საპროგრამო სიტყვაში, აკადემიკოსი მარი ბროსე რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ყურადღებას ქართველი ხალხის მახასიათებელი მასალების შეგროვების საჭიროებაზე მიაქცევდა. რუსეთსა და ევროპაში ეთნოგრაფია ცალკე დისციპლინად ყალიბდებოდა და კვლევის მეთოდს იმუშავებდა. 1843 წელს, პეტერბურგში პირველად დაიბეჭდა პროგრამა ეთნოგრაფიული მასალების შესაგროვებლად, "Notes and Quirle Anthropology", ამავე დროს დაარსდა რიგი ეთნოგრაფიული მუზეუმები. ეთნოგრაფიის დარგში მუშაობის საერთო გაცხოველებით და იზხანად, თბილისში მარი ბროსეს მუშაობით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ 1850 წელს თავის წესდებამი ცალკე მუხლად შეიტანა ეთნოგრაფიული მუზეუმის დაარსება. წესდების ეს მუხლი განყოფილებამ 1852 წელს განახორციელა. 1852 წ. თბილისში დაარსდა მუზეუმი სახელწოდებით «Кавказский музеум». ამ მუზეუმის ეთნოგრაფიის კაბინეტის პირველი კურატორი, შემდგომი სახელმძღვანელო პოეტი და ეთნოგრაფი, რაფიელ ერისთავი იყო.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიაში საქართველოს ეთნოგრაფიისადმი მეორედ გამახვილდა ყურადღება XX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც 1901 წელს გადაწყდა იმპერატორ ალექსანდრე III სახელობის რუსულ მუზეუმთან ეთნოგრაფიის განყოფილების (შემდგომი, ეთნოგრაფიული მუზეუმი) დაარსება. ამ საქმის გამძღოლებად მოიწვიეს: აკად. ვ. ლამანსკი, აკად. ვ. რადლოვი, აკად. ა. პიპინი, აკად. ა. სობოლევსკი, აკად. ა. სტასოვი, აკად. კონდაკოვი, აკად. ანუჩინი, აკად. ს. ოლდენბურგი, პროფ. ი. სმირნოვი, პროფ. დ. კლემენცი, პროფ. ნ. შარი³ და სხვ. მიღებული იყო სათანადო ზომები იმისათვის, რომ გაეთვალისწინებიათ არსებული ეთნოგრაფიული მუზეუმის პრაქტიკა და მუშაობა თავიდანვე მაღალ მეცნიერულ დონეზე დაეყენებიათ.

მუზეუმმა იმთავითვე ფართოდ დასახა კულტურულ-ისტორიული პრობლემები (მიზნად იყო დასახული რუსული კულტურის მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობის გარკვევა) და ამის შესაბამისად ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვებასაც ფართო საფუძველი დაედო. მუზეუმის ხელმძღვანელობის შეხედულების «Этнографические коллекции должны дать по отношению к определенной народности ее полную культурно-историческую монографию» მიხედვით მუზეუმმა დაამუშავა და 1902 წელს გამოსცა ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვების პროგრამა, «Программа для собирания этнографических предметов».

ამ პროგრამამ საქართველოშიც პოვა გამოხმაურება. 1903 წლის „ივერიამი“ (№26) მოსე განაშვილი წერდა: „ამ მუზეუმის ხელმძღვანელთ სურთ, რაც შეიძლება კარგად, მორკმით შეასრულონ ნაკისრი მოვალეობა და ამი-

³ მუზეუმის მუშაობაში ნ. შარიც იყო ჩაბმული, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ [გ. ჩ.].

ტომ რუსეთის ყველა ეჭრნალ-გაზეთებს, მეცნიერთ, სწავლულთ, მასწავლებელთ, უგზავნიან თავიანთ პროგრამას და სთხოვენ წარუგზავნონ სტრუქტურული გრაფიკა მასალა დანიშნულებისამებრ“. ცოტა ქვემოთ იგივე ავტორი გრძობს: „ჩვენი ქვეყანა ყველა ამით ფრიად მდიდარია და იმედია აქედან ბევრს ცნობას მოაწვდიან ხსენებულ მუზეუმს. სოფლად ბევრი სწავლული პირია. ამით თუ მოინდომეს, ადვილად და ღირსეულადაც შეასრულებენ პეტერბურგის ალექსანდრე III-ის მუზეუმის მოთხოვნილებას“.

ამავე წლებში, სახელდობრ 1903 წელს, კავკასიის მუზეუმი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შევიდა და მუშაობაც ახალი გეგმით წარიმართა.

რუსული საეთნოგრაფიო მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს ოქმებიდან ჩანს, რომ მუზეუმს საქართველოში ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვება დაუვალეზია შემდეგი პირებისათვის: ნ. მარია (გურია, ტაო-კლარჯეთი)⁴, თ. სახოკია⁵ (სამეგრელო), ექიმი მ. ზანდუკელი (ლაზეთი, ხევსურეთი, ფშავი), ივ. ნიქარაძე (სვანეთი), ნ. გორბუნოვი (კახეთი), ნ. დერჟავინი (ქართლი), ს. დუმბაძე (გურია), (პროფ. კარლ ვეილეს რეკომენდაციით, ოქმი №87, 1904 წ.), სერპუჟევსკი (აფხაზეთი) და სხვები. აქვე აღვნიშნავთ, რომ იმავე მუზეუმის დავალებით 1905 წ. დაღესტანში ეთნოგრაფიული კოლექცია შეგროვდა ივ. ჯავახიშვილმა კ. ინოსტრანცევთან ერთად. შეგროვებულ კოლექციასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ შეძენილ საგნებს ახლავს ზუსტი სახელწოდება ქართული და პარალელურად, სადაც საჭიროა თურქული და სომხური, ნაწილების სახელები, დრო, ადგილი და აღწერილობა საგნის დამზადების პროცესის შესახებ. მაგალითად, ცხავის შესახებ ნათქვამია, რომ ის დაწნულია მუხის მომისგან, მისი სალტე ფიჭვის ყავარია, აკეთებენ ადგილობრივ და ასე სხვა.

უფრო მეტი რაოდენობით ეთნოგრაფიული კოლექცია ნ. მარმა შეიძინა შევშეთსა და კლარჯეთში მუშაობის დროს იმავე 1904 წელს. აქ შეგროვილი 127 კოლექცია—ერთეული ყოფის სხვადასხვა დარგიდან (იხ. სათანადო დოკუმენტაცია რუსულ ეთნოგრაფიულ მუზეუმში). დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს: „აკვანი“, „საჩეჩლი“, „თხილამური“, „ხელწალი“, „კვირისთავი“, „დებგა“, „გოდორი“, „ტვარჯუხი“, „გიდელი“, „მანგალი/ნამგალი“, „ჭიბონი“, „დათვაული“ და სხვა, რომელიც ინვენტარიზებულია მუზეუმის დავთარში 607-1-121 ნომრის ქვეშ.

⁴ ამ დავალების შესრულების მიზნით ნიკო მარმა 1904 წელს ვურიაში შეაგროვა და მუზეუმს გადასცა ვურული საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსების კოლექცია მოდელების სახით: „წისკვილი“, „ჩამური“, „ოდა“, „ქარგვალა სახლი“, „ხელა“, და „ნალია“, რომლებიც ინვენტარიზებულია რუსული ეთნოგრაფიული მუზეუმის დავთარში 4507-1-7 №-ის ქვეშ.

⁵ უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენმა მკოვანმა ეთნოგრაფმა თედო სახოკიამ ამავე დროს ერთი წევმა კოლექციებისა შეაგროვა და უსასყიდლოდ გადასცა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მუზეუმს. ამჟამად ეს კოლექცია საქ. მუზ. ეთნოგრაფიის განყოფილებაშია დაცული.

მაგრამ ნ. მარის ამ მიმართულებით მუშაობაში საყურადღებოა მარტო ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვება, არამედ ამდენადვე შეიძლება ითქვას, კიდევ უფრო მეტადაც, ხალხის ყოფის დამახასიათებელი მოვლენების აღწერილობა. ამ მხრივ ნ. მარის ნაშრომი „შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიური“ შესანიშნავ ეთნოგრაფიულ ნაშრომს წარმოადგენს.

შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურში ავტორი ფართოდ ავლენს მოსახლეობის ყოფას და სათანადო სისრულით აღწერს რიგ ეთნოგრაფიულ მოვლენებს. დაკვირვებული თვალითა და მახვილი სმენით ის აღწერს: მონადირეობას, მეთევზეობას, მეფუტკრეობას, სხვადასხვა დარგის ხელოსნობას, რძის პროდუქტების დამზადებას, წისქვილს, ნალიას, სოფლის დასახლების ტიპებს, სახლს, მუსიკალურ იარაღებს, ხალხურ ცეკვასა და სიმღერას, დღეობებს, დასაფლავების წესებს, მედრესებს და სხვ. აღწერილობით სიტყვიერ მასალას დართული აქვს კარგად შესრულებული ფოტოსურათები.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვება იმდროინდელ მუსლიმანურ მოსახლეობაში მეტად ძნელი საქმე იყო.

ნ. მარს აღნიშნული აქვს, რომ ის იძულებული იყო ფოტოგადაღება მალულად ჩაეტარებია. კიდევ უფრო მძიმე პირობებში ყოფილა სიმღერების შეგროვებისას. ერთგან დღიურში მარი წერს, რომ სოფ. წყალსიმგრეში სასულიერო პირების (მოღების) ზეგავლენით სიმღერა და ცეკვა-თამაში აღკვეთილია. მომღერლებს მოღების რისხვის ეშინიათ. ამ სოფლის ქალური და ვაჟური სიმღერების ერთადერთი მცოდნე ფახადა ნ. მარს გაუჩნდა: ჯერ იყო და სოფლიდან მიიშალა, ვითომ იაილზე (იალაზე) წავიდა, შემდეგ, როდესაც ნ. მარმა ის მაინც აღმოაჩინა, დაპირდა, სოფ. იფრეულაში დაგეწვეო, მაგრამ დაპირება არ შეასრულა. ერთ სოფელში ნ. მარმა მოახერხა მისთვის ეთნოგრაფიული მუსლიმანი ქალის კოსტუმი. ეს კოსტუმი მან სომხის ქალს ჩააცვა და ისე გადაიღო ფოტოაპარატით. ამ ხერხით ნ. მარმა კოსტუმის აღწერილობასთან ერთად მისი გარეგანი სახის ფიქსაციაც შემოუნახა მეცნიერებას.

ნ. მარის მიერ შავშეთსა და კლარჯეთში შეგროვებული ეთნოგრაფიული მასალა მრავალმხრივ საყურადღებოა. პირველ ყოვლისა იგი აფიქსირებს რიგ ეთნოგრაფიულ მოვლენებს გარკვეულ დროსა და სივრცეში და მით საცნაურს ყოფს ეთნოგრაფიულად მანამდე შეუსწავლელ მხარეს. მეორე მხრივ იგი შესანიშნავია, როგორც შესადარებელი მასალა. მასალის ერთ ნაწილს გზადაგზა თვით ნ. მარი ადარებს მისთვის ნაცნობ გურიის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს.

სანიმუშოდ ერთ მაგალითს მოვიტანთ. ნ. მარი დეტალურად აღწერს დათვის საფრთხობს სარეკალას, რომელსაც შავშეთში დათვოული

ეწოდება. იგი ამბობს, რომ ეს მოწყობილობა მე ვნახე ორ აგვისტოს, ყანაში, მდინარე ჩიხორას მარცხენა ნაპირზე. მისი ღერძი მოკლეა, ერთნაირი არშინია. სხვაობრივ იგი მეტად ჰგავს გურულ ჩამურს (წყლის ჩამურს), რომის საცეხველს. შედარება შეიძლება კიდევ უფრო შორს წავიდეს. შავშეთის დათვოულს და გურულ წყლის ჩამურს ანალოგი მოეპოვება გურულ ფეხით ასამოძრავებელ საცეხველშიც. ქართულ ეთნოგრაფიაში საცეხველების საკითხი ამჟამად მონოგრაფიულადაა დამუშავებული და ყურადღებო პრინციპული ხასიათის დასკვნებია მიღებული.

თანამედროვე ეთნოგრაფიულ მეცნიერებაში გარკვეულია საცეხველი აპარატის გავრცელების არეალი. ის მოიპოვება აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიაში, საქართველოში, გალიციაში, პოლონეთში, ზალცბურგში, ბერნში, უნგრეთში, იტალიაში და ჩრდილოეთ ესპანეთში. ევროპელი მეცნიერების (Meynen-ისა და ლეზერის) აზრით საქართველო ამ შემთხვევაში მხოლოდ გადამცემი რგოლია დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის. მაგრამ ანალიზი ქართული, სამხრეთკავკასიური და წინააზიური საცეხველებისა, სხვაგვარად ამუშებენ საქართველოს როლს საცეხველის წარმოშობის საკითხში.

ნ. მარი სახლის აღწერის დროს აფიქსირებს ეზოს, როგორც ნაგებობის ნაწილს, სახლის კორიდორს. ამ ტერმინს პარალელი ხევესურეთის სინამდვილეშიც მოეპოვება, სადაც ამ სახელწოდებით დადასტურებულია სახლის ასეთივე ნაწილი. პარალელები შავშეთსა და ხევესურეთს შორის სხვაც მოწმდება. შავშეთის სახლის სარძიეს ხევესურული სახლის სენე შეესატყვისება. ასევე ყულე, რომელიც შავშეთში საყარაულო ნაგებობას აღნიშნავს, ხევესურეთში. ჭვისგან აგებულს სახლის მთავარ სვეტს ეწოდება კულან. მარი პირველად ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ადასტურებს ტერმინ თავანის არსებობას, რომელიც ჩვენს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემდეგი ტერმინებითაც არის დამოწმებული: ოჯინჯალი, კაჩა, კაკიბერა, ასაყარი, საალე, შგილ (სვან.), თავანი (ლეჩხ. ფ. ქიქოძე), სხვენი, საცხვენური. ამჟამად, სახლის კონსტრუქციის ეს ელემენტი, სამეცნიერო ლიტერატურაში სადაო საგნადაა გადაქცეული. სლავური ხალხების ეთნოგრაფები ამ ტერმინს სლავურად მიიჩნევენ. ეს სახელწოდება გავრცელებულია აგრეთვე თურქეთსა და ბალკანეთში. ევროპელი მეცნიერები (Nopsa, Haberlandt-I) მას თურქულად, ხოლო სხვები სლავურ სიტყვებად მიიჩნევენ. სინამდვილეში იგი ქართული წარმოშობილობისა უნდა იყოს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ნ. მარი ეთნოგრაფიულ მასალას მოსახლეობის სხვადასხვა ეთნიკურ ფენებში ეძიებდა. ამის შედეგად ფიქსირებულია რიგი საყურადღებო მომენტები: ქართული ტერმინი განაყოფი «у армян в значении сородича»; ტერმინი ქორი აღნიშნავს «у грузин сарай для хранения сена, соломы, у армян чердак» (შდრ. სვანური ქორ-სახლი და თუშური ქორ-ბედელა); ნ. მარი ყურადღებას ამახვილებდა მოსახლეობის კონფესიურ-ეთნიკურ ურთიერთობაზედაც. იგი

სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ჰორომების მართლმადიდებელი ქრისტიანების ხალკედონიტების ზოგადი სახელწოდების ქვეშ სხვადასხვა ენობრივად ერთეულებია სავარაუდებელი.

გურიაში, შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობა იყო ნ. მარის პირველი სავლე მუშაობა ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. ამას მოჰყვა მისი მოღვაწეობის ის პერიოდი, რომელიც ცოცხალი ენებისა და დიალექტების ადგილზე შესწავლით ხასიათდება: ლაზურის (1909 წ.), სვანურის (1911-1912 წ.), აფხაზურის (1913-1914 წ.), დაღესტნურის (1914-1916 წ.). ამ ხანებში ნ. მარი აღნიშნავდა, რომ ხშირად მეცნიერებაში გაბატონებული აზრის მიხედვით, ხელნაწერის ერთი ფურცელი ამოსაკითხავად ძნელი სტრიქონებით - მეცნიერების ფართო დაინტერესებას იწვევს, ვიდრე ცოცხალი სიტყვები, ძველ კულტურულ ხალხებს რომ შემოუნახავთო.

ლაზებში მუშაობის დროს, ენობრივი მასალების შეგროვებასთან ერთად, იგი რიგ ეთნოგრაფიულ მოვლენებსაც აღწერს. თუმცა შედარებით უფრო ნაკლები სისრულით, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა შავშეთ-კლარჯეთში. ლინგვისტიკური მუშაობით გატაცებულს, მას მეტად მცირე დრო რჩებოდა იმისათვის, რომ ეთნოგრაფიული მასალები მეტი გულისყურით ეგროვებინა. მიუხედავად ამისა თავის ნაშრომში «Из поездки в турецкий Лазистан» ნ. მარი საყურადღებო დაკვირვებებს იძლევა ლაზების ეთნოგრაფიული ყოფიდან. მოცემულია მასალა: თევზაობის, ნადირობის, მამაკაცის თავსაბურავის, ქალის ტანსაცმელის, სახლის, ორნამენტის, ცეკვა-სიმღერებისა, დღეობების შესახებ და სხვა. ის აკვირდება ლაზების ტერიტორიულ განსახლებას, მატერიალურ კულტურას, ბუნებრივ სიმდიდრეს, ხელოსნობას, მკვდლობას, საშოვარზე გასვლას და ა.შ. ერთი დეტალი კარგად ამჟღავნებს მარის დაკვირვების უნარს. აჭარა-იმერხევისა და ლაზეთში გავრცელებული ორიგინალური მაგიდა - ტაბაკი // ტეფურის შესახებ ნ. მარი წერს: „ტეფურს ლაზები ან ალვისხისას აკეთებენ - სიმსუბუქისათვის, ან წაბლისას - სიმტკიცისა და სილამაზისათვის, ან კიდევ თხილისას. ეს უკანასკნელი საუკეთესოდ ითვლება. ოლონდ, იმის გამო, რომ თხილის მცენარე სათანადო ზომისა ბუნებაში არ მოიპოვება, თხილის კაკლებს ორმოში ჩაყრიან და მიწით დაფარავენ. ორმოში კაკლები ერთი მეორეს შეეზრდება, გაკეთდება მკვრივი მასა, რომლისგან გამოჩარხავენ ტეფურს.“

სვანეთში ორგის მოგზაურობამ (1911 და 1912 წლებში) ნ. მარს შესაძლებლობა მისცა რიგი დაკვირვება ჩატარებინა სვანეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეზე და ზოგიერთი ელემენტის ფიქსაცია მოეხდინა. სვანეთში მარი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა წინაქრისტიანული ხანის რელიგიურ გადმონაშთებს. იგი საგანგებოდ ჩერდება კულტის მსახურებაზე, აღწერს რიტუალურ პურებს: (სადვთო, უფლიშ, გვიზობ, სუკობ; საქვენაშ - მიცვალებულთა სულისათვის), დღეობა ჰულიშ

// ჰელიმ-ს და მასში მონაწილე დროშას ლემ-ს, ახალი წლის დღეობას, მასში შემავალ ლიფანალითურთ, ხალხურ ცეკვებსა და სიმღერებს (შუშქარეულნი ორი-რა და სხვ.) ნ. მარი საგანგებოდ ჩერდება ხარის კულტზე, რომელიც ასე მდიდრადაა წარმოდგენილი სვანეთში. ის ყურადღებას ამახვილებს შესაწირავ საკულტო ცხოველზე – ვისნვ-ზე, აღნიშნავს, რომ ასეთ ხარის ფუსნაც ეწოდება, თუ იგი დიდი ღმერთის ფუსნასათვისაა განკუთვნილი, ისევე როგორც გურიამი ღვთაება ილორისადმი შეწირულ ძროხას ილორა ეწოდება. ხარის კულტთან დაკავშირებით ნ. მარს აგონდება ძველი კულტურის უნიკალური ქვის ძეგლებზე – ვეშაპებზე გამოსახული ხარის თავრი-ელები და მათ შორის მსგავსებას პოულობს⁶. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარს სვანების რელიგიური სინამდვილე ხალდების რელიგიას მოაგონებს. ყველაფრიდან ჩანს, რომ მასზე სვანეთის ეთნოგრაფიულმა სინამდვილემ მეტად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, უმთავრესად სვანების რელიგიურმა გადმონაშთებმა (შემდეგში ნ. მარის თეორიების ჩამოყალიბებაში ხალხური რელიგიის მონაცემებმა, ვფიქრობ, არა მცირედი და შეიძლება გადაჭარბებული როლი ითამაშეს). დასაინია, რომ არ არის გამოქვეყნებული მარის ნაშრომი „გურიის ტოპონიმია“ (რომლებიც მის არქივშია დაცული).

ნ. მარი არაერთგზის აღნიშნავდა სვანეთის ეთნოგრაფიული სინამდვილის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. იგი წერდა, რომ როგორც ლინგვისტიკური, ისევე ეთნოგრაფიული მასალების შემკრებლები სრულიადაც არ აქცევდნენ, ან მეტად მცირე ყურადღებას აქცევდნენ ადგილობრივ თავისებურებებს. ის, რასაც ისინი ერთი ან ორი სოფლიდან იცნობდნენ – მთელ სვანეთს მიაწერდნენ, არ აღნიშნავდნენ სხვაობას არც ძირითადში და არც დეტალებში, განსაკუთრებით ტერმინოლოგიაშიო.

ეს დებულება ეთნოგრაფიული მასალების შეკრების ძირითადი პრინციპის შესახებ – სავსებით ეთანხმება თანამედროვე ეთნოგრაფიის მოთხოვნილებას სავსელ მუშაობის მეთოდის დარგში – სავსელ მუშაობის ეგრეთწოდებულ ინტენსიურ მეთოდს.

იმ ხანებში ნ. მარი აღიარებდა, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ლინგვისტიკური შედარებები, რამდენად სანდოთაც არ უნდა გვეჩვენებოდნენ ისინი, არაფერს არ სწევტენ, თუ ლინგვისტის მიერ ახსნილი ტერმინოლოგია არ პოვებს მატერიალურ გამართლებას და მხარის დაჭერას რელიგიურ რწმენებში. ამიტომ, მარის მიხედვით, სავსებით გასაგებია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის იაფეტიდების რელიგიურ რწმენებს. ამ მასალების შეგროვება, სისტემატური და გეგმიანი, საშურია არა მარტო იმიტომ, რომ მათთანაა დაკავშირებული სამხრეთ რუსეთისა ან ხეთების კულტურულ-ისტორიული საკითხები, არამედ იმიტომაც, რომ რწმენები და წეს-ჩვეულებები უფრო მეტად და მეტად იცვლიან სახეს და ჩვენ თვალწინ ჰქრებიან.

⁶ ამჟამად ხარის კულტის საკითხი სვანეთში – მონოგრაფიულადაა დამუშავებული უფროს მეცნიერ თანაშრომლის ვ. ბარდაველიძის მიერ. მიღებულია საყურადღებო დასკვნები [გ.გ.].

აფხაზეთში მუშაობის დროს ნ. მარი კიდევ უფრო მეტად განიმსჭვალა ეთნოგრაფიული ინტერესებით, აქაც განსაკუთრებით რელიგიის დარგში. ნ. მარის ნაშრომის მიერ შეკრებილი შესანიშნავი ეთნოგრაფიული მასალების კვლად კვლად ისიც კრებდა აფხაზურ მასალას. მარი წერს: აფხაზთა რწმენების შესახებ ცოტა რამ მეცა მაქვს შეკრებილი, უმთავრესად ზიფის აფხაზებში. ბ-ნი ნ. ჯანაშიას მასალების ზიფური პარალელები და ვარიანტები მეც მომეპოვება. მაგალითად, ლეგენდა მთვარის და მზის შესახებ-ო.

სვანებისა და აფხაზების რელიგიური რწმენების ადგილზე გაცნობის შემდეგ, ნ. მარი აღიარებს, რომ იაფეტური რელიგიის აღსადგენად ორი გზა ისახება, ერთი – ეთნოგრაფიული, ხოლო მეორე – არქეოლოგიური, ოღონდ, ორივე უნდა მოხდეს წინასწარ, ან თანადროულად იაფეტური ლინგვისტური თეორიის მიერ მოსუფთავებულ ნიადაგზე. იმავე ხანებში კიდევ მეტი ეთნოგრაფიული ფაქტების ზეგავლენით მარი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო თავის აღრინდელ დებულებაზე ქართული წარმართობის ირანული წარმოშობის შესახებ. იგი წერდა: «М. М. Ковалевский в известном своём труде «Закон и обычай на Кавказе» признал было уже остатком персидского маждеянства или огнепоклонничества множество бытовых явлений и религиозных сказаний грузинского народа. Покойный А. И. Веселовский сделал еще один шаг по этой наклонной плоскости расширения пределов всеобъясняющего теоретического иранизма: он усмотрел иранского бога в языческом безспорно яфетическом прототипе народного представления народов Кавказа о св. Георгии... По углублении наших знаний яфетического этнического мира, этой племенной основы и подосновы населения Кавказа, иранизм оказался миражом».

ნ. მარი აღიარებს, რომ დემონოლოგია, რომელიც ახლად აისახა ქრისტიანულ ახალ აღქმაში, უძველესი ხალხური მსოფლმხედველობიდან მომდინარეობს და რომ საკითხის გადასაჭრელად არ კმარა ბუდისტური თუ ირანული ძველი მწერლობის გათვალისწინება, არამედ საჭიროა, ანალოგიური მიდგომა, ხალხური სარწმუნოების მონაცემების შესწავლა. ამ გზით გაიკვია იმ შეხედულებების მცდარობა, რომლის მიხედვით ყველა მოვლენას კავკასიაში მაზდეანობისა და მოსეს კანონების ზეგავლენით ხსნიანო.

ნ. მარმა მოხსნა აგრეთვე ამ ი რ ა ნ ის სახელის სპარსული ა რ ი მ ა ნ ი - დ ა ნ წარმოშობის საკითხი, სწორედ მაშინ, როდესაც დასავლეთ ევროპაში ამ პირს ახალი მიმდევრები გამოუჩნდნენ და ამირანის თქმულება კავკასიური შემოქმედების ნაყოფად აღიარა. ივ. ჯავახიშვილისა და ნ. მარისგან დამოუკიდებლად ამავე დასკვნამდე მივიდა ცნობილი დანიელი ფოლკლორისტი აქსელ ოლრიცი, რომელმაც 1912–1914 წლებში დაბეჭდა ორტომიანი მონოგრაფია „Ragnazär“, რომლის მეორე ტომი თითქმის მთლიანად ამირანის თქმულების განხილვას შეიცავს. ამ ნაშრომის გერმანული თარგმანი 1922 წელს გამოვიდა. ოლრიცის შეხედულების მიხედვით, ამირანის თქმულების მთავარი ლეიტმო-

ტივია გადმოცემა მიჯაჭვული გმირის შესახებ. ამ მოტივის სამშობლოდ მას კავკასია მიაჩნია. კიდევ მეტი, მისი მტკიცებით – ეს კავკასიური გადმოცემა საფუძვლად უდევს ბერძნების მითს პრომეთეს შესახებ, და შესაძლოა სკანდინავურ მითს ლოვის შესახებ. ოლრიკის აზრით, ეს გადმოცემა III–IV სს. გუთების მეშვეობით სკანდინავიაში გადავიდა. ეს აზრი იმდენადაა საყურადღებო, რამდენადაც ის, ერთი მხრივ, ეკუთვნის ცნობილ სპეციალისტს, ხოლო, მეორე მხრივ, დამყარებულია ამირანის თქმულების ტექსტების კრიტიკულ განხილვაზე და კავკასიური, სპარსული, ქრისტიანული ფენების დადგენა – შესწავლაზე. მიუხედავად ამისა ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ ამირანის ლეგენდაში მთავარი მოტივი მიჯაჭვული გმირის იდეა კი არ უნდა იყოს, არამედ მესიანისტური კონცეფცია, ის იდეა, რომელიც საუკუნეთა სიღრმიდან მომდინარეობს და წარმომობილობით ძველი აღმოსავლეთის კუთვნილებაა – სახელდობრ სუმერების⁷.

აფხაზეთის მდიდარმა ეთნოგრაფიულმა სინამდვილემ იმდენად გაიტაცა ნ. მარი, რომ ის გუდაუთიდან 1914 წლის იანვრის 10-ს კავკასიის მუზეუმის დირექტორის სახელზე გაგზავნილ წერილში წერდა: «Только закончил вторую поездку за абхазским языком. Здесь у меня дело наладилось, с лингвистикой вышел в этнографию и тем более жажду развить мои занятия восточными сородичами абхазов».

ნ. მარი მალალ შეფასებას აძლევდა აფხაზეთის ეთნოგრაფიულ მასალებს. მას მიაჩნდა, რომ აფხაზური ცოცხალი სიძველეები წარმოაჩენენ კავკასიის და არა მარტო კავკასიის, არამედ ძველი აღმოსავლეთის რელიგიის შესახებ კონკრეტულ ფაქტებს სრული სისავსით. ამ ფაქტების აღნუსხვა მეცნიერულ აღმოჩენას უდრის, იმდენად დიდია მნიშვნელობა მოპოვებული მასალებისა.

ეთნოგრაფიულმა ფაქტებმა, ხალხის ყოფასა და კულტურაზე, ცოცხალ სიძველეებზე დაკვირვებამ ნ. მარს მისცა შესაძლებლობა განეზოგადებინა ცალკეული ხალხის კულტურის წიაღში მიკვლეული მოვლენები და მნიშვნელოვანი კონცეფციები.

თავის ეთნოგრაფიულ ნაშრომში «Племенной состав населения Кавказа (рабочий проспект)» ნ. მარი საქართველოსა და კავკასიის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ ორ ძირითად ცხრილს იძლევა: 1. მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა ტერიტორიული ურთიერთობის მიხედვით და 2. მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა ეროვნების ანუ ისტორიულ-კულტურული თვითგამორკვევის მიხედვით. ორივე ცხრილი, როგორც ნ. მარი წერს, დამყარებულია ლინგვისტურ მონაცემებზე. გარდა ამ ძირითადი დეტერმინანტისა ავტორი გულისხმობს ორ სხვა დეტერმინანტსაც, სახელდობრ: ტერიტორიას – გეოეთნიკური ერთეულის სახით და რელიგიას. თუმცა

⁷ ამირანის ლეგენდის ამ მხარეს სამეცნიერო ლიტერატურაში ყურადღება მიაქცია აკად. ხ. ჯანაშიამ, იხ. საქართველოს ისტორია, ტ. 1; თლრაკის მონოგრაფიის შესახებ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრი გამოითქვა ჯერ კიდევ 1926 წელს (იხ. "ვიმოზილველი" ტ. 1).

აღნიშნული მოცემული დეტერმინანტებით არ განისაზღვრება ეთნიკური კლასიფიკაციის ძირითადი საფუძვლები, მაგრამ ავტორი ამ მომენტებზე უახლოვდება თანამედროვე ეთნოგრაფიაში მიღებულ ეთნოგრაფიულ განმსაზღვრელ საფუძვლებს (კომპლექსურ-მატერიალური, სოციალური-იდეოლოგიური ყოფის თავისებურებანი სომატური მარკენებლების ჩართვით). ნ. მარს ამ ნაშრომში შეტად საყურადღებო აზრი აქვს გამოთქმული ქვემო ქართლისა და ტაო-კლარჯეთის ეთნიკური აუზების შესახებ.

შემდგომში მარმა ეს აზრი განავითარა, გააღრმავა და საყურადღებო დებულება წამოაყენა. „გუგი (გოგარი) – ეს ის ეთნიკური წრეა, რომელშიც გამომშავდა ქართული სოციალური ფორმაცია, ქართველთა ეროვნება, რომელმაც წარმოშვა ქართველი (მეგრულად – ქართუ) და ქართველები, მათი უძველესი ეროვნული გმირით გორგით ანუ გურგით.“

ხოლო სხვაგან წერს: «с грузинами мы имеем такую уже сложную ступень формации, что не может быть и речи о признании в ней какой-либо первобытной производственно-социальной группировкой. Мы лишь сигнализируем автохтонность исторического процесса сложения на Кавказе такой средневековой социально-экономической формации, как карты или картвелы, грузины, процесса, прошедшего все стадии развития феодального хозяйственного общественного уклада».

მოყვანილი ციტატიდან აშკარად გამოსკვივის ის ძირითადი აზრი, რომ, მიუხედავად სოციალური შინაარსის მქონე ტერმინებისადმი თავისუფალი დამოკიდებულებისა, – ეთნოგენეზის პროცესს ნ. მარი ისტორიულ ჭრილში განიხილავს, რომელიც თანამედროვე მეცნიერებს ეთნოგენეზის საკითხში თავის ძირითად დებულებად მიაჩნიათ. ამისდა მიხედვით ეთნოსი ისტორიული კატეგორიაა და არა ბიოლოგიური, და რომ ყოველი ეთნიკური წარმონაქმნი არის არა მარადიული, უცვლელი და თავისი ძირითადი თვისებებით ერთსახიანი რამ, არამედ იგი, როგორც ყოველგვარი სხვა ისტორიული მოვლენა, წარმოიქმნება – ვითარდება და გადადის ახალ ერთობლიობაში. თვითოველ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციას თავისი ხარისხობრივად განსხვავებული ეთნიკური წარმონაქმნი გააჩნია. პირველყოფილ-თემური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია – ტომი, კაპიტალისტური საზოგადოებისათვის ბურჟუაზიული ნაცია, ხოლო სოციალისტური საზოგადოებისათვის – სოციალისტური ნაცია.

ნ.მარის მეცნიერული მემკვიდრეობა დიდია და ნაირი სახისაა. ამ შესანიშნავმა მეცნიერმა ქართველი ხალხის წარმოშობის პრობლემის გაშუქებას არა მცირედი დრო და ენერგია მოახმარა.

კიდევ ერთი განსაკუთრებული თვისება, რომელიც მარს ახასიათებდა. მისი გონება გასაოცრად იტყვევდა სიტყვის უამრავ დიალექტურ ნიუანსს. ის ხომ სიტყვების ეტიმოლოგიის ნამდვილი ჭადოქარი იყო.

ყველამ კარგად იცის, თუ როგორი დაუცხრომელი მეცნიერული ინტერესები ღვივოდა ნ. მარის სულში და როგორი დაუმრეტელი შრომის უნარი

გააჩნდა. ვინც ახლო იცნობდა მას – კარგად იცის, რომ მეცნიერული მუშაობისთვის დღეები არ ყოფნიდა და დროს ღამეებს პარავდა. მის მეტყველებაში არ იყო გამოთქმები: „მე ეს უნდა დავიწყო“, „მე ამას უნდა შევეგუო“, ის განზრახული საქმის შესრულებას უმალვე იწყებდა და ახორციელებდა. გასაოცარია მაინც – თუ როგორ შეძლო და მოასწრო თუნდაც ამ დაუტყობველ შრომაში ამდენის გაკეთება.

დღემდე მახსოვს ნ. მარის საპროგრამო სიტყვა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის საზეიმო სხდომაზე 1911 წლის 29 დეკემბერს.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიაში წესად იყო მიღებული, რომ ახლად არჩეული აკადემიის წევრი აკადემიის უახლოეს საჯარო სხდომაზე საპროგრამო სიტყვით უნდა გამოსულიყო, რომელშიც თავისი დარგის უახლოეს ამოცანებსა და მისი განვითარების გზებს სახავედა.

სხდომა მიმდინარეობდა მეცნიერებათა აკადემიის დიდ კონფერენც-დარბაზში, პეტერბურგში.

კარგად მახსოვს, რომ აკადემიოს ნ. ნიკიტინის წლიური მოხსენების შემდეგ აკადემიოს ნ. მარის გამოსვლამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა დამსწრეებზე. შინაარსიან სიტყვას, დიდი ტემპერამენტით წარმოთქმულს და კარგად ილუსტრირებულს (დიაპოზიტაგების დემონსტრაცია), არ შეიძლებოდა ინტერესი არ გამოეწვია. ნ. მარს ულოცავდნენ ბრწყინვალე სიტყვის გამო.

ნ. მარი თავისი სიტყვის შემაჯამებელ ნაწილში ამბობდა: „მტიცდება რწმენა, რომ მიკვლეული იქნება იმ ელემენტების წყარო, რომლებიც ორიგინალობის დასს ასვამდნენ კავკასიის ხალხების ყველა ეპოქის კულტურულ ცხოვრებას. გაირკვევა ქვის ვეშაპების საიდუმლოება და ჩეროვან მეცნიერულ პასუხს მიიღებს დასავლეთის მეცნიერების მიერ ჩვენს წინაშე დასმული კითხვა, ძველი სამყაროს საიდუმლოებით მოცული ენების ქართულთან ნათესაობის შესახებ. დღემდე რაც გაკეთდა წვეთია ზღვაში, იმასთან შედარებით, თუ რა უნდა გაკეთდეს. ამოცანები განსაკუთრებულია, მასალები კოლოსალური, მუშაობა საჭიროა ტიტანური“.

ნ. მარმა აღნიშნა, რომ კავკასია სავსეა სიტყვიერი თუ ნივთიერი, ცოცხალი თუ მკვდარი ძეგლებით, იმ უტყუარი საბუთებით, რომლებიც წარმოადგენენ მრავალი თაობების შემოქმედებითი დამაბული შრომის ნაყოფს. კავკასიის ხალხებს შემოუნახავთ მსოფლიო მნიშვნელობის წერილობითი ძეგლები, როგორც ფილოსოფიური, ისტორიული, საღვთისმეტყველო და მხატვრული მწერლობა. ამათ გვირგვინს გენიალური პოემა “ვეფხისტყაოსანი” წარმოადგენს, აქ ცოცხალი სიძველეების სახით წარმოდგენილია ძველი ხალხური, წარმართული რელიგია, რომელიც თავისი ფესვებით საუკუნეების სიღრმეში მიდის, რომლის მსგავსს ვერც ერთ წერილობით წყაროებში ვერ ნახავთ. აქვეა აღმოჩენილი ქვის თევზი-ვეშაპები, რომელთაც ანალოგი მსოფლიოში არ მოეპოვებათ და რომელნიც კულტურის განვითარების უძველეს ხანას განეკუთვნებიან და ასურელების მოსვლამდე არიან შექმნილი.

ამგვარი, ხალხის კულტურისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი წარმოიქმნებიან ხალხის წიაღიდან, მისი სიცოცხლის ენერჯიის შექმნილი ძაბვის დროს და ორიგინალობის ბეჭედს ატარებენ. კავკასიის ცივილიზაცია კულტურის თავისთავადი სამყაროა, რომელსაც თამამად შეუძლია თვალი გაუსწოროს სხვა ძველად არსებულ ცივილიზაციებს. თუ დღემდე კულტურულ გავლენებზე და სესხებაზე იყო ლაპარაკი, ამჟამად ჩვენ შეგვიძლია წავაყენოთ შემხვედრი სარჩელი მატერიალური კულტურის, საზოგადოებრივისა და საოჯახო დარგებში. ნ. მარს გარკვეულად მიაჩნდა, რომ მატერიალური კულტურის რიგი სახელწოდებები ინდოევროპულ ენებშია გადასული კავკასიური ენებიდან: ლითონის სახელები, აგრეთვე ღვინო და სხვა.

ნიკო მარი მის მიერ დაგროვილ არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ, ფილოლოგიურ და ენობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით ყურადღებას ამახვილებდა იმ ქვეყნებზე, რომლებიც მტკვარ-არაქსის სათავეებსა და ჭოროხის აუზში მდებარეობენ (ისტორიული ისპირია, იბერია, ზანია, ტაია, კოლხეთი, ერავგია). ნ. მარის თეორიით ამ მთიანეთმა უდიდესი როლი ითამაშა კავკასიის კულტურაში, კერძოდ, აქ მოზინდრე ვაინიტებმა, იმავე ჭანებმა ანუ ლაზებმა, რომელთა ეთნიკური სახელი რკინას ემთხვევა. მარის ამ შეხედულებას ბოლო დროის არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მონაცემები სავესებით ამართლებენ.

1958

პროფესორი, დოქტორი კაზიმირ მოზინსკი ცნობილი პოლონელი ეთნოგრაფი, პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, მრავალი სამეცნიერო საზოგადოების წევრი, კრაკოვის იაგელონის უნივერსიტეტის სლავური ეთნოგრაფიის კათედრის ხელმძღვანელი¹.

კ. მოზინსკი დაიბადა 1887 წლის 5 მარტს ქ. ვარშავაში. სამშულო სკოლის დამთავრების შემდეგ ის მიემგზავრება შვეიცარიაში, სადაც გამოჩენილი სპეციალისტების ხელმძღვანელობით სწავლობს ბიოლოგიასა და ფიზიოლოგიას ჯერ ქ. ბერნში, ხოლო შემდეგ – ქ. ფაბიურგში.

აქვე, შვეიცარიაში, საბუნებისმეტყველო დისციპლინების შესწავლის დროს მოზინსკის აღეძრა სურვილი ხალხური ყოფისა და კულტურის შესწავლისადმი, რაც მას სიცოცხლის უკანასკნელ წლამდე არ განელეებია. მოზინსკის ერთ-ერთი ბიოგრაფთაგანი აღნიშნავს, როგორც ეს ხდება ჩვეულებრივ, საზღვარგარეთ მყოფი ახალგაზრდა ადარებს თავისი ხალხის დადებითსა და სპეციფიკურ თვისებებს უცხო ხალხისას და უნებლიედ იმსჯელებს სურვილით თავისი ხალხის თვისებებურებას ჩაწვდეს და შეისწავლოს. ასევე მოუვიდა მოზინსკის, რომელმაც თავისი სიცოცხლის მიზნად პოლონური ხალხური კულტურის შესწავლა დაისახა. ამ დარგში მოზინსკის დაუტყობოვლ შრომას მოყვა მისი დაინტერესება სლავების ზოგადი ეთნოგრაფიით.

1910 წელს მოზინსკი ბრუნდება სამშობლოში და შედის ვარშავის სამხატვრო აკადემიაში, სადაც ხატვას სწავლობს და იწყებს პოლონელი ხალხის კულტურის გეგმიანსა და სისტემატურ შესწავლას.

1913 წელს ის აქვეყნებს თავის პირველ შრომას სათაურით „წეს-ჩვეულებები, რწმენები და ხალხური თქმულებები ბრზეჟის რაიონში“, გამოქვეყნდა პოლონეთის აკადემიის ანთროპოლოგიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის კრებულში (ტ. XIII).

იმავე წელს მოზინსკიმ დაბეჭდა რიგი წერილებისა უკრაინის ეთნოგრაფიიდან (ჟურნალში „ძემიე“) , ხოლო 1915 წელს „პოლონეთი ეთნოგრაფიის თვალსაზრისით“ („ნოვინა“).

პოლონური ხალხური კულტურის გარდა მოზინსკი გულმოდგინედ სწავლობდა უკრაინის, ბელორუსიის, ბულგარეთისა და სხვა სლავური ხალხების ეთნოგრაფიას.

თავის გამოკვლევებში მოზინსკი უპირატესად მის მიერ შეგროვილ ეთნოგრაფიულ მასალებს იყენებს და სხვების მასალას იმ შემთხვევაში მიმართავს,

¹ ამ ნარკვევის დაწერისას მოზინსკის შრომების გარდა, გამოყენებულია შემდეგი ავტორების წერილები: **Autonin Vaclavik**, Sedmidesating, prof. dr. K. Moszynski. Ceskoslovenska Etnografie, 3, Praha 1957; 2. **Jozef Gajek**, Die Erforschung der Ackerbaugeräte im Zusammenhang mit dem polnischen Etnographischen Atlas. Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde, B XIII, Bre, 1955; **Autonin Vaclavik**, Odesel prof. dr. Kasimir Moszynski, Ceskoslovenska Etnografie, 4, Praha, 1959; **Rudolf Zlatko**, Kazimir Moszynski, Slovensky Narodopis, VII, 4, Bratislava, 1959.

თუ ისინი მკვლევარს სათანადოდ მიაჩნია. მოგეხსენებათ, რომ გამოცდილი ეთნოგრაფის თვალი ადვილად შეამჩნევს მასალის ნაკლოვანებებს. მოშინსკიმ შეისწავლა ასზე მეტი პოლონური სოფელი, იმუშავეს უკრაინაში, ბელორუსიაში, ბულგარეთსა და იუგოსლავიაში.

1922 წელს მოშინსკი ინიშნება ჯერ ასისტენტად, ხოლო 1923 წელს სლავური ეთნოგრაფიის სექციის გამგედ ვარშავის ანთროპოლოგიურ ინსტიტუტში.

1924 წელს მოშინსკი ქურნალ „ლიუდუმი“ აქვეყნებს ნაშრომს საყურადღებო თემაზე „მატერიალურ კულტურაში შემავალი შრომის პროცესების შინაგანი სტრუქტურა“, ხოლო პრაღაში სლავი ეთნოგრაფებისა და გეოგრაფების პირველ ყრილობაზე კითხულობს მოხსენებას „მაგიისა და რელიგიის წარმოშობა“. ეს მოხსენება დაიბეჭდა 1915 ფილოსოფიურ მოამბეში. პრაღაშივე მკვლევარმა მეორე მოხსენება წაიკითხა „ეთნოგრაფიული კვლევები შედეგები პოლონეთში“.

1925 წელს მოშინსკის ირჩევენ პროფესორის მოვალეობის აღმსრულებლად სლავური ეთნოგრაფიის კათედრაზე კრაკოვის უნივერსიტეტში, ხოლო ექსტრა-ორდინალურ პროფესორად იქვე 1930 წელს. უნდა ითქვას, რომ ამგვარი კათედრა იმ დროს ერთადერთი იყო ევროპის უნივერსიტეტებში. ცოტა ხნით მკვლევარი ხელმძღვანელობდა ეთნოგრაფიის კათედრას ვილნიუსის უნივერსიტეტში. ამის შემდეგ ჩვენ მას ვხედავთ კრაკოვის იაგელონის უნივერსიტეტის სლავური ეთნოგრაფიის კათედრის გამგედ, რომელსაც ის ნაყოფიერად და უცვლელად ხელმძღვანელობდა სიცოცხლის უკანასკნელ წლამდე. 1925 წელს დაიბეჭდა მისი ნაშრომი „გამოკვლევა სლავების კულტურის წარმოშობისა და მისი საწყისების შესახებ“, ხოლო 1928 წელს დიდად მნიშვნელოვანი მონოგრაფია „აღმოსავლეთი პოლესიე“. მაგრამ მოშინსკის შრომებს შორის ერთ-ერთ უდიდეს და უმნიშვნელოვანეს ნაშრომად ითვლება მისი კაპიტალური თხზულება: „სლავების ხალხური კულტურა“, რომლის პირველი ტომი დაიბეჭდა 1929 წელს, მეორე ტომის პირველი ნაწილი 1934 წელს, ხოლო 1939 წელს მეორე ტომის მეორე ნაწილი. ეს ნაშრომი მოიცავს 2360 გვერდს და 2700 ილუსტრაციას.

აქვე უნდა დავასახელოთ მოშინსკის მეორე შემაჯამებელი შრომა „პოლონეთის ხალხური კულტურის ატლასი“.

რამდენიმე თვით ადრე მოშინსკის გარდაცვალებამდე დაიბეჭდა მისი კაპიტალური ნაშრომი: „ადამიანი, ზოგადი ეთნოგრაფიისა და ეთნოლოგიის შესავალი“, რომელსაც წინ უსწრებდა ისეთი მონოგრაფიები, როგორცაა „შემგროვებელი და მონადირე ხალხები“ (1951 წ.), „მეჭოვე ხალხები“ (1953 წ.) და სხვა.

მოშინსკის კალამს ეკუთვნის 100-ზე მეტი სახელწოდების ნაშრომი, რომლებიც სხვადასხვა ენებზეა დაბეჭდილი (პოლონური, ფრანგული, ინგლისური), მისი ნაშრომების სია ერთვის ამ წერილს. ამ ნაშრომებიდან ზემოთ ჩვენ რამდენიმე დავასახელებთ.

ხალხის ყოფა-ცხოვრების ღრმა ცოდნამ, ყოფა-ცხოვრების უამრავი ფაქტების დაუნჯებამ, მათი შინაგანი და გარეგანი კავშირების დადგენის მოშინსკის შეაძლებინა გამოეკვლია სლავური ეთნოგრაფიის უჩუქურღლო პრობლემები.

შედარებითი და კრიტიკულ-ევოლუციონური მეთოდის გამოყენების შემწეობით, მან წესრიგში მოიყვანა ეთნოგრაფიული მასალები, შეისწავლა მათგან უმნიშვნელოვანესი გავრცელების არეალი პოლონეთსა და საერთოდ სლავურ სამყაროში და მიიღო არსებითი დასკვნები სლავების ეთნოგენეზის შესახებ.

მოშინსკის შრომები პირველყოვლისა შუქს ფენენ პოლონეთის ეთნოგრაფიულ სტრუქტურას და არკვევენ პოლონეთის ეთნოგრაფიულ ოლქებს. დაყოფა-კლასიფიკაცია დამყარებულია პოლონური ხალხური კულტურების ეთნოგრაფიულ თავისებურებათა ღრმა ცოდნაზე.

მოშინსკი მიუთითებს, რომ ეთნოგრაფიული ოლქების სხვადასხვაობა უპირატესად ემთხვევა დიალექტურ სახესხვაობებს, განსაკუთრებით კი ლექსიკურ მოვლენებს.

ამასთანავე მოშინსკი უჩვენებს, რომ ეთნოგრაფიულ ოლქებში არეკლილია ძველი ეთნიკური კავშირები. ერთ შემთხვევაში ზოგი ეთნიკური კულტურის ელემენტი აკავშირებს სხვადასხვა ეთნიკურ ოლქებს, ხოლო მეორე შემთხვევაში, პირიქით, მათ ურთიერთისგან თიშაეს. მოშინსკის აზრით, ასეთი, ერთი შეხედვით დახლართული ვითარება, ლოკალური ურთიერთობისა შეიძლება აიხსნას თუ ამ მოვლენებს ისტორიულ ქრილში განვიხილავთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოშინსკი მეტად დახელოვნებულია მატერიალური, სოციალური და სულიერი კულტურის მოვლენებს შორის არსებულ ურთიერთკავშირების მიკვლევაში. იმის გამო, რომ მოშინსკი დამაჯერებლად უკავშირებს ურთიერთს მონათესავე ფაქტებსა და მოვლენებს, ის ადვილად ახერხებს მოვლენების რეკონსტრუქციას და გენეზისის საკითხების გარკვევას.

მოშინსკის მიხედვით ხალხური კულტურა, თუმცა განიცდის მაღალი კლასების და გარედან შემოტანილი კულტურების გავლენას, ის მაინც თავისთავადია და ეკუთვნის ხალხის ფართო მასას.

მოშინსკის უკანასკნელი ნაშრომი „ადამიანი, ზოგადი ეთნოგრაფიისა და ეთნოლოგიის შესავალი“ წარმოადგენს ზოგადი ეთნოლოგიის კურსის ნაწილს, რომელსაც მრავალი წლების მანძილზე ავტორი კითხულობდა კრაკოვის იაგელონის უნივერსიტეტში.

ეს ნაშრომი შედგება ორი ნაწილისაგან. შრომის პირველ ნაწილში განმარტებულია ეთნოგრაფიის ძირითადი დებულებები, განსაზღვრულია ეთნოგრაფიის საგანი, ამოცანები და მიზნები, კრიტიკულადაა განხილული ამჟამად არსებული მთავარი მიმართულებები, გამოყენებული მეთოდები და მოცემულია ეთნოგრაფიის ისტორიის ნარკვევი უძველესი ხანიდან დღემდე.

შრომის მეორე, ვრცელ ნაწილში ავტორი დაწვრილებით იკვლევს გეოგრაფიული გარემოს როლს ადამიანთა საზოგადოების ყოფისა და კულტურის

გაფორმებაში, განხილულია ის მონაცემები, რომლებსაც დემოგრაფია და ადამიანის ბიოლოგია იძლევა, მოცემულია კაცობრიობის კლასიფიკაცია რასებად, აგრეთვე, მოცემულია კაცობრიობის დიფერენციაცია და ლინგვისტიკური თვალსაზრისით.

თანამედროვე ეთნოგრაფიაში არსებული სკოლებისა და მიმართულებების განხილვისას მოწინსვია არკვევს მათ მთავარს: ევოლუციონურს, კულტურულ-ისტორიულს, სოციოლოგიურ-ფუნქციონალურსა და მონოგრაფიულ-ისტორიულს. ამ მიმართულებების და სკოლების ძირითადი პრინციპების ანალიზის შედეგად მოწინსვია არჩევს ოთხ ძირითად მიმართულებას: 1. ევოლუციონიზმს ქვედანაყოფებით: ა. სქემატური ევოლუციონიზმი, ბ. კრიტიკული ევოლუციონიზმი და გ. მორგანიზმი (ლუის მორგანი); 2. ისტორიზმი ქვედანაყოფებით: ა. სქემატიკური ისტორიზმი (გერმანული სკოლა). ბ. კრიტიკული ისტორიზმი; გ. სოციოლოგიზმი (ფუნქციონალური სკოლა ინგლისში) და 4. ისტორიული მონოგრაფიზმი: ა. დასავლეთის ისტორიული მონოგრაფიზმი და ბ. სსრკ ისტორიული მონოგრაფიზმი.

მას შემდეგ, რაც ავტორმა გააჩვია ძირითადი მიმართულებები და მათი მთავარი ნიშნები, მოწინსვია დამაჯერებლად და წარმატებით აკრიტიკებს მრავალ მათგანს, კერძოდ მართებულად განსაზღვრავს ვ. შმიდტისა და ვ. კოპერსის კულტურულ-ისტორიული სკოლის ფიდეისტურ ხასიათს, ფუნქციონალურ სკოლას (რ. მალინოვსკის, რ. რადოლფ-ბრაუნის) და სხვა.

სხვადასხვა ენაზე დაწერილი მრავალი ნაშრომის გამოყენების შემწეობით ავტორი ავლენს ეთნოგრაფიის არსებულ მრავალ მეთოდს და ამათგან დაწერილებით ჩერდება შემდეგზე: ანალიტიკურ-შედარებითი მეთოდი, გეოგრაფიული, ანთროპოლოგიურ-გეოგრაფიული, ფსიქოლოგიური, სოციოლოგიური, რაოდენობითი ანუ დიფერენციული, კრიტიკულ-ევოლუციონური, კულტურულ-ისტორიული და სხვ.

ჩვენ არ შევჩერდებით მოწინსვიის შეხედულებების კრიტიკულ განხილვაზე, მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ მისი შეხედულება იმის თაობაზე, რომ თანამედროვე ეთნოგრაფიულ სკოლაში მიღებული ისტორიზმი უქადის მას ეთნოგრაფიის სპეციფიკის დაკარგვას — უმართებულოა.

ჩვენთვის, ნათელია, რომ მართებულად შეიძლება ჩავთვალოთ მოვლენების ფიქსაციის ისეთი მეთოდი, როდესაც მოსახერხებელია მათი ობიექტური თვისობრივი აღწერა. ამისათვის არ არის საკმარისი მოვლენები დავაფიქსირით სტატისტიკურ მდგომარეობაში, არამედ საჭიროა ისინი განვიხილოთ მოძრაობაში, განვითარებაში დიალექტიკურობაში, ისტორიულ კრილში. ამის შესაბამისად ისტორიზმი ეთნოგრაფიას კი არ ვნებს, არამედ მას სარგებლობა მოაქვს. ამის გარეშე ეთნოგრაფია წმინდა წყლის ემპირიულ დისციპლინად გადაიქცევა და პრიმიტივიზმის კლანჭებში სული ამოხდება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კერძოობითი და საზოგადო ეთნოგრაფიის ღრმა ცოდნამ, აგრეთვე, ანთროპოლოგიის, ანთროპო-გეოგრაფიის, არქეო-

ლოგიისა, ხელოვნების ისტორიის, ფსიქოლოგიისა და ფოლკლორის ცოდნამ გაწაფულობამ ფილოლოგიაში, შრომისმოყვარეობამ, მტკიცე ნებისყოფამ და უწყვეტ კეთილსინდისიერებამ განაპირობეს მოშინსკის შრომების სამეცნიერო ბუღება.

საყურადღებოა, რომ, სადაც არ უნდა იყოს დაბეჭდილი მოშინსკის შრომები: სპეციალურ სამეცნიერო ორგანოებში, მონოგრაფიების სახით, საყოველთაოდ გავრცელებულ ჟურნალებში, კერძოდ, ახალგაზრდობისათვის განკუთვნილ გამოცემებში, ხალხურ კალენდარში თუ სხვა პოპულარული ხასიათის წიგნებში – ყველგან და ყოველთვის მოშინსკი მიისწრაფვის ჩასწვდეს მოვლენების არსს და დაინტერესოს მკითხველი. დასასრულ უნდა ითქვას, რომ მოშინსკის შრომები დახმარებას უწევენ არა მარტო ზოგადი და სპეციალური ეთნოგრაფიის მუშაკებს, არამედ ეთნოგრაფიის მომიჯნავე სამეცნიერო დისციპლინებს: არქეოლოგიას, ფოლკლორს, ენათმეცნიერებას და სხვა.

1960

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ჩვენი ეთნოგრაფია ვალშია ლადო აღნიშვილის წინაშე. ამ ეპოქაში იმდენი საქმე გაყვითდა, რომ ჭეშმარიტად გმირები უნდა ყოფილიყვნენ ის პიროვნებები, ვინც ეროვნული სულისკვეთებით ცდილობდა თავისი ქვეყნის ისტორიის ფურცლების აღდგენას. ამ მოღვაწეთა შორისაა და მნიშვნელოვანი ადგილი უთუოდ ლადო აღნიშვილს ეკუთვნის. შესანიშნავი და ფასდაუდებელია ის ღვაწლი, რომელიც მას საქართველოს ეთნოგრაფიის წინაშე მიუძღვის.

1616 წლის გაზაფხულზე საშინელი ტრაგედია დატრიალა კახეთში. შაჰ-აბასმა 100.000 მეტი ქართველი კახეთიდან აყარა და ირანში – ფერეიდანსა და მზანდერანში გადაასახლა.

სხვადასხვა წყაროებიდან ცნობილია, თუ როგორი მძიმე გზა გაიარეს ტყვე ქართველებმა. მათი საგრძნობი ნაწილი აღიდებულ არაქსზე გადასვლის დროს დაიღუპა, ხოლო მრავალი სიცოცხლეს მძიმე მგზავრობის პირობებში გამოესალმა.

გადარჩენილი ქართველები ირანში დასახლდნენ, დაარსეს სოფლები, რომელთაც თავიანთი მშობლიური სახელები უწოდეს. სამას ორმოცდაათი წლის შემდეგ, დღესაც, ძალად გამაჰმადიანებული ქართველები მედგრად იცავენ თავის მეობას და არ ებუებიან მოძალად სპარსელებს.

ზოგადი ეთნოგრაფიიდან ცნობილია, რომ როდესაც ესა თუ ის ეთნიკური ერთობლიობა მოყვება უცხო გარემოცვაში, მეტი მონდომებით იცავს თავის მეობას, ეროვნულ თავისებურებას, ებრძვის უცხო ელემენტების შემოჭრას და ინახავს თავის ტრადიციებს. ამის გამო ხშირად ხდება ისე, რომ ეთნოგრაფი სამშობლოს მოშორებულ ხალხში აფიქსირებს ეროვნული კულტურის ისეთ ელემენტებს, რომელსაც დედისამშობლოში უკვე ვეღარ აფიქსირებს.

სწორედ ლადო აღნიშვილი იყო ის პირველი ქართველი, რომელმაც შესძლო ირანში მცხოვრები ქართველების ნახვა, ეთნოგრაფიული მასალების შეკრება და სამშობლო ქვეყნის სიბოროს მიტანა მათთან.

ლადო აღნიშვილმა შუამავლის ფუნქცია იკისრა სამშობლოსა და სამშობლოს გარეთ საუკუნეების მანძილზე გადახვეწილი თანამემამულეებს შორის, აღაგზნო ქართული სული ორსავე მხარეს და გაახსენა საქართველოს თავისი დაკარგული შვილი.

ეს მისია მან ბრწყინვალედ შეასრულა. მისი წყალობითაა რომ დღეისათვის ჩვენ გვაქვს ეთნოგრაფიული ნარკვევები ირანში გადახვეწილი ქართველების შესახებ, ცნობები მათ ყოფაცხოვრებაზე და ტრადიციებზე, რომელიც სამეცნიერო კვლევა-ძიებისათვის შესანიშნავ წყაროს წარმოადგენს.

სწორედ ლ. აღნიშვილის დამსახურებაა, რომ მის ნაკვალევზე არა ერთი ქართველი დაინტერესებულა და გადასულა ფერეიდანში, ისევე როგორც

საქართველოს ეწვევიან ფერეიდნელი ქართველები; მაგალითად, 1907 წ. გაზაფხულზე საქართველოში ჩამოვიდნენ ხუციშვილი და ონიკაშვილი. ეჭვდღეულნი ღმერთს – წერდა ონიკაშვილი, – რომ ემდენა მწუხარებისა და გაჭირვებისა, რომელიც შემდეგ ჩონი სურვილი ასრულდა და მოვნახეთ ჩონი საყვარელი მამა-პაპის სამშობლო, რომელზეც სამასის წლის განმავლობაში სახელისა მეტი არა გაგვიგია რა?“

და თუ დღესაც ქართველობენ ფერეიდნელი ქართველები, ამაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ლადო აღნიაშვილსაც.

ისტორიის კაბადონებზე აღნუსხულია 1616 წ. ტრაგედია, რომლის საშინელი გამოძახილი საუკუნეთა შემდეგაც ყველა ქართველს კვლავ აგონებს ფერეიდნელ თანამოძმეთა მძიმე ხვედს, მათ უსიხარულო ცხოვრებას.

ლადო აღნიაშვილი ის პირველი ქართველი იყო, რომელმაც ეთნოგრაფიული სიზუსტით აგვისაბა მათი ყოფა და ჩაგვახედა მათ სულეერ სამყაროში.

საპირთა მისი ღვაწლის შეფასება და სათანადო ადგილის მინიჭება საქართველოს ეთნოგრაფიის ისტორიაში.

1960

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურას ისეთი მწერლები გაუჩნდნენ, რომლებმაც თავიანთ ნაწარმოებებში ასახეს იმდროინდელი საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ადამიანის გარემოცვისა და თვით ადამიანში მიმდინარე ღრმა ცვლილებები.

ამ სახელოვან მწერალთა გუნდს ეკუთვნოდა და მხარს უმჭვინებდა შესანიშნავი რეალისტი მწერალი დავით კლდიაშვილი. მისი სამწერლო მოღვაწეობის დევიზი იყო მხატვრულ ლიტერატურაში სოციალური მომენტების წარმოჩენა. დავით კლდიაშვილი ამბობდა: „მხატვრულ ნაწარმოებში მთავარია სოციოლოგიური მომენტი. უამისოდ შემოქმედება მკვდარია. აქ მხოლოდ გამომშრალი გულია. სისხლი არ გადის შიგ. ფეთქავს ისე, საათივით“.

რეალისტი მწერალი ასახავს XIX ს. მიწურულისა და XX ს. დამდეგის იმერეთის სოფლის საზოგადოებას, მის სოციალურ ფენებს, ყოფას, ცხოვრების იერს, ყოველივე იმას, რაც ამ ცხოვრებას ელფერს აძლევს, აფერადებს, თავისებურების დაღს ასვამს.

დ. კლდიაშვილის მიერ დახატული იმერეთის სურათები როდია სქემატური, უსიცოცხლო, „გამომშრალი გულით“, არამედ უაღრესად სისხლხორცილთ სავსე, მჭქვფარე, ფერთა სიუხვით და ზმის წკრიალით მდიდარი, გულით განცდილი, მახვილი თვალით დანახულია. ავტორი იხედება თავისი გმირების სულში და მათს სულისკვეთებას, სულის მოძრაობას გამჭოლავი თვალით კარგად ხედავს. ეს სურათები კალმით დახატული იმერეთია, რომლის ზოგიერთ მხარეს მეტ-ნაკლები სისრულით დ. კაკაბაძის ფერწერაში ვხედავთ. დავით კლდიაშვილის მიერ დახატული იმერეთის სინამდვილე, მახვილი თვალით დანახული, იმდენად მდიდარია საყოფაცხოვრებო მომენტებით, ყოფისა და ქცევის, ზნისა და ჩვევის გადმოცემით, რომ ბევრ ეთნოგრაფ-სპეციალისტსაც შემწურდება ხალხის ამგვარი აღწერილობა.

მსოფლიო ლიტერატურამ, თუმც იშვიათად, მაგრამ მაინც იცის ისეთი მწერლები, რომლებსაც უკეთ შეუმჩნევიათ და უკეთ აღუწერიათ ამა თუ იმ ხალხის ეთნოგრაფიული თავისებურება, ვიდრე ეთნოგრაფ-სპეციალისტს. მწერალმა რენე მარანმა თავის სახელგანთქმულ რომანში „შატალაში“ შესანიშნავად აღწერა ურთულესი აფრიკული ხალხური ცეკვა „კორობორი“. მან შეამჩნია და აღწერა ცეკვის ისეთი ნიუანსები, სპეციფიკური მომენტები, რომლებიც არც ერთ ეთნოგრაფ-სპეციალისტის აღწერილობებში არ არის აღნიშნული – მათ ეს თავისებურებები გამოეპარათ. მეცნიერები „კორობორის“ შესწავლისას რ. მარანის რომანში მოცემულ აღწერილობას იყენებენ როგორც პირველწყაროს.

ამ თვალსაზრისით დავით კლდიაშვილი სამაგალითო მწერალია. სხვების მიერ არაერთგზის დანახულსა და განცდილს სრულიად სხვა თვალით ხედავს და სხვა გულით განიცდის. საკმარისი იქნება მოვიგონოთ თუნდაც მისი

პირველი მოთხრობები „შერისხვა“ და „მსხვერპლი“, რომლებშიც ხალხური
 ცრუმორწმუნეობა უებრად არის აღწერილი და მისი უარყოფითი გავლენა
 ქმედება მძაფრად არის განქიქებული. აქ ავტორი რეალისტურად აღწერს
 წარსულის მავნე გადმონაშთებს და მხატვრული ხერხებით მისი უარყო-
 ფისკენ განგვაწყობს. მწერალ-ეთნოგრაფის თვალით დანახული, გულით
 განცდილი და ნიჭით მიყვლეული კლდიაშვილისეული სურათები დაუვიწყა-
 რია. ხალხური ყოფის ღრმა ცოდნა შარავანდედით მოსავს დავით
 კლდიაშვილის მოღვაწეობას და უჭკნობს ხდის მის ნაწარმოებებს

1962

ჩემი მოხსენება მინდა მოგონებით დავიწყო: პირველად ექვთიმე თაყაიშვილი შვილი ვნახე 1911 წლის შემოდგომაზე თბილისში. იმ ხანებში საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების საბჭო ექვთიმე თაყაიშვილის ბინაზე, წყნეთის ქუჩის დასაწყისში, იჯრიბებოდა. სხდომის დაწყების წინ ჩემმა მასწავლებელმა სერგი გორგაძემ წარმადგინა ექვთიმე თაყაიშვილთან და უთხრა, რომ ეს ახალგაზრდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ფაკულტეტზე ცოდნის მისაღებად მიდისო.

ამით დაინტერესდა ექვთიმე და მისთვის ჩვეული გულისხმიერებით იკითხა ჩემი მატერიალური მდგომარეობა და თქვა: „იქ, პეტერბურგში, თქვენ კარგი მასწავლებლები გეყოლებათ ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ვლ. ბარტოლდი, ნ. ადონცი და სხვ., რომლებიც არაფერს არ დაგაკლებენ იმისათვის, რომ ცოდნით აღიჭურვოთ, დანარჩენი თქვენს მონდომებასა და მუყაითობაზეა დამოკიდებული. ჩვენ მეტად მცირე მუშაკები გვყვანან და ყოველი ახალი ძალა ჩვენთვის დიდად საჭირო არისო.“

სხდომამ მოისმინა ალ. სარაჯიშვილის მოხსენება „ვეფხისტყაოსნის“ ნაყალბევი ტაეპების შესახებ და განიხილა საორგანიზაციო საკითხები „ძველი საქართველოს“ მორიგი ტომის შინაარსისა და მუზეუმში შესული კოლექციების შესახებ.

ამ სხდომამ ჩემზე ღრმა შთაბეჭდილება დატოვა, ხოლო ექვთიმე თაყაიშვილის დარიგებამ გზაზე დამაყენა და დღემდე მომიყვანა.

მეორედ მე დავესწარი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების საბჭოს სხდომას 1914 წელს, როდესაც საზოგადოება მისი უცვლელი პრეზიდენტის ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით სახავდა ღონისძიებებს საზაფხულო მივლინების შესახებ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ეთნოგრაფიული მასალის შესაგროვებლად. ამ სხდომაზე გადაწყდა მივლინება ეთნოგრაფიული მასალების შესაგროვებლად ზემო იმერეთში, ხოლო მისი შესრულება დაეკისრა სერგი გორგაძეს, სხვაგან კიდევ სხვები იყო დასახლებული. ამ სხდომაზე მე დავრწმუნდი თუ რა დიდ ყურადღებას აქცევდა და როგორ აფასებდა ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებას ექვთიმე თაყაიშვილი. მისი ინიციატივით დაარსებული საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო ხალხში გაბნეული „მარგალიტების“ ამოკრება და მუზეუმში მოთავსება.

ექვთიმე თაყაიშვილი „ძველი საქართველოს“ პირველი ტომის წინასიტყვაობაში წერდა: „ჩვენი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება ჯერ ნორჩი საზოგადოება არის, ხოლო ყოველი საზოგადოების წარმატება ერის თანაგრძნობაზეა დამყარებული. ნუ ვინ იფიქრებს, რომ სპეციალურ საზოგადოებას მარტო სპეციალისტების დახმარება ეჭირვებოდეს. ჩვენი საზოგადოების მიზანი ძლიერ ფართოა. მას საგნად აქვს შესწავლა საქართველოს

წარსულისა და აწყმოსი, მაგრამ საქართველოს ყოველგვარი შესწავლისათვის მასალა საჭირო და მასალის შეკრება ამჟამად უმთავრეს მიზანს შეადგენს ჩვენს საზოგადოებისათვის. ყოველ შეგნებულ ქართველს შეუძლია დიდი აღმოუჩინოს ჩვენს საზოგადოებას. ვის არ შეუძლია, მაგალითად, შეკრიბოს და მოგვაწოდოს ძველი ხელნაწერები, სიგელ-გუჯრები, ძველი იარაღები, ძველი სამკაულები, ძველი ნაქსოვები, ძველი ფულები და სხვა მრავალი არქეოლოგიური ნივთები? – თაყაიშვილი იქვე განაგრძობს: „ვის არ შეუძლია აღწეროს და მოგვაწოდოს ყველა ქართველი მოდგმის ხალხის ზნე-ჩვეულება დაბადებიდან დაწყებული სიკვდილამდე, ქორწილი, ტირილი, დღეობა, ხატობა, სხვადასხვა გართობა, მგლოვიარობა, მიცვალებულთა სამსახური და სხვა? – ყველა ეს მასალა აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს ჩვენი ერის, მისი ენის, ზნე-ჩვეულებების და კულტურის შესასწავლად“. საზოგადოების სამოქმედო პროგრამას ექვ. თაყაიშვილი ასე ასკვნის: „დიახ, ყველა შეგნებულ ქართველს შეუძლია თვალსაჩინო დახმარება გაუწიოს ჩვენს საზოგადოებას, როგორც თავისი წვლილის მიწოდებით საზოგადოების ღონისძიებების გასაძლიერებლად, ისე საიტორიო და საეთნოგრაფიო მასალის შეგროვებით და ნივთების მიწოდებით“.

უნდა აღნიშნოს რომ ექვთიმე თაყაიშვილის მოწოდება არ დარჩენილა „ხმად, მღალადებლისა უდაბნოსა შინა“. ხალხის ფართო წრეები ჩაებნენ შემგროვებლობით სამუშაოში და საზოგადოების არსებობის პირველი ხუთი წლის მანძილზე შემოწირულების გზით, „საზოგადოების“ მუზეუმში მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული კოლექცია შეგროვდა. ამის საბუთი დაბეჭდილია „ძველი საქართველოს“ მესამე ტომში, სადაც გამოქვეყნებულია შემოწირულებითა და შემოწირულებათა სიები, რომელთაც ანაწყობის 22 გვერდი უჭირავთ. ცხადია, ხალხმა ეს საქმე ეროვნულ საქმედ ჩათვალა და თავის წვლილის გაღება სავალდებულოდ მიიჩნია. ამ სიიდან ზოგიერთ პირს დავასახელებთ: გულისაშვილი, ჭვარშიშვილი, ხუციშვილი, გარაყანიძე, ჩიტაძე, კაპანაძე, ჭადაგიძე, სანაძე, მდინარაძე, ციციშვილი, ტატიშვილი, დავითაშვილი. ნივთებს შორის აღსანიშნავია: ოქრომკედით ნაკერი თავსაკრავები, ხმლები, თოფები, დამბაჩები, საპირისწამლე, სასწრაფოები ქათიბი და მრავალი სხვა. უნდა ისიც ითქვას, რომ ექვთიმე თაყაიშვილმა ცხოვრების მოთხოვნილებებს აღლო კარგად აუღო და ამით იმთავითვე დიდ საქმეს ჩაუყარა საფუძველი.

ეს ის დრო იყო, როდესაც ეთნოგრაფია მსოფლიო მასშტაბით აღმავლობის პერიოდში იმყოფებოდა: არსდება ეთნოგრაფიის კათედრები უმაღლეს სასწავლებლებში, გარდა რუსეთისა, ამ დროისაა შექმნილი, ეთნოგრაფიული საზოგადოებები პოლონეთში, ჩეხეთში, უნგრეთში და სხვა, რომლებიც დღესაც წარამატებით მუშაობენ, ეწყობა ეთნოგრაფიული მუზეუმები, გამოფენები, კონკურსები, იბეჭდება დიდძალი ლიტერატურა. საქართველოში ეროვნული ეთნოგრაფიული მუზეუმის დაარსება აუცილებელი შეიქმნა. თბილისში არსებული კავკასიის მუზეუმი მხოლოდ ეკზოტიკურ კოლექციებს აგროვებდა სვანეთსა და ხევსურეთში. მთელი ორმოცდათი წლის მანძილზე

თავისი არსებობისა ამ მუზეუმში ადგილობრივი წარმომადგენლების მუშაობის არა-სოდეს არ უმუშავნიათ. „ტუზემცებს“ სამსახურში ეს მუზეუმი არ დატოვებულა და. მაშინაც კი, როდესაც კავკასიის მუზეუმი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დაუმორჩილდა (1903 წლიდან), აკადემიკოსი ნიკო მარი ზვეწნითა და მუდარით სთხოვდა მუზეუმის დირექტორს ნ. კ ა ზ ნ ა კ ო ვ ს ერთი მაინც მიეღო სამსახურში ადგილობრივი ერის წარმომადგენელი.

აი რას წერს ნ. მარი კაზნაკოვს 1913 წ. 30 სექტემბერს პეტერბურგიდან: «А вот у меня другое предложение. Тут в смысле согласия никаких сомнений не может быть. Расписывать я его не буду. Утверждаю, что он вам будет полезен и чрезвычайно предан (ხაზგასმულია ნ. მარის მიერ), скромен, безропотен, исполнительен, и в смысле научном, как я убедился, глубоко «денационализован», ... Речь о Владимире (Ашхарбек) Андреевиче Лорис-Калантаре. Он окончил наш факультет, равно Археологический институт, работает в Ани, имел самостоятельные поручения по моему предложению по Академии Наук (поездка с раскопками в Имирзек, этнографические обследования Лори) и превосходно выполнил (может справиться и с грузинским, привез отличные грузинские надписи в великолепных снимках и чудесные эстампажи рельефов, которые теперь заливаются гипсом, 2-ой год работает в Этнографическом отделении Музея Александра III, от которого также ездил и весьма успешно. Если он у Вас получит спокойное – материально обеспечивающее место, то повторяю, найдете ценного сотрудника. Еще вспомнил что знаком хорошо с библиотечным делом, и восточную часть может привести в порядок систематическим пополнением. Слабость его в языках. В русском он преуспел всетаки, но немецким лишь пользуется (одно лето прожил в Германии). Буду ждать с нетерпением Вашего по сему вопросу ответа (ორიგინალი ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში)».

როგორც ირკვევა, არ გაქრა აკად. ნ. მარის ზედმეტმა დაფიცებამ და მოქალაქე ლ. -ქ-რი მაინც არ მიიღეს კავკასიის მუზეუმის შტატში.

ასეთ პირობებში ადგილობრივ ძალებზე დაყრდნობით, სახელმწიფოს დაუხმარებლად, მუზეუმის შექმნა დიდ ენერგიასა და ორგანიზატორულ მუშაობას მოითხოვდა. ამ საქმეში ექვთიმე თაყაიშვილს გვერდში ედგა ა ლ ე ქ - ს ა ნ დ რ ე ს ა რ ა ჯ ი შ ვ ი ლ ი , მეცნიერ-მკვლევარი, რომლის ინტერესები უკავშირდებოდა ხალხის ყოფისა და კულტურის შესწავლის საკითხებს, მოვლილი ჰქონდა დაღესტანი, აზრებაიჯანი და როგორც გამგე საზოგადოების მუზეუმისა დიდად ზრუნავდა მუზეუმის გასამდიდრ. ად. მისი თანამედროვენი აღნიშნავენ, რომ ალ. სარაჯიშვილი მუზეუმში კმოსულ ყოველ ნივთს ალტაცებაში მოჰყავდა და თავისი თავდადებული საქმიანობით სხვასაც ხიბლავდა, ამხნევებდა, ახალისებდა და საქმის სიყვარულს უნერგავდა გულში. გამოსათხოვარ სიტყვაში ექვ. თაყაიშვილი ალ. სარაჯიშვილის შესახებ ამბობდა: „ჩვენს საიტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას მოაკლდა ბურჯი,

რომელზედაც დამყარებული იყო ამ საზოგადოების წარმატება. აწ შენ აღარავის უჩვენებ თავისებური ალერსით შენ მიერ ხელოვნურად დაკვიდრულ სურათებს, აღარავის აუხსნი შენ მიერ დალაგებული ნივთების მნიშვნელობას... მერე რა დროს გვიმუხთლა ბედმა? სწორედ იმ დროს, როდესაც მუზეუმში დღით-დღე ზრდაშია, როდესაც მუზეუმის შენობის საკითხი კისერზე გვაწევს, როდესაც ყველაზე უფრო გვესაჭიროებოდა შენისთანა გამოცდილი, შენისთანა პრაქტიკის მქონე, მუყაითი და უანგარო მუშაკი... შენ მით განიჩევი სხვებისაგან, რომ სახელისათვის არ შრომობდი, შენ მხოლოდ მოვალეობა გამუშავებდა; შენ კარგად გქონდა შეგნებული, რომ იქ, სადაც ყველა ბელადობს და ჭარისკაცი არ არის, საქმე არ გაკეთდება. შენი სახელი და ხსოვნა უკვდავი იქნება სანამდის არსებობს შენ მიერ სულჩადგმული ქართული მუზეუმი“.

ტიტანურმა შრომამ, დიდმა მონღომებამ და სიყვარულმა ექვთიმე თაყაიშვილის მეთაურობით, მოკლე ხნის მანძილზე შექმნა ქართული მუზეუმი, სადაც ეთნოგრაფიული განყოფილება მძლავრად იყო წარმოდგენილი.

უკვე 1913 წელს ექვთიმე თაყაიშვილს თავის მოხსენებაში, რომელიც მან წარუდგინა ბუნებისმეტყველთა კონგრესის ეთნოგრაფიისა და ლინგვისტიკის ქვე-სექციას და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების და სომხური ეთნოგრაფიული საზოგადოების გაერთიანებულ სხდომას (22 ივნისი 1913 წ.) შეეძლო ეთქვა: «Специальное этнографическое общество – «Грузинское Общество истории и этнографии» основано недавно, а именно в сентябре 1907 г. Стало быть, оно функционирует без малого шесть лет. Деятельность общества за это время выразилась в двух направлениях: во-первых, в подготовке материалов для грузинского музея и библиотеки, и во-вторых, в издательской деятельности.

Для своей библиотеки Общество собрало уже более 4.000 томов печатных книг по грузинологии и вообще по казказоведению, более 1.000 рукописей, в числе которых много пергаментных и свыше 7.000 рукописных актов, сигелей и гуджаров. Некоторые пергаментные акты восходят к XI и XII векам. Для музея общество имеет более 1.200 предметов историко-этнографического характера... свыше 400 вышивок и рукодельных работ, более ста альбомов видов и типов Грузии и Кавказа, свыше 350 картин, типов и рисунков. В числе картин имеется редкое собрание типов всех кавказских народностей конца XVIII и начала XIX века, не мало портретов исторических деятелей и др», (Е.С. Такашвили, О деятельности Грузинского общества Истории и Этнографии, отд. оттиск из трудов XIII съезда естествоиспытателей в Тбилиси в 1913 г., стр. 5)».

ექვ. თაყაიშვილმა გარშემოცირიბა ეთნოგრაფიაში მომუშავე ძალები, როგორც ძველი თაობისა, ისევე ახალგაზრდები და საქმე წინ წასწია. ამ მუშაობაში ჩაბმული იყვნენ ნ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი , ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა , ა . ი ა შ ვ ი ლ ი ,

ს. გიორგაძე, ირ. სონდულაშვილი, აკ. შანიძე, ალ. სეა-
 ნიძე და სხვ. საზოგადოების გამოცემებში დაიბეჭდა დიდად საყურადღებო
 ეთნოგრაფიული ხასიათის წერილები, მაგალითად, მ. ჯანაშვილის „საზოგადოებრივი
 და ინგილოები“, ვაჟა-ფშაველას, „ფშაველის წუთისოფელი“, და დემეტრიანის
 „ნასტაგისი“, იაშვილის „ქართული კარაბადინები“, ჩიმაკაძის „სვანეთი“ და
 სხვ. საზოგადოებას ჰქონდა გეგმა წლების მანძილზე ნავარაუდები ექსპედი-
 ციებისა, რომელთაც იმ დროს ეძახდნენ მოგზაურობას. გეგმის შე-
 მდგენელნი განმარტავდნენ, რომ საზოგადოების მიერ მოწყობილ მოგზა-
 ურობას უნდა შევხედოთ არა როგორც სრულსა და დამთავრებულ სამეც-
 ნიერო მოგზაურობას, არამედ როგორც წინასწარს (შავს – ჩვენ ვიტყვოდით
 დაზვერვითს) მუშაობას სრულისა და დამთავრებულის სამეცნიერო მოგზაუ-
 რობისათვის; ამ მუშაობამ უნდა დაამზადოს საიმედო მარშრუტი ამგვარი
 მოგზაურობისათვის, აღნიშნოს ადგილები, რომელნიც ღირსი არიან (სამეც-
 ნიეროს კოლექცია, სვანეთის კოლექცია) მეცნიერულად შესწავლისა და თან
 იხსნას სამუდამო დაკარგვისა და განადგურებისაგან ის სამეცნიერო ხასიათის
 ნივთები, რომელნიც ჭერ კიდევ მოიპოვებიან და არ დაკარგულან კერძო
 ოჯახებში და სალოცავებში (ძველი საქართველო ტ. III. განყ. VI, გვ. 8.).

აქ ჩვენ ველარ მივყვებით გარჩევას იმ ეთნოგრაფიული წერილებისას,
 რომლებიც ექვ. თაყაიშვილის რედაქტორობითაა დასტამბულ-გამოცემული.
 აღნიშნავთ იმას, რომ ექვ. თაყაიშვილმა კარგად იცოდა თუ რა დაუფასებელი
 წყაროს წარმოადგენდა ქართველი ხალხის ისტორიისათვის ეთნოგრაფიული
 მასალა. ამიტომ ის არა მარტო ხელშემწყობ პირობებს ჰქმნიდა ამგვარი მა-
 სალის შესაგროვებლად და გამოსაქვეყნებლად, არამედ თვითონ იყო ამ მზრი-
 ვადაც საუკეთესო დამკვირვებელი და მასალის შემგროვებელი.

ერთ-ერთი დიდი ექსპედიცია, რომელიც ექვ. თაყაიშვილმა მოაწყო 1910
 წელს, ლეჩხუმ-სვანეთის ექსპედიცია იყო, რომელიც შესრულდა საქართვე-
 ლოს საიტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მოჭირნახულე-მეცენატის
 პავლე თუმანიშვილის ხარჯით. ექსპედიციის მიზანი იყო: „გვენახა
 ზოგიერთი ეკლესიები ლეჩხუმისა. შემდეგ შეძლებისამებრ დაგვევლო ყველა
 სვანეთის ეკლესიები; ცნობაში მოგვეყვანა და ფოტოგრაფიულად გადმოგვე-
 ლო მათში დაცული სიძველენი. შეგვეკრიბა არსებული ისტორიული და ეთნო-
 გრაფიული ნივთები და მასალები, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგ-
 რაფო მუზეუმებისათვის. დასახელებული მიზანი შესრულებულ იქმნა. ჩვენ
 დავიარეთ უმეტესი ნაწილი ლეჩხუმის ეკლესიებისა, ვნახეთ თითქმის ყველა
 ეკლესია როგორც ცხენისწყლის, ისე ენგურის სვანეთისა, არ ვყოფილვართ
 მხოლოდ ლახამულაში (იქ, მაშინ ხოლერა გაჩნდა), ჩუბის ხევში და აღიშში
 (იმ დროისათვის თოვლი მოვიდა), მაგრამ ცნობილი აღიშის სახარება იქიდან
 მოვატანიეთ და მესტიაში გადავიღეთ ფოტოგრაფიულად; საკმაოდ ბევრი და
 ძვირფასი სამუზეუმო ნივთები შევაგროვეთ, ზოგი მათგანი შემოწირულო-
 ბების სახით მივიღეთ, ზოგი ფასით შევიძინეთ. ჩვენი მუზეუმი გამდიდრდა

საყურადღებო ტყავის ხელნაწერებით და საარქეოლოგიო-საეთნოგრაფიკო ნივთებით“.¹

იმ ნივთებს შორის, რომლებიც ჩამოტანილია სვანეთიდან, საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ „ბედნიერი სვანეთის“ ცნობილი კევის დროშა ლომითა და დროშის თავითა. ექვ. თაყაიშვილი ასწორებს დროშის თავზე ამოტიფრულ წარწერების მცდარ წაკითხვას (ბროსე, ბართლომეი, უვაროვა, დ. ბაქრაძე) და ადგილზე შეკრებილ ცნებებს გვთავაზობს დროშის გამოყენებასთან დაკავშირებით.

სადღეისოდ გარკვეულია ლომის // ლემის წარმომავლობა. მტიცი-ღება რომ ეს დროშა იმ ტიპისაა, რომელიც ცნობილია ურჩხულიანი შტან-დარტების სახით და რომლებიც დამოწმებულია პართიაში (II საუკ.), სკვი-თებსა, სარმატებსა და დაკებთან (III საუკ.), რომაელებთან (III საუკ.), სასა-ნიდებთან (IV საუკ.) შემდეგ კი ბიზანტიასა და შუა ევროპაში.² ამ ექსპედი-ციასთან დაკავშირებით თაყაიშვილს ყურადღება გაუმახვილებია ისეთ პატარა საგანზე როგორცაა ქისა და ისიც მუზეუმში წამოუღია. ქისა ტილოსია, მასზე ამოქარგულია ლომის ფიგურა მხატვრული წარწერით: „ქვეფებ ლომგულმა... ვარდი ბადა“. თაყაიშვილი დარწმუნებულია, რომ თუმცა გრიგოლის (სეტის მონასტრის წინამძღვრის) კუთვნილი ლომის ქანდაკებას ჩვენამდე არ მოუღწევია, ასეთი ლომის ქანდაკება ვერცხლიდან ჩამოსხმული ნამდვილად არსებულა (შეადარეთ იკონის ეკლესიიდან ცხვრის ქანდაკებას).

ექვ. თაყაიშვილის მიერ სვანეთიდან ჩამოტანილი ექსპონატებს შორის იყო საკურცხილიც. შემდეგში, ოციან წლებში, სვანური საკურცხლის შესახებ გამოკვლევა დაიბეჭდა „საქართველოს მუზეუმის მოამბეში“ (ტ. II, 1925 წ.)³ თაყაიშვილმა ეს ნაშრომი ინგლისურად თარგმნა და ეურნალ „ჯორჯიაში“ დაბეჭდა საზღვარგარეთ.

საყურადღებოა, რომ ექვ. თაყაიშვილი ექსპედიციის დროს წარმოებულნი დაკვირვებებისა და მოპოვებული მასალის ანალიზის შედეგად ასკვნის, რომ „წინათ ფიქრობდნენ, რომ სიმრავლე ჯვარ-ხატებისა და ხელნაწერებისა, რომელნიც სვანეთში იყო და დღესაც არის (უმეტეს შემთხვევაში ძალზე დაზიანებულია მოუვლელიობით და მტაცებლობით), აიხსნებოდა იმით, რომ სვანეთში ეზიდებოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ამ ნივთებს შესაწირავად და გადასარჩენად განადგურებისაგან მტერთა შემოსევის დროს. ექვი არ არის ამასაც ადგილი ჰქონდა, მაგრამ, ჩვენის დაკვირვებით, ცხრა მეთაფი ჯვარ-ხატებისა თვით სვანეთშია დამზადებული. ამას მოწმობს სვანოწმები წარწერებისა, გვარები შეკვეთლებისა და ოქრომკედლებისა. საზოგადოდ ოქრომკედლობა სვანეთში დიდად განვითარებული ყოფილა. არაფერი ისე არ ახასიათებს საზოგადო კულტურის აყვავებას თუ დაცემას, როგორც

¹ ვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 3-4.

² ვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში, 1910 წ.

³ ავტორია გ. ჩიტია [თ.ც.].

ოქრომკედლობის ევოლუცია. კლასიკური ხანის შემდეგ ეს ხელობა თანდათან ეცემა სვანეთში, ისე როგორც საქართველოში, მაგრამ უაღრესად მსყდრე და ცემალა ეკუთვნის მეთვრამეტე საუკუნის და მეცხრამეტის დასაწყისს. ეს ვერცხვანადაა ახასიათებს როგორც სვანეთს ისე ლეჩხუმსაც“.

საგულისხმოა, რომ ველზე ექსპედიციიში ყოფნის დროს ექვ. თაყაიშვილი არ კმაყოფილდება მატერიალური ძეგლების შესწავლით. არამედ ძეგლთან დაკავშირებულ სიტყვიერ მასალის აქცევს ყურადღებას და მათ აფიქსირებს. მაგალითად, საკულტო ძეგლის გაზომვა-აღწერისას თაყაიშვილი ყურადღებას აქცევს ხალხში ძეგლთან დაკავშირებული გადმოცემებსა და ლეგენდებს.

ჩიკვთას სამების გალაგნის შესახებ თაყაიშვილი წერს: «Вахушти, вероятно, знал легенду о происхождении упомянутой ограды, которая и до сих пор держится в устах чхиквских жителей. Смысл этой легенды таков: «Самеба» т.е. Св. Троица и дэви (великан, представитель злого духа, див) долго спорили между собою, кому из них владеть этой чудесной вершиной. Наконец, Самеба согласилась оставить вершину в обладании дэви, если только он сумеет в одну ночь, до пения петухов, окружить вершину оградой; в противном случае вершина должна была остаться в обладании Самебы. Не чувствуя возможности самолично исполнить такую работу в одну ночь, дэви пригласил на помощь себе сестру, не уступающую ему в силе. Сестра стала на противоположной высокой горе «Сацербле», усеянной каменными глыбами (гора эта действительно усеяна большими вулканическими камнями), и стала пребрасывать камни своему брату. Дэви ловил на лету эти камни и нагромождал друг на друга. Работа закипела, стены стали подниматься быстро, и скоро ограда была возведена с двух сторон. Самеба, видя, что работа дэви идет успешно и не желая потерять эту чарующую вершину, бросила вверх красный платок, который превратился в петуха. Петух тотчас запел и дэви, чувствуя себя побежденным, бросил работу и обратился в бегство. Самеба преследовала его. Дэви забрался на Биртвисскую крепость (она лежит на вершине горы в 7 верстах от Самебы), чтобы скрыться в его скалах, но стрела, пущенная Самебою, пронзила насквозь дэви и осталась, следы ее, по словам легенды, и до сих пор видны в Биртвиси. Один вариант легенды этим и кончается, но другой прибавляет: раненный дэви из Биртвиси бежал по направлению р. Куры и близ села Дигоми спустился к реке, чтобы утолить жажду. Там он стал на колени и начал пить воду. Но вода однако не могла исцелить смертельную рану, и дэви умер...».

აეტორი არ არის პასიური გადმოცემი ზემოთქ... ლი ლეგენდისა, არამედ სათანადო განმარტებას აძლევს მას. თაყაიშვილი ფიქრობს, რომ ლეგენდის შექმნის საბაზი არ არის ლოდების სიღიადე, არამედ ის გარემოება, რომ სამების წვერი ქრისტიანობის გავრცელებამდე იყო ზოროასტრიზმის საკულტო ადგილი. სამების მოედნის შუაში ამოზიდულია ბუნებრივი ბრტყელი ქვა, რომელიც

უთუოდ ბომონი უნდა ყოფილიყო, სადაც ორმუხს მსხვერპლს სწირავდნენ. თაყაიშვილი დასძენს, რომ ლეგენდას, ემხნევა აშკარა დულაობი: მასმძვერეულია ზოროასტრიზმის ელემენტები ქრისტიანულ ცნებებთან. აპუტაშვილი როლი სამებაზეა გადატანილი, მამალი – ზოროასტრიზმის წმინდა ფრინველია. ის წარმომობილია აპურამაზდის მიერ და მისი მსახურია. ის ღამით ადამიანებს ყარაულობს და თავისი ყვილით ავ სულებსა და მოჩვენებებს, დევებსა და არიმანის მსახურებს აფრთხობს ხოლმე.

ავტორი ასევე იქცევა ბევრ სხვა შემთხვევაში. ძეგლის აღწერის და გაზომვის შემდეგ, მას მოჰყავს ხალხში შემონახული ლეგენდა ძეგლის შესახებ და ვრცელ განმარტებას იძლევა იმისას, თუ როგორ უნდა იქნეს გაგებული ლეგენდის შინაარსი. შეიძლება ყოველთვის არ დავეთანხმეთ ავტორს მის მიერ მოწოდებულ განმარტებაში, მაგრამ თავისთავად ამგვარი მიდგომა ძეგლების შესწავლისას ბევრი რამის მთქმელია.

ექვთ. თაყაიშვილის მიერ ეთნოგრაფიული დაკვირვების ნიმუშად აქ ერთ მაგალითზე კიდევ შევჩერდები.

«Жители Пархали занимаются садоводством и скотоводством. Прежде Пархали, был известен шерстяным производством и теперь в каждую пятницу во дворе мечети базилики устраивается ярмарка, на которую из-за перевала в большом количестве приходят лазы, продающие изделия из дерева и дешевую константинопольскую мануфактуру. Там же работают портные, заключают сделки, продают кукурузу, разбирают тяжбы и т.п. Пережитком домусульманских культов является праздник сбора винограда. Обнаженные юноши обвешивают себя виноградными кистями, устраивают хоровод и пляшут. Этот праздник сохранился в селах ниже Пархали. В самом же Пархали муллы не разрешают раздеваться юношам, напоминаящим, надо полагать, спутников классического Бахуса (Вакха)».⁴

არაერთი მოგზაური მკვლევარი ყოფილა ტაო-კლარჯეთში, მაგრამ არცერთს არ მიუქცევია ყურადღება ზემოაღნიშნული მოვლენისთვის და არ უწერია იგი.

ამ მოვლენის ფიქსაციას კი დიდი, შორსმწვდომი მნიშვნელობა აქვს. ბოლო ხანების სპეციალურ ლიტარატურაში (ვ. ბარდაველიძე)⁵ დადგენილია, რომ ვაზი და ღვინო საკულტო მცენარე და წმინდა სასმელი იყო, რომელთაც დიდი ადგილი ეჭირა ქართველების წარმართულ რელიგიაში. ამას კარგად ეხმაურება ექვ. თაყაიშვილის მიერ დამოწმებული შიშველი ვაყების მიერ ფერხულის ჩაბმა და ცეკვები. როგორც ცნობილია საბერძნეთში ღმერთ დიონისეს ატრიბუტები იყო ვაზი და მტევნები, მის დღეობაზე იმართებოდა ორგიები ცეკვების თანხლებით.

⁴ **Е.С. Такаишвили**, Археологическая экспедиция 1917-го года в южные провинции Грузии, Тбилиси, 1952, стр. 90-91.

⁵ **В.В. Бардавелидзе**, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, გვ. 67-68.

ამასთან ერთად შეიძლება მოვიგონოთ, რომ სპეციალისტები შავი ზღვის სამხრეთ აღმოსავლეთ სანაპიროს თვლიან კულტურული ვაზის ერთ-ერთ კერად, სადაც ველური ჭიშების არსებობასთან ერთად ვაზის მრავლობაა გამოჩენილი. ბევრი სპეციალისტი სიტყვა „ღვინოს“ ქართულად მიიჩნევს, საიდანაც ის გადასულია სხვა ხალხების მეტყველებაში; მათი აზრით, ქართველ ხალხს შეუქმნია ვაზისა და ღვინის კულტი და ღვთაება (აგუნა) დიონისე საბერძნეთში მცირე აზია-კავკასიიდან შესული ღვთაებაა (ცეზარი კავკასიას თვლის ღვთაებათა აცნად) – თავისთავად ისმება საკითხი დიონისეს კულტის ქართული კულტურის არეში წარმოშობის შესახებ⁶.

ბევრი სხვა უნარესად საინტერესო დაკვირვება აქვს ექვ. თაყაიშვილს ეთნოგრაფიის დარგში, მაგრამ ყველა ამათ ახლა ვერ გამოვეცილებით. აღვნიშნავთ, რომ ექვთ. თაყაიშვილი სხვა დიდ სამუშაოებთან ერთად დიდ ყურადღებას აქცევდა ეთნოგრაფიას, ეთნოგრაფიული ფაქტები მას მიაჩნდა დიდად მნიშვნელოვან ისტორიულ წყაროდ და ეთნოგრაფიული ფაქტების შეგროვებას საშურ და გადაუღებელ საქმედ თვლიდა. ეთნოგრაფიული კოლექციებით მუზეუმის გამდიდრება, ცოცხალი ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში სიტყვიერი მასალის შეგროვება – ამ საქმეს თვითონაც ეწეოდა და ამის გარშემო მუშაებს რაზმავდა, ამოკმედებდა და ამით საშვილიშვილო საქმეს აკეთებდა. ყოველივე ის, რასაც ექვთიმე თაყაიშვილის მადლიანი ხელი ქმნიდა, მყარ საფუძველზე იყო დაფუძნებული. ამ დაულალავი, უშრეტე ენერჯის ადამიანის მოღვაწეობისათვის სავსებით შესაფერისია ხალხური გამოთქმა:

„კარგი ქენი, ქვას დაღვეი,
გაივლი და წინ დაგზედება“.

1966

⁶ შტრ. Кагаров, Культ фетишей, растений и животных в древней Греции, Петербург 1913, გვ. 155-161.

თბილელი პოეტის შემოქმედების ჯავარი იმაში მდგომარეობდა, რაც იგი თბილისური ძირძველი ზნე-ჩვეულების უბადლო მესაიდუმლე და მისი უბადო მკვლევარი იყო. მას პოეტური ფესვები ღრმად ჰქონდა გადგმული ძველი თბილისის ბალაეარში. ი. გრიშაშვილისათვის თბილისის ყოველი კუნძული, და რაც მთავარია, ყოველი თბილისელი მოქალაქე მეტყველი და მნიშვნელოვანი იყო. ის სიტყვები, რომელსაც პოეტი საიათნოვას ხალხურობის შესახებ აცხადებს ი. გრიშაშვილზე შეიძლება იქნეს გადმოტანილი:

„სიმი რომ ვერ დაგეტია ჭიანურის ალყზე
სიმის ერთი ნაწიბური გადასქიმე ხალხზე,
ხალხი სწნავდა შენს ჭიანურს ჭკვიანურად, მძიმედ,
გამარჯვების მოლოდინში არ ჰკარგავდა იმედს“.

ი. გრიშაშვილი თბილისელობას ასე ძლიერად იმიტომ ეუჩიდებოდა, რომ იგი მისი მკვიდრი იყო, მისი ფესვი.

„მე თბილისმა შემამყო,
მე თბილისმა გამზარდა“.

ან კიდევ:

„და მეც ვმღერი თამამად, წინ ჭამაჩნით ვისწრაფი,
მე, თბილისის ფოლკლორის ანასხლექი მიბრაფი“.

თბილისის დარაჯი – ი. გრიშაშვილი ამაყად აცხადებდა: „მე ძველი ტფილისის სადღეგრძელოზე გაზრდილი ვარ, ქედმაღალი და სილამაზის მაძიებელი“.

განახლებული თბილისის გრანდიოზული მშენებლობის გამო „თვალსა და ხელსშუა ჭრება ძველი ტფილისის ეგზოტიური ნატიფობა, ყარაჩოღელთა ისტორიული სამოქალაქო თუ საოჯახო ადათები და ქალაქური ზეპირსიტყვიერების ძარღვიანი ნიმუშები – აღნიშნავდა თბილისის მეზვრე იოსებ გრიშაშვილი, – მე, როგორც ძველი ტფილისის ტრუბადურმა და ქემეკმა – მოვალედ ჩავთვალე ჩემი თავი შეძლებისდაგვარად ამეწერა ეს ლამაზი კუთხე, რომელიც უქომაგოა და სადღაც ძველი ჭიგარვიით გდია“.

ეთნოგრაფიული კვლევისას ი. გრიშაშვილი ჩვენი ქალაქის იმ ჯადოსა და ძარღვს ხედავდა, რითაც ძველი თბილისის მოსახლეობა მრავალი ერიანობისა და სარწმუნოების სხვადასხვაობის მიუხედავად, ყველანი „ქართული ქცევა-ზნით“ ხასიათდებოდნენ. თბილისის ეთნოგრაფიულ გამოკვლევებში პოეტ-ეთნოგრაფმა თავისი კუთვნილი ადგილი უპოვა ყარაჩოღელებსა და კინტოს. მათი განმასხვავებელი ერთი ნიშნის შესახებ ი. გრიშაშვილი შემდეგს აცხადებს: „ძველად ყარაჩოღელებს ჩვეულება ჰქონდათ, წამწამს გამოიძრობდნენ და ქვავზე დანაყავდნენ, ნიშნად მუღმივი ოჩხუბობისა (ძმობისა), კინტო კი ასე ხოტონიკობს: მეგობარი რომ კარგი იყოს, ღმერთსაც ეყოლებოდაო“.

ი. გრიშაშვილმა აგვიწერა თბილისური ყვინობა და კრივი, ამქრობა, თბილი-

სური ქორწილი და მზითვეი, თბილისის აბანოში ქეიფი და იქ პატარძლის/გამინჯვის წესი და მრავალი სხვა თბილისური ნიშანსახე. ი. გრიშაშვილის ნაშრომი „საიათნოვა“ ეს ხომ თბილისის ეთნოგრაფიის თავისებური განმარტებაა. ი. გრიშაშვილის ეთნოგრაფიული მუშაობის შესახებ ცნობილმა თბილისელმა ოქრომქედლებმა ძმებმა ჯიქებმა შემდეგი გადმოგვცეს: „მარტო სევადის დამზადების ჩასაწერად პოეტმა ჩვენთან სამი თვე იმუშავა“.

ი. გრიშაშვილის პოეტური სტილი სახალხოა, რადგან იგი თბილი-სური-ქალაქური მეტყველების ელვარებას ემყარებოდა, ამიტომაც იგი სახალხო პოეტი და მისი შემოქმედება ასე ჯაღონსურად მიმზიდველი.

მშობლიური ენის შესახებ, ქართული სიტყვის მესაიდუმლე შემდეგს აღნიშნავდა: „იგი ტფილისში უფროა შემონახული, ვიდრე საქართველოს რომელიმე სხვა კუთხეში. ქალაქის მოსახლეობა მუდამ ჭრელი და მრავალფეროვანი იყო, მაგრამ იგი ყოველთვის თავისი ენითა მეტყველებდა. ეს იყო ქალაქური ენა, ქალაქურ ენის ბგერებში ხშირად ისმოდა არაბულ-სპარსული, სომხური სიტყვები, მაგრამ ეს სიტყვები ყოველთვის შესისხლბორცებული იყო ქართული ენის ცოცხალ გამოთქმებთან. ტფილისმა ფრთხილად მოანარუტა სხვადასხვა ერის წახნაგოვანი სიტყვები და მისცა თავისებური ეჭი და მწეოსნობა. თანდათანობით ეს სიტყვები იმდენად შეცვლილა და ხშირად ქართული გამოთქმებისათვის ისე უნოიანად გაკეთებულა, რომ ამ ლექსიკას ვერც სპარსული და ვერც სხვა რომელიმე ერი მხოლოდ თავის საკუთრებად ვეღარ მიიჩნევს“.

ი. გრიშაშვილს დიდი დამსახურება მიუძღვის აგრეთვე ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვებაში, რომელიც ამჟამად მის სახლ-მუზეუმშია დაუნჯებული. მათ შორის აღსანიშნავია ყველა თბილისური საკრავი. ასევე თბილისის ყოფა-ცხოვრებაში არსებული ნივთები, ისეთიც კი, როგორც არის მეთულუხჩეს დაქდეული ჯოხი, რომლითაც მოტანილ წყლის რაოდენობას ითვლიდნენ. ან კიდევ, ინდაურის შეწვის დროს ასაწევი პატარა ჯოხები და მრავალი სხვა.

ი. გრიშაშვილი და თბილისის ეთნოგრაფია სანუკვარი თემაა ქართველი ეთნოგრაფებისათვის.

ვინ არ დაიკვებებს პირველობას თბილისის სიყვარულში? მაგრამ თბილისი და ისინი – გრიშაშვილი, საიათნოვა და ფიროსმანი – ურთიერთმისისხლბორცებულნი არიან.

აკაკი შანიძემ, თავისი დაუღალავე შრომით ღრმა კვალი გააჩვენა ახარა ჩვენში ისეთი სამეცნიერო დისციპლინები, როგორცაა ქართველოლოგია, კავკასიური ენათმეცნიერება, ფილოლოგია, ეპიგრაფიკა, პალეოგრაფია, რუსთველოლოგია, ლექსიკოლოგია, სემიოლოგია, თურქოლოგია და სხვა.

აკაკი შანიძე თავისი ბუნებით შემოქმედი მკვლევარია, რომელიც ახალსაქმნის და არ ემსგავსება იმ ტიპის მეცნიერს, რომელიც მხოლოდ სხვის მიერ დარგულ ბაღში ერთ რომელიმე მცენარეს ახარებს და ამით კმაყოფილდება.

აკაკი შანიძის შემოქმედებას ახასიათებს სამეცნიერო ინტერესების ფართო დიაპაზონი, შესწავლილი მოვლენების, დიდისა თუ მცირის, მრავალმხრივი განსჯა, მიზანდასახული სწრაფვა, სკრუპულოზური სიზუსტე და ზედმიწევნითობა. აკაკი შანიძემ სამეცნიერო წრეებში პეტერბურგის უნივერსიტეტში მიიღო, სადაც ამ დროს მძლავრი ქართველოგიური და კავკასიოლოგიური კერა არსებობდა, რომელსაც უძღვებოდნენ ალ. ცაგარელი, ნ. მარი და ივ. ჯავახიშვილი და, სადაც ქართველი ახალგაზრდობის ერთი ჯგუფი გულმოდგინედ სწავლობდა. ახალგაზრდობის ეს მცირე წრე ერთგვარად ძმად-ნათესავად კრებული იყო, რომელიც ივანე ჯავახიშვილის მესვეურებით „მისწრაფებით, წადიერებითა და გულმოდგინებით“ ახალი ქართული მეცნიერების შექმნაზე ზრუნავდა და ქართული უნივერსიტეტის დაარსებაზე ოცნებობდა. ამ ახალგაზრდობის სული და გული აკაკი შანიძე იყო.

აქ, პეტერბურგის უნივერსიტეტში აკაკი შანიძე უსმენდა სახელგანთქმულ მეცნიერებს: აკადემიკოსებს ნ. მარს, ვ. ბარტოლდს, ვ. ტურაევს, ნ. კოკოვიცევს, ებელეიოვს, პროფესორებს ვ. ჟუკოვსკის, მ. შმიდტს, შჩერბასს, ივ. ჯავახიშვილსა და სხვ. ჯერ კიდევ აკაკი შანიძის სტუდენტობის დროს გაიჩნდა მისი ხელმძღვანელ-მასწავლებლებისათვის, რომ აკაკი შანიძის სახით იზრდებოდა ისეთი მუშაკი, რომელიც შემძლეა არა მარტო დაინახოს მოვლენები და ფაქტები, არამედ აწარმოოს სამეცნიერო დაკვირვება და განზოგადოება. უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ აკაკი შანიძემ სტუდენტობის ხანიდანვე დასახა სავსებით შეგნებულად და დიდი წინდახედულობით თავისი მუშაობის სამერძისო პროგრამა და ამის მიხედვით წარმართა თავისი მოღვაწეობა.

აკაკი შანიძემ, მესამე კურსის სტუდენტმა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტიდან მიიღო მივლინება საქართველოში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ქართული ენის კილოების შესასწავლად. ამას მოჰყვა მეორე მივლინება ამავე მიზნით, ამჯერად რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიიდან. ამ დროს აკაკი შანიძე ნ. მარის წინადადებით დატოვებული იყო საპროფესოროდ მოსამზადებლად პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის ქართულ-სომხური ფილო-

ლოგის კათედრაზე. მივლინებებით დასახული ამოცანა აკაკი შანიძის მიერ
 ბრწყინვალედ იქნა შესრულებული. შედეგები გამოქვეყნდა მოკლედ და
 მოკლედ და ქართულად ვრცლად¹.

თავის პირველ სამეცნიერო შრომის შედეგებს აკაკი შანიძე ასე აჯამებდა:
 „დანარჩენი ქართული კილოებისაგან მთის კილოები იმით განირჩევიან, რომ
 შედარებით კარგად შეუნახავთ ძველი ქართულის თვისებები ფონეტიკასა,
 მორფოლოგიასა და სინტაქსშიც. მთიულური რომ ჩამოვამოროთ, დანარჩენი
 კილოები: ხევსურული, თუშური და ფშაური ერთ ვიწრო ჯგუფს შეადგენს,
 რომელსაც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მოსაზრების გამო, მე ფხოურს
 ვუწოდებ. ამ ჯგუფში ფშაურს ცოტა მოშორებული ადგილი უჭირავს,
 რადგანაც დროთა განმავლობაში, ქართლ-კახეთის სიახლოვის გამო, მას მეტი
 გავლენა დასტყობია ბარისა. მთიულური განსაკუთრებით დგას არა მარტო
 ფხოურის ჯგუფისაგან, არამედ სხვა ქართული კილოებისგანაც (გარდა ზემო
 რაჭულისა, უმთავრესად გლოლა-ჭიორა-ღების კილოებისა), რადგანაც მასში
 დაცულია გრძელი ხმოვნები“².

ზემოთქმულს უნდა დავძინოთ, რომ აკაკი შანიძე ყურადღებას ამახვილებდა
 იმ გარემოებაზე, რომ ფხოურის ბრუნვის თავისებურებები შუქს პფენენ
 ქართულ ზმნებს საერთოდ, ხოლო განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ
 მეორე პირს შემონახული აქვს სუბიექტური პრეფიქსი. ავტორის სასახლოდ
 უნდა ითქვას, რომ, მის მიერ ამ მონოგრაფიულ ნაშრომში შემუშავებული
 დებულება დღესაც ძალაშია მიუხედავად იმისა, რომ მთის კილოების გამო-
 კვლევა გრძელდება და ახალი მასალაც ამოდის დღის სინათლეზე.

დიალექტოლოგიური კვლევა-ძიების კვალდაკვალ აკაკი შანიძე ნაყოფიერ
 მუშაობას ეწევა ფოლკლორსა და ეთნოგრაფიაში: აღსანიშნავია, რომ მან პირ-
 ველსავე ექსპედიციების დროს უხვი მასალა შეაგროვა მთიელების ზეპირ-
 სიტყვაობაში. მათ შორის პირველად, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ფშაური
 კაფიები (ტენცონები – კარგად ცნობილი პროვანსალურ პოეზიაში). იმ დიდი
 მასალიდან, რომელიც შეგროვილი აქვს აკაკი შანიძეს. დღემდე გამოქვეყნებუ-
 ლია ხევსურული პოეზიის ტომი³.

საექსპედიციო მუშაობის დროს მეცნიერ-მკვლევარი აგროვებდა არა
 მარტო ლინგვისტურსა და ფოლკლორულ მასალებს, არამედ დიდ ყურად-

¹ **А. Шанидзе.** Отчет о летней командировке 1913 г. в Душетский и Тионетский уезды Тифлисской губернии для изучения грузинских говоров, Известия Российской Академии Наук, 1913, кк. 1059 და შშდ. **აკაკი შანიძე.** ქართული კილოები მთაში, კრებული ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, ტფილისი, 1915, გვ. 187 და შშდ.

² **აკაკი შანიძე.** ქართული კილოები მთაში: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბილისი, 1957, გვ. 11.

³ **აკაკი შანიძე.** ქართული ხალხური პოეზია. „ხევსურული“, თბილისი, 1931; ეს იყო პირველი მეცნიერული გამოცემა ამ დარგში. ამას მოჰყვა სენაური პროზაული ტექსტებისა (ვ. თოფურიასთან ერთად) და სენაური პოეზიის (ვ. თოფურიასა და მ. გუჭევიანიანთან ერთად) გამოქვეყნება 1939 წელს, ხოლო ამბე ადრე აკაკი შანიძემ სანიმუშოდ გამოსცა ბესარიონ გაბუერის ხევსურული მასალები, წიგნწიგნები, I-II, 1924.

ლებას უთმობდა ხალხის ზნე-ჩვეულებების, რელიგიური წარმოდგენებისა და საზოგადოდ მთიელების სულიერი სამყაროს გაცნობას. გასაოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ მან შეძლო დიდი მოხერხებითა და თავგანწირვით მოეხერხებინა უნიკალური კოლექცია ანატორის აკლდამებიდან, რომელიც მანამდე არავის არ შეუგროვებია.

ცნობილია, რომ ანატორის აკლდამებში შესვლა და სამარხების ინვენტარის გამოტანა ტაბუირებული იყო. აკ. შანიძემ ანატორიდან ჩამოიტანა ნაირი ქსოვილიდან დამზადებული სამოსლის ნაწილები (აბრეშუმისა, ტილოსი და შალისა), ხის კუთრკელი, შეწირული მიწა და გადასცა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს. ამჟამად ეს კოლექცია დაცულია საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში და გამოცემას ელის. აკ. შანიძის მიერ მოპოვებულ ანატორის ინვენტარზე მოხსენება იყო წაყითხული საკავშირო სამეცნიერო სესიაზე ქ. ლენინგრადში 1937 წელს.

აკაკი შანიძემ გაამდიდრა მუზეუმი იმითაც, რომ რაქვაში შეიძინა რაქველი ქალის ჩაცმულობა, რომელიც აგრეთვე იშვიათობას წარმოადგენს და რომ აკაკი შანიძეს არ ეზრუნა თავის დროზე, დღეს ამ ექსპონატის შეძენა შეუძლებელი იქნებოდა. ამჟამად ეს ექსპონატი გამოცემულია ნ. ბრაილა-შვილის⁴ მიერ. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ნ. მარი და ივ. ჯავახიშვილი. ნ. მარმა ეთნოგრაფიული კოლექციები შეაგროვა შავშეთსა და კლარჯეთში, ხოლო ივ. ჯავახიშვილმა დაღესტანში. აკაკი შანიძეს ეთნოგრაფიისადმი ინტერესი შემდეგშიც გაჰყვა და თავისი ნაყოფი გამოიღო. თავის შესავალ სიტყვაში, რომელიც წარმოთქმული იყო კავკასიის ეთნოგრაფიის საკითხებისადმი მიძღვნილ სესიაზე 1949 წელს ა. შანიძე ეთნოგრაფიის შესახებ ამბობდა: „Не простое накопление фактов, а глубокий анализ и широкое обобщение их ... позволяющее правильно указать каждому явлению свое место в длительной истории развития общества, вот к чему должны стремиться и что должно воодушевлять нас в наших работах“⁵.

დიდიქტური კვლევა-ძიების მიმართულებით აკ. შანიძემ დაადგინა ახალი, მანამდე უცნობი კილო, რომელსაც სახელად მ ა რ გ უ ლ ი შეერქვა. სპეციალურ გამოკვლევაში „ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში“⁶. ა. შანიძე აღნიშნავდა, რომ რადგან ევ კილოს, – რომელიც ძველად უფრო ენა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე კილო, – თავისი კვალი უფრო მეტად ზემოსა და შუა იმერეთში დაუტოვებია, ამიტომ ამ კილოზე (თუ ენაზე) მოუბარათ შეიძლება პირობითად მარგველები ეწოდოს, ხოლო თვით კილოს – მარგული (გვ. 766).

⁴ საქართველოს ეთნოგრაფიის მასალებში, ტ. VI, 1953 წ.
⁵ Вопросы Этнографии Кавказа, Тбилиси, 1952, стр. XIII.
⁶ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შობაზე, ტ. II, თბ. 1941, გვ. 761 და შშდ.

ასევე შორს მწვდომი მნიშვნელობა აქვს აკ. შანიძის მიერ ეტიმოლოგიურ ძიებას გეოგრაფიულ სახელწოდება ტოპადას შესახებ. ეს ხედი უფრო ტბის სახელი იხსნება ქართველური ენების მონაცემების ბაზაზე. ჩვენს წინაშეა შიტია, შედგება ტოპა და და სიტყვებისაგან, რომელთაგან პირველი ქართულ-მეგრულ-ქანურ-სვანური ტბა, ტობა, ტუბ – ტბას აღნიშნავს. ამ სამი ფორმიდან ხეთური ტბის სახელის პირველ ნაწილს ქანურ-მეგრული ფორმა უდევს საფუძვლად. რაც შეეხება სახელის მეორე ნაწილს – და-ს, როგორც ავტორი არკვევს, იგი შეკვეცილი სახეა სომხური არაინდოევროპული ფენის სიტყვისა *դան*, ქართ. „მწარე“-სა და მეგრ. „ნწარე“-სა. ამის საფუძველზე ა. შანიძე აღადგენს ტოპადა-ს უძველეს სახელს ტოპადარე -ს სახით. საგულისხმო ის არის, რომ ამ სახელწოდების ტბა და სოფელი მდებარეობს მახლობლად იმ ადგილისა, სადაც იყო ნაპოვნი ხეთურ-იეროგლიფური დამწერლობა. მაგრამ ამაზე როდი წყდება ამ სიტყვის კვლევა-ძიება. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს მასზე, რომ ამ კომპოზიტიში პირველი სიტყვა მსაზღვრელია, ხოლო მეორე განმსაზღვრელი, ისე როგორც ეს არის ძველ ქართულში. ეს გარემოება ამ სახელწოდების სიძველზე მიუთითებს.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ აკ. შანიძის მიერ განმარტებული სიტყვის ეტიმოლოგიები სცილდება სიტყვის ფორმალური მხარის გარკვევას და მის სემასიოლოგიას მისდევს და სიტყვის არსს სწვდება⁷. ავტორს ყოველთვის ახსოვს, რომ სიტყვა აზრის შემცვლელი და ფუნქციის მატარებელია. იგი სიტყვას, ენობრივ მოვლენას იზოლირებულად ან მექანიკურად კი არ უცქერის, არამედ განიხილავს მთლიანობაში, შეგნებასთან ცხოველ კავშირში. აქ იგი იყენებს პოლიგლოტურ მეთოდს, რაც ფრიად შედეგიანია. აქ მას შველის და დიდად ხელს უწყობს ქართული დიალექტებისა და ხალხური ყოფისა და კულტურის ცოდნა.

აკაკი შანიძის კვლევა-ძიების საყრდენს არა მარტო ენის ცოცხალი სინამდვილე და ხალხური ყოფა და კულტურა წარმოადგენს, არამედ ძველი ქართული ძეგლები, რომელთა თავმოყრას და სამეცნიერო პუბლიკაციას მან თავისი მოღვაწეობის არა მცირედი დრო და ენერგია მოახმარა. მან შექმნა სერიული გამოცემები: *Caucasus polyglotus*, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები და ძველი ქართული ენის ძეგლები, რომლებშიც გამოქვეყნებული ძეგლები მეცნიერული გამოცემის მაღალ დონეზეა შესრულებული, სამეცნიერო აკრიბიის დაცვით. სერიებში მოყოლილი ძეგლების უმრავლესობა ა. შანიძის მიერ არის გამზადებული დასაბეჭდად წინასიტყვაობით, გამოკვლევითა და ლექსიკონის დართვით, ან კიდევ მისი რედაქტორობითაა გამოცემული.

ეს გამოცემები მეტყველებენ გამომცემლის ღრმა ცოდნასა და დიდ ტალანტზე. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ა. შანიძის ამ გამოცემებმა სახელი

⁷ შტრ. იფ. ჯ ა კ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი . საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ეთნოლოგიის საკითხები, თბ., 1953.

გაუთქვეს ქართულ მეცნიერებას, ამასთანავე აღიარებულია, რომ მხოლოდ ასეთ მყარ საფუძველზე აგებულ მეცნიერებას შეუძლია მისწვდეს ცოდნის უნივერსალურ მწვერვალებს.

ძველი ქართული ენის ძეგლების სერიაში გამოქვეყნებულია ხანმეტი ლექციონარი, 1944წ.; ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (878, 936, 973), 1945 წ.; წიგნი ძველისა აღთქმისანი 978 წლის ხელნაწერის მიხედვით, ტ. I, ნაკ. 1, 1947 წ.; ნაკ. 2, 1948 წ. და სხვა. ამ შრომების გამომცემელი წარმოგიდგება როგორც ენათმეცნიერი, ფილოლოგი და კულტურის ისტორიკოსი, რომელსაც ამ სამეცნიერო დარგების კოორდინატების შეხვედრა გამოყენებული აქვს ურთულესი საკითხების გადასაწყვეტად.

დიდია ა. შანიძის ღვაწლი რუსთველოლოგიის დარგში. მუშაობა ვეფხისტყაოსანის ხელნაწერების უამრავ ვარიანტებზე, ძიებანი შოთა რუსთველის ენის ხაზით, ტექსტების გამოცემა და ვეფხისტყაოსანის სიმფონიის შედგენა – მარტოდმარტო ეს უკანასკნელი ეყოფოდა მეცნიერ მკვლევარს სიცოცხლის სარბიელზე, სხვაც რომ არა ყოფილიყო რა.

ა. შანიძის მიერ მაღალ დონეზე აყვანილი ლექსიკოლოგიური მუშაობა. ნ. ბარათაშვილის, ვაჟა-ფშაველას, ეგ. ნინოშვილის, გიორგი მთაწმინდელის ლექსიკონები, შედგენილი და განმარტებული ა. შანიძის მიერ, სანიმუშოა. მის მიერ არის შედგენილი, ძველი ქართული ენის კათედრის წევრთა დახმარებით, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, კვალიფიციური და დაუღალავი შრომის ნაყოფი, რომლის დაბეჭდვას დიდი ინტერესით მოელიან ჩვენში და ჩვენი ქვეყნის გარეთ.

აკაკი შანიძის შემოქმედებითი წინასწარ განჭვრეტის უნარი კარგად გამოჩნდა მის ნაშრომში „ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში“ (დაბეჭდა 1922 წ.), რომელიც უშუალოდ მის სადოქტორო დისერტაციას მოყვა („სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“, (1920 წ.). ამ ნაშრომში ავტორი სათანადოდ მიკვლეული მასალის განხილვის შემდეგ ასკვნიდა, რომ „ქართულს შემოუნახავს ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ (ხერთვის, შეხეწი და შეხუბთ) და რომ ეს ნაშთები სრულ ანალოგიას წარმოადგენენ არს ზმნის მეორე პირის ფორმასთან მიმართებით ხარ და რომ ყველა ეს ფორმები ერთი მეორეს მხარს უჭერენ და ამჟღავნებენ, რომ ერთსა და იმავე დიალექტურ წრეს ანუ კილოს ეკუთვნიან.“

ამ სტრიქონების დაწერის შემდეგ არ გაუვლია რამდენიმე თვეს, რომ აკ. შანიძის ვარაუდმა სრული გამართლება პოვა ივ. ჭავჭავიძის მიერ მიკვლეულ პალიმფესტურ ტექსტებში. ამასთან დაკავშირებით აკ. შანიძე აღნიშნავდა: „როგორ ვიფიქრებდი, თუ ზემოთ დასახელებულს (იგულისხმება „ნაშთები მესამე პირის... გ.ა.“) ჩემს გამოკვლევაში მოყვანილს რამდენიმე გასაკვირველ ფორმას ასე მალე გამოუჩნდებოდა აუარებელი პარალელები“.

ასევე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამართლდა აკ. შანიძის ვარაუდი ალბანური ანბანის არსებობის შესახებ (მინგეჩაურის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები).

ზემოთქმულთან ერთად უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ აკ. შანიძის შემოქმედების მწვერვალს მისი ნაყოფიერი შრომის გვირგვინს „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“ წარმოადგენს.

აკ. შანიძის მიერ ჩატარებული მუშაობა დიალექტოლოგიას, ეთნოგრაფიას, ტექსტოლოგიას, ეპიგრაფიკას, პალეოგრაფიას, კულტურულ-ისტორიულ პრობლემატიკას, რუსთველოგიას, ლექსიკოლოგიასა და ფოლკლორის დარგში ემსახურება მკვლევარის ძირითადი პრობლემის გარკვევას – ქართული ენის ბუნების, მისი სტრუქტურისა და განვითარების საკითხებს, რამაც ასახვა პოვა მის შემაჯამებელ, ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“.

აკ. შანიძის ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში გარკვეული საკითხებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძვირფასია ქართული ზმნის საკითხი. ავტორის მიერ ჩამოყალიბებულია ქართული ზმნის მწყობრი სისტემა, რომელშიაც ასახულია ზმნებისათვის დამახასიათებელი კატეგორიები (გვარის და ქცევის), მწკრივები, ასპექტი და სხვა, რომელთა დადგენა ქართულ ენას სცილდება და მეცნიერული ღირებულებისაა.

აკ. შანიძემ ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლების მაგალითზე გვიჩვენა ურთულესი ენობრივი მოვლენების განჭვრეტისა და გაანალიზების იშვიათი ნიმუშები. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლების შემწეობით მან ქართული ენათმეცნიერება გაიყვანა, როგორც ახლა იტყვიან, მსოფლიო ენათმეცნიერების წინა ხაზზე და საპატიო სახელი მოუპოვა. ცხადი გახდა, რომ ქართულ ენათმეცნიერებას ძალა შესწევს თავისი წვლილი შეიტანოს ურთულესი სამეცნიერო საკითხების კვლევა-ძიებაში და თავისი სიტყვა თქვას ავტორიტეტულად.

აკ. შანიძე შესანიშნავი მცოდნეა სამეცნიერო-საგამომცემლო საქმისა. სტამბის საქმეში მისი ცოდნა შორსმწვდომია. მისი წყალობით დღეს ქართული სამეცნიერო გამომცემლობა იმ დოზზეა აყვანილი, რომ მას გააჩნია შრიფტები მრავალ ენაზე, გასაკვირია თუ საიდან მოდის ამდენი ენერჯია ამ ადამიანში, რომელიც ყველა საქმეს ღრმად წვდება და ბეჯითად ფლობს. მე არ ვიცი ჩვენ წრეში მეორე მეცნიერი, რომელსაც ამდენი გაეკეთებინოს ქართული სამეცნიერო გამომცემლობის დარგში, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩვენს სახელოვან მეცნიერს სიმონ ყაუხჩიშვილს, რომელიც ამ საქმეში აკ. შანიძეს გვერდში უდგას.

ეტუდები სოფლის ყოფიდან
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ბიჭი ხდლამურით

მწვემბი

მეზერე

კენახში

ეტიუდები სოფლის ყოფიდან
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

1903 წ. აპრილის 16-ს პარიზის ანთროპოლოგიური სამეცნიერო საზოგადოების სხდომაზე თედო სახოკიამ წაიკითხა მოხსენება თემაზე „Le culte de la petite vérole en Géorgie, une page de la médecine populaire“ (ყვავილბატონები საქართველოში, ერთი ფურცელი, ხალხური მედიცინიდან). მოხსენებაში მოტანილი იყო მდიდარი მასალა, რომელიც ამჟღავნებდა, ერთი მხრით, თედო სახოკიას დიდი დაკვირვების უნარს, მეორე მხრით მის მომზადებას სპეციალობაში. მოხსენებამ იმდენად ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა მსმენელებზე, რომ სხდომის მონაწილემ პროფესორმა მიშელ ზაბოროვსკიმ სხდომაზე წარმოთქმულ სიტყვაში აღნიშნა: „ბატონი სახოკიას სიტყვა დიდი ინტერესით მოვისმინეთ. ქართველებს ავადმყოფობანი წარმოდგენილი ჰქონიათ სულების სახით ისევე, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა შუა საუკუნეების ევროპაში და დღემდე გადმონათობის სახით შემორჩა ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში, კერძოდ, სლავიანთა შორის, ამგვარი წარმოდგენა მთელს მსოფლიოში იყო გავრცელებული, მაგრამ ამისგან განსხვავებით, როგორც ბატონმა სახოკიამ მოგვახსენა, ქართველებში გადამდებ სენთა სულები ადამიანთა სახით, ღვთაებადაც კი ჰყოლიათ წარმოდგენილი. ამის მაგალითი სხვა ხალხებში ჩვენ არ ვიცითო“.¹ მართლაც, მოხსენება საგნის იმეფითი ცოდნით იყო დაწერილი. დღესაც კი, როდესაც მას ვეცნობით ფრანგულ თუ ქართულ ვარიანტში – ადვილად ვრწმუნდებით, თუ რა დიდი მასალაა მასში მოცემული და როგორი სრულყოფილი სახითაა აღწერილი ისე, რომ ერთი ბეწო წვრილმანიც კი (როგორც თედო სახოკია იტყოდა ხოლმე) დავიწყებული არ არის.

მაგრამ ეს მოხსენება, გატანილი იმ დროინდელ მაღალ სამეცნიერო წრეში, ღირსშესანიშნავია არა მარტო იმით, რომ მომხსენებელმა მოვლენის ქართული თავისებურება გამოამჟღავნა, არამედ იმითაც, რომ ამ მოვლენას მეცნიერული ანალიზი გაუკეთა და მას მეცნიერული შეფასება მისცა.

თედო სახოკია მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ასეთია, რამდენადაც შეიძლება, სრული სურათი საქართველოში ხალხური ექიმობისა, სურათი გამომხატველი მეტისმეტად ჩასახვითი კულტურისა. ამას ჩვენ მივყავართ სულ პირვანდელ აზრებთან, რომლებიც ჰქონდათ ყველა ხალხებს მათი არსებობის

¹ **გ. ნიჭიაი** თ. სახოკიას შესახებ გამოქვეყნებული აქვს: რედაქტორისაგან, **თ. სახოკია**, მოღატაკობანი: ვლრია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი, თბ., 1950; ბოლომოტყვაობა, **თ. სახოკია**, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1955; რედაქტორისაგან, **თ. სახოკია**, თედო სახოკია, ეთნოგრაფიული ნაწარები, თბ., 1956; რედაქტორისაგან **თ. სახოკია**, ანლმეზები, თბ., 1967; ერის თავკაცია მემვიდრე, ვახ. „კომუნისტი“, 1968, 16 ივნისი; ზემოთ აღნიშნული წერილი, თ. სახოკია, კრებული, თბ., 1969; **გ. ნიჭიაი** არქივში დაცულია აგრეთვე მიმოწერები თ. სახოკიას ნაშრომების გამოცემებთან დაკავშირებით და თ. სახოკიას პირადი წერილები **გ. ნიჭიაი**სადმი [ო.ც.].

² „Mais les légendes mises, à part, nous ne connaissons pas d'aurte exemple de cette conception des affections épidémiques sous la même forme accentuée, comme des êtres, des dieux qu'on flaitte et s'efforce de fiécher“: Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 1903, Paris, p. 16.

ხანაში. ოდეს განუწყვეტლად შეხლა-შემოხლა უხდებოდათ ბუნების ჯერ კიდევ გამოურკვეველ მოვლენებთან... ჯერ გაჩნდა ანიმიზმი, ამას მოჰყვა ის, რომ ადამიანმა თავისი წარმოდგენა უფრო შორს საგნებზე გადაიტანა და სულელები თავიანთი საკუთარი ფორმით შემოსა, თავიანთი სახით განასახიერა, ჩაუდვა თავისი გრძობა და ნება-სურვილი, თავისი ძალა და სისუსტე და ამნაირად ფეხი გადადგა შეთხზული სარწმუნოების მეორე სტადიაში – ანთროპოგრაფიზმში. ამ პირველყოფილმა ადამიანმა იმისათვის, რომ მისი ღმერთების ავი ნდომა-სურვილები გაეტკბილებინა, მათგან სიყვითე გამოვლენებინა, მათგან მფარველობა მოჰპოვებოდა, იძულებული შეიქმნა გამოვეგონებინა კულტი, თაყვანისცემა ამ გაღმერთებულ სულთა“.²

მოხსენების დასკვნით ნაწილში თედო სახოკია ამბობდა: „თუ ჩვენ ცოტა ხანს მოვუნდით საქართველოში „ყვავილ-ბატონების“ აღწერას, ეს იმისათვის მოგვივიდა, რომ უნდა გვეჩვენებინა, თუ რამდენად ერთნაირია გონებრივი ევოლუცია, რომელიც არსებობს ამ მხრივ ქართველებსა და იმთავითვე კულტურის სხვა ხალხებს შორის, იმისათვის, რომ, ერთხელ კიდევ მეტად დაგვენახებინა თვალსაჩინო ფაქტი ავადმყოფობის სულელების გაჩენისა და აღიარებისა“.³

როგორც ვხედავთ, თ. სახოკია ხელცარიელი არ წარმდგარა საერთაშორისო ეთნოგრაფიის სარბიელზე, არც დაკმაყოფილებულა აღწერილობითი მასალით (დესკრიფციით), არამედ თავის დროისათვის თეორიულად კარგად შეიარაღებულს გაუანაღოებია მის მიერ მოპოვებული მასალა და კიდევ განუზოგადებია. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ზემოთ დასახელებული სამეცნიერო მოხსენება არ იყო პირველი და უკანასკნელი, რომელიც თედო სახოკიამ გააკეთა საზღვარგარეთ. ჩვენ ვიცით, რომ თ. სახოკიას არა ერთი მოხსენება წაუკითხავს პროფესორ გაბრიელ მორტილიეს სახელობის სემინარიაში და არა ერთგზის გამოსულა ეთნოგრაფიული მასალით პერიოდულ გამოცემებში გარდა ფრანგულისა – ინგლისურ, იტალიურ და რუსულ ენებზე.

ზემოთ აღნიშნული გარემოება შემთხვევითი მოვლენა არ იყო თედო სახოკიას მოღვაწეობაში, არამედ შეპირობებული იყო იმით, რომ საზღვარგარეთ ყოფნის დროს თედო სახოკია თავისი დაუდალავი შრომისა და დაუშრეტელი ენერჯის წყალობით დაეუფლა იმდროინდელ ეთნოგრაფიას, როგორც მის თეორიულ საფუძველებს, აგრეთვე ველზე მუშაობის მეთოდს. სხვადასხვა დროს თედო სახოკია ეთნოგრაფიის სპეციალობას სწავლობდა ჯერ სორბონის უნივერსიტეტში, ხოლო შემდეგ უმაღლეს ანთროპოლოგიურ სკო-

² თ. სახოკია, ყვავილ-ბატონები საქართველოში, „ეთნოგრაფიული, ნაწერები“, თბ., 1956; მისი ივე, Le culte de la petite vérole en Géorgie, Paris, 1903.

³ თ. სახოკიას პირით „ავადმყოფის კულტი, თაყვანისცემა, ისევე როგორც სხვა ყველაფერი, ქართველთა შორის შემონახულია ერთი ბეწო უცვლელად და მთელი სიმღიერით დღევანდლამდე, მიუხედავად ქართველთა 3.000 წლის ისტორიული ცხოვრებისა, მიუხედავად ქრისტიანობისა, რომელიც მე-4 საუკუნეში იყო შემოტანილი და მიუხედავად მათი საკმაოდ მდიდარი ძველი და ახალი (ancienne et moderne) ლიტერატურისა“.

ლაში, რომელიც ამჟამად მთელს მსოფლიოში სახელგანთქმული Musée l'homme-ის სახელითაა ცნობილი.

აქვე შევნიშნავთ, რომ დასავლეთში ანთროპოლოგია ფართოდ არის ცნობილი, რომელიც მოიცავს როგორც საკუთრივ ანთროპოლოგიას, ასევე ეთნოგრაფიას და მათ მომიჯნავე დისციპლინებს. უმაღლეს ანთროპოლოგიურ სკოლაში თ. სახოკია ოთხი წლის მანძილზე სწავლობდა.

აქ იგი უსმენდა გამოჩენილ მეცნიერ ეთნოგრაფს შარლ ლეტურნოს, რომელიც ერთ-ერთი საუკეთესო მიმდევარი იყო მატერიალიზმის საფრანგეთში. შ. ლეტურნო, როგორც დემოკრატიული აზრების გამაჟვრებელი, 1871 წ. ომისა და კომუნის შემდეგ გაძევებული იყო საფრანგეთიდან. სამშობლოში დაბრუნების დროიდან ლეტურნომ მრავალი სამეცნიერო შრომა გამოაქვეყნა. მის კალამს ეკუთვნის ისეთი შრომები როგორცაა „მეცნიერება და მატერიალიზმი“, „სოციოლოგია ეთნოგრაფიის მონაცემების მიხედვით“, „საკუთრების ევოლუცია“, „პორწინების ევოლუცია“, „ეთნიკური ფსიქოლოგია“ და სხვა. აქვე თედო სახოკია უსმენდა ცნობილ მეცნიერებს. ის მონაწილეობდა დე-მორტილიეს სახ. სემინარებში და მისი მოწაფეების მიერ ა. ლეფევირის, ლ. მანუერიეს და სხვ. მოწოდებულ ყოველკვირეულ ექსკურსიებში, პარიზის მიდამოების პრეისტორიული ძეგლების გაცნობისადმი რომ იყო მიძღვნილი.

ამ პერიოდში ეთნოგრაფია განიცდის დიდ აღმავლობას. იქმნება და ყალიბდება ახლ-ახალი მიმართულებები და სკოლები, არსდება სპეციალური კათედრები უმაღლეს სასწავლებლებში, მრავალ ქვეყანაში იქმნება ეთნოგრაფიული საზოგადოებები, ეწყობა შორეული ექსპედიციები, კონგრესები, გამოფენები. არსდება ეთნოგრაფიული მუზეუმები, იბეჭდება დიდძალი ლიტერატურა. უხვ მასალას აგროვებენ მეცნიერი მოგზაურები. ახალი მასალის შეგამების საფუძველზე პროგრესული მკვლევარებისთვის ირკვევა, რომ ისტორიის მამოძრავებელი ძალაა ყოფის პირობები და მასების მოძრაობა და არა პიროვნებები.

აქვე ანთროპოლოგიურ სკოლაში თ. სახოკია წარმატებით დაეუფლა ეთნოგრაფიისათვის აუცილებელ ველზე მუშაობის მეთოდებს. მას ხელთ ჰქონია ფრანგი ეთნოგრაფების მიერ შედგენილი კითხვარები და საგანგებოდ შეუსწავლია ინგლისელი ეთნოგრაფების მიერ შემუშავებული, საქვეყნოდ ცნობილი, „Noute and Quirle“, რომლის მერვე გადაამუშავებული და შევსებული გამოცემა ახლახან გამოვიდა ლონდონში.

ამ კითხვარების შემდგენელნი იყვნენ ეთნოგრაფები, ახალი, ევოლუციონური მიმართულების შემქმნელი ედუარდ ტეილორი, ჩარლზ რიდი, ჯემს ფრეზერი, ჯონ ლებოკი, ჰედონი, ვილიამ ფლინდერს პეტრი, ჯონ ევანსი და სხვ.

ასეთი წვრთნის შემდეგ გასაკვირი არ არის, რომ თედო სახოკია დიდ ყურადღებას აქცევდა ეთნოგრაფიული მასალის ზუსტ ფიქსაციას.

გარდა ამისა, რომ თვით მისი ეთნოგრაფიული ნაშრომები მკერძტყეულურად ამაზე მიგვიჩვენებენ, ამ თემაზე მის მიერ 1902 წ. „მოგზაურებში“ (ტფილ. 10) დაბეჭდილი წერილი დასაბუთებს; „ფონოგრაფი და მისი გამოყენება ეთნოგრაფიაში“. თედო სახოკია წერდა: „შარშან ზაფხულს ორი მკვლევარი („ფონოგრაფისტი“) მუშაობდა საქართველოში: ერთი (ბ-ნი ფ ა ლ ი ა შ ვ ი - ლ ი) „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მინდობილობით და საფასით, ხოლო მეორე (ბ-ნი ა რ ა ყ ი შ ვ ი ლ ი) თავისი ხარჯით. რამდენადაც ვიცით, ჯერჯერობით მხოლოდ სახალხო სიმღერების შევსებას ჰქონდა ყურადღება მიქცეული. სახალხო სიმღერები კი, როგორც ვიცით, ერთი დარგია ხალხის გონებრივი ცხოვრებისა. ვინ ამბობს, ჯერ-ჯერობით ჩვენის უსახსრობის ამბავი რომ მოგეხსენებათ, ჩვენგან ეგეც ბევრია. მაგრამ იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ამაზე არ შევჩერდებით და თავს მოუყრით სხვა მასალებსაც, როგორც მაგალითად, მეგრულის (ლაზურის), სვანურის, ინგილოურისა და სხვა კილოკავების გადაღებას. ზეპირსიტყვაობას, ზნე-ჩვეულებებსა და მრავალ სხვას. უნდა ვეცადოთ რაც შეიძლება გამოუკვლეველი არ დაგვრჩეს არც ერთი კლუბი ჩვენი სამშობლოსი. არ უნდა დავივიწყოთ რომ ჩვენსავეთ გულმტკივნეულად და ადვილად (ადგილობრივი პირობები) ჩვენს ქვეყანას სხვა ვერაფერს გამოიკვლევს, მერე თუ შეძლება ნებას მოგცემს შეგვიძლია (და საჭიროც არის) კავკასიის სხვა ერებშიც გადავიტანოთ მუშაობის ასპარეზი“.

ამითაა განპირობებული, რომ თედო სახოკია თავის ეთნოგრაფიულ ნაწერებში მოვლენებსა და ფაქტებს აღწერს საკმარისი სისრულით, თითქმის ყოველმხრივ და ზუსტად. ის თავის დროისათვის კარგად მომზადებული, გამჭირაბი და გონებამახვილი მკვლევარი ეთნოგრაფია. თედო სახოკიას ეთნოგრაფიულ ნაწერებში უხვადაა მოცემული საქართველოს ეთნოგრაფიული სინამდვილის ამსახველი მასალა და ამავე დროს რიგი მეცნიერული ღირებულების მქონე საკითხი მართებულადაა დასმული და სათანადოდ გადაწყვეტილი.

ზემოთ ჩვენ ვუჩვენეთ, თუ როგორი სიუხვით აფიქსირებს თ. სახოკია ეთნოგრაფიულ მასალებს და როგორ ფართო დიაპაზონით იხილავს და იკვლევს ამასთან დაკავშირებულ საკითხებს იმ მონოგრაფიაში, რომელიც დაიწერა 1903 წელს.

ასეთივე მიდგომით აკეთებს ის ბევრს თავის ეთნოგრაფიულ ნაშრომს. ერთ-ერთ ამგვარ ნაშრომს ეკუთვნის „საქორწინო ჩვეულებანი სამეგრელოში“, რომელიც დაიწერა დაახლოებით 1907 წელს, ხოლო პირველად დაბეჭდა რუსულად 1916 წელს „Петроградские ведомости“-ის ფურცლებზე (№№ 176, 178, 181, და 191). ქართულად გამოქვეყნდა 1956 წელს კრებულში „ეთნოგრაფიული ნაწერები“.

ამ მონოგრაფიის შესავალში ავტორი აღნიშნავს, რომ ეს ნაშრომი მეგრელთა ცხოვრებისა შედეგია „ჩვენი პირადი და უშუალო დაკვირვებისა. მხოლოდ ნაწილობრივ მოვიმველიეთ ლიტერატურა, რომელიც მეტად მწირ მასალას იძლევა“. ავტორი სანამ შეუდგებოდეს საკუთრივ საქორწინო ჩვეულებ-

ბათა აღწერას, საჭიროდ მიიჩნევს გაარკვეოს, თუ რას წარმოადგენს მეგრელებისათვის ცნება ნათესაობისა, რომლითაც ის ხელმძღვანელობს ცხელი შერთვის დროს.

მაგრამ იმისათვის, რომ მეგრელების ნათესაობის სისტემა გაირკვეს, ავტორს საჭიროდ მიიჩნია წინასწარ რიგი ცნებების დაზუსტება და მათი ქართული შესატყვისობების დადგენა. ავტორი ასეც იქცევა. ის ადგენს, რომ ცნებისათვის ტაბუ ქართული შესატყვისია ვაშინერს, *confraternité* – სამო – საჯიმალო. ადობტაცია – სკუალაფა, ეზოგამურ გვარი – შხვათური, კუვადა – მითორგინაფა, შეგორება და სხვა.

თ. სახოკია მეგრელთა შორის ადგენს ნათესაობის შემდეგ ფორმებს: 1. ნათესაობა დაბადებით (ბუნებრივი) ან სისხლით, 2. ნათესაობა ქორწილის საშუალებით და 3. ნათესაობა ხელოვნური. ამთგან უფრო დაწვრილებით იკვლევს ხელოვნურ ნათესაობას ადობტაციის შვილობის შემთხვევაში, მაგრამ ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ: „მეგრული ადობტაცია არ განისაზღვრება უშვილო მშობლების მიერ სხვათა შვილის შვილობით, არამედ ამ ჩვეულებით მეტად ფართოდ სარგებლობენ მეგრელები ცხოვრებასა და მის გაჭირებულ პირობებთან ხმალამოლებულ ბრძოლაში“.

უშვილო მეგრელს შეუძლია იშვილოს არამცთუ სხვისი ვაჟი, არამედ შეუძლია რომელიც გინდა გარდაცვლილ ნათესავს უმაგიეროს სხვა ცოცხალი მეზობელი. ასე რომ მეგრელი თავდაცვის გრძნობის კარნახით დაუყოვნებლივ ადადგენს ყოველგვარ დანაკარგს, რომელიც მის ოჯახში მოხდება. ასე მაგალითად, ვაჟს შეუძლია გარდაცვლილი მამის მაგიერად სხვა ახალი მამა შეიძინოს, დას შეუძლია – ძმა, ძმისშვილს – ბიძა და სხვა.

ამის შემდეგ მკვლევარი ამახვილებს ყურადღებას ადობტაციის – შვილად აყვანის აქტზე და დაწვრილებით აღწერს ამასთან დაკავშირებულ ჩვეულებას. აქ არ არის დავიწყებული მშობიარე ქალისათვის განკუთვნილი ტაბუ, ქართულში რომ ალიანი დვინო ეწოდება და მრავალი სხვა.

ამ ჩვეულების სკუაშ მითორგინაფას აღწერის შემდეგ ავტორს მოაქვს შედარებითი მასალა და ისტორიული მონაცემები და საგულისხმო დასკვნას იძლევა.

მეგრული სკუაშ მითორგინაფა მოგვაგონებს აფრიკის ზოგიერთი ტომის ასეთსავე ჩვეულებას, რომელსაც ლიტერატურაში „Cuvade“-ს (გამოჩეკა-ს) ეძახიან⁴. Cuvade ჯერ კიდევ ძველ წელთაღრიცხვის მე-3 საუკუნეში იცოდნენ თანამედროვე მეგრელების წინაპრებმა – ტიბარენებმა (მეგრულად – ტბაზე მოსახლენი), რომელნიც თანამედროვენი იყვნენ აღექსანდრიელი პოეტის აპოლონ როდოსელისა. ავტორი შემდეგ განაგრძობს: „ტიბარენები მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ცხოვრობდნენ“ იქ დღესაც ცხოვრობენ მეგრელები ანუ იგივე ლაზები, რომელნიც იმავე ოდნავად სახეცვლილი მეგრულით ლაპარაკობენ“. თედო სახოკიას აქვე მო-

⁴ აქ თ. ხაბოკიას მიითებული აქვს ცნობილი შარლ ლეტურნოს თხზულებაზე: *Marriage primitif*, Paris, 1889.

ჰყავს ციტატა აპოლონ როდოსელის „არგონავტიკიდან“: „ორსული ქალი მოილოგინებს თუ არა მისი ქმარი მოყვება კვნესას, ჩაწვება ლურჯნი და თაეს შეიხვევს. ამ დროს ქალებს მოაქვთ მასთან ყუათის მომგვრელი საქმელი, ტანის საბანად წყალს უცხელებენ როგორც ამას უმზრებიან მელოგინე ქალებს“ (Apollonius de Rhodes, Argonautiques, II).

მაგრამ ამით არ ამოიწურება ავტორის მიერ მოწოდებული შეხედულება საქუამ მითორგინაფას ჩვეულების კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ. ჯერ ერთი, კუვადას ჩვეულება სტრაბონს დამოწმებული აქვს ესპანეთის იბერიებში, ხოლო ბოლო დრომდე ამ ჩვეულებას ადგილი აქვს ბისკაიასა და გვიფუწკაოს ხეობებში⁵, თანამედროვე ბასკებში. თუ გავითვალისწინებთ, რომ თანამედროვე ეთნოგრაფია ამოწმებს მთელ რიგ სხვა შეხვედრებს კულტურის დარგში, ესპანელი იბერიის ბასკებსა და კავკასიის იბერიებს შორის (შნაკვი, სახვნელი იარაღი – ოვაფა, თავსაბურავი და სხვ.), გასაგებია თუ რა მნიშვნელობა ენიჭება თედო სახოკიას მიერ წამოყენებულ დებულებას „სქუამ მითორგინაფას“ შესახებ.

მეორე მხრით, სპეციალურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ მიწათმოქმედების ისტორიაში თოხის კულტურას, რომელიც წინ უსწრებდა სახვნელის კულტურას, მატრიარქატის ეპოქას მიაკუთვნებდნენ, რაც სწორია თოხის მიწათმოქმედების მხოლოდ დასაწყისის საფეხურისათვის. ძველ კოლხეთში თოხის კულტურა განვითარებული სახით იყო წარმოდგენილი ბრინჯაოს ეპოქის მთელს მანძილზე. უდავოა, რომ თოხის კულტურას ამ სტადიაზე უკვე მამაკაცი ფლობს და მასში სულ უფრო გადამწყვეტ როლს ასრულებს. სხვაფრივ არც შეიძლება იყოს ყოფილიყო, რადგანაც განვითარებული თოხის კულტურა ეყრდნობა მამაკაცთა მიერ წარმოებულ მეტალურგიას, როგორც ამას კარგად ადასტურებენ სათანადო მასალები. მატრიარქატიდან პატრიარქატისაკენ ეს გარდამავალი პერიოდი თავის ასახვას პოულობს არა მარტო საწარმოო იარაღების გარდამავალ ფორმებში, არამედ ხალხურ ჩვეულებებშიც. მხედველობაში გვაქვს ტიბარენებსა, მეგრელებსა და ბასკებში დამოწმებული კუვადა, რომელიც საზოგადოებრივი განვითარების ამ გარდამავალი საფეხურის ექვმიუტანელ მოწმობას წარმოადგენს.

როგორც ვხედავთ, თედო სახოკიას მიერ მიკვლეული ჩვეულება კუვადა სცილდება ვიწრო ეთნოგრაფიულ ინტერესებს და ის უკავშირდება ერთი მხრით, ეთნოგენეზის რთულ საკითხებს და მეორე მხრით, საზოგადოებრივი განვითარების აგრეთვე რთულს პერიოდიზაციის პრობლემას.

ნათესაობის საკითხი, რომელსაც თ. სახოკია იხილავს თავის მონოგრაფიაში, ზემოთქმულით არ ამოიწურება, მაგრამ აქ მათ აღარ გამოვუდგებთ.

⁵ იხილეთ ქართულად: გ. ჩიტაია, თოხის კულტურა დასავლეთ საქართველოში (კოლხეთში), ისტ. ინსტ. შრომები, ტ. IV, 2. 1959, გერმანულად: G. Tschitaja, Hackbaukultur in Colchis, Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde, Bd. 13, Berlin, 1957. წყიობულია მოხსენებად აგრარული ეთნოგრაფიის პრობლემებისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო კონგრესზე ბერლინში 1955 წ.

ამ ნაშრომში ასევე საფუძვლიანად არის განხილული დაქორწინების ნაირი სახეობანი და ქორწინების სხვადასხვა საფეხურები: 1. გინოქორაფია (გინოქორაფია სინჯვა), 2. შინაუა (დანიშვნა), 3. მოყონათა (მოყვანა საქმროს სხვადასხვა სახეობანი) და 4. დიარა (საქორწილო ღვინა). ამავე დროს მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს ტერმინოლოგიაზე და საგულისხმო დაკვირვებებს გვთავაზობს.

თ. სახოკია ვარაუდობს, რომ სიტყვები ოქყუდური (მზითვეი) და მოქყუდუ (პატარაძალი) უკავშირდებიან სიტყვას ქყვადუას, რაც გასაგები იქნებაო თუ წარმოვიდგენთ მეგრული ქორწილის სურათს, სადაც ერთი მოქმედი პირთაგანი პატარაძალი (მოქყუდუ) სხვა გვარის წევრის მიერ არის მოტაცებული, თავის სურვილის წინააღმდეგ გამოეყოფა თავის გვარს, ხოლო ის, რაც იმას მიჰყვება ე.ი. მზითვი არის ოქყოდური, მიტაცებულიო. თ. სახოკია ამ შემთხვევაში გვევლინება საქორწინო მოტაცების თეორიის მიმდევრად, რითაც ის ხარკს უხდის მისი დროის ეთნოგრაფიაში გაბატონებულ შებედულებას.

არსებითად ზემოთ დასახელებული ეთნოგრაფიული შრომის ხასიათისაა ის ნაშრომიც, რომელიც „მოგზაურობანის“ სახელითაა ცნობილი. მიუხედავად იმისა, რომ აქ ჩვენ გვაქვს საქმე მგზავრის წერილებთან, ავტორი მგზავრის შთაბეჭდილებათა გადმოცემის გზით ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს ასახავს. თედო სახოკია ვრცლად გადმოგვცემს გურიის, აჭარის, სამურზაყანოსა და აფხაზეთის მოსახლეობის საწარმოო გამოცდილებას, შრომით ჩვევებს და კულტურულ ვითარებას. კერძოდ, მას აღწერილი აქვს მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, ხელოსნობა, საცხოვრებელი ნაგებობანი, ჩაცმულობა, გადასაზიდი და გადასაყვანი საშუალებები, ყოფაქცევა, ზნე-ჩვეულებები, ხალხური ზეპირსიტყვაობა და სხვა, რომელშიც მოცემულია ბევრი ახალი, მანამდე ლიტერატურაში უცნობი ეთნოგრაფიული ფაქტი და თავისებურება. თ. სახოკიას მიერ აღწერილი ეთნოგრაფიული ფაქტები და მოვლენები მკვლევარს საშუალებას აძლევენ ახლებურად დასვას და ახლებურად გაარკვიოს დღემდე უმართებულად გადაწყვეტილი საკითხები.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თედო სახოკიას წილად ზედა აჭარის ეთნოგრაფიული სინამდვილე შეესწავლა იმ დროს, როდესაც ამ მხარეში ახლად იყო გადავარდნილი თურქეთის ბატონობა და თურქეთის მიერ მიყენებული ჭრილობა აჭარას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოშუშებული. ავტორი გულდასმით იკვლევს აჭარლების ეკონომიურ მდგომარეობას, მათს კულტურულ ვითარებას და ახალი ცხოვრების ზედმავლობისა და წინსვლის ფაქტებს აფიქსირებს.

ამასთან, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ წიგნში (მოგზაურობანი) მოცემული ეთნოგრაფიული სინამდვილის აღწერილობა გაელენთილია პუბლიცისტური წილისვლებით: ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ დროის საჭირბოროტო, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მქონე საკითხებზე, ამხელს თავად-

აზნაურებისა და სამღვდლოების უმსგავსო მოქმედებებს, ამჟღავნებს მოხელეების უკანონო საქციელს და მათ თარეშს, ებრძვის ცარიზმის ტერორულსა და კოლონიზატორულ პოლიტიკას და მთელი თავისი ძალისხმევით ჩაგრულთა მხარეზეა. ამ ნიადაგზე მეფის მთავრობა თ. სახოკიას დევნიდა და იგი არა ერთგზის იყო დაპატიმრებული და გადასახლებული. მეფის მთავრობის მიერ სახოკიას წინააღმდეგ მოქმედების შემადრწუნებელ სურათს კარგად ასახავს დღემდე გამოუქვეყნებელი ერთი საიდუმლო დოკუმენტი, რომელიც შედგენილია კავკასიის ოლქის მთავარსარდლის სამხედრო-სამოქალაქო მმართველობის კანცელარიის მიერ 1910 წ. 15-20 მარტს. ამ დოკუმენტს ეწოდება „Дело об исследовании благонадежности проживающих в сухумском округе Федота Тимофеева Сахокия, Антимоза Ивановича Джугели... являющихся представителями грузинской партии, противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа и принятия против них административных мер воздействия“.

უნდა ითქვას, რომ „მოგზაურობანი“ დიდი ინტერესით იკითხება, რასაც ხელს უწყობს ავტორის მდიდარი ენა, თხრობის შესანიშნავი ოსტატობა და დამკვირვებლის მჭრელი თვალი და მახვილი ყური. ამავე დროს „მოგზაურობანი“ ის წყაროა, რომელიც საქართველოს რიგი მხარეების მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულის ვითარების შესახებ მკითხველის ცოდნას ამდიდრებს და აღრმავებს.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად მინდა ხაზი გავუსვა იმ გარემოებას, რომ თ. სახოკია ეთნოგრაფიული კოლექციების შესანიშნავი შემგროვებელი იყო. ველზე მუშაობა ეთნოგრაფის მუშაობის ორგანული ნაწილია. თ. სახოკიას მიერ შეგროვებული ეთნოგრაფიული ექსპონატები სხვადასხვა მუზეუმებშია დაცული, სახელდობრ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (თბილისში), საბჭოთა კავშირის ხალხთა ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ლენინგრადში), საფრანგეთის Musée de l'homme-ში (პარიზი) და სხვ.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ თედო სახოკიას მიერ შეგროვებული ეთნოგრაფიული კოლექციები უმთავრესად სამეგრელოშია მოპოვებული. აღსანიშნავია, რომ სახოკიასეული კოლექციები წარმოდგენილია არა ცალკეული ექსპონატის სახით, არამედ კომპლექსებს შეადგენენ და გარკვეულ თანმიმდევრობას ამჟღავნებენ. ამჟამად მე არ შევალ იმის განხილვაში, თუ რამ განაპირობა საექსპონატო კომპლექსების შერჩევა, კერძოდ მისმა, თედო სახოკიას თეორიულმა და მეთოდოლოგიურმა ორიენტაციამ, თუ მისმა საკუთარმა მსოფლმხედველობამ, ვიტყვი მხოლოდ იმას, როდესაც ნ. მარის რეკომენდაციით რუსეთის ეთნოგრაფიულმა მუზეუმმა ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვება თ. სახოკიას მიანდო – ამაზე უკეთეს არჩევანს მუზეუმში ვერ გააკეთებდა.

იმ დროს მთავრობის დადგენილებით პეტერბურგში უნდა შექმნილიყო ალექსანდრე მესამის სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომელშიც უნდა განსახიერებულიყო რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების ეთნოგრაფია.

ამავე დროს განზრახული იყო ისიც, რომ ეჩვენებინათ, თუ რა ადგილი უჭირავს რუსეთის მოსახლეობას მსოფლიოს ხალხთა დიდ ოჯახში. მუზეუმის ხელმძღვანელობას უწევდა აკად. ნ. ლამანსკი, რომლის მეცნიერული შეხედულებები საფუძვლად ედო მუზეუმის მუშაობას. ახლად დაარსებული მუზეუმის უპირველესი საზრუნავი იყო კოლექციების შეგროვება. ამ სამუშაოში ჩაბმული იყო საუკეთესო სპეციალისტები. მათ შორის იყვნენ: ნიკო მარია (რომელმაც მუზეუმისთვის შეაგროვა ეთნოგრაფიული კოლექცია გურიასა და შავშეთში), კ. ინოსტრანცევი და ივ. ჯავახიშვილი (დალესტანი), ივ. ნიქარაძე (სვანეთი), ზ. ზანდუქელი (ლაზისტანი), სერპუჟევსკი (აფხაზეთი), შ. ლუღუშაური (მთიულეთი), თედო სახოკია (სამეგრელო).

თ. სახოკიას მიერ შეგროვებული კოლექციები მრავალ ასეულ ექსპონატს შეიცავს. ამ ძვირფასი მასალის ანალიზი ამჟამად ჩვენი მიზანი ვერ იქნება, ამას ჰირდება ცალკე დამუშავება, სამი თუ მეტი მუზეუმის კოლექციების ერთად ვათვალისწინება და გამოცემა. ამგვარი სამუშაო საჭიროა გაკეთდეს ახლო მომავალში. ამჟამად ჩვენ ერთ-ორ მაგალითზე შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას, იმის საჩვენებლად, თუ რა დიდი საქმეა გაკეთებული თ. სახოკიას მიერ კოლექციების შეგროვებით.

მართლაც, სახოკიასეულ კოლექციებში წარმოდგენილია უნიკალური ხის იარაღი შნაკვი, რომელსაც პირველმა ეთნოგრაფთა შორის თ. სახოკიამ მიაქცია ყურადღება, შეიძინა და მუზეუმის კედლებში მოაქცია. ეს იარაღი განკუთვნილია პურეულის გარკვეული ჯიშის მოსამკელად, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, საკრეფად. აღსანიშნავია, რომ ამ იარაღით იკრეფება პურის ისეთი ჯიში — მახა, რომელიც შეიცავს ველური და კულტურული პურეულების ჯიშის თვისებებს და ამდენად წარმოადგენს ველურობიდან კულტურულ პურეულში გარდამავალ სახეობას. ჩვენში ამ პურეულის არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ ჩვენი ქვეყანა პურეულის მოშინაურების ერთ-ერთი კერაა მსოფლიოში. ხოლო ამ პურეულთან დაკავშირებული პურის საკრეფი შნაკვი უძველესი და უნიკალური იარაღია, რომელსაც ისევე როგორც „კუვადას“, ანალოგი მხოლოდ ასტურია-ბასკონიაში მოეპოვება. ამასთანავე შნაკის არსებობა იმაზედაც მიუთითებს, რომ ნამგლით მკას წინ უსწრებს შნაკვით „კრეფა“. ამ ფაქტის დადგენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მიწათმოქმედების განვითარების თვალსაზრისითაც.

ამგვარივე მნიშვნელობა ენიჭება თედო სახოკიას წყალობით მეცნიერებისათვის შემონახულსა და მუზეუმში დაცულ ექსპონატს გვაბანაკს. გვაბანაკი მწყესებისათვის განკუთვნილი ნაბდის ქეჩისგან შეკერილი, სათბურად და საწვიმრად განკუთვნილი საცმელია, რომელსაც ორიგინალურ თარგთან ერთად აქვს ყაბალახის მაგვარი თავსაბურავი. ტანსაცმლის ეს სახეობა ნაირი ვარიაციით გვხვდება, სამეგრელოს გარდა, საჩერქეზოში, სადაც ამავე სახელწოდებით მოიხსენიება მაღალი წოდების ძვირფასი ტანსაცმელი, არის აგრეთვე რუსეთსა და უკრაინაში გადასული „კაბენიაკის“ სახელით, ხოლო უნგრეთში „გობენიაკი“ ეწოდება მდიდრულად მორთულ მწყესის ჩანთას. თუ ზემოთქმულს იმასაც დავუმატებთ, რომ გვაბანაკი ძველ ქარ-

თულშიც დასტურდება, ამ ექსპონატის მნიშვნელობა კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით თავისთავადაც გასაგებია.

თედო სახოკიას ბევრი რამ აქვს გაკეთებული ეთნოგრაფიული ნიმუშები, ჩვენ აქ მცირე ნაწილი დავასახელოთ. მის კალამს ეკუთვნის ისეთი შრომები, როგორცაა: „როგორ ვიზრდებოდით ძველად“, „Presentation d'objets ethnographiques, Animal folklor,“ „კავკასიის ებრაელები“, „შვეიცარიის სოფელი ილუსტრაციებით“, „ფეტვი და სიმინდი“, „არაბული ლეგენდა ღვინის შესახებ“ და მრავალი სხვა.

თედო სახოკიას მიერ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუშეუშისათვის შეგროვილი იყო მნიშვნელოვანი ექსპონატები; ამჟამად ეს კოლექცია დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუშეუშის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში.

დიდია თ. სახოკიას დამსახურება ქართული ეთნოგრაფიის წინაშე. თედო სახოკია ქართველ ეთნოგრაფთა იმ დასის თვალსაჩინო წარმომადგენელია, რომელმაც ნიკო ხიზანაშვილთან, ზაქარია გულისაშვილთან, ბესარიონ ნიქარაძესთან, მოსე ჯანაშვილთან, ვაჟა-ფშაველასთან, ალექსანდრე ყაზბეგთან, ნიკო ჯანაშიასთან და სხვებთან ერთად თავისი უანგარო შრომით, ცარიზმის დუხჭირი პირობების მიუხედავად ქართული ეთნოგრაფიის გაუტეხავ ყაშირს ღრმა კვალი გაავლო და ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია. ამ დასში თ. სახოკია ერთი პირველთაგანი იყო, თავისი მომზადებით, თავისი ნიჭითა და მადლიანი კალმით.

მაგრამ თედო სახოკიას მოლაწეობა ეთნოგრაფიით არ შემოიფარგლებოდა. მას, ისევე როგორც სხვებს, იმ ხანის მუშაყებს, მუშაობა უხდებოდათ სხვადასხვა დარგში. იგი იყო მწერალი, მთარგმნელი, ფოლკლორისტი, ლექსიკოლოგი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თავდადებული და დაუცხრომელი მებრძოლი.

მთელი თავისი შეგნებული სიცოცხლის მანძილზე თედო სახოკია უდიდეს ყურადღებას უთმობდა და უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართულ ზეპირსიტყვიანობას, განსაკუთრებით კი ხატოვან თქმებსა და ანდაზებს. 1889 წლიდან მოყოლებული იგი ამგვარ მასალას ხალხში გულმოდგინედ კრებდა. თავის ავტობიოგრაფიაში, რომელიც დაწერილია 1943 წელს, იგი წერდა: „ერთ წელიწადს სოფლის მასწავლებლად მოვეყვი ქართლის სოფელში.⁶ თუმცა ქართულ ენას ძალიან ვეწაფებოდი და მეგონა, სხვა ენებთან შედარებით, ეს ენა ასე თუ ისე, ვიცი მეთქი, მაგრამ ქართლში ყოფნამ და ქართულების ლაპარაკმა დამარწმუნა, რომ დიდი და დიდი მუშაობა მჭირდებოდა ამ ენის შესათვისებლად, რომ არ შემრცხვენოდა საზოგადოებაში ჩემის ქართულის ცოდნით თავის გამოჩენა. პირდაპირ აღმაფრთოვანა ჩვენი ხალხის

⁶ ეს სოფელია ტარძნისი, სადაც თ. სახოკია მასწავლებლად იყო 1889 წ.

ზეპირსიტყვაობამ, ამ მრავალფეროვანმა და ამოუწურავმა ზღვამ ხალხის სიბრძნისამ... აქვე ჩაეყარა საფუძველი ჩემ მიერ ქართულ ხატოვან ხელოვნებასა სალექსიკონო მასალათა და ანდაზათა შეკრების საქმეს. ქართულ ხელოვნების მასალათა შეკრებისა და ერთად თავმოყრისათვის ზრუნვა გადამეჭკა კულტად, ჩემის სიცოცხლის მიზნად“.⁷

როგორც ცნობილია, თ. სახოკიამ „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი“ დაბეჭდა სამ ტომად. პირველი ტომი გამოვიდა 1950 წ., მეორე და მესამე 1954 და 1955 წწ. პირველ სამტომეულში თავმოყრილია ავტორის მიერ ათეული წლების მანძილზე შეგროვებული უხვი და დიდად საჭირო მასალა არა მარტო ლექსიკოლოგიის თვალსაზრისით, არამედ ეთნოგრაფიის თვალსაზრისითაც. რომ ეს ასეა, ადვილად შეიძლება ერთი ორი მაგალითის მოტანით დავრწმუნდეთ.

ავტორი ცნება **პირთან** დაკავშირებით ზღვა მასალას უყრის თავს და ზედმიწევნითი სიზუსტით განმარტავს მათ: პირგაკრული, პირგამშრალი, პირზე ხელის დაფარება, პირიდან ლუკმის გამოცლა, პირიდან ცეცხლის ყრა, პირის დაობება, პირი იბრუნა, პირი მიყო მიწაში, პირის აკანვა, პირის არიდება, პირის აღება, პირის გატეხა, პირის გაშავეება, პირის გემო, პირის დაკვრევილება, პირის დატოკება, პირის ერთად ბანა, პირის ზიარება, პირის კომლის გაწყვეტა, პირის მოტყუება, პირის მოშლა, პირის მოწმენდა, პირის ბღნეჭელი, პირის ქარი, პირის ქცევა, პირის შეკვრა, პირის შერცხვენა, პირის ჩატკბარუნება, პირის წყალი, პირკატანაცემი, პირნათელი, პირტიტველი, პირშავი, პირდნიოში, პირში აღის ქარი ჩაუვარდა, პირში სული უდგა, პირში ტყვია ჩაიდულა, პირში ჩალის გამოვლება, პირში წადგომა, პირწყლიანი.

მეორე მაგალითი: **ცხრა** – გადატანითი მნიშვნელობით – მრავალი, ნაირ-ნაირი. თანამედროვეთა ლაპარაკში ცხრა ძალიან ხშირად იხმარება, როცა გვინდა გამოვხატოთ ცხრას გადაცილებული სიმრავლე, მრავალფერობა: ცხრამთას იქით – ნიშნავს ძალიან შორს. ანდაზა: „ღორსა სიმიინდი – გინდა ქეჩოზე, გინდა ცხრამთას იქითო“, ცხრაწვენი – სამარბო საქმელი, რომელშიაც შედის სხვადასხვა სახელწოდების მასალა: ხორბალი, ბრინჯი, ქერი, სისირი, სიმიინდი და სხვა (ხარშავენ შობის წინაღამეს); დიდი ხნის, ბევრის რასამე მნახველს და გამოცდილს კაცზე იტყვიან: ცხრა საცრის პური უჭამაო ე.ი. ბევრს საცერში გასულა იმის საქმელი პური-სათვის საჭირო ფჭვილიო; ცხრათავი სატკივარი – ბევრნაირი სატკივარი; „არ მიინდამ“ ცხრა ხინკალი შეჭამაო – ე.ი. ბევრი შეჭამაო;

⁷ იხ. ივე. თ. სახოკიას ავტობიოგრაფია.

მღვდელმა ცხრა სუფრა გამოიარა, შინ მშვიერი მივიდაო, ე.ი. უზომოდა სწამა და მაინც შიოდაო; ჭკუიანმა ბატკანმა ცხრა ძუძუ მოსწოვარ და უბუხუნურმა – არც ერთიო; ცხრა ძმას ცხრა უღელი ხარი ბევრი ეგონაო, გაიყვეს და ცალ-ცალი უღელი შეხვდათ. მერმე თქვეს, სულ არაარაობასა, ისევ ცალი უღელი ხარი სგობიაო; ცხრა რჯულაა – ბევრი ენების მცოდნე“.

ზემო თქმულს უნდა დავძინოთ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ხალხში დამოწმებულ განმარტებათა გვერდით ხატოვანი სიტყვა-თქმის ავტორი გეთავაზობს საკუთარ განმარტებებს, რომლებიც თვით შეიცავენ ავტორისეულ სიტყვა-თქმებს. მაგალითად, თ. სახოკია წერს: „ოწინარით ასაწევი – ხატოვანდ ვისაც რისამე გაყეთების შნო არა აქვს, ნიადაგ სხვისი დახმარება, შველა ქირია... დაცინვითი, საქირდავი თქმაა. ამით მიმართავენ მცონარა და უშნო ადამიანს, რომელიც სულ სხვას შესცქერის თვალ-წარბში, ერთთავად სხვათა მოიმედება და თვითონ კი ესიკვდილება განძრევა და ფხის გამოჩენა“ (გვ. 83-84).

რაც შეეხება ანდაზებს, როგორც სათანადო ცნობებიდან ჩანს, 1903 წლისათვის თ. სახოკიას აღრიცხული ჰქონდა 7000 მეტი ანდაზა. ამ მასალის ერთი ნაწილი შეტანილია თ. სახოკიას უბის წიგნაკებში, ხოლო მეორე უღიდესი რაოდენობის ანდაზები ფირფიტებზეა გადატანილი. ზემოთ ჩვენ მიერ დასახელებულ ავტობიოგრაფიაში, იმავე 1943 წელს თ. სახოკია წერდა: „მეორე წიგნი (პირველ წიგნად იგულისხმება სამტომეული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი – გ. ჩ.), რომელზედაც ახლა ვმუშაობ, არის ქართული ანდაზები, როგორც ჩემამდე სხვების, ისე ჩემ მიერ შეკრებილები... უნდა გამოვიდეს 20-25 თაბახამდე. ამ უკანასკნელის დასამუშავებლად და საბოლოო სახის მისაცემად საქირაო, სულ უკანასკნელი, ორი სამი წელიწადი“.

1951 წლისათვის თ. სახოკიას „ქართული ანდაზების კრებულის“ პირველი ვარიანტი უკვე ჰქონდა მზად. ეს ანბანზე დალაგებული ანდაზების კრებული იმავე წელს მან უსასყიდლოდ გადასცა საქ. სსრ მეცნ. აკადემიას. ხელნაწერი ამჟამად დაცულია სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. იმ დოკუმენტში, რომელიც ხელმოწერილია მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტის ა. შანიძის მიერ, წერია: „მწერალს თედო სახოკიას, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიამ მიიღო თქვენი საკუთარი ხელით დაწერილი ანდერძი, რომლის თანახმად აკადემიას გადმოეცა უსასყიდლოდ ორი თქვენი ნაშრომი: 1. ქართული ანდაზების კრებული (ეს ნაშრომი თან მოჰყვა ანდერძს) და 2. ქართულ ხატოვან სიტყვათქმათა 11 ტომი, რომელიც ამჟამად ხელთ ჰქონია პროფ. გ. ჩიტაიას სარედაქციოდ. დიდ მადლობას მოგახსენებთ ასეთი ძვირფასი შემოწირუ-

* თ. სახოკია Les proverbes géorgiens, Paris, 1903, p.1.
 * თ. სახოკია, ავტობიოგრაფია, აქვე, გვ. 244.

ლობისათვის... ვიცე-პრეზიდენტი ა. შანიძე. 6 თებერვალი 1951 წ. მეორე ამგვარი საბოლოო ხელნაწერი ინახება საქართველოს საბ. ლიტერატურულ არქივში. საბუთებიდან ჩანს, რომ თ. სახოკიას არც ერთი და არც ერთი ხელნაწერი არ მიაჩნია საბოლოო ნუსხად, რადგან იგი ავსებდა მათ ახალი მასალით, ან კიდევ ამოკლებდა.

თ. სახოკიას პირად არქივში დაცული უბის წიგნაკებში შეტანილია დიდი სიფაქიზით, სიზუსტითა და გულისყურით სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა პირობებში, სხვადასხვა შემთხვევის გამო სოფლად თუ ქალაქად გაგონილი ან წაკითხული ანდაზები. რიგ ჩანაწერს თან ახლავს თუ როგორ ესმის ანდაზის შინაარსი მთქმელს ან კიდევ თუ რა შემთხვევასთანაა დაკავშირებული ესა თუ ის გამონათქვამი. არქივში შემორჩენილია უბის წიგნაკების ფურცლებზე აღნიშნული უბის წიგნაკის რიგითი ნომერი, წიგნაკის დაწყებისა და დასრულების თარიღი და ადგილი. მაგ. ერთ-ერთ უბის წიგნაკს აწერია: „ანდაზები, რვეული XII, დაიწყო მარტს ჩმა წელსა. ქ. პარიზი“ და „დასრულდა ჩმგ წელსა, და ქრისტეშობისთვის, ქ. სოხუმი“. მეორე უბის წიგნაკის ყდაზე ვკითხულობთ: „ანდაზები და საეთნოგრაფიო მასალები. ქ. სოხუმს ჩმდ წელსა, ა იანვარსა“ და „დასრულდა ჩმდ წელსა მკათათვის დღესა“, პარიზსა შინა რვეული XIII. ანდაზებისათვის განკუთვნილი საფირფიტო კარტოთეკა დაახლოებით რვა ათას ფირფიტას შეიცავს.

ანდაზების შეგროვებასთან ერთად თ. სახოკია დროდადრო ბეჭდავდა ანდაზების ნაკრებს ცალკე კრებულების სახით ან კიდევ ჟურნალებში. ასე მაგალითად, მან გამოაქვეყნა სამეგრელოში შეგროვილი ანდაზები 1897 წელს (ჟურ. მოამბე, №10), ფრანგულად *Les proverbes géorgiens* (ქართული ანდაზები) 1902–1903 წწ., ჟურნ. *Revue des Traditions populaires*, ტ. XVII, №11, 1902 წ., ტ. XVIII, №1. 1903 წ., იგივე გამოიცა ცალკე წიგნად 1903 წ. პარიზში.¹⁰

ფრანგულად დაბეჭდილ ქართული ანდაზების კრებულში სულ მოთავსებულია 814 ანდაზა.

ფრანგული გამოცემის წინასიტყვაობაში თ. სახოკია წერს, რომ „ჩვენ გვსურს ფრანგ ხალხს გავაცნოთ ქართველი ხალხის საუკუნოვანი გამოცდილების გამოძახილი, მისი სიბრძნის ხმა“. თ. სახოკიას ფრანგულად უთარგმნია ისეთი ანდაზები, რომლებიც გამოხატავენ „აზრებს ზნეობრივი მოძღვრების შესახებ“ და „საერთოა ყველა ხალხისათვის“ და თავი შეუყავებია იმგვარი ანდაზების თარგმნისაგან, რომლებიც ადგილობრივი თავისებურების დაღს ატარებენ, ძნელია სათარგმნელად და მრავალ ახსნა-განმარტებას მოითხოვენ.

თ. სახოკია იქვე აღნიშნავს, რომ ქართული ანდაზების ცალკეულ გამოცემებს აქვს ის უარყოფითი მხარე, რომ ანდაზები დალაგებულია ანბანის

¹⁰ *Les proverbes géorgiens*, Paris, 1903, გვ. 11.

მიხედვით, რაც არ იძლევა საშუალებას მკითხველმა დაინახოს ანდაზების ურთიერთდამოკიდებულება და მათი აზრის სიღრმეში ჩაწვდეს. ¹¹ განმარტავს, რომ ანდაზების ანბანზე დალაგების სისტემა ძალზე მართკმობაა და ნაკლებად პრაქტიკული მკითხველისათვის. ამ ნაკლის აცილების მიზნით თ. სახოკია ანდაზებს ალაგებს აზრის სიღრმის მიხედვით, ვინაიდან დალაგების ეს სისტემა მკითხველს ეხმარება დროის დაუკარგავად მისთვის სასურველი ანდაზის მოძებნაში.¹¹

თ. სახოკიამ ანდაზების „აზრის სიღრმის“ მიხედვით კლასიფიკაციაზე ყურადღება გაამახვილა ამაზე ადრეც, 1898 წელს, იმ რეცენზიაში, რომელიც მან დაბეჭდა სოსიკო მერკვილაძის მიერ გამოცემული „ხალხური ანდაზებისა და გამოცანების“ კრებულზე, ტფილისი, 1898 წ. თ. სახოკია აღნიშნავდა, რომ არ კმარა ანდაზების მხოლოდ ანბანზე დალაგება, საჭიროა სხვა მხრივაც იყოს ისინი კლასიფიცირებულიო.¹²

ფრანგულად დაბეჭდილი ქართული ანდაზები თ. სახოკიას მიერ დანაწილებულია 66 ჯგუფად. ჯგუფები შემდეგია: 1. სოფლის მეურნეობა, 2. სიყვარული, თანაგრძნობა, სიძულვილი, 3. მეგობრობა-მტრობა, 4. ცხოველები, 5. გარეგნობა, 6. მშვენიერება, 9. მამაცი, მხნე-ლაჩარი, მოლაღატე, 10. საჩუქარი, დღისულოვნება, 11. ნიჭი, ძალ-ღონე – სისუსტე, 12. წარმატება, 13. ნადირობა, 14. ვაჭრობა-სესხი, მოგება-წაგება, 15. რჩევა, 16. ცნობისმოყვარეობა, 17. ღმერთი, სამღვდელოება, 18. სიძნელე, დაბრკოლება, 19. დროსტარება, 20 აღზრდა და სხვა. დანარჩენი ჯგუფების აღნუსხვას არ გვაგარძელებთ, რადგან აღნიშნულიდანაც ჩანს ანდაზების კლასიფიკაციის ნაირი სახის საფუძველი.

ქართული ანდაზების ფრანგულმა გამოცემამ გამოხმაურება პოვა იმდროინდელ ქართულსა და რუსულ პრესაში. „ივერიაში“ (1908 წ. №93) დაიბეჭდა რეცენზია „ქალაქელის“ ხელმოწერით. რეცენზენტი კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ სახოკიას ანდაზები შინაარსის მიხედვით გაუნაწილებია და რომ „თარგმანი ერთობ კარგია, – უფრო გადმოღებაა, ვინემ თარგმანი. ბატონს თ. სახოკიას კარგად შეუგნია საქმის სიძნელე და სიტყვითი-სიტყვად თარგმანს არ გაჰკიდებია“. პროფ. ა. ხახანაშვილი თავის სარეცენზიო წერილში, რომელიც 1903 წელს დაბეჭდა ქურნალ „Исторический вестник“-ში (№8, გვ. 699), დამსახურებად მიაჩნია ის, რომ თ. სახოკიამ პირველმა გააცნო უცხოელებს ქართული ანდაზები.¹³ რეცენზენტი აღნიშნავს, რომ თ. სახოკიას მიერ შემოთავაზებულ ჯგუფებში (ავტორის სიტყვით „ტერმინებში“) ძნელია ანდაზების შინაარსის მიხედვით მოთავსება, თუმცა თ. სახოკია თითქმის ყოველთვის მეტ-ნაკლებად თავს ართმევს სიძნელეებს.

¹¹ თ. სახოკიამ იტალიურიდან გადმოთარგმნა და დაბეჭდა იტალიური ანდაზები (გაბ. ცნობის ფურცელი, სურათებიანი დამატება, 1902 წ., №64).

¹² „ივერია“, 1898, №98.

¹³ რამდენიმე ათეული ქართული ანდაზის ფრანგული თარგმანი დაბეჭდილი იყო ქურნალ „Caucase Illustre“-ში, რომელიც გამოდიოდა თბილისში ფ. შუბრიანის რედაქციით.

შეიძლება ითქვას, რომ თ. სახოკიას მიერ შემოთავაზებული ანდაზების კლასიფიკაცია ანდაზების შინაარსის მიხედვით, პირობითია, რამდენადაც დღესაც კი თანამედროვე ფოლკლორის ტემში არ არსებობს ცოტა ბევრად გამართული ანდაზების კლასიფიკაცია, დამყარებული დაყოფის ერთიან პრინციპზე.¹⁴

როგორც აღნიშნული გვქონდა თ. სახოკიას მიერ შედგენილი „ქართული ანდაზების კრებული“ ანბანის მიხედვითაა დალაგებული. ეტყობა მას არ აკმაყოფილებდა იმგვარი დაყოფა ანდაზებისა, როგორც მან ფრანგულ მკითხველს შესთავაზა 1903 წ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ანდაზების ამ სრულ კრებულს ისევე დააჯგუფებდა, როგორც ფრანგულ გამოცემაში იყო მოცემული. ამიტომ და იმის გამოც, რომ ქართული ანდაზების მეცნიერული შესწავლის თანამედროვე დონეზე ძნელია მეტ-ნაკლებად მეცნიერულად გამართლებული კლასიფიკაციის დადგენა, ჩვენ, ანდაზების კრებულის რედაქტორმა, ხელი ავიღეთ ანდაზები თემების მიხედვით დაგვენაწილებია, ხოლო იმ მიზნით, რომ მკითხველს გაუადვილდეს სასურველი ანდაზების მონახვა ტექსტში და სპეციალისტებს ანდაზებზე მუშაობა, კრებულს დავეურთეთ საგანთა საძიებელი (საგანთა და სახელთა). საგანთა საძიებელი მკითხველს აღჭურვავენ გზის გამკვლევი ცნობებით.¹⁵

თ. სახოკიას ავტობიოგრაფიის ტექსტიდან ირკვევა, რომ მას განზრახული ჰქონდა ყოველი ანდაზის მნიშვნელობა და დედააზრი აეხსნა, თემატიკურად დაელაგებინა და ანდაზების შიგნით სიტყვების ახსნა და თითოეული მათგანის წარმოშობის ისტორია დაერთო. იგი წერდა: „ანდაზა სხარტულად გამოთქმული სიბრძნეა ხალხისა, მთელის საუკუნოების დაკვირვების შედეგი და წარმონაშობი. ისე მკაფიოდ არსად იხატება დაკვირვება ამა თუ იმ ხალხისა, როგორც ანდაზაში... ხატოვანი თქმანი და ანდაზები შეადგენენ ჩვენის მეტყველების ლაზათსა და სიმდიდრეს. ერთიცა და მეორეც ან ზოგჯერ სულაც გვავიწყდება და არარც-კი ვხმარობთ ხოლმე, ან და თუ კიდევ გვაგონდება და ვხმარობთ უალაგო ალაგას, რადგან მათი შინაარსი და მნიშვნელობა აღარ გვესმის, დავიწყებული გვაქვს... და ამიტომ აღარც-კი ვურთავთ ხოლმე ლაპარაკში. „ქართულ ხატოვან თქმათა ლექსიკონი“ და „ქართული ანდაზების კრებული“, ჩემი აზრით, აბა სწორედ ამიტომ უნდა გახდეს ჩემთა სალიტერატურო ნაშრომთა ბენიამინე. როცა ამ სტრიქონებს

¹⁴ შტრ. პროფ. შ. ნაქიფიანი, ქართული ფოლკლორი, თბილისი, 1946 წ. პროფ. შ. ჩიქოვანი წერს: „თემატიკურად ეს ცანრი (ანდაზები – გ.ჩ.) მეტად უზვია. ანდაზა ცხოვრების ყველა მხარეს შეეხო და თავის საწინააღმდეგეა. ამის გამო ყოველი ცდა მისი თემატიკური დახასიათებისა არასოდეს სრული არ იქნება“ (გვ. 242). ანდაზების თემატიკურად დანაწილების ცდა მოცემულია თედო ბეგიშვილის „ქართულ ფოლკლორში“. თ. ბეგიშვილის მიხედვით დაჯგუფების მთავარი თემებია: 1. ბუნებრივი ძალთა შესახებ, 2. ბუნებრივი ძალთა შესახებ (გაგრძელება), 3. აღმართა სოციალური ურთიერთობა, მარტობა და მეგობრობა, 5. სტუმარ-მასპინძლობა, 7. ანდაზები ქალების შესახებ, 8. საოჯახო იარაღები, ქურცელი, 9. ბუნებრივი ხასიათისა (გვ. 186).

¹⁵ შტრ. В. П р о п п , О составлении алфавитных указателей к собраниям сказок, Ленинград, 1930, გვ. 64.

ვერ, სამოცდამეტექსმეტე წელში ვარ გადამდგარი. ჩემ ბედად, ხალისი სალი-
ტერატურო მუშაობისა არ მაქვს იმაზე ნაკლები, რაც მქონდა ამჟამინდელში.
ორმოცდახუთ წელს წინათ. არ მინდა სააქაოს გავშორდე, სანამ ^{ეს დანაშაულის}
ჩემის სურვილისამებრ არ დავამუშავებ და ასე არ დავტოვებ დასასტამბა-
ვად“. თედო სახოკიამ თუმცა ვერ მოასწრო თავისი სურვილის მიხედვით
გაემარტა „ქართული ანდაზების კრებული“, მიუხედავად ამისა იმ სახით
როგორც მან დაგვიტოვა ეს ნაშრომი – იგი უდავოდ მნიშვნელოვანი შენაძენია
ქართული ფოლკლორისტიკისათვის. ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ
ქართველი ხალხის მიერ შექმნილი ანდაზები ღირსეულად საპატიო ადგილს
დაიჭერს სხვა ხალხების ანდაზებს შორის და გვერდში ამოუდგება სუმე-
რულსა და ძველბერძნულ ანდაზებს.¹⁶ აქვე აღვნიშნავთ, რომ თ. სახოკიას
მიერ ფრანგულად გამოცემული ქართული ანდაზებიდან რამდენიმე შერჩე-
ული ნიმუში შეტანილია მორის მალუს საერთაშორისო ანდაზების ლექსი-
კონში.¹⁷

ოთხმოცდათხუთმეტი წლის წინათ, როდესაც თედო სახოკია დაიბადა
სოფ. ხეთაში, ვერავინ ვერ იწინასწარმეტყველებდა თუ რა ქუდბედი დაყუა
მას. თედო სახოკიას შრომამ, დაულალავემა ენერჯიამ, დაუცხრომელმა
სიყვარულმა, მას სახელი მოუხვეჭა და მისი შრომის ნაყოფი უქკნობი გახადა.

თედო სახოკიას მიერ სამეცნიერო დარგში ჩატარებული მუშაობის მოკ-
ლე დახასიათება გვინდა დავაბოლოოთ შემდეგი სიტყვებით: *Eruditio longa,*
vita – brevis მეცნიერება მარადიულია, ხოლო სიცოცხლე – (აღამიანის)
ხანმოკლე.

¹⁶ **Br. Meissner**, *Babylonien und Assyrien*, B. 2, Heidelberg 1925; **C. Leutsch** und **K. Schneidewim**, *Corpus paraemiographorum graecorum*, 2 B., Göttingen 1839-51.

¹⁷ **Maurice Maloux**, *Dictionnaire des Proverbes, Sentences et Maximes*, Larousse, Paris, 1961.

ყახბები და ყახბბზნა
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ნადირობა
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

როცა შალვა ამირანაშვილზე ჩამოვარდება სიტყვა, უნებურად დდება ჩემი ახალგაზრდობა, ქ. ფოთი. მე მაშინ პეტერბურგის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის სტუდენტი ვიყავი, შალვა კი გიმნაზიელი. როდესაც არდადაგებზე ფოთში ჩამოვიდოდი, ჩვენ ვხვდებოდით ერთმანეთს. ხშირად დავსეირნობდით რიონის სანაპიროზე. ჩვენი შეხვედრების საგანი იყო ის, რაც იტაცებდა შალვას პეტერბურგის უნივერსიტეტში – საქართველოს ისტორიის, ქართული ენის, ქართული მწერლობისა და ხელოვნების სწავლების მდგომარეობა. იგი გატაცებით მისმენდა ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, ბარტოლდის ლექციების კურსის შესახებ; აგრეთვე – სემინარების მეცნიერების სხვადასხვა დარგში, კერძოდ, ხელოვნების სპეციალობაში. იმ ხანებში მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნების ისტორიის სემინარს ხელმძღვანელობდა აკად. იაკობ ივანეს-ძე სმირონოვი, დიდი სპეციალისტი, ბრწყინვალედ ერუდირებული, ერმიტაჟის მუზეუმის კურატორი, რომელსაც ებარა ამ მუზეუმის განმეულობა. შალვა დიდი ყურადღებით მისმენდა სმირონოვის ლექციების შინაარსს, ვუსახელებდი ახალ ლიტერატურას.

ყველაფრიდან ჩანდა, რომ მას ხელოვნების დარგი და სწავლის გაგრძელების სურვილი იზიდავდა.

მე მოაოცებდა შალვას ცოდნა და შრომისმოყვარეობა, მისი გატაცება ქართველი ხალხის ისტორიით, მისი ლიტერატურით და ხელოვნებით. დიდ ენერჯის ახმარდა ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლას. შალვაში მუდამ იგრძნობოდა მაძიებელი გონება და ეროვნული სული.

ჩვენ გვაერთიანებდა ისიც, რომ იგი ოცნებობდა სწავლა განეგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტში, სადაც 1917 წელს გიმნაზიის დამთავრებისთანავე, ჩაირიცხა კიდევ აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე, მაგრამ პეტერბურგში შალვას აღარ უსწავლია, რადგან დაიწყო ოქტომბრის რევოლუცია. კავკასია, კერძოდ საქართველო, მოწყდა რევოლუციურ რუსეთს. ახალგაზრდობის საბედნიეროდ მალე, 1918 წ. იანვარში გაიხსნა ქართული უნივერსიტეტი. შალვა შევიდა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრაზე. იგი იყო ახლადდაარსებული ქართული უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიის კათედრის ერთადერთი სტუდენტი. სტუდენტობის წლებშივე, შალვამ აშკარად გამოამჟღავნა თავისი ინტერესი ხელოვნების სპეციალობაში, მან ეს დარგი თავისი მუდმივი ზრუნვის საგნად დასახა.

* შენიშვნა. **გ. ჩიტაია**ს პირად არქივში შ. ამირანაშვილის შესახებ დაცულია რამდენიმე ავტორიული ხელნაწერი: „შ. ამირანაშვილი“; „მეცნიერი და მოღვაწე“; „გამომხატველი შ. ამირანაშვილის საქ. მეცნ. აკადემიის ნამდვილ წევრად არჩევასთან დაკავშირებით“; „მოგონება შ. ამირანაშვილზე“; „ნახევარი საუკუნე მეცნიერებისა და ხელოვნებისათვის“ დაბეჭდილია ეფრ. „მნათობის“ 1972, №1; აგრეთვე, ჩანაწერები პირად დღიურში: „შ. ამირანაშვილი და ნ. მარი“; „შ. ამირანაშვილის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია ვანძეულობის გადარჩენასთან დაკავშირებით“; „შ. ამირანაშვილის თანადგომა [ეთნოგრაფიის] კათედრის შენარჩუნებისათვის“. (თ. ც.).

თბილისში მიღებული ცოდნის გასაღრმავებლად შ. ამირანაშვილმა სწავლა განაგრძო პეტერბურგში იმ დროის საუკეთესო სპეციალისტებთან ერთად. შობლოში დაბრუნების შემდეგ წარმატებით დაიწყო ქართული ისტორიის კვლევა-ძიება და არა მარტო გამოიკვლია ძველი ქართული მრავალმხრივი ხელოვნების განვითარების გზები, არამედ მიუჩინა მას სათანადო ადგილი მსოფლიო ხელოვნების ისტორიაში. მის საერთაშორისო ავტორიტეტზე მეტყველებს ისიც, რომ იგი არჩეულ იქნა პარიზში აზიური საზოგადოებისა და საერთაშორისო სამუზეუმო გაერთიანების კომიტეტის წევრად.

ფართო დიაპოზონისა და დიდი ერუდიციის მეცნიერი თავის თეორიულ დებულებებს ამყარებს გულმოდგინედ მოძიებულ ფაქტებზე, როგორც ხელოვნებათმცოდნეობიდან, ისე არქეოლოგიიდან, ისტორიიდან, ეთნოგრაფიიდან, ეპიგრაფიკიდან, ნუმისმატიკიდან. მან შემოიტანა მეცნიერებაში მანამდე უცნობი ახალი წყაროების მონაცემები და ღრმა ანალიზისა და ფართო განზოგადოების საფუძველზე შექმნა ახალი მიმართულება საქართველოსა და ირანის ხელოვნებათმცოდნეობაში.

შალვა ამირანაშვილის შრომები იმითაც გამოირჩევიან, რომ მეცნიერი ერთსა და იმავე დროს ხედავს იმას, რაც აერთიანებს მეცნიერებასა და ხელოვნებას, და იმასაც, თუ რა შეადგენს თითოეული მათგანის სპეციფიკას.

მეცნიერის მიერ დაწესებული ცნებითა კატეგორიებმა ხელოვნებათმცოდნეობის დარგში განამტკიცეს ამ მეცნიერების თეორიული საფუძვლები.

ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროიდან მისმა ინტერესმა ქართული ხელოვნების ძეგლების მიმართ, განაპირობა მისი დაინტერესება კედლის მოხატულობით და გააცოცხლა უბისის უნიკალური მოხატულობა თავის ერთ-ერთადრეულ ნაშრომში; ბეჭა ოპიზარის უკვდავოფიტი შუქი მოკთინა ქართული მხატვრული კულტურის თვითმყოფადობას და ინდივიდუალობას, ხოლო ქართული მინაქრის შესწავლით მას კუთვნილი ადგილი მიუჩინა მსოფლიოს ხელოვნების ისტორიაში და კიდევ რამდენი სხვა.

თავისი მრავალწლიანი კვლევის შედეგი შ. ამირანაშვილმა განაზოგადა ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული ხელოვნების ისტორია“, ავტორის 40 წლის მუშაობის შედეგი, რომელიც გახდა ქვაკუთხედი ქართველოლოგიის განვითარების. მასზე უკვე ათეული წლების მანძილზე იზრდება ქართველი ხელოვნებათმცოდნეების კადრები.

ფასდაუდებელია შ. ამირანაშვილის დამსახურება საქართველოს ისტორიული მნიშვნელობის ნივთების და ისტორიული განძეულის ძიების გზაზე. მისი მცდელობით იქნა მოპოვებული ქართული დაკარგული მინაქრები, მათ შორის ხახულის ღვთისმშობლის, უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის პარიზიდან ეროვნული განძეულის დაბრუნებაში და სხვ.

ფოთში, ჩვენი დაუვიწყარი შეხვედრების შემდეგ მრავალმა წელმა განვლო, თვითველმა ჩვენგანმა გატაცებით განაგრძო თავისი საყვარელი საქმე

მეცნიერებაში, მაგრამ შალვას და ჩემი ურთიერთობა მეცნიერებაში არ შეწყვეტილა. ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს მან ჩემთან ერთად მოიხატა ლექსები, სადაც იგი მოსახლეობაში ეძიებდა ხალხურ ოსტატობას. ამ დროიდან მოყოლებული დღევანდლამდე, აგროვებდა და აგროვებს დიდძალ ეთნოგრაფიულ მასალას, კერძოდ, ოქრომჭედლობის დარგში. ამ მიზნით მას არა ერთხელ უმოგზაურია დასავლეთ საქართველოში, სადაც 20-იანი წლების დამდეგს ჯერ კიდევ მუშაობას განაგრძობდნენ ქედურობის ქართველი ოსტატები. მეორე მხრივ, შალვას ეთნოგრაფიული ინტერესები დაკავშირებულია ქართველი ხალხის უძველესი მსოფლმხედველობის შესწავლის პრობლემასთან. შალვა ფართოდ იყენებს ქართველი ეთნოგრაფების გამოკვლევებს. ეთნოგრაფიასთან მის მუდმივ და უცვლელ სიახლოვეზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ მრავალი წლის მანძილზე თბილისის უნივერსიტეტში იგი მეთაურობდა არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების კათედრას.

შალვა ხშირად სარგებლობს ქართველი ეთნოგრაფების კონსულტაციებით, ეთათბირება მათ მისთვის საინტერესო საკითხებზე. ქართული ფერწერის, ხუროთმოძღვრების, არქეოლოგიის შესწავლასთან ერთად ეთნოგრაფიული მონაცემების კომპლექსური შესწავლა შალვა ამირანაშვილის გამოკვლევებს ანიჭებს ფართო დიაპაზონს, სიღრმეს, მასშტაბურობას, რაც მას გამოაჩენილ მეცნიერთა პირველ რიგში აყენებს.

შალვა ყოველთვის მედგა მხარში ეთნოგრაფიის საორგანიზაციო საკითხების გადაწყვეტისას, ეს ეხებოდა ღია ცის ქვეშ მუზეუმის დაარსებისა თუ ეთნოგრაფიის კათედრის შექმნას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. იმ მრავალწლიან ბრძოლაში შ. ამირანაშვილი ჩემთან ერთად იცავდა იმ იდეას, რომ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში აუცილებელი იყო ასეთი ეროვნული კათედრის ცალკე დაარსება და შალვას მხარდაჭერაც განაპირობებს იმ მიღწევებს, რომელიც დღეს კათედრას გააჩნია.

მე სიცოცხლის ბოლომდე ვრჩები მადლიერი ამ თანადგომისათვის.

Заведующий отделом публикации исторических источников истории им. И. А. Джавахишвили АН ГССР, кандидат исторических наук, доцент Ленинградского государственного университета (1928-1942 гг.) Варлам Дариспанович Дондуа принадлежит к числу ведущих грузинских советских ученых-историков. Научная деятельность и заслуги В. Д. Дондуа известны не только в научных кругах Советского Союза, но и за его пределами. Как ученый-историк он внес большой вклад в дело разработки проблем истории Грузии и Кавказа и издания первоисточников. Вся жизнь ученого-патриота целиком посвящена развитию отечественной науки. Наиболее характерные черты творчества В. Д. Дондуа: широкий кругозор в сочетании со скрупулезной точностью и тщательностью в работе, целеустремленность научных исканий, большое разнообразие исследовательских приемов, беспредельная любознательность, необычайное трудолюбие и упорство в решении научных проблем при большой личной скромности.

Он исследует новейшие, наиболее сложные проблемы и выдвигает на передний план наиболее актуальные из них. Диапазон научных интересов Дондуа чрезвычайно широк. Это проблемы политической истории Грузии, Кавказа и Передней Азии, вопросы социально-экономической, культурной истории Грузии и Кавказа и др.

Владея многими языками первоисточников истории Грузии и Кавказа, В. Д. Дондуа обладает редким чутьем находить в первоисточниках главное, ведущее и основное и выделить достоверное от недостоверного. Поэтому издания первоисточников являются образцовыми как в части установления текста, так и в комментариях и общей их оценке. Скрупулезной точностью отличаются его переводы грузинских и армянских исторических источников.

В умелых руках В. Д. Дондуа установленный со всякой строгостью фактический материал служит основой для глубоких научных обобщений и выводов, вытекающих из всей совокупности относящихся к рассматриваемому вопросу фактов. Исторические факты и события им освещаются со строго научных принципиальных позиций, в связи с конкретной исторической обстановкой, придерживаясь в их объяснении принципа историзма.

Эти качества ученого-историка дали ему возможность выставить и обосновать ряд положений, которые теперь являются общепризнанными и вошли в учебники высшей и средней школы. Здесь я могу напомнить мастерскую характеристику Дондуа, данную рабовладельческому обществу Грузии, быту и культуре феодального общества Грузии и др.

Как уже указывали выше, круг научных интересов В. Д. Дондуа столь обширен, что трудно охарактеризовать все разнообразие разрабатываемых

им проблем. Не имея возможности в одной рецензии полностью охватить многогранное научное творчество В. Д. Дондуа, мы останавливаемся ниже на некоторых из них.

К одной из ранних работ В. Д. Дондуа относится монография на тему “К социально-экономической жизни средневековой Грузии по Анийской надписи (1218) Епифания (Академия наук академику Н.Я. Марру, М.-Л., 1935, стр. 643-670), относительно которой акад. Н.Я. Марр положительно отозвался и указал, что лишь изучение истории Грузии с таким подходом будет перерождаться в действительную область общей исторической науки, построенной по современному методу”.

В названной работе автор ставит себе целью “подвергнуть исторической критике свидетельское показание католикоса Епифания, как конкретно осуществлялось в его время “мирское искусство” (материальная заинтересованность) в социально-экономической жизни грузинской церкви.

Поставив перед собой такую задачу, исследователь первым долгом старается восполнить в тексте надписи некоторые из наличных в нем лакун и разъяснить трудные для толкования места. В этих целях автор подробно анализирует архитеконику акта: его *tenor specialis*, рукоприкладство, дату и др., уточняет чтение отдельных мест текста, восстанавливает изъяны. Исследуя богатую терминологию и устанавливая значение терминов в конкретной исторической обстановке, он свое суждение заключает следующими словами: “Итак, для определенного промежутка времени мы располагаем документом, надписью Епифания, который бы являлся ценным вкладом в изучении интересующего нас вопроса, даже когда бы он исчерпался одним голым перечнем означенных повинностей. А он содержит в себе свидетельство и гораздо более важное: он именно говорит о том, как налаживалось самовзымание подати в пользу клира, т.е. акт католикоса ставит нас перед вопросом, едва ли самым важным в истории «мирского искусства» в церковном строительстве”, обмен “благодати” на материальные блага (657, 659).

Анализируя текст надписи и привлекая сравнительный материал из армянской и грузинской письменной литературы и этнографические данные, автор результаты анализа и сравнения обобщает следующим образом: рассказ (нарративный элемент), внесенный католикосом в акт, дает представление как о причинах конфликта (социально-экономический фактор), так и следствиях, из них вытекающих (брожение в общине и обусловленное им выступление католикоса). Это обстоятельство вносит новый момент в оценку самого памятника: в таком своем виде этот памятник может послужить некоторым подспорьем при суждении об обстоятельствах, в которых протекали другие конфликты данного порядка и которые, как правило, оказываются тушеванными в передаче у историков» (стр. 662).

И вот, в монографии посвященной частному случаю конфликта клира и мирян г. Ани из-под пера ученого этот последний перерастает в широкую проблему о месте народных движений в истории кризисов, пережитых христианской церковью на Кавказе в ее прошлом» (стар. 669).

Не менее ценны и поучительны выводы, которые имеются в рецензии В. Д. Дондуа на работу А. Генко «Из культурного прошлого ингушей» (Записки коллегии востоковедов, т. 5-й), помещенной в органе «Язык и мышление», 2, 1934. С самого начала мы должны оговориться в связи с тем, что рецензии В. Д. Дондуа - в подлинном смысле научно-исследовательские труды, которые выполнены со всей тщательностью, с большим знанием и на широкий научной основе. Среди этих рецензий, которые насчитываются десятками, немало рецензий на докторские и кандидатские диссертации.

В. Д. Дондуа указывает, что А. Генко проявляет в своей работе поверхностное отношение к тексту и не соблюдает правила контекста. Он отмечает, что в работе А. Генко народ – творец и носитель культуры остается в тени, вне наблюдения автора. Мало внимания обращено также на социально-экономические факторы, в основном определяющие характер исследуемой культуры ингушей.

В то же время большое место уделено всевозможным «влияниям» и географической среде как факторам развития культуры. Рецензент резко критикует положение А. Генко о том, что ингуши впервые от алан восприняли самые простые элементы общечеловеческой культуры и в соответствии с этим слова и понятия.

Рецензент указывает и на то, что А. Генко совершенно не разобрался в явлениях скрещения ингушской культуры с культурами других народов, какие элементы нашли реальную почву в Ингушетии, чтобы там привиться, какие классы населения были предрасположены воспринять те или иные элементы чужой культуры.

Свою рецензию В. Д. Дондуа вполне обоснованно заключает следующими словами: «Работа выполнена небрежно, а в известной части и с недостаточным знанием дела, изобилует ошибками, не говоря уже о том, что вопросы, затронутые в ней, не разрешены, что воз, увы, и ныне там» (стр. 159).

Способность В. Д. Дондуа глубоко проникать в существо того или иного явления, способность в малом узреть большое, поднимать вопрос на принципиальную высоту и показывать проблемное значение малых явлений хорошо видно из работы на тему «Терминологическая особенность грузинского «dze» в лексике Руставели» (Исследования по истории культуры народов Востока, Сборник в честь академика И. А. Орбелиани, М.-Л., 1960).

В этой работе автор ставит перед собой задачу определить смысловое значение и место в поэме Руставели грузинского слова «d z e», которое обычно

передает понятие “сын”. Разбирая мнения руствелологов (Вахтанга VI-го, Н. Марра, Ю. Абуладзе, А. Каричашвили, К. Чичинадзе и др.), придерживающихся различных толкований данного термина, и отклоняя их - автор полагает, что слово “dze” “дитя-сын”, означало и правовые отношения в смысле «дитя-наследник». Это подтверждается, с одной стороны, из контекста соответствующих строф, а с другой стороны, историческими источниками и древними авторами (“Картлис цховреба” И. Шавтели, Саба и др.). Основываясь на данном значении слова дзе В. Д. Дондуа правильно объясняет, почему венценосные женщины Грузии назывались царями и сыновьями. Поскольку эти женщины-венценосцы осуществляли власть, право наследования, право на собственность, они в некотором роде становились “dze”, приобщались к социальным привилегиям мужчины.

Автор правильно заключает, что данный частный вопрос из области филологии перерастает в область социально-культурной истории.

Весьма ценным для решения социально-культурных проблем грузинского народа являются работы В. Д. Дондуа, посвященные раскрытию исторического содержания литературных памятников. К этой серии работ В. Д. Дондуа относятся: 1. Царевич Иоанн, “Калмасоба или хождение по сбору”. Перевод с грузинского, введение и комментарий, Тбилиси 1945 г. В. Дондуа, “Калмасоба или хождение по сбору”, как бытовое явление в старой Грузии” (на грузинском языке, резюме на русском), Тбилиси, 1959, и др.

Изучая литературный труд “Калмасоба”, В. Д. Дондуа устанавливает, что труд представляет собой энциклопедию и как таковой он содержит, с одной стороны, изложение дисциплин, какие в те времена были известны, а с другой – обильный материал, который отразил в себе живую жизнь современной автору Грузии (1798–1828 гг.). Материал излагается автором в форме диалога, мемуаров, публицистики, повествований историй, новелл и поучений (стр. 8). Появление энциклопедического труда – явление вполне закономерное, поскольку грузинская интеллигенция на рубеже XVIII–XIX-х веков была вовлечена в общий поток культурной жизни России и Западной Европы. Этим и объясняется, что в тексте имеются имена Ньютона, Вольтера, Кондильяка и др. Произведение это в руках грузинских энциклопедистов было оружием для борьбы за культуру и просвещение грузинского народа.

Вместе с тем В. Д. Дондуа устанавливает, что “Калмасоба” – это книга о социальных и политических потрясениях, о тяжелой борьбе, ведущейся в Грузии передовым обществом против темных людей и во имя прогресса” (стр. 15-я). В. Д. Дондуа заключает, что главное здесь в той великой правде, правде об общей порочности в нашем случае позднефеодального режима, которую так смело в живых картинах и эпизодах раскрывает автор – царевич Иоанн-печальник своего Отечества” (стр. 24-я).

В. Д. Дондуа не ограничивается сказанным об исследуемом источнике, но ставит и решает вопрос о происхождении и социальной сущности Калмасоба – хождение по сбору, “мирского искусства”. Он устанавливает, что хождение по сбору, как бытовое явление известно у многих народов. О древности его происхождения в Грузии можно судить по данным древнегрузинской литературы.

Исследователь на основании материалов устанавливает, что в организации сбора “подаяния” монастырям содействовали цари, каталикосы, патриархи и что назойливое “хождение по сбору” означало только усугубление экономического давления, которое испытывало крепостное крестьянство от господ.

Автор показал, что “хождение по сбору”, считающееся лишь только в пользу монастыря и церкви, не верно, так как калмасоба имела место и в светском быту. Устанавливается, что пережиточно в живом этнографическом быту существовали “базма-калмаси”, “мучироба” и “очхари”, каждая из которых в отдельности имея свое специфическое значение, однако, в определенных случаях служили синонимами “калмасоба”. Автор полагает, что как по своей организационной форме, так и по идейному содержанию “очхари” по своему происхождению является пережитком родо-племенного уклада жизни (стр. 96-я).

Таковы некоторые результаты научно-исследовательской работы В. Д. Дондуа, которые мы постарались показать более детально только по четырем разработанным им темам.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრებისა და წევრ-კორესპოდენტების ამოსარჩევად გამოცხადებულ ვაკანსიებთან დაკავშირებით მოგმართავთ შემდეგი წარდგინებით:

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგე, საქართველოს სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემიისა და აკად. ნ. ბერძენიშვილის სახელობის პრემიის ლაურეატი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი მარიამ დავითის ას. ლორთქიფანიძე გამოჩენილი მეცნიერია, რომელმაც გააგრძელა რა ქართული ისტორიული აზროვნების საუკეთესო ტრადიციები, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული მედიევისტიკის განვითარების საქმეში.

მარიამ ლორთქიფანიძე ფართო დიაპაზონის მკვლევარია. ღრმა სპეციალურმა და ზოგადმა განათლებამ, დიდმა ერულიციამ, მკვლევარის იშვიათმა ინტუიციამ განაპირობა მისი წარმატებები შუასაუკუნოვანი საქართველოს ისტორიის აქტუალური პრობლემების კვლევა-ძიებაში.

მარიამ ლორთქიფანიძის გამოკვლევათა შედეგები განზოგადებულია შვიდ მონოგრაფიასა და საბჭოთა კავშირისა და საზღვარგარეთ გამოქვეყნებულ 60-ზე მეტ სტატიამში. ხსენებულ შრომათა დასკვნებმა საერთო აღიარება მოიპოვა. ისინი სათანადო ნაკვეთების სახით შევიდნენ „დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიამში“, „ისტორიულ ენციკლოპედიამში“, „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიამში“, „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“-ს II და III ტომებში.

მარიამ ლორთქიფანიძის გამოკვლევებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ფეოდალიზმის ხანის საქართველოს პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურის ისტორიის კვლევაში.

მის ნაშრომებში გამოკვლეულია ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნის და მისი შემდგომი ზრდა-განვითარების ისტორიული პროცესი („ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება“, „რუსთაველის ეპოქა“, „ანისისათვის ბრძოლის ისტორიიდან“, „საქართველო XI-XII საუკუნეებში“ და სხ.).

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ისტორგრაფიაში (აკად. ივ ჯავახიშვილი, აკად. ს. ჯანაშია, აკად. ნ. ბერძენიშვილი) სათანადოდ იყო წარმოჩენილი ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების შინა პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძვლები. მ. ლორთქიფანიძის დამსახურებაა ის, რომ მან ერთიანი ქართული მონარქიის შექმნა განიხილა და წარმოაჩინა მახლობელ აღმოსავლეთში

* გ. ჩიტაის გამოცვლას მხარი დაუჭირეს აკადემიკოსებმა: გ. მელიქიშვილმა, ვ. ბერიძემ და პ. გუგუშვილმა [თ. ც.].

მიმდინარე ისტორიულ მოვლენებთან კავშირში, გაამახვილა ყურადღება იმ საერთაშორისო ვითარებაზე, რამაც დააჩქარა ეროვნული ძალებზე, კონფლიქტების ლიდაციის პროცესი. ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის უკიდურესი ავტორის მიერ შეფასებულია როგორც ფეოდალური ეროვნომიყის განვითარების, ქართული ფეოდალური საზოგადოების განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ეტაპზე გადასვლის კანონზომიერი შედეგი. კვლევაში ხაზგასმულია ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბების მნიშვნელობა, ქართული სამეფო-სამთავროების მონაწილეობა და საკუთრივ, ქართლის როლი საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში; მეორე მხრივ, საქართველოს მახლობელი აღმოსავლეთის, არაბთა სახალიფოს, ბიზანტიასა და სომხეთთან ურთიერთობის საკითხები („თბილისის საამიროს ისტორიიდან“, „ჰაბიბნ იბნ მასლამას დაცვის სიგელი“, „არაბთა მფლობელობის ხასიათი საქართველოში“, „ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში“, „საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის ისტორიიდან“ და ა.შ.)

ქართული ურბანისტიკის მნიშვნელოვანი შენაძენია მ. ლორთქიფანიძის გამოკვლევა, მიძღვნილი VIII-XIV სს. ქართულ დოკუმენტურ და ნარატიულ წყაროებში დამოწმებულ არაბული სახელწოდების სამოხელეო ინსტიტუტებისადმი (ამირა, შურტა, მუჰთასიბი, ამიდი, რეისი, მურაბი), რომელსაც ავტორი სულ განსხვავებული ასპექტით განიხილავს ვიდრე ივ. ჯავახიშვილი და შ. მესხია. კერძოდ, საქალაქო წყობილების ამ ინსტიტუტების საქართველოში შემოსვლისა და დამკვიდრების გზები და თავისებურებები. ავტორმა დაადგინა საქართველოში არაბულ-მუსლიმანური სახელწოდების ინსტიტუტების შემოსვლის გზები: 1. არაბთა მფლობელობა საქართველოში და თბილისის საამიროს არსებობა. 2. საქართველოს მკიდრო ურთიერთობა აღმოსავლეთის მუსლიმანურ სამყაროსთან და სავსებით მართებულად ასკვნის, რომ ქართული ქალაქების სინამდვილეში არსებული არაბული სახელწოდების ინსტიტუტები შინაარსობრივად განსხვავდებიან სახალიფოს ქალაქებში არსებული ინსტიტუტებისაგან, რაც მათზე ქართული სინამდვილის ზეგავლენით აიხსნება. ორიგინალურია მ. ლორთქიფანიძის გამოკვლევაში „ვაზირის“ ინსტიტუტის კვლევა, რომელსაც ორგანულად უკავშირებს ქართულ ნიადაგზე წარმოშობილ „უხუცესთა“ ინსტიტუტს და სამართლიანად ასკვნის, რომ თუ ერთი მხრივ, ფეოდალური საქართველოს სავაზირო უკავშირდება არაბული სახელწოდების ტერმინს (ვაზირს), მეორე მხრივ, გენეტიკურად ქართულ „უხუცესთა“ ინსტიტუტს და თავისთავადი მოვლენაა, ადგილობრივ ნიადაგზე აღმოცენებული.

მარიამ ლორთქიფანიძის მრავალმხრივი მოღვაწეობის ერთ-ერთი უბანია ქართული ისტორიული აზროვნების კვლევა აგიოგრაფიული მწერლობის ბაზაზე, სადაც საგანგებო ყურადღებას უთმობს სამოქალაქო საისტორიო მწერლობის საკითხს და ქართული სამოქალაქო საისტორიო მწერლობის წარმოშობას წინაქრისტიანული ხანის ისტორიულ აზროვნებასთან აკავშირებს.

თავისი გამოკვლევებით მან გააღრმავა ქართული საისტორიო პრობლემების კვლევა. საგანგებოდ შეისწავლა ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობა და წარმოაჩინა ამ ეპოქაში ქართული სახელმწიფოს შექმნის ცდებში ბიზანტიურ-სოციალური საფუძვლები; ასევე XI-XII საუკუნეების საქართველოში ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნის პოლიტიკურ-სოციალური და იდეური წინამძღვრები და წარმოაჩინა საქართველოს როლი იმდროინდელი კავკასიური სამყაროს მასშტაბით.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მ. ლორთქიფანიძის როლი საქართველოს ისტორიის პოპულარიზაციის საქმეში; მდიდარი ქართული შუასაუკუნოვანი საისტორიო წყაროების რუსულად თარგმნასა და სათანადოდ კომენტირებას, (ანონიმი ავტორის „მატიანე ქართლისა“, ¹ „სუმბატ დავითის ძის ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“) საკავშირო და საერთაშორისო საპარეზზე გატანისა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შეტანაში, რამაც ავტორს ფართო პოპულარობა მოუპოვა საქართველოს ფარგლებს გარეთ. იგი ფართოდ ეწევა სალექციო პროპაგანდას რესპუბლიკის, სსრკ და საზღვარგარეთის მასშტაბით. აქტიურად მონაწილეობს კონფერენციებზე, სესიებზე და სიმპოზიუმებზე. /მოსკოვი, ლენინგრადი, ერევანი, რიგა, ვენა, ბუქარესტი, სან-ფრანცისკო, ათენი და ა.შ./

ყოველივე რაც ზემოთ მოგახსენეთ, მ. ლორთქიფანიძის სამეცნიერო მუშაობის მხოლოდ ერთი ნაწილია. მაგრამ ჩემი დახასიათება არასრული იქნება თუ მოკლედ არ შევეხეთ მისი მრავალმხრივი მუშაობის რამდენიმე მხარეს. კერძოდ პედაგოგიურ მოღვაწეობას, რომლითაც ფასდაუდებელი წვლილი შეაქვს კადრების აღზრდის საქმეში. ათი წელია იგი არის თსუ ისტორიის ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგე, ისტორიის ფაკულტეტზე კითხულობს საქართველოს ისტორიის ფეოდალური ხანის, ქართული ისტორიოგრაფიის ზოგად კურსებს, მახლობელი აღმოსავლეთის შუა საუკუნეების ისტორიას და სხ. მისი თაოსნობით შეიქმნა „საქართველოს სოფლის ისტორიის შემსწავლელი სამეცნიერო ცენტრი“.

თავისი ენერგიული, მაღალკვალიფიციურად წარმართული სამეცნიერო-პედაგოგიური მუშაობის შედეგად დღეს, საქართველოს ისტორიის კათედრა მოწინავეთა რიგებშია. მისი ხელმძღვანელობით გაიზარდა მეცნიერების რამდენიმე კანდიდატი, არის მრავალი საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტა-

¹ შენიშვნა. გ. ჩიტაიას არქივში დაცულია მ. ლორთქიფანიძისადმი მიწერილი წერილი: „დიდად პატრიცემულო ქ-ო მარიამ, ნება მიბოძეთ უღრმესი მადლობა მოვახსენოთ ძვირფასი ნობათისათვის „მატიანე ქართლისა“. თარგმანი ბრწყინვალეა, შესავალი და კომენტარები ძვირფასი. თქვენ თქვენი თარგმანით შეიძლება სიცოცხლე მიანიჭეთ ორიგინალის ავტორს და ფართო გზაზე გაიყვანეთ დიდ მკვლევარებში.“

იმასაც მოგახსენებთ, რომ იმდენად დიდი მოთხოვნილება ამ თარგმანზე მოსკოვსა და ლენინგრადში, რომ იქვერ შოულობენ და ჩვენ გვთხოვენ დახმარებას წიგნის შექმნაში.

ქ-ნო მარიამ, დღემოდმა ხელი მოეშარათოს ახალი და ახალი წარმატებებისათვის. დავშთები მარად თქვენი პატივისმცემელი გიორგი ჩიტაია. 15. 5. 76“ [თ. ც.].

ციების ოპონენტი. თავისი შინაარსიანი ლექციებით და გადმოცემის ბრწყინვალე ორატორული ნიჭით ფართოდ ნერგავს უნივერსიტეტის კედლებში ქართული თველი ხალხის, მისი მდიდარი ისტორიის სიყვარულსა და პატივისცემას.

მნიშვნელოვანია მ. ლორთქიფანიძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. ის არის საზოგადოება „ცოდნის“ თავმჯდომარის მოადგილე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის, საქართველოს ისტორიის სექციის თავმჯდომარე, ისტორიის ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ენთოგრაფიის ინსტიტუტის სპეციალიზირებული სამეცნიერო საბჭოს წევრი და რამდენი კიდევ სხვა. სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ყველა უბანზე ნ. ლორთქიფანიძე სათანადო ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობს. იგი ქართული ისტორიკოსთა ბრწყინვალე ტრადიციების ღირსეული გამგრძელებელი და სახელოვანი წარმომადგენელია, რაც მაძლევს უფლებას მისი კანდიდატურის წარსადგენად საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ – კორესპონდენტის ვაკანსიაზე შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის სპეციალობით.

1983

წიგნობა

О НАДЗЕМНЫХ СКЛЕПАХ В ХЕВСУРЕТИИ*

Веками длившийся у хевсур процесс разложения родового строя при детальном анализе и тщательном изучении выявляет ряд ценных особенностей их быта.

Отличительная особенность этого быта, на которую исследователями не обращалось внимания, особенность, которая выделяет Хевсуретию из других горных районов Грузии и делает ее исключительной среди них, — это хевсурское альпийское хозяйство, основанное на ведущей роли крупного рогатого скота. Тогда как окружающие хевсур горские племена — пшавы, мохевцы, тушины, — давно ведущие хозяйство с мелким рогатым скотом (овцеводство), на основе этого хозяйства создали особый образ жизни, хевсуры, находясь в таких же приблизительно природных условиях, как и соседи, имея с ними почти одинаковое жилье, замкнулись в горных ущельях и цепко держались за свои традиции.

Даже в печатной литературе нашла отражение преданность хевсура своим мрачным скалам и нелюбовь к отлучке и выселению из своей родины (см. стихотворение известного поэта-этнографа Р.Эристова «სამშობლო ხევსურისა» - «Родина хевсура»).

Эта особенность хевсурского хозяйства тем более интересна и заслуживает самого тщательного изучения, что культурно-исторические корни этого хозяйства находятся в Передней Азии, в той культурной ее области, где возникло разведение крупного рогатого скота.

Хозяйство хевсур, почти всецело основанное на разведении крупного рогатого скота, наряду с другими явлениями, дает ряд своеобразных особенностей в материальном и социальном быту, а также в религии и прочих надстроечных категориях. Эти весьма важные особенности связаны с вопросами большого принципиального значения. Таковы вопросы: о характере и особенностях родового строя в условиях существования альпийского хозяйства, о длительности процесса разложения родового строя в этих же условиях, о процессе классовообразования и т.д. Некоторые из этих вопросов по своему значению выходят далеко за пределы Кавказской этнографии.

* Доклад был прочитан на Всесоюзном совещании этнографов в 1937 году в Ленинграде [Т.Ц.]

Из частных особенностей хевсурского быта в качестве примера можно указать на ряд показателей, весьма характерных для хевсурского родового строя. В частности, даже такой, казалось бы, малозначительный элемент культуры, как маслобойка, и та – носит на себе отпечаток своеобразного хевсурского хозяйства. В этой же линии можно указать на хевсурский костюм, оригинальнейший феномен в Кавказской этнографической действительности. Он интересен не только своим покроем, но – еще больше – своими орнаментами, имеющими апотропейное значение и своими корнями восходящими к мироощущению и миропониманию хевсура дохристианских эпох.

Эффективное выявление этих особенностей возможно лишь при правильном методологическом подходе и интенсивном изучении этнографических явлений. Всесторонний охват предмета и необходимость добросовестного изучения подлинной действительности диктует вскрыть анализом начала, особенности и детали бытовых явлений, чтобы ясно представить общественное развитие и историческое прошлое во всех его конкретных своеобразиях, конкретном содержании и конкретных формах.

В одно время в вопросах изучения Кавказа и не только Кавказа, но и Европы с Сибирью, господствовала теория, которая почти все весьма важные исторические явления рассматривала как плод древнеиранских влияний. Так было, в частности, и в отношении религии. Еще V. Н e h n писал: «Иранское влияние имело огромное значение для европейских народов»¹.

С легкой руки А. Веселовского и В. Миллера, иранизм и маздеизм были решающими моментами прошлого Кавказа, и все то, что не укладывалось в рамки иных влияний, объяснялось воздействием Ирана и его религий. Этой моде отдали дань крупнейшие ученые кавказоведы: М. М. Ковалевский, К. Иностранцев, Н. Я. Марр, И. А. Джавахишвили, Д. Кудрявский. Преувеличивают эту роль и А. Н. Генко², а также А. Хаханов³, О. Везендонк.

Точно также в одно время увлекались в археологических и лингвистическо-этнографических работах урало-алтайской и угро-финской теорией (Анучин, Вирхов, А. Веселовский, В. Миллер).

Акад. Н. Я. Марр свою монографию «Боги языческой Грузии по древнегрузинским источникам» (ЗВО, 1901, XIV, I) построил под большим влиянием этой теории, причем почти все наименования грузинских божеств у него оказались иранского происхождения. Впоследствии Н. Я. Марру

¹ V. Н e h n, Kulturpflanzen und Nauschtiere ebc, VII изд., 1874, стр. 506; в восьмом издании см. примечание Шрадера к этому тексту.

² А. Н. Генко, Из культурного прошлого ингушей, Записки коллегии востоковцев, V т., Л., 1930.

³ А. Хаханов, Месхи, ЭО, 1891, № 3–4.

пришлось отказаться от основных положений своей работы. В дальнейшем он писал: «Вслед за учеными: М.М.Ковалевским по обычному праву Кавказа, К.А.Иностранцевым, привлекавшим кавказские бытовые религиозные верования, и примыкавшим к ним историком И.А.Джавахишвили, учеником моим, нашедшим во мне в этом отношении полную поддержку, и я успел иранистическим разъяснением грузинского пантеона, установлением иранского происхождения названий языческих богов Грузии, казалось, доказать полную историческую несостоятельность начальной «сказочной» части грузинских летописных сведений о родной грузинской этнической религии ... Но по углублении наших знаний яфетического этнического мира, этой племенной основы и подосновы населения Кавказа, иранизм оказался миражом или результатом позднейшей адаптации местных или вообще переднеазиатских исконных яфетических этнокультурных явлений и форм под цвет или масть позднейших иранских культурно-исторических наслоений»⁴. Он же, критикуя Ковалевского, еще раньше отмечал: «М.М.Ковалевский в известном своем труде «Закон и обычай на Кавказе» (1890 г.) признал было уже остатком персидского маздеянства или огнепоклонства множество бытовых явлений и религиозных сказаний грузинского народа»⁵.

Источником такого переворота в научном мышлении оказались языковедческие факты. Этнографические материалы никем еще не привлекались на основе нового подхода и нового отношения к ним и потому многие старые теории продолжают держаться дольше, как например, теория М.М.Ковалевского относительно надземных склепов в Хевсуретии. По мнению М.Ковалевского, хевсурские надземные склепы носят следы влияния Авесты. Это положение вызывает к себе сомнение не только потому, что оно построено исключительно на формальных сходствах исследования. В корне неправильна вся установка исследования. Если даже допустить, что положение о влиянии Авесты на погребальные надземные склепы верно, это еще далеко не решает вопроса о влиянии маздеизма и иранизма на хевсурские верования.

Ибо спрашивается: склепы принадлежали хевсурам, действительно ли хевсуры захоронены в них? При отрицательном решении данного вопроса само собой снимаются в отношении хевсурских верований маздеизм и иранизм на основании существования надземных склепов.

⁴ Н. Марр, Яфетический Кавказ и третий этнический элемент в создании Средиземноморской культуры, МЯЯ, Лейпциг, 1920, стр. 9-10; его же – Избранные работы, т.I, Л., 1933, стр. 86-87.

⁵ Н. Марр, О религиозных верованиях абхазов, ХВ, т.IV, 1917, стр. 121.

Анаторские аклады. 1999 г.

При постановке вопроса в этой плоскости необходимо знать: 1. Ареал распространения надземных склепов в Хевсуретии; 2. Характер и инвентарь этих склепов.

Ареал распространения надземных склепов в Хевсуретии, по данным за последние 70-80 лет, весьма ограничен. Они зафиксированы около сел. Шатели, в местности, называемой Анатори, собственно на скалистой возвышенности у слияния р. Ардотис-цхали и Гурос-цхали.

Нужно заметить, что существующее в этнографической литературе указание на то, что хевсурами вообще надземные склепы называются **анатори**⁶, неверно. Хевсуры надземные склепы называют **акалдама**.

Так же неверно, что анатори – лишь географическое наименование местности. Анатори – название божества, как теперь выяснено, божества скотоводческого хозяйства, божества планет, имеющего родство с божествами абхазским **антар** и мегрельским **антари** и имеющего сходство с сумеро-вавилонским божеством и греческим **аратур**-и (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, т. I, ტფ., 1928, стр. 76-78).

Указанная выше местность, где расположены надземные склепы, названа так потому, что здесь же недалеко на горе имеется хевсурское капище (**хати**), посвященное анатори. Совершенно очевидно, существование капища, посвященного божеству анатори, дало название местности вообще,

⁶ Н. Худадов, Заметки о Хевсуретии, ЗКО РГО, в. I, стр. 88; Гурко-Кржиин, Хевсуры, журн. «Новый Восток», т. 20-21, М., 1928, стр. 168.

и в частности, месторасположению надземных склепов. Следует также указать, что в Хевсуретии на перевале из Лебаис-кари в Ардотисцах, в долине ущелья поблизости от вершины Борбало стоит капище-башенка, посвященная божеству анатори.

Всех надземных склепов у капища Анатори – восемь, считая за единицу один двойной склеп.

Надземные склепы на Хевсурской территории имеются также в с. Муцо, расположенном по ущелью Ардотис-цхали. По данным Урбнели, в селении Муцо хевсуры и кистины жили вместе. А в с. Шатили кистины могли быть служителями хати. М.Ковалевский указывает, что Муцо – недавно возникший аул. Наконец, они в числе трех имеются и в селении Ардоти по речке и ущелью того же наименования, как и селение (Ардотис-цхали).

Г.Ниерадзе в своем труде «Begrëbniss und Totenkulfind bei den Chewssuren» (Stuttgart, 1931, стр.31) ошибочно считает надземные склепы хевсурскими, имеющимися в «Дзвели насоплари». Он полагает, что «Дзвели насоплари» территориально принадлежат Хевсуретии, тогда как «Насоплари», как правильно указывает А. Шанидзе (см. его отчет о летней командировке 1913 г., ИАН, 1913, стр. 1072), лежит в Ингушетии, в Митхо (Сахапойское общество), следовательно, находится вне Хевсуретии. На некоторое время «Насоплари» и все Сахапойское общество при русском царизме административно входило в Хевсуретию в 40-50-х годах XIX в., но вскоре было опять присоединено к Ингушетии. Как известно, часть кистин – жителей Сахапойского общества в 1851 году выселилась в Кахетию в Панкисское (панкисти)⁷ ущелье, где населяют деревни Джоколо, Дуо-Сопели, Омало, Зенамхари, Хорбало и некоторые другие.⁸ Сахапойских жителей (кистин) ингуши называют metj, хевсуры – mĩTxo, а цова-тушины – mĩtxo. Здесь же нужно указать, что тот же А.Шанидзе имеющиеся в Насоплари надземные склепы считает принадлежащими ингушам.

Ареал распространения надземных склепов ясно показывает, что эти склепы расположены в лимитропных селениях Хевсуретии.

Как известно, Хевсуретия в географическом отношении делится на три основные части. Первую часть составляет Хевсуретия, которая расположена на Хевсурской Арагве и у хевсур носит название „Миргвал-Хевсурети“ или „Буде-Хевсурети“, что в переводе на русский язык значит гнездовая Хевсуретия. Территориально эта часть Хевсуретии находится по сию, южную сторону Кавказского хребта.

⁷ Этимологию qis-ti//qish-p-i//qish-ti, см. Н. М а р р , К истории передвижения афетических парадов с юга на север Кавказа, ИАН. 1916, стр. 1401–1402.

⁸ Ср. Р. Э р и с т о в . О тушинно-лишаво-хевсурском округе, стр. 92; Г. Р а д д е , Хевсуретия и хевсуры, стр. 54; А. Г е н к о , Из культурного прошлого ингушей, ЗКВ, т.V.

Вторую часть Хевсуретии составляет Хевсуретия, расположенная по ту северную, сторону Кавказского хребта. Она находится на истоках реки Ассы и у хевсур носит название **Архоти**.

Третья часть расположена также по ту сторону Кавказского хребта и находится по рекам Ардотис-цхали, Гурос-цхали и Шатилис-цхали и у хевсур же носит общее название „Мигма-хеви“.

Миргвал-Хевсурети или Буде-Хевсурети составляет основную и главную часть Хевсуретии; по количеству народонаселения и населенных пунктов она равна 4/5 всей Хевсуретии. Мало того, жители Миргвал-Хевсурети только себя считают хевсурами и потусторонних хевсурами не признают. Тогда как буде-хевсуры себя называют этнически племенным именем хевсури⁹, жители потусторонней Хевсуретии называют себя, живущих на притоках Ассы, - **архотиони** (архотец), или архотели, а живущих на реках Гурос- и Ардотис-цхали - **шатиони**¹⁰, наименования, которые произведены из географических названий¹¹

Нужно отметить, что буде-хевсуры с точки зрения приверженности старым традициям были более консервативны и менее поддавались движению вперед, несмотря на близкое соседство культурной Кахетии и Карталинии, чем архотцы и мигмахевицы. Поэтому у буде-хевсуров в быту сохранились многие элементы старины. Это явствует как из элементов материальной культуры (жилища, одежда, орнаменты), так и из социальных и религиозных пережитков. Утверждение Гурко-Кряжина, что Шатили у хевсур считается оплотом старого быта, хранителем традиций¹², не соответствует действительности. И вот, несмотря на такую традиционность в быту у пиракетской (ошибочно в литературе называемой «пиракительской») Хевсуретии, здесь не имеется ни одного надземного склепа, тогда как в пирикитской они зафиксированы в трех деревнях. Как было указано выше, эти деревни являются северными лимитропными деревнями, находящимися на границе с Ингушетией. Известно, что в Ингушетии надземные склепы сохранились массово. Почти в каждой деревне они зафиксированы. Мало того, Ингушетия, Чечня и

⁹ Последнее толкование термина хевсури: см. **Н. Марр**, К истории передвижения яфетических народов с юга на север Кавказа, ИАН, 1916, стр. 1398-1399, где этот термин толкуется как сложное двойное название – qevsur (qev-sor), причем sut//sor возводится к этническому наименованию tan-ar, племени, жившему на южном склоне Кавказского хребта от Военно-грузинской дороги, вплоть до Кахетии еще в XIII-IX веках, и dur-juk-ov. Ср. также **Н. Марр**, Кавказские племенные названия и местные параллели, ТКИПС, 5, 1922, стр. 4-5. А самая ранняя дата употребления в исторических источниках термина «хевсур» встречается в XVI веке (см. *თ. გორდენის, ჟინილიძის*, 33, 437.).

¹⁰ Следует указать, что и по наблюдению **А. Шанидзе**, хевсуры за перевалом сюда, на северном склоне, не носят названия хевсур (**Н. Марр**, К истории передвижения яфетических народов с юга на север Кавказа, стр. 1398)

¹¹ Здесь мы не останавливаемся на том, что географические наименования могут быть застывшими названиями родов, племен и народов.

¹² **Гурко-Кряжин**, Хевсуры, Новый Восток, т.20-21, стр.369.

Северная Осетия¹³ представляют основной ареал распространения надземных склепов. Их мы встречаем все еще за перевалом на севере в Тушеттии, в Цовате, на территории поселения тушин-цовцев и в селении Дартло¹⁴. Наряду с этим, на южном склоне Кавказского хребта надземные склепы отсутствуют. Отсутствуют они как в Прикиетской Хевсуретии, так и в Пшави, в Мтиулетии, в Южной Осетии, в Горной Раче и т.д.

Это отсутствие надземных склепов на юге Кавказа ставит вопрос о принадлежности их к Кавказскому северу в качестве характерного показателя племен и народов, исторически живущих или живших на Северном Кавказе. Вместе с тем, отсутствие этих склепов в Буде-Хевсуретии показывает, что такая форма захоронения покойников не может считаться общехевсурской.

В самом деле, из того факта, что мы надземные склепы имеем в Прикиетской Хевсуретии, собственно в лимитропных селах Мигма-хеви, нельзя делать обобщение, как это делает М.Ковалевский, да и Ниорадзе, и считать присущим всей Хевсуретии то, что в лучшем случае могло принадлежать лишь одной ее части.

Более того. Весьма ограниченный ареал распространения надземных склепов в Мигма-хеви ставит вопрос о принадлежности их вообще хевсурам.

Анаторские аекдами. Внешний вид. 1999 г.

¹³ В. Р. Пляцшкe, Die Tschetschenen, Hamburg, 1929, стр. 45-49 и 108.

¹⁴ По сведениям Радае (Хевсуретия и хевсуры), в Дартло еще в семидесятых годах жили также и кистины.

Ведь еще нужно доказать, что в этих склепах похоронены хевсуры и что хевсуры их соорудили.

Относительно инвентаря надземных склепов в Мигма-хеди-сацибури указать, что еще в 1929 году экспедицией Музея Грузии, кроме отдельных фрагментов ничего не было обнаружено ни в Анаторских, ни в Ардотских; в них по сей час в большом количестве сохранились лишь остатки человеческого скелета. Но судить об инвентаре этих склепов, а также и о формах захоронения мы можем, с одной стороны, по литературным данным, а с другой, по инвентарю Анаторских склепов, который хранится в этнографическом отделе Музея Грузии.

В 1913 году проф. А.Шанидзе удалось из Анаторских склепов доставить в Тбилиси коллекцию, весьма ценную с научной точки зрения. Эта коллекция тем более ценна, что она раздобыта еще тогда, когда эти склепы не были так безобразно расхищены, как они представляются сейчас.

Коллекция этнографического отдела Музея Грузии состоит из следующих предметов:

1. Женская рубаша холщовая (№477) с грудной прорехой посередине, с короткими рукавами, оригинальной кройки. Основная передняя и задняя часть из цельного куска материи, вставки имеются вдоль боков, внизу шире, кверху суживаются. Рукав вкроен в плечо, причем имеется небольшая вставка в нижнем соединении рукава с боковыми вставками. Шейный вырез сзади без возвышения. Грудная прореха и весь шейный вырез обложен полосатым шелком. Их связывают парные «застежки» из шнушков.

2. Женская рубаша холщовая (№478) с грудной прорехой сбоку, как воротник, так и прореха обложены полосатым шелком. Рубаша состоит из одиннадцати кусков. Внизу пришивка холщовая. Рукав с четырехугольной вставкой, постепенно суживающийся к кисти руки. Любопытен нашивной орнамент у переднего подола. Грудная прореха застегивается накладными «застежками» из шнура.

3. Детская рубаша (№ 486) из полосатого холста с подкладкой серого цвета из хлопчатобумажной ткани.

4. Фрагмент рубахи (№ 478) – синий, полинявший холст, мужской с широким воротником и с грудной прорехой сбоку, украшен шелковой надлепкой, парные застежки из шнура, налицо три пары.

5. Фрагмент рубахи, вероятно, женской, с весьма низким воротником и грудной прорехой сбоку. Застежки из шнура, налицо 3 пары.

6. Кушак холщовый (№ 488), длина – 198 см, ширина – 12 см, вытканый цветными полосками поперек.

7. Кушак холщовый (№ 487), длина – 190 см, ширина – 9 см.

8. «Чоха» холщовая, серого цвета, стеганная, оригинальной выкройки, состоит из пяти нижних долей, верхняя часть из цельной материи, воротник

широкий; грудная прореха посередине, с «застежками» из шнура; застежки-ваются и рукава у запястий.

9. Волосы женские заплетенные: на концах вплетены толстые нитки.
10. Деревянные бокалы (№№ 1–5), из них №№ 1–2 – точенные.
11. Земля, завернутая в холст.
12. Фрагмент сафьянового чуйяка с костью человеческой ноги.
13. Деревянные поножи.
14. Железный нож в деревянных поножах, ручка с роговой накладкой.
15. Кожаный кисет, швы простые.
16. Фрагмент (половина) самшитового (?) гребня.
17. Деревянный мундштук.
18. Кожаный пояс с железным набором.

Среди коллекций, доставленных из надземных склепов Анатори в Музей Грузии, имеются и другие фрагментарные предметы – трудно поддающиеся определению.

Помимо этого инвентаря, в надземных склепах зафиксированы разными исследователями и другие предметы, как то: люлька, пандури (музыкальный инструмент), подвязки к ноговицам и прочее, что в общем ясно указывает на определенный тип захоронения.

К сожалению, доставленный из надземных склепов в Музей инвентарь не снабжен детальным паспортом, вследствие этого мы лишены возможности точно указать, из каких склепов те или иные предметы инвентаря доставлены.

Несмотря на это, весьма показательно, с нашей точки зрения, присутствие среди них комка земли¹⁵.

Мало того, в Ингушетских надземных склепах, по имеющимся данным, инвентарь аналогичен вышеописанному инвентарю наших склепов. Те же составные части костюмов, отдельные элементы домашнего обихода, преимущественное, если не исключительное употребление холста.

К сожалению, описание инвентаря этих склепов не содержит элементов костюма, что лишает нас возможности сравнение довести до конца.

В линии конструкций особенность, являющаяся характерной для надземных склепов, - ступенчатая кровля – встречается и в подземных и полуподземных склепах. По определению Уваровой, они относятся к V–IX векам. Но ступенчатая кровля в тех или иных разновидностях имеется и в северокавказских дольменах. По дольменам аналогия идет дальше. Как известно, культура дольменов, так же, как и вообще типичная мегалитическая

¹⁵ В Ингушских надземных склепах «под головой детей бывали положены подушечки, наполненные землей» (Л. Семенов, Археологические и этнографические разыскания в Ингушетии 1928 и 1929 гг., Изв. Инг. Н.И., т. II–III, стр. 278); Г.М., История Ингушетии, Орджоникидзе, 1932, стр. 33.

культура на Кавказе, имеет преимущественное распространение лишь на Северном Кавказе, лишь в западной его части. Памятники этой культуры встречаются помимо Северного Кавказа (дольмены, кромехи и т.д.) в России и далее, от Западной Франции, в Испании и вдоль северного берега Африки до самой Нильской долины.¹⁶ По новейшим данным мегалитическая культура засвидетельствована и в Океании (Индонезия, Новая Гвинея и др.), где форма погребения, аналогична нашей надземное захоронение трупов (в родовых лодках) и хранением их рядом с костями предков.

Помимо этого предполагается, что надземные склепы нашего типа со ступенчатой двухскатной кровлей стали сооружаться около XII–XIII века. За ним следует расцвет ступенчатой кровли, применение ее на башнях и использование ее в качестве декоративного элемента приблизительно в XIV–XV вв., после чего начинается упадок этого стиля. Эпоха расцвета ступенчатой крыши в Ингушетии совпадает с эпохой христианизации края, шедшей из Грузии, когда в Ингушетии и сооружаются христианские культовые здания с грузинскими надписями. В эту эпоху сооружение маздеянских могильных склепов едва ли допустимо. По народным преданиям, сооружение мигмаhevских склепов приписывается грузинской царице Тамаре. В этом отношении весьма любопытна легенда, записанная доц. В.В.Бардавелидзе в 1929 г. в сел. Ардоти.

В прежнее время в с. Ардоти жил некий человек Ант'а Мургос. От него размножились ардотцы. Один из его сыновей Звиада поселился напротив села, за рекой на горе. У него было пять сыновей, из них один хромым. Однажды он увидел во сне, что идут жамны (мор) и его предупреждают, как спастись. Он поступил так, как его наставили. Встал ночью и совершенно голым лег на мосту. Пришли три жамна (мор) ... Бросили троякого рода стрелы: в кого попадали стрелы с черной головкой, тот тотчас же умирал, в кого попадали стрелы с красной головкой, - умирал на третий день, в кого попадали стрелы с белой головкой – тот сходил с ума (убитые этими стрелами жители с. Ардоти похоронены в этих склепах ардотских). Сперва подстреленные стрелами с красной головкой похоронили убитых стрелами с черной головкой, затем – умерших от стрел с красной головкой стали хоронить сумасшедшие, которые постепенно вымерли. Спаслась лишь одна семья Звиадаури, и поэтому всех жителей с. Ардоти называют по этой фамилии «звиадовыми». Не вдаваясь в анализ по существу этой легенды, мы отмечаем, что, во-первых, легенда указывает на весьма отдаленную, поскольку здесь фигурируют лук и стрелы, эпоху захоронения в надземных склепах и, во-вторых, совершенно не связывает

¹⁶ В. Ген., культурные растения и домашние животные в их переходе из Азии в Грецию и Италию, а также и в остальную Европу. Историко-лингвистические эскизы, перевод с немецкого, СПб., 1872, ст. 61.

их с маздеянскими похоронными обычаями. Ведь в самом деле, как известно, маздеянский похоронный обычай предполагает три различных момента в процессе захоронения. Первый момент включает в себя выставление трупа по крайней мере на две ближайшие ночи, следующие за смертью, в расположенном где-нибудь в поселке небольшом домике, наз. «ката»; второй момент – перенесение трупа в специальную постройку в отдалении от села, в такие места, где предполагается присутствие пожирающих трупы собак и клюющих их хищных птиц. В этих целях эта постройка (дахма) должна была удовлетворять условиям свободного доступа этих животных. Более того, известны древнейшие формы дахм – без крыш. Третий момент – спустя год кости покойника, освобожденные от мясистых частей, съеденных животными или истлевших и унесенных дождем, переносятся в специальное здание, так называемые астодоны – костехранилища.

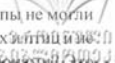
М.Ковалевский, считая хевсурские надземные склепы аналогичными персидским дахам, не учитывает ни отсутствия у них астодонов, ни ката. Можно было бы предположить, что «ката» и «астодон», бытовавшие в свое время, исчезли впоследствии, так что из старого ритуала остались отдельные элементы, отдельное сооружение в виде дахмы. Вероятно, так нужно понимать М.Ковалевского. К.Иностранцев, разбираясь в вопросе осетинских надземных склепов, становится на другую точку зрения. По его предположению, эти склепы представляют из себя не дахмы, а астодоны, воспринявшие в себя дахму. Нужно указать, что Иностранцев свое предположение выдвигал лишь в качестве постановки вопроса.

Если разобраться по-настоящему, то можно прийти к заключению, что хевсурские надземные склепы не могут являться ни дахами, ни астодонами, ни их комбинацией. Во-первых, хевсурские склепы снабжены лазом, которые прикрывались заслонками¹⁷. Существование заслонок лишает эти склепы функции дахмы. М.Ковалевский полагает, что сделанные в капелище отверстия дают свободный проход и птицам и зверям, так что отпадание мышц от костяка могло быть результатом не одного только процесса гниения¹⁸. На самом деле отверстия прочно закрывались, и доступ зверей и хищных птиц был абсолютно невозможен.

Далее Ковалевский утверждает, что Ардотские склепы имели несколько отверстий, из которых некоторые служили для того, чтобы дать свободный проход и воздуху и дождевой воде. Фактически утверждения Ковалевского не соответствуют действительности. Отверстия в стенах Ардотских склепов никак не могли способствовать проходу дождевой воды.

¹⁷ Г. Радае, *op.*, стр. 255.

¹⁸ М. Ковалевский, *op.*, стр. 91.

Поэтому нужно полагать, что хевсурские надземные склепы не могли выполнять функции дахмы: они не допускали хищных животных и не пропускали дождя. Но может быть, они могли служить астоодоном? Это предположение совершенно недопустимо, поскольку нигде не засвидетельствовано в этих склепах исключительное присутствие костяка. Все склепы, поскольку они фиксированы, содержат эргологический инвентарь, присутствие коего исключает захоронение костяков отдельно. В надземных склепах Ковалевский фиксирует существование посередине склепа углубления наподобие канавы, а в Муцо – яму, выложенную кладкой насухо. Этот факт подлежит проверке, поскольку на существование подобных ям и канав не указывает никто из тех лиц, которые занимались надземными склепами в Муцо, среди них и те, которые раскапывали склепы. Если даже предположить существование подобных ям, то они вряд ли могли считаться почетным местохранилищем для костяков. Поэтому предполагать их астоодоном в дахме едва ли возможно.

Точно также отпадает предположение о том, что надземные склепы сочетают в себе и дахму, и астодон. Поскольку исключается присутствие каждого из них, нужно признать исключенным их присутствие совокупно. Помимо этого, ведь и сама форма захоронения, по существу, отлична от захоронения по требованию Авесты и маздеизма.

В наших склепах покойники были похоронены не только в одежде, но вместе с ними присутствуют и другие предметы обихода. Эти предметы фигурируют и в том перечне, который мы привели выше. Некоторые авторы в надземных склепах находили и люльку. В нашем инвентаре имеется комок земли, присутствие которого в склепе никак не может увязаться с маздеистским воззрением на этот священный элемент.

С другой стороны, можно смело утверждать, что костюмный инвентарь хевсура в корне отличается от такого же инвентаря склепов. Объяснение такого расхождения давностью времени, тем, что со времени последнего захоронения в склепах покойников хевсуры абсолютно изменили свой костюм, едва ли выдержит критику.

Ведь по датировке эти склепы едва древнее 200–150 лет. Предположение за такой короткий срок коренного изменения хевсурского костюма: изменения выкройки, материала и орнаментов, зная консерватизм хевсурского быта, едва ли допустимо. До нас дошли типы хевсур в красках конца XVIII и начала XIX века, в основном дающие стабильные компоненты костюмов мужских и женских¹⁹. Комплекс хевсурского мужского костюма состоит из следующих элементов: перанги, нипхави (брюки), «чоха», бандулеби, хевсурские куди. Чоха

¹⁹ Атлас датва, Paris, 1826.

по своей выкройке совершенно отличается от чохи из мужского инвентаря, она отличается и своим материалом. Чоха у хевсур исключительно шерстяная. Точно так же перанги шерстяная; у нее оригинальный нагрудник, снабженный любопытными орнаментами. Брюки также сплошь шерстяные. Каламани – из невяленой кожи и прочее. По женскому костюму:

1. „Садиацо“, длинная шерстяная рубаха с пришивками ниже колен и оригинальным грудным параги.
2. Шерстяной пояс к ней.
3. „Кокло“, верхнее платье оригинальной выкройки, тоже шерстяное.
4. „Бачичеби“, шерстяные ноговицы.
5. „Пеха“, вязанные чулки на кожанной подметке.
6. „Сапухре“, перчатки шерстяные.
7. „Сатаури“ (кокошник), шерстяной.
8. „Мандили“ (головной платок), шерстяной.
9. „Чикила“ (головной платок), шерстяной.

Как видно из вышеперечисленных составных элементов костюмов („талавари“ – по выражению хевсур), они по своей выкройке и материалу абсолютно разнятся от элементов костюма из склепов. Помимо этого, хевсурский костюм в корне отличается от костюма инвентаря склепов своими орнаментами. Этот отличительный признак совершенно выделяет хевсурский костюм из кавказских этнографических костюмов и делает его вполне оригинальным среди кавказских костюмов. Пристутствие на хевсурских мужских костюмах орнамента-креста оказалось достаточным для А. Зиссермана²⁰, чтобы решить, что мы в лице хевсур имеем остатки крестоносцев. С него и начинается эта легенда, которая живуча вплоть до наших дней (см. кинофильм Госкинопрома Грузии «Последние крестоносцы»), даже в научных кругах. Между тем, эти кресты по своему происхождению почти ничего не имеют общего с христианством и тем более, с крестоносцами. Эти кресты встречаются не только на мужских хевсурских костюмах, но и на женских. Они же вместе с другими орнаментами в большом разнообразии имеются в качестве апомропейных элементов, отражающих злых духов от носителя этих элементов орнаментов. В хевсурской действительности этих элементов дано богатое разнообразие. Они имеются на тканях, на дереве и на металле. Они же засвидетельствованы весьма ценными хевсурскими терминами, факт, свидетельствующий о самобытности этих элементов. Чем больше украшены подобными орнаментами костюмы мужчин, женщин и детей, тем больше владелец такого костюма защищен от вреда злых духов, тем больше он не поддается действиям их чар и тем более он счастлив в этой жизни. Этих

²⁰ А. Зиссерман, Очерки Хевсуретин, «Кавказ», 1851, 22.

орнаментов мы не находим в инвентаре надземных склепов в Хевсуретии; их нет и в инвентаре надземных склепов Ингушетии. С другой стороны инвентарь хевсурских склепов аналогичен с инвентарем ингушских склепов по материалу, по орнаменту и, надо полагать, и по выкройке. Точно так же по типу сооружений эти склепы сходны.

Учитывая все вышесказанное и принимая во внимание то обстоятельство, что склепы расположены в лимитропных селениях Хевсуретии, можно прийти к заключению, что они не хевсурские.

А это, в свою очередь, означает, что находить у хевсур маздеизм в связи с нехевсурскими надземными склепами – ошибочно.

Но если даже мы на минуту согласимся и будем считать, что эти склепы хевсурские, то и тогда трудно будет доказать, что они в какой-либо мере имеют отношение к маздеизму. Ведь не всякое надземное захоронение можно объяснить маздеизмом. Общая этнография знает немало народов, у которых покойники не хоронятся в земле, но эти народы тем не менее ничего общего не имеют с маздеянством (см. Weile, Buschan, Бартольд и т.д.).

В частности, нам кажется, что и сообщение Аполлона Родосского о похоронном обряде колхов, согласно которому колхи мужчин-покойников вешали на деревьях, а женщин хоронили в земле, объяснять маздеизмом нельзя. В этом обычае мы имеем акт, связанный с тем мировоззрением, по которому небо являлось мужским началом и потому ему посвящались покойники-мужчины, а земля – женским, и ей отдавались покойницы. Этот обычай скорее всего вытекал из общего религиозного воззрения колхов и должен иметь свое объяснение на почве их самобытных религиозных верований.

Наряду с вышесказанным, следует отметить, что в погребальном обряде хевсур мы имеем ряд самобытных элементов.

Хевсурский похоронный обряд требовал обмазывания покойника коровьим маслом, на него надевали сперва белую рубаху, затем – синюю или пеструю, а сверху – красную и лишь поверх всего этого на покойника надевали «чоху» или «коклу» из красного сукна. Нередко все это заготавливалось заранее, еще при жизни. Материал для рубах покупался также заранее. Она должна была быть льняной.

Обмазывание покойника коровьим маслом и одевание его в льняную рубаху находят свое объяснение в древнейшей культуре льна и разведении крупного рогатого скота у грузинских племен. Эта последняя особенность характерна и для хевсурского этнографического быта, что же касается культуры льна, известно, что эта культура имела весьма существенное значение в историческом прошлом грузинских племен; помимо данных Геродота, это подтверждается грузинскими письменными источниками и памятниками материальной культуры, сохранившимися на территории Грузии.

Что же касается одевания покойника в ткань разных цветов, не в пример маздеянскому ритуалу, - то этот обычай предполагает использование красок как средств оберега от злых сил.

Суммируя все сказанное, можно прийти к тем выводам, что теория господства маздеянства у хевсур, выставленная М.Ковалевским, в той части, которая основана на существовании надземных склепов, - ошибочна.

М.Ковалевский полагает, что иранская культура наложила свою печать на кавказскую и ее влияние на северном склоне Кавказского хребта сказалось гораздо раньше, чем на южном. Далее автор полагает, ввиду того, что описанные выше усыпальницы весьма похожи на упоминаемые в Авесте и расположенные в «Пирикительской» Хевсуретии, т.е. в той, которая тянется по южному склону Главного хребта, этот культурный элемент получен из Ирана в эпоху правления в нем Сасанидов (стр. 120).

Итак, по мысли Ковалевского, надземные склепы в Хевсуретии должны относиться к эпохе II-V вв. нашей эры, эпохе, когда в Грузии политическое господство временами имело место и когда маздеизм и христианство боролись друг с другом не на жизнь, а на смерть. В эту эпоху действительно мы имеем ряд элементов иранского влияния в равнинной Грузии, но насколько далеко зашло это влияние в горах - этого мы не знаем. В частности, по линии надземных склепов в основной части Хевсуретии, так же, как и у мохевцев, тушин, пшавцев, не имеем. Расположенные в Пирикитской Хевсуретии и в Тушетии надземные склепы на самом деле расположены за перевалом, по ту сторону Кавказского хребта, а не по южному склону, как обычно полагает Ковалевский. Эти склепы, как было выяснено, относятся к северной культурной зоне и для картвельских горских племен являются чуждыми. Мало того, как выяснено выше, эти склепы имеют самобытное происхождение, увязываются, по существу, в одну непрерывную цепь постепенного развития могильных сооружений (начиная примерно с начала эпохи металла до начала XIX века). По Ковалевскому, исключается внесение этого элемента осетинами, ибо по его мнению, они давнишние пришельцы на Северном Кавказе, когда еще *dakht* не было у иранцев. На самом деле сами осетины - сравнительно недавние насельники этого края. В современной литературе передвижение аланов в Дарьяльском ущелье относятся к первому веку н.э.²¹ В этом отношении этот аргумент совершенно справедливо исключается. С другой стороны, предположить, что надземные склепы в своем поступательном движении, двигаясь с юга, не сохранились у самых консервативных хевсур (буде-хевсур), а на севере сохранились у ингушей и других, мало вероятно.

²¹ E. T u b l e r , Klio, n. IX, l.pz., 1909, стр. 14.

Ювелирные мастерские тбилисских золотых дел мастеров были расположены на одной улице, на так называемом «серебряном ряду». Ювелирная мастерская, в которой работали 2-3 человека, называлась «мастерской», а та, в которой работали 5-6 человек, – «фабрикой». Работающие в «мастерских» и «фабриках» делились на мастеров, подмастерьев и учеников. У золотых дел мастеров имелись свои цеховые организации, в которых были «устабаши» староста, благочестивые («аскакали»), казначей, знаменосец и посыльный. Цеховая организация подчинялась определенным правилам и твердо защищала традиции. Она имела также и знамя.

Среди находившейся в отделе этнографии Музея Грузии коллекции знамен цеховых организаций находится и знамя тбилисских ювелиров. Оно (коллекция №67–26/7) представляет четырехугольную голубую шелковую ткань длиной в 137 см, шириною – 97 см, к одному краю которой пришита бахрома (кисточки). На знамени с обеих сторон масляными красками нарисованы портреты святых, покровительствующих цеховой организации. На одной стороне нарисован Св. Георгий, сражающий копьем дракона, по обеим сторонам Св. Георгия нарисованы ангелы. На другой стороне ткани даны изображения Христа и ангелов. Рисунки на обеих сторонах украшены растительным орнаментом. Тут же есть и надписи; на одной стороне надписи на грузинском и русском языках, а на другой – на русском и армянском. Грузинская надпись читается так: «ოგრომ Wedlebis baira Ri ivan mirimanovis (Sie) dros 1889 w.»; армянская, русская надписи одинаковы и читаются так: «Знамя сереброделмастеров во время Ивана Мириманова 1889 г.».

Древко знамени круглое, с железным наконечником, покрашенным в темно-красный цвет. На древко насажены серебряный пузырь и острие копья. На пузыре нарисован черной растительный орнамент. Здесь же находим две грузинские надписи, которые гласят: 1) «ოქრომჭედლების ბაირალი ივან მირიმანოვის (Sie) დროს 1889 წ.» («Серебряный пузырь знамени сделан в 1889 г., во время старшинства Ивана Егиазаровича Мириманова»), 2) «1889 წელსა ქრისტეშობის 24 არტემ სოსიას ძე გრიჭუროვის ხელოვნება» («24 декабря 1889 г., мастерство Артема Сосиевича Грикурова»). Обе надписи выполнены замечательной чернью. Тут же отметим, что пузырь такого рода тбилисские ремесленники называли «грузинским пузырем».

К древку привязаны цветные кисти. Длина древка – 304 см, острия копья и пузырька – 47 см.

В коллекции знамен цеховых организаций кроме знамен золотых дел мастеров, в Музее Грузии есть еще и знамя «акиков» (ювелиров). Так как из

организации золотых дел мастеров акики выделились по приказу русского правительства, а до того они входили в одну с золотых дел мастерами цеховую организацию и соблюдали общие правила и обычаи. Мы приведем описание знамени акиков.

Четырехугольная вишневого цвета шелковая ткань знамени акиков длиной в 146 см, а шириною – в 109 см, один край которой обшит зеленой бахромой. На одной стороне надпись: «Знамя бриллианщиков 1883 г. 15 мая», а на другой: «Ювелирное цеховое знамя, 1883 г., 15 мая». На древке – железный наконечник (дерево покрашено в темно-красный цвет), а также металлический пузырь и острие копья. Длина древка – 306 см, пузырька и острия копья – 54 см. На ткани с одной стороны масляными красками нарисован Св. Георгий, сражающий копьём дракона, а на другой стороне – благовещение. Оба рисунка украшены растительным орнаментом.

Следует отметить, что вышеописанные знамена золотых дел мастеров и акиков основными составляющими их элементами похожи на хевсурские знамена.

Действительно, типичные хевсурские «сасанатло бораки» состоят из тех же самых частей, которые даны в основном знамени цеховой организации.

Хевсурское знамя состоит из древка «сакадреби», острия копья и «занзалаки». Знамена «сахато» и цеховой организации одинаково имеют пузырь, острие копья и древко. Что касается «сакадреби», они являются лоскутками шелковых или ситцевых материй в виде платков, которые молящиеся жертвовали святилищу. Наверное, знамя цеховой организации было украшено раньше такими жертвенными платками, которые впоследствии, при царизме, были заменены цельным куском ткани. С тех пор и начали рисовать на нем.

Единственный элемент, который не встречается в знамени цеховой организации, это – «занзалаки». Однако, наверное, это объясняется модернизацией знамени цеховой организации.

Вообще следует отметить, что мы не имеем сведений о древнейшем виде знамен цеховой организации; до нас не дошли описания старинных знамен.

Даже лица, описывавшие и изучавшие в XIX веке цеховые организации, лишь мимоходом или даже совсем не упоминали знамена цеховых организаций. Например, Гакстаузен пишет: «Bei öffentlichen Aufzügen, Z.B. bei Bergäbnis einen qolowa (Stadthauptes), geht jede zunft abgesondert zusammen; Fahnen und Embleme sind wenigstens bei einigen Zünften gebräuchlich».¹ Несмотря на то, что это сведение – фрагментарно, оно все-таки интересно настолько, насколько свидетельствует о наличии знамен и эмблем для некоторых цеховых организаций тогда, когда еще тбилисских цеховых организаций не коснулась «реформа» царского правительства.

¹ А. Н а х т а у с е н , Transkaukasien, 11, Leipzig, 1856, 83. 200.

По сведениям И. Гришашвили², знаменосцем цеховой организации («амкари») особо выбирали человека, которого называли «аламдари».

Так же, как и на знамени золотых дел мастеров, на знаменах других цеховых организаций был нарисован святой, покровительствующий этой организации. По литературным данным известно, что покровителями котельщиков и кузнецов считались Иован и Тобел – предки грузин. Также на знамени сапожников был нарисован Св. Елия, кожевников – богородица, вино-торговцев – виноград, плотников – Ноев ковчег, гончаров – Бог, пекарей – Христос, Адам и Ева.

В цеховых организациях тбилисских золотых дел мастеров были ремесленники различных национальностей. Здесь встречались грузины, армяне, дагестанцы и др. В конце XIX и начале XX веков были известны ювелиры: Семен Арджеванидзе, Георгий Илуридзе, Петр Мамулашвили, Нико Асатиани, Голико Серопов, Давид Умикашвили и др.

По законам цеховой организации, ученик изучал ремесло в течение 5-6 лет. Следует отметить, что у имеретинского ремесленника ученик занимался 6 лет, а у мастера из Восточной Грузии – 5.

После этого ученика испытывала группа благочестивых. Испытуемый должен был сделать какой-нибудь образец ювелирного изделия, например, кольцо, серьги и др. Если благочестивые одобряли его работу и вместе с тем ученик имел хорошую характеристику своего мастера, то ему присваивали степень подмастерья.

Взаимоотношение между учеником и мастером определялось соответствующим договором. По окончании учебы ученик преподносил мастеру подарки; в других случаях мастер назначал ученику малое жалование. По сведениям, полученным от ювелиров Р.Варданишвили и Т.Джикия, подмастерье работал на жалование. Он имел право оставить своего мастера, однако не мог открыть собственную мастерскую и принять заказы без разрешения мастера.

Через некоторое время, когда подмастерье накапливал соответствующую сумму и вносил ее в кассу цеховой организации, он получал право просить «благословения» в мастера, что происходило весной. В один день «амкари» ювелиров со знаменем цеховой организации шел за город. Рядом со знаменем процессию сопровождал и «посвящаемый», который был опоясан широким шелковым поясом со вдернутым в нем ювелирным инструментом «симкаши». За городом, в саду посвящаемый подмастерье угощал их. Устабаши цеховой организации благославлял его, произносил соответствующие молитвы, брал в одной руке оба больших пальца посвящаемого и три раза давал ему

² И. Гришашвили, Литературная богема старого Тбилиси, Тифлис, 1926, стр. 44 (на груз. яз.).

пощечину. После этого, по одним сведениям, подмастерье снимал шелковый пояс и передавал его устабаши. А по другим сведениям, новопосвященный 3 дня носил шелковый пояс. По материалам Ахвердова, подмастерье во время посвящения преподносил устабаши шелковый головной платок, в одном конце которого были завязаны 3 мускатных орешка. Тот же автор пишет, что в Турции подмастерье кроме шелкового платка преподносил устабаши и «килари». Так или иначе, во всяком случае, скрывание больших пальцев и пощечина составляли главную часть посвящения, после которого подмастерье становился настоящим ремесленником и полноправным членом цеховой организации.

Заслуживает внимания то обстоятельство, что в акте благословения подмастерья, несмотря на то, что он дошел до нас лишь в фрагментарном и измененном виде, в одной части сохранены элементы древнейших времен.

Само собой ясно, что главной целью обычая посвящения была инкорпорация нового члена в объединение цеховой организации. Соответственно этому, обычай предусматривал два момента. Первый - пощечина - была символическим выражением зрелости посвящаемого, а второй - «связывание» больших пальцев выражало «связывание» и соблюдение правил (законов) цеховой организации. Это последнее являлось настоящим договором (т.к. хелтшекрулеба - т.е. связывание руки обозначает договор), главная мысль которого состояла в том, что новопосвященный должен был строго соблюдать правила цеховой организации. На это обстоятельство указывает благословение, произносимое во время посвящения, в котором говорится: «С сегодняшнего дня будешь носить звание мастера и получаешь право на существование своим ремеслом ... Научи своих учеников тоже честному труду и относись к ним так, как мы обращались с тобой».

Факт, что «связывание» больших пальцев является символическим выражением договора, подтверждается многими показаниями.

Это явно можно увидеть и в том обычае, который зафиксирован у Тациты в его «Анналах». Тацит пишет: «В то же самое время Радамист увел его [Митридата - царя Армении] в ближайший лес с целью, чтобы там жертвоприношением подтвердить богам перемирие. У царей обычай: при установлении дружеского союза перекрещивают правые руки и связывают вместе свои большие пальцы, и когда концы пальцев нальются кровью, колют и выпускают кровь и поочередно сосут ее. После этого договор считается тайным союзом, который, якобы, освящен кровью».

Такого же рода клятву-договор засвидетельствовал Геродот у лидийцев и мидиян.

Тот же Геродот в V книге описывает видоизмененный вариант того же обычая. По Геродоту, скифы во время клятвенного договора вливали в

глиняную чашу вино и кровь договаривающихся; в ту же чашу клали меч, стрелы, боевой топор и метательное копьё. После этого долго пили из чаши вино и кровь как договаривающиеся, так и пригласившие вельможи.

Видоизмененные аналоги этого обычая до последних времен сохранились у населения горного Кавказа. Этот обычай в Пшави называют «*ფიც-ვერცხლით დაძმობილება*».

Приведем один пример. Обычно обе стороны обращались к какому-нибудь старшему человеку с просьбой: «мы хотим побрататься, побратай нас». Тогда старший человек просил чашу с пивом или рог с водкой. Один из побратимых брал в руку чашу; старший человек с обнаженной головой соскабливал в чашу серебро, поминал пшавские святилища, а потом произносил: «пшавские святилища, способствуйте, благоприятствуйте этим побратимым, вселите в них братскую любовь и доверие». В это время новопобратимые давали друг другу выпить пиво или водку из чаши или рога с серебром. В этом обычае вместо вина и крови представлены пиво, водка и серебро.

Своеобразный вид клятвы-договора кровью был сохранен в хевсурском обычае «*ყურმუჭრილი ყმა*».

Когда какой-нибудь хевсур сомневался в благочестии хевсура из другого рода, этот последний должен был в оправдание пойти на могилу какого-нибудь представителя этого рода и там себе «срезать ухо». Посредники уводили враждующих на могилу. Обвиняемый становился на могилу и произносил: «Если я виновен в этом деле, пусть ляжет на меня грех Хунчи (имя покойного) и да буду я его покорным («с отрезанным ухом») рабом». Посредники царапали ухо обвиняемого так, что несколько капель крови падало на могилу, после чего снимали с него обвинение. На основании этих данных становится ясным выражение «раб с отрезанным ухом» (= покорный раб), в котором выражается прямой смысл этого слова.

Следует отметить, что древневосточные договоры тоже содержат интересные для нас детали.

На основании вышеприведенных аналогов становится ясным, что хотя обычай связывания больших пальцев, выполняемый во время благословения подмастерья, дошел до нас в измененном виде, однако он все-таки должен истекать из древнейших времен и своим содержанием выражает устойчивость клятвы и договора в деле соблюдения правил цеховой организации.

Во главе цеховой организации ювелиров стоял „устабаши“, который управлял ее делами. Устабаши избирался собранием ремесленников (мастеров) цеховой организации. Следует отметить, что права и обязанности цеховой организации охватывали ее экономические, социальные и религиозные моменты.

Обычай древнейших времен, которые были засвидетельствованы в цеховой организации (знамя, посвящение), явно указывают на то, что это

профессиональное объединение ведет свое начало с давних времен. Кроме вышеуказанных данных, об этом свидетельствуют и другие сведения.

О существовании цеховых организаций в Турции XVIII века упоминает Евлей Челеби³. В описании Стамбула Евлей Челеби отмечает, что большинство ремесленников этого города составляют греки, армяне, грузины, евреи, албанцы и персы.

Евлей Челеби пишет, что святым покровителем ювелиров считался Давид. Подобно Давиду, золотых дел мастера тоже применяли во время работы наковальню и молот. По сведениям Челеби, в 20 лет раз устраивали празднество, на котором собирались ювелиры из разных вилайетов. На этом празднике, который длился 10 дней, имело место благословение подмастерья в мастера. Подмастерья для посвящения платили 100000 курушей. Во время благословения, по обычаю, подмастерье били по ногам плетью из проволоки.

О цеховых организациях Персии того же века подробно рассказывает Шарден.

В то же самое время в Грузии, в частности, в Мегрелии, засвидетельствовано существование немалого числа ювелиров. Арканджело Ламберти в описании Мегрелии пишет: Леван Дадиани «заказал множество серебряных и золотых, отделанных драгоценными камнями, икон. В течение 10 лет более 20 золотых дел мастеров работали над изделиями для церкви»⁴.

Цеховая организация существовала и в Средней Азии⁵ времен монголов. Тут, как и в Турции, ремесленники принадлежали к разным национальностям.

Существование этой организации засвидетельствовано и в Аравии первых веков господства арабов, а также в Византии IX–X вв., а в последующих веках – сперва в Италии, а потом – в остальных странах Западной Европы.

Заслуживает внимания то обстоятельство, что цеховая организация имела место и в Малой Азии, что явствует из переписки Плиния Секунда и императора Траяна. Из переписки видно, что это объединение называлось «эранос» и что оно было характерным явлением для Малой Азии. Кроме того, следует отметить, что этот термин в греческом языке кажется позаимствованным. Эти два обстоятельства – специфичность этой организации для Малой Азии и ее название – наводят на мысль, что это объединение могло бы иметь связь с эпохой расцвета ремесленничества в Малой Азии (IX–VII вв. до н.э.). Что касается термина, можно допустить, что он, подобно названию *ρυσος* перенят греческим языком от древнейших аборигенов Малой Азии.

³ В. Горбунова, Евлей Челеби о стамбульских ювелирах, XII, ТОВ, т. III, Гос. Эрмитаж, 1940, стр. 318-319.

⁴ Арк. Ламберти, Описание Мегрелии, Тбилиси, 1928 г., стр. 26.

⁵ А. Белинский, Участие ремесленников в городских производствах в Средней Азии. XI–XII вв. ТОВ, т. II, 1940, ст. 190.

Однако цеховые организации засвидетельствованы в Асуретии.

Характерная черта этой организации следующая: во главе организации стоял старший ремесленник, который прежде всего являлся посредником между правительством и членами объединения. Представители одного ремесла вместе устраивали мастерские.

Учеников обучали в разные сроки: для изучения ткачества требовалось 5 лет, тески камня — 4 года, изготовления войлока — 2,5 года, хлебопечения — 1 1/4 года. Ученик не платил за учебу, он только готовил подарок для мастера ко времени окончания учебы. Подмастерье работал у своего мастера. Заслуживает внимания то, что в то время условия подготовки ученика были оформлены договором. До нас дошло несколько таких договоров.

Руководствуясь вышеприведенными данными, можно сказать, что существование цеховых организаций всегда и всюду не было связано с существованием феодализма. Вышеприведенный пример подтверждает, что эта организация засвидетельствована и в рабовладельческом обществе. Если к этому обстоятельству прибавить и то, что цеховая организация существовала в Малой Азии IX-VII веков до н.э., можно допустить, что цеховая организация у грузинских племен существовала гораздо раньше VI века. Это соображение тем более допустимо, что ранее упущенная ступень общественного развития грузинских племен — рабовладельчество — восстановлена в результате исследования акад. С. Джанашиа.

Таким образом, засвидетельствованное в нашей этнографической действительности ювелирное дело в определенных частях ведет свое начало с древних времен. В нем сохранились: 1) предметы древнейшей формы, 2) древнейшие элементы орнамента, 3) старые технические приемы и 4) древние обычаи цеховой организации.

Это главное положение нашего доклада подтверждают и те предания, которые сохранились в древних источниках и в которых говорится о металлургии грузинских племен. Мы тут лишь мимоходом коснемся их.

В первую очередь, следует отметить сказание об аргонавтах, в котором встречаемся со сведениями о золотом руне. Каково бы ни было понимание этой легенды — шкура ли руно, с помощью которого колхи собирали в воде золото, или на руне было написано правило добывания золота — в обоих случаях легенда подразумевает добывание золота в Колхиде древнейших времен.

К этой же Колхиде, к одному из ее племен относится скифская легенда о золотых предметах (о золотой сохе, ярме, топоре и мотыге). Как разъяснил И. Джавахишвили, эта легенда относится к эпониму колхелов, племени колхов. Само собой ясно, что существование подобных предметов указывает на высокий уровень обработки золота.

Сообщение первое. В существующей скудной этнографической литературе по материальной культуре Абхазии, в частности, по сельскохозяйственным орудиям, мы имеем несколько ценных сведений, весьма важных для истории абхазских пахотных орудий. Эти сведения относятся ко второй половине века и к началу XX века.

В «Записках Кавказского общества сельского хозяйства» за 1868 год, в статье «Абхазия в сельскохозяйственном отношении» А. Пахомов писал:

«Употребляемый здесь (т.е. в Абхазии) плуг* похож на мингрельский. Эта плоско обтесанная кривулина коротким своим концом вставляется в треугольную подошву, на которую в местах с тяжелым грунтом надевается железный конусообразный наконечник. Для большего удобства управления орудием в задней стороне его приделывается стойка с рукояткой, пивким концом укрепленная в подошве, а другим, верхним, привязанная лыком или виноградной лозой или укрепленная деревянной перекладиной к углу или дуге, образуемым концами кривулины. На длинном конце кривулины, играющей роль дышла, делаются снизу зарубки, которыми дышло прикрепляется с помощью веревки к ярму».

Вместе с описанием у Пахомова даны два схематических рисунка пахотных орудий с соответствующими экспликациями. Достаточно бросить поверхностный взгляд на схематические рисунки Пахомова, чтобы заключить, что автор в своем описании имеет в виду две разновидности пахотных орудий. Эти две разновидности пахотных орудий у Пахомова даны в одном общем описании.

В объяснительном тексте к схематическим чертежам говорится следующее:

«Плуг № 1-й, совершенно тождественный с тем, который встречается постоянно в Мингрелии, употребляется постоянно в низменной части Драндского округа и при том всегда с железным лемехом» (рис. 1).

Рис.1. По Пахомову

Относительно второго вида пахотного орудия у Пахомова читаем:

«Плуг № 2-й, напоминающий собою плуг калабрийский, быть может, занесенный сюда еще генуэзцами, чаще встречается в Пицундском округе, и так как грунт там более легкий и рыхлый, то употребление лемеха железного тамошние крестьяне считают излишним. При пахании плуг устанавливается так, чтобы подошва была совершенно параллельна плоскости поля, и не дают ему глубоко зарываться, чтобы не мучить понапрасну животных. Обычно борозды не превышают глубины 3-х вершков на легких почвах, что для кукурузы было бы вполне достаточно» (рис. 2).

* Нужно заметить, что это название для описываемых пахотных орудий неточно.

У А.А.Миллера в 1907 г. относительно пахотных орудий в Абхазии зафиксированы следующие сведения: «Очищенное поле вспахивается сохой, запряженной буйволами. Простейшей сохой служит бревно, слегка лишь отесанное, с суком, на который надевается железный сошник. Сверху приделывается ручка (рис. 3,а). Другая соха, но с некоторыми усовершенствованиями, заимствованными у мингрельцев, также бытует у абхазцев. На дышло этого пахотного орудия имеется несколько отверстий, чтобы регулировать глубину вспашки, укрепляя ярмо в одном или другом месте»¹ (рис. 3, б).

Вышеприведенные данные позволяют установить три вида пахотных орудий в Абхазии XIX – XX вв.

Во-первых, пахотное орудие, у которого ручка приделана сверху к дышлу. Особо нужно отметить, что это пахотное орудие имеет резак.

Во-вторых, пахотное орудие с ручкой-стойкой, укрепленной в подошве нижним концом, а другим – привязанной лыком или виноградной лозой к дышлу.

В третьих, пахотное орудие с ручкой-стойкой, верхним концом укрепленной специальной перекладной к кривой части дышла.

Эти разновидности пахотных орудий по существу принадлежат к одному основному типу, который характеризуется изогнутым дышлом, всаженым в подошву. Этот тип во мно их своих вариантах имеет широкое распространение по всему Кавказу и вместе с тем является специфическим пахотным орудием картвело-кавказских народов. Из вышеперечисленных трех разновидностей пахотных орудий, первые два являются общими для мегрело-абхазской этнической среды. Третья разновидность пока что известна только у абхазов.

В указанной выше работе Пахомов ставил вопрос о калабрийском происхождении этой разновидности пахотного орудия и занесении ее в Абхазию генуэзцами.

Но соответствует ли действительности это предположение?

Современная этнографическая литература различает несколько основных типов пахотных орудий. Так, P.Leser в своей монографии *Entstehung und Verbreitung des Pfluges*, Мюнстер i, W., 1931, выделяет три основных типа пахотных орудий:

Рис.2. По Пахомову

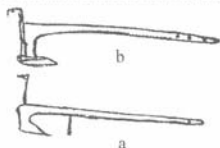

Рис.3. По А. Миллеру

¹ А.А.М и л л е р , Из поездки в Абхазию в 1907, Материалы по этнографии России, т.1, СПб, 1910, стр. 74.

1. Пахотное орудие с изогнутым дышлом (кривулиной – Pflüge mit Krümel).
2. Четырехстороннее пахотное орудие (vierseitige Pflüge).
3. Мотыжный плуг (Hackenpflüge).

Fr. Nopcea делит пахотные орудия на два основных типа:

1. Пахотное орудие с прямым дышлом - Stabpflug.
2. Пахотное орудие с изогнутым дышлом – Hackenpflug².

По R. Milke, имеются следующие основные типы пахотных орудий:

1. Пахотное орудие - копалка – Grabstockpflug.
2. Пахотное орудие с подошвой – Sohebalkenpflug.
3. Пахотное орудие с отвалом – Wenderpflug³.

Как эти, так и другие классификации пахотных орудий сводятся к установлению в основном двух типов пахотных орудий – это, с одной стороны, Hackenpflug, а с другой - Stabpflug. Это деление, в свою очередь, основано на учете тех примитивных орудий, которые предполагаются родоначальниками того или иного типа пахотных орудий. Так например, если постулируется происхождение пахотного орудия из мотыги, в классификации пахотных орудий имеется тип пахотного орудия – Hackenpflug, Charue-houe. В другом случае, когда постулируется происхождение пахотного орудия из заступа, в классификации пахотных орудий мы имеем – Stabpflug, Charue-bêche.

Действительно, если схематически представить себе основные элементы примитивного пахотного орудия – дышло, крюк (подошва) и рукоятку (см. схемы основных типов пахотных орудий, рис. 4)⁴, можно предполагать два основных типа пахотных орудий:

I. Часто рукоятка и крюк (подошва) составляют одно целое, в которое прорезано дышло приблизительно под прямым углом. В некоторых случаях

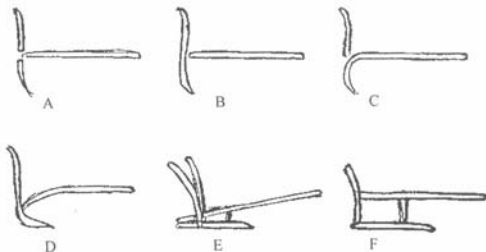

Рис.4. По Montandon'y

² ა. ნოტაია . ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბუღალის რაიონში, სმპ, ტ. IV, გვ. 187.

³ ა. ნოტაია . ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბუღალის რაიონში, ტ. IV, გვ. 187.

⁴ G. Montandon , Traité dethnologie culturelle, Paris, 1934.

в этом типе пахотного орудия дышло может отсутствовать и быть замененным бичевкой (см. рис. 4.В). Такая комбинация основных элементов пахотного орудия создает впечатление, что данный тип пахотного орудия произошел из заступа.

II. Не менее часто встречается тот случай, когда дышло и крюк примитивного орудия составляют одно целое, образуя кривулину. При этом рукоятка прикрепляется к дуге кривулины (см. рис. 4.С). Такая комбинация основных элементов пахотного орудия создает впечатление происхождения данного типа пахотного орудия из мотыги.

Но нужно иметь в виду, что указанные признаки основных типов пахотных орудий зачастую могут быть обманчивы¹.

Первый случай. Пахотное орудие в принципе кажется пахотным орудием мотыжного происхождения, на самом деле мы имеем «плуг-заступ». В заблуждение вводит его дышло, имеющее изогнутую форму (см. рис. 4. D).

Второй случай. Рукоятка и дышло самостоятельны и прикрепляются к подошве, скрещиваясь. При этом дышло совершенно прямое. Первое впечатление, что это «плуг-заступ» (см. рис. 4.Е). Встречаются и другие, смешанные формы и часто бывает трудно разобраться, с каким из основных плужных типов мы имеем дело. Еще труднее бывает определить то примитивное орудие труда, которое можно считать родоначальником пахотных орудий: заступ, мотыга, копалка, кирка или еще что другое.

Соответственно предложенным классификациям, были выдвинуты теории о моно- и полигенетическом происхождении пахотного орудия. Одни предполагают (Leser⁶, Bishop⁷ и др.), что все формы пахотных орудий

Рис.5. По С. Woolley'ю.

¹ С. Bishop, Origin and early diffusion of the traction plow, Smithson, Report f. 1937, p.532.

⁶ P. Leser, Entstehung und Verbreitung d. Pfluges, Munster i. W., 1931.

⁷ С. Bishop, Origin and early diffusion of the traction plow, Smithson, Report f. 1937.

Рис.6. По С. Woolley'ю.

произошли из заступа, другие (Hahn⁸, Braungart⁹) – из мотыги, а третьи (Nopcsa¹⁰, Montandon¹¹) – из мотыги и заступа.

Едва ли можем мы еще и теперь точно определить, как и когда именно появилось первое пахотное орудие. Но то, что оно могло возникнуть независимо (спонтанно) в более чем одном районе, кажется мало вероятным. Ибо, для возникновения этого сложного элемента культуры нужен был целый ряд культурных предпосылок (культурные знаки, одомашненный скот, годный в качестве тяговой силы, система обработки поля и др.). Все на сегодняшний день известные исторические данные свидетельствуют о моногенетическом происхождении пахотного орудия. Выдвинутая Эдуардом Ганом в конце XIX века теория о происхождении пахотного орудия и плужной культуры в Месопотамии нашла дальнейшее подтверждение, благодаря открытиям последнего времени в области древнейшей месопотамской культуры.

Первое неоспоримое доказательство применения пахотного орудия мы имеем в архаических сумерских отпечатках за 3500 лет до н.э. из царского могильника в Уре¹² (рис. 5 и 6). Принимая во внимание, что пахотные орудия, изображенные на Урских отпечатках, в некоторых своих частях более или менее развиты, мы вправе постулировать долгий предыдущий период его развития. Фактическое начало этого процесса должно восходить по крайней мере к началу 4-го тысячелетия до н.э. Известно, что в Урский период месопотамской культуры уже применялись животные в качестве тяговой силы, по крайней мере для колесных экипажей, а может быть, и в земледелии¹³.

Представленные в архаических сумерских отпечатках пахотные орудия состоят из подошвы, изогнутого составного дышла и рукоятки. Этот тип пахотного орудия есть тот основной тип, который имеет широкое распространение по всей Передней Азии, в частности, он является специфическим

⁸ Ed. Hahn. Die Entstehung der Pflugkultur, Heidelberg, 1908.

⁹ R. Braungart. Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker, an der Geschichte der Kulturpflanzen und Ackerbaugeräte in Mittel- und Nordeuropa nachgewiesen, Heidelberg, 1912.

¹⁰ Fr. Nopcsa. Zur Genese der primitiven Pflugtypen. Zeitschr. i. Ethnol., 51, 1919.

¹¹ G. Montandon. Traité d'ethnologie culturelle, Paris, 1934.

¹² C. Woolley. Ur Excavations, vol. 2, The royal cemetery, p.336. T.192, №12, Joint Exped. British Mus. and Univ. Pennsylvania.

¹³ C. Bishop. Origin and early diffusion of the traction plow, Smithson. Report f. 1937.

Рис.7. По Hrozny.

пахотным орудием картвело-кавказских народов. К этому типу относится и третья разновидность пахотного орудия абхазов.

Весьма показательно, что в древнейшем сумерском письме знак, изображающий пахотное орудие, тождественен изображениям Урского плуга¹⁴ (рис.7). Мало того, подобное изображение «плуга» имеется в китайском пиктографическом письме (XII - XI и VI вв. до н.э.) и египетских иероглифах¹⁵. Вр. Hrozny устанавливает заимствование пахотного орудия Урского типа из Сумер древним Египтом и древним Китаем в IV тысячелетии до н.э. (ср. сум. arin пахотное орудие, аккадск. erinnu, erittu, египетск. hebī, кит. luāi, вавил. lī'u, lē'u, кит. liei - charue, labourer, вавил. liu, lu - taureau, sauvage, boeuf)¹⁶. Вместе с тем, отмечает, что достижение в области изобретения пахотного орудия отнюдь не является единственным вкладом народа-пионера, сумеров в сокровищницу мировой культуры, но что они, сумеры, являются создателями металлургии, плотничества, клинописи, а в земледелии, помимо пахотного орудия, - мотыги. Ими же, может быть, был приручен и дикий бык¹⁷.

Вопрос о взаимосвязи древнейшего сумерского, картвело-кавказского и абхазского пахотных орудий будет рассмотрен в следующем сообщении.

* * *

Сообщение второе. Анализируя конструкцию древнейшего сумерского пахотного орудия, можно предполагать, что генетически этот тип пахотного орудия восходит к древне-сумерской мотыге. При этом нужно иметь в виду, что представленная у сумер мотыга была одновременно «мотыгой» и «заступом»¹⁸ (ср. рис. 1). Сумерское слово tag, точно так же, как и аккадское tagru¹⁹, обозначало одновременно и мотыгу и заступ. Указывая на это

¹⁴ Вр. Hrozny, La charue en Sumer-Akkad, en Egypte et en Chine, Archiv Orientalny, 1938, v.8, pp. 438-439.

¹⁵ Вр. Hrozny, La charue en Sumer-Akkad, en Egypte et en Chine, Archiv Orientalny, 1938.

¹⁶ Вр. Hrozny, La charue en Sumer-Akkad, en Egypte et en Chine, Archiv Orientalny, 1938; Вр. Hrozny, Sur quelque rapports entre Sumer-Akkad. et l'Egypte, au IV-e Millenaire anant J.C., Archiv Orientalny, 1938, v.8.

¹⁷ Вр. Hrozny, La charue en Sumer-Akkad, en Egypte et en Chine, Archiv Orientalny, 1938.

¹⁸ Вр. Hrozny, Sur quelques rapports entre Sumer-Akkad. et l'Egypte, au IV-e Millenaire avant J.C., Archiv Orientalny, 1938, v.8, p.371.

¹⁹ Вр. Meissner, Babylonien und Assyrien, I, Heidelberg, 1920, S. 194.

обстоятельство, Hrozny идет еще дальше. Он устанавливает существование у сумер мотыжной культуры, из которой у них же развилась плужная культура и утверждает, что сумерский термин *tag* - мотыга-заступ заимствован многими культурными языками. Сумерское слово *tag* имеется:

1. В египетском *tg*. На заимствование этого термина из аккадского указывал еще Макс Мюллер.

2. В аккадском - *taggu*;
3. В арамейском -;
4. В сирийском - *tagā*;
5. В арабском -;
6. В греческом -;
7. В латинском - *tagga*;
8. В итальянском - *tagga*;
9. Во французском - *marre, mare*.

Эти слова означают или мотыгу или заступ или и то и другое вместе.

Этот сумерский термин *tag*, по-видимому, имеет соответствия в картвельских и кавказских языках, как то: груз. **bar-i** - заступ, чеч. **biel** (y), **bielaš** (y) - заступ.

Акад. И.А.Джавахишвили в грузинском термине *bar-i* видел усеченную форму грузинских слов ***barg-i**(мотыга), **ark-i**(жабка) и мегр. **berg-i**(мотыга). Он же **ba-rg** || **be-rg** возводил к корню *gv*, который в древнегрузинском означал «культивировать растения»²⁰. По предположению Т.Гониашвили, чеч. **biel** выявляет семантическое и этимологическое единство с груз. **bel-ti** (дерн). Последний коренною частью должен восходить к грузинскому **bar-i**—заступ²¹.

Учитывая все вышеизложенное — существование у сумер мотыжного и плужного земледелия, бытование древнейшего Урского типа пахотного орудия, генетически восходящего к мотыге-заступу, и ряд других культурных приобретений, — предположение Hahn'a, Nopesa, Bishop'a и др. о месопотамском, точнее сумерском происхождении пахотного орудия кажется наиболее вероятным.

Рис. I. По Meissner'y

Между тем, в новейшей этнографической литературе находятся приверженцы старой теории Braungart'a, утверждающие о зарождении пахотного орудия в Северной Европе.

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I², ტფ. 1930, გვ. 212-214.

²¹ თ. გონიაშვილი, ლექსიკონი შეხვედრები ჩაზანურისა ქართველურ ენებთან, ენიშვის მოამბე, V-VI, გვ. 613.

Совсем недавно J.Friesen в статье²² пытался доказать, что самое древнее пахотное орудие в мире – это орудие, найденное в торфянике Walle (восточная Фрисландия), и что оно принадлежит эпохе неолита, автором датируется 3500 г. до н.э. Для установления даты Friesen использовал результаты исследования пыльцы найденного пахотного орудия.

Установленная Friesen'ом дата, при ее подлинности, дала бы нам пахотное орудие почти такой же давности, каким является древне-сумерское (Урское). Friesen полагает, что пахотное орудие из Walle постепенно распространялось из Балтики на юг, к Средиземному морю.

Но выставленная Friesen'ом дата, как это разъясняется и у Bishop'a²³, мало вероятна. Чтобы оправдать датировку автора, нужно, во-первых, допустить для доисторических северо-европейских народов совершенно независимый, их собственный очаг культурного развития, что не оправдывается историческими данными.

Во-вторых, нужно указать и на то обстоятельство, что как ни ценен анализ пыльцы для некоторых целей, однако такой способ установления возраста посторонних предметов, находимых в торфяниках, является гадательным.

В-третьих, пахотное орудие из Walle представляется скорее грубо сделанным, чем примитивным по форме, что совсем не одно и то же.

К сказанному нужно добавить, что по достоверным данным, пахотное орудие в Балтике стало известно в железном веке или, самое раннее, в бронзовом; ни Богоусланские скальные изображения пахотных орудий, ни пахотное орудие из Doestrup'a, по S.Müller'у²⁴, не ранее позднего бронзового века или раннего железного.

На основании вышеприведенных данных ясно, что орудие из Walle нельзя считать древнейшим плугом в мире и что на сегодняшний день древнейшим пока известным пахотным орудием является Урское, которое распространилось из Месопотамии во все страны света и, развившись, дало много дериваций.

В частности, путем постепенного усовершенствования оно достигло высшей ступени развития

Рис. II. По фотоснимку отд. этнографин Госуд. Музея Грузии.

²² J. Friesen. Der älteste Pflug der Welt: in Deutschland. Natur und Volk, 1934, B. 64, H. 3, S. 83-93.

²³ C. Bishop. Origin and early diffusion of the traction plow. Smithsonian Report f. 1937, p. 553.

²⁴ S. Müller. Urgeschichte Europas. Strassburg, 1905, S. 147.

среди картвельских племен, что мы и имеем в виде рачинского пахотного орудия. Как это было выяснено, рачинский *saxvneli* является венцом в развитии древних земледельческих орудий, ибо он, несмотря на простую конструкцию, эффективно выполняет функции плуга – комплексного пахотного орудия²⁵.

К этому древнейшему сумерскому орудью типологически относятся все три разновидности абхазских пахотных орудий (ср. рис. 2).

Но первые две их разновидности, абхазско-мегрельские, имеют сходство с этрусским пахотным орудием²⁶. Как известно, этрусское пахотное орудие было более усовершенствованное, чем бытовавшее в Италии на протяжении веков до прихода этрусков пахотное орудие. Появление этого усовершенствованного орудия в Италии связывается с теми передвижениями, которые привели к поселению в Италии этрусков, выходцев из Малой Азии.

Большое сходство между пахотными орудиями, этрусскими и мегрело-абхазскими, лучше всего объясняется их происхождением из общего источника – Передней Азии.

Относительно третьей разновидности абхазского пахотного орудия, т.н. «калабрийского плуга», нужно указать, что его сходство с Урским типом больше, чем типологическое.

Как указывалось выше, особенность, присущая абхазскому «калабрийскому плугу»²⁷, заключается в его перекладине. Эта перекладина прикреплена к верхней части стойки плуга и к дуге дышла. Она помогает устойчивости рабочей части плуга, создает удобство управления орудием и тем самым способствует эффективной распашке земли. Урское пахотное орудие перекладины между дышлом и стойкой не имеет. В нем эта деталь представлена между стойкой и подошвой. Однако абхазский тип перекладины имеется в других древневосточных орудиях, полученных путем постепенного развития Урского типа орудия [см. ассирийское пахотное орудие (рис.3)]. Имеется она и у современных сирийских плугов.²⁸

Рис. III. По Lesser'у

Следует иметь в виду, что вышеуказанная перекладина является характерной чертой для пахотных орудий с изогнутым дышлом (Урский тип),

²⁵ ვ. ბოჭიაა, რაჭული სახენელი, ენციკლ. მუშაზე, ტ. 1.

²⁶ ვ. ბოჭიაა, იქვე.

²⁷ А. Пахомов, Абхазия в сельскохозяйственном отношении, ЗКОСХ, 1864.

²⁸ Перекладины, имеющиеся в европейских Hunsplug'ax, явление новое.

древневосточное происхождение которых несомненно. Как известно, к этому основному типу относятся не только абхазские разновидности пахотных орудий, но и те из них, которые являются специфическими для картвело-кавказских народов²⁹.

Итак, наряду с общими типологическими чертами и эта особенность (перекладина) абхазского орудия третьей разновидности выдает ее древневосточное происхождение.

Все вышесказанное позволяет заключить, что третья разновидность абхазского орудия не только типологически восходит к древневосточным и древнегрузинско-кавказским пахотным орудиям, но его особенность, перекладина, имеет аналогию лишь в древних и современных переднеазиатских пахотных орудиях. В связи с этим выводом, предположение о занесении этого орудия в Абхазию генуэзцами из Калабрии в новую эпоху отпадает.

Это предположение лишено основания также и потому, что в калабрийском пахотном орудии мы не находим той особенности, которая характерна для абхазского типа, именно, «перекладины». Некоторое сходство калабрийского орудия с абхазским, как и вышеуказанные параллели этрусско-мегрело-абхазских аналогичных орудий, в данном случае объясняется допущением дериваций из общего источника – Древнего Востока.

Итак, существующие в Абхазии в XIX и XX вв. три разновидности этих орудий по существу принадлежат к одному основному типу – к пахотному орудью с изогнутым дышлом. Этот тип и его варианты имеют широкое распространение по всему Кавказу и являются специфическими пахотными орудиями грузин и других кавказских народов.

Грузинское и кавказское пахотное орудие типологически восходит к древнейшему сумерскому (Урскому) типу, к которому также относится и третья разновидность абхазского пахотного орудия.

Но помимо типологической общности последняя разновидность сходна и в деталях (перекладина) с древневосточным пахотным орудием, что также свидетельствует о ее древневосточном происхождении.

Все это неопровержимо доказывает несостоятельность предположения о калабрийском происхождении этого пахотного орудия. Калабрийское пахотное орудие через плуг Деметры само может восходить к древневосточному типу. Вместе с тем оно не имеет перекладки, составляющей характерную особенность третьей разновидности абхазского пахотного орудия.

²⁹ ვ. ნატაია, ქსნუჩი შიის ვლთანი, ენიშვის შოამბე, ტ. V-VI; Г. Чнтая, К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий. Сообщения Акад. наук Груз. ССР, т. I, № 3, 1941, стр. 294–295; მისივე, რაჭული საბუნელი, ენიშვის შოამბე, ტ. I; P. L e s e r, Reinische Pflüge, Ethnologica, III, S. 21.

По антропологически абхазы сходны западно-грузинскому антропологическому типу. Они говорят на абхазском языке, принадлежащем адыгейско-убыхской языковой группе, который в то же время обнаруживает известное родство с картвельскими языками; Однако культурные черты абхазских племен выявляют генетические и исторические связи с грузинским народом, которые нашли свое глубокое отражение в материальной и духовной культуре абхазов. Этому способствовала и общая религия - христианство.

С глубокой древности абхазские племена были связаны с грузинским народом и вместе с ними создавали богатую многовековую культуру и историю. Следует отметить, что название “абхаз” не всегда обозначала “апсуа”, по историческим данным оно означало “Лаз”¹.

Абхазия, которая расположена на юго-западных склонах Главного Кавказского хребта, горная страна, изрезанная глубокими ущельями, большей частью покрытыми густыми лесами. Лишь у берега моря тянется

¹ См. Г. Читая, Об этническом происхождении и населения древней Абхазии; Грузино-абхазская этнографические параллели. Труды, т. II, Тб., 2000, стр., 112–122; 122–131.

узкая низменная полоса. В лесах Абхазии наиболее ценными в промышленном отношении древесными породами являются самшит, грецкий орех, тис, дуб и др. Недра Абхазии известны богатейшими залежами каменного угля (Ткварчели), запасами барита и алебастра; имеются также серебряно-свинцовые, медные и железные руды. Богатая природа и мягкий климат дают возможность все побережье страны превратить в сплошной приморский курорт, а в горах создать горно-климатические станции высокого достоинства.

Корзина для ружения кукурузы

частично вытесняющие кукурузные поля. Из других отраслей сельскохозяйственного хозяйства выдающееся значение имеют табаководство, разведение чайных плантаций и цитрусовых культур.

Земледелие в Абхазии имеет давнишние традиции. В XIX-XX вв., по этнографическим данным, в Абхазии существовало три вида пахотных орудий: орудие с резаком и ручкой, приделанной сверху к изогнутому дышлу; орудие с ручкой-стойкой, приделанной к дышлу; орудие с ручкой-стойкой, прикрепленной специальной перекладиной к кривой части дышла. Все эти разновидности

Инвентарь для сбора и переноски винограда

Винодельческий инвентарь

близки широко распространенному на Кавказе основному типу пахотного орудия с изогнутым дышлом, вставленным в подошву.

Существовавшие в Абхазии в XIX и XX вв. разновидности пахотных орудий принадлежат, по существу, к одному основному типу – деревянному пахотному орудью с изогнутым дышлом и с железным сошником, которое имело широкое распространение по всему Кавказу и являлось специфическим пахотным орудием грузин и других кавказских народов. Установлено, что этот тип древневосточного происхождения, генетически восходящий к древнейшему сумерскому (урскому) типу пахотного орудия. Соха по-абхазски - **ацвматва**, что первоначально, по-видимому, означало «орудие быка».

После посева поле боронили. Борона имела весьма примитивный вид – она состояла из ряда жердей, заплетенных хворостом.

Густые леса способствовали распространению подсеčno-переложной системы земледелия, господствовавшей в продолжении долгих веков.

Созревшую кукурузу собирали и складывали в кукурузные амбары, а солому жали серпом и складывали высоко на срубленные до половины деревья. Кукурузная солома служила кормом для скота и для перекрытия крыш хозяйственных построек.

Молотили кукурузу в плетеных корзинах со средней перегородкой, через которую зерна просыпались вниз. Мололи ее на водяных мельницах. Еще раньше мололи ручными жерновами, которые изготовлялись самими абхазами.

Виноградарство издавна составляло одно из любимейших занятий абхазов. В Абхазии насчитывают до 30 сортов винограда, некоторые из коих высшего качества. В последние годы в абхазское сельское хозяйство стали внедряться низкоствольные высококачественные сорта винограда.

До того виноградные лозы сажали под деревья, откуда они поднимались по стволу и распространялись по ветвям. Сбор винограда производили в особые корзины с острым дном, которые затем на веревках спускали вниз располагавшиеся на деревьях сборщики. Выжимали его в долбленные колоды. Вино сохранялось в больших глиняных кувшинах, которые были зарыты в землю под особыми навесами.

Скотоводство также является старинным занятием абхазов. Прежде имелось больше свободных пастбищ, и поэтому эта отрасль хозяйства была развита несколько больше, но поголовье скота в своей массе было собственностью помещиков, так что больше половины крестьянских хозяйств не имели рабочего скота.

К самым давним и любимым занятиям абхазов относится пчеловодство, но оно также велось большей частью примитивными приемами. Улья представляли собой в большинстве случаев дуплянки.

С разведением табачных плантаций пчеловодство начало сокращаться, так как в районах табаководства мед стал получаться плохого качества.

Охота в прежнее время занимала довольно видное место в хозяйственной жизни абхазов. Одним из видов охоты, как индивидуальной, так и групповой, была охота с помощью ловушек и западней

Охотники

(а б н а з а р а). При групповой охоте добыча всегда делилась поровну между всеми ее участниками. Лучшими охотниками являлись пастухи. На летних пастбищах выделяли лучших охотников, которые систематически отправлялись охотиться на труднодоступные горные вершины. Самим охотникам доставались только шкуры и рога, служившие почетным украшением домов. Были семьи, в которых искусство охоты, а также все охотничьи принадлежности передавались по наследству от отца к сыну.

В настоящее время охотой, как промыслом, занимается сравнительно очень небольшая часть населения. Наиболее видной отраслью охотничьего промысла является ловля куниц особыми ловушками.

В старину рыболовством абхазы занимались в довольно больших размерах, но впоследствии роль этого занятия стала постепенно падать. В настоящее время в мелких горных реках стреляют форель из луков, стрелами с железными наконечниками.

Обеденные столики

В Абхазии в течение веков развивалось натуральное хозяйство и ремесло. Большое значение имели различные домашние и полудомашние промыслы: деревообработка, ткачество, гончарство, металлообработка; вырезали миски, кружки, ложки и др. Старинным домашним промыслом было ткачество. Его сырьевую базу составляли продукты животноводства (овечья шерсть) и земледелия (лен, конопля, хлопок).

Поселения абхазов усадебного типа. Усадьба от усадьбы отстоит на 1/2 км, а все селение тянется на 10 и более км. Разбросанность, как во всей Западной Грузии, так и в Абхазии составляла и поныне составляет характерную черту поселения. Усадьба была огорожена плетнем, бревенчатым забором, частоколом. Жилые и хозяйственные постройки находятся большей частью в середине усадьбы, вокруг же располагаются виноградники или фруктовые сады,

ბერიკები

მუზა

ნიღბები

მუხიკოსხეხი

ეთნოგრაფიული ეტიუდები
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ძველადგილისურა ზეჟი
(მხატვარი ზ. წერეთელი)

огороды и кукурузные поля. Характерным для абхазской усадьбы является большой двор перед домом, который служил местом многочисленных собраний во время свадеб, похорон, поминок; летом во дворе обедали, принимали гостей. Зачастую группы усадеб и целые поселки заселены однофамильцами.

Старое жилище

В Абхазии в прошлом преобладали деревянные постройки – плетеные, бревенчатые, дощатые. По конструкции они разделяются на два вида: круглые или полукруглые строения с конической крышей и четырехугольные постройки с четырехскатной крышей.

Древнейшим типом абхазского жилища была круглая плетеная хижина с конической крышей из папоротника и с земляным полом, без окон и без дымового отверстия над очагом. Этот старинный круглый тип плетеных жилищ сменился плетеными постройками четырехугольной формы, которые делались обширнее, чем круглые плетенки.

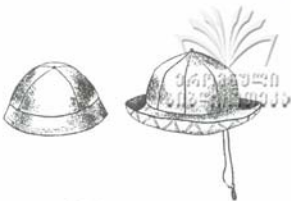
Их покрывали большей частью дранью, приделывали обыкновенно по две двери – одну против другой, и с течением времени в них стали устраивать окна. Эти усовершенствованные плетеные жилища впоследствии уступили место деревянным постройкам имеретинно-мегрельского типа.

В настоящее время большинство абхазов живет в деревянных домах с широкими деревянными галереями, но нередки и двухэтажные дома. Старый тип плетеных жилищ очень часто стоит около центрального помещения, и он используется в качестве кухни (ა მ ა ც უ რ თ ა), для склада хозяйственной утвари или как помещение для скота.

Хозяйственные постройки абхазов – сарай для коз, сарай для буйволов, кукурузный амбар и т.п. – также представляют собой круглые и четырехугольные плетенки, поставленные на столбах или сваях, в общем напоминающие постройки в Мегрелии, Гурии и Имеретии. Лестницей чаще всего служит бревно с вырубленными на нем ступенями или дощатая

лестница с набитыми поперек планками.

Старинный национальный костюм абхазов совершенно вышел из употребления. Некогда верхняя одежда мужчин делалась из войлока. Куртку сшивали из овечьих шкур. На голову надевали высокие конические войлочные шапки, впоследствии замененные барашковыми шапками.

Войлочные шапки

В настоящее время обычной национальной одеждой мужчин является черкеска, надеваемая поверх ситцевого бешмета. Под бешметом носят рубашку, тоже из ситца; ниже талии надеваются шерстяные или бумажные шаровары, а под ними кальсоны.

Типичный головной убор абхазов – б а ш л ы к . Обычная обувь – кожаные чуйки, носятся также сапоги и ботинки.

Охотники для ходьбы по снегу пользуются снегоступами, состоящими из небольшого, овальной формы деревянного обруча, переплетенного ремешками.

В прежнее время в большом употреблении были б у р к и , теперь их заменяют пальто. Вообще, надо заметить, что за советский период национальный костюм быстро уступил место городскому.

Старинная женская абхазская одежда состояла из длинного ситцевого, а у богатых – шелкового бешмета, который застегивался на груди красивыми металлическими (часто серебряными) застежками, и широкого фасона шаровар с очкуром для стягивания. В старину абхазка носила род деревянных башмаков – х о д у л е к .

Этот костюм был заменен бешметом без упомянутого рода застежек и узкими шароварами из ситца или другой материи. Обувью служили чуйки или туфли, а женский головной убор состоял из обыкновенного платка, туго завязываемого сзади. В настоящее время абхазские женщины носят городские наряды и городскую обувь.

Обычной национальной пищей абхазов являются: м а м а л ы г а , сдобный кукурузный хлеб, острая приправа к ним, приготовленная из

Абхазки в национальной одежде (XIX в.)

сока гранатов, кизила, слив и пр. с перцем; из молочной пищи – кислое молоко и сыр разных видов из коровьего и козьего молока. Вместе с кислым молоком нередко подается сотовый мед. Из мясных блюд потребляют жареную или вареную баранину, жареную курицу и пр. Излюбленным напитком является вино. Делается иногда и напиток из меда.

В старом быту абхазов засвидетельствован ряд социальных явлений, ведущих свое начало с первобытно-общинного строя. Таковы: пережитки кровной мести, взаимопомощь, гостеприимство, почитание стариков, культ родовых патронов и проч.

Среди абхазов в прежнее время кровная месть считалась обязательной не только для близких родственников убитого, но и для самых отдаленных. Однако, в первую очередь, обязанность кровной мести лежала на сыновьях убитого. Если не удавалось отомстить сыну, обязанность мести переходила к внуку и т.д. Пока родня убитого не выполняла своего долга кровной мести, она не могла успокоиться. Исполнив священный долг мести, кровомстители шли на могилу убитого сородича и объявляли ему, что он уже отомщен и потому может успокоиться.

Примирение кровников среди абхазов, как и среди других народов Кавказа, совершалось в торжественной обстановке и сопровождалось установленными для этого обрядами. Обычно в таком случае выполнялся обряд усыновления: убийца прикасался губами к груди матери, жены или сестры убитого и таким образом усыновлялся семьей убитого. Иногда делалось и обратное – семья убийцы усыновляла кого-либо из семьи убитого; обыкновенно брат убитого прикасался к груди жены, сестры или матери убийцы.

При выполнении этого обряда с обеих сторон собирались для участия в церемонии самые почетные лица. Церемония была связана с большими подарками со стороны семьи убийцы. Часто кровная месть между двумя семьями, тянувшаяся многие десятки лет и сопровождавшаяся многочисленными жертвами с обеих сторон, после совершения обряда прекращалась.

Первобытно-общинные отношения ярко выражены также в широко распространенной среди абхазов взаимопомощи. Взаимную помощь абхазы оказывают друг другу как в разного рода хозяйственных работах, так и в других важных случаях жизни, как то: при вступлении в брак, в случае смерти кого-либо из членов семьи, при всякого рода бедствиях и пр.

Во время возникновения новой семьи родственники и соседи считают своим долгом помочь ей кто чем может. При отсутствии у новосельца кукурузы они снабжают его кукурузой до нового урожая. При постройке дома соседи и родственники доставляют ему из леса строительный материал; мужчины принимают непосредственное участие в возведении постройки, женщины обмазывают дом глиной и т.д. При женитьбе новобрачных

одаривают домашней птицей, скотом, деньгами и проч.

Взаимопомощь была особенно развита в сельскохозяйственных работах. При выполнении сезонных работ – выпалывании, уборке урожая – крестьянин созывал на помощь соседей, и иногда 30-40 человек приступали к работе, с песнями и шутками. По окончании работы хозяин устраивал участникам угощение.

Помимо этого, существовали супруги. Для распашки участка земли малосостоятельных хозяев организовывался «составной плуг»: один давал быка, другой – плуг, третий – работника и т.д. Этот «составной плуг» пахал землю один день у одного участника, другой день – у другого и т.д.

Таким же порядком, общими силами производили полоть кукурузных полей ... Сначала все работали у одного, затем – у другого, третьего и т.д. Угощение происходило на общие средства участников работы в доме того крестьянина, чье поле в данный момент обрабатывалось.

Взаимопомощь оказывалась и в женских работах (ткачество, пряжа и проч.). То же наблюдалось в случае смерти кого-либо из сельчан. Родственники и соседи оказывали помощь пострадавшей семье при похоронах и устройстве поминок деньгами, доставкой вина, провизии и т.п.; вся община, к которой принадлежал покойник, принимала участие в рытье могилы, приготовлении гроба и погребального одеяния, уходе за скотом и проч. Взаимопомощь широко практиковалась и во время стихийных бедствий – пожаров, наводнений, уничтожения посевов от засухи, града и т.д.

До последнего времени среди абхазов ярко проявлялось почитание стариков и вообще – уважение к старшим. При появлении старшего мужчины все присутствующие вставали. Молодой человек в присутствии почетных стариков обыкновенно не садился, даже если старик предлагал сесть. За столом старшему всегда предоставлялось первое место. Ему первому подавали мыть руки перед едой и после еды. Он первый провозглашал заздравный тост. Если двое ехали верхом, младший обязательно должен был находиться с правой стороны, иначе его могли осмеять как не понимающего обычая. При верховой езде втроем старший занимал место в середине; младшие ехали по сторонам и т.д. Почитание стариков и вообще уважение к старшим было общим явлением у всех кавказских народов, подобно гостеприимству.

Абхазы. Фотография
Д. И. Ермакова. 1867 г.

Гостеприимство всегда составляло отличительную черту абхазов, являясь не только простым обычаем, но скорее – священным, нерушимым долгом и как бы законом, нарушение которого вызывало в отношении нарушителя всеобщее порицание. Гостю оказывается заботливое внимание и почет. Для него немедленно готовят угощение. В прежнее время гостю на ночь (если он оставался ночевать) мыли ноги. Хозяин дома обязан защищать своего гостя от возможных обид. Оскорбление гостя хозяин дома принимает за личное оскорбление и прежде мстил обидчику. Почетного гостя, предварительно хорошо угостив, при отъезде провожает вся семья. При этом ему оказывают всяческие услуги, например, при посадке на лошадь поддерживают стремя и т.п.

Подлинно народной религией абхазов было язычество, которое в течение времени подвергалось некоторому влиянию со стороны христианства и отчасти со стороны мусульманства.

Христианство проникло в Абхазию еще в VI веке. Оно развивалось среди абхазов под воздействием христианской культуры Грузинского государства. С XVI столетия, под влиянием турок, начало распространяться и мусульманство сунитского толка. Однако в бытовом укладе абхазов до недавнего прошлого удерживались, главным образом и преимущественно, пережитки домусульманских и дохристианских верований.

Характерной особенностью этой народной религии было представление о «долевых божествах». По старым убеждениям абхазов, бог един, но бесконечно множественен в долях. Абхазы глубоко верили, что каждое явление природы, каждый род, семья, каждый человек имеет свою «долю бога» и что та или иная личность может прогневить не только свою «долю бога», но и «долю бога» своего родственника или соседа и т.д.

В народной религии абхазов важное место занимали культы А ф ы – божества грома и молнии, А й т а р а – божества обновления природы, размножения и скотоводства, культ железа и кузницы, поклонение специальным патронам земли, воды, гор, охоты и т.д.

Множеством суеверий и обрядов сопровождалась болезнь абхаза, рождение, воспитание, брак и смерть. Особенно богаты и разнообразны были обряды, представленные в культе мертвых.

В погребальном и поминальном обрядах большое место уделялось коню покойного. Его ставили во главе похоронной процессии и в некоторых местах перед тем, как предать тело земле, обводили вокруг коня петуха, которого приносили в жертву умершему. Лошадь умершего в течение определенного времени ежедневно водили на могилу. В день поминок устраивались скачки (а т а р ч е й), в которых принимала участие и лошадь покойника, и считалось хорошим предзнаменованием, если ее загоняли до смерти. Это означает,

Грузинские племена с древних времен были известны как искусные земледельцы, скотоводы и металлурги. В I тысячелетии до н.э. у грузинских племен имеются прочно вошедшие в быт крупные поселения городского типа, денежное обращение и торговля с более или менее прочными связями с ближними и дальними странами (Ассирия, Финикия, Египет, Греция, Урарту, Северное Причерноморье), широкое развитие получила металлургия с эпицентром производства железа (халибская сталь) в Южной Грузии, гончарное производство, плужное земледелие, ирригация и дренаж, кальматация, интенсивное скотоводство (колхидская овца, корова), ткачество (колхидский лен), колесный транспорт, жилища типа латернадах, храмовые сооружения, пантеон богов, сложный похоронный обряд, культ каменных рыб – вишапов, эпос об Амирани, отражавший мессианскую идею (ср. шумерийский Иовани, греч. Прометей, евр. Христос).

Из известных шестнадцати видов пшеницы на территории Грузии представлено одиннадцать – с большим количеством разновидностей. Только здесь сохранены инициальные виды культурных пшениц. Такова, прежде всего, пшеница «маха» (*Tr. macha Dek. et Men*) – по-грузински „macha“, по лазски – „mocha“. Установлено, что этот вид пшеницы – объединяет в себе свойства диких и культурных пшениц: ломкость колоса и самоосеменение, а с другой стороны, полиплодность и полигенность популяции, объединяющая в себе наследственные субстанции настоящих культурных видов современных пшениц – *Tr. aestivum* и *Tr. durum*. Вследствие диких свойств этого вида пшеницы, ее колосья жнут не серпами, а отламывают особыми перекусывающимися палочками (по-грузински – «шнакви», по-мегрельски – «шамкви») и собирают в корзины, а стебли убирают серпом. Подобного рода инструмент свидетельствуется лишь в сельском хозяйстве Астурии. Этот способ жатвы, несомненно, древний, древнее жатвы кремневыми вкладышами и серпами. С культурой маха сосуществовала культура проса (*Panicum mil. L.*), а также волокнистые растения, в том числе лен (*Linum bienn Mill.*).

В хозяйстве древней Греции существенное значение имело выращивание льна и производство льняных тканей. Во времена Геродота производство льняных тканей имело товарный характер, так как эти ткани на зарубежных рынках не уступали египетским льняным тканям, и они так же высоко ценились, как последние. Показательно, что по данным Геродота, египетские и колхские льняные ткани вырабатывались одинаковой техникой и одинаковым способом.

Древность культуры льна в Грузии подтверждается не только греческими письменными источниками, но и клинообразными надписями. В них говорится о туниках Мусасирского храма, изготовленных из колхской льняной ткани.

Изучение народного календаря показало, что на заре земледельческого хозяйства зерновые были озимыми. Яровые культуры – плод народной генетики и селекции, создание которых относится к следующей ступени развития агрокультуры и связано с орошением и освоением земледельцами высокогорных районов. Выявлено также, что этнографические сроки окота овец – достижение народной зоотехники – приурочивают это явление к желаемому сроку – весне.

Новейшими исследованиями также устанавливается, что в легенде аргонавтов имеются в виду не только колхидские золотые россыпи, но что одомашнение дикой овцы путем селекции привело к селекции шерстистой овцы. Ученый пишет: «Козы и овцы, вероятно, были одомашнены до быков. Однако дикая овца никогда не имела шерсти и во время ее одомашнения никто не предвидел, что позднее через изменение наследственных признаков возникнет шерстистая овца. Такое изменение, вероятно, произошло в древнюю эпоху на восточном побережье Черного моря, о чем свидетельствует сказание о золотом руне». У современной колхидской овцы окот, в отличие от обыкновенной овцы, происходит в год два раза, причем каждый раз она дает не менее двух ягнят.

На протяжении веков формы захоронения у грузинских племен были разные: грунтовое, каменные ящики, керамические плиты, захоронения в винных кувшинах, на молотильной доске, в керамических цилиндрах, в бычьей коже, каменных саркофагах и в мавзолеях. В христианскую эпоху покойников хоронили в деревянных гробах. Здесь же следует указать, что грузинские племена еще в X веке до н.э. применяли молотильную доску типа «кеври», имеющую аналогию в шумерском описании сельскохозяйственных орудий XVIII века до н.э. (Georgica Sumeruka), а также в римском «Tribulum» II века до н.э. и современных «кеври», имеющих распространение в средиземноморском бассейне, в Турции, Персии и на Кавказе¹. Характерно для грузин-земледельцев небо - нива (ყანა), а звезды – стога. Для металлурга небо кованное (ცამოქედლილია) и железное (ერკინა თბა). Для скотовода млечный путь (ორმის ნატკობი) считался скачком оленя, той дорогой, на которой состязались олень и вол, кому из них служить трудовому народу.

По вышеуказанной легенде, олень, не рассчитав своих сил, помчался быстрыми прыжками, но вскоре ослабев, погиб, не дойдя до горизонта. Вол размеренным шагом пересек млечный путь и победив в состязании, стал служить народу. Об этом служении хорошо сказано и в древнегрузинском фольклоре (ორმისბათობით აშენდა ციხე ქალაქი კლდზედა). У древних грузин

¹ Следует особо указать, что древние грузины использовали кеври также в похоронном обряде: вместе с кеври хоронили, вероятно, почетного пахара.

вол является объектом особого почитания. Посвященного божеству Самгарио бычка называли «висхв», корову – «патония» (господская). Грузинские племена халибы носили медные шлемы с насаженными на них металлическими рогами и ушками бычков. Известны колхидские монеты с головой бычка, датируемые VI – II вв. до н.э. Оригинальные фигуры быков и оленей украшают раскопанные бронзовые поясные бляхи из Западной Грузии, относящиеся к III в. до н.э. – III в. н.э. Характерно, что в некоторых районах Грузии пахотное орудие называется древним термином *kharctsaraghi* (ხარცსარაგი), означающим «волочимое волом». Кроме того, следует указать, что население древней Грузии использовало смешанные семена (ячмень, дика) с целью увеличения урожая. Существование смешанной культуры для посева в древней Грузии подтверждается данными Галенуса, который отмечает существование у южно-грузинских племен смешанных семян *εσο – πυρος*, что в переводе означает полба – пшеница, а также подтверждается раскопками в Кармир-блуре, датируемыми VII в. до н.э.

В Грузии, в частности, в южной части страны, имелось немало железных рудников, причем обработка железа достигла такой ступени развития, что грузинское племя – халибы вырабатывало железо высшего качества – сталь. Греки, по сведениям античных авторов, сталь называли термином, обозначающим халибов, – «халопс», точно так же ассирийцы сталь именовали термином «хабалкину».

Как известно, железом люди пользовались давно в тех странах, где имелись запасы легко добываемой руды. Однако получать из железной руды твердый металл (сталь) не умели, так как они не научились еще поддерживать нужную для этого высокую температуру и не знали приемов выплавки. Следует вспомнить, что до XIV в. до н.э. люди пользовались так называемым мягким железом, которое непригодно для изготовления оружия и орудий труда.

Из мягкого железа изготавливались лишь украшения. Ряд ученых справедливо считает, что сталь впервые была получена в стране, богатой железной рудой, на юго-востоке Причерноморья – грузинским племенем – халибами. Об этом свидетельствуют не только упомянутые выше факты о том, что по-гречески и по-ассирийски сталь называется «халопс» и «хабалкину», но и другие данные.

Как известно, впервые твердое железо (сталь) упоминается в письмах из Тель-Амерны, в частности, в письме хеттского царя Тушраты к египетскому фараону Аменхотепу III (датируемом 1370 г. до н.э.). В письме, в котором царь Тушрат сообщает фараону о своих подарках, упоминается кинжал из хабалкину (об этом сказано в письме несколько раз). Наименование «хабалкину», как об этом указывалось выше, идет от наименования народа халибы, которые жили в лимитропной зоне хеттского царства.

Античные авторы, указывая на халебскую сталь, писали о том, что для восстановления стали и выплавки железной руды халибы прибегали к особым приемам, которые были у них засекречены. Известно было также, что халибы к железной руде примешивали во время плавки не только особого сорта песок, но и какой-то породы камни.

Этнографическое изучение быта западно-грузинского населения – живых наследников древних колхов сделало возможным раскрыть засекреченный прием выработки халибской стали.

Еще с XI века в Грузии хорошо известны железные рудники сел. Цедиси Онского района: орудия труда, приготовленные из цедисского железа, отличались своим высоким качеством. Этот очаг металлургии продолжал свое существование до конца XIX в. Во второй половине XIX века мастера-металлурги селения Цедиси применяли оригинальный способ обработки железной руды. К железной руде, предназначенной для выплавки, примешивалась другая руда, известная под местным названием «паша». Химический анализ «паша» показал, что руда эта – перлюзит. Несомненно, засвидетельствованный цедисскими металлургами прием унаследован от их предков – халибов, с которыми они имеют этногенетическое и культурно-историческое родство. Халибы – те же халды, чаны-лазы. Позднее, с III–IV вв. Колхидское царство называлось Лазским царством.

У современного населения Колхиды сохранился в специфической форме культ железа: наковальни, молота и кузницы. Широкое применение твердого железа в Грузии оказало существенное влияние на развитие сельского хозяйства и на подъем культурного уровня населения. «Благодаря ему (железу) стало возможно в крупном масштабе земледелие, полеводство, а вместе с тем и практически неограниченное для тогдашних условий увеличение жизненных припасов; затем – корчевание леса и расчистка его под пашню и луг, что опять-таки в широких размерах невозможно было производить без железного топора и железной лопаты. Вместе с тем пошло быстрое размножение населения, и оно становилось густым на небольших пространствах» (Фр. Энгельс).

С появлением железных мотыг, лопат, топоров, сечек, кирок, серпов, лемехов полеводство в Грузии становится более эффективным и рентабельным. Эти предметы в большом количестве обнаружены археологическими раскопками. Имеются они и в живом быту, причем последние являются постепенным развитием и деривацией первых. Далее создается удобри-тельное орошение и кальматаж (заиливание влажных мест напуском и запружением речных вод). Важное место занимало орошение и в горных районах Грузии. Оно применялось и в сенокосном хозяйстве с целью увеличения зимних кормовых запасов для скота (получение двух, а иногда и трех урожаев за сезон).

Древняя дохристианская религия в Грузии была по преимуществу астральной. Главное божество пантеона Гмерти (გმერთი) являлось общегрузинским верховным божеством неба. Он выковал небо, основал твердь и воды и озарил их светом Мзекали, он создал богов и людей, он же – охранитель мирового порядка (Мориге), вознесен на седьмое небо, восседает на золотой скамье и созерцает вселенную. В его распоряжении находились «хтисшвили» – большие и малые божества, между которыми он распределял обязанности и каждому разграничил род деятельности и сферу влияния; при нем находились его верные псы или волки.

Однако Гмерти общегрузинским верховным божеством со столь абстрактным значением должен был сделаться на поздней ступени культурно-политического развития древних грузин. В районах разведения мелкого рогатого скота это божество под именем Сагмрто почиталось в качестве покровителя и защитника родовых объединений, проявляя воинственный характер (Беготкрис Сагмрто). Его местообитанием являлись вершины и расщелины скал, расположенные под горными пастбищами. Он олицетворялся в виде золотого барана. У грузинских же племен, занимающихся разведением крупного рогатого скота, в частности, у сванов, это божество представлено в виде повелителя неба Пусд Абуасдиш, за культом которого скрывается культ солнца и культ быка. Вначале Пусд был зооморфным хозяином полудиких священных бугаев и состоял в интимных отношениях с их матерью, священной коровой «мусхв»: мусхв зачинала только в том случае, если этого хотел Пусд.

Новую эру в культе Пусда знаменовало начало пахотного земледелия, когда Джкраг – бог луны – перехитрил Пусда, завладел его бугаями и навсегда связал их ремнями яремных заноз; отныне Гмерти превращается во всевышнего покровителя домашних животных и в божество плодородия и размножения растительности и людей, постепенно сливаясь и в конце концов окончательно заместив кал-бабар.

Основным моментом празднеств в честь этого божества являлось осуществление мистерии «рождения быка господня»; здесь же совершались бои священных быков и состязания с бугаями. По крупной роли культа быка и значению самого быка в обрядах древнегрузинская религия входит в обширный религиозный мир древних культурных народов Передней Азии и Средиземноморья (В.В. Бардавелидзе). Новыми исследованиями добытых за последние годы материалов из области религиозных верований грузинских горцев устанавливается состав, иерархия, природа и функции антропоморфных божеств пантеона ранней ступени общественного развития. Этот пантеон, составляя часть последовательной религиозной системы, своими специфическими особенностями отображает различные стороны общественного бытия и реальных человеческих отношений на классовой ступени исторического развития грузинского горского общества.

Природно-хозяйственные сложные религиозные особенности и различия еще с ранних периодов способствовали широкому обществу-ному перераспределению труда, что вызвало преимущественное развитие в высокогорной зоне крупно-рогатого скотоводства и овцеводства, а равнинная зона Грузии стала ареалом многоотраслевого земледелия, где наряду с полеводством важное место заняли виноградарство-виноделие, садоводство. На протяжении многовекового эмпирического, творческого труда сложились значительные трудовые навыки и производственные традиции агрокультуры, хозяйственной технологии, народной селекции и др., о чем красноречиво свидетельствуют данные этноботаники, этнозоологии и др. Достаточно указать, что в этнографическом быту грузин зафиксировано свыше 400 сортов винограда, чему соответствуют различные технологические приемы в виноделии, а также в изготовлении других виноградных продуктов. Одной из отличительных черт грузинского и в целом кавказского виноделия является полная обработка и хранение выдавленного виноградного сока в больших глиняных кувшинах квеври-чури. Эти кувшины были зарыты в земле, и их объем нередко достигал весьма крупных размеров. Для быта грузинского народа исторически было характерно широкое и умеренное использование виноградного вина в семейных торжествах или в трауре, гражданских или религиозных ритуалах, в лечебных целях. С культурой потребления вина были непосредственно связаны правила и манеры гостеприимства.

Специальным этнографическим исследованием установлена как региональная этнографическая специфика, так и общегрузинский характер комплексов материальной, социальной и духовной культуры грузинского народа. Распределение труда по сельскохозяйственным отраслям в экономических зонах указывает на высокое развитие хозяйственной деятельности и вместе с тем является показателем единства Грузии и ее культурного развития. В свою очередь, грузинская этническая культура обнаруживает значительное сходство и параллели с культурами других аборигенных народов Кавказа, что свидетельствует о глубоких корнях их хозяйственно-экономических и культурных взаимоотношений.

Производство в Грузии боевого оружия имеет длинную историю, развитие его в феодальную эпоху достигло высокого уровня. Исторические и этнографические данные дают возможность установить, что центрами производства огнестрельного оружия в Грузии были Тбилиси, Ахалцихе, Телави, Цхинвали, Кутаиси, Махарадзе и др. Огнестрельное оружие производилось также в горах Грузии: в Аджарии (Мачахела), Сванетии, Хевсуретии, Гудамакари. Это подтверждается наличием в этнографическом отделе Государственного музея Грузии им. С. Джанашиа, Местийском, Ахалцихском и Батумском краеведческих музеях станков для производства ружейных стволов. Это же обстоятельство говорит о самом факте изготовления у нас ружей.

Интенсивное производство в Грузии огнестрельного оружия подчеркивается также тем обстоятельством, что во второй половине XVIII века тридцать восемь процентов грузинского войска уже было вооружено ружьями.

Установлено, что в конце XVIII века в Тбилиси был оружейный завод, где производили орудия и снаряды для них. Артиллерийский завод в столице Грузии был и до нашествия Ага-Магомед-хана. Захватчики специально разгромили его.

Установлено также, что во всех уголках Грузии – как на западе, так и на востоке изготавливались боеприпасы. В 70-х годах XVIII века в Тбилиси Исаия Тукуашвили открыл производство пороха, зависящее от наемного труда рабочих¹.

Перечисляя виды военного производства в Тбилиси, царевич Иоанн указывает: «И увидели курочников, ружейников и производителей сабель».² Это сведение говорит о дифференцированном разделении производства оружия в Грузии, что свидетельствует о высоком качестве оружия.

Таким образом, оружие производилось – и успешно – почти повсюду в Грузии.

Аджарцы

¹ Исторические записки о странах, лежащих между морями Черным и Каспийским, С.-Петербург, 1810, стр. 45; Материалы из истории Кавказа, т. I, стр. 287.

² И. Б а т о н и ш в и л и, Калмасоба, т. I, 1936, стр. 125.

Мы остановимся лишь на одном из значительных центров по производству оружия – Мачахельском ущелье. Оно расположено на территории современной Аджарии, а в феодальный период именно по этому ущелью проходил тот весьма важный путь, бывший кратчайшим между Черноморским побережьем и Шавшет-Кларджети. Благодаря этому обстоятельству путь стал по своему стратегическому значению одним из главнейших. Он играл большую роль в экономической, культурной и стратегической жизни Южной Грузии, связывая ее с Западной и с другими странами Причерноморья. О большом значении пути свидетельствуют сохранившиеся в ущелье арочные мосты и крепости. О величии их сегодня говорят лишь развалины.

Чорохский бассейн издревле считался одним из значительных хозяйственных и культурных центров Грузии, в частности, очагом древней металлургии. По сведениям античных писателей, грузинское племя, живущее на побережье Черного моря, занималось обработкой железа, по некоторым сведениям, им приписывается первая выплавка стали.

В Аджарском государственном музее хранятся бронзовые и железные топоры, наконечники копий, кинжалы и другое оружие, которое говорит о высокой для своего времени культуре ремесла на этой территории. Здесь же следует отметить, что в селе Цецхлаури, обнаружена древнейшие печи для плавки железной руды. Эти печи свидетельствуют об интенсивности производства здесь железа.

Несомненно, что начало обработки железа было положено в этническом мире Западной Грузии, которая вскоре достигла определенного культурного уровня. Все это было совершенно закономерно, т.к. в Западной Грузии было большое количество месторождений железной руды, вполне удовлетворявших тогдашний спрос на металл. В то же время Западная Грузия была богата лесом, что является обязательным условием для выплавки меди и железа или обжига глины.

Существование мощных местных очагов металлургии способствовало широкому развитию производства оружия. На особенно высоком уровне стояло это дело в Мачахельском ущелье, что в значительной мере было обусловлено и специфическими историческими условиями Аджарии. Непрерывные войны, неожиданные набеги, постоянный страх за жизнь вынуждали аджарцев всегда носить с собой ружье и кинжал. «Здесь все мужчины вооружены кремневыми ружьями и кинжалами, – отмечал один английский консул, – иногда они имели при себе также один или два кремневых же пистолета». То же самое отмечали побывавшие в Аджарии путешественники, исследователи и другие лица.

В последующем грузинские цари уделяли должное внимание местному производству как холодного, так и огнестрельного оружия.

Мачахельское ущелье начинается там, где река Мачахела впадает в правый приток реки Чорохи. Место это называется «Мачахельское ущелье». Мачахельские кузнецы достигли больших успехов и в производстве хозяйственных орудий, но прославились все же благодаря своему холодному и огнестрельному оружию. Именно здесь, в Мачахела, изготавливались известные своим качеством кремневые ружья «мачахела». Здесь же производили пистолеты, кинжалы и другое оружие.

Кроме Мачахела, в Аджарии был еще не один центр производства огнестрельного оружия, но самым известным все же было это ущелье. Оружие изготавливали также в Аджарисцкальском ущелье, в частности, в селах Нижней Аджарии, таких, как Ахо, Сагорети и Цхмориси.

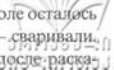
По передаче сказителей, кузницы были почти в каждом селе Мачахельского ущелья, однако огнестрельное оружие производить повсюду все же не умели. Оружейники в основном были в селах Зеда Чхутунети, Хертвиси, Кавтарети, Зедваке, Ефрати и Горгадзети. Превзойти их мастерство никто не мог. Они делали как сами ружья, так и все инструменты для их изготовления.

Ружье, известное под названием «мачахела», славилось во всей Грузии. По другим сведениям, «мачахелу» знали во всей Западной Грузии. По словам историка З.Чичинадзе, который оставил не одно любопытное историко-этнографическое сведение о Грузии, мастерство мачахельских ремесленников было известно как князьям Западной Грузии (Гуриели, Дадзиани, Шервашидзе и др.), так и грузинским царям. А в XVIII-XIX веках слава о мачахельском оружии дошла до провинций Турции и до самого Стамбула.

В связи с производством огнестрельного оружия в первую очередь привлекает внимание заготовка сырья для него, техника и организация труда во время изготовления самого оружия.

Согласно этнографическим материалам, железо для ружейных стволов привозили в Мачахела из Кварцхана, Мургули, а иногда и из Батуми. По некоторым сведениям же, необходимое сырье имелось на местах, его обрабатывали здесь же. Следует отметить, что одно из мест в Мачахельском ущелье и по сей день называется «Намадневи» (мадани – руда, намадневи – место, куда доставляли руду), а в Кедкеди осталось место, называемое «Маденитави». Самым сложным и длительным процессом в производстве ружья являлось изготовление ствола.

Железо для ствола разогревали в печах до соответствующей температуры, после чего его распластывали на «орсе» – местное название наковальни – и закругляли, т.е. придавали форму трубы, так что у него имелся просвет. Следующим процессом являлось оборачивание ствола по всей длине железными полосами двух-трех-сантиметровой толщины. Их раскаляли и спиралью наматывали на сильно раскаленную трубу, изготовленную для

ствола. Эту полосу должны были обернуть так, чтобы на стволе осталось свободное место, после чего оставшиеся места – «харбези» – сваривали. Этот процесс назывался «мохапва». Во время «мохапва», после раскалывания ствола, так как эти полосы не выдерживали температуры, необходимой для сваривания, для снижения температуры их посыпали порошком, изготовленным из песка и яичной скорлупы. Песок выдерживал высокую температуру и сохранял у полос температуру, необходимую для сваривания. Приваривание полос к стволу, как правило, производилось по ночам, т.к. в темноте были лучше видны края, так и все ихъяны. Лишь затем приступали к окончательной отделке ствола соответствующими инструментами (матхапи) на специальном станке.

Последующие процессы – доводка ствола или его сверление и изготовление ружья требовали высокого мастерства и большого опыта.

Сверление прочно закрепленного в станке ствола начинали с основания. Его сверлили различными инструментами наподобие сверла, у которых режущая поверхность была стальной, соединявшейся с вращающейся деталью станка.

Доводка производилась верчением этого сверла. Этим занимались двое. Один регулировал сверло и резец, а другой крутил станок. В изготовлении каменных станков совместно с камнетесами участвовали и мастера-оружейники. Подобные станки были различными по величине.

Нарезка резьбы в стволе производилась при помощи специальных инструментов определенного калибра – рики. Их тоже делали сами мастера-оружейники. Эти инструменты по величине были четырех видов. Инструмент с небольшими зубьями лишь слегка просверливал ствол, а последующие расширяли его. Ствол закреплялся в «менгене», а направление рики давалось ударами молотков – баски. Рики были различными. Некоторые делали винтовые нарезки, некоторые же – прямые.

Доводка ствола завершалась вывариванием в «кубури». Его помещали в цилиндрическую посуду, наполненную водой с купоросом – т.н. «кубури». Процесс выварки стволов завершался либо в камине, либо на огне печи и продолжался несколько дней. Во время этого на поверхности ствола появлялся спиральный орнамент. Ствол очищался, украшался. Крест-накрест переплетенные стальные полосы придавали ему красоту. Таким образом, железо, сталь и полосы не только укрепляли ствол, но и украшали его.

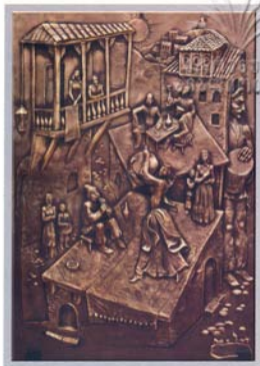
Приклад изготовлялся из древесины леки и в основном – ореха.

Мачахельские мастера славились также искусством украшения оружия. Ствол, положенный на деревянное ложе, они закрепляли серебряными воронеными обручами, а приклад украшали серебром и костью. В Аджарском государственном музее имеется не один прекрасный экземпляр мачахельских кремневых ружей. Они свидетельствуют о высоком мастерстве местных ремесленников и вообще о высоком уровне производства оружия.

საქართველოს
მემორიალი

შენახნდრეოს დანტა: მუთარე, მკვიანურე, მუნადანე
(მატეარი ზენერეული)

1343^ა დაბნათ თბილისურა ხადგაბ ძანზე
(შატავია ზ.წუხუელი)

По передаче сказителей, на месте производилось также необходимое количество боеприпасов.

Изготовление оружия носило вполне сформированный и определенный организованный характер. Подобно другим хозяйственным постройкам, рядом с домом была и мастерская. Каждая мастерская объединяла нескольких мастеров и подмастерий. Во главе их стоял «устабаши», или главный мастер. Наряду с общим руководством, устабаши делал также сложную и ответственную работу. В мастерской в основном работали мастера одной фамилии, часто из одной или нескольких семей. Те семьи, которые занимались производством оружия, с самого же начала в меньшей степени брались за другую хозяйственную работу. Зачастую лишь женщины обрабатывали участки неподалеку от дома под огородами и небольшие поля. Что же касается кукурузы, пшеницы и вообще других продуктов, как выясняется из этнографических материалов, семьи мастеров их не заготавливали, а покупали. В дальнейшем вместе с упадком ремесла, когда оружейное дело перестало быть источником денежного дохода, местные мастера вернулись к земледелию.

1961

Развернувшаяся за последние десятилетия планомерная, систематическая работа по археологии, антропологии, лингвистике, фольклору и этнографии для изучения прошлого и настоящего народонаселения Западной Грузии (Колхиды) дала значительные результаты.

Выявлены основные самобытные черты колхидской культуры.¹ В ней можно указать, в первую очередь, на существование в древней Колхиде высокоразвитой культуры бронзы и железа, обработки цветных металлов, эндемичных хлебных злаков (маха – Tr. macha Dek. et Men., зандури – Tr. Timopheevi Zhuk); оригинальных, самобытных форм пахотных орудий и средств передвижения, колхидской длиннохоботной пчелы, колхидской овцы и коровы; на своеобразие форм мелиорации и ирригации (удобрительное орошение); умеретинской лозы, кувшинных погребений, обрядового графического искусства; на существование трех- и четырехголосья в песенном творчестве и др. Названные данные позволяют проследить за становлением и развитием культуры древней Колхиды, начиная с I тысячелетия до н.э.

В свете этих данных становится возможным правильное научное осмысление древнейших легенд и преданий античных авторов и местного фольклора (аргонавты, Амиран-Абрскил, Сира-кузнец и др.)². К числу традиционных элементов колхидской культуры относится оригинальный жатвенный инструмент.

В Западной Грузии (древняя Колхида), в ее локальной предгорной области – Лечхуми, среди других традиционных сельскохозяйственных орудий, сохранилось своеобразное жатвенное орудие, известное под грузинским наименованием шнакви//шанкви. Впервые это орудие для Государственного музея Грузии АН Грузинской ССР было приобретено в 1934 году этнографической экспедицией. Шнакви – этот типичный музейный экземпляр – имеет на поверхности восковой налет, что свидетельствует о его работе в течение долгого промежутка времени.

После 1934 года в разных местах той же области были обнаружены и приобретены несколько других экземпляров шнакви, часть которых поступила в вышеназванный музей, а один экземпляр хранится в Отделе этнографии Грузии Института истории, археологии и этнографии АН Грузинской ССР.

Инструмент шнакви//шанкви составлен из двух, преимущественно кизилowych, палочек длиной 60-65 см, перевязанных веревкой с одного конца. Жнец, разворачивая палочки со стороны свободных концов, захватывает

¹ Г. Читай, О некоторых основных чертах древнеколхидской культуры, Europa et Hungaria, Congressus Ethnographicus in Hungaria, Budapest, 1965, p. 375.

колосья хлебных растений между ними и, перегибая в сторону, отламывает их. Отломанные колосья падают в корзину жнеца. Оставленная после отламывания солома срезается серпом. Шнакви//шанкви в Лечхуми предназначена для «жатвы» гексаплоидного эндемичного хлебного злака маха (*Tr. macha* Dek. et Men., Synon., *Tr. tubalicum* Dek., *Tr. imericum* Dek.)².

Кроме Лечхуми наличие шнакви свидетельствуется и в некоторых других провинциях Западной Грузии. В 1908 году известным этнографом Ф.Сахокия такое «жатвенное» орудие было приобретено в Мегрелии и передано в Русский музей в Петербурге (ныне – Этнографический музей народов СССР). Этот экземпляр шнакви экспонирован в том же музее на выставке Грузинской ССР. Кроме того, подобное же орудие известно в Аджарии, где оно именуется «арташани». Здесь оно, наряду с деревянным пожом и железным серпом, употребляется для отламывания колосьев хлебного злака хаси пури. По данным этнографа Н.Кахидзе, «хаси пури» по своим свойствам идентичен с хлебным злаком маха³.

Этот вид жатвенного инструмента, кроме Грузии, имеется, судя по данным специальной литературы, лишь в Астурии (Испания), где его употребляют для сбора хлебных злаков вида полбы (*Tr. spelta*) путем отламывания колосьев. Местное название астурийского шнакви - *mesories*. Сходство астурийского *mesories* с лечхумским шнакви установлено Н.И.Вавиловым, более детально этого вопроса касается П.М.Жуковекский⁴.

То обстоятельство, что шнакви//шанкви является редким «жатвенным» инструментом, и он сопутствует такому эндемичному древнему хлебному злаку, каким является маха, вызывает особый интерес, и исследование его выдвигает ряд актуальных вопросов в области истории развития земледелия.

Из известных 16 видов пшеницы на территории Грузии свидетельствуются 11, имеющих много разновидностей⁵.

Многие из этих хлебных злаков для Грузии эндемичны. Наряду с этим особо следует указать, что именно здесь, в Грузии, в частности, в Западной Грузии (в древней Колхиде), сохраниены инициальные виды культурных пшениц⁶.

Западная Грузия входит в тот переднеазиатский ареал, который признан одним из мировых центров одомашнения хлебных злаков.

² Народы Кавказа, т. II (серийное издание Народы мира, изд. АН СССР, стр. 241, 1962; ср. П.Жуковекский, Культурные растения и их сородичи, Москва, 1950; Axel Steensberg, Ancient Harvesting Implement, Kobenhaven, 1943, стр. 19, ч. XXX; Н.А.Брегадзе, Зерновые культуры Рача-Лечхуми, Изв. Отдела общ. наук АН ГССР, 3, 1960.

³ Н.Кахидзе, Старый и новый хозяйственный быт горных ущелий Аджарии (Мачахели), Тбилиси, 1967.

⁴ П.Жуковекский, Культурные растения и их сородичи, изд. II, Ленинград, 1964.

⁵ П.Жуковекский, Указ соч.

⁶ П.Жуковекский, Указ соч.

К числу инициальных видов пшениц относится, прежде всего, так называемый нами выше маха, которому сопутствует жатвенный инструмент шнакви/шанкви; эта пшеница в латинскую номенклатуру вошла под названием *Triticum macha Dek. et Men.*, она в грузинском языке, у лексикографа Саод Орбелиани (XVII-XVIII вв.)⁷ отмечается в форме маха, как это имеет место и теперь в лечхумском диалекте грузинского языка, в чапском (лазском) – маха, согласно Н.Марру⁸, в мегрельском, согласно И.Книшидзе (сел. Махати), – также маха⁹.

Ученые-специалисты установили, что вид *macha Dek. et Men.* объединяет в себе свойства диких и культурных пшениц. В нем имеются, с одной стороны, свойства дикой пшеницы: «стержень колоса очень ломкий, саморассыпание его происходит еще до созревания, колоски пленчатые, ости, хотя и короткие, но цепляющиеся, сильно зазубренные; это сочетается с озимым образом жизни (обычным для диких пшениц) и сильным развитием воскового налета на всем растении» (П.Жуковский), с другой стороны, наличие полиплоидности и полигенности популяции объединяет в себе наследственные субстанции настоящих видов современных пшениц – *Tt. aestivum* и *Tt. durum* (В.Менабде). Вследствие диких свойств этого вида пшеницы ее колосья жнут не серпами, а отламывают уже знакомым нам жатвенным инструментом шнакви.

Вышесказанное не оставляет сомнения в том, что пшеница маха – переходный вид из дикой пшеницы в культурный. Подобный переходный, сохранившийся до наших дней вид пшеницы, насколько я знаю, не имеется в других частях переднеазиатского ареала одомашнения хлебных злаков. Это обстоятельство с культурно-исторической точки зрения весьма важно.

Древность пшеницы *macha Dek. et Men.*, помимо сказанного, свидетельствуют также находки ее колосков на территории Западной Грузии (Колхиды) путем археологических раскопок, с эпохи неолита (Н.Хоштария).

Древним является само наименование маха; оно восходит к кавказской языковой общности: груз. диалектный – маха, мегр., чанск. – моха, чечено-инг. – мукх, дарг. – мухь, арч. – махи (ячмень), восстанавливается в первичной форме *moga*¹⁰.

Можно быть уверенным, что сосуществование жатвенного орудия шнакви с древним хлебным злаком маха является показателем древности как этого инструмента шнакви, так и самого метода отламывания. В пользу этого положения, как полагает автор, говорят и другие доводы.

В связи с этим возникает вопрос о происхождении и развитии методов и орудий жатвы.

⁷ С а б а О р б е л и а н и, Грузинский толковый словарь, Тбилиси., 1928 (на груз. яз.).

⁸ Н. М а р р, Грамматика чанского (лазского) языка, 1908.

⁹ И. К н и ш и д з е, Грамматика иверского (мегрельского) языка, 1914.

¹⁰ Г. К л и м о в, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964.

По теории английского ученого F. Spurrell¹¹, первоначально жатва возникла от вырывания растения с корнями. В пользу этой теории говорят этнографические данные, поскольку жатва посредством вырывания растения с корнями засвидетельствована во многих странах: в Шотландии, Швеции, Эстонии, на Карпатах, в Центральной Азии. Этот метод жатвы сохранился и в Грузии, в ее горном кантоне – Хевсуретии, где к этому методу прибегали, когда нива из-за засухи оставалась низкорослой или возвращенные на щебнисто-каменистой почве посевы не росли высоко, вследствие чего серпом жать было трудно.

Из исторических источников подобный метод жатвы засвидетельствован у Плinius.

Возможно, в пользу данной теории говорит положение Н. Вавилова и его учеников о том, что первоначально зерновые культивировались не на низинах, плодородных и обильных водой почвах, а в горных странах – в Абиссинии, на Ближнем Востоке, включая Закавказье, и в Центральной Азии. Именно к таким странам принадлежит Колхида, в частности, Лечхуми, где имеются ринкетовый хлебный злак маха и сопутствующее ему жатвенное орудие шнакви. При этом следует учитывать, что эти первичные культурные злаки должны были иметь неглубокое корневище и длинный стебель, однако по ним данных нет.

По другим теориям, первоначально колосья хлебных злаков срывали или срезали. Для оправдания этих теорий требуются данные о свойствах первоначальных хлебных злаков – о ломкости колоса, самоосыпании, твердости или мягкости стебля и т.д.

По вопросам твердости стебля и свойств колосьев хлебных злаков интересные исследования проведены биологами.

Профессор А. Орлов установил, что из хлебных злаков ячмень имеет твердый и низкий стебель – от 25 до 60 см – в Японии, Китае, Центральной Азии, Индии, Сирии, Аравии и в Египте. Средняя высота от 60 до 80 см – в Армении, Анатолии и Абиссинии, от 80 до 115 см – на восточном Кавказе, в южной Европе и Скандинавии.

По этим же данным, в горном и на западном Кавказе ячмень имеет мягкий стержень и средний рост.

Аксель Стенеберг, который посвятил специальную монографию древнейшим инструментам¹², основываясь на данных А. Орлова, а также привлекая другие факты, делает интересные выводы.

Высокостержневый хлебный злак ячмень характерен для тех районов, где этот злак содержит много генов (указание на картограмму Н. Вавилова – центры генов).

¹¹ Arch. Jour., 1892.

¹² Axel Steensberg, указ. соч., 122, ср. А. Арциховский. К методике изучения серпов. Труды секции археологии, РАННОИ, М., 1923.

Осыпание ячменя, ржи и пшеницы больше там, где у этих растений стебли слабые. При этом отмечается, что у них зерна более легкие, чем у твердым стеблем, имеющие развитую остистость.

У остистых колосьев осыпание зерен больше, чем у безостных.

Само собой понятно, что если у культивируемых в древности хлебных злаков имелись мягкие стебли и ости, жатва таких видов хлебных растений путем выдергивания или срезания у корня должна была быть нерациональным и практически бесполезным делом, так как подобная операция над злаками с такими свойствами не могла не вызвать осыпания зерен и тем самым их потери для потребителя.

То же самое следует сказать относительно маха, так как в этой зоне, где мы находим хлебный злак маха и жатвенный инструмент шнакви, ячмень имеет слабый стержень и средний рост, т.е. свойства, характерные для хлебных злаков с осыпающимися зернами.

Поэтому можно было прибегать к отрезанию колосьев хлебных злаков с мягким стеблем лишь в том случае, если срезанные колосья собирались в посуду, как это имеет место во многих странах при жатве риса, или в корзину, как это свидетельствуется при жатве жатвенным инструментом шнакви.

С теорией жатвы путем выдергивания хлебных злаков с корнем связан вопрос о первоначальной цели их культивации. Нельзя сомневаться в том, что первый возделыватель хлебных злаков начал культивацию хлебных злаков с целью получения зерна, а не соломы. Известно, что проблема зимнего корма для скота стала неизбежной лишь с начала железного века. Наука знает много примеров того, как отдельно друг от друга жнут колосья и солому. Относящиеся к этому материалы известны из Египта, Вавилона, Палестины; Варрон, Страбон, Диодор Сицилийский приводят соответствующие данные из Римской империи, Галлии и Британии. Точно также известно, что солома использовалась в качестве корма для скота, для покрытия крыши построек и в качестве примеси в строительных материалах (имеются в виду глинобитные кирпичи), но все это – явления позднего времени.

Археологическими исследованиями выявлены жатвенные орудия неолита: жатвенный кремневый нож без рукоятки, жатвенный кремневый нож с прямой рукояткой, гладколезвенный кремневый нож с зазубренной спинкой (Дания), простейший кремневый серп полумесяцем, составной серп (с вкладышами), глиняный серп (Вавилон), жатвенные орудия бронзового века: бронзовый серп с согнутым стержнем (Вавилон, Анатолия, Анау), медно-костяной серп, крючковый бронзовый серп¹³.

В Грузии кремневые вкладыши для серпов известны с V-IV тысячелетия до н.э. Материалы указывают, что деревянный составной серп имел прямую,

¹³ По Steensberg -у, указ. соч., таблица 13.

незазубренную рабочую часть. Это хорошо видно по раскопочным материалам из Архило и другим древним поселениям Восточной Грузии, по обсидиановым вкладышам больших и малых размеров. Однако не исключено, что в древности существовали изогнутые серпы на деревянной основе с зубчатыми кремневыми вкладышами¹⁴. С раннебронзовой эпохи (III тысячелетие до н.э.) на территории Грузии известны серпы с деревянным либо костяным остовом и кремневыми или обсидиановыми тщательно обработанными вкладышами. Трудно установить, из скольких вкладышей состояли эти орудия: из них самыми древними нужно считать квадратно-прямоугольные вкладыши (Абелия, Диха-Гудзуба). Серпы из Квацхалеби состоят из двух вкладышей. Квацхалеби – поселение оседло-земледельческого племени, где, помимо кремневых вкладышей, обнаружены нахотное орудие из оленьего рога, ладьевидные зернотерки, сосуды для хранения зерна и остатки мягкой пшеницы и овса. Этот слой датируется серединой третьего тысячелетия до н.э.¹⁵

Как видим, археологическими материалами устанавливается для древней эпохи жатва путем обрезания кремневыми ножами (без рукоятки, с прямой рукояткой) и серпами (вкладышами), что могло применяться к хлебным злакам с твердым стеблем. Биологические исследования указывают на существование жатвы путем отламывания колосьев. Этнографические данные поддерживают как первый, так и второй метод жатвы. Что же касается жатвы посредством выдергивания хлебных растений, этот способ из-за отсутствия конкретных раскопочных данных археологией не устанавливается, этнография же его бытование фиксирует при специфических условиях. При этом отмечу, что указанное у Колумеллы¹⁶ неопределенного назначения сельскохозяйственное орудие *metgae* - предположительно, суть орудие типа *шакви*.

Продолжая суждение о древнейших методах жатвы, приведем заключение двух видных ученых, специально занимающихся древнейшими и древними жатвенными инструментами.

Акад. И.А.Джавახишвили полагал, что первоначально человек голой рукой рвал колосья хлебных злаков и съедал зерна; на следующем этапе развития человеческого общества жали деревянным инструментом, подобным *шакви*, тем самым пальцы были защищены от остей колосьев. На следующем этапе, когда стало необходимо использование стебля хлебных злаков для хозяйственных нужд (в качестве корма скота, кровельного материала), хлеба стали жать способом вырывания или срезания и лишь на дальнейшем пути развития земледелия изобретается сначала бронзовый, а затем железный серп¹⁷.

¹⁴ Пользуясь материалами Т. Чубинишвили; ср. И. Нарманов, Древнейшие серпы Азербайджана, Сов. археол., 1964, стр. 282.

¹⁵ А.Н.Джавახишвили, Л.Глонги, Урбиши, т. I, Тбилиси, 1962, стр.6.

¹⁶ *Dare rusti*, Columella, v. 21.

¹⁷ И.А.Джавახишвили, История экономики Грузии, т.II, Тбилиси, 1936, стр.80.

А.Стеенсберг пишет: в Грузии для жатвы колосьев жнецы употребляли специальное орудие – деревянное шнакви. Здесь же в Грузии процесс срезки самана в виде отдельного процесса. Метод отламывания колосьев действительно представляет собой последующее развитие вырывания растения с корнем. Можно предполагать, что в будущем будут обнаружены примеры жатвы колосьев подобным орудием. А.Стеенсберг при этом указывает, что этот метод прибавляет новый штрих к картине развития жатвенных орудий и что этот новый штрих может послужить предостережением для тех, кто развитие жатвенных орудий сводит к упрощенным схемам¹⁸.

Как бы то ни было, судя по всем вышеприведенным данным, нет сомнения в том, что отламывание колосьев хлебных злаков определенных видов является одним из древних методов жатвы, который долго держится в хозяйственном быту, передаваясь из поколения в поколение.

Как указывалось выше, шнакви//шанкви сопутствует эндемичному инициальному хлебному злаку – маха, но сопряженными с ним являлись и другие элементы древней культуры, такие как зернотерка, керамическая посуда для хранения зерна, обряд «почитания земли» (мише гаджирнеба)¹⁹ и др.

Следует отметить, что жатвенное орудие типа шнакви//шанкви, непопулярное в ту далекую эпоху, означало прогресс в развитии земледелия, а именно, переход на густой посев, и в связи с этим – замену деревянной палки-копалки каменной мотыгой²⁰.

Благодаря «неолитической революции» человечество быстрыми темпами пошло вперед. В этом прогрессе определенную роль сыграли новые методы сбора урожая хлебов, в том числе, орудие для отламывания колосьев шнакви//шанкви.

1968

¹⁸ Axel Steensberg, указ. соч., стр. 124, 125.

¹⁹ G. Tschitaia, Hackenbau im Westgeorgien (Kolchis) Agrarethnographie, Bd. 13, Berlin, 1927.

²⁰ H. Kothé, Entwicklung und Bedeutung des Getreidestockbaues, 1949, стр. 147–150.

В 1931 году Государственным музеем Грузии имени С. Джанашвили ГССР была направлена в Сванетию комплексная научная экспедиция, в состав которой входили Г.Н. Чубинашвили, С.Г. Каухчишвили, П.Е. Ингорюк, В.В. Бардавелидзе, Р.И. Шмерлинг, И.С. Габлиани, фотограф В.И. Тулашвили и Г.С. Читая. За время работы экспедиции был собран богатейший материал по всем разделам культуры, в том числе, и большое количество этнографических коллекций. В процессе сбора этнографического материала внимание В.В. Бардавелидзе привлекли сванские обрядовые рисунки, выполняемые в дни религиозного праздника Липанал. Эти художественные рисунки тогда же были скопированы Р.Шмерлингом. Тем самым было положено начало изучению Липанальских рисунков параллельно со сванским календарем народных праздников. В последующие годы В.В. Бардавелидзе систематически пополняла фонд этих рисунков новыми образцами и методом непрерывного исследования продолжала изучение сванского обрядового графического искусства и народного календаря.

В отличие от тех немногих исследователей, которые ранее ограничились лишь общим указанием на то, что к новому году сванские женщины наносили на стены жилищ различные графические изображения, В.В. Бардавелидзе раскрыла идейное содержание этих рисунков непосредственно в процессе их художественного выполнения. Было установлено, что Липанальские рисунки образуют цельную систему народных представлений и содержат сложные сюжеты.

Во всех без исключения обществах и входящих в них селениях Сванетии В.В. Бардавелидзе проводила обследование с целью сбора материалов обрядового графического искусства. Следует отметить, что В.В. Бардавелидзе является первой из грузинских ученых, кто работал в полевых условиях не выборочным методом, а методом сплошного поквартального охвата всех без исключения населенных пунктов Сванетии. В результате такой интенсивной работы в распоряжении исследователя оказалось 218 уникальных образцов обрядового графического искусства сванов, из коих 120 представляют собой изображение животных. На этих рисунках изображены в общей сложности 22 быка и «стадо» быков и коров, 14 коров и «стадо» коров, 15 козлов, 11 туров, 12 овец и баранов, 9 свиной (большой частью – свиноматки с поросятами), 9 лошадей и 9 лошадей с вездниками, 3 серны, 2 осла, 2 собаки, 2 кошки, 2 мыши, 1 олень и 1 медведь; кроме того, из домашней птицы – 3 курицы (из них одна – с цыплятами) и 1 гусь. Вид рисунков отображает культуру хлебных злаков. К их числу относятся: ларь для хранения зерна и муки (15 рисунков), посуда для закваски, корыто, решето, штампы для хлебцев, обрядовые хлебцы. Кроме того,

имеется 17 изображений различных растений, изображения креста (11 рисунков), луны (8 рисунков), солнца (4 рисунка), фигур лошадей – мужского (4 рисунка) и женского пола (4 рисунка), «хоровода», «древа жизни»

Эти рисунки выполнялись женщинами старшего поколения - в Верхней Сванетии – к празднику поминовения покойников Липанал (5 января), а в нижней Сванетии – к празднику Бемгу или Бослоб, в субботу, накануне масленой недели. Рисунки наносились на наружную стену хлева, деревянную посуду и мебель. Выполнялись они с большим мастерством, в силу вековой традиции, выработанной многими поколениями. На рисунках представлены древнейшие сюжеты, хорошо читаемые по отдельным образцам. Так например, рисунок Б.Гулбани из сел. Накинари (Ипарское общество, 1936 г.) воспроизводит лари, наполненные зерном, адорант с жертвенными дарами, козу, лошадь с всадником, быка, корову, тура, курицу, итифальную фигуру мужчины, древо жизни, луну, крест, солнце, фигуры танцующих мужчины и женщины. Аналогичные мотивы имеются в рисунке М.Шуквани из сел. Лемсиа (Ленджерское общество, 1936 г.): итифальная фигура человека, лошадь, козел, корова и бык, ларь, «летчунди» (деревянная перегородка сванского хлева). Сложные сюжетные мотивы воспроизведены и на многих других обрядовых рисунках.

Путем скрупулезного исследования Липанальских рисунков В.В.Бардавелидзе выявила, что в сванском обрядовом графическом искусстве сочетаются рисунки двоякого рода: реалистические, в которых графические изображения совпадают с их идейным содержанием, и геометрические, в которых графический образ не совпадает с образом, воспроизведенным в названии рисунка. Было установлено, что с точки зрения идейного содержания сванское религиозное графическое искусство воспроизводит сюжетные мотивы, связанные с культом мертвых, почитанием божеств и магическими обрядами возрождения сил природы. Это искусство представляет собой одну из форм конкретного познания человеком действительности. Оно выражает интересы скотоводческо-земледельческого народа и непосредственно связано с производственной деятельностью людей. При этом акт создания магического рисунка рассматривается как эффективное средство воздействия человека на окружающий реальный мир, достижения его сокровенной мечты и подчинения сил природы.

В результате анализа и обобщения всей совокупности материалов, связанных с изучением сванского обрядового графического искусства, ученый выдвигает ряд новых ценных положений, система которых создает стройную концепцию, а значение выходит далеко за пределы этнографической науки. Эти выводы по-новому освещают вопрос о происхождении и характере графического искусства культурно-отсталых народов, в котором форма и содержание

расходятся. В связи с этим при критическом обзоре теории Эрнста Гросса, Альфреда Фиркандга, Макса Ферворна, Гербера Кюна и др. о происхождении «символического», магического искусства ученых специально оспаривается на диффузионной теории Франца Боаса, согласно которой символические изображения развиваются не путем эволюции, не путем внутреннего развития, а путем культурных контактов, по биологическим факторам.

В.В. Бардавелидзе подчеркивает, что магический характер сванского графического искусства был раскрыт в результате всестороннего изучения того конкретного материала, который был собран ею в полевых условиях комплексно-интенсивным методом. Этот материал был расшифрован на основе детального изучения народного религиозного пластического искусства (обрядовые хлебцы), с использованием данных, относящихся как к самим рисовальщицам, так и к их окружению. Более того, для проникновения во внутренний мир творцов этих художественных произведений ученому пришлось специально изучить сванский дом, сванский хлеб, взаимоотношения человека и животных, народные праздники и многое другое из области материальной и духовной культуры грузинских племен. Ученый пишет, что конкретно-чувственные и эмоционально окрашенные образы, как основные в искусстве, прекрасно демонстрируются в сванских магических произведениях, хотя в то же время в них отражается неразрывное сплетение реального и нереального в сознании людей, вовлеченных в религиозно-магическую практику рисования. Последнее является одной из сторон производственного процесса, так как акт магического рисования рассматривается человеком того времени как активное средство воздействия на окружающий мир, подчинения внешних сил природы и удовлетворения материальных потребностей.

Для иллюстрации приведем один пример. Третий рисунок на XIII таблице воспроизводит пахотное орудие со шкворнями для ярма, а его 75-летний исполнитель М. Нижарадзе из сел. Жибиани называет его «быком» - хан (qan)¹, в то время как с фигурой быка оно не имеет никакого сходства. Разумеется, изображенный на рисунке «бык» первоначально не мыслился абстрактно. Он ассоциировался с представлением о другом предмете, в данном случае – пахотном орудии, которое, в свою очередь, в период пашенного земледелия было связано с быком. Поэтому указанный рисунок воспроизводит не быка вообще, а пашущего вола, который, очевидно, в народном представлении первоначально воспринимался как бык плюс пахотное орудие или, точнее, как единый образ: «бык-пахотное орудие». В то отдаленное время человек представлял быка, наделенным определенным динамическим свойством.

¹ В.В. Бардавелидзе. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957, стр. 152.

определенной функцией, которой он обладал благодаря неразрывной связи с пахотным орудием. Если человек не имел бы быка и орудия действующих силой взаимной связи, то он не мог бы обработать следовательно, получить урожай. Таким образом, эти два объекта вызывали одни и те же эмоции, связанные с получением урожая. Именно поэтому человек, охваченный этими эмоциями, свою заботу об успешном проведении аграрной работы прежде всего выражал магическими действиями. Перед началом и в начальный период оживления и возрождения природы он рисовал панующего вола – изображал пахотное орудие и связывал с ним название быка.

Этим человек устанавливал между изображением и общим именем животного такую связь, которая в результате этого магического действия должна была реально установиться между быком и пахотным орудием для того, чтобы они выполнили порождаемую этой связью функцию и вспахали землю. Конечная цель этой имитационной магии заключалась в том, чтобы изображением панующего вола оживить и усилить связь быка с пахотным орудием, связь, которая придавала быку динамическое свойство и специфическую функцию.

В связи с этим В.В.Бардавелидзе привлекает параллельный материал из абхазского языка. По-абхазски пахотное орудие называется *ac matr* (дословно: «вооружение быка», «принадлежность быка»), *ac ałxwa* - полоз (дословно: «пята быка»), *ac ma* - рукоятка (дословно: «рукоятка быка»), *ac cıxa* - лемех (дословно: «железо быка») и т.д. На этих примерах ученый наглядно показывает неразрывную связь абхазской терминологии, относящейся к пахотному орудью и его частям, с образом быка. Сравнивая со сванским абхазский материал, ученый подчеркивает, что хотя пахотное орудие в первом случае воспроизводится графически, а во втором – отражено в терминологии, в обоих случаях оно неизменно связывается с быком.

Аналогичную связь можно обнаружить в терминах *ħarħarau*/*ħarħarau*, засвидетельствованных в гурийском и имеретинском диалектах. В этих композитах исключается наличие тюркского слова *ħarħarau* (орудие), поскольку его появление в грузинском относится к позднему периоду. Указанные термины, точно так же, как и сванский *uqıwıw*/*qanwıw*, обозначающие пахотное орудие, следует отнести к древнейшему лексическому фонду картвельских языков.

Такими основополагающими установками, проникающими в самую глубину этнографических явлений, богато насыщены монографии В.В.Бардавелидзе, посвященные обрядовому графическому искусству сванов (на грузинском языке – Образцы грузинского (сванского) обрядового графического искусства, Тбилиси, 1953; на русском – Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957).

Разделяя концепцию В.В.Бардавелидзе о Липанальском искусстве, проф. С.П.Толстов подчеркнул ее крупное значение для науки и огромную роль для

расшифровки и понимания массы «мертвого материала» археологической графики Кавказа, и не только Кавказа (см. рец. С.П.Толстова на украинском языке В.В.Бардавелидзе, Материалы по этнографии Грузии XII-XIII, Тбилизи, 1975, стр. 425).

Со своей стороны, мы отметим, что значение указанной концепции В.В.Бардавелидзе еще больше возрастает в свете новейших археологических открытий в Передней Азии. В частности, Липанальское искусство может сыграть немалую роль в расшифровке идейного содержания украшений жилища (крестами, рогами быков и др. изображениями), открытых в Чатал-Нюке и датированных VII тысячелетием до н.э.

1975

სახეობრივი ნაგებობანი

ქართველი ხალხის სააღმშენებლო ხელოვნების, კერძოდ, საცხოვრებლების მშენებლობის ხელოვნების ფესვები შორეული წარსულის სიღრმეში მიდიან. ქართული არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მონაცემები გვაძლევენ იმის საშუალებას, რომ თვალი გავადევნოთ საქართველოში საცხოვრებლების განვითარების ზოგიერთ ეტაპს. ადამიანის საცხოვრებლის ერთ-ერთ უძველეს ძეგლს საქართველოში ძვერის სადგომი (დასავლეთ საქართველო) წარმოადგენს, რომელიც ზედა პალეოლითს მიეკუთვნება¹. თანამედროვე საქართველოში დღემდე ცნობილ ხის ძეგლებს შორის პირველად სამგორში აღმოჩენილი ძეგლი (აღმოსავლეთ საქართველო), რომელიც მესამე ათასწლეულის ბოლოს ეკუთვნის ჩვენს ერამდე, წარმოადგენს გამოკოპიტების (ძეღვის) ტექნიკის კლასიკურ ნიმუშს. გამოქვაბულ საცხოვრებლების შემდგომი განვითარება ასახვას პოულობს სააღმშენებლო ხელოვნების კვით ნაგებ ისეთ შესანიშნავ ძეგლებში, როგორცაა ე. წ. მღვიმე ქალაქი „ვარძია“ და „უფლისციხე“, ხოლო ძელი დასრულებულ ფორმას იღებს მთიანი იმერეთის ზოგიერთი რაიონის ძეგურ სახლებში.

ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის ქართველი ხალხის სააღმშენებლო კულტურამ განვითარების ახალ საფეხურს მიაღწია. პირველი საუკუნისათვის (ქ. შ.) ვიტრუვი კოლხეთში კამაროვანი და საფეხურებრივი გადახურვის გვერდით ხის ძეღურის თანაარსებობაზე მიუთითებს². უფრო ადრე, იბერიის აღწერასთან დაკავშირებით, სტრაბონი ამბობდა: „იბერია მეტწილად მშვენივრად და სასაზღვრელი, მოფენილი ქალაქებითა და დაბებით, ისე რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც და არქიტექტურული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული ბინები და საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები“³.

ქართველი ხალხის სააღმშენებლო პრაქტიკა შემდგომშიც უმთავრესად ამ ტრადიციის გამდიდრების ნიადაგზე ვითარდებოდა. ქართველი ხალხის სააღმშენებლო კულტურის განვითარების ძირითად წყაროებს შეადგენდნენ ხანგრძლივი გამოცდილება და აქტიური დაკვირვება, რამაც განაპირობა საცხოვრებელ ნაგებობათა სხვადასხვაგვარი ფორმების შექმნა, რომელიც შეესაბამებოდა საზოგადოებრივ-ეკონომიური განვითარების შედარებით მაღალ დონეს. იგი გარკვეულ ასახვას პოულობდა ცალკეული რაიონების სამეურნეო ყოფის ზოგიერთ სპეციფიურ თავისებურებაში.

¹ Н. З. Кладзе, Многослойный археологический памятник «Сигварджиле», Изв. АН ГССР, Т. XIV, 1953, 561-568.

² Витрувий, Десять книг об архитектуре, М., 1936, К. II, ч. I.

³ В. Латышев, Известия..., ВДИ, 1947, №4, 217.

ამასთან ერთად, საქართველოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახა უფრო არქაული ფორმებიც, რომლებიც შემდგომში დამხმარე სამეურნეო-საეკონომიკურ თავსის სახით იყო მოხმარებული და იძლევა იმის საშუალებას, რომ მათ ნაკლებად ცხადი წარმოდგენა ვიქონიოთ ფეოდალური ეპოქის ქართველი გლეხის საცხოვრებელ ნაგებობაზე.

საქართველოს მთიანი, მთის ძირა და ბარის რაიონების საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრების არათანაბარი განვითარების შედეგად საცხოვრის-თა არქაულმა ფორმებმა ყველგან ერთნაირი სიცოცხლისუნარიანობა ვერ შემონახა. სწორედ ამიტომ მაღალმთიან რაიონებში ისინი ხასიათდებიან უფრო მეტი ურყევი თვითმყოფადობით, მაშინ, როდესაც ბარში შედარებით ადრე მოხდა მისი შეცვლა საცხოვრისის გაცილებით სრულყოფილი ფორმებით.

ქართული ეთნოგრაფიის მონაცემები საცხოვრებლების სამი ძირითადი ტიპის თანაარსებობას ადგენს, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად ფართოდ გავრცელებული ჩანს ფეოდალურ საქართველოში და ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით უფრო ადრინდელი ეპოქის კვალსაც ატარებენ. უმთავრესი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფუნქციებით თითოეული მათგანი შეესატყვი-სება განსაზღვრულ ბუნებრივ-ისტორიულ გარემოს და აქვს თავისი რაიონი, სადაც თუ გამონაკლისის სახით არა, ყოველ შემთხვევაში უპირატესად მაინც არის გავრცელებული.

ეთნოგრაფიული ფიქსაციისას გამოვლინდა რომ საცხოვრებლის ზემოთ დასახელებულმა ფორმებმა განვლეს განვითარების საკმაოდ გრძელი გზა იმისათვის, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მათი მიჩნევა იმ პირობების შესაფერისად, რომლებიც XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრებისათვის იყო დამახასიათებელი, თუმცა, გლეხის საცხოვრებელი ნაგებობების ფორმის უშუალო კავშირმა სამეურნეო ყოფასთან, მნიშვნელოვნად განაპირობა ძველი საცხოვრისის ფორმების ხანგრძლივი შემონახულობა. სწორედ ამიტომ საცხოვრისის ეს ფორმები უნდა ჩაითვალოს ტრადიციულ ტიპებად, რომლებიც ქართველი ხალხის კულტურის ძირითად ფონდში შედიან. ამ კულტურის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტების სახით.

ქართული საცხოვრებლის ტრადიციულ ტიპებს შორის გამოირჩევა საქართველოს მთიანეთის საცხოვრებელი ნაგებობა, რომელიც წარმოადგენს ორ-ოთხსართულიან ქვის ნაგებობას. იგი შენდება მშრალი წყობით ან დულაბით. საცხოვრებელი და სამეურნეო სათავსოები მოცემულ შემთხვევაში განლაგებულია ვერტიკალურ სიბრტყეში და ჩაკეტილი კომპლექსის სახით წარმოგვიდგება. საცხოვრისის მოცემული ტიპისათვის დამახასიათებელია ერთი მხრივ ადამიანისა და საქონლის, ხოლო მეორე მხრივ საქონლისათვის აუცილებელი საკვები მარაგისა და სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარის ერთ კომპლექსში თავმოყრა. ეს ტიპი თავისი ფორმირების პერიოდში

შეძენილი სამეურნეო ფუნქციების მიხედვით შეესატყვისება ისეთ ეკონომიკურ მდგომარეობას, რომლისთვისაც დამახასიათებელია მესაქონლეობის ტენი განვითარება, განურჩევლად მისი ფორმებისა.

მიწათმოქმედება წარმოადგენს ქართველი ხალხის სამეურნეო მოღვაწეობის უძველეს დარგს. ის ცნობილი იყო მთიან რაიონებშიც. თუმცა თანაფარდობა მეურნეობის ამ ორ ძირითად დარგს შორის არ წარმოადგენდა მუდმივ სიდიდეს. ეთნოგრაფიული აღწერილობისათვის ხელმისაწვდომი დროის მანძილზე, ეს ცვლილება მიმდინარეობდა საქართველოს მთიან რაიონებში მემინდვრეობის სულ უფრო ფართოდ დანერგვის ხარჯზე. მიწათმოქმედების მნიშვნელობის აზრით, მთური ტიპის ქართული საცხოვრისის ფორმირების პროცესში, ქართველ მთიელთა საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების სისტემაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საკალე ადგილს.

მთური ტიპის სახლმა სოციალურ ურთიერთობაში დღემდე შემონახა პატრიარქალური ხანის ნაკვალევი, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს საცხოვრებელი ფართობის განაწილებაში. მაგალითად, სახლის უფროსის კუთვნილია საპატიო ადგილი; თავისებური წესია დაცული ოჯახის წევრების განლაგებაშიც ტრაპეზისა და ძილის დროს, აგრეთვე ზოგიერთ ისეთ ჩვეულებაში, რომელიც კერასთან, ან ამ მიზნით სპეციალურად გაკეთებულ კედლის ნიშთან – (წალოსთან) სრულდებოდა.

ზემოხსენებული სახლის ტიპთან შედარებით, გაცილებით ადრეული საზოგადოებრივი განვითარების საფეხურზე აღმოცენებულია, სამართლიანად სახელდებული, სახლი-სიმაგრე, რომელიც თავის მნიშვნელობას თითქმის მე-XIX საუკუნემდე ინარჩუნებს. ასე ხანგრძლივად მისი შემონახულობა განაპირობა არა მარტო ეკონომიკური განვითარების ნელმა ტემპმა, არამედ, ჩრდილო კავკასიიდან შემოსევის მუდმივმა საშიშროებამ.

მთური ტიპის ზემოდასახელებულ ქართულ სახლს, როგორც წესი, შეესატყვისება ტერასული ფორმის შეგჯუფული დასახლება¹.

ამ მხრივ ტიპიურია ხევსურული სახლი. ხევსურეთში საცხოვრისის ძირითად ფორმას წარმოადგენდა ე. წ. მთური ქობი (მიწური), რომელსაც აგებდნენ ფიქალის ფირფიტების მშრალი წყობით და უკეთებდნენ გაზეპილი თიხის იატაკს. საცხოვრებელი სახლი ხევსურეთში საფეხურების მსგავსად კეთდებოდა, ისე, რომ პირველი სართულის ბრტყელი სახურავი მეორე სართულისათვის ეზოდ გამოიყენებოდა, ხოლო მეორე სართულის ბანი კალოდ იყო განკუთვნილი. ქვედა სართული მოხმარებული იყო ადამიანის საცხოვრებლად. აქვე იდგა საქონელი, რომლის სადგომი ადამიანის სათავსოსგან წნელით ან ფიცრულით იტიხრებოდა.

¹ ვ. ნ ა ბ ა ა . დასახლების ტიპი მთიულეთში, მშალეზი საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, 1953, 214.

სპეციალური სათავსო – სენე გამოიყოფოდა რძის პროდუქტების დამუშავება-დამზადებისა და შენახვისათვის. კერას ეკირა ცენტრალური ადგილი. მეორე სართული ორ მიზანს ემსახურებოდა: მისი ფართობის ნაწილი გამოყოფილი იყო ოჯახის წევრ მამაკაცთა დასაძინებლად, ნაწილი – მარაგის შესანახად. მესამე სართულში ინახებოდა სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარი. იგი წარმოადგენდა ბრტყელ სახურავიან (ბანიან) და სამ-კედლიან სათავსოს. ამ სართულის ღია ნაწილი გადიოდა კალოზე.

ზემოთ აღწერილი ხევსურული სახლი სასარგებლო ფართობის განლაგების მიხედვით, სპეციალური სათავსოს – „სენეს“ თანაარსებობით, კალოთი და სასოფლო-სამეურნეო იარაღების საწყობით, სავსებით შეესატყვისება ხევსურის მეურნეობის წამყვან დარგს, რომელიც განპირობებულია მსხვილფეხა მესაქონლეობის წარმოებით⁵. რაც შეეხება თავდაცვითი ხასიათის კოშკიან სახლებს, იგი დამოწმებული იქნა მხოლოდ პირიქით ხევსურეთში, რომლის მოსახლეობა უშუალოდ ემუზობლება კავკასიის მთიანეთის მოსახლეობას.

კოშკი დამახასიათებელია აგრეთვე სვანური სახლის – ქორ-ისათვის. სვანური ქორ-ი ორი სართულისგან შესდგება, რომელთაგან პირველი მართ-ი გამოყოფილია ადამიანისა და ცხოველების სათავსოებად. ადამიანის სადგომისგან ეს უკანასკნელი გამოცალკავებულია იშვიათი სიმდიდრის ორნამენტირებული ტიხარით *ლეჭვინდერი*-ით), რომელსაც ნახვრეტები აქვს გაკეთებული და ამის საშუალებით ადამიანი განუწყვეტლივ თვალს ადევნებს საქონელს.⁶

სვანური სახლი ეთნოგრაფის ყურადღებას პირველ რიგში იქცევს საცხოვრებელი ფართობის გამოყენების თავისებურებით, რომლის თითოეული ნაკვეთი სრულიად გარკვეული დანიშნულების მქონეა. მართ-ის ერთ კუთხეში დგას სახლის უფროსი მამაკაცის საწოლი, ხოლო მის თავთან კედელზე იარაღია ჩამოკიდებული. განსაკუთრებული ადგილია გამოყოფილი პურის მცობელი დედაკაცებისთვის. იქვე, სახლის ცენტრში მოთავსებული კერის მახლობლად სწარმოებს ყველის და საკვების დამზადება. კერიდან რამდენადმე დაცილებით მოთავსებულია საქსოვი დაზგა. ბავშვებს მიკუთვნებული აქვს თავიანთი ადგილი. მკაცრ დისციპლინას ემორჩილებიან აგრეთვე ოჯახის წევრები ტრაპეზისა და ძილის დროს. სვანური ოჯახის წევრთა შორის ფუნქციების განაწილების საკითხს ჩვენ ვეცნობით რ. ხარაძის გამოკვლევის⁷. მიხედვით, ხოლო სვანური კერის ადგილისა და დანიშნულების შესახებ გ. ჩართოლანის მონოგრაფიაში⁸.

⁵ გ. ნიჭაია, ხევსურული სახლის „სენე“. ანალები, I თბ., 1947, 146–148; 152–162; თ. თბაიჭაია, ახალი საცხოვრებელი ნაგებობანი ხევსურეთში, შგ. VII, 1955, 44, 48.

⁶ Г. И. Лежава, М. Н. Джандиери. Архитектура Сванетии, М., 1938, 8–17.

⁷ რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გადმონამუშები სვანეთში, თბილისი, 1939 წ., მისივე Грузинская семейная община, М., 1954, ხელნაწერი.

⁸ М. Н. Чартолиани, Очаг сванского дома, Автореферат кандидатской диссертации, Тб. 1952.

კომპლური ტიპის სახლები გავრცელებულია სვანეთში, უმთავრესად ზემო სვანეთში, მთის რაჭაში, ხევსურეთში, თუშეთში, ე.ი. საქართველოს მთიან რაიონებში, რომელიც ასახავს მთიელი ქართველების სამშენობლო საზოგადოებრივ ყოფას. ამასთან ერთად ის რამდენადმე შეგუებულია მკაცრი და გრძელი ზამთრის პირობებთან.

მთიანი რაჭის საცხოვრებლებს ჩვენ საქართველოს მთიანეთის სახლებიდან ცალკე გვფიქვად არ გამოვყოფთ თუნდაც იმიტომ, რომ, როგორც ლიტერატურული წყაროებიდანაა ცნობილი, ეს ტერიტორია XV საუკუნემდე სვანებით იყო დასახლებული. ამიტომ ალბად მთიანი რაჭის საცხოვრებელი სახლი საკმაო სიახლოვეს ამჟღავნებს სვანურ სახლთან.

ამის შესახებ ვერ კიდევ XVIII საუკუნეში მიუთითებდა ვახუშტი ბაგრატიონი⁹, ხოლო ჩვენს დროში ამავეს ადასტურებენ ერთი მხრივ ფ. ბაუმჰაუერი¹⁰. და მეორე მხრივ მ. ჯანდიერი და გ. ლეჟავა¹¹. თვით მთიანი რაჭის სახლის ადგილობრივი სახელწოდებაა *დურო*, როგორც ჩანს, უახლოვდება სათოფურების სვანურ სახელწოდებას *შდურ*, ისევე, როგორც *ქორ-ვდი*-ს ტიპის სახლის სახელწოდება მიემსგავსება სახლის სვანურ სახელწოდება *ქორ-ს*, რომლითაც ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში ჩვეულებრივად მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლი მოიხსენება.

მთიან რაჭაში, რომელიც სამ სოფელს (ღებს, ქიორას, გლოლს) მოიცავს, ეთნოგრაფიულად სხვადასხვაგვარი ტიპის სახლები ფიქსირდება, თუმცა ამ რაიონისათვის ყველაზე ტიპიურად აღიარებულია ე. წ. სათოფურებიანი სახლი (*დუროიანი სახლი*), რომელიც ოთხი სართულისგან შედგება. პირველი მათგანი გამოყოფილია ბოსლად; აქ ჩვეულებრივ ათავსებდნენ საქონელს, ინახავდნენ საკვების მარაგს და ღვინოს, რომელსაც ბარის სოფლებში იძენდნენ შემოდგომობით და მთელი წლისთვის საკმარისი რაოდენობით მიწაში ჩაფლულ დიდ ქვევრებში ინახავდნენ. პირველი სართული მეორესთან დაკავშირებული იყო კიბის მეშვეობით. მეორე სართულზე იმყოფებოდა ოჯახი. სახლზე მიშენებული იყო ოთახები (*კარსელი*), რომელიც წარმოადგენდა ადამიანის ძირითად საცხოვრისს. ცენტრში იყო მოწყობილი კერა. მესამე სართულის დანიშნულებას წარმოადგენდა ადამიანისა და საქონლის საკვებისა თუ სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარის შენახვა. მეოთხე, სათოფურებიანი სართული, მხოლოდ თავდაცვის მიზნით გამოიყენებოდა. სამეურნეო ნაგებობებიდან სახლს ჰქონდა ბელელი, მარცვლულის გასახმობი – *საფიცობელი*, და სხვა.

ძირითადად ანალოგიური სურათი გვხვატება უშური და მოხური მასალების მიხედვითაც, თუმცა დასახლებული ადგილების მეურნეობის

⁹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, 12-18.
¹⁰ F. Baumhauer, Forschungen Über die Hausformen in Georgien, Hamb., 1928, 73-74.
¹¹ М. И. Вжандиери, Г. И. Лежава, Архитектура горных районов Грузии, М., 1940, 53-60.

საფუძველს წარმოადგენდა არა მსხვილფეხა მესაქონლეობა, არამედ მიწათმოქმედებასთან შერწყმული მეცხვარეობა. თუშური ჩ ა რ დ ა ხ ი ა ნ მ ა მ ა მ წარმოადგენს ოთხსართულიან, მშრალი ქვით ნაგებ შენობას, რომლის შიგნით ველი სართული განკუთვნილია ბოსლად, მეორე და მესამე ადამიანის საცხოვრებლად და მარაგის შესანახად, ხოლო მეოთხე, მასზე მიშენებული სათოფურებით (ჩარდახი) თავდაცვის საქმეს ემსახურებოდა¹².

საცხოვრებელი და სამეურნეო ფუნქციების მქონე სათავსოების ერთ კომპლექსში, მაგრამ ვერტიკალურად სიბრტყეზე განაწილების აზრით იგივე შეიძლება ითქვას მოხეურ სახლზე, თუმცა ის სულ ორი სართულისგან შედგება და საცხოვრებლად შედარებით უფრო დიფერენცირებული სახითაა წარმოდგენილი¹³.

ქონებრივი დიფერენციაცია, რომელიც გარკვეული ზომით საქართველოს მაღალმთიან რაიონებსაც შეეხო, საცხოვრებელი სახლის ტიპში უშუალოდ არ ასახულა. მხოლოდ უმნიშვნელო ცვლილებებს ადგილი ჰქონდა მშენებლობის ხარისხში, სახლის მოწყობასა და ორნამენტირებაში.

რაც შეეხება XIX ს. მეორე ნახევარს, საქართველოს მთიანეთის ცალკეული რაიონების მიხედვით, ამ მხრივ ვხვდებით სხვადასხვაგვარ ვითარებას. მაგალითად, თუშეთში ფართე მასშტაბით განვითარებულმა მეცხვარეობამ, რაც სეზონური გადაადგილების რთულ სისტემებზეა დაფუძნებული, სისაქონლო წარმოების ცხადად გამოსახული თვისებები შეიძინა. ამ დროისათვის მეცხვარეობა გამდიდრების უმნიშვნელოვანეს წყაროდ იქცა. ამასთან ერთად, გადარეკვის იმ სისტემების წყალობით, რაც თუშეთის ფარგლებიდან შორს მდებარე საძოვრებით სარგებლობას ითვალისწინებდა, შეიქმნა მულტივი კონტაქტების შესაძლებლობა კავკასიის ჩრდილო და სამხრეთ ოლქების მოსახლეობასთან¹⁴.

ამის შედეგად თუშეთში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან გავრცელდა დულაბით ნაშენი ორსართულიანი სახლები მეტად სეგმენტირებული ფართობით.

ამავე დროს სვანეთში არსებულმა ქონებრივმა დიფერენციამ სხვანაირი ეფექტი მოგვცა. შექმნილი გლეხი აქ კი არ აშენებდა ახალ სახლს, არამედ იძენდა მეორე, ხოლო ზოგჯერ მესამე სახლსაც, მაგრამ ეს სახლი არსებითად ტრადიციული ფორმის საცხოვრისის განმეორებას წარმოადგენდა.

გვიანფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ბარის მოსახლეობის ეკონომიური ყოფა ხასიათდება შერეული მეურნეობითა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების დაწინაურებით. აქ უძველესი დროიდან მისდევენ მემინდვრეობას, მესაქონლეობას, მევენახეობას, მეფუტკრეობასა და ხელოსნური წარმოების სხვადასხვა დარგებს (მეტალურგია, კერამიკა). XIX საუ-

¹² ხ. შ ა კ ა ლ ა თ ი ა , თუშეთი, თბილისი, 1933, 131-135.

¹³ ხ. შ ა კ ა ლ ა თ ი ა , ხევი, თბილისი, 1934, 139-141.

¹⁴ P. J. X a რ ა დ ზ ე , Грузинская семейная община, М., 1955, рукопись.

კუნისათვის მემინდვრობაში წამყვანი ადგილი ეჭირა სიმინდს, რომელიც თითქმის მთლიანად განდევნა ფეტვის კულტურა. მესაქონლეობა წარმოადგენდა ნილი იყო მთის ძირა ზოლში მნიშვნელოვანი, ხოლო ზოგან მეტწილის მსხვილი მოუკიდებელი დარგის სახით. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა მესაქონლეობიდან უფრო მეტად მისდევდა მეთხოვბასა და მეღორეობას. ამ მხრივ ტიპური კუთხეა სამეგრელოს მთიანეთი, სადაც მესაქონლეობამ სამრეწველო ხასიათი მიიღო. მსხვილი „ჯოგები კვარაცხელიასი“ წარმოადგენდნენ ჯიშისანი საქონლის თავისებურ ბაზას, საიდანაც ხდებოდა ამ ჯიშების დანერგვა კავკასიის სხვადასხვა ოლქებში.

დასავლეთ საქართველოს ბარის რაიონებში ფეოდალური პერიოდისთვის ჯერ კიდევ არსებობდა გლეხის საცხოვრისი, რომელიც იმერეთში საჯალაბო სახლის სახელწოდებით იყო ცნობილი. იგი წარმოადგენდა ხის ოთხკუთხ, ორფერდა სახურავიან, მიწის იატაკიან, საერთო ფართობიან და კერძან საცხოვრისს.

იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით საჯალაბო სახლის ცენტრში მოთავსებულია კერა – ე.წ. შუა ცეცხლი. ორი კედლის გასწვრივ დგას ტახტები, რომელზედაც იძინებდა ოჯახის ყველა წევრი. საჯალაბო სახლის სპეციალურ ადგილას – საფეკილეში – ინახებოდა ფეკილის მარაგი. ოთახის ერთ რომელიმე კედელზე მოწყობილი იყო ნიში – ნალო და კედლის კარადა – თაბაა ქურქლისათვის, მოკლე ფეხებიანი ხის ვიწრო მაგიდა სუფრა, რომლის გარშემო სხდებოდნენ ოჯახის წევრები. დღისით სუფრას ჩვეულებრივად იღებდნენ და კედელზე კიდებდნენ.

ამ ტიპის დასავლურ-ქართული საცხოვრისი წარმოადგენს ჰორიზონტალურ ტრილიში განლაგებულ საცხოვრებელ-სამეურნეო შენობათა კომპლექსს. ამგვარი დანაწილება როგორც ჩანს გაცილებით ადრე უნდა წარმოქმნილიყო. XI საუკუნის წერილობითი წყაროები უკვე მიუთითებენ დასახლების ტიპის შიგნით დამოუკიდებელ ერთეულებად გამოყოფილი საცხოვრებელი სახლის, საბძელის, საქონლის სადგომის, მარანის, სამზარეულოს და სხვათა თანარსებობაზე¹⁵. ა. კასტელმა დასახლების მსგავსი ტიპი ჩაბატა XVII საუკუნის შუა წლების სამეგრელოში.

სამეგრელოს შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული მასალა გვიჩვენებს, რომ იგი ხასიათდება ე.წ. უწყსრიგო დასახლების ტიპით. აქა-იქ გაფანტული კარ-მიდამოები ერთმანეთთან დაკავშირებული იყო მხოლოდ ბილიყებით და იშვიათად სასოფლო გზებით. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით მეგრულ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსში ვლინდება თანდათანობითი განვითარების საფეხურები. საცხოვრებლის უძველეს ფორმად მიჩნეულია წნული (ფაცბა) და უბრალო ძელურა (ქარგვალი). პირველი წარმოადგენს მრგვალ ან ოთხკუთხ წნულს. მისი სახურავი კონუსისებური ან

¹⁵ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, თბილისი, 1897, 47-48.

მოიხმარებოდა საქონლის სათავსოდ ან მთაში მყოფი მწყემსების დროებით სადგომად. აფხაზეთში კი ვადგენთ ჭაობის ლერწმით ორფერდად გაქანულ რულ, ცენტრალური კერისა და გამოყოფილი სამზარეულოს შემტყელონს კუთხ წნულს. მითითებული სახლი, რომელიც გულაუთის რაიონის სოფ. ათხარას მცხოვრებ კასტე საზაყის-ძე არისტავას ეკუთვნის, აშენებულია 1825 წელს. უნდა ვიფიქროთ, რომ სახლის ამ ტიპს ფეოდალური აფხაზეთის გლეხურ საცხოვრისებს შორის გაბატონებული ადგილი ეკავა.

1953 წ. აფხაზეთში შეკრებილი ცნობების მიხედვით საცხოვრისის ეს ფორმა აფხაზურ საოჯახო თემს – ათაცა დუგ-ს შეესატყვისებოდა, რომელიც ამ დროისათვის მხოლოდ გადმონაშთის სახით არსებობდა. მოწენის ტექნიკის შემდგომი განვითარების შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს სოფ. ბარმაშის ორსართულიანი სახლი, რომლის პირველი სართული გაწყობილია სუფთად გარანდული ფიცრით, ხოლო მეორე სართულის კედლები ლასტით. აღწერის მომენტში (1953 წ.) ეს სახლი ცარიელი აღმოჩნდა. აფხაზური ოთხკუთხა წნული თავის შემდგომ განვითარებას პოულობს ოთხფერდა სახურავიან, ერთ რომელიც კედელში გაკეთებული ბუხრით, აივანითა და სეგმენტირებული საცხოვრებელი ფართობით, ზეძირკველზე დაყრდნობილ ფიცრის ერთსართულიან სახლში. ზეძირკველზე და ფიცრის იატაკზე გადასვლასთან დაკავშირებით დამოუკიდებელი სათავსოს სახით სახლიდან გამოიყოფა წნული: გაკეთებული სამზარეულო. ძირითადი ნიშნების მიხედვით ეს სახლი წარმოადგენს უკვე აღწერილი დასავლურ-ქართული ოდა სახლის განმეორებას და აფხაზეთის დასახლების ტიპიურ საცხოვრისად გვევლინება.

ამ სახლს შეესატყვისება საკარმიდამო დასახლების ტიპი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ძლიერი გათავისთავადება. კარ-მიდამო საკმაოდ დიდ ფართობს მოიცავს და შესდგება ორი – გარე და შიდა ეზოსგან. გარე ეზო ითავსებს მალღარ ვაზს, ბაღჩას, სასიპინდე ნაკვეთს, ხეხილს და საფუტკარეს. შიდა ეზო სავსებით სუფთაა; ის მორთულია მხოლოდ დეკორატიული ნარგავებით. საცხოვრისი სამზარეულოსთან ახლოსაა, მაგრამ საკმაო მანძილითაა დაცილებული დანარჩენი სამეურნეო სათავსოებისგან; საქონლს სადგომი (ცალ-ცალკე მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლისათვის), აგრეთვე საქათმე და სხვა, როგორც წესი, მოთავსებულია ეზოს ბოლოში და შედის მის ფარგლებში. საქართველოს ბარის სხვა რაიონების მსგავსად, აქაც შეძლებული გლეხის საცხოვრისი თავის გამოჩატულებას პოულობს საამშენებლო მასალაში, საცხოვრებელი ფართობის კიდ სეგმენტაციაში, უფრო მდიდრულ ორნამენტაციაში და სახლის შიდა დიზაინს. მაგრამ თავისი ძირითადი თვისებების მიხედვით სახლის ტიპი უცვლელია.

დასავლეთ საქართველოს მთისძირა რაიონების მოსახლეობის საცხოვრებელი და ანალოგიურ ბუნებრივ-ისტორიულ გარემოში მოქცეული აფხაზური კარ-მიდამო, როგორც დასახლების ფორმის, ისე საცხოვრისის ტიპის მიხედვით, იდენტურია. როგორც დასავლეთ საქართველოს მთის ძირა

რაიონების კარ-მიდამო, ისევე აფხაზური კარ-მიდამოც, ცოტად თუ გვევლინება მნიშვნელოვან განსხვავებას იძლევა დასახლების ფორმის მხრივ. დასახლებების საქართველოს დაბლობის მოსახლეობისათვის დამახასიათებელია მათი დასახლება მთავარი მაგისტრალის გასწვრივ, რაც აგრეთვე ნიშანდობლივია აფხაზეთის დასახლებისათვის.

აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის რაიონების მოსახლეობა სამეურნეო ყოფის უმთავრესი ნიშნებით მნიშვნელოვნად განსხვავდება კოლხეთის დაბლობის მოსახლეობისგან. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარელთა ცხოვრების ეკონომიურ საფუძველს შეადგენდა მიწათმოქმედება, კერძოდ, ქართლში მიწათმოქმედება წარმოდგენილი იყო მემინდვრეობის (პურეული კულტურები) მესაქონლეობასთან შერწყმული სახით, რომლის მასშტაბი განისაზღვრებოდა უმთავრესად მიწათმოქმედების ინტერესებით და აგრეთვე მემინდვრეობასთან შერწყმული მგვენახეობით. საქართველო ცნობილია ენდემურ პურეულ კულტურათა ნაირსახეობით, ხოლო ქართლი წარმოადგენს მიწათმოქმედების უძველეს კერას.

სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ასეთ დონეზე წარმოების მიუხედავად, განსაკუთრებით XV საუკუნის შიშვე პოლიტიკური მდგომარეობის შედეგად გამოწვეული ძველი სარწყავი სისტემების მოშლის შემდეგ, წარმოების დონე აღარ შეესაბამებოდა მოთხოვნილების დონეს და ამ უკანასკნელს ყოველთვის საგრძნობლად ჩამორჩებოდა.

დასავლეთ საქართველოსგან განსხვავებით ქართლი ხასიათდება შეგუფული და თითქმის უკარმიდამო დასახლებით. საცხოვრისის არქაული ფორმა, როგორც ჩანს, მიწური უნდა ყოფილიყო, რომლის განვითარების შედეგად „დარბაზული“, ტიპის სახლი წარმოიქმნა.

დარბაზი, რომელიც მიწური ტიპის საცხოვრისის ბუნებრივ განვითარებად გვევლინება, (როგორი სახითაც ის სომხების ყოფაში გერ კიდევ V საუკუნეში ქ. წ. ქსენოფონტემ დაამოწმა,) ქართული ეთნოგრაფიის მონაცემებით, კომპლექსური ხასიათის მიწისზედა შენობას წარმოადგენს. მასში ერთ ჰერქვეშ, მაგრამ ჰორიზონტალურ ჰრილში, მთური საცხოვრისისგან განსხვავებით, განლაგებული იყო ყველა ძირითადი საცხოვრებელი და სამეურნეო სათავსო. დარბაზი გადახურულია გუმბათისებრი, საფეხურებრივი გვირგვინით, რომლის თანდათანობით დავიწროვებული ყელი მთავრდება საკვამლე და სინათლის მიმღები ხვრელით – *ერლოთი*. გვირგვინისებურად გადახურული კლასიკური ფორმის დარბაზი შეიცავს კერას, რომელიც საცხოვრებელი ფართობის ცენტრშია გაკეთებული და მდიდრულად ორნამენტირებულ დედა-ბოძს. უმეტეს შემთხვევაში დარბაზი ემთხვევა დასახლების შეგუფულებულ ტიპს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია უფობობა.

თავისი სამეურნეო ფუნქციებით დარბაზი შეესაბამება სოფლის მეურნეობის წამყვან დარგზე, დაწინაურებულ მიწათმოქმედებაზე დამყარებულ ტიპს. დარბაზული ტიპის საცხოვრისის შესწავლამ იმ დასკვნამდე მიგვიყ-

ვანა, რომ ამ ტიპის სახლის სოციალური ბუნება შეესაბამება საოჯახო თემს¹⁶.

წალკის რაიონში შეკრებილ ანალოგიურ მასალაზე დაყრდნობით დასკვნამდე მივიდა თ. ჩიქოვანი¹⁷ საოჯახო თემისადმი მიძღვნილ გამოკვლევაში ეს მოსაზრება სავსებით დაადასტურა რ. ხარაძემ¹⁸.

დარბაზის საცხოვრებელი ფართობის განაწილების ხასიათის ჩვენებისას ვეყრდნობით გ. ჭუბინაშვილის საფუძვლიან აღწერილობას. ამ აღწერილობის მიხედვით: „დარბაზი ბოძების მეშვეობით სამ განყოფილებადაა განაწილებული. შუა განყოფილებაში გადახურვა განხორციელებულია თანდათანობით, საფეხურებრივად შევიწროვებული კვადრატით (ე. წ. „გვირგვინი“), რომლის სათავეში, ცენტრში დატოვებულია საკვამლე და შუქის მიმცემი ხვრელი. გვერდითი განყოფილებები ჰორიზონტალურადაა გადახურული; უკანა განყოფილების კედლის წინ, შესასვლელის მოპირდაპირედ, ეწყობა თაღედი (არკატურა) მსხვილი ჭურჭლეულის დასადგამად და სხვა, რომელზედაც მოთავსებულია ჯოხი და მასზედ კედელში რიგი მცირე მოცულობის ნიშები. ქვედა რიგის თაღებს შორის წვრილმანისთვის მოხმარებულია მრგვალი ნახვრეტები. დარბაზის გვერდითი კედლის მთელ სიგრძეზე მოწყობილია რამდენიმე სწორკუთხედი – ლოგინის დასაწყობად.“¹⁹.

დარბაზული ტიპის საცხოვრისის გავრცელების ძირითად რაიონს წარმოადგენდა ისტორიული ქართლი. სხვადასხვა რეგიონში დარბაზი სხვადასხვა სახით წარმოგვიდგება.

1924 წელს ქვაბლიანის ხეობაში²⁰ აღწერილი თავისებური ფორმის დარბაზული ტიპის საცხოვრებელი სახლი ლიტერატურაში მესხური დარბაზის სახელწოდებით შევიდა²¹.

მესხური დარბაზი შესდგება ცხრა სექტორისგან და თითოეული მათგანი განსაზღვრულ ფუნქციას ასრულებს. ერთ სექტორთაგანს, რომელიც შესასვლელი კარის მარცხნივაა მოთავსებული, წარმოადგენს ბეღელი, ხოლო კარის მარჯვნივ მდებარე მეორე სექტორი გამოყენებულია რძის პროდუქტების დასამუშავებლად და შესანახ სათავსოდ. სახლის სიღრმეში მდებარეობს სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარის შესანახი ბაკი, საკუქნაო, ბოსელი და საცხოვრებელი – საკუთრივ დარბაზი. დარბაზის გვერდით მოთავსებულია პურსაცხობი ღუმელი, ხოლო ბოსლის გვერდით – საბძელი.

¹⁶ გ. ნიჭიაია, გლეხის სახლი ქვაბლიანში, „კომომხილველი“, 1, თბილისი, 1926, გვ. 155.

¹⁷ Т. А. Чиковани, жилые и хозяйственные постройки в Триалети, Автореферат. Тб., 1954, 22–23.

¹⁸ Р. Л. Харაдзе, Грузинская семейная община. М., 1955, рукопись.

¹⁹ Грузинские «Дарбазы», под ред. Г. Н. Чубинашвили, Тб., ч. 1, изд. 1–II

²⁰ გ. ნიჭიაია, გლეხის სახლი ქვაბლიანში, 141–151.

²¹ საერთოდ საჭიროა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ-დასავლეთი ქართლის ეთნოგრაფიული მასალა საერთაშორისო მცირე, რადგან ეს რაიონი მტრის სისტემატურ თავდასხმებს განიცდიდა და ამის შედეგად მოსახლეობის დიდი ნაწილი საქართველოს შიდა პროვინციებში იხიზნებოდა. ზოგიერთი სოფლის გამოკლებით ეს რაიონი დღევანდელი უმეტესად იმერლებითაა დასახლებული.

ეს სახლი, აღწერილობის მომენტში, უკვე აღარ წარმოადგენდა საცხოვრისის გავრცელებულ ტიპს. ქართლში საცხოვრისის გაბატონებულ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ ის ტიპი, რომელიც წარმოიშვა დარბაზის განვითარების შემდგომ: გვირგვინისებური გადახურვის გაუქმება და ზოგიერთი სხვა ცვლილებები, თუმცა საცხოვრებელი ფართობის გამოყენებისა და განაწილების ხასიათს რაიმე არსებითი ცვლილება არ განუცვლია.

დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობა შეინიშნება წალკის რაიონის ურუმ მოსახლეობაში. ეს რაიონი, როგორც ცნობილია, მუდმივი დარბევების შედეგად XIX ს. დასაწყისისათვის გავრანებული აღმოჩნდა. წალკის მოსახლეობა გარბოდა საქართველოს შიდა რაიონებში. XIX ს. 30-იან წლებში, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, რუსეთის ხელისუფლებამ იმას მიაღწია, რომ აქეთ გადმოსახლებინა მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც საუკუნეების მანძილზე უცხოელთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. წალკაში მოსულმა ურუმებმა თან მოიტანეს ყოფის უფრო დაკონსერვებული და უცვლელი სახით შემონახული ელემენტები, მათ შორის საბინაო მშენებლობის ძველი ტრადიციებიც. ამის წყალობით წალკელ ურუმებში ჩვენ ვნახულობთ ყოფის ისეთ არქაულ ნიშნებს, რომლებსაც საქართველოს სხვა კუთხეების მოსახლეობას დიდი ხნის წინათ დაუკარგია. თუმცა, ამასთან ერთად, იგივე გარემოება დაედო საფუძვლად კულტურულ-ეკონომიური განვითარების იმ შეფერხებას, რითაც ხასიათდება ამ მოსახლეობის ყოფა. საჭიროა ისიც აღინიშნოს, რომ წალკაში მისულ ურუმებს აქაც დახვდათ მატერიალური კულტურის ძეგლები, რომლებმაც თავისი ბეჭედი დაასვეს ურუმთა ყოფას.

ეთნოგრაფიულად შესწავლილ საცხოვრისებს შორის აქაც ყველაზე აღრეულად დარბაზი გამოიყურება, რომელიც ზომით განირჩევა მესხური ვარიანტისგან, მაგრამ ძირითადად ამ ტიპის საცხოვრისის უმნიშვნელოვანეს ნიშნებს იმეორებს. თრიალეთში გავრცელებული მიწური დარბაზი კომპლექსურია. აქ, ჰორიზონტალურ განაკვეთში, სხვადასხვაგვარი სახურავის ქვეშ, წარმოდგენილია საკუთრივ ადამიანის საცხოვრისი – დარბაზი, საკუჭნაო, მარანი, აივანი, საბძელი, ბოსელი, საცხოვრებელი. ამ კომპლექსის სხვა დანარჩენი ნაწილები იხურებოდა სწორი ან ოდნავ ამოზნექილი სახურავით, რომელიც ჩვეულებრივი მიწური ბანის მსგავსად იყო დატკეპნილი. ასეთი სახლის ერთი უკანა და ორი გვერდითი კედელი ნახევრად მიწაშია ჩამჯდარი. წინა კედელი მთლიანად მიწის ზედაა დაშენებული და პირით ეზოსკენ ან ქუჩისკენაა მიბრუნებული.

საერთო ფართობის განაწილების მხრივ მესხური დარბაზისგან განსაკუთრებული განსხვავება აქ არ შეიმჩნევა²². ტიპური დარბაზის გვერდით აქ არსებობდა ე.წ. *ყარსული სახლი*, რომელიც რიგი არქიტექტურული დეტალების მიხედვით რამდენადმე განსხვავდება დარბაზისგან. უფრო

²² Т. А. Чиковани, жилие и хозяйственные постройки в Триалети. Автореферат. Тб., 1954. 15.

სრულყოფილ საცხოვრის წარმოადგენს ლაზური სახლი – ქართლური და მესხური დარბაზისგან ფიცრის ქერის არსებობით განსხვავებული გარდა, თუ ქართლის დარბაზის სახურავის საყრდენად გამოყენებული ორნამენტირებული დედა-ბოძი, ლაზურ სახლში ამ ფუნქციას ასრულებს წინა და უკანა კედელი. ის გამოერჩევა აგრეთვე ფართობის განაწილების მიხედვით, თუმცა, ყველა ამ განსხვავებათა მიუხედავად, ლაზური სახლიც საცხოვრებელ და სამეურნეო ფუნქციათა ერთ ქერქვეშ გაერთიანებულ მთლიან კომპლექსს წარმოადგენს. ყველა ზემოხსენებული თრიალეთური სახლი ხასიათდება ცენტრში კერისა და მიწის იატაკის თანაარსებობით, აგრეთვე ეზოს უქონლობით.

შიდა ქართლის რაიონების ეთნოგრაფიული მასალებიც მიგვითითებენ დარბაზული ტიპის საცხოვრებლის არსებობაზე. თუმცა, რიგი წმინდა არქიტექტურული თავისებურებების გარდა, რითაც ქართლური დარბაზი განირჩევა მესხური და თრიალეთური სახლებისაგან, განსხვავება ჩანს საცხოვრებელი და სამეურნეო სათავსოთა განლაგებაშიც; კერძოდ, სამეურნეო დანიშნულების მქონე სათავსოს გამოყოფა საცხოვრებლისგან დამოუკიდებელი სათავსოს სახით. ამგვარად, ქართლურ დარბაზში ჩვენ საქმე გვაქვს მნიშვნელოვან პროგრესულ ნაბიჯთან, ქართული საცხოვრისის შემდგომი სრულყოფის გზაზე. ასეთ ძირეულ ცვლილებებს უნდა გამოეწვია ეზოს წარმოქმნა, მაგრამ, ამის მიუხედავად, მას რაიმე არსებითი გავლენა განსახლების ტიპზე არ მოუხდენია და შეიძლება ითქვას, რომ განსახლება ძველებურადვე შეგუფული დარჩა. ჩვენ ზუსტად არ ვიცით, სახელდობრ როდის მოხდა სახლის ასეთი გარდაქმნა, მაგრამ დაბეჭითებით შეიძლება იმის მტკიცება, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების უშუალო გამარჯვების წინა პერიოდში, ქართლისათვის ეს სახლი არ წარმოადგენდა საცხოვრისის გაბატონებულ ფორმას. მოცემულ პერიოდში შიდა ქართლისათვის, როგორც ეს ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან ჩანს, საცხოვრებლის ყველაზე გავრცელებული ფორმა იყო ორფერდა სახურავიანი, ნაწილობრივად ფართობსეგმენტირებული და ერთ რომელიმე კედელში ბუხრით გამართული ქვის სახლი.

ასეთი სახლისათვის ნიშანდობლივ მხარეს წარმოადგენს რიყის ქვის ალმაცრად წყობით კედლის მშენებლობა, რაც თავის დროზე დამახასიათებელი ელემენტი იყო დარბაზული ტიპის სახლებისთვისაც.

ფართობის განაწილების მხრივ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მთელი პირველი სართული წარმოადგენს მარანსა და საკუჭნაოს, მეორე – საცხოვრებელს, ხოლო საქონელი მოთავსებულია სახლიდან გარკვეულ მანძილზე.

ქართლის ყოფაში გავრცელებული ერთსართულიანი, ხოლო შემდეგ სართულნახევრიანი სახლების თანაარსებობა ზემოთ ნაჩვენები წყობით, მიუთითებს მათ მემკვიდრეობაზე დარბაზული ტიპისადმი.

იმის მიუხედავად, რომ კახეთის ეთნოგრაფიულმა მასალამ შედარებით კარგად შემოინახა საცხოვრისთა არქაული ფორმები, რომლებიც დამხმარე

სამეურნეო სათავსების სახით განაგრძობდნენ არსებობას, იქ გავრცელებული სახლების ტიპების მონაცემების მიხედვით ჩვენ დარბაზს ვერ ვაჭიროებთ.

საცხოვრებლების ზემოთნაჩვენებ არქაულ ფორმათა გარდა, ყურადღებას იქცევს თიხით შეღესილი, ქაობის ლერწმით ორფერდად დახურული, მიწის იატაკით და ცენტრში კერით გამართული ოთხკუთხი წნული. ჩანს ეს სახლიც, რიგი მოვლენების ანალოგიურად, რაც საქართველოს სხვა რაიონების მასალებიდანაც ფართოდაა ცნობილი, წარმოადგენდა ძირითად საცხოვრებელ და სამეურნეო ფუნქციების მქონე სათავსოების კომპლექსს, სადაც სამეურნეო სათავსის სახით მარანიც შედიოდა.

როგორც ეს დღემდე შემონახული და მხოლოდ დამხმარე ფუნქციის მქონე ნაგებობათა მიხედვით აშკარაა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ კახეთში საცხოვრებელ სახლად ხმარობდნენ ოთხკუთხ ფიცრულ ნაგებობასაც, ყველა იმ ნიშან-თვისებებით, რაც დამახასიათებელი იყო ზემოთ აღწერილი წნული-სათვის.

1924 წ. საქართველოში ნამყოფი ფ. ბაუმჰაუერი სამართლიანად მიიჩნევს რევოლუციამდელი კახეთისათვის ტიპიურად ორსართულიან ქვის სახლს,²³ მაგრამ, როგორც ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან ჩანს, საცხოვრებლის ეს ტიპი არ იყო გაბატონებული და დამახასიათებელ მოვლენად ითვლება ქალაქური მოსახლეობისთვის ან სოფლის შეძლებული ფენისათვის.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით დგინდება, რომ სოფლის მოსახლეობის ძირითადი ფენისათვის ქართლსა და კახეთში, გაბატონებულ საცხოვრისად ითვლებოდა ერთსართულიანი ქვის შენობა, რომელიც ქაობის ლერწმით ორფერდად იყო გადახურული. სახლი წარმოადგენდა დაუნაწილებელ ფართობს, რომელზედაც მიშენებული იყო ისეთი სამეურნეო სათავსოები, როგორცაა მარანი, ბოსელი, საბძელი.

მხოლოდ მოგვიანებით ხდება ქვისა და აგურის ორსართულიანი სახლების გავრცელება, რომლის პირველი სართული მთლიანად გამოყოფილია სამეურნეო სათავსოდ (პირველ რიგში მასში შედის მარანი), ხოლო მეორე – ოჯახის საცხოვრებლად. ეს მოვლენა განსაკუთრებით დამახასიათებელია სოფლის შეძლებული ფენისთვის, რომელიც წარმოიქმნა კახეთისთვის მეტად მნიშვნელოვანი დარგის – მევნახეობა-მელვინეობის სასაქონლო წარმოების გადაქცევის ბაზაზე კაპიტალისტური ურთიერთობების შემდგომი განვითარების შედეგად.

ამრიგად, ქართველი ხალხის სააღმშენებლო კულტურამ შექმნა საცხოვრისის ნაირი ფორმები, შეპირობებული ფიზიკურ-გეოგრაფიულ, სამეურნეო და ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ პირობებთან.

²³ F. Baumhauer. Forschungen Über die Hausformen in georgien, Hamb., 1928.

კ რ ი ტ ი კ ა ლ ა მ ი მ რ ხ ი ლ ზ ა

რ ა მ ე ნ ე შ ი ზ ი

MAX TILKE, *Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe*, Verlag Ernst Wasmuth A.-G., Berlin, 1923.

პერმან ვახის კარგად ცნობილ ნაწარმოების „Kostümkunde“ (1860–1872) შემდეგ, რომლითაც საფუძველი ჩაეყარა ტანსაცმელის მეტყველების ძირითად პრინციპებს – ამ დარგში მრავალი ახალი შრომა გამოიცა. ახალ შრომებში კიდევ უფრო გაბასრდა ამ ახალი სამეცნიერო ობიექტების კვლევისათვის საჭირო მისადგომი საშუალებები და მეცნიერებისათვის საგრძნობი შედეგები იქნა მიღწეული. დღეს უკვე კოსტიუმის ისტორია საზოგადო კულტურის ისტორიის კვლევის აუცილებელ ფაქტორად არის მიჩნეული. და თუ დღემდე ევროპის ხალხთა ტანსაცმელის ისტორიის კვლევა-ძიება, ასე თუ ისე, დამაკმაყოფილებლად არის წარმოდგენილი, – **მაქს ტილკეს** ახალი შრომა, აღმოსავლეთის ხალხთა კოსტიუმის წარმოშობის და განვითარების ისტორიის გამოსარკვევად, ბევრს ახალს მატებს მეცნიერებას.

კარგად ცნობილი მხატვარ-მკვლევარი **მაქს ტილკე**, ამ წიგნში ამჟღავნებს მრავალმხრივი დაკვირვების უნარიანობას. აქ წარმოდგენილია დიდძალი მასალა. ავტორს დაუვლია აღმოსავლეთის მნიშვნელოვანი კუთხეები და ადგილობრივ დაუხატავს იქ მცხოვრებ ხალხთა კოსტიუმები. დანარჩენი მასალა მას აღებული აქვს გერმანიის და სხვა ქვეყნების მუზეუმების და კერძო პირთა კოლექციებიდან. 1913 წელს ავტორი საქართველოშიც მუშაობდა და სხვათა შორის, მის კალამს ეკუთვნის საქართველოს მუზეუმის კოსტიუმების საუცხოოდ შესრულებული ალბომი.

მასალათა სიმრავლესთან ერთად ამ წიგნში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ავტორის მეთოდოლოგიური მიდგომა საკვლევ საგნისადმი. აქ ტილკეს ახალი მომენტი შეაქვს აღმოსავლეთის კოსტიუმის კვლევის საქმეში. ის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ტანსაცმელების თარგების გამოყვანას და პედანტურის სისწორით გადმოგვცემს საცმელთა ფერებს. ერთიცა და მეორეც წარჩინებულად აქვს შესრულებული.

ტანსაცმელების როგორც მთლიანი, აგრეთვე მათი ნაწილების ამგვარი თარგები მკვლევარს უადვილებს ტანსაცმელის საზოგადო რეკონსტრუქციას, მათი ტიპების ერთი მეორესთან შედარებას და ფორმების აღდგენის საშუალებას იძლევა – დაწყებული კომპლექტური კომბინაციებიდან საფარ-პრიმი-

ტივებით გათავებული. ამ ხერხის შემწეობით ავტორი ადარებს სხვადასხვა ხალხთა მიერ როგორც ამ ჟამად ხმარებულს, აგრეთვე წინათ ხმარებულ ყოფილ კოსტიუმებს. მაგალითად: ეგვიპტელების მიერ XII საუკუნეში ტანსაცმელს წინ ხმარებული, არქეოლოგიური გათხრის დროს ნაპოვნი კოსტიუმი შედარებული აქვს მაროკოს, ალჟირის და სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ახლაც ხმარებაში მყოფ ტანსაცმელთან. ავტორს შედარებისთვის აქვს აღებული თვითოეული ქვეყნისათვის დამახასიათებელი ტიპიური ფორმები, რომ ამ გზით, სხვათა შორის, კიდევ უფრო ადვილად გასაგები გახადოს ტანსაცმელების არსებითი მხარეების შეთვისება.

ავტორის შეხედულებით მსგავსი ფორმები გეოგრაფიულად მეტად შორს არიან გავრცელებული. მაგრამ მათი მსგავსების წყარო ერთი რომელიმე ცენტრიდან არ გამომდინარეობს, საიდანაც ესა თუ ის ფორმა, ხალხთა გადაჭრუფების და გავლენის შემწეობით უნდა ვრცელდებოდეს, არამედ ბევრ შემთხვევაში, სადაც *menschliche ntelligens ähnliche Bedürfnisse und gleiche Klima vorfand, musste trotz Ürtlicher Verschiedenheit sich dieselbe Gewandform ergeben haben*. ზოგი ურფორმათაგანი განსაკუთრებულ კულტურულ ციკლს ეკუთვნის, ზოგიც სხვადასხვა კულტურულ რეალიდან მომდინარეობს და გადაჭდობილთა ხასიათს ატარებს. ამიტომ იმათი გამოცნობა და კლასიფიკაცია ისეთსავე სიძნელეს წარმოადგენს და იმგვარივე მეთოდების მომარჯვებას მოითხოვს, როგორც გათხრაში აღმოჩენილი სხვადასხვა კულტურების ერთიმეორეში შერეულ არქეოლოგიური ობიექტების გამორკვევა.

ავტორის დაკვირვებით ტანსაცმელების ურფორმები მეტად გამძლენი არიან ჟამთა დენის მანძილზე და მათი მიკვლევა შესაძლებელია, თუ მოვახერხებთ მათზე შემდეგი ეპოქებისა და ნალექების ჩამოცილებას. მაგალითად, ეხლანდელ მაროკოში ხმარებულ პერანგს, მსგავსად აღრინდელ რომაელთა ტუნიკისა, თარაზულად ჩაჭრილი ყელის ხვრეტი ახასიათებს. ტუნიკა კი დაკავშირებულია, ერთი მხრივ, ანტიურ ქვეყნის დაღმარებისა და, მეორე მხრით (სახელოთა მიმატებით), სირიულ-არაბულ საცმელთან, რომელიც არაბთა ბატონობის დროს, აგრეთვე ეგვიპტეშიც ვრცელდება. დღეს კი რომაული ტუნიკა ბერძნების გეზა-ა და ანტიური დაღმარება (დამოკლებული) ალჟირის ქალების პერანგად არის გადაქცეული. ან კიდევ: ხევსურების ხალათს, ყელის ჭრილობის მიხედვით, ავტორი სპარსულ-ინდიურ ხალათს უკავშირებს, ხოლო იმავე ხალათის სახე-ჯვარს რეტენების ტანსაცმელზე პოულობს.

მართალია ამ წიგნში, რომელიც უმთავრესად თარგებისა და სურათების ტომს წარმოადგენს, ავტორის ასეთი შედარებები ბევრი არ აქვს ტექსტით ახსნილი, მაგრამ თარგების და სურათების დალაგების მიხედვითაც კი, ადვილად შეამჩნევს დაკვირვებული ადამიანი, როგორც შედარებათა საერთო ხაზებს, აგრეთვე შედარებების სხვადასხვა მომენტს. ამ ხაზების გაშლას და კონვერენცია-ახსნას, უთუოდ ავტორი მოგვცემს მის მიერ გამოასაცემად განზრახულ წიგნში – „*Studien zur orientalishen Kostümgeschichte*“.

ვიდრე ავტორის ასეთი წიგნი ჩვენ ხელთ არა გვაქვს, ძნელია გადაჭრით აზრის გამოთქმა „Orientalische Kostüme“-ში მოცემულ შედარებებზე. დიდს შესახებ, მხოლოდ ერთის თქმა კი შეიძლება ამთავითვე: აქ მასალის მიხედვით მეტად არახელსაყრელი პირობებია შექმნილი ამ მეთოდის მომარჯვებისათვის. საქმე ისაა, რომ შესადარებელი ობიექტები მეტად დაშორებულია ერთიმეორეს, როგორც დროში, აგრეთვე სივრცეში. ამ დაბრკოლებას ის გარემოებაც ართულებს, რომ აღმოსავლეთი როდი წარმოადგენს მთლიან ერთეულს, რომ მასში მოცემულია რამდენიმე თავადი კულტურული რკალები – ამიტომ მეტად დიდი სიფრთხილეა საჭირო სხვადასხვა ეპოქის და დამოუკიდებელ კულტურათა ობიექტების შედარებისათვის. უპირველეს ყოვლისა მკვლევარი უნდა ცდილობდეს ობიექტი ახსნას საკუთრად ამ ობიექტის სულიდან, ან როგორც ბულღე ამბობდა: „მკვლევარის ობიექტთან შეხორცებიდან“, თორემ ზწირად მომხდარა, რომ შედარებითი მეთოდის ხმარებას მკვლევართა ზერელოება გამოუმჟღავნებია და მათი არა საკმაოდ მოფიქრებული დამოკიდებულება გამოსაკვლევ საგნისადმი.

აგრეთვე დიდი სიფრთხილეა საჭირო ამა თუ იმ გეოგრაფიული ერთეულისათვის ტიპური ტანსაცმელის გამორკვევის დროს. აქ სულ ადვილად შეიძლება მოხდეს, რომ მკვლევარი ობიექტივობას დაჰკარგავს და მას ხელში შერჩება შედარებისათვის ნაკლებ მნიშვნელოვანი სახე. მაგალითად, არ შეიძლება კავკასიისათვის ტიპურ ტანსაცმელად მხოლოდ ჩოხა ჩაითვალოს, როგორც ამას გვაფიქრებინებს ტილკეს წიგნი – ასეთად ეგრეწოდებული ქართული კაბაც უნდა მივიღოთ, რომლის ადრინდელ გავრცელების შესახებ მოგვეპოვება კიდევ საკმაოდ სანდო ცნობები², მაგრამ ვიჭონით მოთმინება და ვნახოთ, თუ როგორ დასძლევს ავტორი ამას და სხვა ამგვარ სიძნელეთ, რომელთაც ამ წიგნში მოცემული მასალა იძლევა, თავის შრომის გაგრძელებებში.

წიგნი ჩინებულად არის გამოცემული. ტანსაცმელების ფერები ლითოგრაფიით შესანიშნავად არის გადმოცემული. სხვათა შორის აქ მოთავსებულ ას ოცდარვა ტანსაცმელში, ოცდათორმეტი კოსტიუმი საქართველოს მუზეუმის კოლექციებიდან არის გადახატული³.

1924

¹ Bullé, Handbuch der Archäologie, I. Bd.

² J. de Morgan, Mission scientifique au Caucase, Paris, v, II p., 281; G. Merzbacher, Aus den Hochregion des Kaukasus. I. Bd.

³ ესარგებლობთ შემთხვევით მადლობა გამოვუცხადოთ გერმანიის კონსულს ტფილისში von Wesendonk-ს, რომელმაც თავიანთობით დაგვითმო სარეცენზიოდ ამ ძვირფასი წიგნის საკუთარი ეჭმპლარი.

ერთი ხანია, რაც ევროპის მეცნიერებში ხეთური პრობლემა აქტიურ საკითხად არის გამხდარი. საუკეთესო კუნელოგები და ინდოგერმანისტები არ იშურებენ ძალ-ღონეს და ნიჭს ამ პრობლემის გადასაჭრელად. ამ მოკლე ხანში ხეთური პრობლემის შესახებ ტფილისშიაც იქნა წაყითხული მოხსენება გერმანულად ოტტო ფონ-ვეზენდოკის მიერ, რომელმაც ჩვენი სამეცნიერო წრეებიც მიიზიდა. სიმართლე რომ ვთქვათ, მეცნიერების უნარიანობასა და გამჭირაზობას ბევრი შესძლებია. ხეთური კულტურის დარგში ბოლო ხნის აღმოჩენანი საერთო ისტორიულ და არქეოლოგიური მეცნიერების საუკეთესო ფურცლებს შეადგენენ. მცირე აზიაში წარმოებულმა გათხრებმა, მიწის წიაღიდან მზის სინათლეზე გამოიტანეს შესანიშნავი ძეგლები და ამ ძეგლთა შესწავლამ ჩვენს წინაშე გადაშალა დიდი ორიგინალური ხეთური კულტურა, რომელიც დიდ რადიუსზე იყო გავრცელებული და, რომელმაც უდიდესი როლი ითამაშა საკაცობრიო კულტურის განვითარებაში. ამ კულტურის შესახებ დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურაა შექმნილი; G.Contenau-ს მიერ 1922 წელს გამოცემული საბიბლიოგრაფიო მაჩვენებელი ხეთური საკითხის შესახებ 139 გვერდიან ტომს შეადგენს.

ხეთური პრობლემისადმი ევროპელი მეცნიერების განსაკუთრებული ინტერესი ადვილი ასახსნელია, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, სხვებს რომ თავი დავანებოთ, რომ ხეთელების სახელმწიფო იმ ბოლახზე იყო, რომელიც აზიას ევროპასთან აკავშირებდა და რომელზედაც ჯერ კიდევ ჰეროდოტეს დროს დიდი, ეგრედ წოდებული „სამეფო შარაგზა“ არსებობდა. ეს შარაგზა მეტად მნიშვნელოვან სავაჭრო და კულტურულ პუნქტებს აერთებდა. ესენი იყვნენ: ეფესი (ლიდიის დედაქალაქი), მანაქა (შემდეგ კეისარია კაპადოკიისა), რომელიც ყვავოდა ჯერ კიდევ XXIV საუკ. ქ. წ., კომანა. ამ გზის ჩრდილოეთის გასავალი ხეტიტუსსა (დედაქალაქი ხეთელებისა, შემდეგ პტერია, ახლა ბოლახოი) და სინოპი იყო. აი ამ სავაჭრო გზით შეასრულეს ხეთელებმა უდიდესი კულტურული მისია ევროპის მიმართ მეორე ათასეულ წლებში ქ. წ., როგორც დაახლოებით, ასევე როლი ითამაშეს შემდეგში ფინიკიელებმა პირველ ათასეულში, ზღვის შემწეობით.

ხეთელების შესახებ ჩვენ მოგვითხრობს ეგვიპტური, ბაბილონური, ასურული, ებრაული, ბერძნული წყაროები და უმეტესად ყოვლისა ის არქეოლოგიური ნაშთები, რომლებიც მცირე აზიაში იქნა აღმოჩენილი. ყველაზე ადრინდელი ცნობა ხეთელების შესახებ ეკუთვნის დაახლოებით 1926 წ. ქ. წ.; მისი პოლიტიკური აპოგეა XIV–XII ქ. წ. საუკუნეებზე მოდის, ხოლო მერვე საუკუნის მიწურულში (717 წ.) სარგონ II-ის მიერ მოსპობილ იქმნა ხეთელების უკანასკნელი სამთავრო სირიაში – კარხემში, და ამის შემდეგ ხეთელების

სახსენებელი ისტორიაში ისპობა. ყველასაგან ცნობილია ის „საუკუნო ხელ-
შეკრულება მეგობრობისა“, ერთი უპირველესი საერთაშორისო დიპლომატიური
მატიური ძეგლთაგანი, რომელიც ეგვიპტის ფარაონ რამზეს II და ბაბილონის მეფის
მეფის ხატტუსილ III-ის შორის დაიდვა დაახლოებით 1271 წ. ქ. წ. და რომ-
ლის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ მაშინდელ მსოფლიოში უდიდესი სახელმწი-
ფოები — ხეთა და ეგვიპტე იყო. აქვე მოვიყვანთ ახლახან აღმოჩენილ ხელ-
შეკრულებას, დადებულს ხეთის მეფის დუდახლას მიერ ამურარუს მეფე
იშტარისთან 1259 წ. ქ. წ. ხეთელების მეფე წერს: „და მეფენი, რომელნიც
სწორნი“ არიან ჩემნი, მეფე მისრისა (ეგვიპტისა), მეფე კარა-დუნისა (ბაბი-
ლონის) ქვეყნისა, მეფე ასურეთისა მეფე ახხიაუვას (ახეიას საბერძნეთის) ქვეყ-
ნისა. თუ მეფე მისრის ქვეყნისა მზის (ხეთელების მეფის) მეგობარია, მაშინ
იგი შენი მეგობარნიც უნდა იყოს. მაგრამ თუ იგი მზის მტერია, მაშინ შენი
მტერიც უნდა იყოს. და თუ მეფე კარა-დუნისა ქვეყნისა მზის მეგობარია,
მაშინ იგი შენი მეგობარნიც არის; მაგრამ თუ იგი მზის მტერია, მაშინ იგი შენი
მტერიც უნდა იყოს. როგორც მეფე ასურეთის ქვეყნისა მზის მტერია, ისე-
ვე უნდა იყოს იგი შენი მტერი. შენი ვაჟარი არ უნდა შევიდეს ასურეთის
ქვეყანაში, არც მისი ვაჟარი უნდა შემოუშვა შენს ქვეყანაში, ვერც შენ ქვე-
ყანაზედ უნდა გაიაროს მან. მაგრამ თუ მაინც შემოვიდა შენს ქვეყანაში,
დაიჭირე და მიიყვანე მზესთან (ხეთელების მეფესთან). ეს სიტყვა შენ ფიცად
უნდა დაგედვას“.

ეს ძეგლიც საკმაოდ გვისურათებს იმ დროის ხეთელების პოლიტიკურ
სიძლიერეს და მაშინდელ მსოფლიოს პოლიტიკურ დაჯგუფებებს.

ხეთური ძეგლების პირველი აღმოჩენა ტექსიეს მოგზაურობასთან არის
დაკავშირებული, რასაც XIX ს. ორმოციან წლებში ჰქონდა ადგილი. შემდგომი
ხეთური ძეგლებით მეცნიერება გაამდიდრეს ჰამილტონმა, პერრო და გილ-
ლომმა, რაიტმა, ჰუმანმა, პუბშტეინმა, ლუშანმა, შანტრმა და ბოლო დროს
პ. ვინკლერმა და მაკრიდი-ბეიმ 1905–1912 წ. ბოლანჯოის გათხრით. ძეგლე-
ბი უმთავრესად შემდგომ ადგილებშია ნაპოვნი: 1) ჩრდილოეთ სირიაში — ხამა-
ტი, ალეპო, კარხემია; 2) ტავრი და ატნიტავრში: მარაში, დერენდებთი,
კურუბელ (კომანოს ახლო), გისსარლოცი; 3) დალისის აუზში — ბოლანჯოი,
კესარიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, იქვე იაზილკოია და ეიუქში; 4) ლიდის
სანაპიროებზე, ფრაკიაში, ივონიში და 5) კაბისტროში (ერეგლი). აღმოჩენი-
ლია მრავალი ძეგლი, ხეთელების ხელოვნების მახასიათებელი, ციხე-კოშკები,
პილლანი-სასახლებები და წარწერები ორი სისტემისა. წარწერების ერთი
ჯგუფი ხატოვანია, ეგვიპტურის მინამსგავსი, უფრო მეტწილად ჩრდილოეთ
სირიაში ნაპოვნი. მისი წაკითხვა, მიუხედავად მრავალი ცდებისა (სეისი და
სხვ.), დღემდე ვერ მოხერხდა ბილინგვების უქონლობის გამო. მეორე ჯგუფის
დამწერლობა ლურსმულია, ბაბილონური და ასურული სისტემის მინამსგავსი,

¹ დღემდე ამ სიტყვის ამოკითხვა გაძნელებულია [გ. ჩ.].

მაგრამ ადგილობრივ ენების თავისებურებასთან შეთანხმებული. ფიქრობენ, რომ ამ სისტემის დამწერლობის ამოკითხვა წარმატებით შეძლეს მეცნიერებმა: ფ. პროზნმა და განსაკუთრებით ე. ფორარმა. ამ წაკითხვამ ვერა შექმნა ხეთოლოგიის საკითხში.

ამ სისტემის დამწერლობის უდიდესი ნაშთები აღმოაჩინეს ცნობილმა ასსუროლოგმა ჰუგო ვინკლერმა და მაკრიდი-ბეიმ ბოლახაიში (145 კილ. ანგორიდან), სადაც ჭერ კიდევ 1893 წ. მაქს მიულერს ხეთელების დედაქალაქი ხატტუსა ეგულეზოდა და რაც არქეოლოგიურმა გათხრამ (1905 წ.) ბრწყინვალედ გაამართლა. აქ აღმოჩნდა 10 000-ზე მეტი თიხის დაფა, რომლებზედაც დაწერილი ლურსმული ტექსტები უძვირფასეს ცნობებს შეიცავენ ხეთელების ქვეყნის თუ ქვეყნების შესახებ, მათს ენებზედ, ხალხებზედ, სარწმუნოებზედ და ერთობ კულტურაზედ. გამოირკვა, რომ ეს დაფები შეადგენდა სახელმწიფო ბიბლიოთეკას და არქივს, რომელიც მეფე ხატტუსას დაუარსებია დაახლოებით 1300 წ. ქ. წ. აქ ინახებოდა გადაწერილი ძველი საბუთები, ძველი და ახალი თხზულებები სხვადასხვა შინაარსისა (მაგ. გილგამეშის ეპოსის ნაწყვეტები). ამ ქამად ერთი ნაწილი ამ ბიბლიოთეკისა მოთავსებულია პრუსიის სახელმწიფო მუზეუმში (ბერლინში), ხოლო მეორე ნაწილი – კონსტანტინეპოლში. სწორედ ეს ბიბლიოთეკა არის დღეს ევროპელ მეცნიერებისათვის ხეთოლოგიურ კვლევა-ძიების უმთავრესი წყარო. ამ ტექსტების გამოცემა, კითხვა, თარგმნა, ენათმეცნიერული და კულტურულ-ეთნოგრაფიული კვლევა მეცნიერებმა 1915 წ. დაიწყეს.

ჩვენი თანამემამულის, ასსუროლოგის მ. წერეთლის, ეს ახალი წიგნიც უმთავრესად ამ ახალ პირველწყაროების კვლევებზედ არის დამყარებული. მაგრამ ჩვენი ავტორი როდი ემორჩილება ბრმად ევროპელ მეცნიერების დასკვნებს. იგი კრიტიკულად უცქერის ბევრს მათგანს და მეცნიერული სიფრთხილით თავის საკუთარს შეხედულებებსაც აყენებს და ქართულ მასალებსაც იშველიებს.

ახალი მასალების მიხედვით იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ხეთელების სახელმწიფოში (XX–XIII ს. ქ. წ.) რვა (ზოგი თვლის ხუთს) სხვადასხვა ენა ყოფილა. ამათგან ორი უცხო (ბაბილონურ-აკადური და სუმერული) და ექვსი ადგილობრივი:

1. ხეთური ანუ კანიზის ენა – *hatti-li* (როგორც წარწერებშია). ეს ენა დამპყრობთა ენა უნდა ყოფილიყო და ამავე დროს ინდო-გერმანულიც, მონათესავე ლათინურისა და ბერძნულის, თან ნარევიც, რომელიც შემცველი იყო არაინდო-გერმანული ელემენტებისაც. ჩვენი ავტორი ამ ენის არაინდო-გერმანულ ელემენტებზე გაკვრით ჩერდება და შენიშნავს, რომ მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოება – *el* ხეთურში იაფეტური (მარარის ტერმინოლოგიით) უნდა იყოს, ხეთური *hatti-li* ქართ. საშინ-ელი; ხეთური აბლასტიუსი – *az* შეიძლება უდრიდეს ქართულ დაბოლოებებს ად (ა), და: ცად, ჩემდა, ქალაქ-ად; ხეთური ინსტრუმენტალური – *it* შეიძლება უკავშირდებოდეს ქართულ დაბოლოებებს -ით; ჩემით, ცით, ხელით.

2. ლუვეური ენა - აგრეთვე ინდო-გერმანულია და მონათესავე კანიზურის. ავტორი ამ ენაშიც პოულობს იაფეტურ ელემენტებს. მაგალითად ლუვეური ადგილის სახელწოდებათა დაბოლოება - ან და მასსა ბორ-ანთა, გური-ანთას დაბოლოებებს აგონებს.

3. მანდელები ენა - ინდო-გერმანული, რომლის მატარებელ ხალხს ხეთაში არიული ღმერთები: მიტრა, ვარუნა, ინდრა და ნარტი შეუტანია, თუმცა ეს ღვთაებები ხეთელების პანთეონში არ შედიოდნენ. ავტორი ფიქრობს, რომ ეს სამი ენა „უეჭველად“ ინდო-გერმანულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნის, ხოლო დანარჩენი სამი ენა არც ინდო-გერმანულია, არც სემური და არც თურანული.

ესენია: 1. ხურრული ანუ ხარრული ენა, რომელიც მონათესავეა მიტანის ენის, რომელიც თავის მხრივ ენათესავეა ქალდურს ანუ ურარტულ-ვანის ენას. ვანურ-ურარტულს, როგორც ვიცით, ზოგიერთი მეცნიერი ქართულს უნათესავეს.

2. პროტო-ხატური ანუ ძველი ხეთური ენა. ავტორი ამბობს, რომ პროტო-ხატურშიც ზოგიერთი მოვლენები ქართულს გვაგონებენო, მაგალითად, ზედმესული სახელის წარმოება დაბოლოებით *el*: პროტ.-ხატ. *Zbland-el* = ციბლანდელი, *Arinni-el* = არინნელი, შეად. ქართულ-ელი და სხვ. სიტყვები: პროტ.-ხატ. *bin-u* = ვაფი შეადარე ჭანური ბერ-ე - სუმერულად *I-bil-a* და სხვ.

3. ბალაის ენა. ამ ენაზე მცირე ტექსტებია ნაპოვნი. მაგრამ ნაპოვნის მიხედვითაც ჩანს, რომ ეს ენა არც ინდო-გერმანულია, არც სემური და არც თურანული. **ე. ფორნერმა** აზრი გამოთქვა, რომ ბალაის ენა ქართულს უნდა ენათესაებოდესო, მაგრამ მ. წერეთელი შენიშნავს: „ამ ჰიპოთეზის გამართლება თუ გამტყუნება შემდეგ აღმოჩენათა თუ კვლევათაგან არის დამოკიდებული“.

ამასთანავე ავტორი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ მცირე აზიის მკვიდრი ხალხები ძველი ხეთელები, ხურრები, მიტანები, ქალდელები და სხვები ურთიერთის მონათესავე ტომები იყვნენ, რომელთაც სხვადასხვა მხრიდან სხვადასხვა დროს ინდო-გერმანული ტომები შემოესივნენ და „რომ არის ნიშნები (და მხოლოდ ნიშნები, თუმცა ძლიერ თვალსაჩინო) იმისა, რომ ამ არაინდო-გერმანულ ხალხებს მცირე აზიისას ქართველებთან აქვს ნათესაობა ენისა და რასისა, შორეული გენეტიური ნათესაობა.“

ენების საკითხის განხილვის შემდეგ ავტორი იხილავს ხეთელების ისტორიას, კულტურასა და სარწმუნოებას. ხეთური და სუმერული კულტურული ძეგლებისა და სარწმუნოებრივი ელემენტების კონვეგენცია ავტორის წინაშე სვამს საკითხს, სუმერთა და მცირე აზიელთა შორეულ ერთობისა და ნათესაობის შესახებ. წამოჭრილ საკითხს ავტორი გაბედულად უპასუხებს: „წინააღმდეგ გავრცელებულ აზრისა, ერთობის ძაფის გაბმა შესაძლებელია, ნათესაობა არსებობს, თუმცა, ძლიერ შორეული და ფრიად ძნელად საკვლე-

ვი“. აქ ჩვენ გვაგონდება ავტორის აზრი სუმერულის და ქართულის ნათესაობის შესახებ (იხილე მ. წერეთელი: „სუმერული და ქართული ენის კავშირი“ ბუბლი „გვირგვინი“, ტფ., 1912 წელ. უფრო ვრცლად: „Sumerian and Georgian“ ინგლისურ საიმპერატორო აზიურ საზოგადოების ჟურნალში).

წიგნის უკანასკნელ თავში ავტორი კიდევ უფრო საყურადღებო საკითხს ეხება: ქართული წარმართობა და ხეთური სარწმუნოება. ავტორი ქართულ საწარმართო სარწმუნოებაში ხეთურ (არაინდო-გერმანულ მცირეაზიურ) ელემენტებს იკვლევს, რამდენადაც ეს მოცემულია საწარმართო სარწმუნოებაში ხალხური გადმოცემების და ზნე-ჩვეულებათა მიხედვით, ერთი მხრივ და მეორე მხრივ – ძველ ქართულ მწერლობაში. მოვიყვანოთ მაგალითებს. ავტორი ფიქრობს, რომ პროტო-ხატურთი სახელი ელვა-ჰეჰის ღმერთისა taro შენახულია ქართულს ტაროს-ში. ხეთელთა ქალღმერთი Ishara = მიწის დედოფალი იგივეა, რაც აფხაზური აჟაჰრა, ანუ აშახარა. არმაზი იმ დახასიათებით, რომელიც მოცემულია ქართულ წყაროებში, სრულიადაც არ არის აჟურამაზ და, არამედ იგი თავისი ხასიათის მიხედვით ხეთელების ელვა-ჰეჰის ღმერთი თეშუმბია. აგრეთვე ზადენს, წინააღმდეგ ნ. მარრის აზრისა, ავესტის yazatan, მიტრასთან არავითარი კავშირი არ აქვს და რომ იგი ხეთელების მცენარეულობის ღმერთი Sandan, Santas-ია (ქიაკოკონობა, მსხვერპლად შეწირვა). გაკია სირიელების მამრობითი სქესის ღვთაება ყათეა. იგივე მცირე აზიის ატტის, ხოლო გა – ქალ-ღმერთი ყათარ – ასტარტე – იშტარ-ია. აინინა, დაინინა, დანანა – შეიძლება ორი სახე იყოს ერთისა და იმავე ქალ-ღმერთისა: ინინა და ნინ ანუ ნანა, რომელიც სუმერულ პანთეონში შემდეგი სახელებითაა ცნობილი: ნინინი, ინინინა, ინნანა, ნა. აგრეთვე ოთრუჟან, სემელთა ღვთაების ყათაინ – შამაის უღრის.

ამგვარი განხილვის და კვლევის შედეგად ავტორს სხვათა შორის შემდეგი დებულება მიაჩნია სამართლიანად: „სწორედ მრავალჯერ და მრავალთაგან განქიქებული ქართული წყაროები ხშირად ნამდვილ ცნობებს გვაძლევენ ჩვენ შორეულ წარსულზედ, ძველ კულტურაზედ და საწარმართო სარწმუნოებაზედ“. ავტორი ამბობს, რომ სრულიად შეუწყნარებელია ნ. მარრის და ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრება იმის შესახებ, თითქოს „ქართლის ცხოვრებაში, „მოქცევაი ქართლისაი“-ში და „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ „მარტო მწიგნობრული ყბედობა“ იყოს და ქართულ წარმართობაზედ არავითარი ცნობა არ მოიპოვებოდეს. პირიქით, ამ ძეგლებში „ნამდვილი საწარმართო ქართულნი გადმოცემანი მოიპოვებიან“, მხოლოდ მკვლევარმა მკვეთრი თვალით უნდა გამოყოს ამ ცნობებიდან ძველი ქართული ანუ ხეთურ-მცირე-აზიურ საწარმართო ელემენტები, მახლემკობისა და საქრისტიანო სარწმუნოებისგან“.

რამდენად მისაღებია ავტორის ეს შეხედულება ჩვენი ძველი წყაროების შესახებ, – ეს დიდი საკითხია. მსგავსი შეხედულება ს. კაკაბაძესაც აქვს

გამოტყმული (იხ. მისი ქართული სახელ. გენეზისის საც. „საისტ. მოამბე“).
1). ყოველ შემთხვევაში საინტერესოა ავტორის მიდგომა ამ საკითხისადმი.
ამჟამად ჩვენ არ შევდივართ არც იმის განხილვაში, სწორედ თუ არა
ავტორის დასკვნები ქართულ-ხეთურ-მცირეაზიურ წარმართობისა და
საზოგადოდ ქართული და ხეთელეების ენების კავშირის შესახებ. წიგნი
თავისი შინაარსით, მრავალმხრივობით და საკითხების ორიგინალური
განხილვით ფრიად საყურადღებოა და სასურველია, რომ ფრანგულ ან
გერმანულ ენაზეც გამოიცეს.

სამწუხაროდ, გამოცემის ტექნიკური მხარე, მიუხედავად კარგი შრიფ-
ტისა, სიფაქიზეს ვერ დაიკვებინს. მრავალ კორექტურულ შეცდომასთან წიგნს
სარჩევად კი არ აქვს, თავი რომ დავანებოთ სახელებისა და საგნების მაჩვენებელს,
რაც ასეთ ნაშრომს უსათუოდ უნდა ახლდეს. სამაგიეროდ, წიგნის
ფასი 50 მარჩილი ანუ 1 მარკა ოქრ. = 1 ფრანკი ოქრ., იაფია.

1925

ქართული წარმართობის შესწავლა მ. კოვალევსკით იწყება. ამ მეცნიერმა თავის კარგად ცნობილ ნაშრომში „Закон и обычай на Кавказе“ ჩვენი ხალხის მრავალი ზნე-ჩვეულება და სარწმუნოებრივი შეხედულება, რომელნიც გარკვეულ ადგილობრივ ხასიათს ატარებენ, ცალმხრივად გააშუქა და სპარსული მაზდიანობის მოძღვრების ნაშთად აღიარა.¹ ამავე საგანს სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა მხრიდან ეხებოდნენ: ა. ვესელოვსკი², კ. ინოსტრანცევი³, ნ. მარი⁴ და ივ. ჯავახიშვილი⁵. ივანე ჯავახიშვილმა თავის გამოკვლევაში ქართული წარმართობის სრულიად ახალი სურათი გადაგვიშალა თვალწინ. მან პირველმა მოასუფთავა კვლევის ნიადაგი ქართული წარმართობის მთლიანი სურათის შესადგენად, განსაკუთრებით ზეპირსიტყვიერებაზე დაყრდნობით და მეტად სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომა მოგვცა. ის ამბობდა, რომ „მკვლევარი მოვალეა ჯერ ადგილობრივი მასალები ისტორიულად შეისწავლოს და მხოლოდ ამის შემდეგ შეუდგეს უცხო ერთა ზნე-ჩვეულებასა, თქმულებასა და სარწმუნოებასთან შედარებას“.⁶ მართლაც, ამ მეთოდით წარმოებულმა კვლევა-ძებნამ მეტად საგულისხმო შედეგი მოგვცა.

რასაკვირველია, ივ. ჯავახიშვილი თავიდანვე გრძნობდა საკვლევი საგნის სიძნელესა და სირთულეს. ეს სიძნელე და სირთულე სწორედ რომ მრავალმხრივია. ქართულ წარმართობაში ჩვენ საქმე გვაქვს ისტორიის სიგრძეზე მრავალჯერ გადაუდობილ, სხვადასხვა მხრიდან მომდინარე მოვლენებთან. ამ მოვლენის ახსნა, ამომარცვლა და თითოეული ფენისათვის საკუთარი ადგილის მიჩენა დიდ სიფრთხილესა და კრიტიკულ წინდახედულობას მოითხოვდა.

მაგრამ სიძნელე ამით როდი ამოიწურება. ეს საკითხი უნდა განხილულ იქნეს ისტორიულ-კულტურულ-ეთნოლოგიური მნიშვნელობის კომპლექსურ მოვლენასთან დაკავშირებით და შეთანხმებული პოლიტიკურ ფაქტებთან. ამიტომ ამგვარი საკითხების გადასაჭრელად საკმარისი არ არის მკვლევარი დაკმაყოფილდეს მარტოდმარტო წერილობითი ძეგლების ცნობებით ან ხალხში დარჩენილი ზნე-ჩვეულებებითა და გადმოცემებით – არამედ ამავე ცნობების შესახებ დაკითხულ უნდა იქნეს წარსული ისტორიული ხანის მატერიალური კულტურის ობიექტები და, პირველ ყოვლისა, არქეოლოგია⁷.

¹ Н. Марр, О религиозных верованиях Абхазцев XV. т. IV, стр. 121.
² А.Н. Веселовский, Опыты по истории развития христианских легенд, Ж.М.Н. 2. 1875-1877 г.г.
³ К.Иностранцев, Древнейшие арабские известия о праздновании Науруза в Сасанидской Персии, ЗВО Арх. общ. книга XIV.
⁴ Н. Марр, Боги языческой Грузии, ЗВО Арх. Общ. книга XIV.
⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თავები III და VII.
⁶ ივ. ჯავახიშვილი, დასაბ. ნაშრომი, I, გვ. 119.
⁷ შედარე ლ.კ. Меликсет-Бегов, Археология и этнология Туальской Осети. Труды Зак. Науч. Ассоциации Сер. I. Юго-Осетия, Тиф. 1924, стр. 262-63.

მაგალითად, მეტად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სვანეთში შეინახულ ადრეკილას ჩვეულებას ამოწმებს ამ ხანად ზეკარში ნაპოვნი პანდაკება ფალუსით;⁸ ან კიდევ – თედორობასთან დაკავშირებით საქართველოში დაცული ცხენის კულტი აშკარა დასაბუთებას პოულობს რამაში (ს. ბარი) ნაპოვნი ლანგარდის ორნამენტზე⁹ და წიწამურის ეგრეთ წოდებულ „სკვიტურ“ სამარხში.¹⁰

უნდა ითქვას, რომ ამგვარი შემამოწმებელი ფაქტები ბევრი არ მოგვეპოვება. საქართველოს არქეოლოგია პრიმიტიულ მდგომარეობაშია. ამ მხრივ წარმოებულ მუშაობა კი უთუოდ ბევრს, მეცნიერებაში სადაოდ მიჩნეულ საკითხს გადაჭრიდა და მრავალ ბუნდოვან პრობლემას სისწორით დასვა მდა. ქართულ მეცნიერებას მართებს ამ მიმართულებითაც ხელის გამოღება.

სამწუხაროდ, ასეთი მატერიალური კულტურის ბაზის უქონლობის გამო, როდესაც კატეგორიული გადაწყვეტილებებისათვის საჭირო მტკიცე დასაყრდენი არ არსებობს, – ქართული წარმართობის საკითხები ზოგჯერ პრობლემატურ გადაწყვეტას იღებს და სათანადო გაშუქებას ვერ პოულობს.

ოტტო ფონ-ვეზენდონის შრომა, – რომელიც ტფილისშია დაწერილი და ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისადმი მიძღვნილი, – წარმოადგენს ცდას, ნათელი მოფინოს ქართულ წარმართობასთან დაკავშირებულ პრობლემებს (გვ. 1). მაგრამ, ამასთანავე, ავტორი ქართული წყაროების კრიტიკას და შეფასებას არ ცდილა („dass eine Kritik und Auswertung von mir nicht versucht worden ist“) (გვ. 10).

ეს გარემოება, რასაკვირველია, ავტორს წაართმევდა საშუალებას ჯეროვნად ამოეწურა და შეემოწმებინა ქართული წყაროები და აიძულებდა ანალოგიისა და შედარების მეთოდისათვის მიეშორებინა. აქ კი, უნდა ვთქვათ, ავტორი ფართე პორიზონტს ქმნის და ანალოგია-შედარების დროს საჭირო სიფრთხილეს იჩენს.

პირველ ყოვლისა, ის იკვლევს აქემენიდების, პართელებისა და სასანიდურ ხანათა მზღიანობის სახეებს, მათ დამახასიათებელ თვისებებს, გულდასმით იხილავს საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოების სარწმუნოებრივ შეხედულებებს წარსულში, იძიებს ქართველების ეთნოლოგიურ და პოლიტიკურ საკითხებს და მხოლოდ ამის შემდეგ, ამგვარად შექმნილი ფართე ფონზე ადარებს ქართულ საწარმართო ღვთაებებს და ზნე-ჩვეულებებს უცხოებისას. რამდენად ფრთხილია ავტორი შედარება-ანალოგებში იქიდან ჩანს, რომ ერთ ადგილას, მაგალითად, ის აღნიშნავს, ჩვენ დიდ შეცდომას ჩავიდენდით, თუ ვიფიქრებდით, რომ სომხეთში არსებული სარწმუნოება პირწმინდად გადავიდოდა საქართველოში (გვ. 20).

ავტორი გრძნობს ამოცანის სიმძნელეს და აღიარებს, რომ ამჟამად საქართველოში ყოფილი წარმართობის სახის სრულად აღდგენა შეუძლებელია.

⁸ ქუთაისის მუზეუმის კოალეცია.

⁹ Н. М а р р . Об яфрпческой теории. НВ. кн. 5. стр. 231.

¹⁰ საქართველოს მუზეუმის კოალეცია

ლია, ვინაიდან ამ საკითხში არ არის შესრულებული წინასწარი სამუშაო და გვაკლია საჭირო სახელმძღვანელოები (გვ. 10).

ამ გარემოების მიუხედავად, ანალოგია-შედარებების შემდეგ დასკვნამდე მიდის, რომ ქართულ წარმართობაში „აღმოჩენილია“ სამი ფენა.

პირველ ფენას წმინდა მ ა ზ დ ი ა ნ ო ბ ა წარმოადგენს, რომელიც უმთავრესად გაბატონებული უცხო წოდებაში იყო გავრცელებული, განსაკუთრებით სასანიდების ხანაში და რომელიც სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა, როგორც ქართულ ეროვნულ წარმართობასთან, პანთეიზმთან, ისე ქრისტიანობის წინააღმდეგ. იგი უმეტესად გავრცელდა იბერიის სამეფო გვარეულობის ბიზანტიაში გაძევების შემდეგ (523 წ.) და მას ბოლო მოუღო ჰერაკლე მეფის საქართველოში შემოსვლამ (76 გვ.).

მანდიანობის არსებობის დასამტკიცებლად ავტორი შემდეგ გარემოებებს ასახელებს: იბერიის სამეფო სახლში, მახლობელ ნათესავეებს შორის ქორწინება არსებობდა (ხვეტოკლას); ზოგიერთი საქმელების აღკვეთა; მოგვების ყოფნა მცხეთაში; გურიასი (პეტრა) ცეცხლის თაყვანისცემის ტაძრის არსებობა; ტერმინ ღმერთის¹¹ და ორმუზდის, ეშმაკისა და ავესტის იგივეობა; დასტურის, ბეწვის ხიდის არსებობა.

ავტორის შეხედულებით, **მეორე ფენა** იყო ირანული გავლენის პოლიეთიზმი, რომლის შემადგენელ ღვთაებებს ირანული მხოლოდ სახელები აქვთ, — თავისი შინაარსით კი ისინი ადგილობრივ ან მცირე აზიური ღმერთების ატრიბუტების შემცველია. ნაწილობრივ კი ირანულად ჩაცმული ღვთაებები მცირე აზიის ძველს სარწმუნოებას ეკუთვნიან, რომელზედაც შემდეგში გავლენას ახდენენ როგორც მესოპოტამიის, სპარსეთის, ისე საბერძნეთის სარწმუნოებრივი კონცეპციები.

მაგალითად, **ა რ მ ა ზ ს** ქართულ წყაროებში მოცემული ნიშნების მიხედვით, არაერთარი კავშირი არ აქვს **ო რ მ უ ზ დ თ ა ნ**, გარდა სახელწოდებისა, პირიქით, იგი თავისი შინაარსით ხეთების ღვთაებას **ტ ე ბ უ შ ს** უფრო შეესიტყვება (გვ. 82). აგრეთვე **ზ ა დ ე ნ ი ც მ**ზის კულტის წარმომადგენელია. ავტორი აღნიშნავს, რომ მარის შეხედულება ქართული საწარმართო პანთეონის არაბების შემოსევის შემდეგ მწიგნობურად შედგენის შესახებ სწორი არ არის (გვ. 10).¹²

რას წარმოადგენს მესამე ფენა?

ეს ფენა არის საკუთრივ **ქართული წარმართობა**, რომელიც თავისი ელემენტებით მჭიდროდაა დაკავშირებული მცირეაზიურ-ხეთურ და ხალდურ-რა-ურართულ სარწმუნოებებთან, მაგრამ საკუთრივ ქართულ წარმართობაში. სახელდობრ, რა არის წმინდა ქართული, ხალდური ან ხეთური; რა

¹¹ შეადარე H. М а р р . Ятефиды. Восток, кн. I. Нтр., 1922 г.
¹² H. М а р р , Богои языческой Грузии: локонти პროცელის თხზულების შესახებ ახალი მბრინი იხილე ს . კ ა კ ა ბ ა ძ ე . ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისი, ისტორიული მოამბე, ტ. I. და მ . წ ე რ ე თ ე ლ ი . დასაბ. ნაშრომი.

არის მათში ერთობლივი წარმოშობისა, ნათესაური ან ნასესხები, ამის გადაჭრა თანამედროვე ცოდნის მიხედვით ჯერჯერობით ძნელია, მით უმეტეს, რომ სტრაბონის ცნობაზე დაყრდნობით, ქართველები მცირეწილი არიან არიან შემოხიზნულნი ამიერკავკასიაში; ხოლო ლემან-ჰაუპტის ანგარიშით, ხალდებიც იქიდან არიან წამოსულნი (გვ. 1).

ავტორის მოსაზრებით, მთვარისა და მზის კულტი შეიძლება იყოს ძველი ქართული სარწმუნოებრივი შეხედულების ნაშთი, მაგრამ სულ სხვაგვარად დგას საკითხი პლანეტების თაყვანისცემის შესახებ (გვ. 93).

ეპონიმის – ქ ა რ თ ლ ო ს ი ს თაყვანისცემა ძველი ქართველების მიერ შეესიტყვება ურართელების ხ ა ლ დ ს და ელამიტელების შუშანიკს. წმინდა გიორგის სალოცავების არსებობა მთებზე და მალლობებზე – მცირეაზიის სარწმუნოების დამახასიათებელი ფაქტია (გვ. 90). სხვათა შორის, თეთრი გიორგის კულტში შენახული ადამიანის მსხვერპლად შეწირვის ნიშნები ავტორს ყირიმის ტაურებ-კიმერიელების ჩვეულებას აგონებს და აფიქრებინებს, რომ კიმერიელები მცირეაზიურ კავკასიურ უძველესი ერების ოჯახს უნდა ეკუთვნოდნენ, რაც, თავის მხრივ, გასაგებად გახდიდა კობანის კულტურის ხეთურ თუ ხალღურ ანალოგებს (გვ. 101). ქართველებიც ხომ იმავე მცირეაზიურ უძველეს ტომების ნაწილს წარმოადგენდნენო (გვ. 102).

ამგვარია ავტორის მიერ წარმოებული კვლევის შედეგები. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს დასკვნები უფრო დამაჯერებელი იქნებოდა, რომ მას თავიდანვე ხელი არ აეღო ქართული წყაროების შეჭერება-შემოწმებაზე, რაც თავიდან ააცილებდა მისი შრომის შედეგებს; მაგალითად, ღმერთი და ორმუზდის, მთვარე და – მთვარის იგივეობა და სხვ.

ჩვენ იმედს გამოვთქვამთ, რომ ავტორი, რომელიც თავისი წიგნით აამკარავებს კარგ სამეცნიერო სკოლას და დიდ ერუდიციას, განაგრძობს ქართული წარმართობის ძიებას და კვლევის ცენტრს ქართულ წყაროებზე გადმოიტანს.

ამ ჟურნალის რედაქტორი ა. დირრი ცნობილია თავისი ნაშრომებით კავკასიის ენებისა და ეთნოგრაფიის შესახებ. ის დიდ ხანს მუშაობდა ადგილობრივ ამ მასალებზე და ამჟამად თანამშრომლობს მიუნხენის მუზეუმში. მის ახალ წამოწყებას, — ჟურნალ „Caucasica-ს გამოცემას, — მიზნად აქვს დასახული, როგორც ამ ჟურნალის კავკასიის ენებისა და კულტურის შესწავლის სამეცნიერო საქმე, რომელიც დღემდე რუსეთის მეცნიერების დომინიონს წარმოადგენდა“ და ამ მხრივ გახდეს ცენტრალურ ორგანოდ დასავლეთ ევროპაში და უმთავრესად გერმანიაში.

ავტორის სიტყვით, 20–30 წელიწადია მას აქვთ, რაც გერმანიაში ძალუმი ინტერესი წარმოიშვა კავკასიის შესასწავლად ლინგვისტურ-ეთნოლოგიურ-ისტორიული თვალსაზრისით და, თუმცა იქ გერმანისტიკის, სემიტოლოგიის, ეგვიპტოლოგიისა და თურქოლოგიის მუშაებთან შედარებით მეტად მცირეა, მაგრამ იმედია, რომ ის მალე გამრავლდება (გვ. VI).

სამკალი კავკასიაში ფრიალია. და ეს ასეა არა მარტო ანთოპოლოგია-ეთნოლოგია-ისტორიაში, არამედ ეთნოგრაფია-ორიენტალისტიკაშიც. ამასთანავე საერთოდ მეცნიერებაში მრავალი პრობლემა წამოჭრილი, რომელთა გადაწყვეტა კავკასიური მასალების დაუკითხავად შეუძლებელი ხდება (გვ. VI–VII).

ეს გარემოება ავტორს იმედს აძლევს, რომ ყოველი საფილოლოგო დარგის მეცნიერი შესაფერს წვლილს შეიტანს კავკასიოლოგიის საქმეში და თავისი ნაშრომებით ამ ჟურნალსაც გააძლიერებს.

ჟურნალის პირველ ნაკვეთში მოთავსებულია: ო ტ ტ ო ფ ო ნ - ვ ე - ზ ე ნ დ ო ნ კ ი ს გამოკვლევა — „ქართული წარმართობის შესახებ“; ცნობილი მეცნიერის ა . ტ რ ო მ ბ ე ტ ტ ი ს ნარკვევი — „ხმელთაშუა ზღვის მხრის ტოპონიმისათვის“ და ა . დ ი რ რ ი ს მიერ დაწერილი რეცენზიები.

ფონ-ვეზენდონის ნაშრომი, რომელიც ცალკე წიგნადაც გამოიცა იმავე გამომცემლობის მიერ „Asia Major“ — ჩვენ შემთხვევა გვქონდა გაგვეჩია ჟურნალ „ჩვენი მეცნიერება“-ში¹ და ამიტომ აქ არ შევხებით. ჩვენ შეგზრდებით ა . ტ რ ო მ ბ ე ტ ტ ი ს ნარკვევზე, რომელიც ბერძნულ ადგილთა სახელების მეტად საინტერესო nth და S(s) სუფიქსებს ეხება.

დიდი ხანია, რაც ეს სუფიქსები მეცნიერების მსჯელობის საგნად არის გამხდარი. მათ იკვლევენ პ ო ტ ტ ი (1853წ) და კ რ ე ჩ მ ე რ ი, ეხებიან ე . მ ა ი ე რ ი, ფ . ლ უ შ ა ნ ი და სხვა.

როგორც მეცნიერებმა გამოარაკვიეს, ეს სუფიქსები ბერძნებზე აღრინდელ მოსახლეობას ეკუთვნის და მათი წარმოშობის ახსნა საბერძნეთის უძვე-

¹ „ჩვენი მეცნიერება“ №3–4, 1925წ. გვ. 181–185.

ლეს მოსახლეობის ენის საკითხს სწვევს. უკვე დამტკიცებულია ის დებულება, რომ ამ სუფიქსების ინდოგერმანულ და სემიანთ ენებიდან ახსნა შეუძლებელია. ამასთანავე ამავე სუფიქსების შემწეობით შედგენილ სახელებს მეტად გავრცელებულია მცირე აზიაში. აქ კი, როგორც ვიცით, ერთ დროს ხეთების რასა იყო გავრცელებული, რომელსაც მეცნიერების უმრავლესობა კავკასიის მკვიდრ მოსახლეობას უნათესავებს.

სწორედ ამიტომ, ზოგიერთი მეცნიერი, მაგალითად ნორვეგიელი ბუგგენამ სუფიქსების ახსნას კავკასიური ენებიდან ელოდა.

თავის ნარკვევებში არც ა. ტრომბეტტი სწვევს ამ სუფიქსის გენეზისის საკითხს. ის ზოგიერთი ახალი მასალის შემოტანით კმაყოფილდება.

ტრომბეტტის აზრით, სუფიქსი *nth* უკავშირდება სომხურში შემონახულს (ბუგგესთან ერთად) *Vand*, – *and* სუფიქსს – *Zaruand*, *Van*, – *and*, და შეიძლება დეტალის გამოკლებით ქართულს – *o Vani*-სთანაც ახლო იდგეს *sqi-o-vani*, *qvavie-o-vani*.²

ასევე სუფიქსი შეესატყვება ეტრუსკულსა და მესსაპურს. *S(s)* დაბოლოების შესახებ ავტორი შენიშნავს, რომ ამ სუფიქსით შედგენილი ადგილთა სახელები გეოგრაფიულად მეტად შორს არიან გავრცელებული და რომ ეს დაბოლოება იგივეა, რაც ჩვენ გვაქვს ქართულში, ლაკურსა და ეტრუსკულში – *isi*, *sa*, *sa*, (= *ssa*) – *Kum-isi*, *Thpil-isi*, *Khutha-isi* და სხვა.³) სტატიის ბოლოს ავტორი იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ მეცნიერი ასეთი კვლევადიების დროს მოვალეა, ფართო პორიზონტი იქონიოს და თავი ვიწრო ფარგლებით არ შემოიზღუდოს.

ეურნალის რეცენზიებიდან პირველი ეხება ბერლინში ამ ხანად დაბეჭდილ ოსურ წიგნებს, ხოლო მეორე მარის ნაშრომს: „რითი ცხოვრობს იაფეტური ენათმეცნიერება“.

რეფერენტის აზრით, მარის თეორია ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ ამ თეორიას სურს მეტისმეტად ბევრი რამ დაამტკიცოს და რომ ამ შთაბეჭდილებას კიდევ უფრო აძლიერებს მარის ბგერათა კანონების სიფართოვე და არა თავაზიანი მოპყრობა სხვა მკვლევართა მიმართ. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, რეფერენტის შეხედულებით მარის თეორიაში ძირითადი დებულება სწორია და ეს თეორია თუ ფაქტებს გაუძლებს (*wenn sie den Tatsachen standhalt*), დიდი მიღწევაა, რომელიც თავისი მნიშვნელობით ინდო-გერმანულ და სემიურ ენათა ოჯახების აღმოჩენას შეედრება. ასეთია დაახლოებით ამ ნაკვეთის შინაარსი.

² შეიძლება სუფიქსი – *nth* – ადგილთა სახელების ქართულ დაბოლოებას იან-თა//– ან თა-ს უკეთ შესიტყვებოდეს; შეადარე **მ. წერეთელი**, ხუთს ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები და კულტურა, კონსტანტინეპოლი, 1924.; **ყან. თოფურია**, გეოგრაფიულ სახელთა – თა სუფიქსისათვის ქართულში, „სენი მეცნიერება“, №11–12 გამკვეთრებით გვ. 9, შინაშენ I. აგრეთვე **II. M. Мелник-сет-Бекон**, К археологии и этнологии Туальской Осни, Труды Зак. Н.А. сер. 1, Юго-Осетия, გვ.276.

³ ისი –ს შესახებ ნახ. პროფ. **ა. შანიძე**, ნაშთები შესავე პირის ობიექტ, პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ, უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. II, გვ. 273–274; აგრეთვე **ს. ყაუხჩიშვილი**, იაფეტური თეორია და ბერძნული ეტიმოლოგიები, ახალი კავკასიონი, №1–2, ტფ., 1925 წ. გვ. 5.

ჩვენ დაგვრჩენია მივესალმეთ ჟურნალის გამოცემას და ვისურვებო, რომ მის გარშემო თავი მოეყაროს მეცნიერების საუკეთესო ძალებს და ამ ჟურნალს ადგილობრივი მასალების კარგ შესწავლაზე დაყრდნობით თავისი წვლილი შეეტანოს კავკასიის ენებისა და კულტურის მეტად მძიმე და პასუხსაგებ კვლევის საქმეში.

ჩვენ ვისურვებდით, რომ ჟურნალს თავისი მკითხველისათვის გაეცნოს არა მარტო ის, რასაც იძლევა კავკასიის შესახებ რუსული სამეცნიერო ლიტერატურა, როგორც ეს ჟურნალის წინასიტყვაობაშია აღნიშნული, არამედ ქართულიც, ვინაიდან ქართული, თუგინდ ჯერ ნორჩი, მეცნიერება, საკუთარი სამეცნიერო კერით, უნივერსიტეტით ტფილისში, უდიდესი სამეცნიერო ძალაა კავკასოლოგიის საკითხების შემსწავლელი და გამომკვლევნი. ქართული სამეცნიერო ნაშრომის გამოუყენებლად ძნელი იქნება საზოგადოდ წარმატებითი მუშაობა კავკასოლოგიაში.

1926

ამ ნაკვეთით განახლებულია ის ძველი გამოცემა, რომელიც ამავე სახელწოდებით გამოდიოდა ტფილისში, კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის სამმართველოსთან 1881 წლიდან და 1914 წელს მსოფლიო ომის მიზეზით შეწყდა. როგორც ცნობილია, ამ კრებულის წინანდელ გამოცემას არა მცირედი დამსახურება მიუძღვის კავკასიური ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური მასალების შეგროვების მეტად რთულ საქმეში. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ კრებულებში მოცემულ მასალებს მრავალი ნაკლი აქვს. მაგალითად, ამ გამოცემაში ბევრი მასალა გამოქვეყნებულია მხოლოდ თარგმანით, ზოგიც უმართებულო ტრანსკრიპციითაა მოცემული და ამიტომ გამოსაყენებლად ნაყშია. თუ რამდენად მიუღებელია შეუმოწმებლად ამ მასალებით სამეცნიერო მონიშნით სარგებლობა, ეს ჩანს დანიელი ეთნოლოგის ა. ოლრიკის შრომიდან, რომელშიაც ამირანის ლეგენდებია განხილული (A. Olrik, Ragnarök, die Sagen von Weltuntergang, Brl. uud Leipz. 1922. – ოლრიკის წიგნის შესახებ იხ. ქართული ეთნოლოგია: მიმოხილველი, ტ. I. ტფ., 1926., გვ. 257).

კრებულის გამოცემის განახლების დროს საჭირო იყო სარედაქციო კორექციას ეს მთავარი ნაკლი ახალ გამოცემაში თავიდან მოეცილებია, გეზი აედო ცოცხალი ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვების მიმართ და მასალა ადგილობრივ ენებზე მოეცა. სხვათა შორის, ამ ნიადაგზე დაყენებული საქმე აუცილებლად მოითხოვდა ადგილობრივი ძალების ამუშავებას, რაც თავისთავად საშხარეთმცოდნეო მოქმედების ერთ-ერთი მთავარი საფუძველია.

ამ თვალსაზრისით სარეცენზიო წიგნი, სამწუხაროდ, ჩვენს მოლოდინს არ ამართლებს: მასში მოცემული სამასალო განყოფილება უფრო საარქივო შინაარსისაა და საარქივო ჟურნალს უფრო შეეფერება, ვიდრე ეთნოგრაფიულ ორგანოს. წიგნში დაბეჭდილია შემდეგი მასალა: 1) Письма А. П. Ермолова და 2) Три имама (мемуары) Магомеда Тагира. ეს უკანასკნელი რუსული თარგმანითაა წარმოდგენილი და არა მისი არაბული ორიგინალით.

რასაკვირველია, ჩვენთვის უფრო საინტერესო იქნებოდა დადეტსნის თუ კავკასიის სხვა რომელიმე კუთხის დადგენილი, ცოცხალი ეთნოგრაფიული ფაქტები გვეხილა, ვიდრე საისტორიო პოლიტიკური შინაარსის მემუარები, რომლებიც დიახაც მნიშვნელოვანია, მაგრამ გამოსაქვეყნებელია თავის შესაფერის ორგანოში. ეს გარემოება მით უფრო სასწუხაროა, რომ ჩვენი ეთნოგრაფიული თავისებურებები ეკონომიური და სოციალური გარდატეხის გამო ჩქარი ტემპით ისპობა და მეცნიერებისათვის სამუდამოდ იყარება. მათი შეგროვება სამეცნიერო მოთხოვნილებების საესებით და ცვლით და გამოქვეყნება

* Издание Ассоциация С. К. Горских Кавказедведских организаций и Наркомпроса Даг. С. С. Республика, III, 266.

საშური საქმეა. სამხარეთმცოდნეო ორგანიზაციები და ასოციაციები აქტუალურად არიან მოწოდებული.

სარეცენზიო კრებულის მეორე, საგამოკვლევო განყოფილებამ შემუშავებულია ორი წერილი: 1) დ. პავლოვის, Искусство и старина Карачая (უმთავრესად ძეგლების რეგისტრაციას წარმოადგენს) და 2) ი. მემნაბინთის Закавказские поясные бляхи. ეს უკანასკნელი გამოკვლევა აღძრულ საკითხს (ბალთების ორნამენტებს), რომლითაც მეცნიერება ბოლო ხანებში მეტად დაინტერესებულია (იხ. А. Миллер, Изображение собаки в древностях Кавказа: ИРАИМК Т. II, და Г. Ивановская, Стилистическая характеристика искусства бронзовых доисторических пряжек музеев Тифлиса: Второй Краев. Съезд Черноморского побережья и Зап. Кавказа, Батуми., 1925) იაფეთლოგიური თვალსაზრისით უდგება და მითოლოგიური მიდგომით წყვეტს. მაგრამ ჩვენ რომ გვერდი აუხვიოთ იაფეთლოგიის ძირითად დებულებას, რომელიც მოხმობილია ბალთების ორნამენტების სიუჟეტის გამოსარკვევად და რომელიც ცხოველთა სამეფოს წარმომადგენლებისა და გარკვეული ეთნიური ერთეულების სახელწოდებებს შორის კავშირს გულისხმობს, – გვერდი აუხვიოთ მით უფრო, რომ ამის დადგენა, როგორც ი. მემნაბინთი ალიარებს (გვ. 207), მატერიალური ობიექტების მიმართ მეტად ძნელია; ჩვენ წინ ბალთების ორნამენტებთან დაკავშირებით მეორე საკითხია წამოჭრილი: რა სიუჟეტები გადაჰქონდა ადრინდელ ადამიანს თავის არტეფაქტებზე. ამ საკითხის გარშემო მეცნიერებაში კამათია რეალიზმისა და სტილიზაციის მომხრეებს შორის. ჩვენი ავტორი უკანასკნელთა მხარეზეა და ამავე დროს, ბრინჯაოს ბალთების ორნამენტებს იგი საკულტო მნიშვნელობას აკუთვნებს. მისი შეხედულებით აქ წარმოდგენილია – არა ნადირობის, მეჭოგეობის ან მიწათმოქმედების და სხვა ამგვარი ყოფის სცენები, არამედ მოცემულია ქვე-ცა-წყალი და მათთან დაკავშირებული ატრიბუტები და არსებანი: ნიკიბიანი ხაზი, სპირალი, რგოლი, თევზი, გველი და ძაღლი.

ამ დებულების გასამაგრებლად ავტორი იმეველებს ეთნოგრაფიულ მასალებს (გვ. 210 და სხვ.) და ზღაპრების სხვადასხვა ეპიზოდების ინტერპრეტაციას იძლევა. მაგრამ ამ მხარით მასალა ამოწურული არ არის. ბევრი მასალა ხარის, ირმის და გველის კულტთან დაკავშირებული განხილული არ არის, ხოლო მათი გამოყენება შეიძლება სხვაგვარ მიმართულებას მისცემდა საკითხის გაშუქებას. ასე მაგალითად, ჩვენ დღეს გველის მ ე ზ ი რ ი ს კულტის შესახებ უფრო მეტი ვიცით სვანური მასალების მიხედვით (იხ. გაბ. „ქართული სიტყვა“, 1923 წ., №24. ბ ა ნ ო ვ ა ნ ი, გველის კულტი სვანეთში), აგრეთვე აქვე მოსატანია ხევსურული ლიბუს გველი, უდელების (მესხეთის) თქმულება ხარისა და ირმის გაგიბრების შესახებ ცაზე, ამავე თქმულებით ირმის მოსვლა დღესასწაულზე საკლავად ნაცვლად ხარისა და სხვ. ეს უკანასკნელი გარემოება საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ როგორც ირკვევა (იხ. Г. Ивановская, დასახ. ნაშრომი, გვ. 41, მუხ. 5), ბალთების ორნამენტების სხვა-

დასხვა სიუჟეტი სტილისტური თვალსაზრისით შეიძლება წარმოადგარი იყოს ერთი მეორისაგან (სქემა ცხენით – ირმის სქემიდან). მაგრამ მთავარი აქ მასალის სიმცირე კი არ არის, არამედ ის გარემოება, რომ დარებებს მეტად ფართო მასშტაბით ახდენს. ასე პორტუგალური და ამიერკავკასიური ბალთების შედარება ან ხარის კულტის იქა და აქ დასახელება გამართლებული ვერ იქნება, სანამ პირველ თავად თვით ჩვენი მასალები არ არის ინტენსიური მეთოდით შესწავლილი და ერთი-მეორესთან, მაბლობელთან შედარებული. კერძოდ, დიფუზიის და სპონტანიოზობის საკითხიც, რომელსაც ი. მ. ე. შ. ჩ. ა. ნ. ო. ვ. ი. უკანასკნელის სასარგებლოდ წყვეტს (გვ. 217, 218). მხოლოდ ასეთი შესწავლის და შედარების შემდეგ გადაიჭრება (იხ. Fr. Boas, The Methods of Ethnology; American Anthropologist V, 22, №4) ავტორის მიერ არჩეული არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალების კონვერგენციის გეზი წარსული კულტურის პრობლემების გადასაწყვეტად, განსაკუთრებით მატერიალური ობიექტების მიმართ – საკვებით სწორი და მისაღებია.

1927

ერთს სამეცნიერო მიმოხილვაში (იხ. ქართული ეთნოლოგია, მიმოხილ-
ველი, ტ. I, გვ. 247–261) ჩვენ შემთხვევა გვქონდა აღგვენიშნა, თუ როგორ
ვარდებიან უხერხულ მდგომარეობაში ის უცხოელი მეცნიერ-მკვლევარნი,
რომელნიც ჩვენს ეთნოგრაფიულს სინამდვილეს ზერელედ იცნობენ, ჩვენს
ქვეყანას შემთხვევით, გავლით გაცნობიან ან კიდევ მის შესახებ ძველი შეუ-
მოწმებელი და აგრეთვე შემთხვევითი ლიტერატურის მიხედვით მსჯელობენ.
ამის საბუთები მკითხველებს ჩვენ ვუჩვენებთ **Byhan**-ის შრომის მაგალითებზე
(*A. B y h a n , Kaukasus, Ost und Nordrussland. Finnland. ბუშანის კრე-
ბულში, Völkerkunde B. II, T. 2. Stutt. 1926*). მაგრამ **H. Pohlig**-ის ზემოთ
დასახელებული წიგნი, განსაკუთრებით კავკასიური ეთნოგრაფიული მასა-
ლების მიმართ, *B y h a n* -ის შრომასთან შედარებით, კლასიკური შეცდო-
მების ნიმუშებს იძლევა.¹

ასე, მოსახლეობის შესახებ პროფესორი სწერს: „Im Westen grenzen die
Tscherkessen oder Kabardiner und Circassier engeren Sinnes an, in der Urwaldgegend
nach dem schwarzen Meer hin die Georgier (Karthwvellen), in der Tilliser Gegend die
Grusier, Gurier und Kachetiner... im Osten (Dagbestan- Bergland, Hochland,
სახელწოდება დაღესტანში. აქ კორექტურული შეცდომაა დაშვებული), unter
andern die Chetsuren, Imerithier, Pschawen, Tuschen und Awaren. Im Norden der
Kette bilden Utschkulanen die Gränze gegen Kubankosaken“. (გვ 424–25).
როგორც ვხედავთ, აქ მრავალი ახალი აღმოჩენაა დადასტურებული. ჩვენ
ვტყობილობთ, რომ იმერლები და ხევსურები დაღესტანში ცხოვრობენ,
ხოლო „Kartvelen“ შავი ზღვის გაყოლებით უღრან ტყეში. ეს ცოტაა.
Georgier და Grusier ორი სხვადასხვა ტომი აღმოჩნდა. აგრეთვე სხვადასხვა
ყოფილა Tscherkessier და Circassier. დღემდე ჩვენ ვიცოდით, რომ Circassier-ი
იტალიური ფორმაა, რომლისგანაც წარმოსდგა თურქული სახელწოდება
ჩერქეზები, ხოლო თვით Circassier-ი მომდინარეობს კლასიკური მწერლების
Κεραξεία-დან (იხ. B. Latychev, Scythica et Caucasia, vol, I, P. 1893, გვ. 85;
სკილ აქსი, აგრეთვე სტრაბონი და პლინი). მაგრამ საქმე მართო
სახელწოდებაში როდია. საქმე ის არის, რომ ჩერქეზ-ცირკასები *engeren Sinnes*
უკვე სამოც წელზე მეტია, რაც კავკასიაში თითქმის აღარც კი ცხოვრობენ.
1858–65 წლებში ისინი *en masse* მუჰაჯირებად გადასახლდნენ ოსმალეთში.
ეს დიდი ფაქტი, 500 000 სულზე მეტის აყრა და გადასახლება, თავის დროზე
აღნიშნული იყო ევროპის პრესაში და სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ცნო-
ბილია. აგრეთვე არავითარნი Utschkulanen-ი არ ცხოვრობენ ყუბანის ყაზა-

* Verlaq von C. Stilke, XXII, 504.

¹ საქართველოს მუზეუმის დირექტორს, პროფ. ალ. ჭანელიძეს, რომელმაც საკუთარი წიგნისაკადან ეს წიგნი სარეცენზიოდ დაგვითმო, მაილობას მოვასხენებთ [გ.ჩ.].

ხების მოსაზღვრედ. „Utschkulanen“-I სვანებია, მცხოვრებნი სვანეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხეში თერგის ოლქის მუზობლად. თუ რატომ მუზობლდნენ ისინი ყუბანის ყაზახებს, – ჩვენთვის საიდუმლოებია.

მაგრამ ჩაეყვეთ ავტორს ქვევით. Pohlrig-ის მოსაზრებით: „Die Sprachen aller dieser Völckshen stehen dem Armenischen und Persischen am nächsten“ (გვ. 425). ამ დებულების დასამტკიცებლად ავტორს არავითარი საბუთი არ მოჰყავს. ალბათ ის ფიქრობს, რომ ეს აღმოჩენა თავისთავადაც დამაჯერებელია. ჩვენ კი დღემდე გვეგონა, რომ კავკასიური ენები ცალკე დამოუკიდებელ ოჯახს შეადგენენ. საუკეთესო მეცნიერები უკვე ორმოცდაათი წელიწადია ამ აზრს ემხრობიან (ც ა გ ა რ ე ლ ი , მ ა რ ი , ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი და სხვები). ვიცით, რომ კავკასიური ენები და ეთნოგრაფიული მასალები მრავალ შემთხვევაში თავისებური მოვლენაა და ეს მასალები გასაღებია წინა აზრის დღემდე შეუცნობი კულტურების, ევროპაში – პელასგების, ეტრუსკების, იბერების და კელტებზე ადრინდელი მოსახლეობის. ამის შესახებ იხ. Reallexikon d. Vorgeschichte. Brl. 1925. 2. B. 2. L. P o k o r n y -ის წერილი: Britische Urbervölkerung; T r o m b e t t i , Caucasika, Leipzig, 1924. I. Fascic. B u g g e , L u n c h a n -ი და სხვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ კავკასიურ ენობრივ სინამდვილეში არა ერთი და ორი ენა მოიპოვება ისეთი, რომელიც სპარსულს ენათესავება, მაგრამ ასეთ ენებს გამოყოფა უნდა საერთო კავკასიური ენობრივი ოჯახიდან. ზოგი რამ ამ მიმართულებით უკვე გაკეთებულია კიდეც (მ ა რ ი , დ ი რ ი). H. Pohlrig-ი კი ყველაფერს ერთი-მეორეში ურევს და კლასიფიკაციისათვის თავს როდი იწყუბებს. ამგვარივე არეულ-დარეული ცნობები მოჰყავს ავტორს ტანთსაცმელისა და ბინის შესახებაც. რატომღაც მისთვის ერგოლოგიის მრავალმნიშვნელოვანი საკითხებიდან მხოლოდ ეს ორი ობიექტი გახდა ყურადღების ღირსი.

კულტურათა მსგავსების საკითხს H. Pohlrig-ი კიდეც უფრო იოლად სწყევტს. მისთვის საკმარისი შეიქმნა, რომ კავკასიაში ენაბა კამეჩი, როგორც სპარსეთში, და იგი სასწრაფოდ დაასკვნის: „die Sitten und Gewohnheiten sind meist den iranischen noch sehr ähnlich; auch in der Landwirtschaft“ (გვ 426). ამის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, რომ კავკასიის ერთი ნაწილის მოსახლეობას (ბარელებს) სპარსელებს უკავშირებდა ზნე-ჩვეულების მიხედვით ჭერ კიდეც ს ტ რ ა ბ ო ნ ი . მაგრამ იგივე სტრაბონი მთიელებს სკვითებსა და სარმატებთან ახლო მდგომად თვლიდა. ამით სტრაბონს ერთგვარი კლასიფიკაცია შეჰქონდა ჩვენებურ ზნე-ჩვეულებათა გაგებაში. H. Pohlrig-ი კი არავითარ კლასიფიკაციას არ დაგიდევთ.

ამგვარადვე ავტორის მიერ გაზოგადოებულია სოციალური მდგომარეობის საკითხებში კავკასიის ამა თუ იმ კუთხის ფაქტი მთელი კავკასიისათვის. ქალის მდგომარეობის გამოსარკვევად H. Pohlrig-ი ყ. კავკასიის მუზეუმის დირექტორს გ. რადეს იშველიებს, წიგნის დაუსახელებლად (სხვათა შორის ყ. კავკასიის მუზეუმი დასახელებულია Trachtensammlung-ად). ისწერს: „Radde

ქლაქური ეტიუდები
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

კინტო
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

berichtete, dass die Frauen oft. wochenlang ausgestossen, in einem Schuppen einsam gebären müssen, wo Speise durch das Dach herabgelassen wird“ (427). საქმე ისაა, რომ რადე ამ გარემოებას აღნიშნავს ხევესურების შესახებ (ტხ: ნოქსეკა Radde, „Die Chews'uren und ihr Land“, Cassel 1878, გვ. 79 და შემდეგი. მისივე, Vier vorträge über den Kaukasus. Petermann's Mittheilungen, Ergänzungsheft, Nr. 36. Gotha. 1874). მაგრამ H. Pohlig-ი ამ ფაქტს აზოგადებს და მთელს კავკასიას მიაწერს. ამასთან დაკავშირებით ავტორს მოჰყავს პოლაკის მიხედვით, აქაც წიგნის დაუსახელებლად, სპარსელი ქალების ჩვეულება მშობიარობის დროს, რასაც არავითარი დამოკიდებულება არ აქვს ზემოთ მოყვანილ ფაქტთან. E. Polak-ი სპარსელების ჩვეულებას ასე ასწერს: “Sobald die ersten Wehen bei der Gebärenden sich einstellen, wird die Hebamme (mama) geholt, welche ihr einige Glas eines emollirenden mucilaginosen Decocts heiss zu trinken gibt. Beim Beginn der Treibwehen muss sie das Bett verlassen und in hockender Stellung-ita ut in defecatione- auf je drei parallel ueberein- ander gelegten Ziegelsteinen Platz nehmen, wobei sie sich mit den Händen an die Umstehenden klammert” (-Persien. Das Land und seine Bewohner, I. T. Leipzig, 1865, გვ. 219). როგორც მკითხველიც ადვილად შეამჩნევს, ხევესურულ (ავტორის მიერ გაზოგადებულ კავკასიურ) და სპარსულ ზემოთ მოყვანილ ჩვეულებებს შორის არავითარი არც პირდაპირი და არც არაპირდაპირი კავშირი არ არის. ავტორს შემცდარი ასოციაციით მოულოდნელად მოაგონდა სპარსული ჩვეულება და ჩაურთო უადგილო ალაგას.

ჩვენი მოვალეობაა განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციოთ კიდევ ერთ გარემოებას: სარეცენზიო წიგნის ავტორს არც ერთი ეთნოგრაფიული მოვლენა არ აქვს განხილული ისტორიულ ჩარჩოში, არ აქვს გამორკვეული მათი ფენობრიობა. ეს გარემოება კი მეტად სამწუხაროა. კავკასიის და ქართული ეთნოგრაფიული სინამდვილე მრავალ გზის გადაჭვარდინებული და მრავალი ისტორიულ-ეთნიური ფენების შემცველი მოვლენაა, რომლის თითოეულ ფაქტს დაკვირვებით უნდა ამომარცვლა საკუთარი შრეს მისაკვლევად. საკუთრივ ადგილობრივი წარმოშობის ელემენტებს გარდა ჩვენ აქ გვაქვს საბეზმის, მაზდიანობის, ქრისტიანობის, მუსლიმანობის და სხვათა მძლავრი ნალექები, რომელთაც კარგად უნდა გაგება (ნახე თუგინდ O. von W e s e n d o n k , Über georgisches Heidentum). ეს ასეა არა მარტო სარწმუნოების შესახებ, არამედ სოციალურ წყობაშიც, მატერიალური კულტურის ობიექტებშიც და სხვა. ვისაც ეს გარემოება მხედველობაში არ აქვს, ის სულ ტყვილად იწუხებს თავს კავკასიური ეთნოლოგიით. სხვა რომ არა იყოს, ამას ხომ ჩვენ თანამედროვე ეთნოლოგიაც გვასწავლის, რომ არც ერთი ეთნოგრაფიული ფაქტი არ შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს და მამასადამე მეცნიერულად ღირებულად, თუ ის დროისა და სივრცის ფარგლებში გარკვეული არ არის (F . G r a e b - n e r , Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1911, გვ. 21 ff, 74, 127, 140). ამას სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს.

Н. Pohlig-ი ამ ელემენტარულ მოთხოვნილებას არავითარ ანგარიშს არ უწევს. სამაგიეროდ, ეკუმპიუტანლად და თამამად კავკასიის ფიზიკურ თავისებურებებს მისგან შექმნილი კლასიფიკაციის ინდიკატორები წგუფში აქცევს.

მაგრამ ჩვენი ავტორი არღვევს მეთოდოლოგიის ელემენტარულ მოთხოვნილებებს არა მარტო კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალების მიმართ, არამედ იგი ასევე იქცევა თავისი წიგნის ზოგად ნაწილშიც. ამ შრომაში სრულიად გვერდი აქვს ავლილი და უპასუხოდაა დარჩენილი ეთნოლოგიის ისეთი ძირითადი საკითხები, როგორიც არის დიფუზია, სპონტანიზობა, კულტურათა პარალელობა და სხვა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ნაშრომი არც თავის ზოგად ნაწილში წარმოადგენს დიდ ღირებულებას.

საზოგადოდ ჩვენ არც კი შევჩერდებოდით ამ წიგნზე, რომელიც პოპულარულის მიზნით არის დაწერილი (გვ. V. წინასიტყვაობა), მაგრამ მხედველობაში მივიღეთ ერთი მხრით ის, რომ ეს შრომა, ავტორის განცხადების მიხედვით, არის შედეგი მისი მრავალგზისი მოგზაურობისა და ხანგრძლივი კვლევა-ძიების, მეორეს მხრით მისი ავტორი ცნობილია მრავალი ნაშრომით. ამასთანავე იგი სახელგანთქმული ეთნოლოგის ო. პეშელის მოწაფეა და ამიტომ მას შესაფერისი ანგარიში უნდა გაეწიოს.

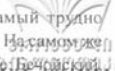
Считая крайне желательным и своевременным издание научно-популярной работы о Верхней Сванетии /было бы точнее Свании/, этого интересного уголка Грузии, где налицо один из примеров некапиталистического пути общественного развития в условиях диктатуры пролетариата, – требования к такой работе должны быть не менее строгими, чем к любому научному труду.

Рецензируемая работа ставит себе задачей, по словам автора предисловия, дать “хотя краткое, но фактическое положение Верхней Сванетии, в частности, так называемой Вольной Сванетии /часть Верхней Сванетии/” /стр. 1-я). К сожалению, авторы к своей задаче отнеслись достаточно поверхностно. Они не дали того фактического положения вещей, которое мы на сегодня имеем по Верхней Сванетии, как в линии нового строительства, так и в отношении ее изученности. Это связано с тем, что авторы не сочли нужным контактировать свою работу с местными научными учреждениями, уже работающими в Сванетии и сделавшими за короткий период не мало в этом отношении. Таковы учреждения – Институт Кавказоведения имени ак. Н. Я. Марра АН СССР, Музей Грузии и др. Полную неосведомленность в работе местных научных учреждений авторы выявляют своим утверждением, что горная страна /Сванетия/, в значительной степени привлекла к себе внимание только альпинистов, туристов и хозяйственников /стр. 1/.

Недоучет достижений местных научных организаций крайне отрицательно отразилось на рецензируемую работу. Начнем хотя бы с приложенной к работе карте. Карта, во-первых, не охватывает всей Верхней Сванетии, в нее не попали общества Чуберское и Лентехское, отсутствует также Хаиш, важный узловой пункт в западной части Верхней Сванетии, как и вся законченная полоса шоссе в Джвари-Местия и др. Во-вторых, географические названия на карте даны в преобладающем большинстве случаев не точно. Так, вместо Халде–Хелведа, вместо Левшиер–Леушери, вместо Лахушт–Лахошт и др. Между тем, номенклатура карты Сванетии экспедицией Музея Грузии в 1931 году в значительной части установлена с научной точностью и пользоваться ею может любая советская организация.

Неточная передача географических названий имеется и в самом тексте рецензируемой работы. Поэтому ряд географических названий трудно поддается локализации. Таковы – Чубарти, Чвибири, Лахамум. Лнехери /стр. 6-7/. Не выдержаны в тексте наименования одних и тех же географических мест – Мулах. Молох, Мулаха и т. д.

Далее, по работе наших авторов оказывается, что единственным выходом

из В. Сванетии являлось «Ленхерское ущелье», и что самый труднопроходимый перевал /на севере/ это – Донгуз-Орун /стр. 2-я/. На самом же деле в Сванетии имеются перевалы и более труднопроходимые: Бечорский, Местийский, Цанерский. Вместе с тем полевая работа на месте, проведенная экспедицией Музея Грузии показала, что старая точка зрения о полной изолированности Сванетии не отвечает действительному положению вещей и что Донгуз-Орунский перевал служил выходом как с юга, так и с Северо-Кавказского хребта для исторических народов /ср. Прокопий Кесарийский, De bello persico, кн. 2ая/.

Авторы совершенно справедливо придают огромное значение строящемуся шоссе Зугдиди-Джвари-Местиа /в тексте Зудида-Джвари-Метия/, но они не дали анализа, хотя бы вкратце, этого кардинального строительства и не выявили его значения для Верхней Сванетии. На строительство дороги отпускаются правительством 4 500 000 руб. Оно явится тем рычагом, который переведет Верхнюю Сванетию на рельсы рентабельного скотоводческого хозяйства, поскольку шоссе даст возможность ввоза в Верхнюю Сванетию дешевого хлеба. Установлено, что ввоз одного пуда муки выюком по тропе Джвари-Местиа обходится 7-9 руб.; при этом выюк мог вести 6-8 пудов и на каждый маршрут требовалось трое суток. После окончания строительства по шоссе на автомобиле пуд муки при затрате пяти часов на то же расстояние будет стоить 60-80 коп. Можно себе представить, помимо всего остального, какую экономию расходов это дает в народном хозяйстве. На сегодня дорога доведена до Хаиши и уже на полтора суток сокращен путь для выюков до Местии.

Авторы совершенно упустили из виду другое весьма крупное предприятие в Верхней Сванетии - лесозаготовки. Это предприятие имеет годовой оборот в 5 600 000 руб. В нем занято в году 2 691 рабочих. Цифра безусловно внушительная, если представить себе, что у рабочих-сванов на этом предприятии вырабатываются навыки промышленных рабочих и из них увеличивается и укрепляется, между прочим, авангард для ломки и изжития старого быта в Сванетии.

Весьма скудны данные авторов и по народному образованию. По этой линии в В. Сванетии мы имеем яркие примеры культурного строительства. По данным 1931 года на 1 000 жителей в В. Сванетии имелось 146 учащихся. В педагогическом техникуме в Местии содержание одного студента в год обходится государству в 2000 руб. Эти и другие данные фактического положения в Верхней Сванетии собраны и разработаны экспедициями Тифлисских научных учреждений точно также, как ими поставлены ряд принципиальных вопросов по сванской социально-этнической среде. Частью эти материалы и результаты их разработки уже доступны широким массам

трудящихся на сванской этнографической выставке Музея Грузии и докладывались в научных организациях и на научных съездах Тифлиса и Ленинграда.

Безусловно ценным в рецензируемой работе является разоблачение буржуазных взглядов и контрабанд в литературе о Сванетии, но к сожалению эта литература взята в таком малом масштабе, что главные представители буржуазных теорий о Сванетии совершенно выпали из поля зрения. Авторы учли лишь 60 названий о Сванетии /хотя в приложенном списке литературы этих названий всего 41/, тогда как картотека по Сванетии содержит минимум 452 названия. Авторы проходят мимо М. Ковалевского, который является ведущим автором буржуазных теорий о горах Кавказа, точно также, как обходят молчанием Г. Радде, Р. Эрнстова и др. В то же время ссылаются книге Гречишников, где "время меньшевиков в Грузии" "с 1918 года по 1924 год" // 51 стр. рукопись/. Это ошибочное указание Гречишников цитируется авторами рецензируемой работы без всяких оговорок. В дореволюционной литературе о Сванетии авторы не указывают работ Н. Я. Марра, который выделяется из массы буржуазных писаний о Сванетии совершенно оригинальным подходом и глубоким анализом Сванской социально-этнической среды, составляющими переломную эпоху в истории изучения сванов.

Эти и подобные им проблемы и недочеты выявляют неполный охват и недостаточную проработку существующих материалов по Сванетии. За советский период проделана огромная научная работа по изучению Сванетии, в частности, Верхней Сванетии, без учета которых едва ли целесообразно начинать какое-либо новое серьезное в этой области научное предприятие. А работы в Сванетии не мало. В ней имеется неиссякаемое обилие научного материала, его можно черпать полными руками при наличии серьезной проработки пройденных этапов изучения Сванетии.

Приложенные к рецензируемой работе фотоснимки подобраны, вероятно, случайно, экспликации к ним местами неточны. Напр., фотоснимок номер 33 имеет надпись «мингрельский як». На снимке самый обыкновенный буйвол. Никакого яка на Кавказе, в том числе и мингрельского, нет. На фотоснимке номер 13 надпись: "молодые сваны" - а изображены сванки и т.д.

Среди фактических погрешностей, которые имеются в рецензируемой работе, мы указали лишь на часть из них. Мы не коснулись вовсе схемы и плана работы, которые едва ли выдержат серьезную критику. Но уже и из вышеприведенных данных должно быть ясно, что рецензируемая работа в том виде, как она представлена, вряд ли явится предваряющей работу экспедиции АН СССР. Мы полагаем, что «Советская Верхняя Сванетия» Благовещанского и Мешковского должна быть существенно доработана и исправлена прежде, чем ее печатать.

უძველესი კერამიკის, კერძოდ ძველი აღმოსავლეთის კერამიკის კლასიკური სტილისტი პროფ. J. L. Myres-ი ზემოთ დასახელებულ სტატიამი აქვეყნებს ქართული მარანის სურათს, ბაზელის მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული ეგზემპლარის მიხედვით და აღნიშნავს, რომ ეს სასმისი თუმცა ახალ დროშია გაკეთებული, მაგრამ უძველესი ხანის ნიშნებს ატარებს და რომ იგი თავისი ფორმით წინაისტორიული და კლასიკური ხანის მრავალკორპუსიანი კერნოსების სახისაა.

ავტორი გამოყოფს ამ სასმისის სამ ელემენტს: 1. წრე-მილს; 2. ჭინჭილებს და 3. ცხოველის (ყოჩის) სახის სასმისის პირს; მოყავს ანალოგები კრეტა-მიკენის კულტურიდან, ასახელებს ბერძნული მართლმადიდებლური ეკლესიის რიტუალში არტოკლასიის (პურის გატეხის) დროს ხმარებულ ჭურჭელს და ასკვნის, რომ ტფილისური მარანი შეიძლება ხმარებული ყოფილიყო სომხურ ეკლესიაში მე-X საუკუნეში გადავარდნილი ცხოველის მსხვერპლად მიტანის რიტუალის დროს.

როგორც საზოგადოდ უცხოეთის მეცნიერებს სჩვევიათ – Myres-იც მათ კვალს მისდევს და მის განყარგულებაში მყოფი მარანის მარტოდ მარტო ფორმის მიხედვით მსჯელობს. მან არ იცის ქართულ მარანთან დაკავშირებული მასალა, ის არ იცნობს მარანის ნაირ-ნაირ სახეებს, გავრცელების არეს და მის გამოყენებას.

ავტორისათვის ცნობილი რომ ყოფილიყო მარანთან დაკავშირებული ქართული ეთნოგრაფიული მასალა, ეგების ის არ მისულიყო ამ სათუო დასკვნამდე, ვინაიდან მარანს ქართველ ტომების ყველა მონაცემების მიხედვით ქრისტიანებზე აღრინდელ სარწმუნოებასთან აქვს კავშირი და ამის კომპლექსში შედის.

სომხურ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მარანი დამოწმებული არ არის. ჩვენ მას ვადასტურებთ კახეთსა და ქართლში, სადაც მარანი მზადდება კიდევ. საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში სამი მარანია დაცული, სამივე შიდა და გარე-კახეთიდან.

მარანის ხმარების ჩვეულება ქართლში დაცული იყო შემდეგი სახით: ქორწილში, ნეფე-დედოფლისათვის ს ა ჯ ვ ა რ ი ს წ ე რ ო პ უ რ ი ს მიტანის დროს, მარნით მიჰქონდათ ღვინო და ნეფე-დედოფალს მით შეასმევდნენ ხოლმე. ისევე როგორც საჯვარისწერო პური თავისი ატრიბუტებით (ვაშლი, თხილი, კაკალი) და მასზე ამოქრწილი სახეებით (ფრინველები) – მარანიც თავის ორნამენტებით და სხვადასხვა სახეებით, ნაყოფიერების სიმბოლოს გამომხატველი იყო. იგი ქართული წარმართული¹ რწილის კომპლექსში შედიოდა და ქორწილის წესების შესრულებაში მო: უეობდა.

ესეც ცოტაა: იმდენად, რამდენადაც მარანი სმის დროს სხვა შემთხვევაშიც არის წარმოდგენილი – მისი რიტუალური დანიშნულება კიდევ უფრო მეტად ამკარავდება.

* Man, February, 1937. London, N 30, with Plate B.

ქართველ ტომებში უდიდესი ყურადღება ექცეოდა რიტუალურ სმასა და სასმისებს¹. მთაში ბოლო ხანამდე რიტუალური სასმელისა და სასმისების გარეშე არც ერთი დღეობა არ ტარდებოდა, განსაკუთრებით მთიელებში. რიტუალური სასმელების დამზადება ხატში წარმოებდა ხატის კაცების მიერ სახატო მამულის მოსავლიდან. აქ სმა კოლექტიურ ხასიათს ატარებდა და დიდ ცოდვად იყო მიჩნეული თუ რომელიმე მედღეობე გამორჩებოდა და თუნდაც ერთ ყლუპს რიტუალურ სასმელს რიტუალურ ჭურჭლით არ დაღევდა (კათხა, თასები, მიდიმიღმართა, ოთხთვალა, დაქრელებული ყანწები და სხვ.).

მარანი
(ხაქართველოს მუზეუმის კოლექცია)

სვანებში დღემდე შემონახული რიტუალური სმის ძველი წესებიდან ეს კიდევ უფრო ნათელი ხდება.

უპირველესად სუფრაზე „ხოშა

ღვრთვით“ მოსახსენებელი უნდა დაელიათ „ხოშა ღვრთვით კაბხ“ -ით ან „ფაკან“ -ით, შემდეგ „მკქემ თარინგზელ“ -ის, მისივე „კაბხ“ -ით, მესამედ „ჭგვრაგ“ -ისა, ეგრეთწოდებულ „ლაყუამილ“ -ი. „ლაყუამილ“ -ს „სარაში“ მოყვებოდა („სარაში“ -თან გველემაპის მოკვლის ლეგენდაა დაკავშირებული). „სარაში“ -ს შემდეგ „საყან“ -ის მოსახსენებელი დაიღეოდა შემდეგი წესით: სუფრის წინ წამოდგებოდა ორი კაცი ხელში ორ-ორი არყით სავსე კათხით; ხელიხელ გაყრილები ერთად დაილოცებოდნენ, ხელიხელ გაყრილებზე გამოცლიდნენ კათხებს და ერთმანეთს გადაკოცნიდნენ. არყის სმის დროს მათ „წმინდა“ ქალი წვრილად დაქრილ ყველს აწვდიდა. შუასმის დროს „ჰაჰილარ“ -ის წესი სრულდებოდა. ხალხის შემოსავალ კართან დაიდგმებოდა „ფიჩქ“ -ი და მასზე ან პირდაპირ მიწაზე გააწყობდნენ ოთხს კათხას, რომლებიც უნდა აეღოთ წყვილ-წყვილად მოსულ ქალსა და კაცს და სუფრის წინ დაიჩქილებს დაელიათ. „ჰაჰილარ“ -ის შემდგომ „ლამა-

¹ შტრ. ტიანდერ, კ., Культурное пьянство и древнейший напиток человечества, ЖМНПР, 1908; Ebert, M., Südrussland im Altertum, Bonn-Leipzig, 1921; Ed. Meyer, Gesch. des Altertums, I, 2-te Aufl., გვ. 810 შმდ. და 826 შმდ.; Ф. Розенберг, О вине и пирхах в персидской национальной эпопее: Сборник Музея Антр. и этногр., т. V, в. 1, Петрогр. 1918, გვ. 375-397.

რია კათხ“-ი დაილეოდა. „ხოშა ღეროთემ“-იდან „ლამპრია“-ს სასმისადღე/ დასალევეებს „სახსიგელი“ ეწოდებოდა, რომლის შემდეგ სუფრის/უფროსს („ტაბგა თხუმ“) თამაძობას სხვა პირს გადაულოცავდა და ამას მარანის უფროს-უმცროსების სადღეგრძელოები (ამოღებულია დოც. ვ. ბარდავე-ლიძის ხელნაწერიდან „სვანური დღეობების კალენდარი“).

ზემოთმოყვანილი წესი, მიუხედავად მასში დაცული ზოგიერთი ქრისტიანული სახელებისა, ქრისტიანობაზე ადრინდელია და მასში მოცემული რიტუ-ალი წინაქრისტიანობის ხანისაა. აღსანიშნავია, რომ სვანურ სახსიგელ-ში ზოგიერთი სადღეგრძელო ოთხი ან ორი სასმისით დაილეოდა ხოლმე, ისევე როგორც ხევსურეთში წმინდა გიორგის სადღეგრძელოს „ოთხთვალა“-თი (ოთხ თასიანი სასმისია) სვამდნენ, ან კიდევ დაკურთხების დროს იმდენ სას-მისს („თას“-ს) დადგამდნენ ხოლმე, რამდენიც ღვთაება ყავდათ მოსახსე-ნებელი. ამის მიხედვით მარანში ჩვეულებრივად მოცემული 4-6-8-10 ჭინჭი-ლა ბუნებრივ ახსნას პოულობს და მათი დანიშნულებაც გასაგებია. ამიტომ მარანის „Vexiertrinkgefäße“-დ დასახელება, როგორც ის ბაზელის მუზეუმის საკატალოგო დავთარშია მოხსენებული – დაუშვებელია².

მარანის რიტუალური დანიშნულება აშკარავდება მისი გარეგანი სახი-თაც. ჩვენ აქვე ვაქვეყნებთ მარანის ერთ ეგზემპლარს (იხ. სურათი), რომელ-ზედაც ერთ ზოლში მოცემულია მცენარის ორნამენტი, მეორეში – გამოხა-ტულია ცხოველები და ფრინველები, ხოლო სასმისის პირი წარმოდგენილია მატყლოვანი ყოჩით. ამ შემკულობის დანიშნულება საესებით ნათელი და ცხა-დია. ამას უნდა დავძინოთ, რომ ზოგიერთ მარანზე ანთროპომორფული სახე-ებიცაა გამოყვანილი.

რაც შეეხება მარანის ანალოგებს კრეტა-მიცენის კულტურის ნიმუშებ-თან – უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ეთნოგრაფიული ჭურჭლის არა ერთი სახე პოულობს შეხვედრას უძველეს წინა-აზიის, კერძოდ დასავლეთ წინა-აზიის კერამიკასთან (შდრ. O. Weber, Die Kunst der Hethiter, Orbis pictus, Bd. 9, სურ. 47 და საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია, კერამიკული სასმისები ირმის, ვერძის და სხვა ცხოველების სახის); ეს შეხვედრა მარტოდ მარტო კერამიკით არ განისაზღვრება და უფრო შორს და ღრმად მიდის, რაც თავის ასახსნელად კომპლექსურ მიდგომას საჭიროებს³.

1937

² იმავე დავთარში სახელწოდება მარანის ნაცვლად Marsane წერებულა, რაც აშკარა შეცდომაა. სახელი მარანი ცალკე განხილვას საჭიროებს.

³ კრეტა-მიცენისა და ქართველი ტომების კულტურული ურთიერთობისა და კავშირის შესახებ იხ. პროფ. ხ. ანაშია, ხეობების ისტორიისა და ენის საკითხებისათვის, „კომუნისტი“, 1936, №294.

ენიკი-ს მოამბის პირველ ტომში (გვ. 309-312) ჩვენ შემთხვევაში მკითხველის ყურადღება შეგვეჩერებინა პროფ. ჯ. მირესის ნაშრომზე, რომელიც ქართული კერამიკული ქურჭლის ერთ სახეს, სახელდობრ მ ა რ ა ნ ს შეეხებოდა. ამჟამად ჩვენ გვინდა მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ პროფ. მირესის მეორე ნაშრომზე, რომელიც აგრეთვე ქართულ კერამიკას შეეხება, მაგრამ ამ კერამიკის ისეთი ქურჭლის სახეს, რომელიც ჩვენში გ ო ზ ა უ რ ი ს სახელითაა ცნობილი.

პროფ. მირესის მიერ აღწერილი ქურჭელი (გოზაური), როგორც ზემოთმოხსენებულ მარანი (პროფ. მირეს-ი მას სამუზეუმო დავთრის ჩანაწერის მიხედვით „marsane“-დ ასახელებს) ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის კუთვნილებას შეადგენს. პროფ. ეგგერს იგი შეუძენია ტფილისში 1914 წელს. ამ ქურჭლის სახელწოდება შემქმნისათვის ისევე, როგორც პროფ. მირესისათვის უცნობი დარჩენილა. სინამდვილეში იგი ჩვენებური გოზაურია, რომელიც ქართლ-კახეთსა და რაქა-ლეჩხუმში დღემდე ხმარებამაია და რომელსაც სხვა დანიშნულებასთან ერთად, ადრე საწყაფი ქურჭლის ფუნქციაც ჰქონდა დაკისრებული. სახელოვანი ლექსიკოგრაფი საბა ორბელიანი გოზაურს ასე განმარტავს: გოზაური – დიდი საღვინე; – გორას ტოლი და მისი უმცროსი მოდილო ქურჭელი (10,5 ივლით)¹.

თავის ნაშრომში პროფ. მირესს არა აქვს აღნიშნული მის მიერ აღწერილი გოზაურის დამზადების ადგილი. შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ იმ კერამიკული ქურჭლების მიხედვით, რომლებიც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებამაია დაცული და რომელნიც პროფ. მირესის მიერ აღწერილი გოზაურის სრულ ანალოგს წარმოადგენენ თავიანთი ფორმით, ტექნიკით, მოჭიქულობისა და თოგალის სახეებით, – ბაზელის მუზეუმის გოზაური ეკუთვნის იმავე კერამიკული ქურჭლის ქარხანას, რომელსაც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების ანალოგიური ქურჭელი, სახელდობრ – ნინოწმინდის კერამიკული ქურჭლის ქარხანას გარეკახეთში, ს. ნინოწმინდა აღმოსავლეთ საქართველოში ქართული კერამიკის დიდი ცენტრი იყო, სადაც მრავალი მექურჭლე და რამდენიმე ქურჭლის ქარხანა მუშაობდა. აქ დამზადებული ქურჭელი მრავლადაა საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული².

ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში პროფ. მირესი სამართლიანად აღნიშნავს მის მიერ აღწერილი ქურჭლის, გოზაურის, დიდ სამეცნიერო ღირებულებას.

* Man, London, februari, 1937, N31, გვ. 27-28.

¹ ხ ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, ი. ყიფშიძის და აკ. შანიძის რედაქციით, ტფ. 1928; შტრ. აქვე გოზაური – სარწულელი (მეფეთა 26, 11) L.

² ს. ნინოწმინდის ქურჭლის შესახებ იხ. Каталогъ сельско-хозяйственной выставки, Тифлисе 1889 г.; აგრეთვე, საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფ. განყოფილების კოლექციების კატალოგი, ტ. 1.

პროფ. მირესი სათითაოდ არცევეს ამ ქურჭლის ფორმას, ყურის მიდგმის/წესს, მის პირს, თოგალით დახატულ სახეებს და რელიეფურ ფიგურებს. მის მიანებს, ფრინველებსა და ხარის თავს და საგულისხმო დასკვნას მდგომარეობის შესახებ.

მისი აზრით, ფორმის მხრით ეს ქურჭელი მიეკუთვნება იმ ფორმის ქურჭელთა რიგს, რომელიც სულ მცირე კლასიკურ ხანიდან მაინც წინა აზიაში, კერძოდ ანატოლიასა და სირიაში იყო და არის გავრცელებული. ამავე ქურჭლის ყურის მიდგმას ყელის შუა ნაწილთან ჩვენ მივყავართ კრეტის წითელ კერამიკამდე, ხოლო ქურჭლის პირის შექცევას ქვემოთ აღვნიშნულ ბიზანტიურ ან გვიან ბერძნულ-რომაულ პერიოდამდე.

პროფ. მირესის აქ მოყვანილ შეხედულებების გამო შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ქართველი ტომების კერამიკულ ქურჭლებზე, იმ ქურჭლებზე, რომლებიც შემონახულია დღემდე, ჩვეულებრივ წესს წარმოადგენს ყურის იმ სახით მიდგმა, როგორც ამას აქვს ადგილი ჩვენს გოზაურზე. ქართული კერამიკული ქურჭელი ამგვარი ყურით მრავლადაა დაცული საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. №№ 36-08; 18-10/2; 7-12/1-10 და სხვა) და 1937 წელსაც იქნა დამოწმებული ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ იმერეთში (ბაღდათისა და ჩხარის რაიონები, იხ. ექსპედიციის მასალები, რვეული №3, გვ. 89-90, ჩანახატები).

გარდა ამისა უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკა, რომელსაც გოზაურის ყურის სახე უკავშირდება, დღემდე შემონახულია ქართველი ტომებისა და დაღესტნელების ყოფაში (იხ. საქ. მუზ. კოლექციები №№ A. 92-99, A. 89-89, A. 87-89, A. 42-89 და სხვა). ზემოთქმულს უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკის ერთ-ერთ უძველეს კერად სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია მცირე აზია,³ სახელდობრ კაპადოკია, ქართველი ტომების ადრინდელი სამშობლო.

ავტორი სპეციალურად ჩერდება გოზაურის რელიეფურ ფიგურებზე და ფიქრობს, რომ ამ ფიგურებით გამოხატული სცენა ძველი ბერძნული Syrtos-ის და Kalamatiano-ს სახის ერთხაზოვან ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს. მაგრამ იმის გამო, რომ რელიეფური ფიგურების სცენაზე ადამიანების გარდა წარმოდგენილია ფრინველი და ხარის თავი, რომლებიც დაკავშირებულია ნაყოფიერებასთან, - პროფ. Myres-ი ფიქრობს, რომ რელიეფური ფიგურების სცენა უფრო მეტად ნაყოფიერების ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს, ვიდრე Syrtos-ისა და Kalamatiano-ს ერთხაზოვან ცეკვას.

პროფ. მირესის ეს უკანასკნელი ვარაუდი მის განკარგულებაში მყოფ მხოლოდ ერთად-ერთი ქურჭლის რელიეფს ეყრდნობა. ხოლო, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ ქართული კერამიკის სხვა ნიმუშებს და მათთან დაკავშირებულ ეთნოგრაფიულ მასალას, აქ მოყვანილი შეხედულება შეიძლება დასაბუთდეს და მისაღები შეიქმნას.

³ შტრ. A. Christian, Altkleinasiatische Völker: Reallex. für Assyriologie, ტ 1, ნაკ. 1-2.

ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის გოზაურთან შესანიშნავ შესადარებელ ჭურჭელს წარმოადგენს საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული გოზაური (კოლ. №1866). ეს უკანასკნელი თავისი ფორმით, მოცულობით, მოჭიქულობით და თოგალით გაკეთებული სახეებით, ისევე როგორც ყურითა და პირით ბაზელის მუზეუმის გოზაურის იდენტურია. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ რელიეფურ ფიგურებშია. საქართველოს მუზეუმის გოზაურს, ისევე როგორც ბაზელის მუზეუმისას, რელიეფური სახეები

ყელზე აქვს ამოქერწილი, მაგრამ აქ საქართველოს მუზეუმის ეგზემპლარზე მოცემულია არა სცენა, როგორც ეს ბაზელის მუზეუმის გოზაურზეა წარმოდგენილი, არამედ ამოქერწილია ქალის ფიგურა (წელს ზევით). ფიგურას მკაფიოდ აქვს გამოყვანილი ძუძუები, თმის კავეები, ნაწნავები და მრავალი სხვა დეტალი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ რელიეფში განსახიერებულია ნაყოფიერების ღვთაება. ამავე გოზაურის გულსა და მუცელზე ჭვრებია ამოქერწილი.

ეს სახე კიდევ უფრო მკაფიოდ და დიდი რაოდენობით გამოხატულია იმ გოზაურზე, რომელიც ჩამოტანილია შიდა კახეთიდან და ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. №32-32).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოაღწერილი ნაყოფიერების ღვთაების ქანდაკება ქართული ეთნოგრაფიული მასალის განმარტოებული მონაცემი არ არის, არამედ ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ნაყოფიერების ღვთაება მრავალი სახითაა დამოწმებული: კერძოდ, იგი გვხვდება ჩვენ სვანეთში ლამარიას სახით. მართალია, ეს ღვთაება წარმოდგენილია ორსქესიანი არსების სახით (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილება №019-32); მაგრამ, როგორც ვიცით, ორსქესიანობა ამ ღვთაების ერთ-ერთი სახეა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ლამარიას ნაწნავები ზემოხსენებული გოზაურის ფიგურის ნაწნავების მსგავსად აქვს მოცემული. ნაყოფიერების ღვთაება აგრეთვე მოცემულია თუშური რიტუალური პურების სახით. ამ პურების ერთი ეგზემპლარი (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფი-

ლების კოლექცია №№032–32) წარმოადგენს ადამიანის ფიგურას ადორაციის პოზაში. მასზე დიდი რაოდენობით გამოხატულია ძუძუები. ასევე, რების ღვთაება გამოხატულია რაქულ საახალწლო პურზე – ბესილეზე (საქ. მუზ. ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია №011–18). კიდევ მეტი, ამ პურზე გამოხატული ადამიანის სახე მიემსგავსება ბაზელის მუზეუმის გოზაურის ადამიანის სახეებს.

ზემოთქმულს ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ ნაყოფიერების კულტი ქართველი ტომების ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მდიდრად იყო წარმოდგენილი (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფ. 1928, თავი II, 5, გვ. 56 და შმდ. და საქ. მუზ. ეთნოგრაფიული გამოფენების სათანადო ექსპონატები).

ამას გარდა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართულმა ეთნოგრაფიულმა სინამდვილემ იცის არა ერთი სახის ცეკვა, რომელიც ნაყოფიერების ცეკვას წარმოადგენს. აქარულ–ქანური ხორუმის ზოგიერთი ვარიანტი და თუშური ქორბელელაობა ამის დამადასტურებელი მაგალითებია.

როგორც ვიცით, ხორუმი, ისევე როგორც ქორბელელაობა წრის სახით ცეკვას წარმოადგენს. ცეკვის პროცესში დროდადრო წრე იხსნება და კვლავ შეიკვრის ხოლმე. ჩვენი შეხედულებით პროფ. მირესის მიერ აღწერილ გოზაურზე მოცემული რელიგიური სცენა წარმოადგენს არა ერთხაზოვან ცეკვას, არამედ წრედცეკვის იმ მომენტს, როდესაც წრე გახსნილია იმ მიზნით, რომ ის კვლავ შეიკვრას. ამიტომ ჩვენ აქ მოცემული გვაქვს არა ბერძნული Syrtos-ის და Kalamatiano-ს სახის ცეკვა, რაც თავისთავადაც არა ბუნებრივი იქნებოდა, არამედ ჩვენებური აქარულ–ქანური ხორუმი და თუშური ქორბელელაური ცეკვა, დაკავშირებული ნაყოფიერების ღვთაების კულტთან.

ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, როგორც პროფ. მირესის ნაშრომიდანაც ჩანს, თუ რამდენად ძვირფასი სამეცნიერო-კვლევითი ობიექტია ქართული კერამიკა, რომელშიც თავი შემოუნახავს უძველესი ხანის მოვლენებს. უკანასკნელნი ქართული კულტურის საწყისებთანაა დაკავშირებული. ქართული ეთნოგრაფიის გადაუდებელ მოვალეობას შეადგენს ქართული კერამიკის მასალების სასწრაფოდ შეგროვება, შეგროვილის მეცნიერული დამუშავება და გამოცემა.

პრომეთეს ლეგენდის გარშემო დიდი ლიტერატურაა შექმნილი. ამ ლიტერატურაში მრავალი პრობლემაა დასმული, რომლებიც შეეხებიან როგორც ლეგენდის შემადგენელ ცალკეულ ნაწილებს, ისევე ლეგენდას მთლიანად. რიგი ავტორის მტკიცებით, პრომეთეს ლეგენდა თუ მთლიანად არა, გარკვეულ ნაწილში, მის უმთავრეს ნაწილში, კავკასიიდან მომდინარე მასალაა და ამდენად არა ინდოევროპული.¹ სხვების მტკიცებით ის საეგვიპტო ელინურია.² უკანასკნელთა რიცხვს ეკუთვნის პ. კრაპიც (H. Krappe), რომელმაც ორგანოში Revue de l'histoire des religions-ის 69 ტომის 2-3 ნაკვეთში (1939 წ.) მოათავსა ნაშრომი "Promethei".

კრაპის მტკიცებით, სახელწოდება პრომეთე განეკუთვნება ბალკანეთის უძველეს ინდოევროპული მოსახლეობის ენას. სანსკრიტული – Pramautha - Feuerholz, სახელწოდება აღნიშნავს: წინასწარ-მხილველს (წინასწარმჭვრეტელს), ბრძენს. პრომეთე შედგება ორი სიტყვისაგან $\pi\rho\omicron$ და $\mu\alpha\theta$ (ძირისაგან $\mu\alpha\nu\theta\acute{\alpha}\nu$) – რაც მითითებული აქვს ჯერ კიდევ ესქილს. მათ უკავშირდება: $\mu\eta\sigma\epsilon\upsilon\sigma$ და $\mu\eta\sigma\iota\nu\epsilon\upsilon\sigma$, $\mu\iota\sigma\alpha\epsilon$ და სომხ. mi(d)t, mi(d)tkh – გონება, medeoz, med-icus. ის მოიპოვება სხვა ინდოევროპულ ენებშიც. სლავურში Premysl-ი ეწოდება ბოლემიის ძველი მეფეების მითიურ წინაპარს. კელტურში Pwyll მითიური მეფის სახელია, რომელმაც მრავალი შემთხვევებით აღსაავსე მოგზაურობის შემდეგ ჩოჯობითიდან ხალხს (კელტებს) შინაური ცხოველები მოუყვანა. ამ მონაცემების საფუძველზე კრაპი ასკვნის, რომ „შეიძლება, დავასკვნათ, რომ $\mu\eta\sigma\mu\epsilon\theta\epsilon\iota\varsigma$ -ი არის სახელწოდება დიდი დემიურგისა, რომელიც საერთოა ბევრი ინდოევროპელი ხალხისათვის: კელტების, სლავებისა და ელინების“.³ აქედანვე გამომდინარეობს, რომ ცეცხლის მოტაცება, ყველა სხვა შემთხვევებთან შედარებით, რომელთაც პრომეთეს მიაწერენ – ყველაზე ძველი და თავდაპირველია (შდრ. Olrik, Raqnarok). განსხვავება პრომეთესა და მის თანამონათესავე გმირებს შორის მდგომარეობს მასში, რომ პრომეთე მარტო არ არის, არამედ მას ძმები ჰყავს და მისი გენეალოგიაც მოცემულია ბერძნულ გადმოცემებში.

გადმოცემის მიხედვით პრომეთეს (იაფეტისა და ოკეანის შვილს, ან იაფეტისა და აზიის შვილს – აპოლოდორის მიხედვით) სამი ძმა ჰყავდა: ატლისი, მენეთიოსი და ეპიმეთე. ამათგან, ავტორის აზრით, ორი – პრო-მეთე და ეპი-

¹ Axel Olrik, Ragnarök; Bapp-ი Roscher-ის ლექსიკონი.

² პელასგურია და კავკასიასთან კავშირში. ახალი ლიტერატურა: D. Wolzel, Das Prometheusymbol von Shattes bury zu Goethe. 2 Aufl. 1932.

³ შდრ. ამ სიტყვის ძველი ეტიმოლოგია; სანსკრიტული სიტყვის მიხედვით ცეცხლის ხახუნით გაჩენას უკავშირებდნენ. შდრ. აგრეთვე H. Марр. Лингвистические замечания эпохи развития человечества. Изб. раб., ч. III, გვ. 49: Pro-me-te-ws – солнце, იაფეტი – აბელი.

მეთე (წინასწარმკვრეტი და არამკვრეტი, ბრძენი და უგუნური) დუალისტური წყვილია, რომლის ანალოგიაც მრავლადაა დაცული ეგრეთწოდებულ „საქმე ფერ ზღაპრებში“. დიდაქტიური განხრით: პატიოსანი ქალი დამნაშავენი და შემბრალებელი და გულკეთილი გმირი და მისი შეუბრალებელი და ეგოისტი ძმა; მოხერხებული და გონიერი გლეხი და მისი ნაცარქექია და უგუნური ძმა.

კრაპი სვამს საკითხს – არის თუ არა ეპიმეთე პრომეთეს მითში მეორე-ხარისხოვანი პერსონაჟი, რომელიც მხოლოდ იმისთვისაა მითში შეყვანილი, რომ პრომეთეს სიბრძნე გამოამჟღავნოს კონტრასტის საფუძველზე, როგორც ეს მეცნიერებაში არისო მიღებული?

ვიდრე ამ საკითხს გავცემდეთო პასუხს, ამბობს ავტორი, სასარგებლო იქნება განვიხილოთ ცეცხლის მოტაცებასთან დაკავშირებული სხვა მითებიც, კერძოდ დემიურგის: არის ეს მარტო დემიურგის შესრულებული, თუ მასში ორი ძმაც იღებს მონაწილეობას.

ტ ა ს მ ა ნ უ რ ი გადმოცემის მიხედვით, ცეცხლი მიწაზე მოაქვს ორ გმირს, რომლებიც შემდეგ ცაში აღმადღებდნენ და მარჩბივ ვარსკვლავების სახით ჩნდებიან. **ვ ი ქ ტ ო რ ი ს (ა ვ ს ტ რ ა ლ ი ა)** მცხოვრებთა გადმოცემით, ორი ტყუპი ძმა ტოროგტი და ტრარი ყვავს გამოსტაცებენ ცეცხლს. **პ ა ვ ა ი უ რ ი** გადმოცემით ტყუპის კანას ძმამ კანეოვამ მოუპოვა ადამიანს ბანანი და ცეცხლი. ტორესის სრუტის მცხოვრებლებს ცეცხლი მოუტანა ორმა გმირმა ნაგა და ვაიშიატმა, რომლებმაც გამოსტაცეს იგი იყიას, რომელსაც ცეცხლი დიდ და სალოც თითებს შუა ეჭირა.

ც ე ნ ტ რ ა ლ უ რ ი ბ რ ა ზ ი ლ ი ს მცხოვრებთ, ბაკაირებს ცეცხლი მოუტანა ტყუპმა – კერიმ და კაბიმ, რომლებიც თევზად იქცნენ და მოსტაცეს ცეცხლი ნო-ცხოველს (**Canisvetelus**). **ბ რ ი ტ ა ნ ე თ ი ს გ ვ ი ნ ე ა ს** მცხოვრებთ (ვარო-ს) ცეცხლი ტყუპმა მაყუნასტმა და პიამ მოუტანა, რომლებიც იშენენ მოკვდავისაგან და აღიზარდნენ ბაყაყის მიერ, რომელიც ცეცხლის მცველი იყო. ის ცეცხლს ძმებს უშალავდა. ძმებმა ბაყაყი მოკლეს, ცეცხლი ბაყაყის სხეულიდან ხეში (**huma-heru**) გადავიდა. ამ ხის ნაქრის ხახუნით ცეცხლი გააჩინეს.

ტ ა რ უ მ ე ლ ე ბ ი (იქვე ცხოვრობენ) ფიქრობენ, რომ ნივთების გაჩენის დასაწყისში, იყო ორი ძმა – აფიეაკო და ფუიფი. ეს უკანასკნელი გახდა კაცობრიობის წინაპარი, ვინაიდან ის დაუკავშირდა ტყეში ნაპოვნ ქალს, რომელიც იყო ცეცხლის მცველი. ამ ქალს ცეცხლი ძალით წაართვა მეორე ძმამ. **ი ნ დ ი ე ლ თ ა** თქმულების მიხედვით ცეცხლი ტყუპმა ძმებმა მოიპოვეს პრიოფონტის ზურგიდან და ამიტომ არის, რომ ამ ცხოველს ზურგზე შავი ლაქა აქვსო.

ეს ანალოგიები, ამბობს ავტორი, არ გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ პრომეთე და ეპიმეთე ანალოგიურ როლს ასრულებდნენ ძველ ელინურ გადმოცემაში (დღემდე, ჩვენამდე მოღწეული რომ არისო). ამის დასამტკიცებლად სხვა საბუთებია საჭირო. კერძოდ, ელინურ გადმოცემაში პრომეთეს როლი დაჩრდილულია: ის შეხვდება მშვენიერ პანდორას და მას თავს გა-

აბრიყვებინებს. ეპიმეთეს როლი კი ჰეზიოდეს არამც თუ დაჩრდილული აქვს, არამედ ის მისი მოთხრობის მიხედვით საესეებით ზედმეტია.

ჰეზიოდეს მიხედვით პრომეთე მოიტაცებს ციურ ცეცხლს, რომ გადასცეს, მის მიერ შექმნილს.⁴ ამით განრისხებული ზევსი ფიცს სდებს შური იძიოს მასზე.

კრაპს მოყავს აღწერილობა ჰეზიოდეს „საქმენი და დღენი“-დან და „თეოგენია“-დან პანდორას შექმნის შესახებ. ეპიმეთე იფიწყებს პრომეთეს დარიგებას – არ მიიღოს ზევსისაგან არავითარი საჩუქარი, ვინაიდან საჩუქარს შეიძლება მოყვეს ხალხის უბედურება და მიიღებს პანდორას, ქვევრს⁵ ხუფს ახდის და უბედურებებს ამოუშვებს და მართლ მართო იმედი ვერ მოასწრებს ქვევრიდან ამოსვლას, ხუფი დაიხურება და იმედი ქვევრში რჩება.

ავტორი შენიშნავს, რომ ლიტერატურაში ხშირად მიუთითებენ ამ თხრობის არათანამიმდევრობაზე (Wolf Aly, Rheinische Muzeum für Philologie, N. F., LXVIII, 1913, გვ. 554). ზევსი გზავნის პანდორას იმ მიზნით, რომ ახსნას ქვევრი და გაანთავისუფლოს უბედურებები, რომლებიც ამის შემდეგ გასტანჯავენ კაცობრიობას.

ავტორი კითხვას სვამს: რა საჭიროა ქალის შექმნა, განა ამ საქმეს ვერ მოკიდებდა ხელს ჰერმესი. გაუგებარია რატომ აბრალდებულებენ ეპითემეს იმაში, რომ მან პანდორა მიიღო. განა მას მასპინძლობა რომ არ გაეწია – პანდორა ხუფს არ ახდიდა და უბედურებები არ მოეფინებოდნენ ქვეყანაზე, განა იმედი ნაკლებადა ქვეყანაზე გავრცელებული, ვიდრე უბედურებები, რომლებიც პანდორამ გაანთავისუფლა.

ავტორის აზრით, აქაც, ისევე როგორც სხვა შემთხვევებში, კომპარატიული მეთოდი გვაძლევს საშუალებას ამოცანის ასახსნელად.

ამის შემდეგ ავტორს მოყავს ჩრდილოეთ ინდიელებში ჩაწერილი „ცისფერი ზღაპრის“ ეპიზოდი⁶: ახალგაზრდა ქალი, მთავარი მომქმედი პირი, ორჯერ იღებს ბრძანებას ქმრისაგან არავითარ შემთხვევაში არ გახსნას კოლოფი. ის არ ასრულებს ბრძანებას, კოლოფიდან ამოდიან მავნე არსებები, რაც ცუდ შედეგებს იძლევა. საბედნიეროდ, მესამედ, ის ცნობისმოყვარეობას სძლევს და ყველაფერი კარგად ბოლოვდება, როგორც ეს ხდება ჩვეულებრივად ცისფერ მოთხრობებში.

ეს მოთხრობა იძლევა შესაძლებლობას გადაიხედოს ჰეზიოდეს მოთხრობა სხვა კუთხიდანაც, მით უფრო, რომ საქმე ეხება ძველადვე კარგად ცნობილ ეპიზოდს აპულეის, ამურიისა და ფსიქეს მოთხრობიდან.

⁴ გადმოცემა პრომეთეს მიერ ადამიანის შექმნის შესახებ, გვიან ხანას ეკუთვნის [გ.ჩ.].
⁵ ქვევრი და არა კოლოფი, რომელიც მიითითებულია ტექსტში. პანდორას კოლოფი შემდეგი ხანის გაზრებაა. შტრ. ილიადა XXIV, 527, სადაც საუბარია ორი ქვევრის შესახებ, რომლებიც საესეა სიყვითლი და ბოროტებით, და ზევსის ზღუდობლთან დგას.

⁶ Stith thomson, Tales of the North American Indians, Cambridge, Mass, 1929, გვ.276, Dudley Kidd, Savage Childhood Londres, 1906, გვ. 238

გადმოცემით, პრომეთემ ყველა უბედურება დაატყვევა ვაზაში, აგრეთვე იმედიც, რომლის საჭიროება უკვე აღარ იყო, რამდენადაც უბედურებებიც არ იყვნენ. თავის ცოლს, პანდორას (ან სხვა სახელით), აუკრძალა ცოლის ხლება. საუბედუროდ, ერთხელ, როდესაც პრომეთე შინ არ იყო — ცოლმა ვაზა გახსნა და უბედურებები ვაზიდან ამოვიდნენ.

ჩანს რომ ეს ეპიზოდი, არსებითად არის ოდისეის ისტორია ეოლის პარკის შესახებ.

შესაძლებელია მოთხრობა იყო სხვაგვარი:

პრომეთემ კასრში ჩაკეტა ყველა უბედურება და აუკრძალა ცოლს ხელის ხლება (მიჰკარებოდა კასრს), მაგრამ ცნობისმოყვარეობით გამსჭვალული ცოლი ახდის ხუფს და მხოლოდ იმედს-ლა ტოვებს კასრში.

ეს თითქმის ბაბრიოსის არაყების ვერსიაა, რომლებიც თუმცა ბიზანტიურია, მაგრამ ძველი წყაროდან მომდინარეობენ.

მაგრამ ყველაფერი ეს არ იძლევა იმის ახსნას, თუ რატომ იშრომა ზევსმა მშვენიერი ქალის შექმნაზე, რომ მისი შემწეობით აეხსნა ვაზის ხუფი? ან კიდევ რა საჭირო იყო პრომეთეს ჰყოლოდა ძმა, რომელიც უფრო მეტად ემორჩილებოდა სილამაზის გავლენას, ვიდრე პრომეთე?

პასუხი ასეთია: პანდორას ადრე სხვა ფუნქცია ეკისრებოდა. არეგდარევა ორი ეპიზოდისა ჰეზიოდეს უნდა მივაწეროთ. (მან შეაერთა ორი გადმოცემა: ცნობისმოყვარე ცოლისა და მშვენიერი ქალის შესახებ).

პანდორას შექმნის მხატვრული სცენა მოგვაგონებს ამგვარსავე სცენას მაგაბარატაში, სადაც იქმნება მშვენიერი ტილოტამა,⁷ ტყუპი ძმების — სუნდა და უნასუნდას მოსასპობად. ეს ორი ძმა თანხმობით ცხოვრობს, შეთანხმებულად მოქმედებს და ებრძვის ღმერთებს ქვეყანაზე. ტილოტამას მიზანია ისინი გათიშოს და მათ შორის მტრობა ჩამოაგდოს. ქალი შეუყვარდება ორივე ძმას. ისინი ერთიმეორეს დაერევიან და დახოცავენ.

ამგვარად, ტილოტამას შექმნის მიზეზი ცხადია და ლოგიკურია მისი მოქმედება, რაც შეეხება პანდორას, თუ ხუფის ახსნის მიზეზით შეიქმნა, ამისთვის საჭირო არ იყო მაინცდამაინც ქალი და არც მისი სილამაზე, ეს მამაკაცსაც შეეძლო შეესრულებია. ამიტომ პანდორას შექმნას სხვა მიზანი უნდა ჰქონოდა — ორ ძმას შორის მტრობის ჩამოგდება.

ეს დასკვნა, როგორც ავტორი ამბობს, რამდენადმე ემყარება იმ მსგავსებას, რომელიც არსებობს ინდუსების ტყუპებსა ერთის მხრივ, და პრომეთესა და ეპიმეთეს შორის მეორე მხრივ. სუნდა და უნასუნდა მტრებია ღმერთებისა ძალა-უფლებებში, პრომეთე და მისი ძმები — ტიტანებია, საღვთო ოჯახის ჩამომავლობის წევრნი, რომელთაც ჩამოერთვათ ტახტი ზევსისა და ოლიმ-

⁷ Mahābhārata, liv. I, 211-214; იხ. თარგმანი Pratiq Chand, Rāg. Calcutta, 1893, I, გვ. 581.

ფართლელის ფარდული
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

აქსომპედლების ხისვლისი
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

პიელების მიერ. როგორც ტილოტამას იყენებენ გმირების დასათრგუნავად, ასევე ზევსი – პანდორას.

შიდიღება ვივარაუდოთ, ამბობს ავტორი, ზევსმა გაგზავნა პანდორა იმისათვის, რომ კოლოფი გაეხსნა, არამედ იმისთვის, რომ ძმებს შორის შუღლი ჩამოეგდო.

მეორე დასკვნა, რომელიც ამავე მოსაზრებიდან ამოდის, მდგომარეობს იმაში, რომ პრომეთე და ეპიმეთე, რომლებიც ჩამომავლობით დემიურგები არიან, ყველაფერში ემსგავსებიან იმ ძმებს, რომლებიც მოცემულია ავსტრალიის და სამხრეთ ამერიკის გადმოცემებში. მაგრამ შიდიღება თქვან, რომ ეპიმეთეს სახელი მიუთითებს მის მეორე ხარისხოვან როლზე, რომ „უხერხული იყო ბრძენი პრომეთე გამხდარიყო პანდორას მიერ გაბიაბრუების საგნად“.

ამკარაა, რომ პრომეთე და მისი ძმა ეპიმეთე – კონტრასტებია. ის, რაც დღემდე აღნიშნული არ იყო, – ამგვარი კონტრასტები კი, დემიურგ-ძმებს შორის, ხშირია ნახევრად ცივილიზებულ მოსახლეობის გადმოცემებში.

მ ე ლ ა ნ ე ზ ი ე ლ ე ბ ი ს თქმულებით, იყო ორი ძმა დემიურგი, რომლებმაც ოკეანის ძირიდან მიწა ამოიღეს. შემდეგ ქოქოსის ორ კაკალი მიწაზე დააგდეს. ამათგან ორი ქალი იშვა, რომლებიც შემდეგში ორივე ძმის ცოლები გახდება. ამ ძმებიდან ერთ-ერთი – ტო-კაბინა ბრძენია და ფრთხილი, მეორე კი, ტო-კარვივიუ – ბრიყვი. ლეგენდის მიხედვით თავისი სიბრიყვის გამო ტო-კარვივიუ ხდება მიწაზე ადამიანის სიკვდილიანობისა. ბრძენი ძმა დედას ჩააბარებს ბრიყვ ძმას, რომელსაც იგი ცოცხლად დაწვავს. გონიერი შექმნის ისეთ თევზს, რომელიც სხვა თევზებს მორეკავს ნაპირისკენ, რომ მეთევზემ ისინი ადვილად დაიჭიროს, უგნური ძმა კი შექმნის აკულას – თევზების მჭამელს და ასე შემდეგ.

კრაპის აზრით, ამგვარი თქმულებების გავრცელება, საშუალებას გვაძლევს გავამართლოთ ჩვენი ცდა, რომ, ამგვარივე ტრადიციის არსებობა ძველ საბერძნეთშიც დავადგინოთ. კერძოდ, რომ იქაც აგრეთვე იყო ორი ძმა დემიურგი – პრომეთე და ეპიმეთე; ერთი გონიერი და ფრთხილი, მეორე, პირუკუ. პრომეთემ შექმნა ადამიანი და მოუპოვა მას ცეცხლი, მაგრამ ეპიმეთემ ისე მოიმოქმედა, რომ ადამიანმა ნაწილი ამ სიკეთისა დაკარგა და აურაცხელ უბედურებებში გაეხვია. როგორ მოხდა ეს.

შესაძლებელიაო, ამბობს ავტორი, რომ პრომეთემ უბედურებები კოლოფში დაატყვევა და ძმას მიაბარა შესანახად. მაშინ ღმერთებმა, რომლებიც ძმებს მტრობდნენ, გამოგზავნეს ეპიმეთესთან მშვენიერი პანდორა, რომელსაც უნდა მოეხიბლა ეპიმეთე და კოლოფი გაეხსნა.

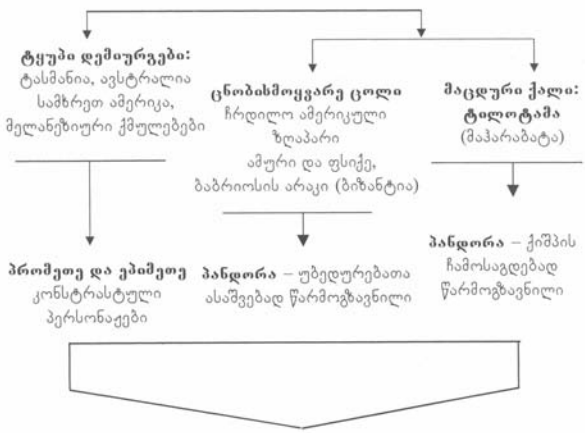
შესაძლებელია ამ გადმოცემის გვერდით იყო მეორე გადმოცემა, რომლის მიხედვით, ოლიმპიელები გზავნიან ქალს, რომ გამოიწვიონ მტრობა ძმებს შორის.

ამრიგად ა. კრაპის ნაშრომის სქემა და დასკვნები შემდეგია:

- I. პრომეთე დიდი შემომქმედია, რომელიც საერთოა ბევრ ევროპული ხალხისათვის (სლავები, კელტები, ელინები).
- II. ლეგენდაში მთავარი და ძირითადია ცეცხლის მოტაცება.
- III. სლავურ და კელტურ გადმოცემებში ის მარტოა, ელინურში მას ძმები ჰყავს.
- IV. პრომეთე და ეპიმეთე – დუალისტური პერსონაჟებია, მსგავსად „ცისფერი ზღაპრების“ გმირებისა. პანდორას როლი ელინურ გადმოცემებში არათანამიმდევრულია. რა არის ამის მიზეზი?

პრომეთე – ეპიმეთე – პანდორა

ჰეზიოდემ ან მისმა წყარომ აურდაურიეს ორ ვარიანტად და ამან წარმოშვა თხრობის არათანამიმდევრობა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ:

1. სახელწოდება ვერ გადაწყვეტს თქმულების სადაურობის საკითხს.
2. კვლევისას საჭიროა კომპარატიული მეთოდი; მახლობელი: ჰორიზონტალურ ჭრილში, ვერტიკალურ ჭრილში.
3. პელასგურია + კავკასიურია (მიჯაჭვული გმირი, ცეცხლის მოტაცება, მესიანური როლი).

4. ადამიანის შექმნა გვიანი ეპოქისაა პრომეთეს თქმულებებში.

5. ცეცხლის გაჩენა და ცეცხლის გამოყენება მეტალურგიაში: ერკონული
კერისა (პატრიარქალური) ბერეჟიანი (სვანურ გადმოცემებში) სიბაღიწისეპ
ბრძოლა მატრიარქატსა და პატრიარქატს შორის – ლაფარგით.
კერის ცეცხლი + პატერფამილია.

1939

წინამდებარე ნაშრომი ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: „მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში“, ხოლო მეორე – „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“.

პირველ ნაწილში მოცემულია როგორც გარდაცვალებისა და მიცვალებულის დამარხვასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, ისევე „სულის ხუცობისა“, „ძახილით ტირილისა“ და „ხმით ნატირალის“ ტექსტები.

მასალა შეგროვებულია ენიმეი-ს ეთნოგრაფიული განყოფილების მიერ განხილული და დადასტურებული პროგრამის მიხედვით.¹ პროგრამის მოთხოვნის საფუძველზე შეგროვილი მასალა ხევსურეთის ოთხი თემის (არხოტი, ბარისახო, რომეა და უკენახადუ) მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელ წეს-ჩვეულებებს შეიცავს. განსაკუთრებით მდიდრადაა მოცემული არხოტის თემის მასალები. თ ე მ ო ბ რ ი ვ ა დ , ს ო ფ ლ ო ბ რ ი ვ ა დ და უ ბ ნ ო ბ რ ი ვ ა დ მ ა ს ა ლ ი ს შე გ რ ო ვ ე ბ ა ს , ეთნოგრაფიული საველე მუშაობის ეგრეთ წოდებულ ინტენსიურ მეთოდს, ეთნოგრაფიული ფაქტის ზუსტი მეცნიერული ფიქსაციისათვის ჩვენი ეთნოგრაფია აუცილებელ წინაპირობად თვლის.

აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ თემასთან დაკავშირებული მასალა შემგროვებლებისათვის ხელმისაწვდომი სისავსით არის წარმოდგენილი. გათვალისწინებულია მიცვალებულის კულტის უმეტესი შემადგენელი ელემენტი და თითოეულ მათგანზე ამომწურავი მასალის შეკრება მიზნადაა დასახული. გარდა ამისა, მხედველობაში მიღებულია მიცვალებულის კულტში მოცემული წეს-ჩვეულებების სხვაობანი, დაკავშირებული მიცვალებულის სქესსა, შეძლებულებასა, გარდაცვალების სახესა (ზვავით სიკვდილი, მებნაკრავი, სამრელოში გარდაცვლილი) და სხვასთან.

დაბეჭდილი მასალები – „მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში“ (გვ. 1-64) და „მიცვალებულის კულტი ბარისახოს თემში“ (გვ. 65-70) ჩაწერილია მელანო ბალიაურისა და ნიკო მაკალათიას მიერ ლელა და გაგა წიკლაურისაგან (65 წ. და 78 წ.) ს. ახიელში, 1937 წლის ივნისში, ლუჯა ჯაბუშანურისაგან (55 წ.) ს. ახიელში, 1936 წლის მაისში და ნათელა არაბულისაგან (75 წ.) ს. – მაშაოში, 1936 წლის აგვისტოში. „მიცვალებულის კულტი რომეასა და უკენახადუს თემებში“ ჩაწერილია ალექსი ოჩიაურის მიერ შინში არაბულისაგან (60 წ.) ს. რომეაში, 1938 წლის ივლისში.

როგორც ვიცით, ხევსურული მიცვალებულის კულტის საკითხებს, მასალის შეგროვებისა თუ მასთან დაკავშირებული თეორიული ინტერესის თვალსაზრისით, არა ერთი და ორი ავტორი შეხებია. ყველაზე უკეთ ამ

* წინასიტყვაობა.

¹ პროგრამა-კითხვარი „ქართველი ხალხის სულიერი ყოფა და კულტურა“ შედგენილ იქნა ვ. ბარდაველიძის მიერ. გამოცემა 1988 წ. ისტ. მეცნ. დოქტორ, პროფ. ჯ. რუხაძის რედაქტორობით [თ.ე.].

კულტთან დაკავშირებული მასალები თავის დროზე შეაგროვა კარგად ცნობილმა, გამჭირიანმა და მკვირვებელმა ნ. ხიზანაშვილმა (ურბნელმა) ამ კულტის საყურადღებო მასალები გამოაქვეყნა თავის ნაშრომში, საც თუმცა „ფშავ-ხევსურეთი“ ეწოდა, მაგრამ უმთავრესად ხევსურულ წესჩვეულებებს მოიცავს.

მაგრამ ნ. ხიზანაშვილი საგანგებოდ ხევსურული მიცვალებულის კულტით არ დაინტერესებულა. ამიტომ მას ამ საკითხთან დაკავშირებული მასალის სისრულეს ვერ მოვკითხავთ. სამაგიეროდ ისინი, ვინც ამ საკითხს თითქმის მონოგრაფიულად სწავლობდნენ და საგანგებოდ იკვლევდნენ (მ. კოვალევიკი¹, ვ. გურკო-კრიაჟინი², გ. ნიორაძე³ და სხვები), ბევრით არ დაწინაურებულან ნ. ხიზანაშვილის მონაცემებთან შედარებით. მკვლევარები მეტწილად ამოდიოდნენ ხიზანაშვილის მასალებიდან და ახალს (გარდა შეუწყნარებელი თეორიებისა), თითქმის არაფერს კმატებდნენ მეცნიერებას თუნდაც მასალების შემოწმების, დადგენისა და შეგროვების დარგში. შესაშოწმებელი, დასადგენი და შესაგროვებელი კი ხევსურეთში აღძრული საკითხის შესახებ ბევრი რამ იყო. სათანადო მასალა დღესაც მოიპოვება, რომლის გამოვლინება გამჭირიან თვალს, ბევრით შრომასა და სტაციონარულ მუშაობას საჭიროებს.

ამ მხრივ აქ გამოქვეყნებულ ნაშრომში ბევრი ახალი, მნიშვნელოვანი და ლიტერატურაში დღემდე უცნობი მასალაა მოცემული. დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს: მესულთანე-მეჭადაგე, გარენგარ გადაბრუნებული ტალავარი, მუნჯად დახმით ტირილი (მოთვლით, ძახილით და ხმით), წყალწილა, ფანდურის გატეხა, ნაცივარი⁴ სახლის დანათვლა, წყალთ დალოცვა, საქნარები, სულის სახლი, სულამაის დღე, თიბვის შამშაბათი, მიცვალებულის ქვრივი, სხვისი ელით სიკვდილი, თავის მოკლა, ზვავის დაღევა, სამრევლოში გარდაცვალებული, მეხნაკრავი, ქოხში გარდაცვლილი ბავშვი, ურჯულოსად სახელის დაღება, მკვდართ წირვა, ძაღლ-ციცათად ცემა, ყურის მოჭრა, აბედით ხელის დაწვა, სახელის დაღება ქერ-თივისად, ნაწველ-ნადღვეებისად, მარილისად, მიცვალებულის ზეპირ დარჩენა, საიქიოს გახილვა, რკინეულის საფლავში ჩატანების

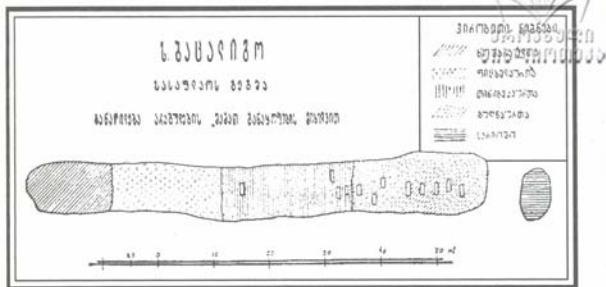
² ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი). ეთნოგრაფიული ნაწერები, შტუტგ., ტ. II, თბ., 1940, გვ. 76 და შშდ.

¹ М. Ковалевский. Закон и обычай на Кавказе, М., 1890, ტ. I.

⁴ В. Гурко-Кряжин. Хевсуры, И.В. М., 1928, 20-21. მისივე, "Заря Востока", 1927, №1555, 57, 83, 85.

³ G. Nioradze, Beqräbnis und Totenkultus bei den chewsuren, Shuttgart, 1981.

⁶ ცივი - ხევსურულად მიცვალებული.

სახაფლაოს გეგმა, სოფ. ბაცალივო.

აღკვეთა, წინაპართ ხსოვნა: ალიათ მგელა, ბერდიათ გაგა და სხვა.

აქ დასახლებული და ნაშრომში მოცემული ძველი ხევესურეთის მახასიათებელი ბევრი სხვა მასალაც მრავალმხრივ არის საყურადღებო. მაგალითისათვის თუნდაც „სამრელოში გარდაცვლილის დამარხვის წესი“ ავიღოთ. თუ მექოხე მოკვდებოდა, მას საფლავ-სამარეში (საერთო სასაფლაოზე) არ დამარხავდნენ. გარდაცვლილთან მხოლოდ მექოხე ქალები მივიდოდნენ. ქოხში გარდაცვლილს პირველად დასაფლავებდნენ საჩეხეში (ქოხის სამრელოს ახლოს), დასაფლავებიდან შვიდი თვის ან ერთი წლის შემდეგ მიცვალებულის ძვლებს ამოიღებდნენ და საერთო სასაფლაოს ახლო დასაფლავებდნენ. მიცვალებულის მეორედ დამარხვის ადგილს სარიოშო ეწოდებოდა (იხ. ბაცალივოს სასაფლაოს გეგმა). ამ წესჩვეულებაში დამოწმებული მეორედ დამარხვის ფაქტი, გარდა იმისა, რომ ის საყურადღებოა უძველესი სარწმუნოების თვალსაზრისით – მნიშვნელოვანია არქეოლოგიურადაც, რამდენადაც ამ წესის საფუძველზე ადვილად შეიძლება აიხსნას არქეოლოგიურ განათხარებში მოცემული მეორედ დამარხვის შემთხვევები.

ეს წესი მხედველობაში არ ყოფილა მიღებული იმ არქეოლოგების მიერ, რომლებიც ჩვენში მეორედ დამარხვის შემთხვევებს იკვლევდნენ⁷. ამასთანავე, სარიოშოს არსებობის ფაქტები ჩვენს არქეოლოგებს ავალდებულებენ მიაქციონ ყურადღება სასაფლაოს გათხარების დროს სარიოშოს უბნებს.

ასევე საყურადღებოა, რომ ხევესურეთში არსებული წესის მიხედვით, მიცვალებულს საფლავში რკინისას არაფერს ჩაატანდნენ. იმ დროს, როდეს-

⁷ გ. ნიორაძე, მიცვალებულის პერზე დამარხვა, ენიციკლოპედია, V-VI, გვ. 57-81.

საც ოქროსა და ვერცხლის სამკაულების თუ სხვა საგნების ჩატანება შეიძლებოდა, რკინის ყოველი საგანი აღკვეთილი იყო. თუ მიცვალებულს ტანსაცმელზე რაიმე რკინისა იყო, მასაც აჭრიდნენ. უფრო მეტიც, პატრონი წინასწარ აფრთხილებდა სუდარის ჩამცმელებს, რომ მიცვალებულს „რკინის არაფერ წაყვეს მიწად“-ო (გვ. 10). ეს საგულისხმო წეს-ჩვეულება სხვა შემხვედრი მოვლენების საფუძველზე უძველესი წეს-ჩვეულება ჩანს, ამიტომ მას ენიჭება დიდი მნიშვნელობა სამარხების ზუსტად დათარიღების საქმეში. მართლაც, ისტორიკოს-არქეოლოგები იმის მიხედვით, რომ სამარხებში რკინის ნივთები არ მოიპოვება, ხშირად ასკვნიან რკინის კულტურის შემოღების გვიან თარიღს. სინამდვილეში კი შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სამარხებში რკინის ნივთების არარსებობა შეიძლება შემომოყვანილი წეს-ჩვეულებით აიხსნას და არა რკინის კულტურის შემოღების გვიანი თარიღით. როგორც მოგეხსენებათ, ამ გარემოებას არამცირედი მნიშვნელობა აქვს კულტურის ისტორიის საკითხების კვლევისათვის.

ცნობილია, რომ ყველა ხალხის მიცვალებულის კულტში უდიდესი ადგილი წინაპრის ხსოვნას აქვს დათმობილი. ხევსურული მიცვალებულის კულტშიც წინაპარს საპატიო ადგილი უჭირავს.

გადმოცემით ბერდიათ გაგა „რკინის ჭვარის“ ხელოსანი ყოფილა. მას სახელი ჰქონია გავარდილი, როგორც გულად მეომარსა და ბედ-იღბლიან კაცს. გაგას სახელს ჰმატებდა აგრეთვე ისიც, რომ მისი „შვილ-ბოლო“ მეტად გამრავლებული ყოფილა. რკინის ჭვარი თურმე მას დიდად ეხმარებოდა და უმართავდა ხელს. მისი გარდაცვალების შემდეგ ბერდიშვილებს გაგას სახელზე დღეობა დაუწესებიათ. ამ დღეობისათვის მას სახელზე იხდებოდა ლუდი და არაყი, იკვლოდა საკლავი და იდგმოდა ტაბლა. ხალხი თურმე გაგას ევედრებოდა: „შენმა იღბალმა გვიშველოს და გაგვამრავლოს შენი ჩამომავლობაო“ (გვ. 64). შორე წინაპრის, ალიათ მგელას, საფლავი ხალხის მიერ წმინდა ადგილად ყოფილა მიჩნეული, მას დედაკაცები ახლოს ვერ ეკარებოდნენ. საფლავის გალავანს შიგნით არც მამაკაცები შედიოდნენ, გამონაკლისს ხუცესი შეადგენდა.

ხევსურეთში წინაპრის კულტის არსებობას პირველად ნ. ხიზანაშვილმა მიაქცია ყურადღება. მან ფიქსაცია უყო ხალხის გმირის მამუკა ქალუნდაურის საფლავს და ხალხში შემონახულს მამუკასთან დაკავშირებულ მოგონებებს.

ხიზანიშვილი წერს: „როცა ხევსური და, ხშირად, ფშაველიც ბეგენ გორზე აივლის, უთუოდ ცხენიდან ჩამოხტება, მოწიწებით მივა და თაყვანს სცემს ხოლმე ქალუნდაურის საფლავს, იმ დიდ ლოდს, რომელსაც თავისუფლების წმინდა ძეგლად ჰხადიან. ბევრჯერ კიდევ ლოცულობდნენ ქალუნდაურის საფლავს, სანთელს უნთებდნენ იმისის საფლავის ქვას, რათა? – ქალუნდაური ღვთის კაცია, თავისი ვაჟკაცობითა და მხნეობით ხევსურეთი დაიხსნა მტარვალობისაგან, ზურაბის ჭვარზე დაამარცხა და ჩვენც თავისუფლება შემოგვინახაო“.*

* ნ. ხიზანიშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, მსგ, ტ. II, თბ., 1940, გვ. 134.

გვარების მიხედვით იყო აგრეთვე დაყოფილი ხევსურული სასაფლაო. იგი გვარების მამათგანაყოფების მიხედვითაც კი ნაწილდებოდა. მგვილი თად. ბარისახოში სასაფლაო არაბულების შემდეგი მამათგანაყოფების უბნებისგან შედგება: „ხარნაულთა“, „ფიცხელაურთა“, „თინიბეგაურთა“, „ბულანაურთა“ და „სისაურთა“.

გარდაცვლილ ძუძუმწოვარ ბავშვს „სულეთში“ თავისი ამ ბოკვა-რი (მომვლელი) ჰყავს, რომელიც მას უვლის და „აღუმებს“, საერთოდ, „სულეთში“ იციან, თუ სამზეოს ვის რა მოელის. იქ სამზეოს ბედ-იღბალს არჩევენ, ვის რა ბედი აქვს, ვის გაუჩნდება ვაჟი, თუ ქალი. როდესაც „სამზეოში“ მესისხლე მტრებს არიგებენ, ჯერ „სულეთში“ უნდა შერიგდნენ მესისხლე გვარები, რომ სამზეოს შერიგება მოხდეს. უნდა ითქვას, რომ ამ ნაშრომში მოტანილი მასალების მიხედვით, „სულეთი“, ხევსურის წარმართული შეხედულებით სააქაო ცხოვრების მომწესრიგებელია, ღვთისა და კაცის შორის შუამავალი.

ამავე ნაშრომში შედარებით სრული სახით ქვეყნდება ს უ ლ ი ს ხ უ ც ო ბ ი ს ტექსტები. ჯვარის ხუცესისგან განსხვავებით, მკვდრისათვის შენდობის მთქმელი „სულის ხუცესი“ იყო. სულის ხუცესის მოვალეობას შეადგენდა მიცვალებულის სახელზე განკუთვნილი საკლავის დაკვლა, ტაბლისა, ლუდისა და არაყის დალოცვა. დალოცვის დროს სათქმელი ლოცვები იყო: *ს ა ხ ე ლ ს ა დ ე ბ ი , პ ი რ ი ს ქ ა რ ი , კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი*, ამ ტექსტების ნაწილს არქაულობის ნიშანი აზის და ამდენად ისინი ძველი, წარმართული ხანის ხევსურული რელიგიის შესწავლისთვის უადრესად მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენენ.

ეს ტექსტები ჩვენამდე წარყვნილი სახითაა მოღწეული. ისინი ზეპირი გადაცემით გადადიოდნენ თაობიდან თაობაში და ამის გამო მათ დაუკარგავთ პირვანდელი სახე. ამ ტექსტების ფრაზების აზრი, უმრავლეს შემთხვევაში, გაუგებარია. ტექსტების აღდგენა ტექსტების ყველა ვარიანტების შეგროვების, შესწავლისა და ქართული სასულიერო შინაარსის ხელნაწერების მონაცემებთან შედარების გზით მოხერხდა. ეს ტექსტები, ხევსურული ხუცობანის მსგავსად,¹² ხევსურული უძველესი რწმენა-წარმოდგენების გასაღებია. ისინი „მიცვალებულთა წიგნია“¹³, სადაც წარმართობის უხვი მასალაა შემონახული.

სულის ხუცობის ტექსტებზე, როგორც ბოლო ხანებში გაირკვა, ჯერ კიდევ ილ. ჭავჭავაძეს მიუქცევია ყურადღება. მას 1865 წელს ჩაუწერია, როგორც ეს ირკვევა მისივე უბის წიგნაკიდან, მოკლე „მკვდრის დალოცვა“, რომელიც „ივერიის“ 1879 წლის №-85-ში დაუბეჭდია. დაბეჭდილში ჩამწერი აღნიშნული არ არის (ამ ტექსტის ჩაწერისა და დაბეჭდვის ვითა-

¹² ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე , აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მოილეების სასულიერო ტექსტები, შუბ. ნაგ. I, ტფ. 1938.
¹³ F. Petrie, Origin of the Book of the Dead, Ancient Egypte, 1926, ნაწ. II, გვ. 41-45.

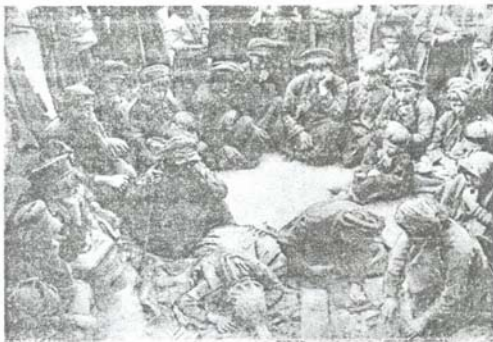
ს. ბარისახო, ხმით ნატირალი.

რება გაარკვია დოც. ვ. ბარდაველიძემ). ეს ტექსტი ამ ნაშრომში მოთავსებულია 85-86 გვერდზე. აქვე მოგვყავს „ივერიის“ 1889 წლის №9-ში დაბეჭდილი, უცნობის მიერ ჩაწერილი „დეკანოზის დამწყალობება ხატში, ახალი მკვდრის პატრონების სუფრაზე“, „სახელის დადების“ ერთი ტექსტი ჩაწერილია ალ. ოჩიაურის მიერ სოფ. როშკაში 1939 წ. სხვა „სახელის დადება“, „პირის ქარნი“ და „კურთხევანი“ კი ამ სტრიქონების ავტორის მიერ არის ჩაწერილი ს. ბარისახოში 1929 წლის აგვისტოში.

იმვითა და დღემდე უცნობ მასალას წარმოადგენს „კმით ნატირალებისა“ და „ძახილით ტირილის“ ჩანაწერები.¹⁴

ხევისუფალი მიცვალებულის კულტში დატირება რთული სახის მოქმედებას წარმოადგენს. აქ მიცვალებულს სტიროდნენ „მუნჯად“ და ხმით. ხმით ტირილი სამგვარი სახისა იყო: „მოთვლით“, „ძახილით“ და „კმით“, უკანასკნელებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა „კმით ნატირალები“, მისი შემსრულებელი „აიტებს“ ტირილს არა თავისი ნებით, არამედ მას „მკვდარნი ატირებენ“, სანამ მიცვალებული დაუმარხავი იყო, ხმით ტირილის ახლად „აიტება“ არ შეიძლებოდა. ხმით ტირილის პირველად ატება „ტალავართაზედ“ იცოდნენ. ქალს, რომელსაც პირველად ხმით ტირილის „აიტება“ უნდოდა, დაიწყებდა ცახცახ-კანკალს, თავის ქნევას, ბარბაცს, ხელების ფშვენტას, წვალობდა და გასაქცევადაც დაეშურებოდა. მას ქალები დაიჭერდნენ და ეტყოდნენ: „ქალო, გამაილე ენა, ნუ აწვალბე, ნუ უჭერ კბილით, ანაბრივ შენ უნდინარ მიცვალებულს თავის მევენედაო“, ასეთი სურათი რამდენჯერმე გამეორდებოდა. შემდეგ მიცვალებულს სახელს დასდებდნენ (ლუღს, არაყს, პურ-სატანს შესწირავდნენ). სახელის მღები ქალი

¹⁴ შტრ. ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, ხევისუფალი, ტფ. 1931, გვ. 288.

ს. ბარისაზო, ძახლით ტირილი.

იყო, ის სახელის დადების დროს იტყოდა: „სადაც შენ (მიცვალებულის სახელი) ხარ, შენიმც სამყარი ას, ნუ აღონებ, გამაატანი ენაი შენს მეენეს“, ამის შემდეგ ხმით მოტირალიც ამოიღებდა ხმას. ის მიცვალებულის „ენით“ დაიწყებდა ლაპარაკს: „აძრახდი ჩემო მეენეო, ნუ დამაღონე სულეთიჩიო, ჩამიღვე წილი ტირილიჩიო, მე შენ მინდიხარ მეენედაო“ (გვ. 39). ამით ხმით მოტირალი „გაისრავდა“ ენას და დაიწყებდა ხმით ტირილს. ამ მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ „აძრახება“ ისეთი აქტია, რომელიც ხმით მოტირალში მიცვალებულის დროებით დასადგურებას გულისხმობს. ამ ფაქტთან დაკავშირებით, თუ მოვიგონებთ, რომ „აქადაგების“ დროს ქადაგმი ღვთაება სადგურდებოდა, – „აძრახებაში“ ახალი გარემოება მოცემული, სახელდობრ: მიცვალებულის სულის დასადგურება. თავისი წარმოშობით ეს მონაცემი ხმით მოტირალში მიცვალებულის დასადგურებას სცილდება და ცოცხლებში მიცვალებულის განსახიერების იდეას შეიცავს, რაც ქართველი ტომებისათვის დღემდე ცნობილი არ იყო.

ხმით მოტირალი ტირილის დროს თხზავდა ლექსებს და მათ ტირილის მსგავსად მღეროდა. მოტირალი მგრძნობიარე ლექსით აღწერდა მიცვალებულის წარსულ ცხოვრებას და ნამოქმედარს, ძველ მიცვალებულებსაც „შატირებდა“, ხმით მოტირალის ყოველ წინადადებას ყველა დამსწრე მოტირალი ქალების საერთო დაქვეითინება მოყვებოდა. კარგ ნატირალებს ხალხი ზეპირად სწავლობდა; ის თაობიდან თაობაში გადადიოდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მამაკაცები ქალების მიერ შეთხზულ ხმით ნატირალებს თიბვის დროს მღეროდნენ „გვრინში“,¹⁵ „გვრინი“ მიცვალებულთ

¹⁵ მღრ. გ. ნიჭაია, ქვის კუბო ქვემო აღმუდან, ენიქის მოამბე, ტ. VIII, გვ. 2.

ს. ბარისაძის, ტალავრით დატვირთვა.

მოგონების ერთ-ერთი სახე იყო. შრომის პროცესში ამ სახით მიცვალებულის მოგონების წეს-ჩვეულება ეთნოგრაფიულმა ლიტერატურამ არ იცის.

ხევსურული ხმით ნატირალეები, სვანურ „ლიფანალთან“ ერთად, ქართველი ხალხის მიცვალებულის კულტის ორიგინალურ თავისებურებას წარმოადგენს. მათში მოცემულია მიცვალებულისადმი დამოკიდებულების თითქმის ყველა მხარე, ისინი წინაპართა მოგონების ცხოველმყოფელი წყაროა. მათში წინაპართა თავანისცემა გამოსკვივის. ხმით ნატირალეები იმდენად ორიგინალური და თავისებური მოვლენაა, რომ დასავლეთ ევროპის მეცნიერების მტკიცება – თითქოს წინაპრის კულტი მხოლოდ ძველი ინდოევროპული ხალხების დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს¹⁶ – ამ მასალის საფუძველზე ადვილად ირღვევა.

ხევსურეთში ხმით მოტირალი ქალების ინსტიტუტი არსებობდა. რამდენად კარგი იყო ხმით მოტირალი, იმდენად დიდი პატივი და ქება ჰქონდა მას ხალხში დამსახურებული. ყველა ცდილობდა მისი მიცვალებული კარგი ხმით მოტირალს ეტირა. ხალხში მრავალი ხმით ნატირალეები ტრიალებს. აქ გამოქვეყნებულია ხმით ნატირალეების მხოლოდ ერთი ნაწილი. დაბეჭდილი მასალებიდან: 1–74 ჩაწერილია ალექსი ოჩიაურის მიერ, 75–121 – ლადო ბაღიაურის მიერ, ხოლო 122 – მარიამ წიგლაურის მიერ. შენიშვნები ხმით ნატირალეებზე მათ ჩაწერთ ეკუთვნით. ამავე ნაშრომს ერთვის ხმით ნატირალეებისა, ძახილით ტირილისა და დათვლით ტირილის ჰანგები ნოტებზე გადატანილი. ჰანგები ნოტებზე გადაიტანა კომპოზიტორმა გრ. ჩხიკვაძემ. მანვე

¹⁶ W. Koopers, Die indoermaneniraqim im Lichte der historischen Völkerkunde Anthropos, 1936, Bd1, გვ. 14.

გადაიღო ეს პანგები ფირფიტებზე 1940 წ. ნოემბრის 30-ს, მარო წიკლაურის შესრულებით. მ. წიკლაურის მიერ შესრულებულ „ხმით ნატირალმზე“ ნაწილობდნენ: მელანო ბალიაური, დედია ოჩიაური და ლეილა ხაჩიძე.

ხევისურული მიცვალებულის კულტში სხვა თავისებურებათა შორის ცხენს სულეთსა და სამზეოში მნიშვნელოვანი როლი ჰქონია დაკისრებული. ის მონაწილობდა მიცვალებულისადმი განკუთვნილ თითქმის ყველა წესჩვეულებაში. ხევისურული მიცვალებულის კულტში მრავლადაა მოცემული სხვა მნიშვნელოვანი მასალაც, მაგრამ მათ ველარ გამოვეყიდეებით. ჩვენი მიზანი იყო ერთ-ერთ მაგალითზე გვეჩვენებინა, თუ რამდენად ახალ და მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს „მიცვალებულის კულტი ხევისურეთში“.

არანაკლებ საყურადღებოა მონოგრაფიული ნაშრომი „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“, რომელიც კარგად ცნობილი მსოფლიო ეთნოგრაფის თ. სახოკიას კალამს ეკუთვნის. ამ ნაშრომში არა ერთი და ორი ხევისურული წესჩვეულების პარალელი მოიპოვება. დავასახელებთ თუნდაც „მოთვალარ...ების ტირილს. „მცოდნე და ღირსეულ მოთვალედ ითვლება ის ქალი, ვისაც ემარჯვება მიცვალებულის დამახასიათებელი თვისებები აღნიშნოს... და საერთოდ, ისეთი სიტყვები იხმაროს და ხმას ისე შესაფერად აუწ-დაუწიოს, რომ მაყურებელთ გული აუჩვილოს და ტირილის გუნებაზე დააყენოს. ერთგვარი ჰიმნი, საგალობელი გამოუღიოთ. ყოველი ტაეპი მღერით თავდება და ხმამალალი ვიშიში და გულის ამოსკვნა მოჰყვება“ (გვ. 170 – შეადარე ხევისურულ „ხმით ნატირალმს“, აგრეთვე შეადარე სიცოცხლეში თავის თავის დატირება (გვ. 174) – და ხევისურული „თაოდ თავის დამარხვა“ (გვ. 48), ცხენის მონაწილობა მიცვალებულის დამარხვის წესჩვეულებებში და სხვ. მაგრამ არა მარტო პარალელები და მსგავსებებია თ. სახოკიას შრომაში საყურადღებო. მასში ფიქსირებულია ის თავისებურებებიც, რომლებიც მეგრულ წესჩვეულებებს შემოუწინაბავს.¹⁷

ხევისურ და მეგრულ მიცვალებულის კულტში მოცემული წესჩვეულების შეხვედრები და თავისებურებები კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი და მეტყველი იქნება, როდესაც შეგროვდება სხვა ქართველი ტომების მიცვალებულის კულტის მასალა. მათ საფუძველზე შეიძლება აღდგენილ იქნეს ქართველი ტომების უძველესი რწმენები და მათთან დაკავშირებული მსოფლმხედველობა.

თ. სახოკიას ნაშრომთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ ავტორს მოცემული მასალების კვლევა-ძიების საფუძველზე საკუთარი შეხედულებებიც აქვს მოყვანილი. მაგრამ ავტორის ზოგიერთი მტკიცება დამაჯერებლობას მოკლებულია. მაგალითად, ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს,

¹⁷ შტრ. აღრიხნელი ჩანაწერები: **А. Хаханов**, Странный обычай (Проклиания чудотворными иконами в мингрелии), ЭО, в I, 1901, გვ. 162; **Шабанов**, Пережиток старины в похоронном обряде грузинского князя, ЭО, в IV, 1896, გვ. 157-160 (შტრ. "Новое обозрение", №4298, 1896).

რომ მეგრელს მიცვალებულისა და საფლავის შიში ჰქონდა და რომ ეს შიში მეგრელის იმ რწმენის საფუძველზე იყო დამყარებული, რომელიც მიცვალებულს ბოროტ არსებად მიიჩნევდა (გვ. 186). ავტორის ამ შეხედულებას არ ეთანხმება მისივე ნაშრომის სხვა მონაცემები. იმავე 186-ე გვერდზე ის წერს: „მიცვალებულთა სულები და მათი საფლავები მეგრელებისათვის საფიცარია“ და ცოტა ქვემოთ – მიცვალებულის ძვლებს სამკურნალო თვისებებს მიაკუთვნებდნენ და მაგიურ საშუალებად იყენებდნენ (გვ. 187). ეს მონაცემები, ისევე როგორც მეგრულ მიცვალებულის კულტში დამოწმებული სხვა დეტალები (დატირება, ზრუნვა და სხვა) ეწინააღმდეგება იმ შეხედულებას, რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი. მაგრამ ეს წინააღმდეგობა ადვილად გაქარწყლდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მეგრელს შიშსა ჰგვრიდა არა თვით მიცვალებული, არამედ მიცვალებულში დასადგურებული ბოროტი ძალა, მიცვალებული კი მეგრელისათვის კულტის საგანი იყო. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, წინამდებარე ნაშრომში მთავარი ის ეთნოგრაფიული ფაქტებია, რომლებიც აქ ასე უხვად არის მოცემული.

ნაშრომი „მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში“ დაბეჭდილია იმ დედნების მიხედვით, რომლებიც დაცულია ენიმკი-ს ეთნოგრაფიის განყ. არქივში (საქ. №№5 და 7). მთხრობლების ინდივიდუალური გამოთქმები, ზოგჯერ ოდნავ დამორებული საზოგადოდ მიღებული საგან, დატოვებულია უცვლელად. დედნების მხოლოდ აშკარა კორექტურული შეცდომებია გასწორებული. უცვლელად დატოვებულია აგრეთვე მთხრობლების მოყოდის წესი, მიუხედავად იმისა, რომ თხრობაში აქა-იქ უკუთქმებსა და განმეორებებს აქვს ადგილი. რედაქციის ჩანართები კვადრატულ ფრჩხილებშია მოთავსებული.

ნაშრომს დართული აქვს მთხრობელთა სია, საძიებელი, კარტოგრაფია და ტაბულები. ტაბულებზე მოცემული ფოტოსურათები (ტაბ. VII-X) გადაღებულია დოც. ქ. ძიძიშვილის მიერ, ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშაობის დროს ხევსურეთში, 1939 წელს. დანარჩენი ფოტოსურათები (ტაბ. VI) გადაღებულია არქ. ირ. ქავთარაძის მიერ. ენიმკი-ს ორივე ექსპედიციის ხელმძღვანელობდა ამავე ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი რ. ხარაძე. საფლავის კომპლექსების განაზომები და სასაფლაოს გეგმები (ტაბ. I-V) შესრულებულია აგრეთვე არქიტექტორ. ირ. ქავთარაძის მიერ.

როგორც ზემოხსენებულ პირებს, ისევე ყველა იმათ, რომელთაც დახმარება აღმოგვიჩინეს ამ ტომის გამოცემაში, გულთბილ მადლობას მოვახსენებთ.

არ. მანსელის ნაშრომი, თრაკია-კირკლარელის ცადაქმნილი აკლდამები და ყალბი გუმბათისა და თადის პრობლემა, შეიცავს თურქულ ტექსტს, ვრცელ რეზიუმეს გერმანულ ენაზე და საილუსტრაციო მასალას. ნაშრომის პირველ თავში ავტორი აღწერს კირკლარელის ცადაქნილ აკლდამას, რომელიც შედგება ოთხკუთხა წინა ოთახისა (წინგარდა – პროდრომოსი) და მიცვალებულისთვის განკუთვნილი მრგვალი ოთახისაგან. წინგარდას სახურავი ბანიანია, ხოლო მრგვალი ოთახისა – ცადაქნილი. ეს უკანასკნელი აგებულია ქვების კონცენტრული წყობის მეშვეობით. ამ წყობის წრეები ზემოთ და ზემოთ თანდათან ვიწროვდება. მთლიანად ნაგებობა თლილი ქვისაგანაა აშენებული. აკლდამის შინაგანი შემკულობის აღწერის შემდეგ ავტორი არკვევს სარკოფაგის ადგილმდებარეობის საკითხს, ცხენის ჩონჩხის მდებარეობას და აღნუსხავს აკლდამის ინვენტარის ნაშთებს.

კირკლარელის ცადაქნილი აკლდამის ანალოგიებს ავტორი პოულობს თრაკიის სხვა პუნქტებშიც: ერკილისე, კურტკალე, მალტეპე და რამანლი.

ავტორის აზრით, თრაკიაში დღემდე აღმოჩენილი ცადაქნილი აკლდამები თუმცა არ ასახავენ დამარხვის გარკვეულ წესს, – ზოგან მიცვალებულის დაწვის წესია დამოწმებული, ზოგან მიცვალებულისათვის ქვის საწოლია მოწყობილი ან ქვის სარკოფაგი დგას, განსხვავებულია აკლდამები აგრეთვე თავიანთი გეგმით და არქიტექტურული დეტალებით, – მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც შეიძლება ისინი სამარხების ერთ კატეგორიას მიეკუთვნოს.

თრაკიაში დამოწმებული ზემოთ დასახელებულ აკლდამებს ავტორი ათარილებს V–III საუკუნეებით ძვ. წ. რიგი ნიშნების მიხედვით, მალტეპეს აკლდამა თარიღდება VI საუკუნის პირველი ნახევრით ძვ. წ., ხოლო კურტკალეს აკლდამა – IV ს. მეორე ნახევრით ძვ. წ. ეს უკანასკნელი აკლდამა ჩვენთვის იმ მხრივია საყურადღებო, რომ მისი წინგარდას სახურავი გვირგვინი ა, როგორც მას ჩვენში ვეძახით და რომელსაც უცხოურ ლიტერატურაში ლატერნადახს უწოდებენ.

ცადაქნილი აკლდამების ანალოგებს ავტორი მცირე აზიაშიც (ანატოლია) პოულობს: ბელევი (ძვ. წ. V–IV ს.) ლიდიაში, სადაც წინგარდას გვირგვინიანი სახურავი აქვს, ხოლო მიცვალებულის კამერას – ცადაქნილი; შიკდალი პაფლაგონიაში; მუდანია (ძვ. წ. IV–III სს.), აქაც გვირგვინიანი სახურავია დამოწმებული, შემდგარი ხუთი წყება კვანტიტებისაგან; მილარი კარიში გვირგვინიანი სახურავი ეკუთვნის ელინისტური პერიოდის ბოლოს; კირკალარი – ანკარასთან – დიხაქუბა (თუმულუსი).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ანატოლიაში დამოწმებულია არა მარტო ლინეარული და კონცენტრიული სიპერდიანი (ცადაქმნილი) აკლდა-

მეზი, არამედ ისეთებიც, რომლებიც ამ ორი სიპერდიანი ტექნიკის შერწყმას წარმოადგენენ.

შემდეგ ავტორი ცადაქნილი აკლდამების პარალელურად სამხრეთ-აღმოსავლეთით, იტალიასა, საბერძნეთსა და კრეტა-მიკენში პოპულარობს და ასევე, რომ ისინი, უმრავლეს შემთხვევაში, მიგრაციის შედეგად არიან შექმნილი. ასე, სამხრეთ რუსეთში – იონელების მიერ (შახერმაიერის მიხედვით), ხოლო იტალიაში – ეტრუსკების მიერ.

თარიღის მიხედვით სამხრეთ რუსეთს განეკუთვნებიან V–III სს., ეტრურისა VII–V სს., საბერძნეთ-მიკენისა XVI–XIV სს. და XII–VIII სს. კრეტისა და ეგეის სხვა კუნძულებისა, მეორე ათასწლეულს ძვ. წ.

მოტანილი მასალის განხილვის შემდეგ ავტორი ასევე:

1. გვეგმების მიხედვით აკლდამები ოთხი კატეგორიისა: ა) სწორკუთხოვანი ნაგებობა, მცირე ზომისა, აქვს ბანიანი სახურავი ქვის ლორფინებით. სხვა შემთხვევაში ორი მოპირდაპირე კედლის ქვები სიპერდებად აღის ზემოთ ისე, რომ საყვავეს ბრტყელი ქვები ჰქმნიან. ბ) სხვა შემთხვევაში სიპერდი ოთხივე კედლიდან აღის პირამიდალურად („მონასტრული თალი,„). გ) ოთხკუთხიანი ნაგებობა. ამის სახურავი მრგვალია ან ისრისებური თალის სახისაა, მაგრამ ამ ნაგებობას, ზოგიერთ შემთხვევაში, აქვს გვირგვინიანი სახურავი ან პირამიდალური სიპერდი. უფრო იშვიათად ამგვარ ნაგებობას ადგას ყალბი გუმბათი, რომელიც დამყარებულია ან ლინეარული ან სფერული კუთხის ნიყურზე (Zwickel). მაგრამ ისეც არის, რომ გადასვლა ოთხკუთხიდან წრებზე ხდება არა კუთხის ფართების შემწეობით, არამედ ქვის ფენებით. ეს ქვები ზემოთ დამრგვალებულია. დ) მრგვალი ნაგებობა, ყალბი გუმბათებითაა წარმოდგენილი.

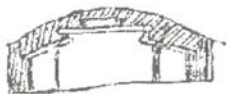
2. წარმოშობის მიხედვით „გუმბათიანი აკლდამები“ ფეოდალურ ხანას უკავშირდება. ამის მიხედვით მიკენის „გუმბათიანი“ აკლდამები მაღალი წოდების სამარხებია; აქ ფეოდალიზმის შესუსტების შემდეგ (დორიელების გადმოსახლება) სამარხების ეს ტიპი თანდათან ქრება. მაგრამ სამარხების ამ ტიპმა თავი შემოინახა ისეთ ადგილებში, სადაც ფეოდალიზმი არსებობას განაგრძობდა, მაგალითად, თრაკიაში, სამხრეთ რუსეთში, ანატოლიაში. ამ ქვეყნებში ყალბი გუმბათიანი სამარხები შემორჩა მანამდე, სანამ აქ ისწავლეს ნამდვილი გუმბათის აგების ტექნიკა. ხოლო რაც შეეხება მცირე აზიას, რომელიც უძველესი ხანიდან ძველი და ორიგინალური კლუტურისა და ტრადიციების მქონეა, ის ლინეარულ სიპერდიან ტექნიკას იცნობდა ჯერ კიდევ ხეთების ეპოქაში (ბოლახციოს ბუდეები). ავტორი ფიქრობს, რომ აქაველების მოსვლას მცირე აზიაში თან მოჰყვა გუმბათიანი აკლდამები. ამასთანავე, ავტორი ვარაუდობს, რომ ლინეარული და კონცენტრული სიპერდიანი ტექნიკის კავშირი აქ განხორციელდა და რომ „გუმბათი“, რომელიც დამყარებულია ოთხკუთხედზე კუთხის ნიყურების შემწეობით, აქ არის გამოგონებული.

1

2

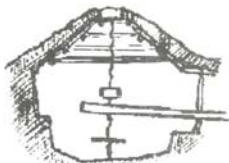
3

4

5

6

7

8

ნაგებობათა ჭრილები

1. ერთკვანტიანი, 2. ორკვანტიანი, 3. სამკვანტიანი, 4. ოთხკვანტიანი,
5. ოთხკვანტიანი, 6. ხუთკვანტიანი, 7. გვირგვინიანი, 8. გვირგვინიანი
(თრიალეთი)

ამასთანავე, ავტორი გვირგვინიანი სახურავის შესახებ ამბობს, რომ სახურავის ეს სახეობა, რომელიც ხის კონსტრუქციასთანაა კავშირში და აწარმოებს დროს კავშირშია კუთხის ნიყურების ტექნიკასთან, წარმოშობილი უნდა იყოს მცირე აზიის ტყიან ზოლში და შემდეგში საცხოვრებელი ნაგებობებიდან აკლამბებში იქნა გამოყენებული (მუდანია, ბელევი, ყარალარი, მილასი მცირე აზიაში).

ყოველ შემთხვევაში, ასკვნის ავტორი, არ შეიძლება იქნეს უარყოფილი, რომ მცირე აზიას უჭირავს შუალედი ადგილი ცადაქნილი აკლამბების გავრცელების არეში (ერთი მხრით სამხრეთ რუსეთი, ხოლო მეორე მხრით კრეტა - ეტრურია).

დასასრულ, ავტორი ასკვნის, რომ გუმბათიანი აკლამბების პრობლემის საბოლოო გადაწყვეტაში მნიშვნელოვანი როლი უნდა ითამაშოს მცირე აზიამ.

არ. მანსელი გუმბათიანი აკლამბებისა, ლინეარული და კონცენტრული სიპერდიანი და გვირგვინიანი სამარხების ისტორიის სწორად გაგებას მიიღწევდა იმ შემთხვევაში, თუ მას კვლევის სწორი მეცნიერული მეთოდი ექნებოდა მომარჩევებული, მაგრამ რამდენადაც იგი ყალბ მეთოდოლოგიურ საფუძვლებზე დგას, ამდენად მისი დასკვნები მცდარი და მიუღებელია.

პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი ამოდის მიგრაციის თეორიიდან, რომელიც თავისთავად მანკიერია და, ცხადია, ამაზე დამყარებული დასკვნებიც მანკიერი იქნება (დორიელები, აქაველები, იონელები, ეტრუსკები).

მეორე, ავტორის მიხედვით, მეორე ათასეულის კრეტა-მიკენში, ისევე როგორც პირველი ათასეულის თრაკიასა, მცირე აზიასა და სამხრეთ რუსეთში, ფეოდალიზმი გაბატონებული. მსოფლიო ისტორიის პერიოდიზაციის შესახებ მცდარი წარმოდგენა, ცხადია, მკვლევარს გზა-კვალს ურევს და განიარაღებს, რომ ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი საკითხები გეროვნად გადაჭრას. ამის გამო იგი ყველა „გუმბათიან“ აკლამბას ფეოდალიზმის ხანას მიაწერს და ყველგან, სადაც „გუმბათიანი“ აკლამბებია ფეოდალიზმის არსებობას ადასტურებს. საბჭოთა მეცნიერების მიერ დამტკიცებულია, რომ ძვ. წ. მეორე ათასეულის ძველ აღმოსავლეთში მონათმფლობელური წყობილება არსებობდა, პირველ ათასწლეულში (ძვ. წ.) საბერძნეთში და სამხრეთ რუსეთშიც მონათმფლობელური წყობილება ივარაუდება. ავტორი ცდება, როდესაც გამოდის იმ ყალბი შეხედულებით, რომლის მიხედვით ანტიკური პერიოდი დამახასიათებელია მხოლოდ დასავლეთ ევროპის ხალხებისათვის, ხოლო ძველი აღმოსავლეთის ხალხებისათვის „წინაისტორიული ფეოდალიზმი“ ათასი წლების მანძილზე ურყევი და უცვლელი წყობილებაა.

მესამე, ავტორის მიხედვით, „გუმბათიანი“ აკლამბა მარად უცვლელი მოვლენაა, რომელიც დროთა ვითარებაში არ განიცდის ცვალებადობას, მას არც წინაპარი გააჩნია და არც შთამომავალი მოეპოვება.

მეოთხე, ავტორი უგულვებელყოფს კავკასიურ მასალას, რომელიც ახლოვებულ კავშირშია მცირე აზიის კულტურულ ვითარებასთან, კავკასიის

ისტორიულ სინამდვილეში ისე ცხადადაა შემონახული „გუმბათიანი“, ლინეარული და კონცენტრული აკლდამები (მათგან ნაწილი მოქმედი ჩანს მეცხრამეტე საუკუნემდე), რომ ამ მასალის გამოყენების გარეშე ყოველგვარ მცენიერებაზეა ამგვარი საკითხების გადაწყვეტა. ამდენად, საბჭოთა მეცნიერების მიერ გარკვეულია ამ აკლდამების თარიღი, განვითარების საფეხურები და დადგენილია მათი ძირითადი სახეები¹. ამასთან ერთად, ჩვენ აღვნიშნავთ, რომ ეს აკლდამები იზოლირებული მოვლენა კი არ არის, არამედ მათთან თანაარსებული რიგი კულტურის ელემენტია დაკავშირებული: 1. საბრძოლო კოშკები ხევსურულ-ინგუშური ტიპისა, 2. კოშკური სახლები (თუშური, ხევსურული) და მათი ანალოგიები.

ამას გარდა, ამიერკავკასიის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს მრავლად ჰქონდა შემონახული ხის სახურავების ისეთი სახეები, როგორიცაა ლინეარული, კონცენტრული და გვირგვინიანი სახურავები (იხ. სათანადო ლიტერატურა).

1949

¹ **Л. Семенов**, Археологические и этнографические разыскания Ингушетии в 1925-1927 гг. Изв. Ингушск. НИИК, т.1, стр. 198-202, Вкл. 1928; **И. Щерблякин**, Искусство ингушей в памятниках материальной культуры, *პიტიუბული კრებული*, გვ. 293; **Л. Семенов** Археологические и этнографические разыскания в Ингушети в 1928 и 1929 гг. Изв. Ингушск. НИИК, т. 2.3, Вкл. 1930, გვ. 288-289; **А. Генко**, Из культурного прошлого ингушей, Зап. Кол. Восток, т. 5, Ленингр. 1930, გვ. 714; **Г. Читай**, О наземных склепах в Хевсурети (*წაკითხულია ეთნოგრაფების საკავშირო სამეცნიერო სესიაზე 1938 წ.*, ლენინგრადში), აგრეთვე, **Br. P laetscke**, Die T s c h e t s c h e n e n . Veröffentlich. d. Geogr. Instituts, Hamburg, 1929; ამ საკითხზე მასალა იხ. **В. Бардавелдзе**, Земельные владения древнегрузинских святилищ, Советская Этнография, т.1, 1949, г. Москва, 104.

პროფესორი რ. ბლაიხშტაინერი სპეციალისტად ითვლება კავკასიის-მცოდნეობის დარგში. ის ავტორია მრავალი ნაშრომისა, რომლებშიც კავკასიოლოგიის საკითხებია განხილული. სარეცენზიო წიგნიც ამჟღავნებს ავტორის ცოდნას ამ დარგში. მაგრამ ამ ნაშრომში საფუძვლიან ცოდნასთან ერთად მნიშვნელოვანი ხასიათის დეფექტებიც შეიმჩნევა. ერთი რიგი დეფექტებისა პრინციპული ხასიათისაა, ხოლო მეორე – მეორეხარისხოვანი.

1. ავტორი ქართულ ენას წარმოიდგენს ისეთ ენად, რომელსაც მონათესავე ენა არ გააჩნია. ნამდვილად კი ქართველური – აგრეთვე აფხაზური, ჩერქეზული, უბიხური, წოვა თუშური, ხუნძური, ლაკური, ლეზგური, დარგუული, უდური და რიგი სხვა დაღესტნური ენა – ეკუთვნიან ხეთური-იბერიულ ენათა ოჯახის იბერიულ-კავკასიურ განტოტებას.

2. ავტორი ქართველებისაგან გამოთიშულ, ცალკე ხალხებად საბავს მებრელებს, ლაზებს და სვანებს. სინამდვილეში კი მთავარი ქართველი ტომები, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს ქართველი ერის ჩამოყალიბებაში იყვნენ: ქართვები, მებრელ-ქანები და სვანები. ეს ტომები თავის მხრივ ცალკე თემებად იყოფოდნენ, მაგალითად, ქართვების თემები იყვნენ: ქართლები, კახელები, ფშავ-ხევსურები და სხვ. ამ დაყოფის ნაშთები დღემდეა შემონახული.

3. ავტორის აზრით, ქართველი ხალხის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი შეუსრულებია სარმატულ-ალანურ-ოსურ ფენას. ამასთანავე, ავტორი სარმატულ ენას ირანული ჩამომავლობის ენად მიიჩნევს. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით სარმატული, ზოგ სხვა ჩრდილო-კავკასიურ ენებთან ერთად, იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს ეკუთვნის. ამდენად, თუ სარმატებს მართლაც მიუღიათ მონაწილეობა ქართველი ხალხის წარმოქმნაში, ისინი სავარაუდებელი არიან, როგორც იბერიულ-კავკასიელები და არა როგორც ინდო-ევროპელები.

4. გასასწორებელია, თითქოს: 1. კახეთი ძველად არ შედიოდა საქართველოში (იბერიაში), არამედ ეკუთვნოდა ალბანეთს; 2. საქართველო დღესაც სოფლის მეურნეობის ქვეყნის დაღს ატარებს; 3. ოსები სამხრეთ ოსეთში 354000 სულია; 4. გოგონები წნებავდნენ ყურძენს საწნახელში; 5. სარცხით-საწმენდარით ქვევრში მდგარ ღვინოს ჭუჭყს ხდიდნენ; 6. ჭური ბერძნული პითოსის მსგავსია; 7. პატარა მარნის კინჭილიდან უნდა შეისვას ღვინო (შდრ. გ. ჩიტაიას რეცენზია J. Myres -ის ნაშრომზე A Modern „kernos“ Vessel from Tiflis“ ენიკი-ს მოამბე, ტ. I, გვ. 309); 8. მეცნიერებათა აკადემია საბჭოთა მეცნიერებათა აკადემიის ქართული სექციაა. აგრეთვე გასასწორებელია: დასახელება არხისა – „Tschuri und Dmanisi“ – და ის, რომ ინგუშური და ოსური კომუნიები სვანურის მსგავსია.

5. თუმცა ავტორს ამ სახის წიგნში საკითხების განხილვისას სისრულეს ვერ მოვთხოვეთ, მაგრამ სასურველი იყო, მას ზოგი რამ გაეთვალისწინებია, თუნდაც სამეცნიერო ლიტერატურიდან. მაგალითად, ავტორის მსჯელობას პროშეთე-ამირანისა და სიცოცხლის ხის შესახებ საბუთიანობა მოემატებოდა, თუ ის გამოიყენებდა საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული გამოფენის ექსპონატებსა, რომლებიც ავტორს ნახული აქვს და მის შესახებ დაბეჭდილ შრომებს.

1951

უძველესა და მნიშვნელოვან მონაპოვარს კაცობრიობის კულტურის ისტორიაში უდაოდ სამოსლის დამზადება-გამოყენება წარმოადგენს. ცხელ ქვეყანაში ადამიანს ადვილად შეეძლო დაკმაყოფილებულიყო მცენარეული მასალით (ხის კანი, ბალახი და სხვა.), მაგრამ ზომიერი და განსაკუთრებით კი ცივი ჰავის ზოლში აუცილებელი იყო სიცივისაგან ეფექტური საფარველის მოპოვება. უძველესი ხანის ადამიანისათვის სამოსლად უთუოდ ნადირის ტყავი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. მაგრამ ამასთანავე საჭიროა ისიც ვიცოდეთ, რომ ნადირის ტყავი სათანადო დამუშავების გარეშე (გაწმენდა, გაწვივა და სხვა.) შესაძლებელია გამოყენებული იქნეს. მაშინაც კი, როდესაც ტყავი მონდომებით გაწმენდილია ძარღვებისა და კუნთოვანი ნაწიებისაგან, ნოტიო ჰავაში ის სწრაფად ღებება, ხოლო ცხელ ჰავაში ისე ხმება, რომ მისი გამოყენება შეუძლებელია.

რასაკვირველია, პირველყოფილი განვითარების საფეხურზე მყოფი ადამიანისათვის არ იყო ადვილი საქმე უბეში, ტლანჭი ტყავი ელასტური და რბილი შექმნილიყო, მაგრამ დაკვირვებამ, გამოცდილების დაგროვებამ, შრომითი ჩვევების გამომუშავებამ ადამიანს მისცა შესაძლებლობა ამ მიზნისათვის მიეღწია. საუკუნეების მანძილზე მან შეითვისა ტყავის შებოლება (სინესტისაგან დაცვის მიზნით), დაღებვა (ვიდრე ხიმურს გამოიგონებდა კბილებით ღებავდა), გაპოხვა, გაწვივა და შეღებვა (ხის კანის საშუალებით). თანამედროვე ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არ არსებობს არც ერთი ისეთი პირველყოფილი ადამიანი, რომელიც მეტ-ნაკლებად არ იცნობდეს ამა თუ იმ სახის მ ე დ ა ბ ე რ ა ს .

სად და როდის იქნა თავდაპირველად აღმოჩენილი ტყავის დამუშავება და სამოსლად მისი გამოყენება, გარკვეული არ არის. ცნობილია, რომ მიწის ნიადაგში ტყავეული კიდევ უფრო იშვიათად ინახება, ვიდრე ხის მასალა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ აღმოჩენას ადგილი ექნებოდა მონადირეობის მაღალ საფეხურზე, როდესაც პირველყოფილ ადამიანს უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა ნადირის ტყავზე დაკვირვების შედეგად გამოცდილება დაეგროვებინა. ის გარემოება, რომ მედამბლეობა მეტად ფართოდაა გავრცელებული თანამედროვე ეიკუმენაში, იმას მოწმობს, რომ ის უძველესი ხანის მონაპოვარია. ამასთან ერთად ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით ისიცაა გარკვეული, რომ პრიმიტიულ ხალხებში უმეტეს შემთხვევაში მედამბლე ქალი გვევლინება. ეს გარემოება დამოწმებულია როგორც ძველ, ისევე ახალ ქვეყნებში. ჩრდილო და აღმოსავლეთ აფრიკის ხალხებში ქალები ტყავს არამცთუ ამზადებენ, არამედ ტყავის სამოსელს მხოლოდ ქალები ატარებენ. არის ეს მოვლენა პირველადი ხასიათისა, თუ ის შემდეგ არის შექმნილი,

* წინასიტყვაობა.

საჭიროებს კვლევადიებას და დღეს-დღეობით გაურკვეველია. მომდევნო ეპოქაში, ნეოლითში ჩნდება პრიმიტიული ქსელვა და ქსოვილის სამოსლად გამოყენება.

საქართველოს მიწის წი-
აღს შემოუნახავს არა მცირედი ნაშთები ქსოვილებისა, რომლებიც ჩვენს წინაპრებს სამოსლად გამოუყენებიათ. ასე, მაგ. თბილისში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ძვ. წ. XIII-XII საუკუნის ქსოვილის ნიმუში, სელისაგან დამზადებული; ასევე აღსანიშნავია კოლხურ ფულთან ერთად ნაპოვნი ქსოვილი IV საუკუნისა ძვ. წ. შემთხვევითი არ უნდა ისიც, რომ ძველი, ანტიკური ხანის მწერლების ცნობების თანახმად, კოლხეთი განთქმული იყო სელის წარმოების მაღალი ხარისხით

მაღალი წოდების ქალი ბავშვებით,
XVII ს. (ნახატი ქრ. კახტელისა)

იმ დროინდელ მსოფლიოში. უთუოდ სახელწოდება სელი ქართული სიტყვა უნდა იყოს და შეიძლება ქართულ ქსელს უკავშირდებოდეს და მისგან მომდინარეობდეს. ეს და მრავალი სხვა კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის მქონე საკითხია უძველეს სამოსელთან, მის განვითარებასთან დაკავშირებული, რომელთა გარკვევა დიდძალი მასალის დაგროვებასა და წინასწარი ხასიათის მუშაობის ჩატარებას მოითხოვს.

იმ მასალებს შორის, რომლებიც სამოსლის ისტორიის გასარკვევად გამოდგებიან, უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭება ეთნოგრაფიულ მასალას. ეს მასალა, ყველა სხვა წყაროსთან შედარებით, შეიცავს რეალურად მოცემულ ფაქტურას, თარგებს, დამზადების პროცესებს, ჩაცმა-დახურვის ხერხებს, სამოსლის ტარების მანერას და სხვა, რაც არც ერთ სხვა წყაროს, კოსტუმის ისტორიისათვის გამოსაყენებელს, არ გააჩნია. ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე გამოუმუშავებული ჩაცმულობის სახეები ატარებენ იმ ემპირიულ ცოდნას, რომელიც ხალხის მიერ არის დაუნჯებული და რომელიც იძლევა შესაძლებლობას გაარკვიო მოვლენის განვლილი საფეხურები.

ამ ხასიათის მასალა ჩვენ უხვად მოგვეპოვება საქართველოში. კოსტუმის ისტორიის შესწავლა ამ წყაროს დამუშავებით უნდა იწყებოდეს. პირველ ყოვლისა ჩვენ მხედველობაში გვაქვს კოსტუმის კომპლექტების ის კოლექციები, რომლებიც ასი წლის მანძილზე გროვდებოდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში და დღესაც იქ არის დაცული. სხვათა შორის ამ კოლექციებში შედის ზევსურული და თუშური ტანსაცმელი, რომლებიც მუზეუმში 1854 წელს არის შესული და რომლებსაც მუზეუმის კედლებში ასი წლის ისტორია აქვთ. იმის გასარკვევად თუ რა ცვლილება განუცდია ამ სახის კოსტუმს და მის შემადგენელ ელემენტებს ზევსურეთისა და თუშეთის სინამდვილეში ასი წლის მანძილზე, ეს სხვა დროს შესულ კოლექციებთან შედარებისას ადვილად ირკვევა. მაგალითად, ზევსურული მხედრული ჩოხა (შემოსულია მუზეუმში 1854 წ.) შემდეგში თანდათან ჰკარგავს იმ ნიშნებს, მას რომ მხედრულ დანიშნულებას ანიჭებს: ჩ ა კ რ ი ლ ი ჩ ა ქ ი ჯერ უბრალო ატრიბუტად იქცევა (1878 წ. კოლექცია), ხოლო შემდეგ სავსებით ქრება (1929 წ. კოლექცია).

მაგრამ ამ კოლექციებს მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ხანდაზმულობის გამო, არამედ იმიტომაც, რომ მრავლადაა წარმოდგენილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხის, წოდების, სხვადასხვა დანიშნულების კოსტუმები

ქართველი მამაკაცი

ქართველი ქალი

ქალისა და კაცისა. ასევე კავკასიის მრავალი ხალხის ჩაცმულობის კომპლექსები. საქართველოს მუზეუმში დაგროვილია საქართველოსა და კავკასიის ხალხთა კოსტუმის 300-ზე მეტი კომპლექტი. ამგვარი კოლექციები არსად არ მოიპოვება.

საქმარისია ადამიანმა თვალი გადაავლოს თუნდაც XIX საუკუნის ქართული კოსტუმის გამოფენას, რომელიც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია მოწყობილი, რომ ადვილად დარწმუნდეს, თუ რამდენად დიდია ამ მასალის მეცნიერული ღირებულება. ამ მასალის ერთი ნაწილის უბრალო ჩამოთვლაც კი ნათელყოფს ზემოთქმულს.

ქართული კაბის კომპლექსში შედის: კაბა (ყურთმაჯიანი, გუჯასტიანი), გულის პირი, სარტყელი, სახელო, ახალოხი, ქათიბი, დოლბანდი, საბეჭური, ჩიხტა, კოპი || გარჯილა, თავსაკრავი, ყამჩა, ლექაჩი || ჩიქილა, მოსახვევი ბაღდადი, პერანგი, შეიდიში, წინდა, მესტი || ჩუსტი, ქოში, ფლოსტი, კავები, დალალევი. ხევსური ქალის კოსტუმში მოცემულია: სადიაცო, სარტყელი, ქოქომინი, პაიქები, წინდები, ქურები, სათაურა, მანდილი, ფაფანაგი, ტყაპუჭი. თუში ქალის კოსტუმია: კუქურა, თავსაკრავი, კოწოლი, მანდილი, ჩოხა, მუხლისფარი, სახეული, საჭიკა, ჩითა. რაჭველი ქალისა: პერანგი, კაბა, საგულე || ახალოხი, წინსაფარი, ჩიქილა. აჭარელი ქალისა: იჩლუდი, ფესი, თეფელუდი, ჩათაკა, ქემერი, სარტყელი, პერანგი, ზუბუნა, წინდები, ფლოსტები. აჭარელი მამაკაცის კოსტუმში შეიცავს: ჩოხას, შარვალს, პაიქებს, ზუბუნს, ყაბალახს, თოლაბულუსის სარტყელს, სავაზნეს, ქისას, მათარას, სამაჩრეს, პერანგს, ლოფაჩინს, დამბაჩას, საპირისწამლეს, ყამას. ქართველი მამაკაცის კოსტუმში შედის (მაღალი წოდება): მოვის პერანგი, ახალოხი, ქულაჯა, ყურთმაჯიანი ჩოხა, შარვალი, ხონჯარი, ქამარი, ხანჯალი, ხმალი, სავაზნე, საპირისწამლე, მათარა, წულეები, პაიქები, წინდები, ჩახსაკრავი, ბოხოხის ქუდი. ხევსური მამაკაცის ტანსაცმელია: პერანგი, ნიფხავი, ჩოხა, ქუდი, ბაიქები საწვივეები, წინდები და ქურები.

დასახელებული კოსტუმების საქართველოში გავრცელების არეები ნაჩვენებია კარტოგრამაზე, რომელიც გამოფენილია საქართველოს მუზეუმში. აქვე ცალკე ტაბულაზე გამოტანილია კოსტუმების შემადგენელი ნაწილები, რომელთაც თან ახლავს თარგებიც. როგორც საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების შესწავლა შეუძლებელია გეგმების გარეშე, ასევე თარგების გარეშე შეუძლებელია ტანსაცმლის შესწავლა.

ზემოთ ჩვენს მიერ დასახელებული კოსტუმის შემადგენელი ელემენტების სახელწოდებებში ზოგჯერ უცხო სახელებს ვხვდებით, რაც სრულიადაც იმას ნიშნავს, რომ საგანი ამ სახელით აღნიშნული ყოველთვის უცხოა. გარედან შემოტანილი და არა ადგილობრივი, აქ წარმოშობილი, შინაგანი განვითარების გზით შექმნილი. ამის მაგალითი მრავალია. შრომითი კოოპერაციის ერთ-ერთ ფორმას, სახელდობრ, მოდგამს, ხალხი უწოდებს მონდავს, ამბაზს, ნადსა და ულაშს. ამ უკანასკნელი სამი ტერმინის მიხედვით რომ გვემსჯელა ეს ინსტიტუტი თანმიმდევრულად სხვადასხვა დროს ირანიდან (ამბაზი), არაბეთიდან (ნადი) და თურქეთიდან (ულამი) უნდა მიგველო, რაც მართებული არ არის. იგივე ითქმის მეტ ნაკლებად ტანსაცმელთა აღნიშვნელ ტერმინების შესახებ. მიუხედავად ამისა ბურჟუაზიულ ლიტერატურაში მრავალი მოვლენა ქართულ კოსტუმთან დაკავშირებული უცხოეთიდან შემოსულ ელემენტად არის მიჩნეული.

ასე მაგ., სწავლული სპეციალისტები გარეგანი მსგავსების მიხედვით ხევსური ქალის სათაურას უცხოეთიდან მიღებულად მიიჩნევენ და გარედან შემოტანილად თვლიდნენ. საბჭოთა ეთნოგრაფების მიერ საკითხის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ხევსურულ სათაურას, გარეგანი მსგავსების გარდა, სხვა არაფერი არ აკავშირებს უცხოურ თავსაბურავთან. ხევსურულ სათაურას გავლილი აქვს თავისი განვითარების პროცესი ადგილობრივ, სადაც მან თავისი საბოლოო სახე მიიღო. შინაგანი განვითარების ეს გრძელი გზა კარგად ჩანს ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით.

ასევეა ხევსურული „პერანგიც“. ხევსურული „პერანგის“ თარგს შეადგენს: მიღებული სახელო, ამოკერილი ჩაქიანი გვერდები, ამოღებული საყელო და შვეული საკინძიანი გულისპირი („ფარაგი“). ეს პერანგი მომდინარეობს ისეთი პერანგისაგან, რომლის თარგი უბრალო და სადა იყო. მას ჯერ კიდევ არ გააჩნია სახელო და მთლიანი ქსოვილის ნაქრისაგან იკერებოდა. დროთა ვითარებაში ეს სადა პერანგი თანდათან გართულდა, მას ახალი ნაწილები შეემატა და ხევსურული პერანგის სახე მიიღო. სქემაზე აღნიშნული ხევსურული პერანგის წინა საფეხურის პერანგები რეალურად არსებული, ხალხში დამოწმებული და კოლექციის სახით საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ექსპონატებია. ხევსურული პერანგის ძველი სახელი (კვართუა, კურთა), რომელიც არა ერთგზის არის მითითებული ბერძენი კლასიკური ხანის ავტორების შრომებში და რომელიც პეროდიტეს მიერ მოხსენებულ „კალასირს“ უნდა ვარაუდობდეს.

ზემოთქმულის საფუძველზე ცხადი ხდება თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ეთნოგრაფიული მასალები კოსტუმის ისტორიის შესწავლისათვის. რამდენად სრულად იქნება ამ ხასიათის მასალა შეკრებილი და სათანადოდ გამოყენებული, იმდენად სრულყოფილი სახით დამუშავება კოსტუმის ჩასახვისა და განვითარების პრობლემები. ყოველ შემთხვევაში ქართული კოსტუმის ისტო-

რის დასაწერად ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის წინასწარ გასაკეთებელი და დასამუშავებელი.

ი. ციციშვილის ნაშრომი „მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის“ ამგვარი წინასწარი მუშაობის ხასიათს ატარებს და სამოსლის ისტორიის დასაწერად ნიადაგის მომზადებას ვარაუდობს. ქართული სამოსლის ისტორიის დარგში დღემდე არსებული დარბიზი ლიტერატურის პირობებში ეს ნაშრომი სასარგებლო ნაბიჯია, რომელიც მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევს ამ დარგის შემდგომ წინსვლასა და წარმატებას.

ნაშრომის ავტორი ივანე გიორგის ძე ციციშვილი დაიბადა 1863 წელს 28 აპრილს სოფ. ქვემო ხვედურეთში, ქართლში. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ უმაღლესი ცოდნის მიღების მიზნით ის 1901 წელს შედის ენევის უნივერსიტეტში სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე.

ენევაში სწავლის დროს ივ. ციციშვილი მზურვალე მონაწილეობას იღებს ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოს მუშაობაში. სტუდენტების დასახმარებლად მისი ინიციატივით ასევე არსება ბიბლიოთეკა, რომლის ხელმძღვანელი თვითონვე იყო რამდენიმე წლის მანძილზე. აქვე იყო ის ჩართული რუსი რევოლუციური ემიგრანტების საზოგადოებრივ საქმიანობაში.

მოკლე ხნით სწავლის შეწყვეტის შემდეგ 1902 წელს ივანე ციციშვილი ამთავრებს ენევის უნივერსიტეტს და ბრუნდება სამშობლოში. აქ ის ებმება სამწერლობო საქმიანობაში და მზურვალე მონაწილეობას იღებს საზოგადოებრივ მუშაობაში. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ის ეწევა კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას, კერძოდ საბიბლიოთეკო საქმიანობას. 1921 წლიდან ვიდრე 1944 წლამდე ი. ციციშვილი საბიბლიოთეკო კადრების მომზადების ხელმძღვანელია, ბიბლიოთეკათმცოდნეობის კაბინეტის გამგე, პირველი ქართული საბიბლიოთეკო ჟურნალის რედაქტორი, მრავალი სტატიისა და სახელმძღვანელოს ავტორი ბიბლიოთეკათმცოდნეობაში და ბიბლიოთეკათმცოდნეობის კურსის ლექტორი პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში. 1944 წელს ი. ციციშვილი დაინიშნა სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის დირექტორად. ამავე დროს ი. ციციშვილი მიიწვიეს თბილისის თეატრალური ინსტიტუტის ლექტორად, სადაც ის კითხულობდა „კოსტუმის ისტორიის“ კურსს. ი. ციციშვილი გარდაიცვალა 1945 წელს 28 აპრილს.

როგორც ეს ჩვენ ხელთ არსებული მასალებიდან ირკვევა. ი. ციციშვილს ქართული ყოფისა და ქართული ჩაცმულობის საკითხისადმი ინტერესი აღძვრია ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ის ენევის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო. ამის შემდეგ მას ეს ინტერესი არ შენელებია და მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ამ საკითხს თავს დასტრიალებდა, აგროვებდა მასალებს, ბეჭდავდა წერილებს და თავის შესაძლებლობის ფარგლებში შრომასა და ენერგიას არ ზოგავდა, რომ ამ საქმეში თავისი კვალი გაეწვია და თავისი წვლილი შეეტანა.

ჯერ კიდევ 1914–1915 წ.წ. ი. ციციშვილი აქვეყნებს წერილებს ქართული კოსტუმის შესახებ შემდეგი სათაურით „ქართული ეროვნული ჩაცმულობა“ „ვინმე სოფელის“ ფსევდონიმით. ამ წერილებში ავტორი აგვიწერს XIX ს. ქართველი მამაკაცის კოსტუმის ძირითად ელემენტებს, სახელდობრ: კაბას, ახალუხს, შარვალს, ჩექმებს, ქუდს, ქულაჯას, დოშლულს, ყელსახვევს, ქამარს, ხმალს, ხანჯალსა და ნაბადს. აღწერასთან ერთად ავტორი ცდილობს დაადგინოს, თუ სამოსლის რომელმა ნაწილმა რა ცვლილება განიცადა დროთა ვითარებაში და რა სახე მიიღო განვითარების ბოლო საფეხურზე. ავტორი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „მუქთა შრომას მოკლებული თავადაზნაურობა გადარიბდა,

ქართველი მამაკაცი ყურთმაჯიან კაბაში, XIX ს. მუთრე ნახევარი (საქ. სახ. მუზეუმის კოლექციიდან)

ძვირფასი ქართული ჩაცმისათვის მას წელი აღარ მოსდევდა და იწყო ნელ-ნელა იაფი ჩერქეზული ჩოხის შემოღება, მაგრამ რასაკვირველია, არა უცებ. ყველაზე უწინ იგი გამოეთხოვა ყურთმაჯიან კაბას და შეაკერინა ისევ ქართულ ფასონზე ჩვეულებრივი სახელოიანი შალის ჩოხა. თუ კაბა 40–70 მანეთამდე ჯდებოდა, ჩერქეზული ჩოხა 15–30 მანეთამდე აღწევდა“.

ამის შემდეგ ი. ციციშვილს ხელი არ აუღია ჩაცმულობისა და ყოფაცხოვრების საკითხების შესწავლაზე და რამდენადაც სხვა დატვირთულობისაგან მოცლილობა უწყობდა ხელს, ის წლების მანძილზე აგროვებდა მასალებს, აღრმავებდა თავის ცოდნას ამ დარგში, კრებდა სათანადო ადგილებს წერილობით ძეგლებიდან. მოგზაურთა შრომებიდან, მატერიალური კულტურის ნიმუშებიდან, ადგენდა საგანთან დაკავშირებულ ბიბლიოგრაფიას, აზუსტებდა საქართველოს კულტურის ისტორიის პერიოდიზაციას. თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ი. ციციშვილი განსაკუთრებით ინტენსიურად მუშაობდა მის მიერ არჩეულ თემაზე. ამ ხანებში ის თანდათან აფართოებს კვლევის არეს, ცდილობს კრიტიკულად განიხილოს წყაროების მონაცემები და მიაკვლიოს ახალ მასალებს. ამ დროს ი. ციციშვილს სიკვდილმა მოუსწრო და კალამი ხელიდან გამოსტაცა. შრომა დაუმთავრებელი დარჩა.

რედაქცია შეეცადა ი. ციციშვილის მასალები წესრიგში მოეყვანა, დაეღაგებინა ისინი განკვეთილი გეგმის მიხედვით, სათანადო ჩარჩოში ჩაესვა

და ისე მიეწოდებინა მკითხველისათვის. თავებისა და პარაგრაფების დასახელება რედაქციის ეკუთვნის. ტექსტში რედაქციის დანამატი კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული.

თავისი ნაშრომის პირველი თავის შესამე პარაგრაფში ავტორი განიხილავს ქართული ჩაცმულობის შესახებ არსებულ სპეციალურ ლიტერატურას. თუმცა განხილული ლიტერატურა სრული არ არის, — ავტორს გამოტოვებული აქვს მნიშვნელოვანი შრომები, მაგ. პ. უვაროვისა, ი. იანქოსი, მ. ტილკესი, ბ. ნოშასი, გამბასი და სხვ. — მაგრამ მიუხედავად ამისა ჩვენი ავტორის მსჯელობა განხილული შრომების შესახებ საყურადღებოა.

სპეციალური ლიტერატურის მიმოხილვას ი. ციციშვილი ვახუშტი ბაგრატიონით იწყებს. შემდეგ ის ეხება დ. ციციშვილ-ფანასკერტელს, ე. მურიეს, ალექსი-მესხიშვილს და ვინმე სოფელს. ამით შეხედულებებს ქართული ჩაცმულობის განვითარების შესახებ ი. ციციშვილი ვრცლად განიხილავს და შეფასებას აძლევს.

ე. მურიეს შეხედულების გადმოცემისას ი. ციციშვილი იძლევა კრიტიკულ შენიშვნებს და სხვათა შორის აღნიშნავს, რომ ე. მურიე თავის მსჯელობის დროს მთლიანად ემყარება ფრესკებისა და ხელნაწერთა სურათების მონაცემებს და რომ არსად არ ჩანს, ეს მასალა მას შეეჭვებინოს წერილობით ძეგლების ჩვენებებთან. ი. ციციშვილი მიუთითებს, რომ ე. მურიეს ეჭვი არ ეპარება გამოსახულებათა რეალურობაში და სურათების ორიგინალობაში. ამის გარდა ი. ციციშვილი ხაზს უსვამს, რომ ე. მურიეს მსჯელობა, მცხეთის სვეტიცხოვლის კედლის სურათის მოცეკვავე ქალთა ჩაცმულობის გარდა, მხოლოდ და მხოლოდ მეფეების, მთავრებისა და დიდ მოხელეთა ჩაცმულობის ანალიზს ემყარება და არსად არ ჩანს ხალხის, ფართო მასების ჩაცმულობა.

ავტორს მიაჩნია საინტერესოდ ე. მურიეს დაკვირვება იმის შესახებ, რომ XV საუკუნემდე ქსოვილთა დეკორი საქართველოში განსაკუთრებით

ქართველი მამაკაცი ქულაჯაში. XXს. დასაწყისი.

გეომეტრიული ხასიათისაა, რომ ამ საუკუნიდან მოყოლებული სამოსლის ქსოვილის დეკორის ახალი მოტივები ჩნდება, როგორცაა: ფრინველები, მცენარეები, ცხოველები. აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ მნიშვნელობას მოკლებული არ არის თვით ი. ციციშვილის დაკვირვება, რომელიც ავტორს ასე აქვს გამოხატული: „ქართული სამოსის, კაცთა თუ ქალთა, დამახასიათებელი თავისებურებაა წელზე გაყოფილი ჩაცმულობა“.

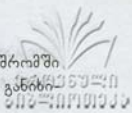
ავტორი გამოყოფს მონათმფლობელობის ხანის და ფეოდალური ხანის ჩაცმულობას ერთმანეთისაგან და ცალკე ექსკურსიების სახით განიხილავს. ის გულისწუხილით აღნიშნავს, რომ მასალით შეზღუდულების გამო იძულებულია შეეხოს მხოლოდ მეფე-მთავართა და კარისკაცთა სამოსელს და ყურადღების გარეშე დატოვოს მოსახლეობის ფართო ფენების ჩაცმულობა, ვინაიდან ამათი ჩაცმულობის შესახებ ან სულ არაფერი ან მეტად მცირე და ამდენად არა საკმარისი ცნობები მოგვეპოვება¹.

ქართველი მაჰაჯარი ჩაქურაში.
XIX ს. მეთრე ნახევარი (საქსახ. მუზეუმის კოლექციიდან).

ი. ციციშვილის ნაშრომში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ის გარემოება, რომ ავტორი აყენებს საკითხს იმის თაობაზე, რომ თუ ფეოდალური ურთიერთობის ხანაში მეფე-დედოფლები და დიდგვაროვანნი ასე იმოსებოდნენ საზვიმო და საპარადო ცერემონიალების დროს, რა თქმა უნდა, სულ სხვაგვარად იქნებოდნენ ისინი ჩაცმული ოჯახში, ნადირობისა და ლაშქრობის დროსო. თავის მსჯელობას ავტორი ამ საკითხზე იმით ამთავრებს, რომ თუმცა ამის შესახებ ჩვენ პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ლიტერატურული მონაცემებისა და სახვითი ხელოვნების ზოგიერთ ძეგლთა დაპირისპირების გზით „შეიძლება აღვადგინოთ ხალხური ჩაცმულობის პროტოტიპი და მისი შემდგომი ევოლუცია-ო“.

¹ მოსახლეობის ფართო ფენების ჩაცმულობის შესახებ მასალები იხილე შემდეგ ავტორებთან: ს. ბედუკაძე, ქვის დამუშავება ძველ საქართველოში, მას. საქ. ეთნ., ტ. V. (ბარელიეფები); ვ. ბარდაველიძე, ივრის ხეობაში მიწის ნების დღიური, ენციკლის მოამბე, ტ. XI (საფლავის ქვები); ლ. ბოჭორიშვილი, ქვემო ქართლის საფლავის ქვები, მასალები საქ. ეთნოგრა., ტ. VIII; ვ. ჩიტაია, ეთნოგრაფიული მოგზაურობა ალბულაის რაიონში, საქ. მუზ. მოამბე, ტ. IV და სხვ.

ზემოთქმულს უნდა დავძინოთ, რომ ი. ციციშვილი თავის ნაშრომში იძლევა სპეციალური ტერმინების დაზუსტების ცდას² და მოკლედ ლაგს ქართული ტანსაცმლის ხმარების წესებს.

აღნიშნული იყო, რომ ეს ნაშრომი ფასეულია იმდენად, რამდენადაც მასში თავმოყრილია ერთი წყება მასალებისა, რომელიც გამოყენებული იქნება სხვა მასალებთან ერთად ქართული კულტურის ისტორიის მნიშვნელოვანი პრობლემების გასარკვევად, მისი განვითარების საფეხურების დასადგენად და სპეციფიურობის გამოსამკვლავნებლად.

ნაშრომის ტექსტზე დართული ილუსტრაციების ერთი ნაწილი შერჩეულია რედაქციის მიერ. სარედაქციო მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა გ. ჩაჩაშვილმა. მანვე შეადგინა საძიებლები.

1954

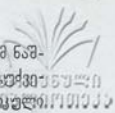
² ბერძნული ხიტონი, რომელიც ჩვენს ავტორის სემიტურ სექტად მიაჩნია, ნამდვილად სემიტურში (აქადურსა, ებრაულსა და არაბულში) სემიტური ენიდანაა შეთვისებული: სუმერ. გად. 9ნიშნავს ტილოს, აქად. kitū, kitinnū, ებრ. kitōnet, არაბ. kattān, ბერძნ. chiton (**Br.Hrozny**, Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens, Praha, 1944, გვ. 47; შდრ, ამავე ავტორის დასახელებული წიგნის ფრანგული თარგმანი, გვ. 102, Paris, 1917; **I.Hofmann**, Etymologisches Wörterbuch des Griechischen, გვ. 419, München, 1950).

სარეცენზიო ნაშრომში განხილულია ქართველი ხალხის ისტორიის უძველესი ხანა, მისი დასაწყისიდან ვიდრე ჩვ.წ. VI საუკუნემდე. ეს ხანა, განსაკუთრებით მისი პირველი ნაწილი, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში წარმოდგენილია მეტად მცირე რაოდენობის მონოგრაფიებით. ამ ხანის საკვანძო და უმთავრესი პრობლემები მეტწილად დაუმუშავებელი და გაურკვეველია. ამითაა გამოწვეული, რომ ამ ხანის ისტორიული პროცესის შესახებ მრავალი უმართებულო და მცდარი შეხედულება არსებობს. დასავლეთის მეცნიერები უძველეს მოსახლეობად საქართველოსა და კავკასიაში მიიჩნევენ ზანგურ რასას, ან კიდევ სემიტებსა და ქამიტებს.¹ იქვე გავრცელებულია შეხედულება იმის შესახებ, რომ საქართველო და კავკასია გადამცემი რგოლია კულტურული მონაპოვრებისა დასავლეთიდან აღმოსავლეთში და პირუკუ, რომ აქ კულტურა გარედან შემოტანილი მოვლენაა და რომ ეს ქვეყანა წარმოადგენს პერიფერიას დიდი კულტურული ცენტრებისას. ამ შეხედულებების მიხედვით უგულვებელყოფილია ის თავისთავადი და სპეციფიკური კულტურა, რომელიც კავკასიის ხალხების მიერ არის შექმნილი და ამ ხალხის მონაპოვარს შეადგენს. თუ რა პასუხს იძლევა ამგვარ საკითხებზე ს. კაკაბაძის ნაშრომი, ამას ქვემოთ დავინახავთ.

სარეცენზიო ნაშრომის გაცნობიდან ჩანს, რომ ავტორს დიდი შრომა ჩაუტარებია, მრავალგვარ წყაროს გასცნობია და მეტ-ნაკლებად გარკვეული შეხედულება შეუქმნა ქართველი ხალხის ისტორიის დასახელებული პერიოდის შესახებ. ავტორი იყენებს თითქმის ყველა საჭირო ისტორიულ წყაროს, როგორცაა ისტორიული წერილობითი ძეგლები, ეთნონიმიკური, ტოპონიმიკური, ონომასტიკური, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, არქეოლოგიური, ანთროპოლოგიური და სხვა სახის მასალას. აქვე უნდა აღვნიშნო შემდეგი: თუმც ტექსტიდან არ ჩანს, რომ ნაშრომში დასმულ საკითხებს საფუძვლად უდევს პრობლემების მონოგრაფიული დამუშავება [მითითება ამგვარ მონოგრაფიაზე] მაგრამ ამ სახის მუშაობის არსებობა უნდა მივიჩნიოთ როგორც სავარაუდებელი.

ს. კაკაბაძის ნაშრომის ერთ-ერთი დადებითი მხარე ისაა, რომ ავტორი ქართველი ხალხის ისტორიის ზემოთ დასახელებულ პერიოდს განიხილავს საისტორიო მოვლენების ფართო ფონზე, მეზობელი ხალხების ისტორიული მონაცემების შუქზე. ყოველივე ზემოთაღნიშნულთან ერთად ისიც უნდა აღვნიშნოს, რომ ავტორი ცდილობს ქართველი ხალხის ისტორიის შინაგანი მამოძრავებელი ძალები მიაკვლიოს და მათი ზრდა-განვითარება წარმოაჩინოს.

¹ B. H r o z n y . - Die älteste Geschichte Vorderasiens und Judieus, Melentrich 1944; შტრ. Ferd. Hestermann, Urheimat der Urkultur und Urreligion des Urnensehen, Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller Universität, Jena, Jahz 1956-57, gesch u. spz. R. H. 1/2.

ქართველი ხალხის ისტორიის უძველესი პერიოდი, რომელიც ამ ნაშრომშია წარმოდგენილი, ს. კაკაბაძეს შემდეგ ხანებად აქვს დაყოფილი: „უძველესი ხანა ვიდრე ენეოლითისა და სპილენძის ხანამდე“, „საგმირო პერიოდი ხანა“, „პატრიმონიული ხანა“, „პირვანდელი ქართული წინარე სახელმწიფოები“, „ქართველი ხალხი მონათმფლობელური თვისებებით (სამეფოს ხანა)“ და „მონათმფლობელური თვისებების მქონე წყობილების რღვევა“, თუმცა ამგვარი დაყოფა თავისთავად ოდიოზურს არაფერს შეიცავს, მართებული და სწორი იქნებოდა ავტორს დაყოფის საფუძვლად ერთი პრინციპი აეღო და უფრო მკვეთრად ჩამოეყალიბებია ამ პერიოდის ცალკეული ეტაპები. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ერთი მხრივ, ის გარემოება, რომ პირველი ეტაპისათვის დაყოფის პრინციპად აღიარებულია მატერიალური კულტურა (ენეოლით-სპილენძის ხანა), ხოლო სხვა ეტაპის მაჩვენებლად საზოგადოებრივი წყობილება მითითებული. მეორეს მხრივ, არ არის სათანადოდ განსაზღვრული ცნება პატრიმონიუმი, ვინაიდან ავტორის განმარტება „გვაროვნულ-სამკვიდრო“ („გაჩნდა უკვე პატრიმონიული გვაროვნულ-სამკვიდრო) ძალაუფლება მეფეების და შემდეგ მამასახლისების სახით“. გვ. 242) მოკლებულია სიზუსტეს. ესეც რომ არ იყოს, თავისთავად პატრიმონიალური ინსტიტუტი მართებული იქნებოდა ავტორს მიეკუთვნებია მის მიერ წარმოდგენილი დაყოფის ან წინარე და ან მომდევნო საფეხურისთვის. დაყოფაში დასაზუსტებელია ზოგიერთი სხვა განსაზღვრაც („ხალხი მონათმფლობელური თვისებებით“, „საგმირო-პერიოდი“).

ამას გარდა საზგასმით უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ავტორის მიერ მოცემული პერიოდიზაციიდან (ასევე ნაშრომის ტექსტიდანაც) არ ჩანს მკვეთრად კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების პროცესი. ავტორის მსჯელობის მიხედვით, ქართველი ხალხის ისტორიაში მეტად გახანგრძლივებული პროცესია, როგორც პირველყოფილი საზოგადოების დაშლა, ასევე კლასობრივი საზოგადოების შექმნა, რაც მართებული არ არის. კლასობრივი საზოგადოების ადრე ჩამოყალიბების ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ქართველ ტომებში ადრე ჩაისახა ლითონის დამუშავება და ლითონის ნაწარმის აღებ-მიცემობა, როგორც ტომებს შორის, ისევე ტომთა გარეთ შორეულ ქვეყნებში, იმდენად ადრე, რომ ნეოლითის ხანა ჩვენში მეტად მოკლე ხანს გაგრძელდა. სულ სხვა ვითარებაა იმ ტომებში, სადაც კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბება გახანგრძლივებულია. მაგალითად, შუაევროპის გერმანულ ტომებში. „პირველყოფილ-თემური წყობილების დაშლის პერიოდი, რომელიც წინააზიაში მხოლოდ რამდენიმე საუკუნე გაგრძელდა, ჩვენთან [გერმანიის ტერიტორიაზე] 2000 წელზე მეტ ხანს მიმდინარეობდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ შუა ევროპის უგზოობისა და იმდროინდელი დიდი კულტურის ცენტრების სიმორის გამო, საწარმოო ძალების განვითარებას აქ ნაკლებ ხელისშემწყობი პირობები ჰქონდა, ვიდრე იქ“².

² J. Buschendorf, wie der mensch den Kampf um die Beherrschung der Naur begann, Erdo, Mensch, Brl, 1954, S, 268-269).

რაც შეეხება თემური ორგანიზაციის შემონახულობას კლასობრივ საზოგადოებაში, ისტორიკოსი უნდა ითვალისწინებდეს, რომ ასეთ ვინაობაში თემური ორგანიზაცია ფორმითაა მხოლოდ თემური, ხოლო თავისი მნიშვნელობით ის უკვე დაყოფილია მაღალ და დაბალ ფენებად და თავისებურადაა შეგუებული გაბატონებულ საზოგადოებრივ წყობილებასთან ბარსა თუ მთაში. საქართველოსა და კავკასიის მთიანეთში არ არსებობს მარადიული გვაროვნული წყობილება, როგორც ეს ზოგიერთ ისტორიკოსს წარმოუდგენია (მ. კოვალევსკი და სხვ.) ისევე, როგორც არ არსებობდა ძველ აღმოსავლეთში მარადიული ფეოდალიზმი (Ed. Mayer).

ს. კაკაბაძე ყველა საისტორიო წყაროს იმ მიზნით იყენებს, რომ შესასწავლი ისტორიული პერიოდების ჩასახვისა და განვითარების კანონზომიერებასაც მიაკვლიოს და ისტორიული პროცესის სურათი წარმოაჩინოს. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კეთილ განზრახვას არ ახლავს თან გამოყენებული წყაროებისადმი კრიტიკული მიდგომა. თუმცა ავტორი გვარწმუნებს, „უდავოა, რომ საისტორიო კვლევა-ძიებითი მუშაობის დროს ყოველგვარი წყაროებისადმი საღი კრიტიკა და საისტორიო მეცნიერების მეთოდების სწორად გამოყენება ყოველთვის სავალდებულოდ უნდა ჩაითვალოს“ (გვ. 114), მაგრამ ის გადაჭარბებული ნდობით ეკიდება ამა თუ იმ სახეობის მასალას და ამის გამო ავტორის დებულებებს არგუმენტაცია აკლდება, დაუსაბუთებლად გამოიყურება და მიუღებელი ჩანს, თუმცა დებულებები მეტად საყურადღებოა და მოსაზრებები საინტერესო. შრომაში განსაკუთრებით უკრიტიკოადაა გამოყენებული ეთნონიმოლოგიური და ტოპონიმოლოგიური მონაცემები.

ცნობილია, რომ ეთნონიმოლოგიური და ტოპონიმოლოგიური მასალის ჭეროვანი გამოყენებისათვის უადრესად რთული მეთოდების მომარჯვება და დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რათა მკვლევარი არ მოექცეს გარეგნული მსგავსების ნიადაგზე აღმოცენებული დასკვნების რკალში და ხალხური ეტიმოლოგიის საფუძველზე წარმოშობილი მონაცემები მეცნიერულ ახსნად არ მიიჩნიოს. ამის მაგალითს ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ.

სარეცენზიო წიგნის სპეციალურ პარაგრაფში, რომელსაც ეწოდება „ცნობა თეთრი რასის ხალხთა ერთ-ერთი ტერიტორიული საწყისის შესახებ“ (გვ. 142) ს. კაკაბაძე ცდილობს დაასაბუთოს, რომ ე დ ე მ ი , რომელიც ბიბლიის მიხედვით კაცობრიობის საწყისის არეა „საგულისხმებელია მდ. ქოროხის აუზში და მის ახლო მახლო. ე.ი. წინარე ქართული ტომების ქვეყანაში და მის ახლოს.“ ეს ვითარება იმასთან ყოფილა დაკავშირებული, რომ ედემი (ებრაულად სიტკობება) ბ ა ღ ნ ა რ ს ეწოდებოდა, ხოლო ქართული ს ა მ ო თ ხ ე აგრეთვე ბაღნარს ნიშნავს, ვინაიდან ძველქართული – მ ო თ ხ ე , თურმე ხეს ეწოდება. გარდა ამისა, ბიბლიის მიხედვით ედემიდან გამოდიოდა მდინარე, რომელიც ოთხ ტოტად ნაწილდებოდა. ამ ოთხ ტოტთაგან ერთი ქოროხი უნდა ყოფილიყო.

მეორე მხრით, ბიბლიური და ბაბილონური ლეგენდის მიხედვით, „წარღვნის შესახებ ლეგენდის შექმნა გულისხმობს, რომ კაცობრიობის

წამყვანი ნაწილის საბინადრო მხარედ, უძველესი გადმოცემით, ითვლებოდა ისეთი ქვეყანა, რომელიც ზღვასთან ახლოს იყო და ხშირად ჰქონდა ადგილი კატასტროფული ხასიათის წყალდიდობებს. ასეთ ქვეყანად ს. კაკაბაძის მიხედვით შეიძლება ჩაითვალოს შავი ზღვის სანაპირო მდ. ჭოროხსა და რიონის შუა და რიონის ჩრდილოეთითაც. ამის შემდეგ ავტორი ყურადღებას ამახვილებს ლეგენდამი მოხსენებული ნოეს და იქ დასახლებული არარატის შესახებ და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ სემიტების, არიელ-სკვითების (ამათგან წარმოიშვება რუსები, უკრაინელები, პოლონელები, ჩეხები, სერბები, გერმანელი ხალხი) და ქართველი ტომების აკვნად თავიდანვე ითვლებოდა ჭოროხ-რიონის აუზები და მათი მიმდგომი ქვეყნები არარატის მხარითურთ (გვ. 144).

ამ დებულების დასასაბუთებლად ავტორი ლინგვისტურ კვლევა-ძიებას აწარმოებს და ადგენს, რომ სახელწოდება ნოე (ებრაულად ნიხა, ნახა, ნეხა) უკავშირდება ჭოროხის ქვედა ნაწილს და მის მიმდგომ მხარეს, რომელსაც ქართულად ეწოდება ნიგალის-ხევი „სახელი ნიგალი წარმოებულია სიტყვისაგან ნიგა და ნიშნავს ნიგელს, ხოლო ნიგა არის იგივე ნიხა (ნოე)“. ამასთანავე, „ნიხა ნიკორას სახითაც არის წარმოდგენილი, ხოლო ნიკორა და აპისი, გარეგნული ნიშნებით გვანან ერთმანეთს“, – ამიტომ შესაძლებელია, რომ სამხეთო-ხარის კულტი ნოე-ნიხას პატივსაცემად პირველად შემუშავდა ჭოროხის ხეობის ქვედა ნაწილში და მის მიმდგომ მხარეში და აქედან ის გადატანილ იქმნა ეგვიპტეში, სადაც ის გადაიზარდა აპისის მძლავრ კულტამდე“ (გვ. 145). ამგვარად გამოდის, რომ „დაბადებამი“ ნახსენები სახელი ნოე-ნიხა არ არის მოგონილი, არამედ ის არის აღებული წინარექართული სინამდვილიდან. არ არის „ამიტომ გამორიცხული შესაძლებლობა რომ ნოე-ნიხა არის მართლაც ისტორიული პიროვნება“.

ს. კაკაბაძე განსაკუთრებით უსვამს ხაზს ლეგენდამი მოხსენებულ ნოე-ნიხას სახელს და ასკვნის, რომ „მითი წარღვნის არსებობის შესახებ ძლიერ ბევრ ხალხში იყო გავრცელებული, მაგ. შუმერებში, ბაბილონელებში, ციმბირის ხალხებში, და ა.შ. მაგრამ რადგანაც ნოეს სახელი უკავშირდება ჭოროხის ქვედა ნაწილის მხარეს, ამიტომ შესაძლებელია, რომ მითს საყოველთაო წარღვნის შესახებ საბაბი მისცა წარმოსაშობად შავი ზღვის სანაპიროს, ამ მხარის, თავისებურებამ“ (გვ. 146).

ეს მსჯელობა მართებული იქნებოდა იმ შემთხვევაში, ავტორი რომ არ იფიქრებდეს ერთ გარემოებას, სახელდობრ იმას, რომ წარღვნის ყველაზე უძველეს, მესოპოტამიურ ვარიანტში არც ნიხა (ნოე) და არც არარატი მოხსენებული არ არის. ამ ვერსიაში ნიხას ნაცვლად მამამთავრად დასახლებულია Utnapishtim, ხოლო კილობანის სადგურს, მთას Nitir ეწოდება. საყურადღებო ისიცაა, რომ მითის ამ ვერსიაში Utnapishtim-ის მომდევნო მამამთავრებად დასახლებული არიან „მეფეები“: Qaur-ი, დასახლებული ადგილის მშენებელს ნიშნავს სემიტურ ენაზე „რომელიც ძელებს აწყობს“ (ე.ი. აშენებს დასახლებულ პუნქტებს), qulla- Nidaba-anna..., რომელიც სამღვთო, წმინ-

და სვილს ფქვავს – მიწის მოქმედების აღმომჩენი და სხვა. ასე რომ, ნია, ნოე, ნიგალი, ნიკორა, აპისი, როგორც ვხედავთ, აქ მოსატანი არ არის. მით უფრო, რომ ამ ვერსიაში მოტანილი სახელების უმეტესობის სპეციფიკობა მანინც და მანინც სადაო არ შეიძლება იყოს. ამას ერთვის ის გარემოება, რომ სპეციალისტების აზრით, მითი ასახავს ადგილობრივი მესოპოტამური ალუვიუმის წყალდიდობას.³

მაგრამ ამით როდი მთავრდება ავტორის მსჯელობა თეთრი რასის წარმოშობის შესახებ. როგორც ს. კაკაბაძე გვარწმუნებს, „სლავებისა და გერმანელი ტომების წარმოშობის ადგილი მდინარის აუზია: სკვითები ჭერ არეზის აუზში ცხოვრობდნენ, იქვე კასპებიც იყვნენ. ეს კასპები უნდა იყვნენ იგივე კაცაბები (ასე უწოდებენ ეხლაც უკრაინელები ველიკოროსებს) იგივე როსები. ხოლო თვით სახელი რუსი, დაკავშირებული უნდა იყოს მდინარე არეზის სახელთან. სპარსულად არეზი იწოდება რას, შეად. რუს: роса, орошение, ე.ი. სახელი რუსი უკავშირდება მდინარის ცნებას, საფიქრებელია მდინარის ღვთაების თაყვანისცემის არსებობის გამო (შეად. რუსული ლეგენდით წყლის ფანტასტიური, ნახევრად ღვთაებრივი ქალი русалка) (გვ. 222) და ასე შმდ.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამგვარი მსჯელობით სამეცნიერო კვლევა-ძიება დადებით ნაყოფს ვერ გამოიღებს. ჭერ ერთი, უნდა აღინიშნოს, რომ ჰეროდოტეს სკვითებისა და მასაგეტების სამშობლოდ შუა აზია აქვს დასახელებული და არა ამიერკავკასია; მდ. არაქსისის ის ამუდარის უწოდებს. ეს კარგად გარკვეულია სპეციალურ ლიტერატურაში და ს. კაკაბაძესაც კარგად მოეხსენება. აქ ჩვენ ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც სახელწოდება „კავკასიის“ შესახებ. კლასიკური ხანის ავტორები ამ სახელწოდებით მოიხსენიებდნენ მთავრების შუა აზიაში, ან კიდევ, ირანელი ავტორები ვარაჯანს უწოდებენ ქვეყანას როგორც ამიერკავკასიაში ისე შუა აზიაში და ა.შ.

ის დამსგავსებები და ახსნები, რომელსაც ს. კაკაბაძე იძლევა არაფრით არ განსხვავდება დე-მორგანის, ბრ. ჰროზნის და ა. ხამიტოკის ეტიმოლოგიებისა და ანალოგიებისაგან. როგორც ვიცით, დე-მორგანი სახელწოდება მოსკოვს მესხებს უკავშირებდა, ბრ. ჰროზნის მიხედვით სახელწოდება kawkas-ი ორ ნაწილადი სიტყვაა, რომელთაგან კას-კასპებს აღნიშნავს, ხოლო კაუ-რუსული სიტყვა ковать არისო. აქედან კასპელი მკედელს ვლებულობთო. ასევეა ხამიტოკი სახელწოდება ლაზს, ალაზანს უკავშირებს მდ. დუნაის აუზსა და ირანში მდებარე ალაზონს.

ამგვარი ეტიმოლოგიებით ცხადია შორს ვერ წავალთ.

მკვლევარს დიდი სიფრთხილე მართებს ეთნიკურ და ტოპონიმიკურ სახელებზე მუშაობის დროს. მეცნიერი უნდა ითვალისწინებდეს, რომ ბევრია მთარული სახელები, რომელთა ურთიერთთან დაკავშირება გარეგანი ნიშნების მიხედვით დიდ საცდურს წარმოადგენს, რომლისგანაც მკვლევარმა თავი უნდა

³ Bedz. Hrozny, Die älteste Geschichte Worqrasiens und Judiens, Mellentrich 1944, გვ. 109, აგრეთვე ნახ. 68, 70, 71; აგრეთვე, Ebeltry, Sinnflutt, Ebert's, RLV, B XII, BRL 1928.

დაიზღვიოს. იგი უპირველესად უნდა ითვალისწინებდეს ლინგვისტიკის მონაცემებს, უნდა ემყარებოდეს იმ კანონზომიერებას, რომლებიც მახეობის თებელია ამა თუ იმ ენისათვის, ამა თუ იმ ენათა სისტემისათვის მემკვიდრეობით იკვლევდეს სახელწოდებებს. ამისა და სიტყვის ისტორიის გათვალისწინების გარეშე ეტიმოლოგიური ძიებანი ფუჭია და გამოუსადეგარი.

მაგრამ ეს ერთი მხარეა ამგვარი კვლევაძიებითი სამუშაოებისა. მეორე და მნიშვნელოვანი მხარე ის არის, რომ ხშირია შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ხალხი სხვადასხვა სახელწოდებითაა მოხსენებული, ან კიდევ, სხვადასხვა ხალხი ერთსა და იმავე სახელწოდებას ან მიახლოებულ სახელს ატარებს.

პირველის მაგალითს კავკასიის მოსახლეობა წარმოადგენს, სადაც ბევრი სახელია ერთ რომელიმე ხალხს რომ განეკუთვნება. სხვათა შორის ამით აიხსნება, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში კავკასია ისეთ ქვეყნადაა აღიარებული, სადაც მსოფლიოში უმაგალითო რაოდენობითაა მოცემული სხვადასხვა ენის და ყოფის მოსახლეობა.⁴

რაც შეეხება მეორეს – ამის მაგალითები ჩვენ ბლომად ვიცით როგორც კავკასიის სინამდვილიდან, ასევე ზოგადი ეთნოგრაფიული ლიტერატურიდან. დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს: წოვები, წობენები მოსახლეობდნენ შემდეგი მდინარეების ზემო წელში: რეხულა, ქსანი, არაგვი, ალაზანი, არაქსი და ტიგროსი, მესხები, მოსხები ცნობილი არიან ლალისზე, ჭოროხზე, მტკვარზე, ალაზანზე და ა. შ.

მკვლევარი ყურადღებას უნდა აქცევდეს იმასაც, რომ ეთნიკური სახელების ერთი ნაწილი ტოტემური სახელებიდან მოდის, ხოლო ერთი და იგივე ტოტემი მრავალ ეთნიკურ ერთეულს მოეპოვება. ამიტომ ერთი და იგივე სახელი. შეიძლება შერქმეული ჰქონდეს სხვადასხვა ტერიტორიაზე მომინადრე ეთნიკურ ჯგუფს. ეს გარემოება სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ერთი-დაიმავე სახელის მქონე ეთნიკური ერთეულები ერთი ხალხია ან კიდევ იმას, რომ ეს ერთი და იგივე ხალხია, გადაადგილებული ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე, არამედ, ამ შემთხვევაში ორი ან მეტი სხვადასხვა ეთნიკური ერთეულია სავარაუდებელი. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. ერთი და იმავე ტოტემური სახელწოდების მქონე ეთნიკური ერთეული შეიძლება მონათესავე ტომებიც არ იყვნენ.⁵ სამწუხაროდ ამ ვითარებაზე სათანადო ლიტერატურაში ყურადღება არ არის მიქცეული და ამიტომაც რომ ეთნონიმიკური სახელების კვლევაში ბევრ შეუსაბამობასა და გაურკვეველობას აქვს ადგილი. ამიტომ გაძლიერებული სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ ეთნიკურ და ტომონიმიკური მასალის გამოყენებას. ცალკეულ შემთხვევაში მონოგრაფიულადაც დამუშავდა მნიშვნელოვანი ეთნიკური და ტომონიმიკური სახელები. (იხ. ს. ჯ ა -

⁴ Fr. Hestermann, Urheimat der Urkultur und Urreligion der Urmenschen: Wissensch Zeitsehr, A.Friedrich –Schillerunibersit, Jena, Jahrg 6, 1956-57 Ges. R., H., 1/2.
⁵ Л. Штенберг, Первобытная религия в свете этнографии, 1936, стр. 481-482.

ნ ა შ ი ა , თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი, ენიშკის მოამბე, ტ. I, 1937; კ. წ ე რ ე თ ე ლ ი , მესხი, მოსოხი, მეშხის შესახებ, სსსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. I, 1952).

რაკი სიტყვამ მოიტანა, აქვე აღვნიშნავთ, რომ ს. კაკაბაძის შეხედულება სვანების ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსვლის შესახებ და ჩამომავლობით სვანების მიკუთვნება ჩრდილოკავკასიური ეთნიკური სამყაროსათვის დაუსაბუთებლად მიგვაჩნია (გვ. 131, 504). ჯერ ერთი სვ-ანი, ჭ-ანი და სხვა ამგვარი დაბოლოებით დამოწმებული ეთნიკური სახელები ძველი დროიდან მომდინარე ქართული ეთნიკური სახელებია, როგორც ეს კარგად აქვს დასაბუთებული ს. ჭანაშიას თავის მონოგრაფიაში, მეორე, სვანური ენის ქართველურობას ისიც ამტკიცებს, რომ მასში მრავლადაა წარმოდგენილი ისეთი სიტყვები, რომლებიც ნაწარმოებია ძველი ქართველური პრეფიქსით სა(სა-სპეირი და სხვ.) მესამე, ს. კაკაბაძე ასახელებს ბუშარებს, როგორც სვანეთის ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან მობინადრე ჩრდილოკავკასიური ჩამომავლობის ტომს. იგივე ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, რომ სვანეთში სხვა ჩამომავლობის ტომად თვლიდნენ ბუშარებს და მათგან იმიჯნებოდნენ.

ასეთი დაუსაბუთებელი მონაცემებით სვანების ჩრდილოკავკასიური ჩამომავლობის ტომად ან ჩრდილოკავკასიიდან ჩამოსახლებულად გამოცხადება არასწორია. ამასვე უნდა დავძინოთ, რომ სვანები ჩრდილოკავკასიაშიც გადადიან ისევე, როგორც მოხევეები, ხევსურები და თუშები და თავიანთ ბინადრობას ჩრდილოეთით ავრცელებენ.⁶

ჩვენ შეგვეძლო გაგვეგრძელებინა ჩვენი შენიშვნები, მაგრამ აქ მოტანილი მაგალითებით ცხადი უნდა იყოს, თუ რა სახის ნაკლოვანებებთან გვაქვს საქმე. გარდა ამისა, ნაშრომის ნაკლად ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ არა აქვს დართული მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობის რუკები, არ არის მითითებები წყაროებსა და ლიტერატურაზე, არ ახლავს ილუსტრაციები.

როგორც რეცენზიის დასაწყისში აღვნიშნეთ, ს. კაკაბაძის ნაშრომი ეხება ჩვენი ისტორიის ისეთ ხანას, რომელიც შედარებით ნაკლებადაა დამუშავებული და ამდენად, ამ პერიოდის შესახებ ახალი დებულებების წამოყენება, თუნდაც მკდარის, ხელშეუწყობს მასზე ყურადღების გამახვილებას, კვლევის გააქტიურებას, რაც საბოლოოდ პრობლემის სწორ გადაწყვეტამდე მიგვიყვანს.

რაც შეეხება ს. კაკაბაძის ნაშრომს, იგი შეიცავს რიგი საკითხების ახლებურად დასმასა და გაშუქებას. ჩვენი რეცენზიის მიზანია, ავტორის ყურადღების გამახვილება რიგ საკითხებზე და თუ გაიზიარებს, გამოიყენოს ჩვენი შენიშვნები ნაშრომის გასაუმჯობესებლად.

1953

⁶ Л. Лавров, Расселение сванов на северном Кавказе до XIX в., ВЭЖ, Тбилиси, 1952; 1952; т. 1, 3, 6, საში თვე ჩრდილოკავკასიის სვანეთში, ივერია, 1886 წ.

უნგრეთის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში გაცხოველებული სამეცნიერო მუშაობა მიმდინარეობს ეთნოგრაფიის დარგში. ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ უნგრეთში რამდენიმე პერიოდული ეთნოგრაფიული ორგანოა, სადაც იბეჭდება მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, როგორც უნგრეთის, ასევე ზოგადი ეთნოგრაფიის საკითხებზე. ამასთან ერთად გამოდის მრავალი მონოგრაფია და სამეცნიერო პოპულარული წიგნები. უნგრეთის ეთნოგრაფები ნაყოფიერ საქმიანობას ეწევიან უნგრულ ეთნოგრაფიულ ატლასზე.

Ethnographia-ს სარეცენზიო ნაკვეთში ოთხი ძირითადი განყოფილებაა: 1. გამოკვლევები; 2. მასალები; 3. ეთნოგრაფიული ცნობები და 4. ლიტერატურული მიმოხილვა.

პირველ განყოფილებაში მოთავსებულია შემდეგი წერილები: მ ა რ ტ ო ნ კ ა რ ო ლ ი ს - „გრძნეული სიმღერებიდან დიდ ეპოსამდე“; ბ ა ლ ო დ ი შ ტ ვ ა ნ ი ს - „დებრეცენის საძოვრების განრიგი XVIII-XIX სს.“; გ უ ნ - დ ა ბ ე ლ ა ს ი - „კულტურული დინებანი და საზოგადოებრივი ფაქტორები“; პ ო გ ა ნ ი პ ე ტ ე რ ი ს - „უნგრული ხალხური სიტყვიერების პრობლემები“ და ს ა ნ კ ო ლ ი ი შ ტ ვ ა ნ ი ს - „ტერ-სექვენციები უნგრულ ხალხურ შემოქმედებაში“.

მეორე განყოფილებაში გამოქვეყნებულია: მ ა ა ჩ ლ ო ს ლ ო ს - „მასალები უნგრული ცეკვის „ჩიურდიენგიელიე“-ს საკითხისათვის“; გ უ ნ დ ა ბ ე ლ ა ს ი - „ატერადო-მიწათმოქმედება და დიდი უნგრეთის დაბლობის პრობლემა“; ჩ ა ბ ო ა ნ დ ო რ ე ს ი ს - „ხშირ ნატირალები ჩერხათის მთებიდან“ და ნ ა ნ ა გ ი ი ო ნ ო ს ო ს - „მასალები სეკელი ხალხის კოსტუმის განვითარების შესახებ“.

მესამე განყოფილებაში დაბეჭდილია დ ი ო ჩ ე ნ ე გ ვ ა ლ მ ო ს ი ს - „ჩემ მიერ ლენინგრადში ჩატარებული გამოკვლევებისა და ციმბირის ექსპედიციის ანგარიში“; ვ ა რ დ ი ა შ ლ ა ო შ ი ს - „დასავლეთ გერმანიაში სამეცნიერო მოვლინების ანგარიში“; ბ ა რ ა ბ ა შ ი ე ნ ო დ ს - „საერთაშორისო კონფერენცია ეთნოგრაფიული კარტოგრაფიის შესახებ“ და სხვა.

მეოთხე განყოფილებაში მდიდრადაა წარმოდგენილი ახალი ლიტერატურის მიმოხილვა. რეცენზიების ავტორებია: დ ე ლ ა ს , ბ ა დ რ ო გ , ჰ ო ფ მ ა ნ , ფ დ ო ლ დ ი ნ , დ დ ო მ დ ო ტ ო რ შ ა ნ დ ო რ , ვ ა რ დ ა შ , ფ ე ლ , ჰ ა ლ მ ო შ , გ უ ნ დ ა , უ ი ვ ა რ , ნ ა გ ი დ ა დ ა ნ კ ო .

ნაკვეთი ილუსტრირებულია ფოტოსურათებით, კარტოგრაფიითა და მუსიკალური ნოტებით.

სამეცნიერო გამოკვლევებს, მასალებსა და ნაწილობრივ ეთნოგრაფიულ ცნობებს თან ერთვის რეზიუმე რუსულ, გერმანულ, ინგლისურ ენებზე.

სარეცენზიო ნაკვეთში მოთავსებულ გამოკვლევებიდან ჩვენს ყურად-

დებას იპყრობს ბ. გუნდას ნაშრომი — „კულტურული დინებანი და საზოგადოებრივი ფაქტორები“, რომელშიც განხილულია დღემდე საკამათო საკითხი ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით ძველი კულტურული რეკონსტრუქციის შესახებ.

ბ. გუნდის მიხედვით, ძველი ხალხური კულტურის რეკონსტრუქციისათვის არქეოლოგიური და წერილობითი ძეგლები არ იძლევიან დამაჯერებელ მასალებს. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა აქვთ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს. მაგრამ ეს მონაცემები რომ ჭეროვნად იქნეს გამოყენებული, ბელა გუნდას მიხედვით, საჭიროა დადგინდეს კულტურის ელემენტებისა და კულტურების გეოგრაფიული გავრცელება. კულტურის ელემენტების თავისებური გავრცელება, ავტორის აზრით, კულტურის ისტორიის ორგანული ნაწილია.

მაგრამ ეს მეთოდი, ბ. გუნდას მიხედვით, მაშინ მიაღწევს მიზანს, თუ კულტურის მოვლენების გავრცელება მჭიდროდ არის დაკავშირებული სათანადო ლინგვისტიკური ძიების შედეგებთან, „სიტყვისა და საგნის“ ურთიერთობის პრინციპთან (Wort und Sache).

ამის საფუძველზე ავტორი აკრიტიკებს კულტურულ-ისტორიული სკოლის წარმომადგენლებს, რომლებიც სათანადო ყურადღებას არ აქცევენ ეტიმოლოგიურ ძიებებს. მაგალითისათვის ბელა გუნდა ასახელებს კ. ლა გენიკრანცის ნაშრომს Contribution to the Ethnography of Africa, Upsala, 1950.

ამას გარდა, ბ. გუნდას აზრით, კულტურის ელემენტების გავრცელები-სა და კულტურის დინების გეზის შესწავლის დროს საჭიროა გათვალისწინებული იყოს აგრეთვე საზოგადოების სტრუქტურა და საზოგადოების დიფერენციაცია. „ეკონომიკური პირობები და საზოგადოებრივი მდგომარეობა კულტურის ელემენტის მიმღები საზოგადოებისა, — წერს ბ. გუნდა, — წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს, რომელიც გავლენას ახდენს კულტურის ელემენტების გავრცელებაზე და ათვისებაზე“ (გვ. 102). საჭიროა ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების დროს ძირითადად ანგარიში გაეწიოს იმ ფაქტს, რომ კულტურის ელემენტს ერთი ეთნიკური ერთობლიობის ფარგლებშიც კი სხვადასხვა ეკონომიური და სოციალური პირობები აქვს. ამიტომ ეგრეთწოდებული კულტურული წრეები, კულტურული ოლქები სხვადასხვა ეკონომიკური და საზოგადოებრივი კატეგორიების წყალობით მცირე მოზაიკურ ერთეულებად ნაწილდებიან. დაბოლოს, ავტორი ვარაუდობს, რომ კულტურის ელემენტების გავრცელებაზე, სესხების ხერხებსა და სისწრაფეზე გავლენას ახდენს საზოგადოების ცალკე პირების „სულიერი იერი“ და „ფსიქიკური თვისებები“.

პროფ. ბ. გუნდას მიერ შემოთავაზებული ეთნოგრაფიული მოვლენების მიხედვით, უამგადასული კულტურის რეკონსტრუქციის მეთოდი მოკლებულია კონკრეტულობას, საღ დებულებასთან ერთად შეიცავს ბუნდოვან და დაუსაბუთებელ მოსაზრებებს. საბჭოთა ეთნოგრაფიის მიერ გამოქვეყნებულ-

ლი კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდის მიხედვით, ეთნოგრაფიული მოვლენები შეისწავლება არა იზოლირებულად, არამედ გარემოცვაში, ბაზისური და ზედნაშენი მოვლენების კომპლექსში, ხოლო საგანი და მოვლენა მისი სტრუქტურის, ტექნიკისა და ფუნქციის მიხედვით და ისტორიულ კრილიში. სამეცნიერო კვლევა-ძიების პრაქტიკაში ამ მეთოდის გამოყენება დადებით შედეგს იძლევა, რაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ეს მეთოდი მართებულია¹.

1960

¹ Г. Читая, Принципы и методы полевой этнографической работы, СЭ, 4, Москва, 1958.

Государственным издательством политической литературы в Москве в 1961 г. выпущена книга П.Г.Подъячих «Население СССР». Книга издана большим тиражом и рассчитана на широкий круг читателей – советских, партийных и хозяйственных работников, лекторов, агитаторов и пропагандистов, преподавателей и учащихся. Книга основана на материалах Всесоюзной переписи населения 1959 года, проведенной, как известно, на высоком уровне, при наличии четко сформулированной цели и научнообоснованного плана и программы переписи.

Эта содержательная книга, где языком сухих, но неотразимых цифр воочию показаны огромные достижения Советского Союза, заслуживает самой высокой оценки. Достаточно назвать хотя бы диаграмму естественного прироста населения СССР.

Однако, тем более досадно, когда в таком издании обнаруживаются неувязки или неточности.

Например, на странице 112 своей книги П.Г.Подъячих пишет: «На территории Грузинской ССР в 1926 г. проживало 71,4 тыс. аджарцев, 243 тыс. мегрелов и 13,2 тыс. сванов. Все остальные лица в месте проживания в прошлом аджарцев, мегрелов и сванов называли себя грузинами. Это говорит о том, что за время, прошедшее после переписи 1926 г., произошла консолидация этих народов с грузинами».

Вышеприведенная цитата в своей заключительной части содержит явную ошибку, основанную, как нам кажется, на неосведомленности автора. П.Г.Подъячих аджарцев, мегрелов и сванов квалифицирует как самостоятельные народы, тогда как хорошо известно, что аджарцы, мегрелы и сваны, как и картлийцы, кахетинцы, имеретины, гурийцы и др. являются лишь территориальными группами и что сваны, мегрелы и аджарцы стали себя считать грузинами не только при переписи 1959 г., но они считали себя грузинами при переписи и 1939 и 1926 годов и не только в эти годы, но и с давних времен. Обратимся к фактам.

Этническая история грузинского народа прослеживается с глубокой древности. На заре образования грузинской народности большая группа племен, родственных по происхождению и языку и характеризующихся общностью культуры, быта и хозяйственной деятельности, занимала территорию, единую по своему облику между Кавказским хребтом на севере, озерным нагорьем и

* ამავე შინაარსის რეცენზია გაზეთში იქნა საბჭოთა ენციკლოპედიის რედაქციაში, მოსკოვში. "Некоторые замечания к статье "Грузинская социалистическая республика", предназначенной для исторической советской энциклопедии". Тб., 1962, 1974 პოლიტიკური ლიტერატურის გამომცემლობაში "Рецензия на книгу "Население ССР", Справочник, М., 1974, ред. проф. А.Я. Боярский [თა.ც.].

верховьями Тигра и Евфрата на юго-западе и бассейном Чорохи и Каппадокией на юго-западе.

На этой территории уже в I тысячелетии до н.э. предки грузин под первенствующим влиянием того или иного племени создавали ранние классовые государственные объединения, которые, как неустойчивые, распались и образовывались другие государственные объединения под верховенством другого племени и в другом центре.

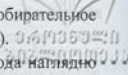
В эту эпоху, в I тысячелетии до н.э., были известны государственные образования – тубалов (по клинописным данным – табалы, евр. – тубалы, греч. – саспейры, иберы), мосхов (по клин. – муски, евр. – мешехи, греч. – мосхой, соотв. груз. – месхи), колхов (по клинописи – кулха, килха, греч. – колхой), таохов (по клин. – диаухи, греч. – таохой).

Эти государственные образования создавались не на пустом месте и не падали с неба, а образовывались на основе внутреннего развития грузинского народа, на основе единства и общности его культуры, которую в эту эпоху создавали грузинские племена. Даже при всем разнообразии жизни отдельных этнических групп, их культура в целом имела много общего, субстратного. Несмотря на господство время от времени ассирийцев, урартов, ахеменидов, греков над грузинскими государствами, грузинский народ создал и развил свою единую самобытную народную культуру.

В эту эпоху у грузинской народности имеются прочно вошедшие в быт крупные поселения городского типа, денежное обращение и торговля с более или менее прочными связями с ближними и дальними странами (Ассирия, Финикия, Египет, Греция, Урарту, северное Причерноморье), широкое развитие получила металлургия с эпицентром производства железа (халибская сталь) в Южной Грузии, гончарное производство, плужное земледелие, ирригация и дренаж, интенсивное скотоводство (колхидская овца, корова), ткачество (колхидский лен), колесный транспорт, жилища типа латернадах, храмовые сооружения, пантеон богов, сложный похоронный обряд; культ каменных рыб – вишапов; эпос об Амирани, отражавший мессианскую идею (ср. шумерийский Иованн, греч. Прометей, евр. Христос).

Материальные памятники этой эпохи позволяют говорить о мастерстве, которому предшествовало долгое развитие ремесла. Имелись ювелиры (было известно литье сплошное и полое, чеканка, гравировка, полихромия), кузнецы, ковавшие изделия из железа, мастера художественных изделий (табальское серебро) и объединения малоазийского типа еранос.

Основной очаг формирования грузинской народности – территория верховьев рек Евфрата и Чорохи, где смыкались этнические группы халдов (чанов, мегрелов), сперов (иберов), месхов, таохов и другие, имеющие общую преемственность в своем культурном развитии (территориальную общность и наличие

экономических связей, известную общность языка и культуры, собирательное имя и этно-антропологическое единство (С. Джанашиа, К. Бунак). Общность культуры грузинской народности этого периода наглядно показывают археологические раскопочные материалы. Последние обнаруживают удивительное сходство и моногенность, несмотря на территориальную отдаленность их находок (ср. Г. Н. Чубинишвили, Очерк развития в Грузии дофеодалной архитектуры, Asr. Georgica, 5, стр. 55 след., Тбилиси, 1959).

Для иллюстрации можно привести такие примеры, как памятники из Вани и Итхвиси (Западная Грузия), Ахалгори и Казбеки (Восточная Грузия), относящиеся к VI - V вв. до н. э. К подобным же однотипным памятникам относятся материалы из Бори, Кддеети, Кобулету (Западная Грузия), Армази (Восточная Грузия), датируемые I-II вв. н. э.; среди этих синхронных однотипных предметов местного производства имеются железные орудия, золотые и серебряные ювелирные изделия, серебряная и бронзовая посуда, арамейская, армазская и греческая надписи. Эти и другие материалы свидетельствуют о том, что в данный период исторического развития нет особых, отличных друг от друга отдельно колхской и отдельно иберской культуры и соответственно колхской и иберской народностей. В эту эпоху из грузинских племенных союзов складывается и оформляется единая грузинская народность с единой культурой. Это сознание этнического и культурного единства еще более окрепло в эпоху зрелого феодализма, в эпоху Руставели (X-XIII вв.), когда грузинская культура достигла высшего развития.

Особое значение для нашей темы имеют памятники грузинской письменности, сохранившиеся с V века н. э. (о древнегрузинском дохристианском алфавите см. И. Джавахишвили, Грузинская палеография и Г. Церетели, Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, Эпиграфика Востока, III, 1950). Они дают возможность установить некоторые закономерности развития грузинского языка, проследить процесс его становления и сделать определенные выводы относительно его истории, предшествующей данной письменности V века.

Анализ древнейших грузинских письменных памятников свидетельствует о том, что в создании единого литературного языка участвовали, помимо картлийского, мегрельский, сванский и другие диалекты грузинского языка. Это хорошо видно по переводным текстам Библии (V в.), в которых в большом количестве имеются «мегрелизмы» и «сванизмы»; точно так же многие языковые формы, выражения и слова лучшей древнегрузинской прозы, неизвестные в картлийских и кахетинских говорах, являются обычными в речи мегрелов, сванов, аджарцев, месхов, гурийцев и др. С этой реально-исторической точки зрения грузинский литературный язык настолько же сванский и мегрельский, насколько и картлийский, месхский, пшавский, мохевский

и др. Он был и есть единственно родной, письменный язык для всех грузин, на каком бы говоре или наречии они ни говорили дома, у своего очага. Это не только с V в., но и задолго до этого, когда грузины пользовались кохским, арамейским, армазским письмом в рабовладельческую эпоху (ср. Н.Март, Из культурной истории Грузии, Петербург, 1906).

Грузинский язык сохранил для обозначения этнической, племенной общности корпоративный формант -ан/-он, формант, общий для всех грузинских наречий и диалектов (С.Джанашиа). Сохранились также с древнейших времен префиксы для обозначения территориальных общностей -са- (са-спеири) и -о (Г.Меликишвили). Этот последний отмечается не только в Западной Грузии, но и в Восточной, где мы его встречаем не спорадически, а в большом количестве. Между прочим, мы здесь имеем О-надир-е, наименование той пещеры в Дигомском ущелье, относительно которой повествует Картлис цховреба в связи с находкой золотого клада Парнавазом (IV в. до н.э.). Ярким свидетельством общности грузинского языка служат такие древние термины материальной культуры, как сванское «мурквამ» (башня, у хевсур «муркносели») и т.д. Еще более ярким свидетельством общности древнегрузинского языка является «ханметоба» древнегрузинского языка, особенность, одинаково существовавшая в грузинских диалектах как северных, так и южных областей.

При всем том, не нужно упускать из виду, что создавая общий язык и общую культуру, народы в той или иной мере сохраняют локальные особенности, местные наречия или даже языки (патуа), которые, однако, не снимают существования общенародной культуры, общенародного языка и не мешают общности и единству. Локальные особенности выявляют лишь многообразие в единстве, а диалекты и «языки» по своей функции суть лишь местные, бытовые явления. Картлийцы и кахетинцы, лазы и мегрелы, сваны, месхи, аджарцы, которые имеют даже не диалекты, а лишь говоры грузинского языка, и имеретинцы и др., частью исчезнувшие, частью позднее известные под иными названиями, одинаково выступали передовыми деятелями на ниве грузинской литературы. Эта культурная общность имеет 3000-летнюю давность.

Наконец, нужно указать и на то, что грузинская народность, оформившись в рабовладельческую эпоху, не оставалась стабильной, а развивалась дальше в феодальной эпохе, а в эпоху восходящего капитализма переросла в буржуазную нацию. Указание на то, что грузинская буржуазная нация сложилась из картлского, мегрельского и сванского племен, в корне ошибочна. Во второй половине XIX века никаких первобытных племен не было и не могло быть. Именами грузинских племен до сих пор продолжают называться различные области Грузии. Эти названия в грузинском феодальном государстве имели то или иное административное значение, отчасти сохраненное за ними

и при русском правлении. О первоначальном племенном значении этих названий теперь, конечно, не может быть и речи. Мнение С.А.Токарева о том, что «отдельные этнические образования сплавляются в единую нацию только на наших глазах» (см. С.А.Токарев, Этнография народов СССР, стр. 271, М., 1958) в корне неправильно.

П.Г.Подъячих должно быть известно, что аджарцы, мегрелы и сваны во время переписи 1926 года не выделялись в самостоятельные народы, а заносились в число грузин: «грузины, в том числе аджарцы, мегрелы, сваны» (см. Всесоюзная перепись населения 1926 г., ССР Грузии, отдел 1, Тифлис, 1929, Издание ЦСУ ЗСФСР, стр. 15; Всесоюзная перепись населения 1926 г. Краткие итоги, Издание Зак. ЦСУ, Тифлис, 1928, табл. 10). Не выделялись они и во время переписи населения 1939 и 1959 гг., так как эти наименования квалифицировались как параллельные названия к основному названию – грузины. Стало быть, аджарцы, сваны и мегрелы не считали, не могли считать и не считают себя за самостоятельные народы; наоборот, они считают себя исконными грузинами, членами единой грузинской национально-культурной общности.

Как известно, в царское время представители гражданской и духовной власти (Кавказский учебный округ, святейший синод) домогались разобщить грузинский народ и с этой целью различные грузинские территориальные группы, говорящие на грузинских диалектах и патуа, выделяли в особый народ (см. Н.Восторгов, Церковная школа в Закавказье, Народное образование, 1908 г., март, стр. 307-337, Орган православной церкви, Издание Училищного Совета при святейшем синоде). Этим популозновениям царской власти оказали решительный отпор мегрелы и сваны, которые считали себя с давних времен грузинами. Народ вынес суровый приговор и пригвоздил к позорному столбу агентов царского правительства, старавшихся проводить в жизнь эту политику. Это нашло отражение и в фольклоре.

Все сказанное выше указывает на то, что П.Г.Подъячих в своей книге «Население СССР» допустил неточность, выделив в особые народы территориальные группы аджарцев, мегрелов и сванов и объявив периодом их консолидации отрезок времени с 1946 года по 1959 год.

ავტორთა ჯგუფის მიერ შედგენილი ზოგადი ეთნოგრაფიის სამეცნიერო-პოპულარული წიგნი ყურადღებას იპყრობს თავისი შინაარსის სიახლით, აღნაგობითა და მდიდარი საილუსტრაციო მასალით.

წიგნი შედგება ორი — ზოგადი და რეგიონალური განყოფილებებისაგან.

ზოგად ნაწილში განსაზღვრულია: ეთნოგრაფიის საგანი, მიზანი და ამოცანები, ეთნოგრაფია და მეზობელი დისციპლინები, დახასიათებულია ეთნოგრაფიის ისტორიოგრაფია, სამეურნეო ყოფა, საზოგადოებრივი ურთიერთობა და რწმენა-წარმოდგენები, ეთნოგრაფიული ადათობრივი სამართალი და ხელოვნების კვლევა-ძიება ეთნოგრაფიაში.

ამას გარდა, ამავე ნაწილში ნაჩვენებია კულტურის განვითარების პროცესი პალეოლითიდან ვიდრე მოყოლებული ლითონის ხანის დასაწყისამდე.

დახასიათებულია ცალკეული მაგალითების მიხედვით მეურნეობის ფორმები. პირველ რიგში მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის წინამორბედი მეურნეობა, ამ მეურნეობის მატარებელი ხალხების ბედი ახლო მომავალში.

შემდეგ ბოლქვების და ძირხვევნების მიწათმოქმედება ტყიანი ტროპიკების ზოლში და მიწათმოქმედება სავანებში.

ამას მოსდევს სარწყავი მიწათმოქმედება და მასთან დაკავშირებული როგორც საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ასევე რელიგიური წარმოდგენების დახასიათება.

შემდეგი თავია: მომთაბარე მესაქონლეობა. ამ სახის მეურნეობის წარმართვა, საზოგადოებრივი ორგანიზაცია და მომთაბარეთა ურთიერთობა მეზობელ მიწათმოქმედ ხალხებთან.

ცალკე თავად გამოყოფილია დამხმარე მეურნეობათა სახეები და კომბინირებული მეურნეობები (მომთაბარეობა), მომთაბარეობის განვითარება თანამედროვე ხანაში.

ნაშრომის მეორე ნაწილი ეძღვნება რეგიონალურ ეთნოგრაფიას. დახასიათებულია მსოფლიოს ხუთივე კონტინენტის მოსახლეობა, მასზე დართული, მსოფლიოს მოსახლეობის ეთნიკური კლასიფიკაცია, ეთნოგრაფიული ტერმინების განმარტება და საძიებლები.

წიგნს ამშვენებს და ღირსებას მატებს ჩინებულად შესრულებული მრავალრიცხოვანი კარტოგრაფიები, რაც არ არის გასაკვირი, ვინაიდან წიგნის გამომცემელია ლაიპციგის სახელგანთქმული კარტოგრაფიული გამომცემლობა „ჰერმან ჰააკე“.

კარტოგრაფიების მეშვეობით თვალნათლივ ნაჩვენებია: მსოფლიოს სახელმწიფოები და მოსახლეობა, მოსახლეობის სიმჭიდროვე ცალკეული ქვეყნების მიხედვით, წარმოდგენები ეიკუმენაზე ისტორიულ კრილში: ჰეზიოდეს დროს (ძვ.წ. 700 წ. მახლობლად), ჰეკატეოსისა (ძვ.წ. 500 წ.), ჰეროდოტეს

(ძვ.წ. 440 წ.), ერატოსთენესისა (ძვ.წ. 200 წ.), პტოლომიოსისა (ძვ.წ. 140 წ.),
ედრიზისა (1154 წ.), ორტელიუსისა (1571 წ.). ცალკე კარტოგრაფებზე ნაწი-
ვენებია მსოფლიო, კოლონიზაციის დასაწყისი, (1648 წ.). დედამიწის გადმო-
ნაწილება იმპერიალისტური სახელმწიფოების მიერ 1914 წლამდე და მრავალი სხვა (სულ წიგნშია 55 რუკა და 200-ზე მეტი ერთფერი და მრავალფე-
რადი სურათი).

წიგნში ვკითხულობთ: „ეთნოგრაფია ის მეცნიერებაა, რომელიც იკვლევს ხალხთა ცხოვრების ფორმების ყველა მხარეს არა მარტო მეურნეობას ან საზოგადოების სტრუქტურას, არამედ ცხოვრების სხვადასხვა მხარეების ურთიერთდამოკიდებულებას. ის მოიცავს მოსახლეობის ისტორიის არა მხოლოდ ერთ ვიწრო მონაკვეთს, არამედ ცდილობს გაიგოს და ახსნას მათი წარმოქმნის დროს არსებული ურთიერთდამოკიდებულებანი. ეთნოგრაფიული მეცნიერება არ კმაყოფილდება ცალკეული ჯგუფების კულტურული მდგომარეობის რეგისტრაციით. იგი ახდენს შედარებებს სხვა ჯგუფებთანაც, იგი გვიჩვენებს საერთოსა და განსხვავებულს, საზოგადოებრივი კანონზომიერების მოქმედებას და ყოველი ხალხის კულტურულ მიღწევებს“.

სარეცენზიო წიგნის ავტორების აზრით, პროგრესული ეთნოგრაფიის ძირითადი ამოცანები დღევანდელ პირობებში შემდეგია:

ა) კულტურის ერთიანობის მიხედვით ხალხების კლასიფიკაცია, როგორც ცალკეული ხალხების წარმოშობისა და მათი კულტურული განვითარების კვლევის საფუძველი.

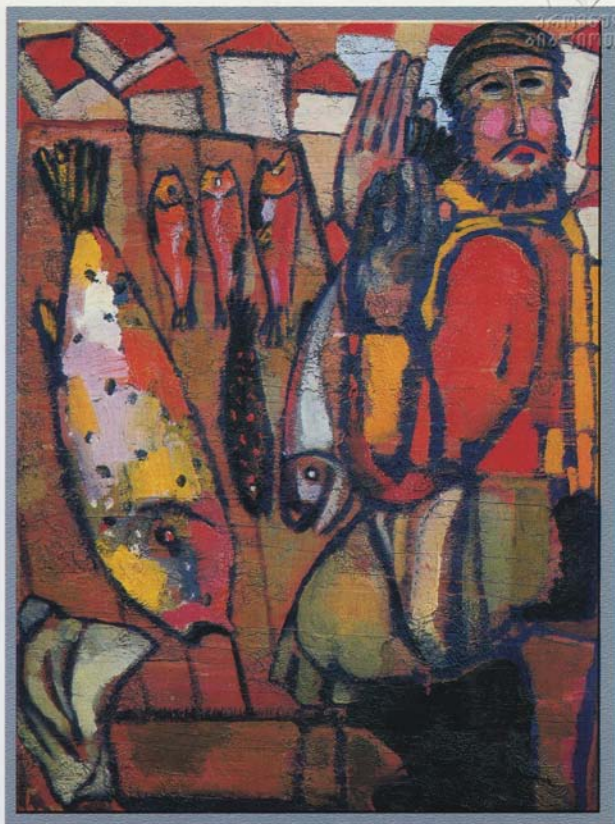
ბ) ნივთიერი საბუთების შეგროვება ადამიანთა ადრეული ისტორიისათვის და

გ) მეცნიერული საფუძვლების შექმნა აზიის, აფრიკის, ამერიკისა და ოკეანის მოსახლეობის ცხოვრების ფორმების გეგმაზომიერი განვითარებისათვის.

კრებულის ერთ-ერთი ავტორი დ. ტრაიდე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თანამედროვე ხანაში ცხოვრების ფორმების სწრაფი შეცვლის გამო, ცხოვრების ყველა ფორმის აღწერას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც ამ ფორმების ფიქსაციის წყალობით ხერხდება ადამიანების განვითარების ადრეული საფეხურების დადგენა.

კრებულში ვკითხულობთ: „ეთნოგრაფიული კვლევის დოკუმენტები იძლევიან საბუთს კულტურის განვითარების დიდი პერიოდის შესახებ, მიწათმოქმედებაზე გადასვლის დღიდან ჩვენს დრომდე. იგი ცხადად გვიჩვენებს სხვადასხვა ბუნებრივ და ისტორიულ პირობებში საზოგადოების მიერ არჩეული განვითარების გზების მრავალმხრივობას“.

აქვე იმაზედაც არის ყურადღება გამახვილებული, რომ „ისტორიული განვითარების გზის ცოდნა დაეხმარება ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგების გამოყენებას პრაქტიკაში, შეიქმნება მეცნიერული წინამძღვრები მეურნეობის სხვადასხვა დარგში ახალი სამუშაო მეთოდებისა და ახალი იარაღების და აქამდე ამ ხალხებისათვის უცნობი დარგების დანერგვისათვის“.

მეთევზე
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

გ. მ. ხ. 1999 წ. 29.06.99.

მეუზოვე
(მხატვარი ზ. წერეთელი)

ამას გარდა, ავტორების შეხედულებით, ხალხთა ისტორიული და კულტურული ერთობლიობის კვლევა-ძიება ხელს უწყობს ხალხებს შორის ტრადიციული დაძაბულობისა და პოლიტიკური განხეთქილების – უმეტესად კონფლიქტური ბატონობით გამოწვეულის – დაძლევის.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენს გლობალურ ხანაში ამგვარი პრაქტიკული ამოცანის დასახვა – ეთნოგრაფიის აქტუალურ სამეცნიერო დარგად წარმოაჩენს, რამდენადაც, თავისი მუშაობის მეთოდის მიხედვით ეთნოგრაფიის უშუალო და მჭიდრო კავშირი აქვს მწარმოებელ მოსახლეობასთან, ხალხთან.

სარეცენზიო წიგნში მოცემული ეთნოგრაფიის საგნის განსაზღვრისას ჩვენთვის გაუგებარია, რატომ უნდა იფარგლებოდეს ეთნოგრაფია კულტურის განვითარების დახასიათების დროს, მხოლოდ პალეოლითის, ნეოლითისა და ლითონის ხანის დასაწყისის ხანით; ეთნოგრაფია სწავლობს ხალხის ემპირიულ ცოდნაზე დამყარებულ კულტურასა და ყოფას, ხოლო ცდებზე დამყარებული ცოდნა ხომ ნიუტონის მექანიკის კანონის აღმოჩენის შემდეგ გამოიყენება ხალხის პრაქტიკაში, თუმცა ამის შემდეგაც ხალხური ემპირიული ცოდნა განაგრძობს არსებობას. ეტყობა, ავტორები ჭერ კიდევ საცხებით ვერ განთავისუფლებულან იმ ძველი შეხედულებებიდან, რომ ეთნოგრაფია მხოლოდ პრიმიტიულ ხალხებს, მათ კულტურას სწავლობს.

რაც შეეხება წიგნის მეორე ნაწილს, აქ მოცემული აღწერები ცალკეული ხალხებისა გეგმაშეწონილი, თანმიმდევრული და სისტემატური ხასიათისაა. ადგილ-ადგილ ავტორები იყენებენ ახალ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს. მაგალითად, ბუმერანგის შესახებ მკითხველი რწმუნდება, რომ ადრე სანადიროდ მიჩნეული ეს იარაღი, არც მეტი არც ნაკლები, სასპორტო დანიშნულებისა ყოფილა. კარგი მაგალითია მოტანილი „მოსავლის ამღები მეურნეობის“ მიმდევარი ხალხების ცხოვრებიდან. როგორც ცნობილია, მეურნეობის განვითარების ამ საფეხურზე მყოფი ხალხების აღმოჩენა ეკუთვნის ცნობილ ეთნოგრაფს იულიუსსა და ევა ლიპს.

სარეცენზიო წიგნის სათანადო გვერდზე იკითხება: ინდიელთა ტომის ოიბზეის ძირითად საკვებს წარმოადგენს წყლის ველური ბრინჯი. ის ძალიან ყუათიანია (75% ნახშირწყლებსა და 7-12% ცილას შეიცავს), შედარებით ადვილი მოსაწევია და ადვილად გასარჩევი, მხოლოდ გალევვაა შრომატევადი. ის კარგად ინახება. ბრინჯის ტბებში „ბრინჯის მინდვრების“ წარმოქმნის ადგილი ყოველწლიურად საგრძნობლად იცვლება, რაც გამოწვეულია ატმოსფერული მოვლენებისა და ტბაში წყლის დონის ცვალებადობით, ცუდ წელიწადში კარგი წლის მოსავლის მხოლოდ ნახევარი მოიწევა. „ბრინჯის მინდვრები“, როგორც წესი, სხვადასხვა ადგილას ჩნდება. ამიტომ არ არსებობს რომელიმე ადგილზე განსაკუთრებული ჭგუფის უფლება. წყლის ბრინჯის აღების ვადა შემოიფარგლება რამდენიმე დღით, დაწიფების შემდეგ მარცვლები ძალიან მალე ცვივიან ტბაში და ადამიანისათვის იყარგებიან, დაუშინებელი კი ძნელი გამოსარჩევია და ცუდად ინახება.

ბრინჯის მოსაწევი იარაღები – ნავი, შნაკვი, კალათები და სხვა, ძალიან მარტივია, მაგრამ მოსავლის აღების მოთხოვნილებებს შესანიშნავად შეესაბამება.

ამ საუკუნეებით შემონახული ხელსაწყოების გაუმჯობესება წარმოუდგენელია, ხოლო თანამედროვე ხელსაწყოების ხმარება ზედმეტია. ასე მაგალითად, მოტორიანი ნავეების გამოყენებამ დააზიანა ბრინჯის მცენარეები. ერთადერთ სიახლეს თანამედროვეობაში წარმოადგენს ძველი ძრავების გამოყენება ბრინჯის ლეწვის დროს. ასევე ძნელი წარმოსადგენია მუშაობის ორგანიზაციის გაუმჯობესებაც: შრომის ტრადიციული დანაწილება სქესის მიხედვით, როდესაც მამაკაცი ნადირობდა და თევზაობდა, ქალი კი მცენარეულ საკვებს აგროვებდა, აღარ არსებობს. ყველა იღებს მონაწილეობას ბრინჯის მოწევაში.

რადგანაც ბრინჯის მოსავლის აღება და დამზადება მარტივი პროცესებისაგან შედგება და ინდივიდების მიერ სრულდება, არ არსებობს მუშაობის ორგანიზაციის განსაკუთრებული ფორმები. ნავის წამყვანი ოჯახის წევრია. ერთი ოჯახის მოსავლის რაოდენობა დამოკიდებულია მუშა ხელის რიცხვზე. ე. ი. ოჯახში (შრომისუნარიანი წევრების რაოდენობაზე, რაც ყველა ოჯახში თითქმის ერთნაირია) დახარჯულ სამუშაო დროზე.

ბრინჯის აღებას მეთაურობს ე. წ. „ბრინჯის საბჭო“ ბრინჯის უფროსის ხელმძღვანელობით. საბჭო ადგენს მოსავლის აღების დროს. ასეთი ღონისძიება იცავს ბრინჯის ყანებს წახდენისაგან, ვადაზე აღრე ნავეებით შიგ შესვლას. როდესაც ბრინჯის საბჭო დარწმუნდება, რომ ბრინჯი შემოვიდა, იგი ნებას იძლევა დაიწყონ ცალკეულ „მინდვრებზე“ მოსავლის თანამიმდევრულად აღება. როგორც კი თითოეული ოჯახი მოიმარაგებს საჭირო რაოდენობით ბრინჯს, საბჭო კონტროლის ძალას კარგავს და ყველას შეუძლია აიღოს დარჩენილი ბრინჯი.

ოღონდ ისიც არის სათქმელი, რომ საბჭო, როდესაც დარწმუნდება, ოჯახები მომარაგებულია საჭირო რაოდენობის ბრინჯით, ნებას რთავს უცხო ჯგუფებსაც მოიწიონ მოსავალი. ეს ღონისძიება ემსახურება თავის დაზღვევის მიზანს, რომ მოუსავლიანობის შემთხვევაში ამათაც ჰქონდეთ უფლება სხვების ყანებში მოიწიონ ბრინჯი. ამას გარდა, საბჭო საქმის კურსშია მოსახლეობის მატების შესახებ, გამოცდილებით იციან განსაზღვრულ რაიონში რამდენი სულის გამოკვება არის შესაძლებელი. საერთოდ კი, როგორც მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, ბრინჯის მოსავალი ყოველთვის არსებობისათვის საჭირო მინიმუმზე მეტი იყო, რადგან ოიბვას ყოველი ოჯახი ახერხებდა მოსავლის ერთი მესამედის გაყიდვას.

ასეთი ცოცხალი მაგალითები წიგნში ბევრია მოტანილი შემგროვებლებზე, მონადირეებზე, მიწისმოქმედებზე და მესაქონლეებზე. მიუხედავად ამისა, აქა-იქ შეიძლება ეთნოგრაფიული აღწერის შეკუმშულობა, უზუსტობა და სიძუნწე.

მაგალითად, წიგნში კ უ ვ ა დ ა ს შესახებ ცნობები მეტად ძუნწია და განისაზღვრება მალეის ტომის წეს-ჩვეულებით. არც ტექსტში და არც კონკრეტულ კონში მითითებული არ არის რომ ის დამოწმებულია როგორც ვერძობაში ასევე აფრიკასა და კავკასიაში.

გაოცებას იწვევს კავკასიის მოსახლეობის აღწერა. კავკასიაში გაოცებას აღიერებს ის გარემოება, რომ ამ ნაკვეთის ავტორია დ. ტრაიდე, რომელმაც რ. ვანიჰოლდტთან ერთად რიგიანი სტატია დაბეჭდა კავკასიის მოსახლეობის შესახებ, ძველი ანტიკური ავტორების მიხედვით¹. ამ ნაშრომში დ. ტრაიდე იმასაც კი წერდა, რომ კოლხეთის სამეფოს წეს-წყობილება იმგვარი უნდა ყოფილიყო, როგორც საბერძნეთისა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ანტიკური ავტორები უსათუოდ მოიხსენიებდნენო.

ახლა კი იგივე დ. ტრაიდე წერს: საქართველოში (Yrusien, ადრე Yeorgien-ად მოხსენიებული) მის აღმოსავლეთ ნაწილში ძვ. წ. აღრიცხვის I საუკუნეში დაარსდა იბერიის სამეფო, ხოლო დასავლეთ საქართველოში IV საუკუნეში დაარსდა ლაზიკა. მას შემდეგ ეს დანაწილება თურმე გრძელდებოდა ოქტომბრის რევოლუციამდე, როდესაც მოხერხდა ქართველი ერის ჩამოყალიბება (Yrusinische Nation, გვ. 154).² რეცეზენტი გაკვირვებულია, რას უნდა ემყარებოდეს ამგვარი მოსაზრება. ავტორს ნუთუ არ წაუკითხავს ბიჰანის ან ბლანშტაინერის ნაშრომები „Народы мира“-ს კავკასიისადმი მიძღვნილი ტომი „Народы Кавказа“ т. II. Грузины, 1964 წ. და ა. შ. თუ ასე წერს დ. ტრაიდე სხვა ხალხების შესახებაც, გასაგები იქნება, თუ რა დათვურ სამსახურს გაუწევს მისი ნაწერები პრაქტიკული საკითხების გადაწყვეტაში.

გაკვირვებას იწვევს, აგრეთვე, სარეცენზიო წიგნის ცნობა „ქართველი ხალხის რიცხოზობრივი მაჩვენებლის შესახებ“, იმ ტაბულაში, რომელსაც სათაურად აქვს „ეთნიკური შედგენილობა თანამედროვე მოსახლეობისა დედამიწაზე და მისი დანაწილება ქვეყნების მიხედვით“.³

კავკასიელების შესახებ შემდეგი ცხრილია მოტანილი:

ქართველები – 2.900.00

სსრკ-ში – 2.830.000

თურქეთში – 60.000

ირანში – 10.000

ამ ცხრილში თურქეთში მოსახლე ქართველების რიცხვი ძალზე შემცირებულია. თვით თურქული სტატისტიკაც (1927 წ. აღწერა) ქართველებს

¹ R. Treide, R. Weinholdt, Kaukasische Völker in Altertum, Ethnographisch-archäologische Zeitschrift, I, Berlin, 1955.

² „Damit deutete sich eine Zweiteilung an, die evst mit der Entstehung der grusinischen Nation seit der Oktoberrevolution entgultig uberwanden wurde“ (გვ. 154) – ამით დამყარდა ორნაწილიანობა, რაც დაძლეულ იქნა ქართველი ერის წარმოშობისას მხოლოდ ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ.

³ შედგენილია W. Stegner – ის მიერ, შდრ. Народы мира, Народы Кавказа, 2, მ., 1963; ბრიტანეთის ენციკლოპედიაში საქართველოში 1959, აღწერის მიხედვით ნახევრებია 4.004.045 მცხოვრები, (სსრ), სოფლად – 58%; ქართველები – 63%, სომხები – 11%, რუსები – 11%.

თელის 123.000 კაცის რაოდენობით. ჯერ კიდევ მ. ფრუნზემ თავის წიგნში „Поездка в Анкару“ ქართველების რიცხვი თურქეთში განსაზღვრა 500.000 კაცით. თუ ამ მონაცემებთან ერთად საშუალო მატებას გავითვალისწინებთ, ჩვენ არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ დღეისათვის თურქეთში ქართველები სულ ცოტა 700.000-800.00 კაცს აღწევს.

ძალზე შემცირებულია აგრეთვე ჩერქეზების რიცხვი, რომლებიც ნაჩვენებია: თურქეთში – 105.000, სსრკ-ში – 32.000, სირიაში – 25.000, იორდანიაში – 20.000, ხოლო ერაყში – 8.000.

სარეცენზიო წიგნთან დაკავშირებით ჩვენ გვინდა კიდევ ერთ საკითხს შევხვობთ, რომელიც, ჩემის აზრით, მნიშვნელოვანია.

საკითხი ეხება წიგნის აღნაგობას.

სარეცენზიო წიგნის აღნაგობის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა რეცენზიის შესავალში საუბარი. იმ ზოგადი სახელმძღვანელოებიდან, რომელთაც მე ვიცნობ, ასეთებია: პოლიგის, ბუშანის, ბიჰანის, დიტმერის, ბერნაციუსის და სხვა, აგრეთვე, ახლახანს გამოშვული ს. ტოკარევის „Основы этнографии“, მ. 1968 წ. და სხვ. მე მინდა ზოგიერთი ამათგანის სტრუქტურა შევადარო სარეცენზიო წიგნის სტრუქტურას და უმჯობესის საკითხი გავარკვიო.

ასე მაგალითად, კუნც დიტმერის სტრუქტურა შეიცავს მხოლოდ სისტემატურ ნაწილს, რომელშიც ფართოდაა გამოყენებული კონკრეტული მასალა ავტორის მიერ წამოყენებული დებულების დასასაბუთებლად და საილუსტრაციოდ. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ავტორს საილუსტრაციო მასალა მეტად საინტერესოდ აქვს შერჩეული.

მისი წიგნის სტრუქტურა შემდეგია:

A. ეთნოგრაფიის ისტორია, ამოცანები, მეთოდოლოგია.

B. ეთნიკური ყოფაცხოვრების წამყვანი ძალები:

ა) გარემოცვა, ბ) რასა, გ) ენა, დ) საზოგადოებრიობა – ხალხი, გვარი, სახელმწიფო, ერი, ეთნიკური ერთობლიობა.

C. კულტურის ფორმები: I. მეურნეობა: წამყვანი მეურნეობა, ტექნიკა, შრომის დანაწილება, პროდუქტის დანაწილება, მეურნეობის ფორმები; II. საზოგადოებრიობა; III რწმენის სამყარო; IV. ხელოვნება, V. მეცნიერება.

D. კულტურის განვითარება: I. უკულტურობის პრობლემა; II. შემგროვებლების კულტურა; III. მემცენარეთა კულტურა – მონადირე-შემგროვებლები, ბოლქვების შემკრები, პურეულების მემცენარეები, ამერიკელების ძველი სამყარო; IV. მესაქონლეობის კულტურა, მისი არსი, ირმის მეურნეობა, ცხენის კულტურა, წარმოშობა და განვითარება მესაქონლეობისა: დასაწყისი საქონლის შენახვისა, ადრეული გლეხობა, თხისა და ცხვრის მოვლა, ალპაკა და ლამა. ქოჩადმავლობის აღმოცენება, გუთანი და მაღალი კულტურები.

E. დასკვნა

F. დამატებანი

ქართული
ენების
სამეცნიერო
ცენტრი

ტოკარევის სახელმძღვანელოში შემდეგი სტრუქტურა გვაქვს:

ეთნოგრაფია, როგორც მეცნიერება და მისი საგანი, ეთნოგრაფიული მეცნიერების პრობლემები. ხალხთა კლასიფიკაცია. ეთნოგრაფიული განვითარების მოკლე მიმოხილვა, საზღვარგარეთის ხალხები (ავსტრალია, ოკეანია, ამერიკის ხალხები, აფრიკის ხალხები, საზღვარსიქითა აზიის ხალხები, საზღვარსიქითა ევროპის ხალხები, ბალტიისპირეთის ხალხები, კავკასიის ხალხები, შუა აზიისა და ყაზახისტანის ხალხები (მეურნეობა, მატერიალური კულტურა, საოჯახო და საზოგადოებრივი ყოფა, სულიერი კულტურა), ციმბირის ხალხების ზოგადი ცნობები, ეთნიკური ისტორია, მეურნეობა და მატერიალური კულტურა, საზოგადოებრივი წყობილება და რელიგია, ხალხთა განვითარების არაკაპიტალისტური განვითარების გზა, გზა ციმბირის ხალხებისა სოციალიზმში.

რა შეიძლება ითქვას აქ მოტანილი სქემების შესახებ: ავტორთა კოლექტივის, დიტმერისა და ს. ტოკარევისა.

1. უდავოა, რომ ზოგად სახელმძღვანელოში საგნის განმარტება ეთნოგრაფიისა ისტორიოგრაფიიდან უნდა გამომდინარეობდეს, რაც სტრუქტურისათვის ადვილად გასაგებსა და მისაწვდომს გახდის ეთნოგრაფიის საგანს.

2. უმჯობესია და თვალსაჩინო საგნის სისტემატურ ნაწილს წინ უძღოდეს ხალხთა აღწერა, როგორც ეს კარგად აქვს გაკეთებული კ. ვოილეს.

3. სასურველია კულტურის ელემენტები თვალსაჩინოების მიზნით ცალკე ტაბულებზეც იყოს გამოკვეთილი. სანიმუშოდ აქაც კ. ვოილეს სახელმძღვანელო გამოდგება.

4. საჭიროა ზუსტად განისაზღვროს ისეთი ტერმინები, როგორცაა ყოფა, კულტურა, ქცევა, ჩვეულება, ყოფა-ცხოვრება და ზოგიერთი სხვა.

1968

აკად. კონსტანტინე გამსახურდია დიდი დიაპაზონის მწერალია. მისი მხატვრული ნიჭი და დიდი მეცნიერული ერუდიცია სამაგალითოა, ხოლო „საქმენი მისნი“, როგორც მემბტიანემ თქვა დავით აღმაშენებლის შესახებ, „დაურწმუნებულნი“.

კონსტანტინე გამსახურდიას როლი ქართული მხატვრული ლიტერატურის ისტორიაში ჭეშმარიტად ასევე განუზომელია.

მან საპატიო ადგილი დაიმკვიდრა ჩვენი დიდებული მწერლების ხომლში და ხელთუქმნელი ძეგლი დაიდგა ამაჟამად უკვე გამოქვეყნებული თავისი რეკტორული. მისმა ნიჭმა და შრომამ თავისი ნაყოფი გამოიღო და მისი სახელი ქართულ ლიტერატურასთან ერთად მსოფლიო ასპარეზზე გავიდა.

კონსტანტინე გამსახურდიას ახალგაზრდობის ხანიდან ვიცნობ. ჯერ კიდევ პირველი კურსის სტუდენტი, იგი უსმენდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის საუკეთესო მეცნიერებს – ფილოსოფოსებს, ისტორიკოსებს, ფილოლოგებს, ლინგვისტებს, ისეთ სახელოვან სწავლულებს, როგორც იყვნენ: ზ ე ლ ი ნ ს - კ ი, რ ო ს ტ ო ვ ც ვ ე ვ ი, კ ა რ ე ვ ვ ი, ბ ა რ ტ ო ლ დ ი, ბ ო დ უ ე ნ დ ე - კ უ რ ტ ე ნ ე, ვ ე დ ე ნ ს კ ი, მ ა რ ი, ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი.

მაგრამ მალე, ორი სემესტრის შემდეგ, ბერლინის უნივერსიტეტსა და დასავლეთ ვეროპის სხვა უმაღლეს სასწავლებლებში განაგრძო ცოდნის გაღრმავება. ამავე დროს მისი საუკეთესო სკოლა იყო მუზეუმები, სადაც დაუნჯებულია კაცობრიობის მიერ საუკუნეთა მანძილზე შექმნილი კულტურის ძეგლები – საბერძნეთისა თუ რომის, სუმერებისა თუ ეგვიპტელების, ინდუსებისა თუ ჩინელების, უცხო ხალხების ეთნოგრაფიული რელიქვიები თუ ბუნების საოცრებანი.

დიდი თვალსაწიერითა და ღრმა ცოდნით დაბრუნდა იგი სამშობლოში და პატრიოტული მზუნებარებით შეუდგა სამწერლო მოღვაწეობას. ამ დღიდან მოკიდებული თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე მის კალამს მელანი არ შემრობია და მის შუბლს ოფლი.

მისი შემოქმედებიდან ერთი წამით მის ისტორიულ რომანებზე თუ შევიჩერდებით, უნდა ვაღიაროთ, რომ ისინი გათანგულია იმ ეპოქის ღრმა ცოდნით, რომელიც რომანშია ასახული. თითოეული მათგანის დაწერას წინ უძღოდა დამატებული მუშაობა წლების მანძილზე, როდესაც მწერალი-მეცნიერი რომანის ეპოქის დამახასიათებელ წყაროებს გულმოდგინედ იკვლევდა, აანალიზებდა, ცხრილავდა, სხვადასხვა ენებზე დაწერილ ფოლიანტებს ფურცლავდა, ნივთიერ ძეგლებს სწავლობდა და წალმართი რომანში შექმნიდა.

კონსტანტინე გამსახურდიას რომანებში სამეცნიერო მუშაობის წესით არის გამოყენებული არა მხოლოდ წერილობითი წყაროები, არამედ ხალხური ისტორიოგრაფია, პოეზიაში თუ პროზაში გამოხატული სიბრძნე, ხალხის წესი

და რიგი. მან გამოავლინა ქართველი ხალხის, და არა მხოლოდ ქართველის, ეთნოფსიქოლოგიის ღრმა ცოდნა და მისი გამომზეურების, განსაზღვრულობის უბადლო შეძლება.

კონსტანტინე გამსახურდიას ისტორიული რომანების არა ერთი პასაჟი ბევრ ისტორიკოსსაც შეშურდებოდა, ისეთი მკაცრი სამეცნიერო მოთხოვნ-ლებების საფუძველზე დაწერილი, ღრმად გააზრებული და მხატვრულ ფორ-მაში მკითხველისათვის მიწოდებული. წყაროები? იკითხავს მკითხველი. კონსტანტინესათვის, ვითარცა მეცნიერისათვის, ცნობილია ყოველი ისტო-რიული წყარო. მაღლიანი „ქართლის ცხოვრება“ არა მარტო ისტორიულ ამბავთა მატიაწეა, არამედ ის თავისთავადი მხატვრული ქმნილებაა; კონს-ტანტინე ერთსაც წყალობს და მეორესაც. მისი ისტორიული შემოქმედება ორივეს ნაზავია. ისტორიულ წყაროს გამოწვლილვით ამოიკითხავს, მეცნი-ერულ აზრს გაითვალისწინებს და თავისას — “ჰოს” თუ „არას“ — იტყვის, ხო-ლო „ღირებულებას“ ისე ცოცხლად და მხატვრულად აამეტყველებს, რომ მკითხველი კითხვას თავს ვეღარ ანებებს.

ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია თუნდაც ერთი მაგალითის დასა-ხელება.

ყივჩალების ყოფა-ცხოვრების, მათი შეიარაღების, საოჯახო ყოფის, საზო-გადოებრივი ურთიერთობის და რელიგიის აღწერა დამყარებულია უცხო წყაროების გამოწვლილვით ცოდნაზე, სამეცნიერო აკრიბიაზე, რასაც ჩვენ ქართულ ისტორიოგრაფიაში იშვიათად თუ შევხვდებით. ანდა ომს როგორ აღწერს, და გენერალურ გეგმას ააგებს, რამდენ მოულოდნელობას გაართ-მევს თავს და კიდევ და კიდევ... ან ისეთი დიდი მხატვრული ტილო, როგორიც კონსტანტინე გამსახურდიამ დავით აღმაშენებელს შეუქმნა; ის ხომ ქართველი ხალხის სულში ჩაწვდომაა, მისი სუნთქვისა და გულის ძგერის გადმოცემაა, მსოფლიო სარბიელზე ყველასათვის დასანახად გატანილი.

ბარაქალა მის ნიქსა და კალამს. დეე, მისი რვატომეულის გამოსვლას კიდევ დიდხანს მრავალი ახალი ტომი მოყოლოდეს, მისი მკითხველების გასა-ხარებლად და სამშობლოს სადიდებლად.

1968

გიორგი გიორგობიანის ნაშრომი „წარმართული კალენდარი და ასტრალური რწმენა-წარმოდგენები ძველ საქართველოში“, რომელიც წარმოდგენილია მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, მრავალმხრივ საინტერესო მონოგრაფიაა. იგი კიდევ ერთი წინგადადგმული ნაბიჯია სამეცნიერო კვლევა-ძიების ამ რთულ დარგში. მონოგრაფია შეიცავს ახალ მასალასთან ერთად, ახალ ფრიად საყურადღებო დებულებას, დამყარებულს წყაროების გაანალიზებასა და განზოგადებებზე.

ავტორის თქმით, იგი მიზნად ისახავს თავი მოუყაროს და გაანალიზოს მისთვის ხელმისაწვდომი მონაცემები დასმული საკითხის შესახებ; მიუსადაგოს ამ მასალას არქეოლოგიური, ნუმისმატიკური, ფოლკლორული, ეთნოგრაფიული მასალები; კვლევის ასტრონომიული მეთოდების უფრო ჭმედითად გამოყენებით, ზოგიერთი თანადროულობის შესაბამისი კორექტივი შეიტანოს არსებულ შეხედულებებში.

სადისერტაციო ნაშრომი ანალოგიური ხასიათის შრომებიდან იმით გამოირჩევა, რომ მასში დასმული საკითხები განხილულია ასტრალური ასპექტის გამოყენებით. რაც მეცნიერებაში უკვე არსებული შეხედულებების შემოწმებისა და გადასინჯის საშუალებას იძლევა. გ. გიორგობიანის მიერ ნაშრომში გამოყენებული ამგვარი კომპლექსური მეთოდი შედეგიანი აღმოჩნდა.

დისერტანტი კარგად იყენებს რა ქართულ ღვთაებათა პანთეონის შესახებ არსებულ გამოკვლევებს (ივ. ჯავახიშვილის, ვ. ბარდაველიძის), საინტერესოდ განაგრძობს პროფ. დ. ცხაკაიას ჰიპოთეზას სამშაბათისა და ოთხშაბათის დღეთა მეგრულ-ქანურ-სვანური სახელების ინტერპრეტაციის შესახებ და საინტერესო აზრს გამოთქვამს ხუთშაბათის, როგორც ქალწულის დღის და ამასთან დაკავშირებით აფროდიტეს დღეთ დარქმევის შესახებ მეგრულ-ქანურ-სვანურში (ცაშხა-ჩაჩხა-ცაშ) გვ. 26. ამას ავტორი უკავშირებს ქალწულის თანავარსკვლავედს. კარგია ავტორის მიერ პარასკევის ინტერპრეტაციის კრიტიკა. დისერტანტი კარგად ასაბუთებს იმ შეხედულებათა მცდარობას, რომელთა მიხედვით თითქოს ქრისტიანობის მიღება საქართველოში 355 წელს ან 306 მომხდარა, თუმცა თვითონ სიფრთხილის გამო არ იძლევა ამ მოვლენის დათარიღებას.

საყურადღებოა ავტორის მიერ წამოყენებული დებულება და მისი დასაბუთება - პირველი თავის მესამე პარაგრაფში - რომ ქართველი ხალხის წინაპრები მზის კალენდარზე გადავიდნენ არა ძველი წელთაღრიცხვის V ან ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, როგორც ეს შეხედულება გავრცელებულია ლიტერატურაში, არამედ უფრო ადრე - შუა ბრინჯაოს ხანაში.

ქართველ ტომებს უხსოვარი დროიდან ჰქონიათ მთვარის კალენდარი და მთვარე მთავარ ღვთაებად იყო მიჩნეული. ავტორის მიხედვით, თოთხმეტდღიანი კვირის თორმეტი დღე ატარებდა ზოდიაქოს თანავარსკვლავედლის სახელებს, ხოლო ორი დანარჩენი – მზისა და მთვარის დღეები იყო. მათ ბათის მეგრული სახელი ცაშხა უკავშირდება ქალწულის ზოდიაქოს, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს მთვარის ქართული კალენდრის ზოდიაქოს წრესთან კავშირზე. ავტორის აზრით, ეს იმას ამტკიცებს, რომ მთვარის კალენდარში ნაცვლად შეიღდღანი კავშირისა, მიღებული იყო თოთხმეტდღიანი კვირა, რაც გაცილებით აადვილებდა დროის კონტროლს. მთვარის ოთხი ფაზის ნაცვლად საკმარისი იყო ორი ფაზის – სრული და ახალი მთვარის დადგენა. შემდეგში მთვარის წელი ქართველ ტომებში მზის კალენდარმა შეცვალა, რაც ენეოლითის ხანაში უნდა მომხდარიყო.

ამ დროისათვის ქართველ ტომებში მიწათმოქმედება საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა, რაზედაც მიგვანიშნებს უძველესი ქართული მითოლოგიური თქმულება „ამირანიანი“, რომელიც მატრიარქატის პატრიარქატზე გადასვლის ხანაში (არა უგვიანეს III ათასწლეულის პირველი ნახევრისა) უნდა შექმნილიყო.

„ამირანიანიში“ გამოსახულია მზის გზა ზოდიაქოს თანავარსკვლავედებში, რაც მიუთითებს, ამ დროს ქართველ ტომებში მზის კალენდრის არსებობაზე.

ამავე ტრადიციას უნდა ასახავდეს ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი (ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლო) ყუამილიანი ცული, რომლის ერთ ბოლოზე მზეა, ხოლო მეორე ბოლოზე ვერძის თავია გამოსახული.

მზის წელიწადი ორი ფორმით იყო ცნობილი.

უძველეს ხანაში წლის ყველა თვე 30 დღეს შეიცავდა, წლის ბოლოს კი ემატებოდა 5 ან 6 დღე.

შემდეგში, ქრისტიანობის გავრცელების წინაპერიოდში ჩატარდა კალენდრის რეფორმა, რის შემდეგადაც გაზაფხულის დღისა და ღამის ტოლობის წერტილიდან, შემოდგომის დღისა და ღამის ტოლობის წერტილებამდე თვეები 31 დღეს შეიცავდა, დანარჩენი კი 30 დღეს – გარდა უკანასკნელი თვისა, რომელიც არეგულირებდა კალენდრის უძრაობას, ყოველი თვის დასაწყისი ემთხვეოდა მზის შესვლას შესაბამის თანავარსკვლავედში.

ავტორი იხილავს აგრეთვე ძველ ქართულ კოსმოგონიურ შეხედულებებს და განსაკუთრებით აანალიზებს ამირანის თქმულებას.

ავტორი აღნიშნავს, რომ მარის მიხედვით, ამირანი – ნაწარმოების მთავარი გმირი – მზეა, მზის განსახიერება, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ თქმულება კოსმოგონიური ხასიათისაა, რომ სოციალური მომენტები თქმულებაში შემდეგაა ჩართული და პერსონიფიცირებული ციური მნათობები დადებითი გმირის სახეს ღებულობენ.

მთავარი ღვთაების – დალის (ამირანის დედის) ანდერძით, ამირანმა ზრდა კუროს ფაშვში დაასრულა, რაც ამირანს ხართან აკავშირებს.

როგორც ცნობილია, კურო ზოდიაქოს თანავარსკვლავედის განსახიერებაა, რომელშიც გაზაფხულის დღედამტოლობის წერტილად მოდიოდა ოთხიათას ოთხასი (4400) წლიდან ორიათას ორას (2200) წლამდე. იმაზე მიუთითებს, რომ „ამირანიანი“ III ათასწლეულში უნდა ყოფილიყო შექმნილი.

არქეოლოგიური მასალაც ადასტურებს, რომ მატრიარქატიდან პატრიარქატზე გადასვლა ქართველ ტომებში III ათასწლეულს თანხვედება.

„ამირანიანის“ ზოგი რელიც მიუთითებს თქმულების სპილენძის ხანაში შექმნის შესახებ. თქმულების ძირითადი კონტურები მიგვანიშნებენ შზის (ამირანის) გზაზე ზოდიაქოს თანავარსკვლავედებს შორის.

ამ მოსაზრების დამადასტურებლად ავტორს მიაჩნია ამირანის შესვლა შზის სახლში (ლომის ზოდიაქო) და მისი ომი შავ ვეშაპთან, რომელმაც ამირანი ჩაყლაპა.

ხალხური რწმენით, ამირანმა იმგვარივე გზით დააღწია თავი ვეშაპს, როგორითაც მზე გამოდის დაბნელების შემდეგ, რაც მანიშნებელია, რომ „ამირანიანი“ კოსმოგონიური ხასიათის მითოლოგიური თქმულებაა.

აქ მოტანილი ავტორისეული დებულებები ყველა ერთნაირი ღირებულებისა არ არის. ზოგ მათგანს აქვს სუსტი მხარეები, რომელთაგან ზოგიერთს შეეეხებით.

წინასწარ შეიძლება ითქვას შემდეგი: ოპონენტი არ არის იმ აზრის წინააღმდეგი, რომ ზოგიერთი მოვლენები, ადრე მიჩნეული გვიან ხანაში წარმოშობილად, გადატანილ იქნეს ისტორიის სიღრმეში, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ თანამედროვე მეცნიერების ახალ აღმოჩენებს. ცნობილია, რომ ნეოლითის რეკოლუციას წინ უსწრებდა მეზოლითის მდიდარი სულიერი კულტურა (ოტტობადერი, ლევი შტროსი და სხვ.). ამიტომ შეიძლება არ გავიყვიროთ, რომ კალენდრის ან ამირანის ეპოსის წარმოშობა ენეოლითის ხანას დაეუკავშიროთ, ოღონდ ამ დებულებებს მყარი საფუძველი სჭირდება.

დისერტანტის აზრით, გველეშაპი, რომელიც ამირანს — მზეს ყლაპავს, მაგნე ძალაა. როგორც ვიცით, გველეშაპები, იგივე ვეშაპები ბოროტ ძალად იქცნენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ახალი რელიგია შემოვიდა და ძველი ღმერთები მაგნე ძალებად იქცნენ. ამიტომაც ვეშაპი ღვთაებების ქანდაკებები მიწაზე არიან დანარცხებული, მაშინ როდესაც ისინი ადრე ზეადმართული იდგნენ ტბების, წყაროების სათავეებთან.

ამასთან, ისიც ცნობილია, რომ ვეშაპთა ქანდაკებები თარიღდება ძველი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის დასაწყისით. ამ გარღვევას დროში ახსნა უნდა (ძვ. წ. 3000- ძვ. წ. 1000 წლები). გამოდგება თუ არა საბუთად ამირანის ეპოსის დასათარიღებლად ის, რომ ამირანის ქანდაკება სპილენძისაა, ან ოქროსი და სპილენძისა; ხოლო ფაშვი, რომელშიც აღიზარდა ამირანი, ხარისა ან ირმისაა.

შეიძლება თუ არა გოგონას გურული სახელი – ცა დავუკავშიროთ ცას და ამის მეშვეობით ამირანის, იგივე მზის სვლა ქალწულის ზოდიაქოში, ვინაა რაუდოთ. გურული ცა ხომ შემოკლებაა სიტყვისა ციცა, რაც აღნიშნავს ფისოს, კატას.

ჩვენი აზრით, ამირანის ეპოსის წარმოშობის საკითხის გასარკვევად დისერტანტს უნდა მოეხსნა ამირანის, როგორც გაღმერთებული მიჯაჭვული გმირის შესახებ არსებული შეხედულებები და ამის შემდეგ გადასულიყო თავისი კონცეფციის დასაბუთებაზე (შდრ. Axel Olrik Ragnarök, 1922).

დისერტანტს გამოუყენებელი დარჩა რიგი ეთნოგრაფიული შრომები: A. Olrik-ის, თ. სახოკიასი, შ. მაკალათიასი და სხვ.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მიუხედავად ჩვენი დაეკვებისა, ამირანის ეპოსის ასტრალური ასპექტით განხილვა შევა ჩვენს საისტორიო მეცნიერებაში როგორც პირველი და, რომელსაც არ შეიძლება არ მოჰყვეს თავისი დადებითი შედეგი.

დისერტანტი იცნობს როგორც პირველწყაროებს, ასევე სპეციალურ ლიტერატურას, კარგად ფლობს სამეცნიერო-კვლევით მეთოდებს, ფართო თვალსაწიერით იხილავს საკვლევ ობიექტებს, ფრთხილობს კატეგორიული დასკვნების გამოტანაში. ნაშრომის აღნაგობა რაიმე განსაკუთრებულ შენიშვნებს არ იწვევს, გარდა იმისა, რომ მეოთხე თავი შეიძლებოდა დამატების სახით დართოდა დისერტაციას. ნაშრომში თხრობა თანამიმდევრულია, ლოგიკური დასკვნები კარგადაა შეწყობილი, იყითება ინტერესით.

1973

„თანამედროვე საზოგადოების წინაშე დიდი პრობლემაა ამარტოვების პრობლემა ბუნების დაცვა, მოვლა-პატრონობა, ბუნების ნირმეცვლილი ელემენტების აღდგენა, მისი რესურსების გამოყენება, რომ მისი განვითარება არ შეფერხდეს“.

ამ სიტყვებით იწყება ახლახან გამოსული პატარა წიგნი „მომავლისაკენა გავხედოთ“, რომლის ავტორია საქართველოს მცენარეულობის დიდი მოამაგე და მესაიდუმლე, აკადემიკოსი **ნეო კეცხოველი**. წიგნი დაწერილია დიდი სიყვარულით და გულისტკივილით, საქმიანად, ბუნების გადარჩენის მიზნით. მასში განხილულია არა მარტო საქართველოს მიწა-წყლის მდგომარეობა, არამედ მსოფლიოს სხვა ქვეყნებისაც. მსგელობაა მცენარეულობაზე, ცხოველებზეც, მიწის და წყლის მოვლაზეც, ჰაერის სისუფთავეზე, ტყეებზე. გამოყენებულია როგორც ძველი ლიტერატურა (ვახტანგ მეექვსეს ნაწერები), ისე თანამედროვე (საბჭოთა და უცხოური). ეს ანალიტიკური ხასიათის წიგნი დიდი ცოდნითა და კეთილშობილი წადილით არის დაწერილი.

წიგნში ბევრი საინტერესო ცნობაა მოყვანილი. მაგალითად, რომ თითოეული მცხოვრები დღე-ღამეში 50-80 ლიტრ წყალს ხარჯავს, ხოლო თუ სახლში აბაზანა და ცხელი წყალი აქვს - 150-200 ლიტრს. თითო საპაერო ლაინერის ფრენა ათი საათის განმავლობაში შთანთქავს 35 ტონა ჟანგბადს; ხოლო ერთი ჰექტარი ტყე გამოაყოფს წელიწადში 10-15 ტონა ჟანგბადს (მთელ მსოფლიოში კი 3 მილიარდი ჰექტარი ტყეა და 3,5 მილიარდი ჰექტარი სახნავ-სათესი). გამოირკვა, რომ ამერიკაში, ჩინეთში აგებული უზარმაზარი წყალსატევები მალე კარგავენ მოცულობას ან ძალიან გვიან ივსებიან (50 წელიწადში) და ექვის ქვეშ დაისვა მათი სარგებლიანობა.

ავტორი კარგად შენიშნავს, რომ შეუძლებელია ბუნების ექსპლოატაცია ისევე გაგრძელდეს, როგორც აქამდე ხდებოდა. საჭიროა მთელ მსოფლიოში გეგმაშეწონილი მუშაობა.

წიგნი იწყება მსგელობით წყლის რესურსებისათვის ზრუნვაზე. ნათლად არის ნაჩვენები, თუ რა სიფრთხილეა საჭირო მადარობების და გვირაბების გამოთხრისას. ასევე, არხების გაჭრისას, თორემ წყლის მარაგი მცირდება (მაგალითად, სევანის ტბის), მდინარეების გადაღობვა ამცირებს თევზეულს (თართს, ორაგულს). გადამუშავებული და გაუწმენდავი წყლის მდინარეში ჩაშვება სპობს თევზეულს (მაგალითად, საფრანგეთში, მდინარე სენაში პარიზის ქვემოთ). კარგად არის ნათქვამი, რომ ტყე, მდელო, ქაობიცი კი ინახავს წყლის მარაგს; ხოლო საბერძნეთში, იტალიაში (ნეაპოლთან), ზოგან პოლონეთშიც ლიტრი წყალი ღვინოზე მეტად ფასობს.

კარგად არის მოთხრობილი, თუ როგორ გააძნელა სუნთქვა ინგლისში ქარხნების და ავტომანქანების მიერ ჰაერის მოწაშვლამ. უკანასკნელი 50-60 წლის განმავლობაში ნახშირორქანგის რაოდენობა ჰაერში გაიზარდა 10-

15 პროცენტით, თანდათან ემატება კლიმატს გათბობა (უკან იხევენ კავკასიონის ყინვარები). ამ დროს იზრდება მცენარეულობის, ტყეების მნიშვნელოვნობა, რომლებიც ქანგბადით ამდიდრებენ ჰაერს, ინახავენ წყლის რეზერვუარს, ასუსტებენ ქარს, მოქმედებენ ადამიანის ფსიქიკაზე – ახალისებენ, აგულადებენ, აჯანმრთელებენ ადამიანს. კერძოდ, საქართველოში მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს ქალის ტყეების მოვლას – თეთრი ვერხვის, ტირიფის, იფნის გავრცელებას. აქ ავტორს მოჰყავს საქართველოს ტყეების საინტერესო დაყოფა საფეხურებად და, შეიძლება ითქვას, „წამლებს“ გვირჩევს მათ გადასარჩენად.

გულმოდგინედ არის ჩამოთვლილი და დახასიათებული საქართველოს მცენარეულობა, რომელსაც ცხოვრებაში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს (კაკალი, შვინდი, წაბლი, ბერყენები – ფედოროვის, კეცხოველის, სახოკიას – ნუში, ძელჭვა, ქართული თელა, ქართული და ქართლური ზამბახი და სხვები).

მითითებულია მიწის გამწირების მიზეზები (ეროზია, გადახვნა) და ნაჩვენებია მისი აცილების გზები (ქარსაფარი ტყის ზოლები). კარგად არის შენიშნული, რომ ზოგიერთმა უცხო მცენარემ (ლაკარტია, წყლის სუმბული) ზიანი მოუტანა მეურნეობას; რომ უცხო მცენარეების შემოტანა დაკვირვებით უნდა მოხდეს. ავტორი მახვილი ენით შენიშნავს, რომ „დაუპატიჟებელი სტუმარი ხშირად ბუნებისთვისაც უბედურებაა და ხალხისთვისაც“.

გულისტკივილით შენიშნავს ავტორი, რომ უთავბოლო ნადირობის გამო საქართველოში გადაშენდა ისეთი ცხოველები, როგორცაა დომბა, ჭეირანი (ისევე, როგორც ამერიკაში მოისპო ბიზონი). იგი შენიშნავს, რომ ბუნებაში არის ჰარმონია, წონასწორობა, მეტად ზუსტი ურთიერთობა და იგი რომ არ დაირღვეს, საჭიროა ნადირობაში დიდი წინდახედულობა და რეგლამენტირება, თორემ როდესაც ამერიკაში მგლები მოსპეს, კურდღლები ისე გამრავლდნენ, რომ ნათესები გადალრდნეს; აფრიკის ერთ-ერთ მდინარეში, როცა ბეჭემოტი მოუსპიათ, თევზის საკვებიც მოსპობილა და თევზიც გამწყდარა; ჩინეთში ბელურები დაუხოციათ (ხორბალი არ შექამონო), მაგრამ მატლი გამრავლებულა და უფრო მეტად განადგურებულა მარცვლეული.

ეს ნაშრომი საინტერესოა სპეციალისტებისთვისაც, სოფლის მეურნეობის მუშაკისთვისაც და რიგითი მოქალაქისთვისაც.

Издательство политической литературы в Москве выпустило в 1974 г. справочник «Население СССР» под редакцией проф. А. Я. Боярского. Справочник издан большим тиражом 150000 и рассчитан на широкий круг читателей. Популярное справочное издание составлено на основе данных Всесоюзной переписи населения 1970 г. Известно, какое огромное политическое и народнохозяйственное значение имеют Всесоюзные переписи населения. Ещё в грозные дни гражданской войны по указанию В. И. Ленина была проведена первая перепись Советского государства.

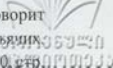
В настоящем справочнике языком сухих, но неотразимых цифр показаны огромные сдвиги и изменения в различных отраслях народного хозяйства нашей страны, социальном составе населения, источников материального благосостояния и т. п.

Однако досадно, что наряду со столь ценным материалом в этом же справочнике имеются грубые ошибки и неувязки, которые, к сожалению, являются повторением и усугублением ранее допущенных погрешностей в оценке этносоциальных процессов. Подразумеваем материалы и суждения, относящиеся к Грузинской ССР.

Напр., на 99 стр. справочника «Население СССР» авторы пишут, что «в Грузинской ССР идёт процесс слияния мегрелов, сванов и аджарцев в единую грузинскую нацию».

Ещё в 1961 году, в книге П. Г. Подъячих «Население СССР» выпущенной в том же издательстве, говорилось, что «На территории Грузинской ССР в 1926 г. проживало 71, 4 тыс. аджарцев, 243 тыс. мингрелов и 13 тыс. сванов. При переписи 1959 года учтено только 546 аджарцев, 11 мингрелов и 9 сванов. Все остальные лица в месте проживания в прошлом аджарцев, мегрелов и сванов назвали себя грузинами. Это говорит о том, что за время, прошедшее после переписи 1926 г., произошла консолидация этих народов с грузинами» (стр. 112), тем самым П. Г. Подъячих процесс консолидации к 1959 году считал завершённым.

К сожалению, подобные суждения повторяются и в учебной литературе. Источником этого заблуждения послужил ошибочный анализ материалов Всесоюзной переписи населения 1926 года. В этой переписи в перечне о национальной принадлежности написано «Грузины, в том числе аджарцы, мегрелы, сваны». Из вышеотмеченного явствует, что упомянутые названия приводились не как этнонимы самостоятельных народов, а лишь как названия входящих в грузинский народ его территориальных групп. Аджарцы, сваны и мегрелы не считали, не могли считать и не считают себя самостоятельными народами. Наоборот, они вполне сознательно считают себя исконными

грузинами не только с 1926 года, но и издревле, о чем красноречиво говорит этническая история грузинского народа (см. Рецензию на книгу П. Г. Подъяничина «Население СССР», М. 1961, сб. Вопросы этнографии Грузии, Тб., 1970, стр. 117-121). Притом, ведь известно, что народы, создавая общий язык и общую культуру, на протяжении веков сохраняют в этой или иной мере локальные особенности, местные наречия или даже языки (патуа), которые, однако, не снимают существования общенародной культуры, общенародного языка и не мешают общности и единству (см. Н. А. Бердзенишвили, И. А. Джавахишвили, С. Н. Джанашиа. История Грузии, часть 1, Тб., 1964, стр., 6-8).

Известно также, что в царское время представители гражданской и духовной власти (Кавказский учебный округ, святейший синод) домогались разобщить грузинский народ и с этой целью различные грузинские территориальные группы, говорящие на грузинских диалектах и патуа, выделяли в особые народы (см. Н. Восторгов, Церковная школа в Закавказье, Народное образование, 1908 г., март, стр. 307-337, Орган православной церкви. Издание училищного Совета при святейшем синоде). Этим поползновениям царской власти оказали решительный отпор мегрелы и сваны, как и весь грузинский народ в целом. Народ вынес суровый приговор и пригвоздил к позорному столбу агентов царского правительства, старавшихся проводить в жизнь эту политику. Эта борьба нашла свое отображение в грузинской периодической печати и фольклоре.

Непростительна и другая ошибка авторов рецензируемого справочника, где сказано: «На грузинском языке говорят также аджарцы и грузинские евреи» (стр. 81). Следовательно, авторы, заблуждаясь, без всякого основания считают аджарцев народом иной, отличной от грузин, этнической группы, у которых мог бы быть другой (не грузинский) родной язык. Они, аджарцы, имеют грузинский язык испокон веков и сохранили его в течение почти 300 лет, находясь под тяжелым гнетом султанской Турции, поэтому ставить на одну плоскость аджарцев и грузинских евреев глубоко ошибочно.

Названия аджарцы, мегрелы, сваны, так же, как и картлийцы, кахетинцы, имеретинцы, гурийцы и др., употребляются в обозначении жителей отдельных территориальных групп Грузии, так же как в России – рязанцы (т.е. жители Рязанской области), вятичи и т. п., или же зангезурцы и зоки в Армении и т. п.

Итак, следует заключить, что нет никаких оснований и глубоко ошибочно считать, якобы процесс консолидации мегрелов, аджарцев и сванов в грузинскую нацию имел место в период с 1926 по 1959 гт. Тем более непростительно думать, что этот процесс продолжается и в наши дни. Подобные грубые ошибки не должны повторяться.

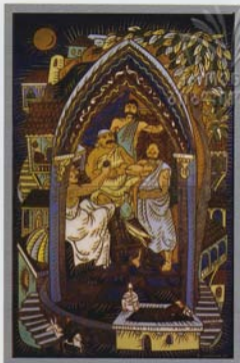
Автор названной книги Ш.Д.Инал-ипа известен рядом монографий и отдельных статей, в числе которых книга «Абхазы», вышедшая вторым изданием в 1975 году.

Последняя его монография по своей структуре представлена предисловием, введением, семью главами и заключением.

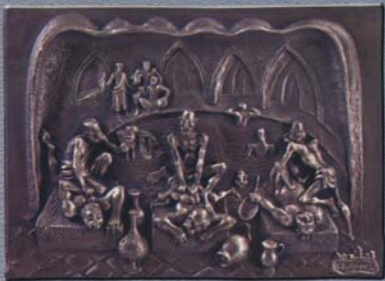
Автор ставит себе целью определить «в чем заключается конкретность исторического развития абхазов как особой этнической единицы, т.е. своеобразие той географической, исторической и этнокультурной среды, в которой происходил процесс формирования абхазских племен и абхазской народности» (стр. 5). Вместе с тем автор, учитывая всю сложность поставленной задачи, указывает, что «разработка этногенетических проблем требует, как известно, широкой источниковедческой базы, и автор стремился привлечь к исследованию все доступные фактические данные, почерпнутые из критически используемой специальной литературы и других источников, но в целом все же в основу публикации положены выявленные им самим материалы современной и исторической этнографии абхазов» (стр.6).

Следует указать, что многолетние камеральные и полевые исследования по истории, археологии, этнографии, лингвистике, этноботанике и др. установили в I тысячелетии до н.э. в Западной Грузии (Колхида) существование древней культуры: государственность, поселения городского типа, как по побережью, так и внутри страны, денежное обращение с монетами местной чеканки, широкая торговая сеть с ближними и дальними странами (Ассирия, Урарту, Финикия, Греция, Северное Причерноморье), широкое развитие получила местная металлургия и ремесленное производство, ткачество (Колхидские льняные ткани), производство гишера, мастерские художественных изделий, объединение ремесленников валлоазийского типа – еранос, гончарство с производством больших глиняных кувшинов, мотыжное и плужное земледелие, животноводство с поливными сенокосами, колесный транспорт, жилища типа латернадах (колхский дом Витрувия), храмовые дворцовые сооружения, пантеон божеств, сложный похоронный обряд, эндемичные и инициальные хлебные злаки (маха, зандури), имеретинская лоза, колхидская овца, длиннохоботная пчела, графическое искусство, четырехголосные народные песни.

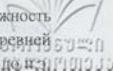
Эти и другие черты древней колхской (западногрузинской) культуры отражены как в древнейших греческих легендах и преданиях и в местном фольклоре (в мифе об аргонавтах, в сказаниях об Амиране-Абрскиле, Сиракузице, богатырях-девах), так и конкретно выражены в этнографических, археологических, лингвистических и других материалах (см. Г.Читая, О некоторых чертах древнеколхской культуры, Москва, 1964).

თბილისური აბანი
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

თბილისური აბანო
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

Исследования Г.Меликишвили показали, что «грузинская принадлежность колхов вряд ли подлежит сомнению» (Г.Меликишвили, «К истории древней Грузии»). И.Дьяконов также указывает: «в конце II – начале I тысячелетия до н.э. западногрузинский этнос можно вполне определенно связать с колхидской археологической культурой, занимавшей ареал от западно-центральной Грузии до Котиоры (сов. Орду) в Понте» (И.Дьяконов, Предыстория армянского народа, Ереван, стр. 120, 1965). Но на обитание грузинских племен на этой территории в предыдущие эпохи ясно указывают как преемственность археологических культур, так и этнографические данные. Это положение оспаривает Ш.Д.Инал-ипа в своей монографии и силится доказать, что абхазские племена автохтонны, а грузинские племена – пришлые элементы.

Как было указано Ш.Инал-ипа в основу публикации положены выявленные им самим материалы современной и исторической этнографии абхазов (стр.6).

Но, привлекая исторический материал, автор упускает из виду категории единичного, отличного и всеобщего, без учета которых приводимые этнографические материалы теряют свою ценность. Точно также Ш.Д.Инал-ипа не считается с тем, что данное этнографическое явление спонтанно или общего происхождения. Без учета этих требований этнографические явления для решения этногенетических вопросов не действительны.

Приведем несколько примеров из монографии.

В связи с вопросом о вторичном захоронении автор привлекает обряд «вылавливания душ», считая, что этот архаический обряд является уникальным у абхазов (стр.89). Между тем этот обряд не является спонтанным абхазским, поскольку куда более в сложном виде существовал у сванов, а также у мегрелов. Сохранился он и у восточных грузин, у хевсуров. Удивительно, что этот обряд в трансформированном виде дожил до наших дней.

Точно так же не является специфично абхазским существование «специального священника» и для похоронного культа (стр.90), так как хорошо известен институт «сулихуцеси», выполнявшего обряды, связанные с покойником у грузин-горцев (хевсур).

Нужно отметить и то, что данные вторичного захоронения свидетельствуются и в Восточной Грузии (см. გ. ნიორაძე, მიცვალებულის ჰაერზე დამარხვა, ენციკის მონაშე, ტ. V-VI, თბ., 1940, გვ. 57). Ведь хорошо известно, что надземное захоронение покойников относится к той эпохе, когда верили, что душа остается вместе с усопшим и что «убивать» душу путем похорон в земле, сжиганием или бросанием в воду считалось святотатством. Кроме того, следует иметь в виду, что надземные захоронения засвидетельствованы как у грузин Восточной Грузии, так и у ингушей и осетин. Обнаруженный в абхазских дольменах инвентарь находит полную аналогию в раскопанных материалах центральной Колхиды (ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. I, თბ., 1970).

На сегодня по данным последних исследований устанавливается, что дольмены сооружались больше для поддержания престижа живых вождей, чем для покойников (Flemming).

То же можно сказать о восстанавливаемом лингвистическими методами божестве Уашхо. В данном случае точно так же, как это имело место в вышеуказанных случаях, привлекаемый этнографический материал для подтверждения предположения автора явно не специфичен для абхазов.

.....
Точно также не понятно, почему Инал-ипа Илорское святилище считает абхазским.

Хорошо известно, что старостами (мехагуле, მხაგულე) святилища испокон веков всегда были представители мегрельских фамилий (Маркалия, Малашия). Так это до последних дней. Сами абхазы это святилище не считают своим коренным святилищем. Примечательно и то, что фамилии от этого святилища распространены по всей Мегрелии, тогда как их нет на абхазской территории. Связанный с этим святилищем обряд привода быка св. Георгием распространен во многих регионах Грузии, причем в некоторых из них имеется и такой вариант обряда, когда вместо быка божество приводило оленя (Имеретия, Месхетия). Сами абхазы местопребыванием своих коренных святилищ указывают горные районы или Северный Кавказ. Чрезвычайно показательно и то, что тексты заклинаний абхазы произносят на грузинском языке.

Н.Я.Март на своих лекциях в Петербургском университете указывал на то, что абхазский язык - весьма сложный конгломерат различных языковых пластов. Образно выражаясь, он объяснял, что это - мучная смесь ячменя, пшеницы, кукурузы, бобов и других нам неизвестных злаков. Выявление отдельных элементов весьма сложно. Поэтому попытка решать лингвистические вопросы абхазского языка с легкой руки просто оборачивается во вред исследованию.

Точно так же, как мы видели выше в связи с использованием этнографических данных, Ш.Д.Инал-ипа подходит к лингвистическим материалам не дифференцированно, не выделяя чисто абхазские от адыгейских, а привлекая их суммарно.

Инал-ипа с легкой руки решает, что в этногенезе абхазов участвовали корийцы, поскольку Пицуида отражает догреческую корийскую топонимику. Если даже считать правильной подобную этимологию, разве на основе единичного случая вправе мы выводить подобного рода заключения. Но с другой стороны, ведь существует этимология Пицунды, научно обоснованная, на основе данных картвельских языков, и пока это объяснение не опровергнуто, цепляться за «новое» ничем не оправдано (стр. 429).

Другой случай. Автор пространно останавливается на абхазском слове «пс» - вода, находя его во многих языках, и на этом основании делает широкие

обобщения о распространении абхазских племен на больших территориях с давних времен. Между тем слово «пс» по своему происхождению звукоподражательное. В картвельских, как и во многих других языках (русский, французский) оно означает *psa, fseli* - жидкость, так что считать его принадлежностью какого-нибудь одного языка ошибочно.

Точно так же нам кажется скороспелым считать *fxe/kxe* и абхазское *fxa* по происхождению абхазским. Ведь это слово означает как в абхазском, так и в мегрельском «дочь» (см. И . К и п ш и д з е , Грамматика мегрельского (иверского) языка, Петербург, 1914, а этимологию – у Н . М а р р а , Яфетическое происхождение абхазских терминов родства, и А р н о л ь д а Ч и к о б а в а , Древнейшая структура именных основ в картвельских языках, Тбилиси, 1942).

Мы показали несостоятельность этнографических материалов для решения вопросов об автохтонности абхазов и апшилов на территории современной Абхазии. Ведь хорошо известно, что абхазы и апшилы выходят на историческую арену Черноморского побережья в I в. н.э. Появление этих племен на данной территории связано, как это убедительно показал Г . М е л и к и ш в и л и , с процессом массового проникновения стоящих на ступени военной демократии племен в прибрежные районы Колхиды, натиском северокавказских племен, захвативших политическую гегемонию¹. Здесь же следует отметить, что наименование апшил-ов фиксировано также в форме апс-ар-и, что указывает на картвельскую этнографическую среду в районе апшильских племен. Помимо этого, нужно указать на то, что по данным литературных источников, лазский этнос отмечен в ущелье реки Шехе, далеко за Гаграми на западе (*ქალაქი ააზიკუ* Аноним, § 18).

Ш.Д.Инал-ипа, полемизируя с данным положением Г.А.Меликишвили, спрашивает, если эти племена были варвары, почему победил язык этих же столь немногочисленных и более отсталых горцев. Конечно нет, ибо картвельские языки остались со своими диалектами. Примерно такую картину мы имеем в современной Абхазии, где бок о бок сосуществуют наряду с абхазским и мегрельский, грузинский, сванский.

Здесь же можно указать и на то, что И.А.Джавахишвили считал абхазов пришельцами с севера².

Наконец, в антропологическом отношении абхазы сходны с гурийцами, мегрелами, аджарцами и имеретинцами, но отличны не только от адыгов, но от своих непосредственных сородичей-абазин (стр.429). Этот разрыв объясняется тем обстоятельством, что они, находясь в окружении картвельских племен, адаптировались с ними, потеряв сходные черты с адыгскими племенами.

¹ Г. Меликишвили, Очерки по истории, т. 1, Тб., 1970, стр. 5-39, 366.

² И. Джавахишвили, Введение в историю грузинского народа, 1, 1950, стр.128.

Как правило, автор пользуется источниками и литературой из вторых рук: Ф.Петри по И.Мещанинову, Кислинг по Г.Меликишвили, П.Ингороква по З.Анчабадзе, Армянская география А.Н.Ширакаци по переводу К.Патканова.

Вот что получается из этого. По переводу К.Патканова получается, что «живут народы: гарши, кути и сваны». В критическом издании армянского текста читается – вместо гарши զաշխ (гашк), вместо кути կուրթկ (куртк). Далее, вместо «И далее до реки Дракона, текущей из Агван» в критическом издании читается: Տիգր ընկնո՞ւն որս Բաշխի՞ն, Աշխու աշխարհիս:». Как видим, в критическом издании исправлены грубые ошибки Паткановского перевода: гарши – гашк, кути – куртк, река Дракон (Ингур) течет не из Агван, а из Алании (см. С . Е р е м я н , Армения по «Ашхарацуйц»-у, Ереван, 1969, стр. 101). В этом же тексте на той же странице бок о бок стоят наименования племен Աշխարհ, Աշխարհի և Արիւտիք. т.е. «авазы», апшилы и апхазы.

По недоразумению Ш.Д.Инал-ипа историческое сочинение «История и восхваление венценосцев» считает агиографическим произведением (стр. 214), а Леонтия Мровели – автором XIII века. Ученый-историк П.Ингороква – литератор и он же оказывается «фальсифицирующим анализы» (стр. 394).

1977

Нана Хазарадзе – автор ряда научных трудов по востоковедению и кавказоведению, получивших признание специалистов как у нас в стране, так и за рубежом.

Новая монография Н.Хазарадзе «Этнополитические проблемы древней истории Грузии (мосхи)», выпущенная в свет издательством «Мецниереба» АН Грузии, завершает многолетние исследования. Она сразу же обратила на себя внимание широкого круга ученых. И это вполне понятно: монография посвящена вопросу, который давно вызывает оживленный интерес специалистов истории древнейшего грузинского племени мосхов-месхов, одного из важнейших компонентов грузинского народа.

Было время, когда проблема этногенеза мосхов-месхов решалась лишь на основе данных Библии (Книга бытия), скудных и расплывчатых сообщений классических авторов и сведений историка I века Иосифа Флавия («Иудейская война»). С тех пор источники информации расширились. Открытия, имевшие место на территории Передней Азии и Закавказья, дали возможность использовать разного вида источники – письменные и вещественные документы.

В монографии Н.Хазарадзе существенно и ново то, что в ней исследование истории мосхов-месхов впервые обосновано с привлечением широкого и разнообразного материала.

Все основные положения автора основываются на результатах комплексного изучения самых разных исторических источников.

Она собрала и сделала предметом специального исследования ассирийские, урартские, лувийско-иероглифические (то же - хеттско-иероглифические), древнееврейские, древнеперсидские, древнегреческие, римские, армянские и грузинские исторические тексты. Наряду с ранее известными письменными источниками, большинству которых, кстати, дано новое толкование, в монографии впервые использованы обнаруженные в последнее время в Анатолии эпиграфические памятники. Особо следует отметить данные лувийско-иероглифических надписей, которые вообще впервые вводятся в научный оборот в связи с проблемой мосхов-месхов. Выводы, сделанные автором на основе этих изысканий, вносят существенные коррективы в историю изучения мосхов-месхов, что, в свою очередь, открывает новые перспективы в деле исследования проблемы этногенеза кавказских и малоазийских племен.

В монографии Н.Хазарадзе широко использован и проанализирован выявленный на территории Передней Азии и Юго-Западной Грузии новый археологический материал, так же, как и богатые этнопонимические и языковые данные этих регионов. Тем самым автор существенно расширяет

источниковедческую базу для последующих изысканий в области древней истории Кавказа и Передней Азии.

Следует подчеркнуть, что для работы Н.Хазарадзе характерен не только критический подход к засвидетельствованным в письменных источниках данным, но и предельно исчерпывающее использование каждого факта, даже самой, казалось бы, незначительной детали, нюансу, что придает выдвинутым ею положениям не только убедительность, но и свежесть, яркость, своеобразие.

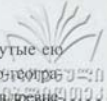
В монографии отчетливо прослеживаются два основных направления: изучение вопросов исторической географии Южного Кавказа и Передней Азии и этногенеза обитавших в этих регионах племен.

Естественно, что узловым вопросом рассматриваемой монографии стала проблема взаимосвязи мосхов-месхов, упомянутых в греко-римских письменных источниках, и мушков из древневосточных (ассирийских, урартских клинописных, лувийско-иероглифических, древнееврейских) эпиграфических памятников. Не вскрыв характера этой связи, невозможно не только изучить политическую историю картвельского племени мосхов-месхов, но и понять его этнокультурную природу. Н.Хазарадзе отлично справилась с этой задачей. Она сумела выстроить цельную, стройную и весьма убедительную концепцию об идентичности мосхов-месхов и мушков.

Проблема этнической принадлежности мосхов-месхов, мушков тесно связана, как известно, с проблемами этногенеза и других древнеанатолийских племен. Все эти вопросы в монографии Н.Хазарадзе стали предметом целенаправленного специального изучения.

В монографии прослеживается этническая история месхов, начиная с XII в. до н.э. по I в. н.э.

Н.Хазарадзе выдвинула весьма важный вывод о том, что место расселения мосхов в VI - V вв. до н.э. следует искать в районах современных Токата, Карахисара и Гюмюшхано (северо-восточная окраина Малой Азии). Такая локализация территории обитания мосхов-месхов существенно уточняет высказанные в научной литературе в связи с этим вопросом соображения. На основе анализа сочинения древнегреческого географа Страбона (I в. до н.э. - I в. н.э.), в котором упоминаются «Мосхийские горы», «Страна мосхов», «Святылище Левкофеи», «Оракул Фрикса», и сопоставления Страбона с другими древнегреческими авторами. Н.Хазарадзе приходит к интересным заключениям о локализации этих географических единиц и мифологических памятников. По ее мнению, названием «Мосхийские горы» Страбон обозначает две разные горные системы, одна из которых находилась на северной границе «Страны мосхов» (западные отроги Малого Кавказа), вторая - на южной (водораздельные хребты бассейнов рек Чорохи и Куры, Чорохи и Евфрата, Евфрата и Аракса), из чего следует, что страбонову «Страну мосхов» правильнее всего отождествлять с исторической Месхети, охватывавшей всю Юго-Западную Грузию.

Безусловным успехом Н.Хазарадзе следует считать выдвинутые ею положения, касающиеся чрезвычайно сложных и спорных историко-географических и хронологических вопросов «Страны мушков», упомянутой в древневосточных источниках, и соседних с ней политических единиц. Автор убедительно показывает, что территория расселения мушков органически связана с тем регионом, где, согласно древнегреческой традиции, жили племена картвельского происхождения, в частности, мосхи-месхи.

Монография Н.В.Хазарадзе «Этнополитические проблемы древней истории Грузии (мосхи)» – безусловно ценное приобретение советской исторической науки, она является новым этапом в научном изучении актуальных проблем истории Кавказа и Древнего Востока.

1985

ლ. ბოჭორიშვილი ქართველ ეთნოგრაფ ქალთა იმ თაობის წარმომადგენელია, რომელთაც თავის თავზე აიღეს ვალდებულება, გაიტანონ პირველი ხნული ქართული ეთნოგრაფიის ყამირზე. ამიტომ ის მთელ თავის ენერჯიას ახმარს არა მარტო მეცნიერების განვითარებას, არამედ მისი ავტორიტეტის მოპოვებასაც. და ეს არაა იოლი საქმე.

ლუბა ბოჭორიშვილმა კეთილსინდისიერად, უაღრესი მონდომებითა და შესაშური შრომისმოყვარეობით შეასრულა მასზე მინდობილი დავალება და დღეს თქვენს წინაშეა ამ შრომის შედეგად მიღწეული მონაპოვარი, მნიშვნელოვანი ნაშრომი „კახურ კერამიკაზე“

ლ. ბოჭორიშვილის დისერტაცია „კახური კერამიკა“ საყურადღებო ნაშრომია. გაწეული დიდი შრომა და შრომის შედეგად მიღწეულია გარკვეული სახის მონაპოვარი.

რას შეიცავს პოზიტიურს ნაშრომი?

ნაშრომის შეფასების დროს საჭიროა ხაზი გაუსვათ იმ ფაქტს, რომ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში დღემდე არ მოიპოვება არც ერთი მეცნიერული ნარკვევი არც კახური და არც საზოგადოდ ქართული კერამიკის შესახებ. შეიძლება უფრო მეტიც ითქვას: დღემდე არ არსებობს ამ საგანზე ცოტად თუ ბევრად საყურადღებო მასალების პუბლიკაცია. ასეთ პირობებში მყოფ ავტორს მოუხდა ყამირგაუტყებელ ნიადაგზე მუშაობა და კახური კერამიკის რაობის დადგენა. დისერტანტის მუშაობის შედეგად ჩვენს წინაშე წარმოსდგა მდიდარი კახური კერამიკული კულტურა, რომელიც მრავალი დარგის შემცველი, რთულ საწარმოო პროცესებს წარმოადგენს, ნაირსახეობის პროდუქციას იძლევა და მნიშვნელოვანი ფუნქციის მატარებელია.

მაგრამ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია არა მარტო ახალი, აქამდე უცნობი ან ნაკლებად ცნობილი მასალების დადგენის ფაქტი, არამედ არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ის თუ რა გზით, რა მეთოდით, როგორი ტექნიკით იქნა ეს მასალა მოპოვებული. ამ მხრივ დისერტანტს დადებითად ახასიათებს ის, რომ მას კონკრეტული მასალები მოპოვებული აქვს ე.წ. სავიდე ეთნოგრაფიული მუშაობის ტექნიკისა და მეთოდის თანამედროვე მოთხოვნილებათა საფუძველზე; მასალა მიღებულია დისერტანტის მიერ წინასწარ შერჩეული და გამოყენებისა და ვარგისობის თვალსაზრისით საბოლოოდ ადგილზე დადგენილი მთხრობელთა კონტინგენტისაგან, შემდეგ შეგვრებულია და შემოწმებული ადგილზევე სხვადასხვა პირთან. მეთოდურად სწორი გზით შეგროვილი მასალები, რომლებიც საფუძვლად უდევს სადისერტაციო ნაშრომს, ამ უკანასკნელს რა თქმა უნდა, მეტ ღირებულებას ანიჭებს და მის ავტორსაც დადებითად ახასიათებს.

მოვიყვანო ერთ მაგალითს. დისერტანტი გულდასმით აკვირდება ხალხურ მასალებს და მათ quasi ხალხური მასალებიდან არჩევს. საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში დატულია რადეს მიერ 1900 წლიდან მოყოლილ გამოფენისათვის შეგროვებული „კახური კერამიკული კოლექცია“. რომელსაც არაფერი საერთო არა აქვს ნამდვილ ხალხურ კერამიკასთან. დისერტანტმა ადგილზე მუშაობის დროს დაადგინა, რომ ეს quasi ხალხური კერამიკული ჭურჭელი 1899 წელს დაკვეთით ერთ იმერელს დაუშაბადებია თელავში.

მაგრამ დისერტაცია არ ამოიწურება მხოლოდ ახლად მოპოვებული მასალებით. იგი შეიცავს ახლად მოპოვებული მასალის მეცნიერულ ანალიზსაც და აყენებს რიგ მეცნიერულად გამართლებულ დებულებებს.

დისერტანტი თავისი ნაშრომის ამოცანად ისახავს შემდეგს: „კახური კერამიკის მეცნიერული განხილვა, ვფიქრობთ, რომ თავისებურ წვლილს შეიტანს ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ქართული კერამიკის შესწავლის საკითხში“. რადგანაც ავტორის შეხედულებით, ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის კერამიკული წარმოების შესწავლა უხვ შესაძლებლობას მისცემდა გველევიარს იმისათვის, რომ მას ქართული კერამიკის დღევანდელი მდგომარეობის სრული სურათი წარმოედგინა და მით, ძველი ქართული კერამიკული კულტურისაგან გადმოცემული მემკვიდრეობის არსებობა დაესაბუთებინა /გვ.24/.

სადისერტაცია ნაშრომის პირველ ნაწილში ავტორი გულდასმით იკვლევს კახურ კერამიკას, მისი გავრცელების საზღვრებს, ცენტრებს, ადგენს ამ კერამიკის შემადგენელ დარგებს და დიდი ოსტატობით აღწერს კერამიკული წარმოების პროცესებს ამა თუ იმ საგნისათვის საჭირო მასალის მომზადებიდან დაწყებული მის გასაღებამდე.

მაგალითად, ქვევრის დამზადებასთან დაკავშირებით ავტორს შემდეგი პროცედურები აქვს ფიქსირებული: თიხის მოზიდვა, გახმობა, დაბეგვა, გაჩეჩვა, ქვიშის გადაფენა, ლამის შერევა, დაღობა, გაქნა, დახმალვა /ორჯერ/, დაქუსვლა/სამჯერ/, ნაქერ-ნაქერ დაქრა, დახორუმება წყლით შეღესვა, ჩულით შეფუთვა, გუნდების ამოყვანა, სორსლების დამზადება, ქვევრის ძირის გაკეთება, სორსლებით შემოქნა, ქვევრის აშენება, გაშრობა, ქურაში შეწყობა, წესზე დალაგება, შებოღვა, ცეცხლის გაძლიერება, ქურის დასვენება და სხვა /გვ.156-158/.

ავტორი ღრმად სწვდება კერამიკული წარმოების პროცესებს და ადგენს, რომ „ქურჭლის ტექნიკა მეტად რთულია და მრავალგვარ თავისებურებათა შემცველი. ქურჭლის თითოეული სახის გამოყვანასთან დაკავშირებულ მოქმედებაში მოცემული ქურჭლისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკა აშკარადდება და ოსტატის ხელების მოძრაობის მიმართულება გარკვეულ მომენტში, სწორედ ამ სპეციფიკით ისაზღვრება“ /გვ.117/ [აღწერის ნიმ.გვ.118].

შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ დისერტაციაში მოცემული მასალა უბრალო აღწერილობით ხასიათისაა.

როგორც მოგეხსენებათ არსებობს ორგვარი აღწერილობა: ატმოსფერული და ალწერილობა, რომელშიც საგნის თუ მოვლენის კონსტრუქციული და ფუნქციონალური თვისებებია ფიქსირებული, როდესაც საგნის თუ მოვლენის ასე ვთქვათ ანატომიური რაობაა გარკვეული. ამ უკანასკნელი ტიპის აღწერილობებთან გვაქვს ჩვენ საქმე დისერტანტის ნაშრომში.

აღწერილობა-ანალიზის შედეგად დისერტანტი კახური კერამიკული წარმოების შემდეგ დარგებს ადგენს: მექანიკური და ფიზიკური /წითელი ქურქელი და ქაშანური ქურქელი/, მექანიკური და ფიზიკური, წყლის მიღების მექანიკური და მექანიკური, მეტალურგული და მეტალურგული.

ამასთანავე გარკვეულია თითოეული დარგის გავრცელება ცალკე სფეროების მიხედვით. თიხის სახეობანი, თიხისა და ლამის თავისებურებანი თიხის, სადუღროს, ქვევრის და წითელი ქურქლის კეთება, რომელიც სულ სხვანაირ პირობებს საჭიროებს და ქაშანური ქურქლის, აგურის და კერამიკის კეთება კი სულ სხვაგვარს. გარკვეულია ქურქლის სახეობანი: 1. წყლისა 2. ღვინო-წყლის, 3. ღვინოს /შიწაში საფლობი, სხალთსახმარი, სასმისები/. აგრეთვე დადგენილია, რომ „წითელი ქურქლის წარმოება უპირატესად მსხვილი ქურქლის კეთებით განისაზღვრება, ხოლო მექანიკური და მეტალურგული ქურქლის მექანიკური და მეტალურგული“.

ავტორის აზრით, ქაშანური და წითელი ქურქლის წარმოებათა ფუნქციების ამგვარი განსაზღვრა სხვადასხვა გარემოებათაგან გამომდინარე შედეგს წარმოადგენს; იმის გამო, რომ ამა თუ იმ დანიშნულების შესასრულებლად სწორედ წითელი ქურქელია გამოსადეგი, ცეცხლზე სახმარ კოქობ-ქოთანსა და ქვაბ-ქოთანს მოქაშანურება რა თქმა უნდა არ გამოადგება და სითხისათვის განუთენილ ქურქელთა — ხელჩაფა, კოკა-კოკური და სხვა მათ მსგავსთა ქაშანურად შეღებვაც თვალთ უხილავი ნაჩერებების დახურვას გამოიწვევდა, რაც ქურქელს ღვინო-წყლის ცივად შენახვის მნიშვნელოვან თვისებას დაუკარგავდა და აგრეთვე იმიტომაც, რომ ქაშანური ქურქლის ქურთა თავისი აღნაგობით საგანგებოდ ჯამ-ლანგარის გამოსაწვავად არის განკუთვნილი /ქაშანური ქურქელის ქურთაში მსხვილი ქურქელი მტა მცირე რაოდენობით თავსდება/ — მექანიკურებამ წითელ ქურქელში დამოწმებულ სახეთა მექანიკური და მეტალურგული ვერ გაიმეორა“ /გვ. 74/.

გარკვეულია აგრეთვე, რომ ქურქლის სიდიდის განსაზღვრა გუნდის მოცულობით წარმოებს, არსებობს ჩარეჟის გუნდა, ხელადის გუნდა, სურის გუნდა, კოკის გუნდა, ჯამის გუნდა.

არა ნაკლებ დამაჯერებლობით დისერტანტი ქურქლის კლასიფიკაციის სხვა ნიშნების მიხედვითაც ადგენს:

ა/ პირვიწრო – ყელვიწრო, ცალყურა ჭურჭელი.

ბ/ პირგანიერი – ყელგანიერი, ყურიანი ან უყურო ჭურჭელი.

კერამიკის ოსტატებიდან მხოლოდ მეჭურჭლეობა მიდის მკვლელობის მიხედვით, თონის, კერამიკისა და აგურის შესაძენად თვითონ მკვლელის მისვლა საჭირო. შიგნით კახური კერამიკული ჭურჭელი კახეთის ფარგლებსაც სცილდება. იგი მიაქვთ თიანეთში, აღბულად-მანგლისში, ხოლო ქსნური კერამიკა მიდის ცხავატიდან – ქაისხევში, თვალივში, შარახევში, ორწყალში, ბარისახოში, ლებაისკარში, შატილში, ერთი მარშრუტით.

მეორე მარშრუტით: ქაისხევი, ანანური, ფასანაური, მლეთა, ყაზბეგი

მესამე მარშრუტით: ქაისხევი, ჟინვალი, თიანეთი, ახმეტა

მეოთხე მარშრუტით: მანგლისში.

ამგვარი მონაცემების საფუძველზე ირკვევა, რომ კახური კერამიკა გარკვეულ სისტემაზე აგებული საქმიანობაა, სადაც რიგი მოვლენების ერთობლივად შეპირობებული და ერთი მეორის თანამიმდევარია. მაგალითად, გარკვეული სახის თიხა-გარკვეული სახის ჭურჭლისათვისაა გამოყენებული, იგივე გარკვეული ტიპის ქარხანას მოითხოვს და გარკვეული სახის ქურას საჭიროებს.

ამ მონაცემების საფუძველზე დისერტაციაში სრული სიცხადით დადგენილია კახური კერამიკის არსი, მისი მახასიათებელი თავისებურებანი და რაობა. შედარებითი მეთოდის გამოყენების გზით ავტორი ასკვნის, რომ „გარე კახური და ქიზიყურ-კახური მეჭურჭლეობა-მეჭვევრობას შორის ტიპური მსგავსების დადგენის საფუძველზე მთელს კახეთში ერთ პრინციპზე აგებული, ერთგვარი სახის კერამიკული წარმოება უნდა ვივარაუდოთ და მისი საწყისების გარკვევის და სხვა ქართული ტომების კერამიკასთან ნათესაური კავშირის ძიების დროს, საერთოდ კახური კერამიკული წარმოების სახელით ვილაპარაკოთ“ (გვ.235-236).

ავტორს შეეძლო ამით დაემთავრებია თავისი დისერტაცია, ჩვენ ამითაც დავრწმუნდებით დისერტაციის სამეცნიერო-კვლევითი უნარიანობაში, მაგრამ იგი ამით არ კმაყოფილდება, კახური კერამიკის ღრმად გამოკვლევის მიზნით, ის იწყებს კახური და საქართველოს სხვა მხარეებში არსებული კერამიკულ წარმოებათა ურთიერთობის გარკვევას.

ცხავატური, იმერულ-ლეჩხუმური და კახური კერამიკის მონაცემების განხილვის შედეგად ავტორი ფრთხილად ასკვნის: „ზემოთ წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული მასალა მართალია ოდნავად ვერ ამოსწურავს ხსენებულ კუთხეთა უქველად მრავალფეროვანი კერამიკის ფართო შინაარსს, მაგრამ გარკვეული წარმოდგენის შექმნისა და მასში კახური კერამიკის თვალსაზრისით უდავოდ საყურადღებო მხარეების დანახვის შესაძლებლობას მაინც გვაძლევს. საგულისხმო ცნობების შემცველი მცირეოდენი მასალა მომავალი კვლევის პერსპექტივებსაც გვიშლის და წინასწარ, ქართველ ტომთა კერამიკის ღრმა მსგავსებას გვაფიქრებინებს“ (გვ.279).

იმავე კახური კერამიკის ღრმად შესწავლის თვალსაზრისით დისერტანტი ქართულ წერილობით წყაროებს იკვლევს და აღგენს, რომ „კახურ კერამიკულ

წარმოებაში დამოწმებული წესებისა და ტერმინების გარკვეული ნაწილი წერილობითი ძეგლებითაც საბუთდება და საუკუნეების მანძილზე განვითარების პროცესში შინაარს შეცვლილი ტერმინების თავდაპირველი მნიშვნელობებიდან ხანგრძლივად ირყევა“ /გვ.281/.

ამის გარდა დისერტანტი იმავე კახური კერამიკის შესწავლის თვალსაზრისით, საქართველოს ისტორიულ და თანამედროვე ტერიტორიაზე, არქეოლოგიური საკითხის დასმის წესით საქართველოს გარეთ მოპოვებულ არქეოლოგიურ მასალასაც იხილავს.

ამგვარი სადისერტაციო ნაშრომის ღირსება, მისი შენამატი მეცნიერებაში, ყოველგვარ ექვს გარეშეა. დისერტაცია ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში მრავალ ახალ მასალას და მრავალი საკითხის შესახებ დამჭერებელ გადაწყვეტილებას იძლევა.

მაგრამ დადებით მხარეებთან ერთად დისერტაციას დეფექტებიც ახლავს. დავასახელებ მათგან ზოგიერთს.

ა/ გაუგებარია, თუ რატომ არის უგულებელი ქალის როლი კერამიკის წარმოების აღწერილობისას. სამწუხაროა მით უფრო, რომ ქალი ჩვენში დღემდე პრიმიტიული ქურჭლის მკეთებელია.

ბ/ გაუგებარია აგრეთვე კერამიკულ ქურჭელზე ორნამენტის გამოყვანის დროს ბავშვების მონაწილეობის მოუხსნებლობა.

გ/ დაზუსტებას საჭიროებს ცნება – არქაული.

დ/ ასევე დასაზუსტებელია ცნებები - „კახური კერამიკის ერთპრინციპიანობა“, „ქართული კერამიკის ერთპრინციპიანობა“.

ე/ გაუგებარია, რათ სარგებლობთ თბილისში დაბეჭდილი ბიბლიით იმ შემთხვევებში, როდესაც გაქვს შესაძლებლობა ისარგებლოთ დათარიღებული დაბადების ადრინდელი ტექსტებით.

ვ/ გაუგებრობას იწვევს ტერმინი ნათესაური კავშირი, რა ხასიათის კავშირი გაქვთ მხედველობაში, გენეტიკური, ტიპოლოგიური, თუ მსგავსება.

ზ/ აგურის შესახებ სწერთ, რომ ეს ტერმინი XI საუკუნის ქართულ ძეგლში გვხვდება. მაგრამ აქ ის ისეთ ჩვეულებრივ სიტყვად გამოიყურება, რომ მისი ხმარებაში შემოსვლა ამაზედ ადრინდელი დროისთვის ივარაუდება. შემდეგ თქვენ სვამთ კითხვას, თუ საიდან მოველინა ქართულ მეაგურებას ეს ტერმინი და უპასუხებთ – ჩვენ ვერ ვიტყვით. პროფ. ი. აბულაძე აგურს სპარსულში იმავე მნიშვნელობით ხმარებულს / - ახურს უკავშირებსო. თქვენ, რომ საკითხთან დაკავშირებით ლიტერატურა დაგეჩხრიკათ, თუნდაც Meissnes-ის Babylonien und Assyrien-ის პირველ ტომში ჩაგხედათ, გვ.275, დარწმუნდებით რომ ეს ტერმინი გამომწვარი აგურის მნიშვნელობით ჯერ კიდევ ასურულში იხმარება შემდეგი ფორმით agurru, როგორც ალიბის /libittu/ საწინააღმდეგო ცნება.

თ/ ხომ არ იგულისხმება კერამიკის მონოგენური წარმოშობა შემდეგი ფრაზის მიხედვით: „პირველობა ახალი ქვის ხანის დაწყებაში ძველ აღმოსავლეთს ენიჭება და კერამიკული წარმოების პირველ კერადაც აღმოსავლეთით ვიღვება“.

მაგრამ აქ აღნიშნული და დისერტაციაში დაშვებული სხვა დეფექტი სრულიადაც არ ამცირებს დისერტაციის დადებით შედეგებს. დისერტანტის მიერ დასახული მიზანი მიღწეულია:

„კახური კერამიკის“ მეცნიერულმა შესწავლამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული კერამიკის დამუშავების საკითხში. სადისერტაციო თემის საკითხების გამოკვლევის გზა სწორია. დისერტაციის ამოსავალი კახეთის კერამიკაა, რომელსაც ავტორი ჯერ კახეთის სამ კახეთში იკვლევს, შემდეგ აღრმავებს მას სხვა ქართველი ტომების შედარებითი ეთნოგრაფიული მონაცემებით და ქართულ ისტორიულ და არქეოლოგიური ძეგლების მასალებსაც იყენებს.

დისერტანტმა ამ ნაშრომით ქართულ მასალაზე კერამიკის შესწავლის პირველი ცდა მოგვცა.

ნაშრომი მდიდარია ახალი ფაქტიური მასალით. ყველა ის ვინც, ქართული მატერიალური კულტურის დარგში, კერძოდ ქართულ კერამიკაზე იმუშავებს ლ. ბოჭორიშვილის სადისერტაციო ნაშრომს გვერდს ვერ აუქცევს.

დისერტანტმა ამ ნაშრომით გამოამჟღავნა, რომ ის სავსებით დაუფლებულია თემასთან დაკავშირებულ მასალას, დამაკმაყოფილებლად იცნობს ზოგად და სპეციალურ ლიტერატურას და რომ მას დამოუკიდებელი მეცნიერული კვლევის უნარი აქვს.

ყოველივე ზემოთქმულის გამო შეიძლება სრული უეჭველობით ითქვას, რომ სავსებით ღირსია - ლ. ბოჭორიშვილი მიენიჭოს მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი.

1944

ბ. ჩუბინაშვილის ნაშრომი «Грузинская средневековая резьба по дереву (X-XI в.в.)». შესდგება შესავლის, ცხრა თავის, დასკვნისა და ტაბულებისგან. წიგნის ტექსტი (117 გვ.) და ტაბულები (139 ერთეული) ხარისხოვნადაა დაბეჭდილი.

სარეცენზიო ნაშრომი მიზნად ისახავს, მისი ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ, «публикация материалов и включение их в среду грузинских же национальностей этой же эпохи». ავტორს კარგად აქვს შეინიშნული, რომ მასალის წინასწარი კატალოგობაცია და საზოგადოდ მასალის პუბლიკაცია არის ძირითადი და მთავარი პირობა, რომ დაისევს და ჭეროვნად გადაწყდეს საკითხი ნაწარმოებთა გენეზისისა და მათი დამზადების დროის საკითხი (გვ. 12-13).

ნაშრომში მოცემულია იმ ძეგლების პუბლიკაცია, რომლებიც ავტორის შეხედულების თანახმად, მხატვრულად დამთავრებულ ხეზე კვეთილობის ნიმუშებს წარმოადგენენ, მკაფიოდ გამოხატული სტილისტიკური ნიშნებისა და პლასტიკურობის მიხედვით. ისინი საქართველოს ხელოვნების ისტორიის მაღალი შემოქმედების ეპოქას განეკუთვნებიან.

კონკრეტულად ეს მასალა ჯახუნდერის, ჩუკულის, ფხოტრერის, ფარის სუფის, ლაშის, ვანისა და სხვა მონუმენტალურ-დეკორატიული ხასიათის მქონე ხის კარებია, ჟამთა სიავეს გადარჩენილი და მხატვრული კვეთილობით წარმოდგენილი.

ამ ხასიათის მასალის დეტალურად აღწერის, ტექნიკის შესწავლის, მხატვრული ანალიზისა და შედარება-განზოგადების საფუძველზე, ავტორი მეტად საყურადღებო კონცეფციას და დიდად ფასეულ დებულებებს გვთავაზობს.

1. განხილული ხის კარების დეკორატიულ-მხატვრული კვეთილობა თავისი მხატვრული ღირებულებით, სრული უფლებით და სრულფასოვნად განეკუთვნება საქართველოს X-XI საუკუნეების მიჯნის მაღალ ხელოვნებას.

2. გამოვლინდა რამდენიმე მონუმენტურ-დეკორატიული ძეგლი, რომლებშიც ხალხური ხელოვნების ზოგად ფონზე გამოყენებულია მაღალი ხელოვნების ელემენტები, რაც მხატვრული კულტურის სიღრმისა და ფართო მასების მხატვრული ინტერესების მაჩვენებელია (გვ. 111).

3. ეს არის ხელოვნების ნიმუში, რომელშიც არეკლილია ხალხის დაკვირვება, შემოქმედებითი ფანტაზია და გამოვლენილია მისი ესთეტიკური მოთხოვნილებები და გემოვნება (გვ. 110).

თავისთავად იბადება საკითხი, თუ რა საშუალებებით იკვლევს და რითი ასაბუთებს ავტორი მის მიერ დადგენილს, გზისგამკვლევს, ახალსა და ფასეულ დებულებებს.

1. პირველყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ჩუბინაშვილი თავისი კვლევის ობიექტს განიხილავს ფართო ისტორიულ ფონზე. ის მეთოდოლოგიური

პრინციპი, რომლის მიხედვით პრობლემის დამუშავება წარმოებს, ითვალისწინებს არა იზოლირებულად ძეგლის კვლევას, არამედ ეპოქის ზოგადისტორიასთან კავშირსაც. ის ნაკლი, რომელიც ბევრ ჩვენ ისტორიულ ნაშრომებში შეიმჩნევა, საქართველოს ბარისა და მთის ისტორიული წარსულის გათიშულად წარმოდგენა, ნ. ჩუბინაშვილის ნაშრომში დაძლეულია: მთისა და ბარის ისტორიული პროცესი მთლიანობაშია მოცემული.

2. ავტორი თავის საკვლევ ობიექტებს, ზოგადი ისტორიული საფუძვლების გარდა, სწავლობს ქართული ხელოვნების, კერძოდ, არქიტექტურის, ქედვითი ხელოვნებისა და ფრესკების ისტორიის ფონზე. ის ამ დარგში ემყარება და იყენებს იმ პერიოდიზაციას, რომელიც ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის სკოლას აქვს გამომუშავებული და თავის მხრივ აღრმავებს და აფართოებს ამ პერიოდიზაციის საბუთიანობას.

3. ავტორი დიდი გულმოდგინებით აანალიზებს მხატვრული ნაწარმოების კომპოზიციას, იძლევა შემკულობის იკონოგრაფიულ და სტილისტიკურ დესკრიპციას. შემადგენელი ნაწილების მიხედვით ერთერთს უდარებს, ტაძრების, კანკელების, ქედური და მონუმენტური ხელოვნების დეკორაციებს, ხის ჩუქურთმიან კარებს და ამის შემწეობით ადგენს, რომ კარების დეკორი ანალოგიას პოულობს ოშკის, კუმურდოს, ვალეს, ზემო კრიხის, ქუთაისის ბაგრატის, ნიკორწმინდის, სამშვილდის ტაძრების დეკორში, სპეტისა და სავანეს კანკელებში და ქედური ხელოვნების შემდეგ ნიმუშებში: იშხანის ჯვრის, სოლოლაშენის და შემოქმედის ფირფიტებში, ჯუმათის წმინდა გიორგის, ლიკაძეების ღვთისმშობლის და ლაილაშის ხატებში. ასეთი მონაცემების საფუძველზე მკვლევარი ადგენს მის მიერ შესწავლილი მონუმენტურ-დეკორატიული ძეგლების წარმოშობის თარიღს.

4. ავტორი საგანგებოდ იკვლევს ხეზე კვეთილობის ტექნიკას, არკვევს იარაღის სახეებს: ხერხს, ცულს, ხელჩოს, ფეხჩოს, ქლიბს, ციბრუტს, სატეხს, ხეწს, საჭრეთელს, სახაზავს, ფარგალს, გონიოს და სხვა და ადგენს, რომ მაღალი ტექნიკური საშუალებები მაღალი მხატვრული ნაწარმოებების შექმნას უწყობდნენ ხელს. ავტორის დასკვნით სახეების ამოყვანა წინასწარ დამუშავებული სურათის მიხედვითაც სრულდებოდა. მისი აზრით, სწორედ ტექნიკურმა მიღწევებმა (სპეციალური იარაღების შექმნა და მათი გამოყენება) და ხალხურმა მხატვრულმა ტრადიციებმა განაპირობეს ქედვით ხელოვნებასა, კანკელების შემკულობაში, ხეზე კვეთილობასა და არქიტექტურულ ორნამენტყაში არა მარტო შემოქმედებითი აღტკინება, არამედ მხატვრული ერთიანობაც (გვ. 109).

5. ამავე გზით ავტორი კარგად არკვევს საკითხს იმის შესახებ, რომ ხელოსნობა, რომელიც სახალხო ყოფის შემადგენელი ნაწილია, გავრცელებული იყო სოფლადაც, სადაც ის გლეხის მეურნეობის დანამატს წარმოადგენდა. თუმცა, ამათგან პირველი, სასაქონლო წარმოებას განეკუთვნებოდა, ხოლო, მეორე, კერძო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ემსახურებოდა, მაგრამ მათი პროდუქტი ორივე შემთხვევაში, ფეოდალური საზოგადოების

პირობების მთელი ჯამის მიხედვით, საყოველთაო და სახალხო იყო (გვ. 100). ტექნიკის დაწინაურებისა და ხალხის წიაღში უწყვეტი განვითარების გამოწვეული მხატვრულმა შემოქმედებამ X-XI საუკუნეების საქართველოში განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია (გვ. 100-101). ზემოთქმულს იმას დავძენთ, რომ ავტორი თავისი საგნის კვლევის დროს კარგად იყენებს იმ ლოგიკურ კატეგორიებს, როგორცაა ხარისხობრივად ერთურთისაგან გამოყოფილი ცნებები - შესაძლებლობა, ალბათობა და სინამდვილე, რომელთა ერთმანეთში აღრევა ბადებს გაუგებრობას, იწვევს სინამდვილედ აღიარებს იმისას, რაც შესაძლებლობა ან მხოლოდ ალბათობაა.

ამგვარად, ჩვენ წინაშეა ნაშრომი, რომელშიც ახალი, გზისგამკვლევი და პერსპექტიული დებულებებია წამოყენებული, გამოკვლეული და დასაბუთებული. ავტორმა შეძლო წამოეწია თითქმის ხელუხლებელი და უტყვი მასალა და დამაჯერებლად აემეტყველებინა. ნაშრომი, რომელიც ჩვენი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის აქტუალურ საკითხს ეხება, კარგი შენაძენია დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების კვლევის დარგში, ის არ არის მოკლებული პრაქტიკულ მნიშვნელობასაც. ამ ნაშრომის მონაცემები შეიძლება გამოიყენონ ხელოვნების მუშაკებმა, რომლებიც მოწოდებულნი არიან ჩვენი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის ყოველმხრივი ათვისების გზით განავითარონ დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნება.

ამ უდავო ღირსებებთან ერთად, რომლებიც ზემოთ მოკვლედ იყო მოხსენებული, ნაშრომი ზოგიერთ შენიშვნას იწვევს და კითხვებს ბადებს.

1. დადებით შეფასებას იმსახურებს ავტორის მიერ ჩატარებული მუშაობა იმ ლიტერატურაზე, რომელიც ქართულ ხეზე კვეთილობას შეეხება. ოღონდ, ჩვენის აზრით, საჭირო იყო უფრო მეტად ყურადღების გამახვილება ისეთ მასალაზე, რომელიც ლიტერატურიდან არის ცნობილი.

ასე, მაგალითად, ცნობილია, რომ სახელგანთქმული დივირენის მიზგითის ხის მინბარი (კათედრა), რომელიც ხელოვნების შედევრად ითვლება, თბილისელი ხელოვანის მიერ არის დამზადებული, როგორც ამას არკვევს ამ ძეგლზე დაცული არაბული წარწერა (F. Grenard, Nobe sur les monuments du muyen aje de Maeasia Divrighi, Siwas, Derendch Amassa et Toka-, Journal Asiatique, XVII, 1901, გვ. 551; შდრ. Н. Марр, Ани, Ленинград-Москва, 1934 г., გვ. 36-37).

ასევე, ცნობილია, რომ ლაზების ხელოვნება ხის, ქვისა და ლითონის დამუშავების მხრივ მაღალ დონეზე იყო აყვანილი და ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სანაპიროზე, საიდანაც ამ კერის გავლენა რადიკალურად ვრცელდებოდა სხვადასხვა მიმართულებით (შდრ, ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ. 1942; Н. Марр, Из поездки в Турецкий лизистан, Изв. РАИ, СПб, 1910, стр. 438-446; გ. ჩიტაია, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიკის მოამბე, ტ. X, თბილისი, 1941).

2. ავტორი ეხება აბრამის მიერ ისაყის მსხვერპლად შეწირვის სიუჟეტს ლაშვს ვანის კარზე რომ არის გამოყვანილი, და კმაყოფილდება სიუჟეტის სტილისტური და იკონოგრაფიული ანალიზით და უგულვებელყოფს სიუჟეტის თავისებურებას. საჭმე ეხება იმ გარემოებას, რომ თუ ისაყის მსხვერპლად შეწირვის სიუჟეტი წებელდის ფილაზე და ანისის ტაძრის კარის რელიეფზე მისდევს დაბადების აღმოსავლურ ვერსიას და არა ბერძნულს, ლაშვს ვანის კარზე ამოკვეთილი ისაყის მსხვერპლად შეწირვის სიუჟეტი სავსებით განცალკევებულად დგას, ის არ ეთანხმება არც სირიულსა და არც ბერძნულ ვერსიებს. აქ ცხვარი არც ჩამოკიდებულია რქებით ხეზე, არც დგას ხის ტოტებში რქებით გაბანდული, არამედ დგას ხისკენ ზურგშექცეული. ამ ვითარებაზე ყურადღების გამახვილება მით უფრო იყო საჭირო, რომ ამ თავისებურების გარკვევის შედეგად შეიძლებოდა თარიღის დაზუსტება ლაშვს ძეგლის წარმოშობის შესახებ. ნ. მარის ვარაუდით სირიულ ვერსიის გავრცელებას დასავლეთ საქართველოში შეიძლება ადგილი ჰქონოდა მხოლოდ VIII საუკუნის შემდეგ, ხოლო მანამდე ბერძნული ვერსია იქნებოდა მიღებული (შდრ. Н. Марр, Избранные работы, I, Ленинград, 1933, გვ. 61).

3. ნაშრომში დაპირისპირებულია ხალხური და პროფესიული ხელოვნება. ამათგან, პირველი წარმოდგენილია როგორც პრიმიტიული, ხოლო, მეორე – როგორც მაღალი ხელოვნება. ჩვენი აზრით, ამგვარი დაპირისპირება მართებული არ უნდა იყოს. ხალხურ ხელოვნებას, მეცნიერული განმარტების მიხედვით ჩვენ ვუწოდებთ ხელოვნებას, რომელიც ხალხის წიაღიდან გამოსული ხელოვანის მიერ არის შექმნილი და ხალხისთვისაა განკუთვნილი. ასეთ ხელოვანს მიუხედავად იმისა, რომ პროფესიული ცოდნა არ გააჩნია, შეუძლია შექმნას ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშები. ასევე პროფესიონალი ხელოვანი, მიუხედავად პროფესიული ცოდნისა, რამდენ დაბალი ღირსების საგანს ქმნის. ნ. ჩუბინაშვილის ამგვარი უმართებულო შეხედულება მით უფრო გაუგებარია ჩვენთვის, როცა ნ. ჩუბინაშვილი თავის გამოკვლევის შედეგად ასკვნის: „ეს იყო ხელოვნება, რომელშიც აირეკლა ხალხის დაკვირვება და შემოქმედებითი ფანტაზია და რომელიც პასუხობდა ხალხის ესთეტიკურ მოთხოვნილებებსა და გემოვნებას“ (გვ. 110).

4. კარგად არის ცნობილი, რომ სვანური საკულტო მონუმენტალური ძეგლების, რომლებიც ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის სკოლის მიერ დათარიღებულია X–XI საუკუნეებით, ფასადები შემკობილია დამახასიათებელი თალური შემკულობით. ამავე დროს შემკულობის ეს ელემენტები მოცემულია აგრეთვე ამავე ძეგლების სინქრონულ ძეგლებზე, კოშკებზე. შემკულობის ეს ელემენტები სვანეთში დიდხანს ინახავენ თავს – ავეჯის და სხვა ძეგლებში. აუხსნელი რჩება თუ რატომ არ პოვა დეკორის ამ ელემენტმა თავისი გამოსახულება სვანურ მონუმენტურ ჩუქურთმიან ძეგლებში – ხის კარებში. ჩვენი შეხედულებით, ეს პარადოქსი საჭიროებს ახსნა-განმარტებას.

ანდრია აფაქიძის სადოქტორო დისერტაცია „მცხეთა-ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიხედვით“ ორი წიგნის სახითაა წარმოდგენილი. პირველ წიგნში ტექსტია მოცემული, ხოლო მეორეში – საილუსტრაციო ალბომი.

ტექსტი შეიცავს შესავალსა და ცხრა თავს.

შესავალში მიმოხილულია წყაროები და ლიტერატურა ქართლის ძველი საქალაქო ცხოვრების საკითხებზე. პირველ თავში განხილულია მცხეთის დედაქალაქობის ხანის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, სამშენებლო მასალა და მშენებლობის ხელოვნების საკითხები, მეორეში – ამავე ხანის სამარხთა ტიპები, აღნაგობა და დაკრძალვის წესები, მესამეში – ეპიგრაფიკული ძეგლები, მეოთხეში – ძველი დედაქალაქის შიდაციხე (არმაზციხის უბანი), მეხუთეში – წიწამურის კარი ანუ წიწამურის უბანი, მეექვსეში – არმაზხევი, ძველი დედაქალაქის საპიტიანხო უბანი, მეშვიდეში – სარკინე, ძველი დედაქალაქის ლითონის საწარმოო უბანი, მერვეში – მცხეთა, ძველი სამეფოს დედაქალაქი და მეცხრეში – დედაქალაქის მოსახლეობა (მცხოვრებთა რაოდენობა, სოციალური და ეთნიკური შედგენილობა). ტექსტს, რომელიც შეიცავს 483 ხელის მანქანით დაბეჭდილ გვერდს, დართული აქვს გამოყენებული ლიტერატურის სია. საილუსტრაციო წიგნში მოთავსებულია LXIII ტაბულა.

დისერტაციის მიზანს ავტორი ასე განსაზღვრავს: „წინამდებარე ნაშრომი მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარის საფუძველზეა დაწერილი. მისი მიზანია წარმოადგინოს ცდა ახლად მოპოვებულ არქეოლოგიურ მასალათა გამოყენების და განხილვისა ქართლის სამეფოს ანტიკური ხანის ქალაქების წარმოშობის და საქალაქო ცხოვრების დასახასიათებლად“ (გვ. 31).

ავტორი ფიქრობს, რომ მცხეთაში აღმოჩენილი ძეგლები შესაძლებლობას ქმნის წარმოაჩინოს ამ ძველი დედაქალაქის ცხოვრება, მისი ძირითადი უბნები, საქალაქო ხუროთმოძღვრება, ხელოსნობა, ვაჭრობა, კულტურა და პოლიტიკური წყობილება ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოში.

მართლაც, ანდრია აფაქიძე დასმული ამოცანის ჯეროვნად გადაჭრის მიზნით, სავსებით მართებულად, ემყარება ახალს, მდიდარს არქეოლოგიურ მასალას, აგრეთვე წერილობით წყაროებს. ანალიზებს და ფრიად საყურადღებო დასკვნებამდე მიდის.

ყველაზე უფრო დიდი ქალაქი ქართლის სამეფოში მცხეთა იყო. იგი სამეფოს პოლიტიკური ცენტრი იყო და მაშინაც (მას) დედაქალაქი, ხშირად „დიდი ქალაქი მცხეთა“ ეწოდებოდა. შესაბამისად მცხეთის ცხოვრებაში შეიძინევა რიგი ნიშნები, რომლითაც ქართლის სამეფოს ანტიკური ხანის ქალაქებისაგან გამოირჩევა. ასეთ გარეგნულ ნიშნებს შეიძლება მივაკუთვნოთ: ქალაქის სიდიდე, მოსახლეობის მრავარიცხოვნება და განსაკუთრებული ეთნიკური

სიჭრელე; ხელოსნური წარმოების, ვაჭრობა-გაცვლა-გამოცვლის და მეურნეობის შედარებით დიდი (სამეფოს მასშტაბის) თავმოყრა, რასაც სავაჭრო მაგისტრალთა დიდი გზაჯვარედინიც აპირობებდა. ციხე-სიმაგრეთა ^{არსებობა} და ძლიერი სისტემა; საგანგებოდ ამენებული და გამაგრებული შიდაციხე; ^{სამეფოს} უზენაესი საკულტო ადგილები და თვით სამეფოს რეზიდენცია“ (გვ. 483).

აქვე ავტორი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მცხეთის ასეთმა მდგომარეობამ განაპირობა არქეოლოგიურ ძეგლთა ისეთი კონცენტრაცია, რომ აღმოჩენილი მასალა თამამად შეიძლება გამოვიყენოთ არა მარტო მცხეთის, საერთოდ ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ცხოვრების გასაშუქებლად“ (გვ. 483).

ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მისი ნაშრომი კარგად პასუხობს და ჭეოვანად წყვეტს დასმულ ამოცანას. ნაშრომის ძირითადი მიზანი მიღწეულია, ხოლო მასში დასმული საკითხები მეტნაკლები სიზუსტით, სისრულითა და გულმოდგინებითაა დამუშავებული. მონოგრაფია კარგ შთაბეჭდილებას ახდენს იმ მხრივაც, რომ ჩანს მისი ავტორი ჩვეულია დასკვნები სარწმუნო ფაქტებისა და ნივთიერი ძეგლების საბუთიანობაზე დაამყაროს. ის გაბედულად აყენებს ახალ დებულებებს და წინდახებულობასაც არ ივიწყებს.

ნაშრომის ერთ-ერთ ძლიერ მხარედ ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ ავტორი მოხერხებულად უხამებს ურთიერთს წერილობითი წყაროების მონაცემებსა და არქეოლოგიურ მონაპოვრებს და ამათი შეპირისპირებით, შევსებითა და სათანადო ინტერპრეტაციით აღადგენს ჩვენი ისტორიის ფურცლებს.

მოვიყვანოთ მაგალითი.

მას შემდეგ, რაც ავტორი სათანადო საბუთებზე დამყარებით მცხეთას უბნებად დანაწილებულს წარმოგვიდგენს, ის იკვლევს მსხვილ ტერიტორიალურ ერთეულებიდან მომდინარე არქეოლოგიურ მასალას და წერილობით წყაროებს და ასკვნის, რომ იმდროინდელი ქართლი ტერიტორიალურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად იყო დანაწილებული.

ავტორის მიხედვით არ არის გამორიცხული, რომ ისინი, ვინც წინწყაროს, ახმეტას, ნაჩისს, ცხინვალს, ვანს, ბორს, კლდეეთს, კვაშხიეთს, ხაიმს, ციხისძირს, ახალგორს, ყაზბეგს, ბრილსა და სხვა ადგილებში აღმოჩენილ მდიდარულ სამარხებში იყო დაკრძალული, ან გარკვეული ტერიტორიული ერთეულის მესვეურნი ან დიდი მოხელეები იყვნენ (გვ. 48.).

ავტორის აზრით, თუ ამასთან ერთად გათვალისწინებული იქნება ახალგორის, წინწყაროს, ვანის, ციხისძირისა და სხვა არქეოლოგიური მონაპოვარი, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სამეფოს ტერიტორიული დანაწილება ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში მომხდარი ფაქტი უნდა იყოს, რასაც მხარს უჭერს ქართული საისტორიო წყაროს ცნობა იმის შესახებ, რომ სამეფოს დანაწილება ტერიტორიულად ფარნავაზ მეფეს მიეწერება, ე.ი. ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს ან III საუკუნის დასაწყისში (გვ. 49).

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიალური დაყოფა სტრაბონის ტექსტშიც შეინიშნება. ამაზე ყურადღება გაამახვილა თავის

დროზე ვივიენ სენ-მარტენმა, რომელიც სტრაბონისეული დაყოფის ერთ-
ულებს ადარებდა ქართულ ხევსა და სომხურ ძორს (Н. Гонц, Армения в
эпоху Иустиниана, Петербург. 1910 г.)¹.

ნაშრომში მართებულადაა გამახვილებული ყურადღება მცხეთის
მცხეთის სამარხებში გარკვეული დროიდან წყდება საბრძოლო იარაღის ჩა-
ტანება. ამ ფაქტს ავტორი გონებამახვილურად განმარტავს და სათანადო
მასალის ანალიზის შემდეგ ფრიად მნიშვნელოვან დასკვნას გვთავაზობს. ეს
ფაქტი, ერთის მხრივ, ვარაუდობს ხალხისგან მეომართა ფენის გამოყოფას,
ხოლო მეორე მხრივ, ის უკავშირდება მცხეთის გაქალაქების პროცესს. ამას-
თან დაკავშირებით, კარგადაა გაგებულნი ის ლეგენდა, რომელშიც მოთხრო-
ბილია მეფე ფარნავაზის მიერ განძის პოვნის ამბავი. აქაც ავტორი საფუძვლი-
ანად ასკვნის, რომ ფარნავაზის დროს სამეფოში დაქირავებული ჯარი იყო.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით, უნდა იქნას მითითებული ფარნავაზის
მიერ განძის პოვნის შესახებ ხალხში ჩაწერილი ლეგენდის იმ ვარიანტზე,
რომელშიც ლოკალიზებულია განძის პოვნის ადგილი, სახელდობრ – ონადირე.
ონადირის გამოქვაბულს ახლაც უჩვენებენ დიღმის ხეობაში, საქართვე-
ლოს სამხედრო გზიდან 500-600 მეტრის მანძილზე, კლდეში. ლეგენდა ონა-
დირეს განძის შესახებ ჩაწერა ხალხური გადმოცემების კარგმა მცოდნემ, ირო-
დიონ სონლულაშვილმა.

მონოგრაფიის ავტორი მარჯვედ იყენებს მცხეთის ეპიგრაფიკულ ძეგ-
ლებს, აზუსტებს მათ მონაცემებს, მატერიალური ძეგლების მითითებებს
უფარდებს და საკუთარ ინტერპრეტაციას იძლევა. ამ გზით ის ახალ ფაქტებს
მატებს თავის დებულებებს და მათ დამაჯერებლობას შეუვალს ხდის.

ასეთი მიდგომის შედეგად აფაქიძე ასკვნის: „არსებობს საკმაო არქეო-
ლოგიური და წერილობითი ცნობა იმისათვის, რომ ძვ. წ. მეოთხე საუკუნი-
დან მაინც ვივარაუდოთ საჯარო ხელისუფლების არსებობა, რომელიც უშუა-
ლოდ არ ემთხვევა მოსახლეობას და მკაფიოდ არის მისგან გამიჯნული (გვ. 50),
საჯარო ხელისუფლება მკვეთრად არის გამოყოფილი.

დამაჯერებლად და საბუთიანად გამოიყურება ავტორის მსჯელობა სხვა
საკითხების შესახებაც, რომელთაგან ბევრი ახალია, ან ახლებურად არის
დასმული და გადაწყვეტილი. ჩვენ დავეკმაყოფილდებით იმ მაგალითებით, რომ-
ლებიც ზემოთ იყო მოყვანილი.

რეცენზენტს აგონდება ოცი წლის წინანდელი დრო, როდესაც მცხეთაში
გაიგზავნა ენიშის ექსპედიცია ბაიერნის მიერ სამოცდაათიან წლებში ჩატარე-
ბული გათხრების საკონტროლოდ. შემდეგში ეს მუშაობა გაფართოვდა და
გალრმავდა. თუ ადრე იმის მოლოდინში ვიყავით გამართლებოდა თუ არა
აკად. ს. ჯანაშიას მიერ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით გამოუმუშა-
ვებული კონცეფცია სტრაბონისეული იბერიის კლასობრივი ხასიათის შესა-

¹ შტრ. დავით აღმაშენებლის დროს საკუთრივ საქართველოს 20 საერისთავოდ დანაწილება.

ხებ, რაც არმაზისხევის არქეოლოგიურმა გათხრებმა ბრწყინვალედ დაამტკიცა (ახ. აფაქიძე, გობეჯიშვილი, კალანდაძე, ლომთათიძე – მცხეთა, არმაზის ხევის ძეგლები, თბილისი 1955 წ.) – დღეს ჩვენი განსჯის საგანია ისეთი მასალები და აქტუალური თემა, როგორცაა მცხეთა-ქართლის (იბერიის) სამეფოს ძველი დედაქალაქი არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიხედვით. მონოგრაფიაში განხილულია საკუთრივ არა პირველი საუკუნეების ხანა, არამედ ის ეპოქა, რომელიც წინ უსწრებდა სტრაბონისეული ქართლის (იბერიის) პერიოდს.

აფაქიძის მონოგრაფია არკვევს, რომ ძვ.წ. IV საუკუნეში მაინც (ხაზი ჩვენია გ.ჩ.) არსებობს ქართლის სამეფო და მისი დედაქალაქი: ამ დროს არსებობს სახელმწიფო წყობილება, არსებობენ საზოგადოებრივი კლასები, განვითარებული ხელოსნობა, დაწინაურებული სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობა.

აფაქიძე წერს, რომ მცხეთის დედაქალაქობის ხანას თითქმით ათასი წლით უსწრებდა ძველი თემური (sic!) ცხოვრების დაშლის პროცესის დასაწყისი. ამ პროცესის შემდგომმა გაღრმავებამ, გვიანბრინჯაოსა და რკინის ფართოდ ათვისების ხანაში, ქართლის ტერიტორიაზე მსხდომი ტომების ცხოვრების დაწინაურებას შეუწყო ხელი და აქაც, როგორც ჩანს, ეკონომიური წარმოების (sic!) გზაზე პირველ ნაბიჯს წარმოადგენდა წარმოების გაძლიერება და განვითარება მონური შრომის საფუძველზე (გვ. 116).

წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაკლად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ მას არ ახლავს რუკები ტოპოგრაფიული და პერსპექტიული; არ ახლავს აგრეთვე კარტოგრამები, პანორამა და სტრატოგრაფიული ჭრილები. ეს გარემოება აძნელებს დისერტაციის შინაარსის გაგებას.

დისერტაციაში გამახვილებულია ყურადღება მცხეთის მოსახლეობის ეთნიკურ შედგენილობაზე. აღნიშნულია, რომ არქეოლოგიური მონაპოვრების მიხედვით დედაქალაქ მცხეთაში ქართველებთან ერთად მოსახლეობენ ბერძენები, რომაელები, სპარსელები, ებრაელები და ოსები (გვ. 112).

ჩვენი აზრით, საჭირო იყო მეტი ყურადღება დათმობოდა თვით ქართველების შემადგენლობას. როგორც ვიცით, სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას თან ახლავს მეტნაკლები მასშტაბის ეთნიკური ერთეულების კონსოლიდაცია, უნდა გარკვეული იყოს ეთნიკური გაერთიანების წამყვანი ტომი.

ერთგან დისერტაციის ავტორი იმ აზრს ემხრობა, რომ ძვ.წ. IV-III ს.ს. იბერიაში წამყვანი აღმოსავლურ-ქართული ტომი იყო (გვ. 113), ხოლო მეორეგან ვკითხულობთ, რომ „ხომ არ არის აქ როგორღაც ასახული ვითარება – შექმნილი იმასთან დაკავშირებით, რომ მესხურ ელემენტს აღმოსავლეთ საქართველოს მომავალი დედაქალაქის, მცხეთის რაიონშიც ფეხი უნდა მოეკიდებინა, ე.ი. მცხეთას მესხეთის სახელთან დაკავშირებული სახელი დამკვიდრებოდა („მცხეთა“ – „სამცხე“) (გვ. 52).

როგორც ჩანს, ავტორი იზიარებს იმ აზრს, რომ სახელწოდება მცხეთა ეთნიკური სახელიდან მომდინარეობს. ამიტომ საჭირო იყო ეს საკითხი მას

ფართოდ დაესვა და თავისი აზრი დაესაბუთებია ყოველმხრივ და ყოველგვარი შესაძლებლობის მიხედვით: არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და სხვა მონაცემების მიხედვით. აგრეთვე გაერკვია მესხების მცხეთის მიდამოებში, შიდა ქართლში ჩასახლების საკითხიც.

როგორც ვიცით, მარტოდ მარტო ენობრივი დამსგავსება, მით უფრო როდესაც დამსგავსება სიტყვის გარეგან ნიშნებს ეხება და არ წვდება სიტყვის თავდაპირველ აზრს, საკითხის გადაწყვეტას არ შეუძლია.

ივ. ჯავახიშვილს კარგად ჰქონდა შენიშნული, რომ გარეგანი ნიშნით განმარტებული სიტყვა მხოლოდ ფორმის ანალიზს იძლევა და არა მის სემასიოლოგიურ ახსნას (ივ. ჯავახიშვილს მაგალითად მოყვანილი აქვს სიტყვა „წელწადის“ განმარტება, იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, ტ. I, გვ. 151).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი იმის შესახებ, რომ უძველეს ხანაში მესხთა ტომი ბევრად უფრო ფართოდ ყოფილა განსახლებული საქართველოს მიწა-წყალზე, ვიდრე შემდგომ პერიოდში. ამ აზრის თანახმად მესხებით ყოფილა დასახლებული არა მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ე.ი. სამცხე და მისი მიმდგომი თემები, არამედ მესხური მოსახლეობას უცხოვრია შიდა ქართლშიც, რაზედაც მიუთითებს თვით სახელწოდება მცხეთა-სამცხე. მესხების მოსახლეობა ყოფილა აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, ასევე მესხებს უცხოვრიათ დასავლეთ საქართველოში ზღიფისა და ზიმთის მდინარეთა ზედა ზოლში.

მესხების განსახლებას აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში იმით ასაბუთებენ, რომ წოვა-თუშებს ლეკები მოსსოხს უწოდებენ (კლავროთის ჩანაწერის მიხედვით), ხოლო იგივე ლეკები ჩალმა-თუშებსაც მოსოხს ეძახიან (უსლარის მიხედვით). ამ ვითარებას უსლარი იმით ხსნიდა, რომ შორეულ წარსულში მოსოხი ქართველების ზოგადი სახელი უნდა ყოფილიყო.² ივანე ჯავახიშვილმა კი სამართლიანად შენიშნა, რომ „რაკი წოვა-თუშები (ტუსკო) ჩანების ანუ ნახჭურის ტომია, ლეკები კი მათ „მოსსოხს“ უწოდებენ და ასევე „მოსოხ“-ს უწოდებენ ჩალმელ თუშებს, გამოდის, რომ ერთი და იმავე სახელით მოიხსენიებოდნენ წოვა-თუშებიც და ქართველი თუშებიც. ასეთსავე ვითარებას აქვს ადგილი სახელწოდება თობელის მიმართ. ლუნძები კუმუხ-ლეკებს „თუშალ“-ს უძახიან, რაც თუშალ // თობელის სახენაცვალი უნდა იყოს. იგივე ლუნძები ყველა მთიელს, მათ შორის თავიანთ თავსაც ჰობოლალს უწოდებენ, რაც აგრეთვე თუშალის სახენაცვალი უნდა იყოს. ამგვარად, ერთი და იგივე სახელი აქვს ლეკთა ტომებსა და ქართველ ტომებს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, ტ. I, გვ. 51).

როგორც ვხედავთ, ზემოთ მოტანილი მასალა მესხების გავრცელების შესახებ შიდა ქართლში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთსა და დასავ-

² П. У с л а р . Древнейшие сказания о Кавказе, СКГ, X, стр. 312.

ლეთ საქართველოს მთიანეთში არ გამოდგება იმისათვის, რომ ვამტკიცოთ მესხების ბინადრობა დასახელებულ ტერიტორიებზე.

არსებობს კიდევ ერთი მოსაზრება შიდა ქართლში მესხების ბინადრობის შესახებ, რომელიც ბიბლიის ებრაულ ტექსტს ემყარება, მაგრამ ეს მონაცემიც დაზუსტებას საჭიროებს. (შდრ, ივ. ჯავახიშვილი, მით. ნაშრომი, გვ. 60).

ზემოთქმულს იმას დაეძინო, რომ ანტიკური ხანის ავტორების მიხედვით მოსხები კოლხური ტომია და არავითარი ისტორიული ცნობა შიდა ქართლში მესხების ბინადრობის შესახებ, რამდენადაც ვიცით, არ მოიპოვება.

როგორც ვხედავთ, მარტოდმარტო ეთნიკური სახელის დამსგავსების მიხედვით ასეთ საკითხში მკვლევარი იოლად ფონს ვერ გავა. საჭიროა სხვა ღონისძიებას მივმართოთ და სხვა საშუალება იქნას გამოყენებული. აქ კომპლექსური მიდგომაა საჭირო, პირველ რიგში კი იმ თავისებურებების დადგენა, რომლებიც საძიებელ ეთნიკურ ერთეულს ახასიათებენ. ამგვარი თავისებურებების გავრცელების მიხედვით შეიძლება თვით ეთნიკური ერთეულის განსახლებაზე ვიმსჯელოთ.

ამთავითვე ერთი რამ უნდა იყოს ცხადი, თუ ისტორიულ პერსპექტივას გავითვალისწინებთ, ანტიკური ხანის მცხეთის ძირითადი მოსახლეობის ენას უთუოდ ხანმეტობა ახასიათებდა, რაც თანამედროვე მესხურ კილოს გადმონაშთის სახითაც კი, რამდენადაც ვიცით, არ აქვს შემონახული.

სხვათა შორის მესხურში დაცულია სახენელი იარაღის სახელწოდება არონა/ არუნა, რომლის გავრცელების არე მხოლოდ მესხეთით შემოიფარგლება. შიდა ქართლში იგი არ მოიპოვება.

როგორც გარკვეულია სახელწოდება არონა // არუნა ინდოევროპული წარმოშობისაა და ყველაზე უფრო ახლო ხეთურ-ბერძნულთან დგას. უთუოდ ეს სიტყვა მესხურში ამ გზით უნდა იყოს შესული.

ჩვენის აზრით, იბერული სახენელი იარაღი ფშაურ სახენელში იყო შემონახული.

მესხებისათვის დამახასიათებელ რიგ ნიშნებს ლემან-ჰაუპტიც ასახელებს, ხოლო მათი დამსგავსება შიდა ქართლის მოსახლეობის მატერიალური და სულიერი კულტურის ელემენტებთან უმართებულოა (კიბელე – კიბებე-ქვაბ-ული ქობ-ული).

ანტიკური ავტორების ცნობების მიხედვით მესხების ადგილსამყოფელი მცირე აზია და სამხრეთ აღმოსავლეთი შავი ზღვის სანაპიროა. ერთ-ერთი ბოლო ხანის ცნობის მიხედვით მესხების შემავიწროებლად გალატელებია დასახელებული.

სტრაბონს მესხები მდინარე მტკვრისა და ქოროხის სათავეებში ჰყავს ლოკალიზებული. ამათ მიწა-წყალს, იმავე ავტორის ცნობით, ურთიერთ შორის ინაწილებენ იბერები, კოლხები და არმენები. ნაშრომს ახლავს ეთნოგრაფიული რუკა, დაფუძნებული სტრაბონის ცნობებზე.

ზემოთქმული იმის მაჩვენებლად შეიძლება გამოდგეს, თუ რამდენად რთულია ამა თუ იმ ეთნიკური ერთობლიობის ლოკალიზაცია. ამიტომ, ჩვენი

აზრით, დისერტანტის მოსაზრება მესხების ეთნიკური ფენის მცხეთა-შიდა ქართლში გავრცელების შესახებ მოითხოვს დაზუსტებას და გაღრმავებულ კვლევა-ძიებას.

უნდა იხილ ითქვას, რომ ჩვენში ეთნო-არქეოლოგია ახალი მოვლენაა, ხოლო წარმოდგენილი ნაშრომი პირველი ეთნო-არქეოლოგიური გამოკვლევაა.

სადისერტაციო ნაშრომის ერთ-ერთი საკვანძო საკითხია ქართლის ძველი დედაქალაქის უძველესი არქეოლოგიური ფენის დათარიღების საკითხი, ან უკეთ რომ ვთქვათ, საფორთიფიკაციო ნაგებობის დათარიღების საკითხი.

ავტორის აზრის თანახმად ძვ.წ. IV-III საუკუნეებისა უნდა იყოს არამაზციხის უძველესი ნაგებობანი. აქ ქვათლილების საძიკველზეა ამოყვანილი ალიზის გრანდიოზული კედლები, კოშკები და კონტრაფორსები, რომლებიც 30-ოდე ჰექტარ ფართობს შემოზღუდავდნენ. სამშენებლო მასალად გამოყენებულია ქვათლილები და სხვადასხვა მოყვანილობის, დიდი, მეტწილად გამომწვარი ალიზები (გვ. 26). ალიზი თიხის ხსნარზეა ნაგები. მას მონოლითური სახე აქვს, თიხისავე ხსნარით შელესვის წყალობით (გვ. 26). უღუღაბოდ ნაწყობი ქვათლილები ხის საგანგებო სამაგრებით არის ურთიერთთან დაკავშირებული. ქვათლილები ზღუდის პერანგს წარმოადგენს, ე.ი. კედლის ორ მხარეზე მიემართება, ზღუდე ორპირია, სახურავად გამოყენებულია მცხეთური კრამიტი.

ნაგებობათა ამ ფენას ავტორმა არამაზციხე პირველი შეარქვა.

ავტორი ასახელებს, რომ არამაზციხე I-ის ტიპისა და მისი სინქრონული დედაქალაქის წიწამურის უბანზე 1953 წელს და სარკინეში 1954-56 წლებში აღმოჩენილი ნაგებობანი. ასევე მასთან (არამაზციხე I-თან) სინქრონულია გარკვეული ფენა გორის ციხეში (გ. გობეჯიშვილის გათხრები) და გარკვეული ფენა უფლისციხეში (დ. ხაბუტაიშვილის გათხრები). აქვე სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ არამაზციხე I-ის მშენებლობის დონე უტრადიციოდ არ აღმოცენებულა და რომ ამის მაგალითს გამოქვაბული ქალაქი უფლისციხე იძლევა (გვ. 33).

ავტორი აღნიშნავს, რომ არამაზციხეს საგანგებო ბალავარი არა აქვს, ისევე როგორც ურარტულ ციხეებს. ორივე შემთხვევაში ქვათლილები თავისებური ბალავარია, მოყვანილობითა და ზომით, აგრეთვე წყობითაც სავსებით ერთნაირია. ქვათლილებზე ამოყვანილი დიდი ზომის ალიზის კედელი გვხვდება ურარტუში (საერთოდ წინააზიაში) და აქემენიანთა სამეფოში.

დასაზუსტებლად ზემოთქმულს უნდა დაემატოს, რომ ამგვარი ნაგებობანი ასურეთ-ბაბილონშიც იყო მიღებული.

ავტორი ამახვილებს ყურადღებას მასზე, რომ არამაზციხე პირველის ნაგებობებში თავი იჩინა სრული სიცხადით წინააზიურმა, ე.ი. ქართველ ტომთათვის არსებითად არა უცხოურმა სამშენებლო ტრადიციამ და რომ ქართულ-წინააზიურ ძველთა შესამჩნევი სიახლოვე წინააზიური კულტურული ტრადიციების წარმოშობით სიახლოვეზეც უნდა მიუთითებდეს (დისერტ. გვ. 121, შდრ. წგ. გვ. 37).

თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ზემოთქმულს და მოვიგონებთ იმასაც, რომ არმაზციხე პირველის დათარიღება IV-III საუკუნეებით მხოლოდ პირობითია („როგორც ჩანს“, „მაინც“), რომ მცხეთის კრამიტი თარიღდება ძვ. წ. მეხუთე საუკუნით და რომ არმაზციხე პირველის ფენის არქეოლოგიური გათხრა დამთავრებული არ არის, ხომ არ დაჭირდება დაზუსტება ამ ფენის დათარიღებას იმ აზრით, რომ ჩვენ ამ ფენაში შეიძლება გვქონდეს სინქრონული ნაგებობანი ურარტუს ხანის ძეგლებთან.

ამის სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს იმდროინდელი ქართველი ხალხის სამეურნეო-ეკონომიკური დაწინაურება.

ეს არის, ერთის მხრით, ლითონის წარმოება, მეორეს მხრივ, სოფლის მეურნეობაში გვაქვს: კევრი, თავის დროისათვის დაწინაურებული იარაღი (იხ. ტ. ჩუბინიშვილის და გ. ჯალაბაძის ნაშრომები), შერეული მარცვლეულის თესლის გამოყენება მოსავლის გადიდების მიზნით (გ. ჩიტაია, ქართლის ექსპედიციის ანგარიში, მიმოძიილველი) ვაზის სასხლავი (ანდრ. აფაქიძე), ტურბინული წისქვილი (ს. ბედუკაძე, საღვარიანი წისქვილები), აჩაა ურემი (მ. გეგეშიძე), საბრძოლო და საცხოვრებელი კომპლექსების მდიდარი ტრადიცია (მოსინიკები, სვანები) კედლის აგება ორპირად, ქვის ძეგლები — ვეშაპები და სხვა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, უმართებულოა და უარსაყოფი დღემდე ჭერ კიდევ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემორჩენილი შეხედულება იმის შესახებ, რომ კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობის კულტურა პერიფერიული კულტურაა, ხოლო თვით მოსახლეობა დიდი ხალხების ნაშთები, რომლებიც აქ რჩებოდნენ დიდი ხალხების გავლის დროს კავკასიონზე და თავს აფარებდნენ კავკასიის ხევებსა და საშალავებს. სინამდვილეში კავკასიის ხალხთა კულტურა და ყოფა შეიცავს თავისთავადი ხასიათის ნიშნებს, რომლებიც გამოყოფენ მათ სხვა ცივილიზაციებისაგან.

დისერტაციაში მცხეთის მოსახლეობის სოციალური და პროფესიული დიფერენციაცია კარგადაა შესწავლილი და გამოვლინებული. შემდეგში საჭირო იქნება ავტორმა ყურადღება მიაქციოს მცხეთის მოსახლეობის კიდევ ერთ ფენას, რომელიც მცხეთაში არის დადასტურებული. როგორც ვიცით, იბერიის მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციის შესახებ სტრაბონისეული ტექსტის ბოლო ასე იკითხება: „საზოგადო აქვთ ქონება ნათესაობისდა მიხედვით. მართავს და განაგებს თითოეულს უზუცესი, ასეთები არიან იბერები და მათი ქვეყანა“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბილისი, 1957 წ. XI, 3,6)

როგორც უკანასკნელ წლებში გაირკვა ბერძნული ტერმინი „სიუნგენეია“ გარკვეული შინაარსის მქონე სიტყვაა. ძვ.წ. I ათასწლეულის II ნახევრისა და ახ.წ. III საუკუნის მცირე აზიაში ის აღნიშნავდა მეთემეების ორგანიზაციას, ისეთ ორგანიზაციას, რომელსაც მხოლოდ გვარის გარეგანი ნიშანი, ფორმა ჰქონდა შემონახული, ხოლო თემს შიგნით მეთემეებს შორის ადგილი ჰქონია უთანასწორობასა და ექსპლუატაციას (А. Периханиян, Храмовые обье-

177 და სხვა.)

ამგვარი თემის ძველად არსებობა დადგენილ იქნა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით (В.В. Бардавелиძე, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957, გვ. 1) სტრაბონისეული სიუნგენეია ძველ მცხეთაში სატაძრო მეთემეების სახითაა სავარაუდებელი.

ჩვენ დაგვრჩენია შევაჯამოთ ზემოთ ნათქვამი.

ანდრია აფაქიძის სადისერტაციო ნაშრომი „მცხეთა-ქართლის (იბერიის) ძველი დედაქალაქი“ წარმოადგენს მკაფიოდ და შინაარსიანად დაწერილ მონოგრაფიას, რომელიც გვზის მიმცემია საქართველოს არქეოლოგიის კვლევა-ძიების საშურსა და საპატიო საქმეში. ნაშრომის ძირითადი მიზანი მიღწეულია, ის კარგად პასუხობს და ჭეროვნად წყვეტს მასში დასმულ რიგ პრობლემებს. ის კარგ სამსახურს გაუწევს ახალი ძალების ჩაბმას სამეცნიერო-კვლევით მუშაობაში. ნაშრომის ავტორი სავსებით იმსახურებს იმ სამეცნიერო ზარისხს, რომელსაც იძიებს.

1959 წ.

Ренэ Шмерлинг, давно известна многими, хорошо себя зарекомендовавшими трудами по истории грузинского искусства. Перу Ренэ Шмерлинг принадлежат несколько десятков отдельных статей, монографий, публикаций памятников древнегрузинского искусства, являющихся ценным вкладом в искусствоведческую науку.

Научное творчество Р. Шмерлинг характеризуется широким кругозором в сочетании со скрупулезной точностью и тщательностью в работе, целеустремленностью в научных исканиях, большим разнообразием исследовательских приемов, необычайным трудолюбием и похвальным упорством в решении научных проблем.

Обладая широким знанием материалов по искусствоведению Грузии и соседних стран, Р. Шмерлинг в многочисленных источниках всегда находит главное, основное, ведущее, строго выделяя субстантивное от атрибутивного. В умелых руках Ренэ Оскаровна со всей строгостью устанавливаются критически проверенные факты, которые являются основой для анализа и обобщений, вытекающих закономерно из всей совокупности, данных относящихся к исследуемым вопросам. Конкретные факты и явления автором освещаются со строго научной позиции, придерживаясь в их объяснении принципа историзма.

Этими же качествами отличается рецензируемый труд Р. О. Шмерлинг «Малые формы в архитектуре средневековой Грузии», представленный на соискание ученой степени доктора искусствоведческих наук. Это – большой обобщающий труд, плод многолетних, кропотливых исканий над многочисленными, зачастую весьма фрагментными материалами по алтарным преградам средневековой Грузии, в котором поставлены и решены проблемы большого принципиального, теоретического, а также и познавательного значения.

Часто обилие научных материалов затрудняет широкое обобщающее научное творчество, затрудняет всестороннее рассмотрение явлений, превращая ученого в очень узкого специалиста. Эту участь Ренэ Оскаровна избежала, она в данной работе предстала перед нами, как ученый большого плана и широких обобщений.

Автор поставил перед собой задачу: сделать доступным богатый материал алтарных преград, как сохранившихся до наших дней *in situ* в церквах разных районов Грузии, так и нашедших место в музеях (стр. 7); проследить путь их исторического зарождения и развития в феодальной Грузии; определить место, занимаемое этими памятниками в процессе развития грузинской средневековой архитектуры; установить этапы их развития и специфические

черты по сравнению с другими алтарными преградами восточно-христианской и западной православной церкви.

Для решения этих задач Р. О. Шмерлинг использует методы стилистического и структурного анализа, выработанные Яковом Ивановичем Смирновым, а также комплексный и типологический приемы и общенаучный критерий повторяемости. Все это приводит автора к весьма существенным выводам.

Водруженная на линии хорды алтарного закругления или вынесенная несколько вперед относительно этой линии, алтарная преграда становится неотъемлемой частью интерьера грузинского храма (стр. 47). Применение открытого арочками антаблемента составляет существенное отличие алтарной преграды Грузии сравнительно с сирийской, северо-месопотамской и византийской, но его мы находим в пещерных храмах Каппадокии (стр. 59). Отмеченное явление – подчеркивает автор – лишний раз намечает общность в подходе к решению этой части литургической обстановки с одной из стран Переднего Востока, а не с Византией, независимость от которой Грузии в ряде общих установок в искусстве и многих других моментах до сих пор не получила достаточного отражения в опубликованных исследованиях (стр. 59), ср. стр. 149/.

Далее, Р. О. Шмерлинг устанавливает особенности структуры алтарных преград воздвигать один, два или большее число высоких, обитых чеканными или штампованными серебряными пластинами крестов, водруженных на выступе стенки алтарной преграды или воздвигнутых пред нею на постаменте. Этот обычай уходит корнями в далекое историческое прошлое страны – ко времени кристаллизации самого христианства (стр. 226), связывая его с крестами, воздвигнутыми с первого времени христианства в Грузии – на горе против Мцхет и в первой христианской церкви во Мцхете. Здесь же укажу, что эту тему можно было расширить и углубить, привлекая грузинские и кавказские материалы (см. Н. Марр, С. Джанашия, Л. Бочоришвили, В. Топуриа, В. Бардавелидзе и Г. Чигая. Грузинский народный орнамент, I, Тбилиси 1937).

Для оформления плит алтарных преград, как выясняет автор, используются не только средства резной орнаментики, но и насыщенная содержанием тематика, предлагаемая священным писанием, и образы, выработанные христианской теологией, а также изображения ктиторов (стр. 271). Достижения грузинских скульпторов в этой сфере – говорится далее в монографии – могут быть сравниваемы только с достижениями их западных коллег несколько более позднего времени (стр. 271). Достиженные в этой области успехи являются результатом свободы овладения формой, без чего полноценное выражение содержания невозможно, и содружества самых разнообразных отраслей искусства: зодчества, резной орнаментики, скульптуры по камню, дереву и металлу, эмали, художественного ткачества и шитья

«Nadelmalerei» (стр. 272). Грузинские художники не упускают возможности использовать самую преграду как орудие, служащее цели ознакомления молящихся с некоторыми моментами священного писания, эпизодами жизни чтимых в Грузии подвижников, образами Христа, Богородицы, ангелов и ктиторами (стр. 272).

Отмечая местные черты, выработанные в отдельных территориально-этнических группах Грузии в творчестве алтарных преград, автор выявляет их общность с грузинским искусством (стр. 225). Устанавливаются конвергентные явления, присущие всему ходу исторического развития грузинского зодчества. Наконец, Р. О. Шмерлинг выделяет четыре этапа в развитии алтарных ограждений Грузии, которые хорошо укладываются в те этапы общего развития грузинского искусства, которые установлены трудами акад. Георгия Николаевича Чубинашвили и его школой.

Монография Р. О. Шмерлинг «Малые формы в архитектуре средневековой Грузии» является ценным вкладом в изучении истории грузинского искусства. В ней впервые вовлечены в научное обращение неизвестные или малоизвестные материалы, анализ и обобщение которых дает возможность автору выставить и обосновать научно выдержанную теорию о происхождении и развитии грузинских алтарных преград, наличие которых датируется с VII по XVIII века.

Из имеющихся у рецензента замечаний хотелось бы остановиться лишь на некоторых.

В определении особенностей грузинских алтарных преград автор совершенно закономерно указывает на «применение открытого арочками антаблемента», но о происхождении его ничего не говорит. Между тем, если повнимательнее присмотреться к грузинскому народному зодчеству, не трудно заметить использование арок и арочной системы в большом разнообразии, которые по своему возрасту восходят к глубокой древности. Это латиар в сванских лечундирах, щдур – сванских башень и мачубов¹, тахча – в крестьянских жилищах дарбазного типа², а также в орнаменте деревянных домашних вещей. Не менее интересно, что в сванском мачубе выделено место, которое носит наименование – тырбез (греческое *τραπέζα* < *τετραπέζα* – алтарь, *Tisch, der Sonne*), а в хевсурском щина – ардабаги, отгороженное место для телят (само слово может быть пехлевийское по происхождению). Думается, что учет этнографических материалов мог бы оказаться полезным.

В этой связи хочу отметить, что считать народное «в непосредственном, простейшем понимании этого термина» в отличие от профессионального искусства несовершенным, грубым, не стоящим того, чтобы на него обращать

¹ В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957.

² შ. ანთონაძე, XVII-XVIII სს. ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1965.

внимание - неправильно хотя бы потому, что народные умельцы создали и создают не мало высокохудожественных произведений. К их числу относятся крестьянские дарбазные жилища, баллада «Тигр и витязь» (ჯიჯი და ვიჯი) и др. Вместе с тем не нужно забывать, что народные умельцы своим творчеством более верны, более близки к точке зрения широких народных масс, по сравнению со всегда более субъективным творчеством профессионалов.

Нам особенно приятно отметить, что Р. О. Шмерлинг не довольствуется изучением грузинских алтарных преград лишь в технико-стилистическом аспекте, она ставит вопросы социально-экономического порядка, ставит вопрос о характере профессиональных ремесленных объединений и др.

В частности, Р. О. Шмерлинг пишет: «Вряд ли можно сомневаться в том, что в Грузии, издревле обладающей высокоразвитым ремеслом самых разнообразных отраслей, ремесленные объединения имели место уже с раннего времени. Об этом говорит обнаруженная во Мцхете надгробная плита некоего Аврелия Ахолла, названного в пространной эпитафии, написанной на греческом языке, «старшим над художниками и архитектором» (стр. 277). Однако, наряду с тем, автор указывает на то, что «никаких данных о характере подобных объединений нет еще и много времени спустя» (стр. 277). Далее, автор указывает, с ссылкой на Б. Н. Рыбакова, на то, что «в патриархальный период развития цехов не было еще необходимости в официальном оформлении..., т. к. их существование определялось обычным правом». Между тем, если мы обратимся к сравнительным материалам о характере этих организаций, можно почерпнуть немало ценных данных.

В письме Плиния Младшего на имя императора Трояна сообщается, что он, Плиний, вместе с письмом посылает устав объединения «Eranos» и просит сообщить о разрешении и если разрешит, то в каких рамках организовать союзы «Eranos». В ответ император Троян сообщает Плинию, что он разрешает организацию «Eranos» с тем условием, что этот союз своим членским взносом будет помогать бедным, а не употреблять их на недозволенные собрания. Наименование «Еранос» в греческом означает товарищество, взнос.³ Из переписки видно, что объединение «Eranos» было обычным в Малоазийских государствах. Историческими документами свидетельствуется, что объединения ремесленников существовали и в Ахеменидской Персии и в Новом Вавилоне.⁴

Заканчивая рецензию, хочу еще раз отметить, что монография «Малые формы в архитектуре средневековой Грузии» большой обобщающий труд, в котором по новому поставлены и решены проблемы большого принципиального теоретического и познавательного значения.

1961

³ Benseker, Griechisch-deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1962, Boisaque.

⁴ Br. Meissner, Babylonien und Assyrien, I, Heidelberg, 1920, 33. 231.

ნიმიკისათვის, ჩერქეზულ-ადიღეურ ტომთა ბინადრობის საკითხისათვის და-სავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, გვიანდელი ხანის ტოპონიმები და მათი შემოქმედნი, ტოპონიმური აღწერილობა, შენიშვნები. დამატება: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გზები, პირველი წიგნისათვის, რეზუმე რუსულად, გერმანულად, ავტორისაგან, საძიებლები. ჩვენ გადმოგვეცა აგრეთვე რუსულად დაწერილი ავტორეფერატი, რომელიც დასათაურებულია ასე:

„Аджария в историко-географическом аспекте (на материалах топонимики)“.

თუ ჩვენ ერთი წუთით თვალს ავარიდებთ იმ უზუსტობას, რომელიც შეიმჩნევა ავტორის მიერ მოწოდებულ ნაშრომებში თემის დასახელების მხრით (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, „აქარა ისტორიულ-გეოგრაფიულად (ტოპონიმია)“, „აქარა ისტორიულ-გეოგრაფიულად“, „Аджария в историко-географическом аспекте (на материалах топонимики)“ და ყურადღებას შევაჩერებთ ავტორის იმ ტექსტზე, რომელიც ყველაზე გვიან არის დაწერილი ვკითხულობთ: „სხვა ვითარებაში დაიწერა მესამე ნაკვეთი („აქარა ისტორიულ გეოგრაფიულად“, ბათუმი 1960 წ.) ახლა ზოგად თეორიულადაც ბევრი რამ გარკვეულია და პრაქტიკულ ძიებაშიც უკეთ გავიწაფეთ. ამ გარემოებას, უთუოდ, უნდა მოეხდინა თავისი კეთილმყოფელი გავლენა ამ ნაშრომზე, და ვფიქრობთ, ასეც არის“ (გვ.3). ავტორი გულწრფელად იმახედაც მიუთითებს, რომ როდესაც მუშავდებოდა მისი პირველი ორტომეული „ისტორიული გეოგრაფია“ იმ დროს ჩვენში ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული მეცნიერების დამოუკიდებელ დარგად, არ ვიცოდით მისი საგანი და ბუნდოვანი წარმოდგენა გვქონდა ამგვარი კვლევის ამოცანებზეც. ამ გარემოებას არ შეეძლო, რა თქმა უნდა, გარკვეული დაღი არ დაესვა ჩვენი ისტორიულ-გეოგრაფიული ძიების პირველ შედეგებზე (გვ.2-3).

ასეა თუ ისე ჩვენი განსჯის საგანია, ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ, „წინამდებარე ნაშრომი (მესამე ნაკვეთი), რომელიც „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმის“ ორ წიგნთან ერთად საკვალიფიციაციოდაა გამოიზნული, ამ მხარის ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის პირველი ცდაა“ (გვ.4)

მაგრამ ვკითხოთ, რას ისახავს მიზნად ავტორის მონოგრაფია.

მივმართოთ ნაშრომის მესამე ნაკვეთს, რომელიც ავტორის მიხედვით, ყველაზე უფრო მეტად დაოსტატებული მკვლევარის ნაწარმოებია.

ამ ნაკვეთის 24-ე გვერდზე ვკითხულობთ: „ისტორიულ გეოგრაფიის „მიზანია ბუნებრივ-გეოგრაფიულ მიდამოში ადამიანის მოქმედების ნაკვალევის მიხედვით საზოგადოების წარსული ცხოვრების მეცნიერული რეკონსტრუქცია. ისტორიულ გეოგრაფიის საგანი გეოგრაფიულ პირობათა ბუნებრივი ცვლის ისტორია კი არ არის, არამედ მისი შემოქმედების ისტორია ფიზიკურ-გეოგრაფიულ არეში“ (გვ.24). ავტორი აგრეთვე აღნიშნავს, რომ „ისტორიულ გეოგრაფიას, როგორც სამეცნიერო დისციპლინას, არ შეიძლება არ ჰქონდეს თავისი პრინციპები და მეთოდები. არც ერთი აკლია მას და არც მეორე, მაგრამ თითოეული მათგანი ჯერჯერობით სასურველი სისრულით

შემუშავებულ-შესწავლილი არ არის“ (გვ.27). ავტორი განაგრძობს: „ისტორიული გეოგრაფია ძირითადად ველზე პრაქტიკული ძიების მეთოდს ემყარება. ისტორიულ-გეოგრაფიული საკითხი ველზე წყდება. ხოლო ისტორიული ველზე ყურადღებას უნდა აქცევდეს შემდეგს: გამოავლინოს ძველი არხები და რუს-ხმულები, გაარკვიოს მათი მიმართულება, გამოყენების დრო, შენების ორგანიზაცია. მიაკვლიოს და აღწეროს ძველი გზები და მასთან დაკავშირებული ელემენტები: ხიდები, ფონები, ფუნდუკები, საგუშაგოები, სამზირალ-საყარაულოები, გადასასვლელები („ყელი“, „ზეკარი“, „კლდეკარი“, „დევის მუხლი“). მოიხილოს სასაფლაოები, გადმოიღოს ეპიტაფიები და საფლავის ქვების გამოსახულებანი. შეიწავლოს ადამიანის უძველესი სადგომები (პალეოლითი, ნეოლითი), სამოსახლო თუ საკულტო ბორცვები (ნეოლითი, ბრინჯაო, ადრე რკინა), ანტიკური და ფეოდალური ხანის ნასოფლარ-ნაქალაქარები, საკულტო ძეგლები, სალოცავები, ციხე-სიმაგრეები, ზღუდეები, მგალითები, ქვაჭრები, ქვაკაცები და სხვ.“.

ავტორი ყოველივე ზემოთქმულს დასძენს: „ასეთი კვლევის დროს ყოველთვის არის საშიშროება მხარეთმცოდნეობაში გადავარდნისა“... მკვლევარი „სულ ადვილად შეიძლება აღმოჩნდეს თავისი საგნის მიღმა და ღრმამეცნიერული გამოკვლევის ნაცვლად სამხარეთმცოდნეო – მიმოხილვითი ნაშრომი მოგვცეს“ (გვ.88).

როგორც ამ ამონაწერებიდან ვრწმუნდებით, ავტორი მიზნად ისახავს აქარის სინამდვილეში ადამიანის ნაკვალევის აღნუსხვა-შესწავლის საფუძველზე აღადგინოს აქარის ისტორიული წარსული.

ამგვარი მიზნის დასახვაში რეცენზენტი ოდიოზურს არაფერს ხედავს, ოღონდ მასში სპეციფიკურს, სამეცნიერო დარგისათვის დამახასიათებელს საგანს ვერ ამჩნევს. ჰუმანიტარული მეცნიერების ძირითადი დარგები ადამიანის ნაკვალევის მიხედვით აღადგინენ ქვეყნის წარსულს, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ თითოეულ მათგანს თავისი საკვლევი ობიექტი აქვთ მკვეთრად განსაზღვრული. თუ ეს ასე არ იქნებოდა, ეს დარგები მხარეთმცოდნეობად გარდაიქცეოდა, რომელიც მხოლოდ ზერეღე ცოდნას მოგვცემდა და არა სრულს, ღრმასა და უტყუარს.

სიხარულიძის ნაშრომში აღნუსხული განსაზღვრება ისტორიული გეოგრაფიისა მეტად ფართოდაა მოცემული. ავტორი არ განმარტავს, თუ რომელი კუთხიდან, რომელი კონკრეტული ობიექტიდან სურს აღადგინოს აქარის რთული წარსული. ისტორიული გეოგრაფია აქ მეტად ფართოდაა ნაგულისხმევი, მაშინ როდესაც მისი შესწავლის ობიექტი გარკვეულია. მისი საგნის სპეციფიკა ადგილის სახელებით და მასზე დაყრდნობით იკვლევს ისტორიულ წარსულს და აწმყოს. ეს დარგია **სახელთმცოდნეობა (Namenkunde)**, რომელსაც თავისი კვლევის მეთოდიც აქვს და შედეგად ხელშესახება.

ზემოთქმულს იმასაც დავძენთ, რომ უკანასკნელი ასი წლის მანძილზე სახელთმცოდნეობა (ისტორიული გეოგრაფია) იმდენად გაიზარდა, რომ

დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად გადაიქცა. ამჟამად როდია საკმარისი შიშველი ახსნა ცალკეული, სახელთა დიდი კომპლექსიდან ამოგლეჯილი, რომელიმე განსაკუთრებით საინტერესო სახელისა, არამედ მიზანდასახული მცირე მიკრორაიონის ადგილის სახელთა შედგენილობის მთლიანობაში და ისტორიული განვითარების პროცესის გათვალისწინებით შესწავლა. ამისათვის არ არის საკმარისი სახელთა კომპლექსის, ხოლოდ ერთი მხარის გათვალისწინება (ფორმალურ-ფილოლოგიური, სამეურნეო, კულტურულ-ისტორიული, ეთნოგრაფიულ-ფსიქოლოგიური ან ტოპოგრაფიული), არამედ საჭიროა კომპლექსურად ყველა მხარის შესწავლა. ადგილთა სახელები, როგორც ყოველი კულტურული მემკვიდრეობა, ატარებენ ბეჭედს თავისი წარმოშობისა და განვითარების შესახებ და წარმოადგენენ ძვირფას ისტორიულ წყაროს. ისტორიული გეოგრაფიის ასე დაზუსტებული საგანი, იხსნის მას ყოველმცოდნეობისაგან და ჭეშმარიტად სამეცნიერო დისციპლინად აქცევს. დაზუსტებული საგანი ამ სამეცნიერო დარგის მეთოდოლოგიაზე აზუსტებს, ველზე მუშაობას მყარ საფუძველს ანიჭებს.

საგნის არა სიზუსტე და მეთოდის გაურკვეველობა მკვლევარს საფრთხის წინაშე აყენებს და მის მუშაობას ცარავს. ი. სიხარულიძის სადისერტაციო ნაშრომში მკაფიოდ გამოსახული ვერც ერთი და ვერც მეორე ვერ დავინახეთ. ამის გამო ნაშრომი მოკლებულია კონკრეტულ მიზანდასახულობას, ხოლო შინაარსი მოკლებულია სიღრმეს. პირველ რიგში ეს ითქმის საველე მუშაობის მეთოდის მხრით. ამჟამად ჩვენთვის კარგად არის ცნობილი საველე მუშაობის კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი. ამ მეთოდით შეიარაღებულ მკვლევარს შეუძლია ნაყოფიერად იმუშაოს მის მიერ არჩეულ სპეციალობაში. დავასახელოთ თუნდაც ეს მაგალითი:

ი. სიხარულიძე არა ერთგზის ასახელებს ეზოს სახელებს ზოგადად. უგულვებელყოფილია ის გარემოება, რომ ეზოც არის და ეზოც. ხალხის ცოდნა და მისი პრაქტიკული საქმიანობა ამ დარგში გასაოცრად მდიდარია; თუ ამ ცოდნამ არ ჰპოვა სათანადო ასახვა სამეცნიერო ნაშრომში, ნაკლოვან მასალაზე დამყარებული ანალიზი და განზოგადება ნაკლები და უმართებულო იქნება. ხალხური ცოდნა კი ასხვავებს ეზოს სახელებს: ლ ა ყ ა ჩ უ რ ა ე ზ ო , სამყურა ეზო, უღელ-გატეხილი ეზო, გველიკუდა ეზო, მხარული ეზო, ფერდოიანი ეზო, ზეგანი ეზო, გორაჯ ეზო და სხვ. რამდენ რამეს ახალს იძლევა ასეთი მასალა კვლევაძიებისათვის. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. კარგად შეკრებილი მასალა იმასაც ანახვებს მკვლევარს, რომ „ეზო“ არა მარტო საკარმიდამო მიწის ფართობის აღმნიშვნელია, არამედ ამ სახელით აღინიშნება სახლის (ნაგებობის) გარკვეული კუთხე („საბუნაგე ეზო“), როგორც ამას ჩვენ ვიცნობთ აპარის მეზობელ მხარეში – შავშეთში და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში – ხევსურეთში (იხ. სათანადო ლიტერატურა). ეზოს ამ უკანასკნელ მნიშვნელობას მკვლევარი მიჰყავს „ეზოსმოძღვართან, ბერძნულ ეპიტროპოსთან და ასირიულ რაფდარბაზთან.

ამ მაგალითიდან ნათლად ჩანს, რომ საჭიროა ადგილის სახელის ყოველ ასპექტში ფიქსირება, ამავე დროს მისი გავრცელების არეების რუკაზე გადატანა (კარტოგრაფიული მეთოდი). მხოლოდ ამგვარად შეგროვებულ მასალის გაანალიზირება-შესწავლა იძლევა ჩეროვან შედეგს და მკვლევარის შრომას ნაყოფიერს ხდის. საწინააღმდეგო შემთხვევაში ნაკლები, დეფექტური და დაუდგენელ მასალაზე დაყრდნობა ავტორის შრომას აცუდებს და უვარგისად აქცევს. ამგვარი ბევრი სხვა მაგალითის დასახელება შეიძლება, თუნდაც გზების შესახებ (საყინული, საალიხე, სალახქიმე, სამარხილე და სხვ.) მაგრამ ჩვენ მათ ვერ გამოვეყიდეით.

სახელების ანალიზის დროს ი. სიხარულიძე მხოლოდ აფიქსირებს, გამოყოფს და უყურადღებოდ ტოვებს სიტყვის ძირებს, რასაც არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ამაზე კარგად წერდა ივ. ჯავახიშვილი: „ა. შანიძეს წელიწადი მიაჩნია წელითი-წელიწადისაგან წარმომდგარად, მასმასადამე გაორმაგებული წელია. მაგრამ თვით წელი რა ცნების გამომხატველი უნდა ყოფილიყო, ავტორს განმარტებული არა აქვს. ამიტომ ეს ამ ტერმინის ანალიზია უფრო ფორმის მხრივ ვიდრე ეტიმოლოგია. არნ. ჩიქობავას მიერ ძირად წარის მიჩნეული, - ან და - ელ კი სუფიქსებად. მაგრამ რაკი ამ წ ბგერის მნიშვნელობა ავტორს განსაზღვრული არა აქვს, ეს ეტიმოლოგიაც მამასადამე ფორმის ანალიზს წარმოადგენს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორიის შესავალი, I, გვ. 151-152, თბ. 1950).

ლინგვისტური კვლევა-ძიების ხაზით ნაშრომში ბევრ შეუსაბამობას ვხვდებით. ერთგან ავტორი წერს: „ძვ. წ. III საუკუნეში იბერია ზღვაზე შეიძლებოდა გასულიყო კახაბერის ხეობის ვიწრო ზოლით. ამ ტერიტორიის გასათვალისწინებლად, რომელიც აქ იბერიას ეკავა საინტერესოა მდინარის სახელი „მეჩინის წყალი“ (ქოროხის მარჯვენა შენაკადი), რომელიც თითქმის შუაზე ჰყოფს კახაბერს. არ არის გამორიცხული, რომ „მეჩინა“ მომდინარეობდეს სიტყვიდან „მიჩნა“ (შეადარე **მიჩნაძორი**-დ. მუსხელიშვილის მითითებით). თუ ეს ასეა, მაშინ ხელთა გვაქვს გარკვეული საბუთი ვივარაუდოთ, რომ ეს მდინარე დებდა მიჩნას იბერიასა და კოლხეთს შორის ერთდროს“ (გვ. 107). ნაშრომის ეს ადგილი დაზუსტებას საჭიროებს. საქმე იმაშია, რომ „მეჩინის წყალი“ (ეს სახელწოდება დასახლებული პუნქტის სახელიცაა (იხ. საქ. სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, 2-ე გამოცემა, 1961 წ. გვ. 130), უფრო მეტად შუა წყალს ნიშნავს, ვიდრე საზღვრის წყალს. სომხური **Միչին** თავდაპირველად შუას აღნიშნავს (**მიჩნაძორი** შუახეცია).! ამიტომ ავტორის მოსაზრება მცდარია, მით უფრო, რომ ასეთი პატარა მდინარე საზღვრად ვერ გამოდგებოდა, მით უფრო თუ ის იბერიისათვის ზღვასთან მისავალს ჰყეტავდა.

საზღვართან დაკავშირებით კარგი იქნებოდა, რომ ავტორს ყურადღება გაემახვილებინა სახელ ლივანა-ზე, ეგების ის ლათინურ lima // liman-იდან მომდინარეობს. ეს ვარაუდი დამაფიქრებელია, რამდენადაც ლივანა მდ. ქოროხზე მდებარეობს და ადგილი შესაძლებელია ამ სახელწოდებას კავშირი

ჰქონდეს აქვე ზღვის სანაპიროსთან მდებარე ლივანასთან, რაც სახელმწიფო სასაზღვრო ხაზის არსებობას გვაპარაუდებინებს. ცნობილია, რომ რომაელები სახელმწიფო საზღვრის დაცვის სისტემას ტერმინ *lima* (ლიმა) აღნიშნავდნენ (შდრ. Scheiermacher, *Der romische Limes in Deutschland*, Berlin 1959).

მეორე მაგალითი: ავტორის აზრით „აქარის სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ მთავარ დარგს ოდითვე მეცხოველეობა შეადგენდა. მეცხოველეობა კი საძოვრებს მოითხოვს, როგორც საზაფხულოს, ისე შემოდგომის და საზამთროს. პირველი და უკანასკნელი საძოვრების ნაკლებობა აშკარაა“ (გვ.105). „აქარის საზამთრო საძოვრების დიდი ნაწილიც თავისი ბუნებრივი საზღვრების გარეთ უნდა ჰქონოდა. მესაქონლე აქარა უკახაბეროდ ძნელი წარმოსადგეია“ (გვ.106).

ჩვენი აზრით, ავტორის შეხედულება – აქარაში მომთაბარული მესაქონლეობის ოდითგანვე არსებობა – ნებისმიერია. ნებისმიერია აგრეთვე ისიც, რომ მესაქონლე აქარას კახაბერის დაბლობის გარეშე არ შეუძლია არსებობა. რამდენი მთიანეთი ვიცით ჩვენ, რომ ზღვისპირა საძოვრებით არ სარგებლობს და მიუხედავად ამისა მესაქონლეობას ეწევა. მეურნეობის შესწავლის დროს უაღრესი მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც იმას, თუ როდის, რომელ ხანაზეა ლაპარაკი, ისე იმასაც, თუ რა ფორმის მესაქონლეობაა დამოწმებული. თუ ამ მხრივ დავაკვირდებით ზემო აქარის მესაქონლეობას, მის პარალელს ზევსურეთის მესაქონლეობაში ვიპოვით: აქაც და იქაც მსხვილფეხა მესაქონლეობაა, აქაც და იქაც საქონლის მოვლა სოფლის ფარგლებსა და მახლობელ მთებს არ ცილდება („საქაროვანე“ - „თა“), აქაც და იქაც ერთი წესით დღევნებენ რძეს კარაქის მისაღებად: ნაღებიდან („ზეურიდან“ - „ნაღებიდან“) ღებულობენ და ერთი და იმავე ტიპის სადღვებლით („ვარია“). სულ სხვა სურათია სამეგრელოში, სადაც აგრეთვე მსხვილფეხა მესაქონლეობა იყო ძირითადად, მაგრამ აქ მსხვილფეხა მესაქონლეობას საქონლის მოვლის მხრივ დიდი ამპლიტუდა ჰქონდა, ზაფხულში შიშველი (მაღალ მთებში), ხოლო შემოდგომასა და ზამთარში სოფლის არეებსა და ზღვისპირეთში. მეგრული ტიპის მესაქონლეობას სხვა თავისებურებაც ახლავს, რომლებზეც ახლა ჩვენ ვერ შევჩერდებით.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ შედარება კულტურის ელემენტებისა გამართლებულად შეიძლება ჩაითვალოს იმ შემთხვევაში, როდესაც შესადარებელი მასალა ერთტიპიან მეურნეობას და ერთტიპიან ბუნებრივ გარემოს ეკუთვნის. ასეთი საკითხები, რომლებიც ამგვარ შენიშვნებს საჭიროებენ ნაშრომში, სამწუხაროდ, ბევრია.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად უმართებულო იქნებოდა არ აღინიშნულიყო, რომ ი. სიხარულიძის მიერ დიდი მუშაობაა ჩატარებული და საყურადღებო მასალაა მოპოვებული, რომელიც ისტორიული მეცნიერების მნიშვნელოვან შენაძენად შეიძლება ჩაითვალოს.

ავტორის ძირითადი ამოცანაა შეისწავლოს შუა საუკუნეების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხეზე კვეთილობის ძეგლი — კარი სოფ. ლაშქვანი, დაადგინოს მისი წარმოქმნის თარიღი და გაარკვიოს მისი ადგილი ქართული ხელოვნების განვითარების პროცესში.

ამ ამოცანის გადაჭრის მიზნით, ი. უზნაძე ძეგლს სწავლობს არქიტექტურულ ობიექტთან კავშირში, ძეგლის კომპოზიციის გახსნისა და წარწერების მონაცემების შექმნა.

უპირველეს ყოვლისა, ავტორი მეცნიერული მონაცემების საფუძველზე ადგენს, რომ საქართველოში „ხეზე კვეთილობით ირთვებოდა და დეკორატიულად ფორმდებოდა არქიტექტურა, ავეჯი, ინსტრუმენტები, ქურპული“ (გვ. 13) და კარები. მოჩუქურთმებული კარების შესახებ საკმაოდ ბევრმა მასალამ მოიყარა თავი, რომლებიც დღემდე მეტწილად დაუშვამავებელია. გამორკვეულია, რომ საქართველოში მეტად მრავალფეროვანი და მხატვრულად შესრულებული მოხარატებული კარების კოლექციაა შემონახული. ლაშქვანის ღვთისმშობლის ეკლესიის მოხარატებული კარი კი განსაკუთრებით საინტერესოა იმით, რომ მასზე ვხვდებით როგორც სიუჟეტურ კომპოზიციებს, ისე პორტრეტულ გამოხატულებებს, ორნამენტსა და წარწერებს (გვ. 27-28). როგორც ავტორი აღნიშნავს, მისი არჩევანი ლაშქვანის ღვთისმშობლის ეკლესიის კარზე იმიტომ შეჩერდა, რომ თუმცა აღნიშნულ კარს თავის მოხსენებაში „XI საუკუნის ქართული მოხარატებული ხის კარები“ ნ. ჩუბინაშვილი შეეხო, მაგრამ მას „ლაშქვანის ღვთისმშობლის ეკლესიის ხის მოხარატებული კარი არქიტექტურიდან მოწყვეტილად ჰქონდა განხილული, ამ ძეგლის ისტორია მთლიანად მოხსენებაში არ იყო მოცემული; გ. ჩუბინაშვილი არ შეხებია აგრეთვე წარწერებს და არც „აბრამის მიერ ისაყის მსხვერპლ-შეწირვის“ კომპოზიციის“ (გვ. 23).

დადებით შეფასებას იმსახურებს ავტორის მიერ ჩატარებული მუშაობა დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნებისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაზე. სავსებით სამართლიანია ავტორის კრიტიკული დამოკიდებულება ავტორების იმ შრომების მიმართ, რომლებშიც ადგილი აქვს ზერელობას, უპასუხისმგებლობასა და დაუდევრობას. ასეთ ავტორებთან არ არის სწორად ძეგლის აღწერილობა, ნებისმიერია ძეგლის დათარიღება, დაუზუსტებელია ძეგლის სახელწოდება, ერთი ეთნიკური ერთეულისათვის მიკუთვნებული ძეგლი მიწერილია სხვა ეთნიკურ ერთეულზე და ასე შემდეგ.

მკაფიოდ და გარკვევითაა შეფასებული აგრეთვე ჩუქურთმიანი კარების შესახებ არსებული ლიტერატურა. უნდა ისიც ითქვას, რომ ავტორი რიგ შემთხვევაში აზუსტებს და ადგილზე ამოწმებს ამა თუ იმ ძეგლის არსებობას, ასწორებს უმართებულო ცნობებს და სხვა.

შეიძლება დადებითად შეფასდეს აგრეთვე უზნაძის მიერ ლაშქვანის ძეგლის მეცნიერული აღწერილობა, რომელიც ადგენს, რომ ძეგლის პირვანდელი

სახის აღდგენა ამჟამად შეუძლებელია. კარს აკლია ორი გულის ფიცარი და კარკასის სამი ფიცარი. გარკვეულია, რომ კარის კარკასი დაფარულია გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტით და ერთგან ადამიანის სურათით წელსხვევით, ხოლო გულის ფიცრებზე მოცემულია: პორტრეტები, აყვავებული ჯვრები და კომპოზიცია ძველი აღთქმის ერთ-ერთ საყმაოდ გავრცელებულ თემაზე „აბრაამის მიერ ისაყის მსხვერპლად შეწირვა“. დისერტანტი აღნიშნავს, რომ „ხელოვნების ისტორიაში ხშირად ვხვდებით ხის მოხარატებულ კარზე სიუჟეტურ სურათებს როგორც ძველი, ისე ახალი აღთქმიდან. მაგალითად, წმინდა საბინას ბაზილიკის კარზე „მოგვთა თაყვანისცემა“, „ქრისტეს დიდება“, მილანის წმინდა ამბროსის ტაძრის კარზე „დავითის ბრძოლა მხეცებთან“ სევენის წმინდა მოციქულთა ეკლესიის კარზე „ქრისტე მოციქულთა შორის ღვთისმშობელთან ერთად“ და სხვა. მაგრამ ჯერჯერობით „აბრაამის მიერ ისაყის მსხვერპლშეწირვის“ სცენა კი არც ერთ ხის მოხარატებულ კარზე ცნობილი არ არის“ (გვ. 35).

ასევე დამაკმაყოფილებელია ლაშეს კარის კვეთილობის შესრულების ტექნიკის დესკრიპცია. დისერტანტი აღგენს, რომ ტაძრის კარებისათვის იხმარებოდა მაგარი ჯიშის ხეები, ლამაზი მერქნის მქონე (კაკალი, უთხოვარი), კვეთილობისთვის მნიშვნელობა ჰქონდა ზამთრისა და ზაფხულის ხის ფენებს; მერქნის ძარღვები უნდა გადაიჭრას დანით, რაც დიდ სიფრთხილეს მოითხოვს. „სწორედ ძარღვების გადაჭრის საშუალებით ვღებულობთ შუქ-ჩრდილის ნაწარმოებზე, აღნიშნავს ავტორი (გვ. 68). აქ კვეთილობის სამგვარი სახეობაა გამოყენებული: მოჭრელება, რელიეფური ჩუქურთმა და სამკუთხოვანი დახრილი ჩაქრით კვეთილობა. ავტორი ეთანხმება ლ. სუმბაძისა და ვ. ცინცაძის მიერ წამოყენებულ მოსაზრებას, რომ „როგორც ჩუქურთმის მოტივები, ისე ამოჭრის სისტემა ქვისა და ხის ჩუქურთმაში, ძირითადად ერთნაირია“ და თავის მხრივ ასკვნის, რომ „პროტოტიპი ლაშეს ოსტატს ქვაზე კვეთილობიდან აქვს აღებული“ (გვ. 70).

ძეგლზე მოცემული კვეთილობის იკონოგრაფიული და სტილისტური ანალიზისა და სათანადო პარალელების მოტანის შედეგად ავტორი ასკვნის, რომ ეს ძეგლი შუა საუკუნეების ძეგლია: 1. ლაშეს კარის კარკასისა და „განედლებული ჯვრის, კომპოზიციების ორნამენტალური მოტივები მრავლადაა ცნობილი XI საუკუნეში, თუმცა ლაშეს კარის ოსტატი ბრძიდ არ იმეორებს ამ მოტივებს და თავისებურად გადამუშავებული სახით გვაძლევს ახალ ვარიანტებს. 2. ოსტატი კარგი ანიმალისტია და განსაკუთრებული სიძლიერით გადმოგვცემს ცხოველების გამოხატულებებს. 3. ლაშეს კარის ოსტატი გეომეტრიული და მცენარეული სახის ორნამენტს ერთიდაიმავე ჩუქურთმოვან არშიაში იყენებს და მცენარეულ და გეომეტრიულ სახეებს ერთმანეთთან წნულით აკავშირებს, რაც დამახასიათებელია XI–XII საუკუნეების ძეგლებისათვის. 4. „აბრაამის მიერ ისაყის მსხვერპლად შეწირვის“ სცენა თავისებურადაა დამუშავებული, არ მისდევს მონურად ბიბლიის ტექსტს, ლაკონურ

ხაზებში გადმოგვცემს მხატვრულად გამართულ სიუჟეტებს. ოსტატს ეხერხება კომპოზიციის აგება, თავისი ჩანაფიქრის კარგად განხორციელებას. 5. ლაშქარის კარის მხატვრის მიზანია მყარების ყურადღება შეაჩეროს მხატვრულ მომენტზე, რისთვისაც ექსპრესიულად აღიღებს როგორც ადამიანის სხეულის ზოგიერთ ნაწილს, ისე მისთვის საჭირო საგნებს. კომპოზიციები ჰორიზონტალურ ხაზზე იშლება და არ შეიგრძნობა არც სივრცე და არც უკანა პლანი. ამ მონაცემებს დისერტაციის ავტორი ურთავს ძეგლზე ამოკვეთილ წარწერებს, რომლებიც პალეოგრაფიული დაკვირვების მიხედვით XI საუკუნისაა და დაასკვნის, რომ „ყოველივე ზემოთქმული ნებას გვაძლევს ლაშქარის ვანის ღვთისმშობლის ეკლესიის ხის მონატული კარი დავათარილოთ XI საუკუნით“ (გვ. 72).

ამგვარად, ჩვენს წინაშეა ნაშრომი, რომლის მნიშვნელოვანი შედეგები რიგ შემთხვევაში დასაბუთებულია სრულფასოვანი ფაქტობრივი მონაცემებით. ავტორი კარგად ფლობს იმ მასალას, რომელიც მისი კვლევის ობიექტია, კარგად იცნობს სათანადო ლიტერატურას და კრიტიკულად იყენებს მას, მოხერხებულად ანალიზებს ფაქტებს და აჯამებს ანალიზის შედეგებს. ამის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ნაშრომი „XI საუკუნის დეკორატიული ძეგლი ს. ლაშქარის“ დამოუკიდებელი სამეცნიერო-კვლევითი ნაშრომია, რომელიც ჩვენი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის აქტუალურ საკითხს ეხება და ახალი შენამატია ჩვენი დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების კვლევის დარგში. ამ ნაშრომის მონაცემების გამოყენება შეუძლიათ ხელოვნების მუშაკებს, რომლებიც მოწოდებული არიან ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობის ყოველმხრივ ათვისების გზით განავითარონ დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნება, რომელიც დააკმაყოფილებს თანამედროვე ადამიანის გაზრდილ მაღალ-იდუარ და კულტურულ მოთხოვნილებებს. ზემოთქმულს იმასაც დავძენთ, რომ ი. უზნაძეს სადისერტაციო შრომის გარდა აქვს სხვა სამეცნიერო-კვლევითი ხასიათის ნაშრომებიც, რომლებმაც მიიღეს დადებითი შეფასება.

ამ უდავო ღირსებებთან ერთად, რომლებიც ზემოთ იყო მოხსენებული, დისერტაცია ზოგიერთ კრიტიკულ შენიშვნას იწვევს და კითხვებს ბადებს.

1. ჩვენი აზრით, უმჯობესი იქნებოდა ნაშრომის მესამე და მეოთხე თავი, სადაც მიმოხილულია ძველებური მოჩუქურთმებული კარების კოლექცია – მოცემული ყოფილიყო პირველი და მეორე თავის სახით და მათ მოყოლოდა ლაშქარის ძეგლის აღწერილობა, ისტორიულ-მხატვრული ანალიზი და დასკვნები. ამით ნაშრომი მოიგებდა იმ მხრივ, რომ აღწერისა და ანალიზის შედეგები თავის ბუნებრივ ადგილს იპოვნიდა და არ მოექცეოდა ნაშრომის შუაგულში. ის ვითარება, რომ ნაშრომის ძირითადი ამოცანის შესახებ შედეგებს მოსდევს ჩუქურთმის კარების ზოგადი მიმოხილვა, ნაშრომზე გარედან მიყრებულად გამოიყურება. ამავ დროს, კარების მიმოხილვის წინ წამძვარება გააადვილებდა ლაშქარის ძეგლის შესწავლას და ამასთანავე ხელს შეუწყობდა ლაშქარის

ძეგლისათვის ადგილის მონახვას. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჩუქურთმიანი კარების მიმოხილვაში სასურველი იყო ავტორს მოეხდინა ამა თუ იმ სახის კლასიფიკაცია, გამოერკვია ეს თუ ის მიმართულება, კერების არსებობა ლოვენების ამ დარგში, რაც გააადვილებდა იმ ადგილის დადგენას, რომელიც ეკუთვნის ლაშქარს ძეგლს. ნაკლულოვანია საზოგადოებრივი განვითარების იმგვარი პერიოდობაცია, როგორც ეს დისერტაციის მესამე და მეოთხე თავშია წარმოდგენილი: „III. მომწიფებული ფეოდალური ხანის ხის ქართული მოხარატებული კარები; IV. გვიანდელი ხანის ქართული ხის მოხარატებული კარები.“ უმჯობესი იქნებოდა მეოთხე თავს შესაბამისად ფეოდალური ურთიერთობის რღვევის ხანის მოჩუქურთმებული ხის კარები ან კიდევ სხვა ამგვარი სათაური დარქმეოდა. ჩვენთვის გაუგებარია კარების მიმოხილვისას მეოთხე თავში რატომ არ მოჰყვა ზუგდიდის კარები ლაშქარის მიერ დამზადებული, სალხინოს კარები, ბოზოყვათის, ქვაბლიანის ხეობის ს. მლაშესი და სხვა კარები.

2. დისერტანტი კარგად იქცევა, როდესაც ცდილობს ჩაწვდეს ნახატის აზრს, მისი სემასიოლოგია გაარკვიოს, მაგრამ ამასთან ერთად მკვლევარს უნდა ახსოვდეს, რომ საჭიროა ჩაწვდეს მოვლენის არსს, საკვლევი მოვლენის წარმოქმნისა და განვითარების საფეხურებს. ამ მხრივ ავტორს შეეძლო აყვავებული ჯვრის მოტივის განხილვისას არ შეჩერებულიყო მხოლოდ მის მხატვრულ ანალიზზე, არამედ უნდა გამოეყენებინა სათანადო ლიტერატურა ჯვრის შესახებ რომ არსებობს: ნ. მარი, ს. ჯანაშია, ვ. ბარდაველიძე, ლ. ბოჟორიშვილი და სხვ. შდრ. M. G i m b u t a s, A u c i e n t s y m b o l i s m i n l i t h u a n i a n f a l k a r t, M e m o i r s o f t h e A m e r i k a n F o l k l o r e S o c i e t y, v o l. 49, P h i l a d e l p h i a, 1958 და სხვა. ეს დისერტანტს შეაძლებინებდა აყვავებული ჯვრის მოტივის წარმოშობის ძირების მოკვლევას.

ზემოთქმულს დავძენთ, რომ ავტორს მოჰყავს სათანადო ადგილი ბიბლიის ქართული თარგმანის IX საუკუნის ხელნაწერიდან და უყურადღებოდ ტოვებს იმ გარემოებას, რომ თუ ისაკის მსხვერპლად შეწირვის სიუჟეტი წებელდის ფილზე მისდევს დაბადების აღმოსავლურ ვერსიას და არა ბერძნულს, ლაშქარს კარზე ამოკვეთილი ისაკის მსხვერპლად მიტანის სიუჟეტი არ მისდევს არც სირიულსა და არც ბერძნულ ვერსიებს და საესებით განცალკავებულად დგას. ამ გარემოებაზე ყურადღების გამახვილება მით უფრო იყო საჭირო, რომ ამის გარკვევის შედეგად, შეიძლებოდა დაზუსტებულიყო ლაშქარს ძეგლის წარმოშობის თარიღი (შდრ. Н. М а р р, К а в к а з о в е д е н и е и а б х а з с к и й я з ы к, И з б р. р а б о т ы, 1, Л е н и н г р а д, 1933, გვ. 61). რაკი კულტურულ-ისტორიულ საკითხებს შევეხებთ ჩვენ აზრით, ზედმეტი არ იქნებოდა დისერტანტს ყურადღება გაემახვილებინა ცხვრის გამოსახულებაზე და გაერკვია, თუ რა ჯიშის ცხვართან გვაქვს საქმე: დუმიანი თუ უდუმიო ცხვარია გამოხატული, თუმცა თუ იმერული ცხვარია სურათზე მოცემული. დისერტანტს კარგად მოეხსენება თუ რა მნიშვნელობა აქვს იმის დამოწმებას, რომ ჩვენ XI საუკუნეში დუმიანი ცხვარი გვყავდა.

3. ჩვენი აზრით დაზუსტებას მოითხოვს ავტორის შეხედულება იმის შესახებ, რომ თითქოს „ქართული კარის საერთო იერიდან გამოიყოფა აქარული კარები. აქარა დიდი ხნის განმავლობაში იყო დაპყრობილი თურქების მიერ და მათი გავლენა ნათლად ჩანს ზემოხსენებულ ძეგლებზე“ (გვ. 155). დისერტანტს უნდა შევნიშნოთ, რომ თურქული ხელოვნება არ წარმოადგენს მონოგენურ ხელოვნებას, არამედ მასში ძირითადი ფენა ადგილობრივ მკვიდრთა ხელოვნებიდანაა შესული, ესე იგი ხელოვნება, რომელიც თავის საწყისებს მცირე აზიის უძველესი ხანის ხელოვნებიდან იღებს და ძველ ტრადიციებს მკაფიოდ ამჟღავნებს. ეს აზრი კარგად აქვს დასაბუთებული Kurt Bittel-ს თავის წიგნში „Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte kleinasiens“, მეორე გამოცემა, Füligen, 1950; მეტნაკლებად გარკვეულია ისიც, თუ მუსლიმანურ ხელოვნებას რამდენად შეთვისებული აქვს ქრისტიანი ხალხების ხელოვნება და რა წილი მიუძღვით ქრისტიან ოსტატებს მუსლიმანური, კერძოდ, სელჯუკური ძეგლების შექმნაში (სირიელები, ბერძნები)¹. ცნობილია, რომ სახელგანთქმული ლავროგენის მიზგითვის ხის მინბარი (კათედრა), რომელიც ხელოვნების შედევრად ითვლება, თბილისელი ქართველის ჰამედ-ბენ-იბრაჰიმის მიერაა დამზადებული, როგორც ამას არკვევს ძეგლზე დაცული არაბული წარწერა².

გარდა ამისა, ამჟამად კარგადაა ცნობილი, რომ ლაზების ხელოვნება ხის, ქვის და ლითონის დამუშავების მხრივ მალალ დონეზე იყო აყვანილი და ერთ-ერთ კერას წარმოადგენდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, საიდანაც ამ კერის გავლენა ვრცელდებოდა სხვადასხვა მიმართულებით³. ჩვენთვის კარგადაა ისიც ცნობილი, რომ მეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში „თათარი“ და „ბერძენი“ უსტები ამენებდნენ სახლებს, ეკლესიებსა და ჯამეებს, აგებდნენ წყაროებს, ამკობდნენ მათ ნაირი სახის ჩუქურთმებით. ხოლო „თათარი“ და „ბერძენი“ უსტები თავისი წარმოშობით ლაზები იყვნენ და არა თურქები და ბერძნები. გვგონია, რომ აქარული კარები ლაზური ხელოვნების რკალში უნდა თავსდებოდეს და არა თურქული ხელოვნების რგოლში, რომლის შედგენილობა ჭერ კიდევ დასადგენია. ამით ჩვენ, რასაკვირველია გავლენის არსებობის წინააღმდეგი კი არ ვართ საზოგადოდ, არამედ ყურადღებას იმაზე ვამახვილებთ, რომ ასეთ მოვლენას დიფერენცირებული მიდგომა უნდა და გაღრმავებული კვლევა-ძიება.

¹ F. Grenard, Note sur les monuments seldjoukides de Siwas, Journal Asiatique, XVI, 1900, გვ. 457-458, შენიშვნა.

² F. Grenard, Note sur les monuments du moyen âge de Malatia, Divrighi, Sivas, Darendeh, Amasia et Tokat. Journal Asiatique, XVII, 1901, გვ. 551; შტრ. Н. Марр, Ани, Ленинград-Москва, 1934, გვ. 36-37.

³ შტრ. Н. Марр, Из поездки в Турецкий Лазистан. Известия Российской Академии наук, 1910, стр. 438-446; ვ. ნოტაია, სიციცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიკის მოაზრება, ტ. X, თბილისი, 1941.

4. ავტორის დაუდევრობას უნდა მიეწეროს ის შეცდომები, რომელთაც ნაშრომის ტექსტში ვხვდებით: მაქსიმე კოვალევსკის მიეწერება შრომა «Страна снегов и башен», რომლის ავტორია Т. Деген-Ковалевский (გვ. 165)... გაუგებრობის ნიადაგზე უნდა იყოს წარმოშობილი უმართებულო ხმარება სიტყვისა „მოხარატებული“. მოხარატებული აღნიშნავს ჩარხზე გაკეთებულს, გამოჩარხულს. ამ მნიშვნელობით იხმარება ის, როგორც ძველს, ასევე ახალ ქართულში. ახალ ქართულში ხარატი ჩარხზე მუშაკს აღნიშნავს, токарь–ს, tourneur–ს, ხოლო დისერტაციაში აღწერილი კარების შემკულობა, ჩუქურთმები ჩარხზე კი არ არის შესრულებული, არამედ, როგორც ეს დისერტანტს აქვს გამორკვეული, კვეთილობის სამგვარი სახეობითაა გამოყვანილი: „მოჭრელება, რელიეფური ჩუქურთმა და სამკუთხოვანი დახრილი ჩაჭრით კვეთილობა“.

მითითებული შენიშვნები შეეხება სადისერტაციო ნაშრომის ზოგიერთ ხარვეზს და არსებითად არ ცვლის იმ შეფასებას, რომელსაც დისერტაცია იმსახურებს. იგი დამოუკიდებელი სამეცნიერო-კვლევითი ნაშრომია, რომელიც ჩვენი ხალხის კულტურული მემკვიდრეობის აქტუალურ საკითხს ეხება და ახალი შენამატია ჩვენი დეკორატიული გამოყენებითი ხელოვნების კვლევის დარგში.

1954

გრიგოლ ტატიშვილის მოღვაწეობის პირველი მკვლევარი ბენო გორდე-ზიანი თავის ნაშრომში აღნიშნავდა, რომ „ჩვენ შევეცადეთ მოგვეცა ამ მოღვაწის შემოქმედების დახასიათება იმ მასალის მიხედვით, რომელიც ჩვენ შევძელით მოგვენახა. არსებული მასალის ფონზე შევეცადეთ გვეჩვენებინა მკითხველისათვის შემოქმედი გრაფიონისა და გრაფიკოსი მხატვრის ნამდვილი სახე, რომლის რეალისტური შემოქმედება, განსაკუთრებით წიგნის ორნამენტული გრაფიკის დარგში, კიდევ დიდხანს იცოცხლებს“ (გვ. 6).

მუშრამან ურუშაძე თავისი მონოგრაფიით აგრძელებს ბენო გორდეზიანის მიერ წამოწყებულ საქმეს და ახალი მასალის მოპოვებისა და გაღრმავებული კვლევა-ძიების საფუძველზე საყურადღებო შედეგებს გვთავაზობს.

თუმცა შრომას არ ახლავს სარჩევი და შიგადაშიგ ტექსტი დასათაურებული არ არის, მიუხედავად ამისა შეიძლება აღვადგინოთ წიგნის შინაარსის გადმოცემის შემდეგი თანამიმდევრობა: შესავალში დახასიათებულია XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური მდგომარეობა. ამას მოსდევს გრიგოლ ტატიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის განხილვა ქრონოლოგიური განრიგით: გრ. ტატიშვილის ყრმობა, მისი პირველი ნაბიჯები ქართულ ქსილოგრაფიაში, მისი შემოქმედების ზრდა და მოწიფულობა, გრიგოლ ტატიშვილის შემოქმედების კრიტიკული და ისტორიულ-მხატვრული ანალიზი, მისი სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი. დასკვნით ნაწილში შეჯამებულია კვლევა-ძიების საფუძველზე მიღებული შედეგები.

მონოგრაფიული ნაშრომის ამგვარი აღნაგობის შესახებ საწინააღმდეგო არა ითქმის რა. ის თანამიმდევრულია და გამართული, რამდენადაც მონოგრაფიის ავტორი იმას ცდილობს, რომ გრიგოლ ტატიშვილის ცხოვრება და შემოქმედება განიხილოს ერთობლიობაში, პიროვნებისა და შემოქმედის ზრდა ერთ დინამიურ პროცესში წარმოსახოს. ნაშრომის სტრუქტურასთან დაკავშირებით ჩვენ მაინცდამაინც ის გვრჩება სათქმელად, რომ უმჯობესი იქნებოდა ნაშრომს ერთ პარაგრაფად გამოყოფოდა და ერთად მოეყარა თავი იმ მასალას, რომლებიც შეადგენს გრ. ტატიშვილის მემკვიდრეობას.

მკვლევარის ძირითადი აზრის მიხედვით, გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული ხელოვნება რუსული კულტურის გავლენას განიცდის და პროგრესული განვითარების გზაზე დგება. გრ. ტატიშვილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაა იმ პირთა შორის, რომლებმაც დაიწყეს ახალი ქართული გრაფიკული ხელოვნების ნათელი ტაძრის შენება (გვ. 10).

ავტორი კვალდაკვალ მისდევს გრ. ტატიშვილის ხანგრძლივ შემოქმედებას, ყურადღების გარეშე არ ტოვებს მისი შემოქმედების თითქმის არც ერთ მხარეს, გულმოდგინედ იკვლევს, უდარებს სხვათა ნამუშევრებს, ანალიზებს ფაქტებს და აზოგადებს თავის კვლევა-ძიების შედეგებს.

იგი გრიგოლ ტატიშვილს წარმოაჩენს როგორც ქართული ძველი (ვახტანგისეული) ქსილოგრაფიის საქმის გამგრძელებელს, რომელიც კარგად არის დაუფლებული ძველი ქართული არქიტექტურული ძეგლების შემუშავებას, ქართული ქედური ხელოვნების ნიმუშებს, ძველ ქართულ ხელნაწერების სამკაულებსა და ქვაზე ამოკვეთილ ძველ წარწერებს.

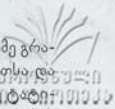
ავტორის აზრით, გრ. ტატიშვილმა ამგვარად ეროვნულ ნიადაგზე დაამკვიდრა თავისი ხელოვნება: ასოების გრაფიკული დამუშავება, ლიტერატურების შედგენა, წიგნის მხატვრული გაფორმება და არკვევს იმ პრინციპებს, რომელზედაც აღმოცენებულია გრ. ტატიშვილის მიერ დამუშავებული თავი ასოები, დიდაქტიკური ლიტერატურის ილუსტრაციები, კლასიკური ხანის მწერლობის წიგნების (ვისრამიანი, ვეფხისტყაოსანი) მხატვრული გაფორმება და ის ხერხები, რითაც აღწევს ტატიშვილი სრულფასოვანი მხატვრული ნაწარმოების შექმნას.

ვეფხისტყაოსნის გაფორმების მასალების განხილვისას ავტორი იკვლევს თავი ასოების სამ კატეგორიას: ასოები, მოთავსებული მხატვრულად გაფორმებულ კვადრატში, ასოები, მოთავსებული სწორკუთხედში და ასოები, მოთავსებული წრეში. ასევე მის მიერ ბოლოსამკაულთა ხუთი ტიპი დადგენილი. თითოეული მათგანი ცალკე განხილული და ამგვარი სკრუპულოზური ანალიზის შედეგად მიღებულია დასკვნა, რომ ტატიშვილს ბოლოსამკაულები ორიგინალურად აქვს დამუშავებული, თუმცა მეტ-ნაკლები სქემატურობა, რომელიც მათ ახლავს, უკარგავენ დინამიურობასა და სიცოცხლეს. მაგრამ წარმოდგენილი სახითაც ეს ბოლოსამკაულები (თავისი ფორმით და გრაფიკული მოხაზულობით) აკმაყოფილებენ იმ მოთხოვნილებებს, რასაც წიგნის მხატვრული გაფორმება მოითხოვს (გვ. 116).

ასევე იკვლევს ავტორი აშვიების შვიდ სახეობას და ასკვნის, რომ თითოეული აშვი, მთელ თავის სიგრძეზე, ჩუქურთმის ერთი რომელიმე ელემენტის მრავალგზისი განმეორების პრინციპზეა აგებული და რომ ტატიშვილი აშვიის თითოეულ ელემენტისათვის ხუროთმოძღვრულ ძეგლებსა და ქედური ხელოვნების ნიმუშებში ეძებს შესაფერ ჩუქურთმას. ამის დასამტკიცებლად ურუშაძე მრავალ მაგალითს ასახელებს: ახტალა, მწვანე საყდარი, ბაგრატის ტაძარი, საფარა, გუდარეხი და ასე შემდეგ.

ავტორი სამართლიანად ასკვნის: „1888 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“, წიგნის მხატვრულად გაფორმების შესანიშნავი მაგალითია. „ვეფხისტყაოსნის“ შრიფტი, თავი ასოები, ბოლო სამკაულები და აშვიები, შეკრულნი ლამაზ ყდამი, ლიტერატურისა და ხელოვნების ურთიერთ მჭიდრო კავშირის შესანიშნავი გამოხატულებაა. იგი წარმოადგენს ლიტერატურისა და ხელოვნების ისეთ ნაწარმოებს, რომელიც ყველასათვის გასაგები, მიმზიდველი და ახლობელია. „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული გაფორმება ტატიშვილის შემოქმედების ყველაზე უფრო სრულყოფილი ნაწარმოებია.“ (გვ. 119-120).

აქვე უნდა აღინიშნოს ავტორისეული დაკვირვება იმის თაობაზე, რომ გრ. ტატიშვილი ლიტერატურული ძეგლის მხატვრული გაფორმებისათვის

არასოდეს არ იღებდა ხელში პირველად მოხვედრილ ორნამენტის რაიმე გრაფიკულ სახეს. იგი ითვალისწინებდა ნაწარმოების ჟანრს, მის ხასიათს და დანიშნულებას. ვეფხისტყაოსნის მხატვრული გაფორმების დროსაც ტატიშვილი ნაწარმოებისათვის სამკაულადის შესაფერი მოხატულობის ძიებისას ამავე პრინციპით ხელმძღვანელობდა. ავტორი ასკვნის: ტატიშვილისეული ვეფხისტყაოსნის თავი ასოები, ბოლო სამკაულები და ამიერი ნაწარმოების შინაარსისადმი ორნამენტის შერჩევითი პრინციპის გამოყენების ბრწყინვალე ნიმუშად გვევლინება (გვ. 123).

ზემოთ ჩვენ შევჩერდით ერთ მაგალითზე, რომლის მიხედვით შეიძლება წარმოდგენა ვიქონიოთ მურმან ურუშაძის ნაშრომზე მთლიანად.

ჩვენს წინაშეა ნაშრომი, რომლის მნიშვნელოვანი შედეგები დასაბუთებულად გამოიციკრებინა სრულფასოვანი ფაქტობრივი მონაცემებით. დისერტანტი კარგად ფლობს იმ მასალას, რომელიც მისი კვლევის ობიექტია, იცნობს სათანადო ლიტერატურას და კრიტიკულად იყენებს მას, მოხერხებულად აანალიზებს ფაქტებს და აჯამებს ანალიზის შედეგებს. ამის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ მურმან ურუშაძის ნაშრომი „პირველი ქართველი გრავიორი გრიგოლ ტატიშვილი“, დამოუკიდებელი სამეცნიერო მონოგრაფიაა, რომლის ავტორი დაუფლებულია სამეცნიერო-კვლევით მეთოდს, გამოშუშავებული აქვს სამეცნიერო მუშაობისათვის საჭირო ჩვევები და უნარი.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ნაშრომი ზოგიერთ კრიტიკულ შენიშვნას იწვევს და კითხვებს ბადებს.

ნაშრომის იმ ნაწილში, სადაც იმ წყაროებზეა საუბარი, რომელმაც შეუწყო ხელი გრ. ტატიშვილის შემოქმედების ჩამოყალიბებას, დასახელებულია ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლების შემკულობა, ხელნაწერების დეკორი, ოქრომკედლობის მონაცემები, რაც ჩვენი აზრით, სრული არ არის.

რამდენადაც ჩვენ საქმე გვაქვს პირველ ყოვლისა ქსილოგრაფთან, სავარაუდებელია, რომ გრ. ტატიშვილი ვერ დატოვებდა თავის ყურადღების გარეშე ხეზე კვეთილობის ისეთ დარგს, როგორცაა *საჩითავი ყალიბები*. იმ ხანებში ხომ თბილისში, მის თვალწინ ეს დარგი მოქმედი სარეწაო იყო, რომლის ტრადიცია ხალხურ ხელოვნებას შორეული საუკუნეებიდან მოსდევს. ამჟამად საჩითავების დიდძალი ნიმუშები საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, მათ შორის ლაზური საჩითავებიც.

გარდა ამისა, შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ გრ. ტატიშვილი არ იცნობდა ხალხური ხეზე კვეთილობის სხვა დარგსაც. განა დედაენისა და ბუნების-კარის ილუსტრაციები, საოჯახო დგამ-ჭურჭელი და ავეჯი ხალხურ ნიმუშებს არ იმეორებს: ლიტრა, კოკა, კუტალი და სხვა ხალხური შემოქმედებიდან არ არის მოტანილი. განა არ არის გამოყენებული ქართული ხის საკულტო შენობების შემკულობა, კერძოდ კულამის ეკლესიის ურთხმელის ხეზე კვეთილობა, ან ქართული დედაბოძების სამკაულები. ეს კოლექცია ამჟამად საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაშია დაცული, ისევე როგორც ხალხური დგამ-ჭურჭელი, დედაბოძები, სვეტები და სხვა, რომელთა ჩამოთვლა

შორს წაგვიყვანდა. ზემოთქმულს დაეძინეთ რიტუალური პურების შტამპებს (საქრეთლებს), რომლებიც დიდი რაოდენობით საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაშია დაცული, ხოლო ნაწილი გამოქვეყნებულია (გ. ბარდაველიძე, გ. ჩიტაია, ხევსურული ორნამენტი, თბ., 1939 წ., გვ. 13; თ. დადუშველიანი, სვანური დასტაგისი, ძველი საქართველო, ტ. II; გ. კვასცვაძე, ქართული წიგნის გრაფიკული ხელოვნება, თბილისი, 1952).

ჩვენ იმის ვარაუდიც უნდა ვიქონიოთ, რომ „კანვაზე საკერი ანბანის ალბომის“ შედგენისას გამოყენებული იყო ანბანის ნიმუშები, რომლებიც იმ დროს იყო ცნობილი და ხალხში ტრიალებდა. ეს ნიმუშები საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაშია დაცული და გამოფენილია კიდევც. (საქართველოს ერთიანი ეთნოგრაფიული გამოფენა, მეგზური, 1959).

ცნობილია გრ. ტატიშვილის გრაფიურა ხეზე „იმერული ოდა“. ამ სახლის მოდელი მხატვარ ვერეშჩაგინის მიერ დამზადებული, შესულია საქართველოს მუზეუმის კოლექციებში გასული საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ გრ. ტატიშვილის შემოქმედების შესწავლის დროს მეტი ყურადღება უნდა დათმობოდა ქართულ ხეზე კვეთილობას, რომელსაც მდიდარი ტრადიცია აქვს და რომელიც შესანიშნავ ნიმუშებს შეიცავს¹.

ნაშრომში გამაზვილებულია ყურადღება ქართული შრიფტის განვითარების საქმეში გრ. ტატიშვილის ღვაწლის შესახებ, მიმოხილულია ქართული შრიფტის განვითარების პერიოდები. ურუშაძე აღნიშნავს, რომ გრ. ტატიშვილის მიერ ანბანებში დადგენილმა ზომებმა და ასოთა პროპორციებმა დიდი გადახალისება და გაუმჯობესება შეიტანეს მხედრულის გრაფიკულ მოხაზულობაში (ბ. გორდუნიანი, ქართული მხედრული შრიფტი, თბილისი, 1953 წ., გვ. 90). ამასთან ერთად ავტორი გვაუწყებს, რომ გრ. ტატიშვილს გაკეთებული აქვს აკადემიური შრიფტის მიზანძვით შრიფტის რამდენიმე სახე, რომლებიც არ ჩამოსხმულა (გვ. 195).

ქართული შრიფტის საკითხი ამჟამად იმდენად აქტუალურია, რომ ყოველი ახალი, დღემდე უცნობი მასალის გათვალისწინება შრიფტის გაუმჯობესებასთან დაკავშირებით, დიდად მნიშვნელოვანია. ამიტომ, სამწუხარაა, რომ ეს მასალა თუნდაც ნიმუშების სახით არ არის ჩართული მონოგრაფიაში. სხვა ხასიათის შენიშვნებიდან მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ გრ. ტატიშვილის მიერ გაფორმებული და დასურათებული გამოცემის „არასრულ სიას“ ისეთი გამოცემა აკლია, როგორცაა J. Maurier, Lart au Caucase, გამოცემულია ორჯერ, პირველად თბილისში, ხოლო მეორედ ბრიუსელში.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული შენიშვნებისა, მ. ურუშაძის ნაშრომი იმსახურებს დადებით შეფასებას.

1958

¹ Н. Чубинашвили, Грузинская средневековая художественная резьба по дереву, Тбилиси, 1958 г., F. Grenard, Note sur les monuments du moyen age de Malatia etc., Jurnal Estatique, XVII, 1901 w; შტრ. Н. Марр, Аги, Л.-М., 1934 г., стр 36-37.

Текст диссертации состоит из введения, четырех глав, заключения и библиографии. В первой главе дается определение и характеристика кувшинных погребений Азербайджана, обзор источников и литературы, ареал распространения кувшинных погребений в Азербайджане и за его пределами, типы кувшинных погребений и их сравнительная хронология. Во второй главе вниманию читателя предлагается дескрипция инвентаря кувшинных погребений Азербайджана и сравнительный материал кувшинных погребений из Грузии и Армении. Третья глава посвящена характеристике хозяйства (земледелие, скотоводство, ремесла) древней Албании во 2-1-е века до н. э. - 1-3-е века н. э. и, наконец, четвертая глава касается культов и религии населения древней Албании того же периода. В заключительной части диссертации обобщены результаты, добытые автором в процессе своей научно-исследовательской работы.

Предлагаемая структура диссертационной работы особых возражений не вызывает. Однако, такое построение диссертации неизбежно влечет за собой повторы некоторой части описательного материала, как это имеет место и в данной монографии. Здесь же отметим, что бросается в глаза отсутствие списка иллюстраций и что картограммы плохо читаются.

Ознакомление с текстом диссертации убеждает нас в том, что сделанная диссертантом большая работа выполнена добросовестно, взыскательно и со знанием предмета. Диссертация, посвященная актуальной проблеме закавказской археологии, насыщена ценными материалами, добытыми в основном самим автором, освещающими хозяйство, быт и культуру одного из древнейших народов Закавказья в последних и первых веках первого тысячелетия до н. э. и первого тысячелетия н.э.

По определению автора, понятие культура кувшинных погребений охватывает захоронение в больших, положенных на боку (лежачих) глиняных кувшинах (стр. 1).

Автор поставил себе целью изучение культуры таких кувшинных погребений Азербайджана, как одного из памятников истории древних албанских племен.

В этих целях Т. И. Голубкина привлекает остатки материальной культуры, найденные в кувшинных погребениях (орудия труда, оружие, палеоботанические и палеозоологические данные и т.п.), известия античных авторов и данные этнографии; автор использует материалы других археологических культур Азербайджана как синхронных, так и тех, которые в той или иной мере связаны с изучаемой культурой.

Автор полагает, что изучение культуры кувшинных погребений дает возможность “до некоторой степени пролить свет на социально-политическую жизнь населения древней Албании” (стр. 12), а установить социальную среду периода кувшинных погребений, проследить возникновение, развитие и упадок этой культуры” (стр. 12), а также показать, что это – “исконная, местная культура, принадлежавшая одному из основных албанских племен кавказской Албании” (стр. 73).

Учитывая эти предлагаемые возможности, автор подробно описывает и тщательно анализирует имеющиеся под рукой разносторонние раскопочные материалы, устанавливает их типологию, выясняет их технологию, определяет их функцию, широко привлекает сравнительный материал, скрупулезно отбирает главное от второстепенного и путем обобщения разрозненных фактов приходит к существенно важным результатам.

Эти результаты нам представляется тем более значительными, что после работы М. М. Иващенко “Кувшинные погребения Азербайджана и Грузии (Известия АН Азерб. ССР, №1, 1974), это первая работа, результаты которой получены на основе монографического изучения новых материалов, добытых за последнее десятилетие.

Основные выводы диссертации сводятся к следующему;

1. Культура кувшинных погребений Азербайджана датируется временем 2 в. до н.э. - 3-ий век н.э.

2. носителями этой культуры являются земледельческо-скотоводческие оседлые албанские племена.

3. Основой их общественной жизни было интенсивное земледелие, так как наряду с зерновыми, они уже знали технические (лен) культуры, высоко были также развиты такие отрасли сельского хозяйства, как виноградарство и садоводство, развито было скотоводство и ремесла; их продукция имела товарный характер; широкое развитие получили ввоз и вывоз товаров. Кроме того, это общество имело астральную религию с сильно развитым погребальным культом и формой погребения в кувшинах (стр. 337).

4. Общество, создавшее эту культуру, было классовым, выделяется местная знать во главе с вождями, которых античные авторы именуют «царями». Происходит объединение разрозненных племен в государственное образование (стр. 335) и дальше. «Уже зародились основы государства, хотя в общем социальный строй является переходным от первобытно-общинного к рабовладельческому с пережитками патриархально-родового строя. Рабство в Албании оставалось патриархальным, в античную форму не переросло» (стр.7).

Эти основные положения автором более или менее подтверждаются полноценными фактическими данными и критически проверенными материалами. Автор старается вскрыть те специфические особенности, которые характерны для культуры кувшинных погребений Азербайджана.

Наряду с этими основными положениями имеются и другие, более частные выводы немаловажного значения, но на них здесь мы не останавливаемся.

Однако, наряду с вышеуказанными бесспорными достижениями и ценными выводами диссертация вызывает критические замечания, из коих ниже мы коснемся некоторых.

1. Вызывает недоумение и требует разъяснения точка зрения автора относительно социального строя Албании периода кувшинных погребений. В этом вопросе чувствуется раздвоенность, робость, нерешительность автора. Из текста диссертации неясно: толи это классовое общество с государством, толи общество переходного периода от первобытно-общинного к рабовладельческому. Между тем материалы добыты и проанализированные автором, во всяком случае для первых веков до н.э. и н.э., не оставляют сомнения в том, что это классовое общество с государственной властью. Это хорошо подтверждают данные Страбона. Страбон указывает на консолидацию албанских племен в крупное объединение, во главе которого стоял царь (II, 4), а не «цари», как у диссертанта. Я не вижу достаточных оснований для колебания в данном вопросе, и прогресс в решении этой проблемы может быть достигнут лишь путем отказа от шаблонного подхода к ней (ср. К. В. Тревер, *Очерки истории и культуры Кавказской Албании*, М.-Л., 1959, стр. 354: «В это время (2-1-е века до н.э. и до 3-го века н.э. - Г.Ч.) завершается процесс объединения разноязычных племен и сложения албанского государства», R. Weinhold und D. Treide, *Die Volkerschaften des Kaukasus im Altertum* etc., *Etnographisch-archologische Forschungen*, I, Brl. 1953; ср. также К. Алиев, *К вопросу о племенах кавказской Албании*, *Исследования по истории культуры народов Востока*, М.-Л., 1960, стр. 19: «Это сообщение (Страбона - Г.Ч.) восходящие к рубежу нашей эры, позволяет говорить о том, что албанские племена в это время уже подчинялись одному царю и были объединены в единое государство - Албанию, покорение которой римлянам оказалось не под силу»).

Напомню, что существующую у нас в специальной литературе тенденция архаизировать явления древней истории кавказских народов, следует преодолеть (см. В. В. Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*, Тбилиси, 1957).

2. Для решения вопроса о происхождении обряда погребения в кувшинах автор рассматривает существующие в литературе по этому поводу высказывания, как-то - желание сохранить труп покойника, отделить его от земли, о связи данного обряда с хозяйством вино-

градарства и виноделия, и, наконец, в связи с концепцией о возвращении в лоно «великой матери» покойника, положенного в глиняный сосуд, олицетворяющий женскую утробу, в лежащем положении. Из этих высказываний автор более правильным находит последнюю концепцию. Однако, нужно заметить, что ее едва ли можно считать оправданным. Дело в том, что по данным этнографии акт деторождения у различных народов совершается при различных позах роженицы и необязательно ее лежащее положение (сравни, например, у персов, I. Polak, Persien, Das Zand u. seine Bew, Leipzig, 1945).

Далее, Т. И. Голубкина отвергает связь этого обряда захоронения с хозяйством, на том основании, что «не везде, где существовало виноградарство возникали погребения в кувшинах, как например, в Италии, во Франции и др.» Это, я считаю чистейшим недоразумением, так как хорошо известно, что один и тот же базис, один и тот же со стороны главных условий – благодаря различным эмпирическим обстоятельствам, естественным условиям, расовым отношениям, действующим извне историческим влияниям и т.д. – может обнаруживать в своем проявлении бесконечные вариации и градации, которые возможно понять при помощи анализа эмпирических данных обстоятельств (К. Маркс, Капитал, Собр. соч., т. 19, ч. 2, стр. 353). Нужно иметь в виду, что западноевропейский способ приготовления и хранения вина, существенно отличается от восточного, кавказского и сиро-палестинского.

Точно также нельзя согласиться с автором, когда она на недостаточном материале силится доказать, что обряд захоронения в кувшинах из Азербайджана распространяется в Грузию и Армению. Одним картографическим методом его нельзя обосновать. Ведь данные диссертанта воочию показывают, что кувшинные погребения на территории Азербайджана далее II-го века до н.э. не идут, тогда как захоронения, однотипные с Азербайджанскими, в Грузии уже известны с VI-го века до н. э. Эти погребения подробно перечислены в работе Г. Цкитишвили, История виноградарства в Грузии (с древнейших времен до III века н.э.). Труды Института истории им. И. А. Джавахишвили АН СССР, т. 4-ый, вып. 2. 1959, стр. 138-139). Г. Цкитишвили детально изучил кувшины-квеври и пришел к следующему выводу: квеври употреблялись для хранения вина и зерновых культур, использование их в качестве погребального сосуда – явление вторичное (Г. Цкитишвили, ук. раб. стр. 139). Наряду с этим нельзя не считаться с высказыванием диссертанта относительно того, что одной из причин появления этого обряда в прикуринско-аракских степях, могло послужить отсутствие здесь камня и невольное прибегание к глиняным

перегородкам для предохранения трупа от сырости вследствие близости здесь грунтовых вод» (стр. 79).

3. Следует особо остановиться на том, что некоторые вопросы диссертационной работы не доработаны, не доведены до конца. Это относится в первую очередь к самим погребальным кувшинам. По этнографическим данным выяснено, насколько трудоемкая работа «строить» такие кувшины. Строятся они коллективом при соблюдении ряда весьма существенных правил, причем их строительство длится месяцами, обжигаются они в специальных печах, при этом внесение и вынос кувшинов из печи, требует специальных приспособлений, а их доставка из центра выделки в места продажи и использования – специальных транспортных средств. В Грузии эту функцию выполняла особая арба «турши», которая могла этот громоздкий и хрупкий груз доставить от центра производства на расстояние 100-120 километров (см. Л. Б о ч о р и ш в и л и, Грузинская керамика, т. I, Кахетинская, Тбилиси, 1949, сё-же, Имеретинская керамика, Материалы по этнографии Грузии, т. VIII, Тбилиси, 1955; М. К. Г е г е ш и д з е, Грузинский сухопутный транспорт, 1, Тбилиси, 1956). Эти и другие стороны производства и использования погребальных кувшинов, могут иметь немаловажное значение для решения вопроса о происхождении обряда захоронения в кувшинах.

Точно также углубленное изучение маслобоек, обнаруженных в кувшинных погребениях, показывает, что они имеют параллели не только в Грузии и Армении, но и у сумеров древнейшей эпохи (Bruno Meissner, Babylonien und Assyrien, Heidelberg, 1920), и что маслобойка, в отличие от маслобоек скифского типа (ср. Геродот), по своему типу древневосточного происхождения. К сказанному нужно добавить, что этот сосуд в быту, во время выбивания масла раскачивают на деревянных кочелях (крича - ჯრჩა по грузински), специально устроенных с этой целью.

Относительно многокорпусных сосудов, найденных в раскопках в материалах Азербайджана, так наз. глиняных сосудов «близнецов», Т. И. Г о л у б к и н а правильно заключает, что эти многокорпусные сообщающиеся сосуды развились из соединяющихся между собой сосудов. Мало того, автор ищет назначение таких сосудов и считает их толи «штрафными», то-ли такими сосудами, из которых при совершении обряда побратимства пили побратимы (стр. 134). Пытливость диссертанта безусловно заслуживает полного одобрения.

Однако, если рассмотреть многокорпусные сосуды в свете этнографических материалов, мы получим более правильное решение занимающего нас вопроса.

Грузинский глиняный многокорпусный сообщающийся сосуд, именуемый термином «марани», является, как это выяснено (см. Г. Читай, Марани, Изв. ИЯИМК, т.1-й, Тбилиси, 1937), ритуальным сосудом, присутствующим в свадебном обряде, с одной стороны, а с другой – в древнерелигиозной дохристианской литургии, когда священнослужитель поет здравницу в честь нескольких племенных богов или всего пантеона. Многокорпусные сосуды известны как из этнографической действительности, так и из раскопочных материалов (П. У в а р о в а, Museum Caucasicum, т.5-й, Археология). Не вижу основания согласиться с мнением Y. Muges, который приводит в качестве аналогов к грузинскому марани кресто-микенские сосуды, древнегреческие керносы и сосуд, участвующий в христианской церкви во время совершения евхаристии (артокласия) и заключает об иноземном происхождении марани (Y. Muges, A modern kernos vessel from Tiflis, в журнале Man, februaru, 1937, London 30 with Plade B), тогда как принадлежность этого сосуда к самобытной древней культуре закавказских народов несомненна.

4. В разделе земледелия не использована работа проф. Жуковского, Культурные растения и их сородичи (М., 1950), где много места уделено происхождению плодовых растений и хлебных злаков Азербайджана. Неправильно использован труд D. D r o s b a . Zur gliederung und Herkunft der metallenen Feuerböcke mitbeleuropas (ethnogr. urehaebog. For schng 2, Vere 1954. подставка и подсвечник, канделябр). Непонятно, почему нужно было аналогию искать у забайкальских народов так называемого меланезийского способа кипячения жидкости раскаленными камнями, когда подобный способ засвидетельствован у сванов (М. Ч а р т о л а н и , Из истории материальной культуры грузинского народа (очаг сванского дома), Тбилиси, 1961). Наконец, ссылка на БСЭ, т. 19, изд. 2 Загробный мир – не точная.

В диссертационной работе имеются и другие «огрехи», недочеты и упущения, однако, она является цепным вкладом в деле монографического изучения истории и культуры народов Кавказской Албании. Задача, поставленная в диссертации, выполнена, результаты, добытые диссертантом, значительны.

1962

ა. ბოხრაძის ნაშრომი „მევენახეობა-მელვინეობა ძველ საქართველოში“ ქართველი ხალხის კულტურის ისტორიის ერთ-ერთს ყველაზე აქტუალურსა და დიდად მნიშვნელოვან საკითხს ეხება. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ის თავისი საგნის მიხედვით, საქართველოს ფარგლებსაც სცილდება და ზოგადი კულტურის ისტორიის პრობლემის რკალში ექცევა.

ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ: „ნაშრომი წარმოადგენს პირველ ცდას არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე, რომლის გვერდით გამოყენებულია ეთნოგრაფიული მასალაც, წარმოდგენა ვიქონიოთ მევენახეობა-მელვინეობის წარმოქმნასა და განვითარებაზე ჩვენში“ (გვ. 5). როგორც ვხედავთ ნაშრომის ამოცანა ფართოდაა დასახული, იგი ფრიად მნიშვნელოვანია და დიდად დასაფასებელი.

იბადება საკითხი, თუ როგორ ართმევს თავს ა. ბოხრაძე დასახულ ამოცანას და რა შედეგებს იძლევა მის მიერ წარმოებული კვლევა-ძიება.

ა. ბოხრაძე თავის ძირითად დებულებას შემდეგი სახით აყალიბებს: „განხილული მონაცემების საფუძველზე შესაძლებლობა გვეძლევა გავაყენოთ შემდეგი დასკვნა: საქართველოში უხსოვარი დროიდან არსებობდა ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები და დიდი რაოდენობით საწყისი მასალა სახეთა წარმოქმნისათვის...; ვითვალისწინებთ რა საქართველოში უძველესი სამიწათმოქმედო კულტურას, რომელიც მტკიცედაა დაკავშირებული აქ მოსახლე ტომების ისტორიასთან, დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ საქართველო წარმოადგენდეს კულტურული მევენახეობის ერთ-ერთ სამშობლოს, სადაც არსებობდა მევენახეობის წარმოქმნის ორი ძირითადი კერა: დასავლური – კოლხეთისა და აღმოსავლური – იბერიისა. შესაძლებელია აღნიშნულ კერებში მევენახეობა წარმოიშვა და განვითარდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად“ (გვ. 32).

რითი ასაბუთებს ავტორი ამ დებულებას.

ავტორი მიმართავს ნაირსახეობის მასალას – არქეოლოგიურს, ბოტანიკურს, ეთნოგრაფიულს და სხვას, კრიტიკულად განიხილავს, აანალიზებს და განაზოგადებს მათ. ამაში ჩანს ავტორის მომზადება, დაკვირვების უნარი, კვლევის გარკვეული ხერხების გამოყენების ცოდნა და მისი მეცნიერული მოწიფულობა. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისი იქნება ერთ-ორ მაგალითზე შევჩერდეთ.

მაგრამ, ვიდრე მაგალითებს მოვიყვანდე, მინდა აღვნიშნო, რომ ნაშრომის აღნაგობა თანმიმდევრობის მიხედვით განსაკუთრებულ შენიშვნას არ იწვევს, თუმცა მონოგრაფიის მეორე თავის მეექვსე პარაგრაფი „მოკლე ცნობები მევენახეობა-მელვინეობასთან დაკავშირებული ზოგი არქეოლოგიური

და ეთნოგრაფიული მასალების შესახებ“, შეუფერებელ ადგილზეა მოთავსებული. ამავე თავის მეშვიდე პარაგრაფის დასკვნა ეკუთვნის მთლიანად შრომას და არა მეორე თავს. იგივე ითქმის რუსული რეზიუმეს შესახებ, რომელიც მეორე თავის მერვე პარაგრაფია (გვ. 209).

როგორც ვთქვით, თავისი ძირითადი დებულების დასამტკიცებლად ავტორი იყენებს სხვადასხვა სამეცნიერო დარგის მონაცემებს, კერძოდ, ამპელოგრაფიას. ბოხოჩაძე ხაზს უსვამს, რომ თავდაპირველად ვაზის წინაპრები ღია მზვარეში იზრდებოდნენ და პწკალები არ ჰქონდათ. ტყეში საზრდოს უკმარობის გამო ყვავილების რტოების სტერილიზაცია ხდება და ისინი იქცევიან პწკალებად. გამომუშავდა მხვიარა და პწკალებიანი ჯიში. ლიტერატურულ მონაცემებზე დაყრდნობით, ბოხოჩაძე აღნიშნავს, რომ ამიერკავკასია და განსაკუთრებით საქართველო მდიდარია გარეული ვაზით, და რომ შავი ზღვის სანაპიროზე გავრცელებული ტიპური გარეული ვაზის *Subsp. silvestris gml.*-ის გვერდით გვხვდება გარდამავალი ფორმებიც. ამ გარდამავალ ფორმას უკავია შუალედი ადგილი *subsp. silvestris gml.* და კულტურულ ვაზს *Subsp. sabita proles subproles georgica Nyrl.*-ს შორის. ამასთანავე ირკვევა, რომ ამიერკავკასიისა და ევროპის საღვინე ჯიშები უძველესი წარმოშობისა არიან და ახლო იმყოფებიან ველურ ვაზთან *Subsp. silvestris gml.*-თან – ვიდრე სამხრეთის სასუფრე ჯიშები. ის საღვინე ჯიშები, რომლებიც კულტივირებული და შემონახულია საბერძნეთში, ბულგარეთში, უნგრეთში, რუმინეთსა და მოლდავეთში – მიახლოებული არიან ტიპისა და ასორტიმენტის მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს საღვინე ჯიშებთან. საქართველოდან მევენახეობა გავრცელდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ხოლო აქედან კი რომსა (იტალია), სიცილიასა და სხვ. ავტორს საბუთად ისიც მოჰყავს, რომ ვაზის თავისებური და მრავალმხრივი ასორტიმენტია საქართველოს ყველა პატარა რაიონში. ავტორის თქმით, „ვაზის ჯიშების ასეთი თავმოყრა მევენახეობის ცალკეული რაიონების მიხედვით სრულ უფლებას გვაძლევს მივიჩნიოთ ისინი კახეთის, იმერეთის, ქართლის, სამეგრელოს, რაჭა-ლეჩხუმის, გურიის, აფხაზეთის, აჭარისა და სხვა რაიონების ადგილობრივ ჯიშებად“.

ავტორი იმის შემდეგ, რაც მან უმთავრესად ლოგიკური მსჯელობის საფუძველზე მევენახეობის განვითარების საფეხურები დაადგინა, გამოთქვამს მოსაზრებას: ოლიხნარი ვაზის არსებობის პირობებში სასხლავად კოლბური წალდის წარმოშობის თაობაზე, ხოლო მომდევნო საფეხურზე დაბლარ ვაზთან დაკავშირებით სხვადასხვა სახის სასხლავების გამოყენების შესახებ. დისერტანტი დეტალურად განიხილავს წალდის და სასხლავისებურ განათხარ მასალას, და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ისინი სასხლავის ფუნქციას ასრულებდნენ. ავტორი ადგენს წალდის თავდაპირველ ფუნქციას, მისი გავრცელების არეს და მისი წარმოშობის თარიღს. ბოხოჩაძის აზრით, ოლიხნარიდან დაბლარ ვაზზე გადასვლისათვის მეტალურგიის განვითარებას უნდა შეეწყო ხელი. ზემოთქმულს ისიც ერთვის თან, რომ საზოგადოების განვითარება იქამდე

უნდა შეეწყო ხელი. ზემოთქმულს ისიც ერთვის თან, რომ საზოგადოების განვითარება იქამდე იყო მისული, რომ გვაროვნული წყობა ირღვეოდა და საფუძველი ეყრდნობა მიწის კერძო მფლობელობას, რადგან მევენახეობის უმაღლეს საფეხურზე, დაბლარზე გადასვლა, მიწის ასეთი მფლობელობის გარეშე შეუძლებელი ჩანს. ყურადღებითაა განხილული რკინის მოხრილი დანები, მათი თარიღი, გავრცელების არეები და დანიშნულება. აქვე გამოყენებულია ეთნოგრაფიული მონაცემები. ავტორი ასკვნის, რომ ამ სამი ათასი წლის წინათ, ჩვენს წინაპრებს ისე განუვითარებიათ ვაზის კულტურა, რომ მისი სხვლაც სცოდნიათ.

ამ მიმართულებით სხვა ნიმუშის მოტანაც შეიძლებოდა.

ზოგადად, საჭიროდ მიგვაჩნია შევებოთ ზოგიერთ საკამათოსა და სადავო საკითხს.

უკვე ას წელზე მეტია გასული, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ვაზის კულტურის თავდაპირველი სამშობლო, სხვა ქვეყნებთან შედარებით, ამიერკავკასია უნდა იყოს მიჩნეული. დიუბუა დე-მონპერედან დაწყებული და პროზნით დამთავრებული, ეს აზრი არაერთგზის წამოუყენებიათ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებს.

მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მეცნიერები კულტურული ვაზის წარმოშობის ცენტრად ამიერკავკასიის მიიჩნევენ, ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ, ეს კულტურა შექმნილია სემიტების მიერ (V. Lanfer, Simo - Iranika, Chicago, 1919) ან კიდევ არიელების მიერ (O. Schrader, Die Indogermanen, Leipzig, 3, 1919). განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ნესიტურში ღვინის აღმნიშვნელი სიტყვა დანათესავებული აღმოჩნდა ბერძნულ ოინოსთან, ლინგვისტები იქითვე იხრებიან, რომ ღვინის კულტურის შექმნელი ინდოევროპელი ხალხია. ამათ რიცხვს ეკუთვნიან: Pokorny Indogermanisches G. Deefern etimologisches Wörterbuch, Bern, 1952; Indogermanische Forschungen, LVI, 1938, Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964, გეორგიევი და სხვა. ასევე დგას საკითხი ვენახის ეტიმოლოგიის შესახებ.

ამის გამო ნ. მარის დებულება: ღვინის კულტურა ქართულ-კავკასიურ სამყაროშია შექმნილი და რომ სახელები ღვინო, ვენახი, ისრიმი, წვენი ქართულ-კავკასიური წარმოშობილობისაა და აქედან არის გავრცელებული სხვა მოდგმის ხალხებში, სემიტებსა და ინდოევროპელებში, ექვის ქვეშ არის დაყენებული. ასე წარმოიდგინეთ, რომ უარყოფენ სახელწოდება ღვინის კავშირს მცირეაზიურ სამყაროსთან (შდრ. I. Hofmann, Etimologisches Wörterbuch des Griechisches, München, 1950).

ასეთ ვითარებაში საქართველოს მევენახეობა-მეღვინეობის ისტორიის მკვლევარს, მისი წარმოშობის საკითხის შემსწავლელს, ვეალება გაამახვილოს ყურადღება ამ კულტურის წარმოშობი ხალხის ეთნიკურ ვინაობაზე.

მკვლევარმა სათანადო ყურადღება მიაქცია წალდის სპეციფიკურობას, განსაზღვრა მისი გავრცელების არე და დაადგინა მისი უწყვეტილი არსე-

ბოზა უძველესი ხანიდან თითქმის ჩვენ დრომდე. ამასთან დაკავშირებით, ბოზოჩაძე წერს (ალ. კალანდაძის მიხედვით): „თუ შესაძლებელია იარაღის ესა თუ ის ფორმა ამა თუ იმ ეთნიკურ წარმონაქმნს, ტომს, ხალხს დაუკავშირდეს, ძველი კოლხელები და წალდი – ამ კავშირის თვალსაჩინო მაგალითია“ (გვ. 42).

ჩვენი აზრით, ამ მიმართულებით უნდა გამოკვლეულიყოს სპეციფიკური თავისებურებანი ვაზის კულტურის სხვა ელემენტების შესახებაც, რაც მის ეთნიკური კუთვნილების საკითხს ნათელს მოჰფენდა. კერძოდ, ეს შეიძლება ითქვას ქვევრების შესახებაც. ქვევრების საკითხი მონოგრაფიაში შეზღუდულად გამოიციკირება (შეადარე, Т. И. Голубкина, Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Баку, 1061г.). არ ჩანს ქვევრის//ლაგვანის//ჭურის სპეციფიკურობა სინქრონულ აზერბაიჯანულ, სირიულ-პალესტინურ ამავე სახის ჭურჭელთან. ან კიდევ ძველი დროის თიხის კუბოებთან, ზუგდიდის მუზეუმის ასურული ფორმის თიხის კუბოსთან. ამ კულტურის შესწავლა შეიძლებოდა მრავალ ასპექტში, რაც საბოლოო ჯამში მისი ეთნიკური წარმომავლობის დადგენის შესაძლებლობას შეუწყობდა ხელს. ასევე ითქმის ვაზის კულტურის სხვა ელემენტების შესახებაც. ოღონდ საჭირო იყო ეთნოგრაფიული მონაცემების უფრო მეტად და სათანადოდ გამოყენება.

მართლაც თუ ქართველი მთიელების გადმონაშთური მასალა გვეხმარება თრიალეთის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის ეთნიკური მიკუთვნილობის დადგენაში¹, ეს მით უფრო შესაძლებელი უნდა იყოს მევენახეობა-მელვინეობის დარგში. ამისათვის საკმარისია დავასახელოთ: ზედაშეები, ხემხვივანის – მალლარი ვაზის კულტი, მარანი, ტაძარი, სალოცავი, აგუნა-ანგურა (ნართების ეპოსში აგუნა – ჭურჭლის სახელია, რომელშიც გრძნეული სასმელია მოთავსებული), რთველთან დაკავშირებული რიტუალური ცეკვა.

ამავე საკითხს დაეხმარებოდა აგრეთვე ისიც, მკვლევარს რომ გამოეყენებია ბოლო ხანებში აღმოჩენილი ძველი მითი მევენახეობა-მელვინეობის წარმოშობის შესახებ. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ომარ ხაიამის მიერ XII საუკუნეში ჩაწერილი თქმულება, რომლის ანალიზი არკვევს, რომ ვაზის კულტურის წარმოშობა ამიერკავკასიასა და იბერულ-კავკასიურ მოდგმას უკავშირდება. თავისთავადაც მნიშვნელოვანია, რომ ორი სხვადასხვა სამყაროდან მომდინარე ლეგენდა, ერთი სემიტური (ბიბლიიდან), ხოლო, მეორე ინდო-ევროპული (ირანიდან) – ვაზის კულტურის წარმოშობის შესახებ, ამიერკავკასიის სამყაროზე მიუთითებს. გასაკვირია, რომ მონოგრაფიის შესავალში, სადაც გამოყენებული ლიტერატურაა დასახელებული. არც ერთი ეთნოგრაფიული ნაშრომი არ არის მოხსენებული.

¹ შტრ. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования, Тбилиси, 1957, გვ. 74-75.

მეორე ჩვენი შენიშვნა ეხება ავტორის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ვაზის მოშინაურებას წინ უსწრებდა ღვინოდ ყურძნის გამოყენება, მეღვინეობა წინ უსწრებს მევენახეობას (გვ. 35, შდრ. 115). მისი აზრით, რაკი ყურძენი ყველა სხვა ნაყოფზე შედარებით უხვი წვენი მომცემი იყო და დიდი რაოდენობით მოიპოვებოდა ტყეში, ამიტომ მისგან ღვინოს აყენებდნენ. თუ ეს ასეა, მაშინ ნაშრომის სტრუქტურა სხვაგვარი უნდა იყოს.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ თუმცა ველური ვაზი შორეული წარსულიდანაა ცნობილი (განათხარი მასალის მიხედვით), მაგრამ ყურძნის ღვინო ისტორიულად მხოლოდ რძისა და ლუდის გამოყენების შემდეგ შედის ხმარებაში. მეტად დამახასიათებელია, რომ ძველ კულტურულ სამყაროში, ძველი ცივილიზაციის (30 000 წ. – 400 ძვ. წ.) ხანაში წამყვანი მნიშვნელობის მქონე კულტურის ელემენტების გავრცელების არეს სრულად არ ემთხვევა მევენახეობა-მეღვინეობის გავრცელების არე და მის მხოლოდ ერთ ნაწილს მოიცავს. ასე, თუ ჩვენ ვიცით, რომ ხორბლის კულტურა, სახვნელი იარაღი, ბორბლიანი ტრანსპორტი, ლითონი, დამწერლობა ატლანტის ოკეანედან თითქმის წყნარ ოკეანემდე იყო გავრცელებული, მევენახეობა-მეღვინეობა ამ ტერიტორიის მხოლოდ ერთ ნაწილს მოიცავდა, სახელდობრ, სამხრეთი კავკასია, ირანი, მესოპოტამია, ეგვიპტე, პალესტინა, სირია, მცირე აზია და საბერძნეთი. კულტურული ქვეყნების ზემოთ დასახელებული ზოლის სხვა ქვეყნებში ყურძენს ჩამიჩად იყენებდნენ. საგულისხმო გარემოებაა, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ეგვიპტეში ღვინო მრავალი საუკუნის მანძილზე იყო გამოყენებული, მეზობელ აბისინიაში, თუმცა ტყეში უხვადაა ვაზი, ყურძნის ღვინოს არ იყენებდნენ და თაფლის ღვინოს ხმარობდნენ. ამგვარი ღვინის, ისევე როგორც ღომის, ბრინჯის, ლერწმის (ჩინეთი, ინდოეთი და სხვა) დაყენება უფრო ადვილია, ვიდრე ყურძნის ღვინისა. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ყურძნის წვენის გამოყენება ერთია, ხოლო, მეორეა ყურძნის წვენის ღვინოდ დადუღება.

მესამე შენიშვნა ეხება საქართველოში ვაზის კულტურის წარმოშობის ორი დამოუკიდებელი ცენტრის არსებობას: დასავლურსა და აღმოსავლურს. ოპონენტი ამ დებულების დასაბუთებას მონოგრაფიაში ვერ ხედავს. უფრო მართებული ჩანს ამ კულტურის წარმოქმნის ერთი კერის არსებობა.

1964

დავით ხახუტაიშვილი იმ არქეოლოგთა წრეს ეკუთვნის, რომლებიც არ არიან ვალში მეცნიერებისა და მკითხველი საზოგადოებრიობის წინაშე, რომლებიც არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებულ მასალას დროულად უზიარებენ ფართო საზოგადოებრიობას. ამის გამოა, რომ ჩვენ გვაქვს რიგი ნაშრომებისა როგორცაა: „ანტიკური ხანის უფლისციხე ახალმოპოვებული მასალების სინათლეზე“ (1958), „ქართული მონათმფლობელური ქალაქის წარმოქმნა ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების სინათლეზე“ (1960), „კოლხური რკინის მეტალურგიის სათავეებთან“, „რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური გათხრები გონიო-ავსაროსში“ (1964) და სხვ. აქვე აღვნიშნავ, რომ დავით ხახუტაიშვილის ეს შრომები როდია მხოლოდ და მხოლოდ მასალის პუბლიკაცია, არამედ მეტწილად ისინი კონცეპტუალური შინაარსისაა, რომლებშიც დასმულია ქართველი ხალხის ისტორიის აქტუალური საკითხები და მათი გადაჭრის ცდაა მოცემული. ეს, რასაკვირველია, კარგია და მოსაწონი, თუკი მკვლევარი ღრმა ამოსუნთქვით წერს, არ ემჩნევა აჩქარება და თანადროულობას სამეცნიერო დარგში ფეხდაფეხ მისდევს.

ამგვარსავე კონცეპტუალურ ნაშრომს წარმოადგენს დავით ხახუტაიშვილის ახალი ნაშრომი – „უფლისციხე და იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები“, რომელიც ორი წიგნისაგან შედგება: „უფლისციხე. 1957–1963 წწ., არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“, 1, 1964 წ. და „იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები“, 1966 წ. მეორე წიგნი უმთავრესად შეიცავს საკითხების შესწავლასა და შედეგების განზოგადებას, თუმცა აქვე მოტანილია ახლად მოპოვებული მასალაც (1964–1965) და ისევე, როგორც პირველი წიგნი, მასალის პუბლიკაციასთან ერთად იძლევა სამეცნიერო კვლევა-ძიების შედეგებს. ავტორის მიხედვით არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ერთი ნაწილის (უფლისციხე 1) გაგრძელებას წარმოადგენს ეს მეორე წიგნი (იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები). ამიტომ ბუნებრივი იქნებოდა ამ წიგნს მეორე წიგნის სახელი მიეკუთვნებოდა, თუ სხვა მოსაზრება ამას ხელს არ შეუშლიდა.

დავით ხახუტაიშვილის ნაშრომი, ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ, მიზნად ისახავს: „დადგარილი მასალის საფუძველზე, ვფიქრობთ, შესაძლებელია ასე თუ ისე შესწავლილ იქნეს ადრეკლასობრივი ხანის ქართული ქალაქების ისტორიის შემდეგი საკითხები: ქალაქების წარმოშობა და მათი განვითარების საფეხურები, ხელოსნური წარმოების დარგების განვითარება, ვაჭრობა და ეკონომიური ურთიერთობანი, გზები და გადასაყვანი საშუალებანი, ისტორიული ტოპოგრაფია და გეოგრაფია, სასოფლო-სამეურნეო გარეუბნები, სოფლის მეურნეობის ადგილი ქალაქის ეკონომიკაში, საქალაქო თემები და

მათი სოციალური ბუნება, მონის შრომის გამოყენების სფერო და მისი (შრომის) როლი, მშენებლობის ხელოვნება და შრომის ორგანიზაციის ზოგიერთი მხარეები, ექსპლუატაციის ფორმები და მათი განვითარების ხასიათი, ქალაქის მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობა, რელიგია და ასე შემდეგ“.

როგორც ვხედავთ, მეტად დიდი დიაპაზონის მრავალი საკითხია დასმული გადასაწყვეტად.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ავტორს არ აკლია უნარი, მონდომება და ენერგია, რათა მის მიერ დასმულ საკითხებს კვალდაკვალ მისდიოს და ამით შესახებ მეტნაკლი დამაჯერებლობით დასკვნები შემოგვთავაზოს.

მაგრამ რეცენზენტი ფიქრობს, რომ საკვებით საკმარისი იქნებოდა თუ დისერტანტი შემოიფარგლებოდა უფლისციხის წარმოშობა-განვითარების პრობლემით, და ამით ამ იშვიათი, ჩვენი ხალხის ისტორიისათვის უდიდესი მნიშვნელობის მქონე ძეგლის საკითხებს, ამომწურავად დაამუშავებდა.

დ. ხახუტაიშვილი თავის ნაშრომში რიგ შემთხვევებში არღვევს ტრადიციულ შეხედულებებს, თამამად ავლენს კრიტიკულ დამოკიდებულებას წყაროებისადმი და მოვლენებისადმი, შემოაქვს მნიშვნელოვანი ფაქტიური მასალა, ფართოდ იყენებს საგნის შესახებ არსებულ ლიტერატურას, კარგად ფლობს არქეოლოგიურ მეთოდებს, უკან იტოვებს საგანთმცოდნეობას და ისტორიზმის სწორ გზაზე დგას.

ნაშრომის ერთ-ერთ ძლიერ მხარედ ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ ავტორი მოხერხებულად უხამებს წერილობითი წყაროების მონაცემებს არქეოლოგიურ მონაპოვრებსა და ეთნოგრაფიულ ფაქტებს და ამათი შეპირობებით, შეფასებითა და ინტერპრეტაციით აღადგენს საკვლევი საგნის ცალკეულ მხარეებს.

მაგალითად, ავტორი წერს, რომ „ყათლანისხევის საწესო კომპლექსის III და IV ნაგებობებში აღმოჩნდა მოზერისა და ხარის თავის მოდელებით შემკული საკურთხეველები, რომელთაგან IV ნაგებობაში გამოვლენილი საკურთხეველი ხარი-მხენელის კულტთან ჩანს დაკავშირებულნი“ (გვ. 34). სათანადო არქეოლოგიური განათხარი პარალელური მასალის მოტანის შემდეგ, მკვლევარი მიმართავს ეთნოგრაფიულ ლიტერატურას (ვ. ბარდაველიძეს) და მასში საგულისხმო, დამაჯერებელ ახსნას პოულობს.

აქვე მოტანილია მასალა **ბოსლობის** დღესასწაულის შესახებ, სვანური **ვისხვის** და მეგრული **კურულის** კულტის თაობაზე, საიდანაც ირკვევა, რომ ხარი ასტრალური ღვთაების სიმბოლოა. ხარი – მხენელის კულტს მზის კულტის სამყაროში შევყავართ, რომელიც ქართველ ტომებში დიდი დედა ნანას (მზექალი, ბარბარე) სახით იყო წარმოდგენილი.

მასასადამე, ასკვნის დისერტანტი, გვაქვს გარკვეული საფუძველი IV ნაგებობაში აღმოჩენილი საკურთხეველი მზის კულტში კონცენტრირებული ერთ-ერთი ფუნქციის გამოხატულებად მივიჩნიოთ (გვ. 35).

ზემოთქმულთან ერთად თუ გავითვალისწინებთ, რომ მკვლევარი IV ნაგებობას ურარტული ხანით ათარიღებს, თუ ეს დათარიღება სწორია, ამ

კულტურის არსებობის დრო მიკვლეულია და სათანადო ხანის ქართული პანთეონი გარკვეულია.

ამგვარი არაერთი თანმხვედრი მოვლენა აქვს მიკვლეული დამაჯერებელი მოსაზრებები წამოყენებული.

მონოგრაფიის ერთ-ერთი ცენტრალური პრობლემაა უფლისციხის წარმოშობის საკითხი. ჩვენც ჩვენს ყურადღებას ამ საკითხზე გავამახვილებთ და მონოგრაფიაში დასმულ სხვა საკითხებს ყურადღების მიღმა დავტოვებთ.

ავტორი დარწმუნებულია, რომ უფლისციხე როგორც ქალაქური ტიპის დასახლება წარმოიშვა ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში.

გამოვლენილი მასალის მიხედვით დადასტურდა, რომ უფლისციხის შიდა ქალაქის ტერიტორიაზე გორას ტიპის სამოსახლო ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულისა და I ათასწლეულის დამდეგს წარმოქმნილა. მაშასადამე კლდის სახლების ამოკვეთა აქ ჯერ კიდევ წინაანტიკურ ხანაში დაწყებულია. კლდის მასივში ასეთი სამუშაოების წარმოება, ბუნებრივია, მოითხოვდა შესაბამის სამუშაო იარაღებს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ უფლისციხის შიდა ქალაქში მოპოვებული უძველესი მასალა რკინის სამეურნეო ათვისების I საფეხურის სინქრონულია (უფლისციხე, I, გვ. 53). დადგინდა, რომ ძვ. წ. VI-V საუკუნისათვის უფლისციხის გორა-სამოსახლო მსხვილ, ქალაქური ტიპის დასახლებას წარმოადგენდა, რომლის გავლენა საკმაოდ შორს ვრცელდებოდა. კერძოდ, კლდეში ნაკვეთი დასახლება ამ დროისათვის ითვლის რამდენიმე გრანდიოზულ კომპლექსს, რომელიც შემდეგში შიდა ქალაქის ცენტრალურ უბნად არის წარმოდგენილი. მათ მიეკუთვნება ყველა კომპლექსი, რომელთა ჭერი ხის კონსტრუქციის მიბაძვითაა გაფორმებული და აღნაგობით მეტ-ნაკლებად წააგავს ე. წ. თამარის დარბაზს. დღეისათვის ვიცით, რომ ეს კომპლექსები ძვ. წ. VI-V სს. არსებობდა და ზოგიერთი მათგანი ძვ. წ. V-IV სს.-ში, რომელიც კატასტროფის შედეგად მიუვალად გახდა. სამწუხაროდ, არ ხერხდება მათი გაფორმების (ამოკვეთის) თარიღის მითითება. . . სწორედ ამ დროს, ე. ი. ძვ. წ. VI-V სს.-ში, როგორც ჩანს, იგი იქცევა ზენა სოფლის (შიდა ქართლის) პოლიტიკურ (და რელიგიურ?) ცენტრად, რომელიც თავის გავლენას შორს ავრცელებს, როგორც მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, ყოველ შემთხვევაში, თითქოს ისე ჩანს, რომ ამ დროს გორისა და კასპის რაიონები იქ მოსახლე თემებით უფლისციხის გავლენის სფეროში შედიან (იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები, გვ. 95). უფლისციხე ყველა მონაცემის მიხედვით, ზენა სოფლის უძველესი ცენტრი იყო, როგორც ჩანს, მეუფის საჯდომიც იგულისხმება. ძვ. წ. VI-V საუკუნეებისათვის, შიდა ქართლის ტერიტორიაზე არ ჩანს ძეგლი, რომელიც უფლისციხეს შეედრება; თუ ერთმანეთს შევუდარებთ უფლისციხის შიდა ქალაქის ცენტრალურ უბანში განლაგებულ გრანდიოზულ, მდიდრულად გამართულ დარბაზებს, რომლებიც ძვ.წ. VI-V საუკუნისათვის უკვე გაფორმებული არიან, ამავე პერიოდის სადა, მარტივ, დაბალჭერიან კლდეში ნაკვეთ სათავსოებს, რომლებიც უფლისციხის შიდა ქალაქის განაპირა უბნებზე მდებარეობენ და ხოვლეს ნამოსახლარის

სინქრონულ საცხოვრებელ ნაგებობებს, საფუძველი მოგვეცემა ვიფიქროთ, რომ ამ ხანის უფლისციხეში მჯდომ ხელისუფალს ბევრი არაფერი უნდა ჰქონოდა საერთო დაბის ხუცთან თუ თემის მამასახლისთან. ძვ. წ. VI-V საუკუნეების უფლისციხის კლდეში ნაკვეთი დარბაზების შედარება თუნდაც ადრეელინისტური ხანის მცხეთისა თუ სხვა ძეგლების საერო თუ საეკლესიო ნაგებობებთან ბევრს არაფერს ამბობს ამ უკანასკნელთა სასარგებლოდ. უფლისციხის კლდეში ნაკვეთი დარბაზებს რომ ვსწავლობთ, საშუალება გვძლევს რეალურად წარმოვიდგინოთ ის საზოგადოება, რომელსაც საქმეების, ყანა-ეთის, წინწყაროს, ვანის სამარხები ეკუთვნოდა (იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები, გვ. 98). აქ უნდა დაემატოს ამავე ხანით დათარიღებული დიდი მნიშვნელობის მქონე ყაზბეგის განძი. ეს აღმავლობა უთუოდ VI საუკუნეში არ დაწყებულა. ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ნ. მარს უფლისციხე, ურბნისი და კასპი მიანდა ქართველების უძველეს ქალაქებად. მას ეკუთვნის სიტყვა უფალის ეტიმოლოგია. მან ამ სიტყვას ახალ ელამურ ენაში შესატყვისობანი დაუძებნა. ასევე ახალი ელამური წარწერის ენობრივი მონაცემების საფუძველზე ახსნა ურბნისის სახელწოდება – სასახლის ქალაქი (H. Mapp, *Определение языка второй категории Ахеменидских клинообразных надписей по данным яфетического языкознания, с Петербург, 1914, გვ. 41-44*)

ჩვენ მოველოდით, რომ მკვლევარი უფრო მეტ მასალას მოიტანდა საკუთრივ ძეგლის შესახებ. ერთი-ორი გეგმა და ქრილი, ან განცხადება ბრწყინვალე ძეგლისა, საქმეს არ შევლის. მეტი მასალა იყო საჭირო თუნდაც იმის გამო, რომ ლემან-ჰაუბტი, როცა ვანის, ფრიგიის, გორდიენის და ქართულ ქვაბულებს ერთმანეთს ადარებს – ამით, ამ უკანასკნელთ მდარე ნახელავად მიიჩნევს¹.

სასურველი იყო გამოკვლევა იმისა, თუ რა იარაღითაა დამუშავებული სათავსო ნაგებობანი.

თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, რომ კვერნაქის ქედის მთელ სიგრძეზე კარგად არის შერჩეული უფლისციხის მონაკვეთი, რომელსაც ერთი მხრით მტკვარი ესაზღვრება, მეორე მხრით კლდე, ხოლო მესამე მხრიდან ფლატე. ქანები მშრალი, სინესტეს მოკლებულია. ქვაქვიშა (ზღვაში დალექილი), რომელიც გამოჭრის შემდეგ ადვილად არ იშლება და არ იფშენება. ამ კლდის ზედა ფენა უფრო ახალია, ვიდრე ქვედა, სადაც ნაგებობებია აშენებული.

ექვვარეშეა, რომ ამ ქანების დასამუშავებლად მაგარი რკინა უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. საიდან უნდა მიეღოთ ამგვარი რკინა, ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევრისათვის.

ეს უნდა ყოფილიყო ან სახელგანთქმული ხ ა ლ ი ბ ე ბ ი ს რ კ ი ნ ა ან სკვითების მიერ გამოყენებული პერლიტი².

¹ C. f. Lehmann-Haupt, *On the Origin of the Georgians, „Georgia“*, 1937, 4/5, გვ. 43 და შმდ.

² А. П. Смирнов, *Скифы*, Москва, 1966, გვ. 134.

სკვიტები ხომ ძვ. წ. VII საუკუნეში იჭრებიან წინააზიაში და ამიერკავკასიაში. მაგრამ ქართველ ტომებს გამოყენებული უნდა ჰქონოდათ ქაგარი რკინა VII საუკუნეზე ადრე, რამდენადაც უძველესი შავი ზღვის სამხრეთულ ალმოსავლეთით (კაპადოკია) დამზადებული ფოლადის სატევარი ძვ. წ. XIV საუკუნეს განეკუთვნება. შაჰერმაირის მიხედვით ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის IX–VI საუკუნეები მეტალურგიის აყვავებით ხასიათდება, როდესაც სამეფოები ფრიგია, თობალი და ურარტუ იყენებს ლითონის დამუშავებაში რთულ ხერხებს: ჩამოსხმა, მკერივი და ღრუვი, ჰედვა და გრავირება, მოოჭვა, დაფანჯვრა (ფილიგრანი) და სხვა.

ზემოთქმულს უნდა ისიც დაემატოს, რომ ამავე ხანში მეურნეობის სხვა დარგებიც დაწინაურებული ჩანს. მივაქცევ თქვენს ყურადღებას მასზე, რომ დადასტურებულია კევრის არსებობა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მიწათმოქმედება ინტენსიური ხასიათისაა. ცხადია, რომ კევრის არსებობა თავისთავად ვარაუდობს დაწინაურებულ სახვნელ იარაღს. არ არის გამორიცხული, რომ ამ დროს ქართლის ველი ორხელას ტიპის სახვნელი იარაღით იხვნებოდა. ასევე დაწინაურებულ მეურნეობაზე მიუთითებს სადღვებლები, საწნახელები და სხვა.

ამავე ხანის (ურარტუს) სამშენებლო ხერხს, – დაკიბულ სარეცლიან კედლისათვის – თქვენვე ამოწმებთ უფლისციხის შიდა ციხეში. ეს სამშენებლო ხერხი კარგად შეიმჩნევა შემდეგი ხანის საქართველოშიც. ეს საამშენებლო ხერხი კარგადაა გამოყენებული თუშურ და შოხეურ საფორტიფიკაციო ნაგებობებში (ფარსმა, ელო) და საცხოვრებელ ნაგებობებში (ს. ხურთისი).

ავტორი ასევე ადასტურებს, რომ „კლდის სახლების ამოკვეთა აქ ჯერ კიდევ წინანტიკურ ხანაში დაწყებულა“ (უფლისციხე, I, გვ. 53). შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ უფლისციხის შიდა ქალაქში მოპოვებული მასალა რკინის სამეურნეო ათვისების პირველი საფეხურის სინქრონულია. საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მშენებლობის მითითებული ძველი ტრადიცია მეტად ნათლადაა შემონახული უფლისციხის შიდა ქალაქის უძველესი ფენის საფორტიფიკაციო ნაგებობებში.

აქ ყურადღებაა გამახვილებული მასზე, რომ შიდა ქალაქის გეგმარების ძირითადი სქემა შემუშავებული იყო არა უგვიანეს ადრეელინისტური ხანისა. ასევე ამავე ხანას ეკუთვნის გვირაბი, რომელიც შიდა ქალაქის თავდაპირველი გეგმითაა ამოკვეთილი და ადრე ელინისტური ხანის ძეგლია (გვ. 67).

ციხე-სიმაგრის მომარაგება წყლით დახურული გვირაბის შემწეობით – უძველესი ტრადიციაა საქართველოში, რომელიც ფეოდალური ხანის ციხეებსაც გაჰყვა ბოლომდე. ამ მონაცემების შუქზე უსაგნოდ გამოიციქრება დავა იმის შესახებ, რომ ახლად დაარსებული ქალაქი იყო ციხე თუ არა. შეიძლება ექვმიუტანლად ვამტკიცოთ, რომ უფლისციხე პირველ ყოვლისა ციხედ დაარსებულა.

უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ ყველა დროის სიმაგრის ხელოვნების არსებითი კრიტერიუმი არის კარიბჭის საკითხის გადაწყვეტა. უფლისციხეში

უძველეს საფორტიფიკაციო ნაგებობას სწორედ კარიბჭე ე.წ. მცირე კარიბჭე წარმოადგენს. სასურველი იყო, საფორტიფიკაციო ნაგებობის ამ კონსტრუქციისათვის ავტორის მეტი ყურადღება დაეთმო და ყოველმხრივ შეესწავლა იგი. ამასთან ერთად, აშიაზე შევნიშნავთ, რომ გამოქვაბულების განლაგების სრული სურათის უქონლობითაა გამოწვეული ისიც, რომ ასეთ დიდ ციხე-ქალაქში საბაზრო მოედანი, ძველი დროიდან ჩვენში რაბათის სახელწოდებითაც რომ არის ცნობილი, დადგენილი არ არის. დისერტანტისათვის საყურადღებო უნდა იყოს ისიც, რომ ქართული ციხე, მეგრული ჩიხა, ჰანური ჩიხა განეკუთვნება ქართულ-ზანური ენობრივი ერთობლიობის ხანას და, რომ ამ სიტყვის ძირი ახლოს უნდა იყოს ინდოევროპულ *დჰეგჰ-თან – კედელს ვაშენებ თიხისგან. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ ციხე – ძირთან მიდის მცხეთა და არა მესხეთთან, როგორც ეს შრომაშია მითითებული³.

ნ. მარი უფლისციხეს ლინგვისტური მონაცემების საფუძველზე მიიჩნევდა ურარტული ხანის ციხექალაქად, ლემან-ჰაუპტი კი ამავე შეხედულებას ძეგლის ანალიზზე ამყარებდა. ლემან-ჰაუპტი წერს: კლდის ქალაქი უფლისციხე შედარებით ახლოა ყველაზე უფრო მეტად კლდის სახლებთან გორდუანის რაიონის ქიფანში,⁴ თანამედროვე სახელწოდებით ხანასკეფი; მაგრამ ორივეგან შეიმჩნევა შემდეგი დროის დანართი, რომელების ხანისა, რომელთაგან უფლისციხეში ნაწილი რომის იმპერატორების დროისაა.

ყველა ეს მონაცემი ავტორისეული მასალების ჩართვით უფლისციხის ქალაქის დაარსების ურარტულ ხანას უნდა გულისხმობდეს და შეიძლება ეპიპოთანლად ვამტკიცოთ, რომ უფლისციხე ციხედ დაარსებული ქალაქია.

დასანანია, რომ ავტორმა არ გამოიყენა ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა უფლისციხის შესახებ.

ვახუშტი წერდა: „დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი და მას შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი მრავალ–დიდნი, არამედ აწ შეუალ არს. აქა არს ბუზნი. გამოსულნი იხილვების სპა-ლაშკარნი შუბოსან-მშვილდოსანნი, ცხენოსანნი, გალამყრებულნი, ნიშვნენ მისნობად და უწოდებენ უფლისციხეს“⁶. მიუხედავად იმისა, რომ ვახუშტის ტექსტის ეს ადგილი დაზიანებული ჩანს, აშკარაა რომ ის მიუთითებს უფლისციხეში სამისნო ადგილსამყოფელზე. აქ მცითხობა – დაკვირვებები უწარმოებით მომავლის გარკვევის მიზნით, რაც კარგად ეთანხმება იმ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს, რომელიც ავტორმა აგრეთვე ურარტულ ხანას მიაკუთვნა⁷.

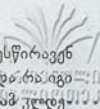
პარალელურ მასალას, უფლისციხესთან დაკავშირებულს, თუმურს იძლევა იგივე ვახუშტი ბაგრატიონი. იგი აღნიშნავს „რამეთუ აქუსთ კლდე დიდი

³ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964.

⁴ ეს სახელწოდება თავისი სუფიქსით–ანი ქართული ჩანს.

⁶ ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა... გვ. 73.

⁷ ამასთან კავშირში უნდა იყოს ფრინველი–მისანი – ფასკუნჯი (იხ. მარი) Mapp, Ossetica-Japhetica. Rakond-i ossetinских сказок, и яфетический термин faskund «mag», «вестник», «вещая птица» თბან, 1918, გვ. 2069 და შემდეგ) და არქეოლოგიურ მასალებში დადასტურებული გრიფონი.

და მაღალი და დღესა ილია წინასწარმეტყველისასა მივლენ და შესწირავენ
 მას კლდესა ცხოვარსა ძროხასა და თაყვანისცემენ კლდესა მას დროდგომისა
 ესმის კლდისა მისგან, რწამთ უმეტეს ყოვლისა იგი“. (გვ. 105) ამ კლდე
 გამოქვაბულის ადგილსამყოფელი ბოლო დრომდე იყო დაცული თუშეთში,
 რაც ჩვენმა ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ 1932 წელს დაადასტურა. ამგვარი,
 მასალის პარალელები სხვაც მოიპოვება ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში.

აქვე უნდა აღინიშნოს რომ, როგორც ჩანს დ. ხახუტაიშვილი იზიარებს
 მცხეთა-მესხთა გაიგივების აზრს და მესხების ტომი ცენტრალურ ქართლში
 ეგულება, რაც საკამათო საკითხია.

1964

მეზაბეზრე
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ქალაქის
ბაზარი

ქალაქის ბაზარი
(შატავა ზ. ზურაბიძე)

ნ. ტახტაძე, აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა), თბილისი, 1967

ნოდარ კახიძის ნაშრომი „აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა)“ სოლიდური წიგნია, რომელიც ყურადღებას იმსახურებს თავისი შინაარსით, ახალი მასალებისა და საკითხების ახლებურად დასმით.

ნაშრომი შედგება შესავლის, ორი ნაწილისა და შეჯამებული შინაარსის დასკვნებისაგან. გარდა ამისა ნაშრომს თან ერთვის „ლიტერატურის სია“, „შემოკლებანი“, „მიზრობელთა სია“ და „ილუსტრაციების ალბომი“ (ტაბულების ახსნით).

შესავალში განხილულია კვლევის საგანთან დაკავშირებული წყაროები და ლიტერატურა, მაჭახლის ხეობის ბუნებრივ-სამეურნეო არე და მისი ისტორიული წარსული, აგრეთვე დაზუსტებულია კვლევის საგანი, მიზანი და მეთოდი.

ნაშრომის პირველ ნაწილში, რომელიც შედგება შემდეგი საყურადღებო და მნიშვნელოვანი პარაგრაფებისაგან – მემინდვრეობა, მევენახეობა, მეხილეობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა და შინახელოსნობის დარგები, – შესწავლილია ძველი ყოფის ძირითადი დარგები, ხოლო, მეორე ნაწილში – ახალი ყოფა და კულტურა, სამეურნეო კულტურული მშენებლობის პირველი ნაბიჯი, კოლექტიური მეურნეობის ისტორიული მიმოხილვა და სოფლის მეურნეობის დარგები: მეთამბაქოეობა, ახალი სასოფლო-სამეურნეო კულტურები (ჩაი, დაფნა, დაბლარი ვენახი). ცალკე პარაგრაფადაა გამოყოფილი თემა „სამეურნეო ყოფაში მომხდარი და მიმდინარე ცვლილებები“.

შრომას დართული აქვს ტექსტის საილუსტრაციო ალბომი, რომელიც შედგება 80 ტაბულაზე მოთავსებული 227 ფოტოსურათისაგან. ფოტოსურათები თემების მიხედვითაა განაწილებული. მათი განლაგება მონოგრაფიის ტექსტს მისდევს და კარგი საბუთია ნაშრომში აღწერილი საგნებისა და დასმული საკითხების გასარკვევად. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფოტოსურათების გადამღები თვით ავტორია. ამ მხრივ დოკუმენტაცია ფოტობიექტივის წყალობით თავის სიმაღლეზე დგას და საექვო და საჩოთირო არაფერია.

უნდა აღინიშნოს, რომ დისერტანტს მაჭახლის ხეობის ყველა დასახლებული პუნქტი აქვს შესწავლილი ე. ი., უწყვეტელობის მეთოდით. ეს ის მეთოდია, რომლის განხორციელებას ჩვენი ეთნოგრაფია ცდილობს, მაგრამ მაინც იშვიათ შემთხვევაში ასრულებს სრულყოფილად.

აღნაგობის მხრივ ნაშრომი რაიმე განსაკუთრებულ შენიშვნას არ იწვევს, მხოლოდ გვიკვირს, რომ ავტორს დავიწყებია ამ მდიდარი საილუსტრაციო ალბომისათვის სურათების სიის შედგენა. ეს მით უფრო იქნებოდა სამწუხარო თუ იგი ფიქრობს, რომ საილუსტრაციო ალბომი მეორეხარისხოვანი მასალაა და არა ნაშრომის არსებითი ნაწილი.

მეორე მხრივ, ამავე თვალსაზრისით დაზუსტებას საჭიროებს „ლიტერატურის სია“, რომელსაც ნაბეჭდი 30 გვერდი უჭირავს და გაურკვეველია იგი მოიცავს გამოყენებული ლიტერატურის დასახელებას, თუ თემსა და კავშირებული ბიბლიოგრაფიაა. მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს ეს ნუსხა, მას აკლია ისეთი შრომები, რომლებიც დისერტანტის კვლევა-ძიებისათვის უთუოდ გამოყენებული უნდა ყოფილიყო (მაგალითად, A. Byhan, *Kaukasien, Ost und Nordrussland, Finland; Buschan, Illustrierte Volkerkunde*, T.2, ნაწ. 2, Stuttgart, 1924; B. Nopcsa, *Nordalbanien, Bauten, Trachten und geräten*, Berlin, 1928 და სხვა.).

ავტორი მიზნად ისახავს „ხეობის სამეურნეო ყოფა თავისი წარსულითა და აწმყოთი შვეისწავლოთ და განვიხილოთ მთლიანობაში, კომპლექსში. ამ სახით ერთი ხეობის შესწავლა ნათლად წარმოაჩენს ზოგად თავისებურებებთან ერთად სპეციფიკურ ლოკალურ თავისებურებებს, რასაც ბუნებრივია, მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის გასაშუქებლად“ (გვ. 7).

ავტორი ამოდის იმ ვითარებიდან, რომ საქართველო უაღრესად რთული და მრავალფეროვანი ბუნებრივ-გეოგრაფიული ხასიათის მქონე ქვეყანაა და რომ ამ თავისებურებას თავისი დალი დაუსვამს ქართველი ხალხის ისტორიული ცხოვრებისათვის, განსაკუთრებით კი მისი სამეურნეო-მატერიალური ყოფისათვის, რაც ყველაზე უკეთ ვლინდება ცალკეულ ხეობათა სამეურნეო განვითარების ისტორიის შესწავლის საფუძველზე (2-3 გვ.). ამასთანავე აღნიშნულია, რომ ამ ბუნებრივგეოგრაფიულ თავისებურებას საფუძვლად უდევს ვერტიკალური ზონალობის პრინციპი და რომ თითოეულ ხეობას თავის შიგნით მთა, თავისი ფერდა და თავისი ბარი გააჩნია.

თავისთავად იბადება კითხვა — ახერხებს თუ არა დისერტანტი დასახული მიზნის მიღწევას და რა შედეგს ვღებულობთ საბოლოოდ.

დავკმაყოფილდებით ერთი-ორი მაგალითით.

ყოფისათვის ტრადიციული და თავისებური ხასიათის მატარებელი ჩანს ნიადაგების დაცვის ხალხური საშუალებები, რაც ო რ ო კ ე ბ ი ს ა და ს ა ნ კ ა ლ ე ბ ი ს მკეთებლობაში მდგომარეობდა. ოროკი შემოსილი და შეუმოსავი ტერასების სახეობაა, რომელიც არსებული მიწების მოკავებას და ქვის ან ხის კედლით შემაგრებას, ან ისევე კედლის მოკორდებას გულისხმობს, ხოლო სანკალა ძელური ტერასების სახეობაა. ოროკებისა და სანკალების მოწყობას კარნახობდა რელიეფის დახრილობა და ნიადაგების ეროზია. ეს უზრუნველყოფდა ფერდობი სახნავ-სათესი მიწების უფრო რაციონალურად, ინტენსიურად გამოყენებას და მოსავლიანობის გაზრდას. აქაური ოროკები რიგ მსგავსება-განსხვავებას ავლენს მესხეთ-ჯავახეთისა და შავშეთ-კლარჯეთის ტერასებთან (გვ. 537).

ტერასული მშენებლობის დახასიათებისას ავტორი მაქაზლის ხეობისათვის რიგ თავისებურებებს აღნიშნავს. აქაური ტერასები არ იყო ნაკარნახევი

რწყვის ეფექტურობით ისე, როგორც მესხეთ-ჯავახეთში და სხვაგან, სადაც მორწყვა ტერასული მეურნეობის ერთ-ერთი შემადგენელი და განსაკუთრებული ნაწილია. ამის გარდა, აქ ოროკების მოწყობას მიწის სიმცირეს, და ადგილმდებარეობის დაქანებასთან ერთად ნიადაგის სითხელეც აპირობებდა. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მაჭახლის ხეობის სინამდვილეში ოროკების აგება უფრო მემინდვრეობის ინტერესებს ექვემდებარებოდა და ნაკლებად მეხილეობას ან მევენახეობას (გვ. 176).

ნ. კახიძე ასევე სერიოზულობით და გულისყურით იკვლევს მის მიერ მაჭახლის ხეობაში დადასტურებული სამიწათმოქმედო იარაღს – ბ ე ლ ს , რომელიც განხილულია თავისი ფუნქციისა და ტექნიკის მიხედვით, მოაქვს ზოგი პარალელი მეზობელი და შორეული ქვეყნებიდან. მარჯვედ იყენებს ლინგვისტურ მონაცემებს, სვამს მისი წარმოშობის საკითხს და ვრცელი საკვლევ-საძიებო ექსკურსის დასკვნით ნაწილში თავშეკავებულად წერს: „ამგერად ჩვენ მხოლოდ პარალელური მასალების მოტანით დაკმაყოფილდებით. ამ იარაღის სრულად შესწავლას კი შემდეგში გაეთვალისწინებთ, რასაც ალბათ, ცოტა მუშაობა როდი დასჭირდება, მაგრამ წინასწარი ვარაუდით მაინც გვგონია, რომ განხილული ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის (პირველ რიგში ლაზეთი, შემდეგ კი აჭარა) დაისვას საკითხი ამ იარაღის ადგილობრივი წარმოშობისა და მისი სიძველის შესახებ, რის საფუძველსაც აქაურ პირობებში გვაძლევს მისი ფუნქციონალური გამოყენება, რაზედაც ზევით უკვე საკმაოდ ითქვა“ (გვ. 118). ზემოთქმულს დავძენთ, რომ ამ ორიგინალურ იარაღთან დაკავშირებით დისერტანტი ამომწურავად იყენებს სათანადო ლიტერატურას, კერძოდ ახალ გერმანულ შრომებს, რომლებიც სამიწათმოქმედო იარაღებს შეეხება (B. Brentjes, H. Kothe, E. Werth, P. Scheuermeier).

დისერტანტი ასევე დამაჯერებლად და უხვი მასალის მომწველიებით იკვლევს მონოგრაფიაში დასმულ სხვა საკითხებსაც. ანალიზისა და განზოგადების საფუძველზე გეთავაზობს მეტნაკლებად მისაღებ დებულებებს. ამათ ჩამოთვლას აქ აღარ შევუდგებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ დისერტანტის მიერ დასახული მიზანი მიღწეულია, მონოგრაფია მდიდარია მასალით, კვლევა-ძიება მაღალ დონეზეა, დებულებები მრავალმთქმელია კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით და მონოგრაფიის ავტორი დამსახურებულად ღირსია ძიებულის სამეცნიერო თვალსაზრისით.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად უნდა ისიც ითქვას, რომ რეცენზენტს ამ დიდტიანიან შრომაში ყველაფერი ერთრიგად გამართულად და მისაღებად არ მიაჩნია, არამედ ზოგიერთი რამ საკამათოდ, დასაზუსტებლად.

ნ. კახიძე სათანადო მასალაზე დაყრდნობით აჭამებს: „თოხთან (ჩ ა ფ ა - თ ო ხ ა , ჩ ა ფ ა) ერთად დაფერდებული და ოროკი ადგილების დამუშავებაში (დ ა ბ ე ლ ვ ა შ ი) ხელსაყრელ და მოქნილ იარაღს წარმოადგენს ორკბილა ჩანგლისებური ფორმის იარაღი ბ ე ლ ი (ტაბ. XXV, სურ. 13). ამდენად აქაური მიწათმოქმედება (მემინდვრეობა) უპირატესად თოხის მიწათმოქმედების

ხასიათს ატარებს. თოხის გარეშე სრულყოფილად არც სახვნელით მისადგომი ნაკვეთები მუშავდება და ითვისება“ (გვ. 77-78). ეს დებულება უფრო მკაფიოდ მონოგრაფიის დასკვნით ნაწილშია გამოთქმული: „სათვის სავარგული მიწების უმეტესობის ფერდობებზე განლაგება, ნაკვეთის ხელოვნური თუ ბუნებრივი გზით წარმოქმნილ ოროკებად (ტერასებად) დანაწევრება, თვით ოროკების შეჭრილ-შემოჭრილობა და მცირეფართობიანობა აძნელებდა ნიადაგების სახვნელით (ჯ ი ლ დ ი თ) დამუშავებას. მათი ძირითადი ნაწილი მხოლოდ თოხით ანუ ხელით მუშავდებოდა. თოხი იყო ძირითადი სამიწათმოქმედო იარაღი. ამ ნიშნების მიხედვით ხეობის მიწათმოქმედება მთური ტიპის თოხის მიწათმოქმედების ხასიათს ატარებდა“ (გვ. 532).

ეს დებულება ოპონენტს არ მიაჩნია მართებულად, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ეწინააღმდეგება დისერტანტის მიერ გარკვეული ხეობის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ დახასიათებას. დისერტანტმა დაადგინა, რომ მაჭახლის ხეობა, რომელიც ვერტიკალური ზონალობისაა, მოთავსებულია ზღვის დონიდან 40-1500 მ სიმაღლეზე. მეორე მხრივ ავტორმა ისიც აღიარა, რომ საქართველოში თითოეულ ხეობას შეიძლება ჰქონდეს თავისი ბარი, თავისი ფერდა და თავისი მთა, რაც, ბუნებრივია, მაჭახლის ხეობაზეც ვრცელდება. მესამე უნდა აღინიშნოს, რომ სადაც დიდი გუთანა არ მუშავობს, იქ, ამიტომ მთური მეურნეობა ვივარაუდოთ, არ არის მართებული. მეოთხედ გასათვალისწინებელია ხეობის მიმართება გეოგრაფიულ-კლიმატური მაჩვენებლების მიმართ, მთავარი მთაგრეხილის მიმართ ხეობის მდებარეობა პერპენდიკულარული ან პორიზონტალური მიმართულებით, ასევე ზღვის მიმართ. მეხუთე, ის ხეობებია უმჯობეს პირობებში, რომელთა ბარი და მთა ურთიერთს ავსებენ, ჯეროვანი კომუნეცაციებით სარგებლობენ და შუალედი ზოლი გააჩნიათ.

როგორც ცნობილია, ვახუშტი ბაგრატიონი მაღალ შეფასებას აძლევდა აჭარულ ყველს. აღნიშნული იყო, რომ აჭარული ყველი ხანგრძლივად ინახებოდა და თავის თვისებას არ კარგავდა. მაჭახლის ხეობაში მდიდრად წარმოდგენილ მესაქონლეობის აღწერილობაში ადგილი ვერ პოვა ყველის საკეთმა და ჩვენთვის უცნობია, თუ რა საშუალებით კვეთენ რძეს: ცხოველური თუ მცენარეული მასალით. ამავე დროს, არ არის გამორიცხული, რომ მედეას სამშობლოში კვეთად იყენებდნენ კლასიკური ხანის ბერძენისათვის ქართული სახელწოდებით კარგად ცნობილს ასფოდელას (*Asphodelus tennifolus*), როგორც ამას ადგილი აქვს ჩვენს მეზობელ ქვეყანაში. არაბები ამ ბალახით კვეთავენ რძეს დღესაც. (*Belagunda, Milk-rennet plants in the Carpathians, Ethnographia, LXXVIII, 2, Budapest*).

ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ დისერტანტი უნარიანი და გამჭრიახი დაკვირვებული საველე მუშაკია, რომელმაც ბევრი ახალი და საინტერესო მასალა გამოავლინა და მეცნიერებას შესძინა.

დისერტანტის მიერ მიკვლეულია პურეული „მ ა ხ ა ს // მ ო ხ ა ს“ არსებობა საკვლევ ხეობაში, რითაც გამდიდრდა ამ მარცვლეულის ძველად

გავრცელებული არეალი. ამის არსებობა რაქა-ლეჩხუმს გარდა დასტურდება სამეგრელოში, აჭარასა და ლაზეთში. პირობითად შეიძლება გავიზიაროთ ავტორის მიერ წამოყენებული მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ არტაშას შნაკვის იდენტურია, რადგან ასეთ გაიგივებას ახლავს რიგი დაბრკოლება.

მონოგრაფიაში სათანადოდ არ არის გამოყენებული სამუზეუმო კოლექცია - ს ა ხ ვ ე წ ი და ა ზ გ ე ბ ი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისა (სვანური, ხევსურული), ასევე ამასთან დაკავშირებული სათანადო ლიტერატურა (Byhan-ი), შეუმოწმებელი დარჩა აჭარაში და შავშეთში ფიქსირებული ფაქტი თხილის კაკლების შეზრდილი მორისაგან ტაბლის გამოჩარხვის შესახებ სახვეწ დაზგაზე (ნ. მარი, საქართველოს მუზეუმის ექსპედიცია, 1933 წ.); გამოუყენებელია საფეიქრო, აჭარიდან ჩამოტანილი (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისა), ასევე, როგორც თოფის დასამზადებელი იარაღები მესტიის, ახალციხის მუზეუმებისა და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის. წალდის გავრცელების არეალი მონოგრაფიაში შემოფარგლულია საქართველოს ტერიტორიით. სინამდვილეში წალდი ფიქსირებული იყო ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ 1955 წელს ადიღეში, სადაც მას ეწოდება ს ა ლ და , რაც წალდის სახელნაცვალია.

დასასრულ, ერთი საყურადღებო წესის შესახებ, რომელიც ფიქსირებულია დისერტანტის მიერ ბ ა ხ უ რ ი ს სახელწოდებით. ამ წესის მიხედვით ივლისის თვის 18-21 რიცხვებში ნათესებში - ყანებში, ბაღებში, ბოსტნებში გავლა აკრძალულია. ნათესებში გავლა მაშინ შეიძლება, თუ 2-3 დღით ადრე ნათესში, უფრო ბაღაში, სპილენძის ნაჭერს ჩადებდნენ, ჩაფლავდნენ, ან კიდევ სპილენძის ქებას დადგამდნენ. ბახურის დღეებში არც სამშემოდგომო თესვა შეიძლებოდა - ნათესილი არ ამოვიდოდა. წესის დარღვევა ნათესებსაც და ადამიანსაც ზიანს აყენებდა.

ამგვარი აღკვეთის ანალოგი დისერტანტმა დაადასტურა ლაზურ წესში, რომელსაც ეწოდება ხ ც ა ლ ა (ლაზობა). ავტორი ვარაუდობს, რომ ეს წესი უნდა უკავშირდებოდეს ს პ ი ლ ე ნ ძ ი ს კ უ ლ ტ ს , სახელწოდება კი თურქულ სიტყვას bakir (თურქული ენის რომელიღაც კილო-კავზე), რომელიც სპილენძს ნიშნავს (გვ. 205).

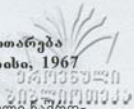
ამ წესთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ იგი ვიწროდ შემოზღუდული მოვლენა არ არის. ქართლში ჩვენ მიერ ფიქსირებულია დაახლოებით ამავე ხასიათის წესი, რომელიც იმავე მკათათვეზე მოდის და ცნობილია ა რ და დ ე - გ ო ბ ა ი ს სახელწოდებით. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ქართლში ეს წესი სრულდებოდა მკათათვის ბოლოს, ხოლო წესი ვენახში შესვლას კრძალავდა. ვფიქრობთ, რომ ამ წესის ახსნა ლითონის კულტით არ არის მართებული, რადგან აქ სპილენძი გამოყენებულია მხოლოდ საშუალებად, რომლის მიხედვით შეიძლება თავისა და ნათესის დაცვა ავი ძალებისაგან. საშუალება მიზეზი არ არის.

რაკი ეს წესი, ერთის მხრით, მზის ბუნობას (არდადეგობას) უკავშირდება, მეორე მხრით – ვენახთანაა დაკავშირებული, ხოლო აჭარის მუხრანულ კუთხეში, კლარჯეთში ე. თაყაიშვილის მიერ რთველთან დაკავშირებული რებულია ბ ა ხ უ ს ის კ უ ლ ტ ი (ვენახში რიტუალური ცეკვები) – ამ მასალის გათვალისწინების გარეშე ძნელი იქნება ბახუსის წესის წარმოშობის გარკვევა, რასაც დისერტანტი, ალბათ თავის შემდგომ მუშაობაში მიაქცევს ყურადღებას და აღძრულ საკითხს დამაჯერებელ ახსნას მოუწახავს.

1967

**0. უიშრაშვილი, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება
აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში (1864-1914), თბილისი, 1967**

კარგადაა ცნობილი ისტორიის დარგში რიგი გამოქვეყნებული ნაშრომებით, რომელთაც დადებითი შეფასება დაიმსახურეს სპეციალისტების მხრით. მათ რიცხვს ეკუთვნიან: „საზიარო მეურნეობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მევენახეობაში“, „ვერტიკალური განლაგების სასოფლო-სამეურნეო ზონები აღმოსავლეთ საქართველოში“, „სავაჭრო მეცხოველეობა აღმოსავლეთ საქართველოში“ და სხვა, რომელთათვის დამახასიათებელია აქტუალობა, სიზუსტე, სისრულე და სათანადო განზოგადება. ავტორისათვის ჩვეულია სამეცნიერო აკრიზია, დასკვნების დამყარება სარწმუნო და კრიტიკულად განხილულ ფაქტებზე. მისთვის არ არის უცხო ახალი საკითხების გაბედული დასმა, თუმცა მკვლევარს არ ავიწყდება სათანადო სიფრთხილე და თავდაპირილობა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ეს შრომები მეტწილად კონცეპტუალური შინაარსისაა. ეს, რასაკვირველია, კარგია და მოსაწონი, რამდენადაც მკვლევარი ღრმა ამოსუნთქვით წერს, არ ემჩნევა აჩქარება და თანადროული მეცნიერების სიმალღებზე დგას.

ამგვარი თვისებები ახასიათებს იოსებ უთურაშვილის ახალ დიდტანიან მონოგრაფიას „კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში (1864-1914 წწ.)“. ამ შრომაში დიდი მასშტაბის საკვანძო საკითხებია დასმული და მათი მეტნაკლებად დამაჯერებელი გადაწყვეტაა მოცემული. ნაშრომში მოცემულია დიდძალი მასალის ანალიზზე დამყარებული ერთიანი, მწყობრი კონცეფცია ჩვენს სოფელში დროის გარკვეულ მონაკვეთზე კაპიტალიზმის განვითარების შესახებ. ამავე დროს იგი გეზის მიმცემია და გზის გამკვლევი საქართველოს ისტორიის ამ საინტერესო პერიოდის კვლევა-ძიების მეტად მნიშვნელოვან უბანზე.

იოსებ უთურაშვილის ნაშრომის, ავტორის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ამოცანაა გამოავლინოს ორი მთავარი საკითხი: სავაჭრო მიწათმოქმედების განვითარება და გლეხობის კლასობრივი დიფერენციაცია აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში (1864-1914 წწ.). რაც შეეხება ვერტიკალური განლაგების სასოფლო-სამეურნეო ზონების საკითხის შესწავლას, მისი მიზანია ხელი შეუწყოს დასახელებული ძირითადი საკითხების უკეთ გაშუქებას. ამასთანავე ავტორი აღნიშნავს, რომ დროისა და ადგილის, აგრეთვე კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარების პროცესის მხოლოდ ორი ძირითადი მხრით თემის შემოფარგვლის მიუხედავად, ნაშრომში მაინც მრავალი საკითხი წამოიჭრა. პირველ რიგში ყურადღება გამახვილებულია შეუსწავლელ და ნაკლებად შესწავლილ, სადაო საკითხებზე. თანაც ავტორი ცდილობს გვიჩვენოს უმთავრეს მოვლენათა ძირითადი ნიშნები (შესავალი).

ნაშრომში დასმული პრობლემა ემყარება უხვს, ახალსა და უცნობს, ან ნაკლებად გამოყენებულ მასალებს, არქივებსა და ბიბლიოთეკებში მოპოვებულ

მონაცემებს. მასვე შემოაქვს როგორც კვლევის წყარო ის მასალა, რაც ავტორს ადგილზე – მოსახლეობაში, ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შეუკრებელი ავტორი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ზეპირსიტყვიერ მასალას, ჩემდროინდელი გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მოვლენების ახსნის დროს.

ამ მხრივ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს ისტორიკოსებს შორის იოსებ უთურაშვილი ერთი პირველთაგანია, რომელიც ასე უხვად და სრულფასოვნად იყენებს ეთნოგრაფიულ მონაცემებს.

ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან შეძლო ჩაეტარებინა მრავალი ექსპედიცია აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლებში და საყურადღებო მასალაც შეუგროვებია.

ამის საილუსტრაციოდ დისერტაციიდან ერთ მაგალითს მოვიყვანთ: „სათანადო მონაცემებზე დაყრდნობით მივუთითებთ რა სახვნელი იარაღების ძირითად სახეებზე ზონების მიხედვით, ჩვენ, რა თქმა უნდა, სრულიად არ გამოვრიცხავთ იმ თავისებურებებს, რასაც სახვნელი იარაღების გავრცელებაში ჰქონდა ადგილი. საყურადღებოა, კერძოდ ის ფაქტი, რომ ბარის ბეგრ სოფელში ხის გუთანთან ერთად კავი, აჩაჩი და ორხელი გვხვდება. მაგალითად (აქ უკვე იწყება ავტორის მიერ ველზე შეგროვილი მასალის მოტანა), სოფ. ქვემო ქალაში ხის გუთნის გარდა უფრო ფერდობი ადგილების მოსახნავად აჩაჩაც (sic) გამოიყენებოდა. სოფ. მეჯვრისხევში – ორხელიც (აქაც ემატება რატომღაც სიტყვას – ც), ხოლო მოხისში და ატოცში ჰქონდათ ხის გუთანი (6-8 უდლით), ორხელი (3-4 უდლითა) და კავი უდლით (ორხელით აქ უფრო გაზაფხულზე ხნავდნენ, ხოლო კავი ასაოშად იხმარებოდა). სოფ. წინარეხში – ხის გუთანი და ოქოქაც. ხოლო სოფ. ქურთაში, მდ. დიდ ლიახვზე – ხის გუთანი (6-8 უდლით), ორხელი (2 უდლით), ოქოქა (უდლით), კავი (უდლით).

მთაბარის შუა ზოლში იხმარებოდა: სოფ. ვანათში ხის გუთანი და ორხელი, სოფ. შახვეტილში ხის გუთანი (6-7 უდლით) და ჩუთი (2 უდლით), ახალსოფელში (მდ. ალგეთზე) ხის გუთანი და აჩაჩა (3 უდლით), ცემში – ხის გუთანი და კავი. მთის ზონის ისეთ სოფლებში, როგორიცაა ბაკურიანი და გუჯარეთის წყლის ზემო სოფლები, გავრცელებული იყო ორხელი (2-3 უდლით) და კავი (უდლით), აგრეთვე ხის გუთანი (4-5 უდლით)“. ავტორი აღნიშნავს, რომ ეს ცნობები მის მიერ ადგილზე შეკრებილი მასალებია.

როგორც ვხედავთ, იოსებ უთურაშვილი ჩვენ წინაშე წარმოდგება როგორც ველზე მომუშავე მკვლევარი, რომელიც სათანადოდ ერკვევა ამ რთულ სამუშაოში, თუმცა ზოგიერთი უზუსტობა აქ მოტანილ მასალებშიც შეიმჩნევა.

აქ ჩვენ უნებლიედ გვაგონდება ივანე ჯავახიშვილის მითითება ისტორიკოსებისადმი, რომ ქართველი ხალხის ყოფაში უხვადაა შემონახული მრავალი საუკუნის გადანაცხოვრები, დიდი სამეცნიერო ღირებულების მქონე ნაშთები, ხალხში წარსული კულტურის მრავალი მარგალიტია გაბნეული, რომელთა შემწვობით მრავალი კულტურულ-ისტორიული პრობლემის გადაჭრა და ისტორიული წარსულის მრავალი საკითხის გარკვევა შეიძლება.

ავტორი კარგად იყენებს ხალხური ყოფის მონაცემებს. ამასთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი მოხერხებულად უხამებს წერილობრივ წყაროების მონაცემებს ეთნოგრაფიულ ფაქტებს და ამგვარი შეზღუდული პირობით, ინტერპრეტაციითა და ისტორიზმის მომარჯვებით იძლევა საყურადღებო კონცეფციას თავისი კვლევის საგანთან დაკავშირებით.

ავტორის ძირითადი დასკვნა შემდეგია: მთელი ფაქტობრივი მასალის შესწავლა იმ დასკვნის საშუალებას იძლევა, რომ ახალი კლასების ჩამოყალიბების პროცესი სავსებით ნათელი და სრული სახით გვევლინება როგორც ბარსა და შუა ზოლში, ასევე მთაში. რევოლუციამდელ აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა კუთხეში, ყველა სოფელში, საზოგადოებრივ-ეკონომიური განვითარების თვალსაზრისით, ძირითადი და დამახასიათებელი იყო ახალი ტიპის, კაპიტალისტური ხასიათის კავშირ-ურთიერთობათა ბატონობა და არა ფეოდალიზმის, მით უმეტეს პატრიარქალური წყობილების გადმონათობის უპირატესობა.

გლეხური ბურჟუაზია და სოფლის პროლეტარიატი, ისევე როგორც კაპიტალიზმის ხანის საშუალო გლეხობა, ახალი ტიპის წარმოების წესის გამარჯვების შედეგად შექმნილი სოციალ-ეკონომიური ჯგუფებია და რომ ეს სოციალური ჯგუფები ჩანასახური სახით ჯერ კიდევ ფეოდალიზმის რღვევის ეპოქაში გვხვდება. აქ საქმე გვაქვს ეკონომიური მემკვიდრეობის მსგავს მოვლენასთან. ქონებრივი უთანასწორობის არსებობა კლასობრივი დიფერენციაციის პროცესის ამოსავალ პუნქტს წარმოადგენს.

მონოგრაფიაში მნიშვნელოვანი საკითხებია დასმული და გადაწყვეტილი. არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ავტორს არ აკლია უნარი, მონდომება და ენერგია, რათა მის მიერ დასმულ საკითხებს კვალდაკვალ მისდიოს და კვლევა-ძიება აწარმოოს. მონოგრაფია წარმოადგენს შინაარსიან სამეცნიერო გამოკვლევას, რომელშიც ახალ მასალასთან ერთად ახლებურად არის დასმული და გადაწყვეტილი საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი ეპოქის საყურადღებო საკითხები.

ქვემოთ ჩვენ შევჩერდებით ზოგიერთ საკითხზე, რომელთა შესახებ მსჯელობა საპრობლემო საკითხების გაშუქებას დაეხმარება.

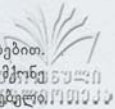
დავიწყით იქედან, რომ ავტორს მართებულად მიაჩნია საქართველოს გეოგრაფიულ-ეკონომიური დაყოფა ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით. ეს ყოველმხრივ გამართლებულია, სათანადოდ დასაბუთებული და ისტორიულად დადასტურებული. დაყოფის ამ პრინციპს ვახშუმტონე ადრე სტრაბონი იყენებს, როდესაც ის იბერიას ბარისა და და მთის ზოლებად ყოფს და მათ განსხვავებას ეკონომიკაში, საყოფაცხოვრებო მოვლენებსა და ეთნიკურ სხვაობაშიც კი ნახულობს. ასე რომ დაყოფა ბარად და მთად მართლად-მართლ ფეოდალურ საქართველოსათვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ მასზე ადრინდელ ეპოქაში, ადრეკლასობრივ საზოგადოებებშიც გასათვალისწინებელი და ანგარიშგასაწევი.

იოსებ უთურაშვილს თავის მონოგრაფიაში სამნაწილიანი ვერტიკალური ზოლი შემოაქვს, სახელდობრ მთა, ბარი და გარდამავალ ხური. პრინციპულად ჩვენ ასეთი დაყოფის საწინააღმდეგოდ გვაქვს სათქმელი. ჩვენც ჩვენს შრომაში ძირითადად დაყოფის ამავე პრინციპს ვაღიარებთ, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ამგვარი დაყოფა ჩვენ მიგვაჩნია მეტისმეტად განზოგადებულად, იმის გამო, რომ ჩვენი აზრით თითოეულ ზოლს — ბარს, ზეგანსა და მთას თავის შიგნით თავისი ბარი, თავისი ფერდა და თავისი მთა გააჩნია, სწორედ ის თავისებურებები, რომლებიც ხელშემწყობი პირობებია მრავალი მიკრო და მაკრო რაიონებისათვის. ხეობებად დაყოფილ საქართველოში ხეობების ერთი ნაწილი ვერტიკალურ მიმართებაშია კავკასიონის მთავარ და მცირე ქედების მიმართ, ხოლო მეორე ნაწილი პორიზონტალურადაა განლაგებული იმავე ქედების მიმართ, რაც ხელს უწყობს ნაირი სახის მიკრო და მაკრო კლიმატის, ფლორისა და ფაუნის წარმოქმნას და ნაირი სახის ეკოსისტემას ქმნიან. ამთ გარეშე, ჩვენი აზრით, ბევრი მოვლენა ჩვენი სამეურნეო-კულტურული ცხოვრებისა გაუგებარი ხდება.

დავასახელებთ ერთი-ორ მაგალითს. ხევსურეთის მაღალმთიან ზოლში ითვისება ჩარათა — ქერი, რომელიც სავსებით ამართლებს მასზე გაწეულ შრომას და უხვ მოსავალს იძლევა. მაგრამ იგივე ჩარათა — ქერი, როდესაც დათესეს იმავე ხევსურეთში ზღვის დონიდან უფრო დაბალ ზოლში, მაგალითად, სოფ. დათვისში, პირველ წელსვე მცირე მოსავალს იძლევა, ხოლო მესამე წელიწადს გადაჭიმდება და შვრიად გადაგვარდება. სამაგიეროდ ფიკარა — ქერი, რომელიც კარგად შეგუებულია სოფ. დათვისის ნიადაგს და სათანადო მოსავალს იძლევა, არხოტში გადაგვარდება და მოსავალი ილუპება. როგორც ვხედავთ, მოსახლეობას ორ სხვადასხვა მიკრორაიონისათვის საუკუნეების მანძილზე შერჩეული ჯიშები აქვს გამოყენებული, რომ ყანა „არ დაიციაროს“ და მოსავალი ჭეროვანი მიიღოს.

ახლა დააკვირდით აჭარის მაგალითს. მოგეხსენებათ, რომ სიმინდი ჩვენში შედარებით ახალი კულტურაა. აჭარის მოსახლეობამ მოკლე ხნის ვადაში (ორი-სამი საუკუნე) 13 ჯიშის სიმინდი გამოიყენა შეგუებული ცალკეულ მიკრორაიონებისათვის თავისი მთის, თავისი ფერდასი და თავისი ბარისათვის.

ეთნოგრაფების ექსპედიცია გააკვირვა 1931 წელს იმ გარემოებამ, რომ სვანეთში ხალდედან 100 მეტრის მანძილზე სიმინდი დაეთესათ და მოსაწევად ემზადებოდნენ. ამბობენ დასავლეთ საქართველოში სიმინდის კულტურის ასე ფართოდ გავრცელებას ნიადაგის თავისებურებამ შეუწყო ხელი. საკუთრივ იმან, რომ ნიადაგში არსებული ოქროს ნაკვალევიც კი სიმინდის მოსავლის გაზრდას უწყობს ხელს. ასევე საყურადღებოა, რომ ჭავჭავთის სოფ. გოგამენს, რომელიც მაღალ ზოლზე მდებარეობს, ვენახი და ხილის ბაღები მის ქვემოთ დაახლოებით 10—2 კმ-ის მანძილზე აქვს მოთავსებული და ყურძნისა და ხილის მოსავალს უხვად იწევენ იმის გამო, რომ აქ, ამ ბაღებში, სახელდობრ

სოფ. ჭაჭკარში გამართულია სარწყავი სისტემა რთული წყლის აუზებით. იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ჭაჭკარი ერთ-ერთი ძველი მეურნეობის ცენტრია სოფელია, რასაც ადასტურებს აქ შემონახული ძველებური საცხოვრებელი დარბაზი ხის ქანდაკებებით და დიდი ხნოვანობის ვაზებით. ამგვარი ხასიათის მეურნეობა, როდესაც მთიელი იქ, სადაც ვაზი არ ხარობს, ვაზისა და ხილის მეურნეობას დაბალ ზოლში აწყობს, – საქართველოს როგორც აღმოსავლეთ, ისევე დასავლეთ ნაწილისათვის დამახასიათებელი სამეურნეო სისტემაა.

კარგად ცნობილია და გარდა ეთნოგრაფიული მონაცემებისა, ისტორიული დოკუმენტებითაც არის დადასტურებული, რომ ხევსურებსა და ფშაველებს ვაზის მეურნეობა ბარში ახმეტის რაიონში ჰქონდათ გამართული და აქ დაყენებულ ღვინოს მთაში ეზიდებოდნენ. (ვ. ბარდაველიძე). სხვა არა იყოს რა, ეს მოვლენა კარგად აქვს შემჩნეული ვახუშტი ბაგრატიონს, რომელიც თრიალეთის შესახებ წერს: “ვენახი, ხილნი და მტილოვანნი არა-რაი არს აქა და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს მოიტანენ ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა და დადგების ღვინო კეთილი და გემოანი.“

ასევე ითქმის ბარის მოსახლეობის მეურნეობის შესახებაც, ვინაიდან ბარელები მუდამ იმის ცდაში იყვნენ, რომ საძოვრები ჰქონოდათ მთის ზოლში, ხოლო მთის მცხოვრებლებს, ამგვარადვე ბარის საძოვრებიც გამოეყენებინათ.

იმ წყაროების მიხედვით, რომლებიც მე ხელთა მაქვს, ირკვევა, რომ თუშური ცხვრის მატყლს დიდი გასავალი ჰქონია არა მარტო რუსეთის ბაზარზე, არამედ იგი დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ საზღვარგარეთ, სადაც მას იცნობდნენ Georgian clip-ის სახელწოდებით (ქართული საწმისი). თუშური მატყლი ითვლებოდა ნახევრად უხვმ მატყლად, მაგრამ იგი გამოიყენებოდა საუკეთესო ხაოიანი ხალიჩების დასამზადებლად. თუშური მატყლის შესყიდვაზე პირველ მსოფლიო ომამდე მუშაობდნენ შემდეგი ფირმები: „სტუკენი და ამხანაგობა,“ მოთავსებული ყოფილა ყოფილ პეტრე დიდის ქუჩაზე. ამ ფირმის მიერ შესყიდული თუშური მატყლი იგზავნებოდა ნიუ-იორკში, სადაც ამ მატყლისაგან ამზადდნენ მაღალი ხარისხის ხალიჩებს აფრიკული წესით. გერმანული ფირმა „დროხენფელხ-კუჩინბახისა“, რომელიც ანანოვის ქარვასლაში იყო მოთავსებული თ უ შ უ რ მ ა ტ ყ ლ ს გზავნიდა თავრიზში გერმანული ფირმის „პეტაგის“ სახელზე, სადაც ამ მატყლიდან ხელის დაზგაზე ამზადდნენ მაღალხარისხოვან ხაოიან ხალიჩებს, რომლებიც გამოირჩეოდნენ დამახული ძაფის ფერებით, ფერების ჰარმონიული შეხამებითა და ორნამენტით. თუშური მატყლისაგან დამზადებული პეტაგის სახელწოდებით ცნობილი ხალიჩები იმდროინდელ სამყაროში ყველაზე საუკეთესოდ ითვლებოდა და დიდი გასავალიც ჰქონია.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თუშური მატყლი კონკურენციას უწევდა კარგად ცნობილ ხორასნულ მატყლს, რომელიც კარგ სახალიჩო მატყლად იყო მიჩნეული. საყურადღებოა, რომ პირველი მსოფლიო ომის დროს

თავრიზი რუსის ჯარმა დაიკავა და პეტაგის ფირმის მიერ თუშური მატყლიდან
დამზადებული ხალიჩების ერთი ნაწილი, როგორც ნადავლი, თბილისში იყი
დებოდა ყოფილი გოლოვინისა და ვერის დაღმართის კუთხეში. ხოლო ამ ფირმის
მის იარაღი და მოწყობილობა გადაეცა შინამრეწველობის მუზეუმს.

გარდა ზემო დასახელებული ამერიკული და გერმანული ფირმებისა
თუშური მატყლის შესყიდვაზე მუშაობდნენ გერმანული ფირმა „იაკობი“,
„ზორგაგენი“ და „მარსელის ფირმა“ სარქის მიწოიანცისა.

ზემოთქმულის მიხედვით ცხადი ხდება, თუ რა დიდი მასშტაბით იყო
დაბანდული კაპიტალი მესაქონლეობაში, რაც იმაზედაც მეტყველებს, რომ
თუშური ცხვარი დიდ ბაზარზე გადიოდა არა მარტო როგორც სახორცე სა-
განი, არამედ მისი მატყლის კარგი თვისებების გამო. ვფიქრობთ, ეს მასალა
თავის ადგილს პოვებს ნაშრომში.

1968

საქართველო შედის სამიწათმოქმედო კულტურის იმ ზოლში, სადაც გამოშუშავდა ძველი ცივილიზაცია და ეს არაა შემთხვევითი. ცნობილია, რომ საქართველო და ამიერკავკასია კულტურულ მცენარეთა წარმოშობისა და მისი კულტივირების უძველესი კერაა.

მწარმოებლური მეურნეობის წარმოშობის პრობლემის ასახსნელად მრავალი სამეცნიერო დარგი იღვწის. მის შესწავლაში საყურადღებოა ქართველი ბოტანიკოსების, არქეოლოგებისა და ეთნოგრაფების მიღწევები.

ეთნოგრაფიული მიდგომით, ა გ რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა კონკრეტულ ემპირიულ მონაცემების ზუსტ შესწავლასა და მის ერთობლივ გააზრებასთან ერთად, საზოგადოებრივ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სფეროში მოპოვებული შედეგების კომპლექსურ ანალიზს გულისხმობს.

საქართველოსა და ამიერკავკასიაში აგრიკულტურის გეგმიან შესწავლას საფუძველი XXს. 20-იან წლებში ჩაეყარა. დროთა განმავლობაში ამ საკითხებზე მუშაობა ქართულ ეთნოგრაფიაში ტრადიციად იქცა და რამდენიმე ეტაპი განვლო.

დღეს ჩვენს წინაშეა კიდევ ერთი ახალი მიღწევა ამ ხაზით: დასავლეთ საქართველოს ხალხური აგრიკულტურის მრავალწლიანი კვლევის შედეგი, სადაც გამოვლენილია მიწათმოქმედების დარგში ქართული ეთნიკური კულტურის სპეციფიკა. დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიული მონაცემები ისტორიული კოლხეთის ყოფიდან მიღებულ მემკვიდრეობადაა მიჩნეული და წარმოჩენილია კოლხეთის, როგორც მარცვლეული კულტურების ერთ-ერთი ადრინდელი ლოკალური ცენტრის, კულტურა. ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიებით მიღებულია მნიშვნელოვანი შედეგები, რომლებიც მოწმობენ ხალხური კულტურის ელემენტების მემკვიდრეობითობასა და თანდათანობით განვითარებას.

წარმოდგენილი ნაშრომი ერთხელ კიდევ ავლენს კოლხური კულტურის თვითმყოფადობას, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ხელსაყრელ ბუნებრივ გარემოსა და ადამიანის აღმშენებლობით შრომას შეეძლო განეპირობებინა აქ უძველესი დროიდან. კოლხური კულტურის ნიშნები ვლინდება სოფლის მეურნეობის წარმოებასა და მატერიალური კულტურის ძირითად მონაცემებში, რომელსაც ღრმა ისტორიული ფესვები აქვს, ხოლო მოსახლეობა, რომლებიც ძველი კოლხების მემკვიდრეები არიან, ავლენს ღრმა ემპირიულ ცოდნა-გამოცდილებას, რომლის საფუძველზეც ბევრი ემპირიული მიღწევის გაცოცხლების საშუალება გვეძლევა.

ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ეთნოგრაფიული მასალა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე ისტორიული წყაროა, რომლის მოპოვება და პირველწყაროს მნიშვნელობით მოხმარება მკვლევარის დიდ ერუდიციას,

შრომისმოყვარეობასა და საკვლევი რეგიონის კომპლექსურ-ინტენსიურ შესწავლას მოითხოვს, რაც ბევრისათვის ძნელად დასაძლევია. ამ მხრივ ჩვენს ხაძის მოღვაწეობა სანიმუშოა. მისთვის დამახასიათებელია ფაქტები, როდესაც ბიტი მეთოდით შესწავლა, სიზუსტე მასალის შეკრება-დამუშავებაში და შედეგებში, სამიწათმოქმედო კულტურის უძველესი ფესვებისა და ძირითადი ტიპოლოგიური ნიშნების კომპლექსის გამოვლენა. კვლევის ეს შედეგები მნიშვნელოვან მონაპოვრად ითვლება აგრიკულტურაში.

აქვე ხაზგასმით მინდა აღვნიშნო, რომ ამ შრომის შექმნას წინ უძღოდა ხანგრძლივი მოსამზადებელი და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ფართოდ მნიშვნელოვანი გზა, რომელიც ჯერ კიდევ სტუდენტობის მერხიდან დაიწყო.

ჯ. რუხაძემ ჩვენი ყურადღება უნივერსიტეტში სწავლების პირველი კურსიდანვე მიიპყრო. იგი გამოირჩეოდა როგორც ნიჭიერი, ენერგიული, და შრომისუნარიანი სტუდენტი. მისი პირველი, დამოუკიდებლად შესრულებული თემები იმთავითვე დადებითად იქნა შეფასებული, რადგან ამ ნამუშევრებში უკვე იგრძნობოდა მეცნიერული აღღო, კეთილსინდისიერი და სერიოზული დამოკიდებულება საველე მუშაობის მიმართ, რომელიც დღემდე შემორჩა და სათანადო შედეგიც გამოიღო.

უნივერსიტეტში სწავლების ბოლო კურსზე მან შესძლო წარმოედგინა არა მარტო მეცნიერულად გამართული სადიპლომო ნაშრომი „სახლის ტიპების შესახებ სვანეთში“, არამედ ნაშრომს მდიდარ საილუსტრაციო მასალასთან ერთად, თანდართული ჰქონდა გავრცელების რუქაც, არც თუ ისე იოლი შესასრულებელი სამუშაო ჯერ ერთი სტუდენტობის წლებში და მეორეც, თუ გავითვალისწინებთ იმ პერიოდის მძიმე საველე მუშაობის პირობებს.

ინსტიტუტში ჯ. რუხაძე მოვიდა მაშინ, როდესაც ეთნოგრაფთა პირველი თაობა უკვე იშკიდა თავისი მუშაობის ნაყოფს. ეს იყო ძიების, დაუზოგავი მუშაობის, დიდი საქმისადმი უმცირესი კოლექტივის მთელი თავისი ენერგიით შეჭიდების წლები. ამ პერიოდში, ჯ. რუხაძე პროფ. ვ. ბარდაველიძის ხელმძღვანელობით ეუფლება ეთნოგრაფიის მეცნიერულ საწყისებს, საველე მუშაობის საუკეთესო ხერხებს, და წლების მანძილზე ყალიბდება ერუდირებულ, კეთილსინდისიერი და კვალიფიციური ეთნოგრაფად.

ჯ. რუხაძე იმთავითვე ენერგიულად შეება იმ მძიმე სამეცნიერო ჰაბანში და დღემდე ერთგულად და მტკიცედ დგას დარგის სამსახურში. იგი ყოველთვის არის იქ, სადაც ყველაზე მძიმეა უბანი. ამიტომ მოხდა კიდევ, რომ მას მოუხდა ქართველი ხალხის მატერიალურ, სამეურნეო, სოციალური თუ სულიერი საკითხების თითქმის ყველა უბანში კალმის მოსინჯვა. ამავე დროს, ყოველთვის პირველი ეხმაურებოდა თანამედროვეობის მიერ დასმულ ახალი ყოფისა და კულტურის კვლევის პრობლემებს.

ჯ. რუხაძის გამოკვლევები სამეურნეო თუ მატერიალური კულტურის დარგში, არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ მატერიალური ბაზისით, მას ყო-

ველთვის კვლევაში შეყავს იდეოლოგიური ნაწილიც, ზედნაშენი და ჭეროვნად სძლევს მასზე დაკისრებულ მოვალეობას. ამ მხრივ, დახმარებას უწევს სწორედ წლების მანძილზე შეძენილი საფუძვლიანი და სისტემატური ცოდნა რელიგიის ისტორიაში.

ჯ. რუხაძე თავისი გამოკვლევებით, როგორც წმინდა მეცნიერული ხასიათის, ისე პოპულარული სერიითაც არსებითად ეწევა ეთნოგრაფიის საგნის პროპაგანდას როგორც საქართველოში, ისე მის საზღვრებს გარეთაც.

ყოველი მისი გამოსვლა, პრესის ფურცლებზე თუ საჯაროდ, გამსჭვალულია მხოლოდ ერთი მიზნით, დარგის სიყვარულითა და გულშემატკივრობით. სწორედ ამ თვისებების გამო დღევანდელმა ჩვენმა მაძიებელმა დაიშაბურა საკმარის სოლიდური ავტორიტეტი როგორც სპეციალისტთა, ისე ფართო მეცნიერულ წრეებშიც.

ბოლო წლებში არსებითად გამოიკვეთა ჯ. რუხაძის საკვლევადიებო მუშაობის ძირითადი პრობლემა – აგრიულტურის ისტორიის მეცნიერული შესწავლა. აგრიულტურის ისტორიის შესწავლას საქართველოში დიდი ხნის ისტორია არა აქვს, იგი ძირითადად საბჭოთა პერიოდში იქცა პირველი რიგის საკვლევადიებო თემად. მისი ეთნოგრაფიულ-ემპირიული თავისებურებების შესწავლასა და ახსნას, ხალხური აგრიულტურის გენეტიკური საფუძვლების დადგენას ფართო მეცნიერული შინაარსი ენიჭება.

მკვლევარის დამსახურებად უნდა აღინიშნოს, რომ მან ჭეროვნად გაართვა თავი ამ რთულ სამუშაოს, შესძლო კვლევის საწყისი პოზიციისადმი სწორად მიდგომა. მრავალრიცხოვან მოვლენათა რთულ კავშირურთიერთობის ახსნისას, კომპლექსური მიდგომით სისრულით გამოავლინა ქართველი ხალხის უმთავრესი და უძველესი სამეურნეო დარგის – მიწათმოქმედების ყოფითი, კულტურულ-ისტორიული, ეკოლოგიური თავისებურებანი. ავტორის დამსახურებად ითვლება, რომ მან მეცნიერულად სწორად ფიქსირებული, საზოგადოებრივ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერულ მონაცემებთან ერთობლივ გააზრებული ეთნოგრაფიული მასალა ისტორიულ პირველწყაროს მნიშვნელობით წარმოადგინა და აქცია მყარ საფუძვლად, რომელზეც ააგო და მთლიანი სისტემის სახით ჩამოაყალიბა მნიშვნელოვანი კულტურულ-ისტორიული, პრაქტიკულ-აგრონომიული და სხვადასხვა ტექნიკური საკითხები.

წარმოდგენილი ნაშრომი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის ბრწყინვალე მაგალითია, როცა ეთნოგრაფიულად შესწავლილი მონაცემები ისტორიულ ჭრილში, სათანადოდ ავლენს ისტორიული კოლხეთის, როგორც სამიწათმოქმედო კულტურის ცენტრს არა მარტო ბოჭკოვანი და ფეტვნიანი კულტურების შესწავლით, არამედ მიწათმოქმედების წარმოებასთან დაკავშირებით სამიწათმოქმედო იარაღების კულტურის, ბოლო დრომდის შემორჩენილი სათავსების, მიწათმფლობელობის, მიწის იჯარის ფორმების, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის და სხვა საკითხების კვლევისას; ამავე დროს, ცალკეული ლოკალური და სინკრეტული ღვთაებების, რელიგიური ტერმინოლოგიის და საკულტო პოეზიის წინ წამოწევით.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ჯ. რუხაძემ პირველმა შეისწავლა და სათანადოდ წარმოაჩინა ის გადაშენებული ფეტვანი და ბოქვოვანი კულტურები, რომელთაც ერთ დროს დიდი ხვედრითი წონა ეკავა დასავლეთ საქართველოს ყოფაში, ხოლო დღეს იშვიათობად იქცა, ზოგი კი მხოლოდ მეხსიერებაში შემორჩა. ავტორმა დაადგინა ამ კულტურების გავრცელების არეები, მოსახლეობაში გამოყენების და ეკონომიური საარგებლიანობის ფორმები. ამ მიმართებით ნაშრომს მნიშვნელოვანი პრაქტიკული დანიშნულება ენიჭება თანამედროვე სოციალისტური სოფლის მეურნეობის შემდგომი განვითარების, ადგილობრივი კულტურების მოვლა-აღდგენის ხაზით.

მკვლევარმა დასავლეთ საქართველოს ცალკეული რეგიონების მიჯრითი შესწავლის საფუძველზე შესძლო წარმოედგინა აღნიშნულ კულტურათა ადგილი ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფაში, ტიპოლოგიის გავრცელების სიხშირის და პერიოდიზაციის ჩვენებით, რაც სათანადო ამხსნელი ტექსტების, სამეცნიერო ტაბულებისა და კარტოგრამების საშუალებით აისახა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასის მასალების, „მიწათმოქმედების“ ტომის ცალკეულ ქვეთავებში. ცნობილია ავტორის დამსახურება ამ ხაზითაც. მან რამდენიმე წლის შრომა მიუძღვნა „მიწათმოქმედების“ ორი ტომის მომზადებასა და გამოცემის საქმეს.

დღეს უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჯ. რუხაძე არის ერთ-ერთი ბრწყინვალე და კეთილსინდისიერი სავსე მეცნიერ-მუშაკიც. იგი არასოდეს კმაყოფილდება შეუმოწმებელი ეთნოგრაფიული ფაქტებით. სწორედ ამიტომ, აღნიშნულ პრობლემაზე მუშაობისას, მან შემოიარა დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონი და მრავალჯგის გადაჯვარედინებული შემოწმების შემდეგ შეიყვანა მასალა სამეცნიერო მიმოქცევაში. მისი სავსე მუშაობის შედეგები წარმოდგენილია 200-მდე საქალაქში, რომელიც ბრწყინვალე შენაძენია განყოფილებაში დაცული ქართველი ხალხის ყოფისა და კულტურის საკითხებისადმი მიძღვნილ ეთნოგრაფიული არქივისათვის.

ჯ. რუხაძის შინაარსიანი მეცნიერული შემოქმედებისა და საზოგადოებრივი მუშაობის გზა, ქართველი ეთნოგრაფების მდიდარი ტრადიციების გაგრძელების ერთ-ერთი შესანიშნავი მაგალითია და მისაბაძია ახალგაზრდა ეთნოგრაფთა კადრებისათვის.

დასასრულს, ჯ. რუხაძესთან მრავალი წლის მუშაობისა და დაკვირვების საშუალება უფლებას მაძლევს ავღნიშნო, რომ თუ მონოგრაფიის წარმოდგენის ვადები ავტორმა რამდენიმე ხნით დააგვიანა, ეს მხოლოდ მისი მოკრძალების, თავდაპირილობის, თავის თავისადმი უდიდესი მოთხოვნილებით და პასუხისმგებლობით შეიძლება აიხსნას, რადგან ძიებულ ხარისხს იგი ბევრად უფრო ადრეც იმსახურებდა.

ქართული თჯახი

სამაია

შეარღნე

სიცოცხლის ხე

ეთნოგრაფიული ეტიუდები
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

გაზეთის გამყიდველი
(შალვაში ზ. შალვაშვილი)

Я был учеником И.Джавахишвили. Познакомились мы в Петербурге в 1911 году.

В те годы я был студентом Петербургского университета, учился на факультете восточных языков, а Иван Александрович был моим преподавателем. Он читал нам полный курс истории грузинского народа на родном языке, несмотря на строжайший запрет вести лекции на национальных языках.

Блестящие лекции и семинары, систематические занятия в научном студенческом кружке, который вел Иван Александрович с большим увлечением, его советы, указания воспитывали в нас ученых, прививали любовь к научно-исследовательской работе.

Студенческий кружок был очень популярен среди молодежи, он объединял студентов не только нашего университета, но и политехнического института, военно-медицинской академии.

Выдающийся историк, человек редкого ума и широкой образованности, он обладал удивительной способностью – сплотить вокруг себя талантливую, прогрессивную, мыслящую молодежь. Среди воспитанников студенческого кружка – академик А.Шанидзе, профессор И.Кипшидзе и другие грузинские ученые.

Уже много лет спустя нас вновь сблизила совместная работа в Государственном музее Грузии: в то время я работал младшим научным сотрудником, а Иван Александрович – консультантом, позже заведующим исторического отдела. В Институте языка, истории и истории материальной культуры, работая бок о бок с И.Джавахишвили, я удивлялся его необычайной энергии, скрупулезной точности и разнообразию приемов в исследовательской работе.

Книги, брошюры, учебники И.Джавахишвили, многочисленные научные труды – неопценимый вклад в развитие грузинской науки, культуры.

1976

XII საუკუნის ქართველი პოეტი თავის ელეგიაში წერდა:

რა მას ვიგონებ,
ვერას ვიწონებ,
ველად გაჭრილსა
ოდენ მზა ვარი.

მიუხედავად იმისა, რომ სიმონ ჯანაშიას გარდაცვალებიდან უკვე თითქმის სამი ათეული წელი გავიდა, მისგან დამორების სიმწვავე მაინც არ განელეზბულა და დღესაც მწარედ განვიციდით.

ისტორიკოსი-სინთეტიკოსი, მაღალი ნიჭით დაჯილდოებული და უაღრესად კომუნიკაბელური პიროვნება დიდი დანაკლისია ქართული მეცნიერებისათვის.

ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების ისტორიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობისა არის 1936–1941 წლები, ამ დროს უკვე არსებობდა საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი და ჩვენი მეცნიერება ემზადებოდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დაარსებისათვის. ამისათვის საჭირო იყო ქვეყნისათვის გვეჩვენებია, თუ რისი შემძლეა ქართული მეცნიერება. საჭირო იყო ქართული მეცნიერების პროდუქცია მზის სინათლეზე გამოგვეტანა და დასანახი გამხდარიყო მეცნიერების შესაძლებლობანი. ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგა იმ დროს ახლად დაარსებული ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის (ენიმიკი) დირექტორი სიმონ ჯანაშია.

ამ დროს მისი ინიციატივით დაარსდა რიგი სერიული გამოცემები, მაგალითად: „ენიმიკის მოამბე“, „საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის მასალები“, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“. დაიბეჭდა ბევრი მონოგრაფია, გამოქვეყნდა წყაროები და მასალები, და ამ გამოცემის რედაქტორი უმეტეს შემთხვევაში თვით სიმონ ჯანაშია იყო.

გასაოცარი იყო ამ ადამიანის შრომის უნარი და გამძლეობა. ჩვენ მოწმენი ვართ, რომ იმ წლებში ყოველდღიურად ინსტიტუტში სამუშაოს დამთავრების შემდეგ ხუთი, ექვსი თაბახი საკორექტურო მასალა მიჰქონდა სახლში და დილით გასწორებულს და ხელმოწერილს უბრუნებდა გამომცემლობას. ცხადი იყო, რომ ამ საქმის შესრულებისას ის ათენებდა ღამეებს და არ ზოგავდა თავის ჯანმრთელობას, ვინაიდან ხუთი-ექვსი თაბახის წაკითხვას, ფიზიკურად რამდენი დრო სჭირდებოდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ იმ ხანის ჩვენი ინსტიტუტის გამოცემები მაღალ სამეცნიერო დონეზე იყო შესრულებული.

აჲ, მე ისიც მაგონდება, რომ ამ წლებზე ცოტა უფრო ადრე, მე მივლინებული ვიყავი კიევში, რომ გავცნობოდი ახლად დაარსებული უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიის მუშაობას. გაირკვა, რომ კიევის აკადემია უმთავრეს

ყურადღებას აქცევდა მაინც და მაინც რიცხობრივ ზრდას, რომ მეტი ყოფილიყო გამოცემები. ჩვენთან კი, ივანე ჯავახიშვილისა და სიმონ ჯანაშიას მითითებით მთავარი ყურადღება ნაშრომების ხარისხს უნდა მიექცეოდეს, არა რაოდენობას. მართლაც, იმ ხუთი წლის პროდუქტია დიდად ნაყოფიერი იყო და მაღალხარისხოვანი.

ომის წლებში ცხოვრებამ დასვა ლაზეთის საკითხი. საჭირო იყო მეცნიერულად დასაბუთებული გამოკვლევა ლაზების ვინაობის, მათი იტორიის, სახელმწიფოებრივობისა და ტერიტორიის შესახებ. ეს დიდად საპასუხისმგებლო ამოცანა სიმონ ჯანაშიას დაევა, უმოკლეს ვადაში უნდა დამზადებულიყო მონოგრაფიული ნაშრომი, რომლის საბუთიანობა ექვემოთქანელი იქნებოდა. ამ საკითხს მან ბრწყინვალედ გაართვა თავი და შექმნა სრულფასოვანი ნაშრომი, რომელიც სათანადო სამეცნიერო აპარატით აღჭურვილი ყოველმხრივ შეუვალი იყო. მართალია, ეს შრომა არ გამოქვეყნებულა, დაიბეჭდა კი, რომლის გამო მის ავტორს ლენინის ორდენი მიენიჭა. ჯანაშიამ შექმნა ისეთი მეცნიერული ნაშრომი-დოკუმენტი, რომელიც იმდროინდელი მსოფლიოს ყურადღების ორბიტაში ექცეოდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა შესანიშნავი ორგანიზატორული ნიჭის პატრონი იყო სიმონ ჯანაშია. ერთხელ არჩეულ მიზანს მრავალმხრივ უმზადებდა ნიადაგს და მხოლოდ მაშინ დასვამდა სათანადო ორგანოების წინაშე, როდესაც საკითხი ყოველმხრივ უმზადებული იყო. ის იყო ნამდვილი ფლაგმანი ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერებისა და ბევრი რამ გააკეთა მოკლე ხნის მანძილზე. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი მუსხელიშვილი ნახევრად ხუმრობით ამბობდა, რომ ჩვენს აკადემიას ორი პრეზიდენტი ჰყავსო. გულისხმობდა, რომ ჰუმანიტარულ დარგში ნამდვილი ხელმძღვანელი სიმონ ჯანაშია იყო.

ერთ-ერთი ღონისძიება, რომელიც მან უკანასკნელ ხანებში განიზრახა, იყო გამოცეხადებიანთ სახელმწიფო ნაკრძალად სოფელი შატილი ხევსურეთში და სოფელი ლახირი ზემო სვანეთში. ამ საკითხმა ყოველგვარი შემზადების შემდეგ დადებითად გაიარა ყველა ინსტანცია და უკანასკნელად იურისტების ხელში გადავიდა სათანადო იურიდიული მოდუსის გამოსაძებნად. აქ სიმონ ჯანაშიას სიკვდილმა მოუსწრო და საქმეც შეფერხდა.

გასაოცარი თვისება ჰქონდა სიმონ ჯანაშიას. იმ დროს, როდესაც მსჯელობა მიმდინარეობდა უადრესად რთულ თეორიულ საკითხებზე, მას შეეძლო ყოველგვარი პაუზის გარეშე უმაღლვე საორგანიზაციო საკითხებზე გადასულიყო და სათანადო სიღრმითა და სიფრთხილით საკითხი გადაეწყვიტა. მას გასაოცარი თილისმა ჰქონდა, რომლის შემწეობით დაწესებულებაში მყარდებოდა შრომის ატმოსფერო ყოველგვარი ადმინისტრაციული ზემოქმედების გარეშე. ისიც აღსანიშნავია, რომ ენიშკის არსებობის პერიოდში წესად იყო მიღებული, რომ განყოფილების გამგეები მაგალითის მიძიებში უნდა ყოფილიყვნენ თანამშრომლებისათვის, როგორც საორგანიზაციო, ისე სამეცნიერო

მუშაობაში. მაგალითად, წლიური მოხსენებების წაკითხვისას, პირველად განყოფილების გამგეებს უნდა გამოეტანათ თავისი მუშაობის ანგარიში და სამეცნიერო თემა.

ს. ჯანაშიას მეცნიერული შემოქმედება მართო საკუთრივ ისტორიის საკითხებით როდი ამოიწურებოდა, იგი ახლო იდგა ეთნოგრაფიასთან და ეს არ არის შემთხვევითი. ჯერ კიდევ ჭაბუკობის ასაკში აღეძრა მას ინტერესი ეთნოგრაფიისადმი – საშუალო სკოლაში, როცა მან მონაწილეობა მიიღო რუსეთის ეთნოგრაფიული მუზეუმის მიერ მოწყობილ აფხაზეთის ექსპედიციასში, რომელსაც ეთნოგრაფი ს. სერკუპუხოვსკი ხელმძღვანელობდა. ექსპედიციის მიერ ს. ჯანაშიას მონაწილეობით შეგროვილი კოლექციები ამჟამად ლენინგრადის ეთნოგრაფიულ მუზეუმშია დაცული. ეს ინტერესი ს. ჯანაშიას არც მერე შენელებია და დროდადრო, როგორც საქართველოში, ისევე მის გარეთ (საჩერქეზო, დაღესტანი) ჰკრფოდა სხვადასხვა ხასიათის ეთნოგრაფიულ მასალას და იყენებდა თავის შემოქმედებაში. ამ მხრივ ს. ჯანაშია გამოინაკლისია, რომელიც ეთნოგრაფიულ მასალას, როგორც ისტორიულ წყაროს, მარჯვედ იყენებდა.

საქართველოს და კავკასიის მოსახლეობის წარმოშობისა და მათი ეთნიკური შედგენილობის გარკვევისას მკვლევარები უმთავრესად ისტორიული მონაცემებითა და ტოპონიმიკური მასალის გამოყენებით კმაყოფილდებოდნენ. ყურადღების გარეშე იყო და არის დატოვებული ის მნიშვნელოვანი წყარო, რომელიც გადმოცემების სახით ხალხშია დაცული, მიუხედავად იმისა, რომ ხალხური გადმოცემა უფრო პირუთვნელია, ვიდრე წერილობითი წყაროს ცნობები, იგი უფრო ახლოა სინამდვილესთან და ისტორიული მოვლენების შესახებ ხალხის ფართო ფენების შეხედულებებს გამოხატავს – სუბიექტურ წერილობით თხზულებასთან შედარებით.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ხალხურ გადმოცემებში არამცირედი ქეშმარიტების მარცვალია და არამცირედი უტყუარი ცნობა მოსახლეობის ძველი ფენების შესახებ, რომელთა შესწავლა, სხვა მონაცემებთან ერთად, ხელს შეუწყობს ძველი მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის და მათი წარმოშობის პრობლემის გარკვევას.

ს. ჯანაშიას სამეცნიერო კვლევის მთავარი პრობლემა ქართველი ხალხის წარმოშობა და მისი ისტორიული ეთნიკური შედგენილობა იყო. ამ პრობლემის კვლევისას ს. ჯანაშიამ იმთავითვე ფართო გეგმა დასახა, ინტენსიური მუშაობა ჩაატარა, მრავალი პირველი წყარო გამოიკვლია და კვლევის საფუძველზე ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერებისათვის ახალსა და მეტად მნიშვნელოვან შედეგებს მიაღწია. პრობლემის შესასწავლად შედგენილი გეგმა, როგორც კვლევის ობიექტებს, ითვალისწინებდა: ისტორიულ ცნებებს, ენისა და ტოპონიმიკის მონაცემებს, ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის გადმონაშებს. მან გაამახვილა ყურადღება და შეკრიბა პრობლემასთან დაკავშირებული ხალხში დაცული არაერთი გადმოცემა.

მაგალითისათვის დავასახელებ ერთ გადმოცემას, რომელიც ს. ჯანაშიას ჩაუწერია 1929 წელს ლუქუშში, დაღესტანში. გადმოცემასთან დაკავშირებით ს. ჯანაშია წერს: „ქართულ-სომხურ-ალბანური ქრისტიანულ-ფეოდალური საისტორიო მწერლობა ხალხთა გენეალოგიურ სქემებს ბიბლიურ მონაცემებზე აგებდა... ამ მხრივ ყველაზე შორს წავიდა ლეონტი მროველი, რომელმაც თარგამოსიანი ძმების შთამომავლებად დასახა კავკასიის ყველა ხალხი. ლეონტის ჰუმანიტარული თეორიის ცხოველმყოფელი გავლენა და გამძლეობა დადასტურდა ჩვენთვის 1929 წელს, როცა კავკასიის უმაღლეს მთის რაიონში, ლუქუშში, უბირმა ლაკმა გაგვიმეორა (შეუგნებლად, ცხადია) ეს სქემა თავის მტკიცებაში, რომ ლაკები, ქართველები და სომხები სამი ძმის, ლაკუსის, ქართუსისა და მარკუსის შთამომავლები არიან.“ მკვლევარი განაგრძობს: „ეხლა ირკვევა, რომ წინაქრისტიანულ, წინაფეოდალურ ხანაში არსებობდა სქემა, რომელიც მიახლოებით იმავე შემეცნებითა და საზოგადოებრივ მიზნებს ისახავდა, მაგრამ სულ სხვა მასალისაგან იყო ამოყვანილი.“¹

ს. ჯანაშიას მიერ წამოწეული კარდინალური საკითხები ძირითადად ეყრდნობოდა შემდეგ კონცეფციას, რომ „ქართული კულტურის ფესვები ღრმად არის გადგმული შორეულ საუკუნეებსა და სივრცეებში.. ქართველი ტომები მემკვიდრეობით კავშირში იმყოფებიან წინააზიის იმ უძველეს მოსახლეობასთან (სუმერები, ხეთები, ხალდეები და სხვ.), რომელმაც შექმნა სააკცობრიო კულტურის ყველაზე ადრინდელი კერები“.

ამ კონცეფციის შუქზე არის დაყენებული და გადაწყვეტილი პრობლემა ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის შესახებ, სადაც იგი ძირითადად ქართულ ეროვნულ წყაროებს ემყარება.

თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის განმავლობაში ს. ჯანაშიამ იმდენი გააკეთა, რომ მტკიცედ შევიდა ჩვენი მეცნიერებისა და კულტურის ისტორიაში. ქვეყნისათვის უღმრთო იყო სიმონ ჯანაშიას უღროო გარდაცვალება.

1965

¹ ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბილისი. 1952; კავკასიის ეთნოგენეზის ანტიკური სქემა, სმაგ, ტ. IV, 1943, გვ. 239.

პროფ. ვ. ბარდაველიძე ჰუმანიტარული დარგის ერთ-ერთი პირველი ქართველი მეცნიერი ქალი იყო, რომელმაც თავისი მოღვაწეობით ღრმა კვალი გააულო მეცნიერების განვითარების გზაზე. ვ. ბარდაველიძის მოღვაწეობა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიასთან, მის წარმატებებთან. მისი უშუალო და მეგობრული თანადგომით საორგანიზაციო, კამერალურ, საველე თუ სამუზეუმო საქმიანობის გზაზე დაძლეულ იქნა რთული სიტუაციები, უნებური დაბრკოლებები თუ წინააღმდეგობები, რომელსაც ყოველთვის აქვს ადგილი დარგის ჩამოყალიბება-განვითარების პერიოდში.. მართალია, ვ. ბარდაველიძის სიცოცხლე მეცნიერული სიმწიფის ხანაში შეწყდა, მაგრამ დარჩა კეთილი მოგონება და მდიდარი მეცნიერული მემკვიდრეობა, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ქართველი ხალხის სოციალური კულტურის ისტორიის ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებას საქართველოში. მაშინ იგი ნამდვილი მეცნიერული ყამირი იყო. ვ. ბარდაველიძემ შექმნა პირველი სალექციო კურსი რელიგიის ისტორიაში, პირველი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მეცნიერული კვლევა-ძიების პროგრამა, რომელზეც ქართველ ეთნოგრაფთა რამდენიმე ღირსეული თაობა აღიზარდა. ამის გამოვლინებაა სწორედ, დღეს მის მოწაფეთა ასეთი ერთსულოვანი და ღრმა მეცნიერული ხასიათის გამოსვლები, რაც ვ. ბარდაველიძის მემკვიდრეობის შემოქმედებითად განვითარების კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა.

ვ. ბარდაველიძესთან მრავალი წლის ერთობლივი მუშაობის გამოცდილებამ დამანახა, რომ მისი მუშაობის ნაყოფიერება გამოწვეული იყო უპირველესად საქმისადმი ფანატიკური ერთგულების, მტკიცე ნებისყოფისა და გასაოცარი დისციპლინის მეოხებით.

სიყვარული საქართველოს ისტორიისა, პატივისცემა ერის დიდი კულტურისა მას ბავშვობის წლებიდან ოჯახიდან დაჰყვა. წმ. ნინოს სასწავლებლის მოწაფე, მონდომებულ სწავლასთან ერთად მოსწავლეთა ხელმძღვანელობასაც კისრულობდა ადმინისტრაციის წინააღმდეგ გამოსვლებისას. ერთ-ერთი ასეთი გამოსვლისას ხელმძღვანელობამ სასწავლებლიდან მისი დათხოვნაც გამდაწყვიტა. ამ ბედისგან იგი იხსნა მაშინ ღვთისმეტყველების მასწავლებელმა, შემდგომში ცნობილმა მეცნიერმა და საზოგადო მოღვაწემ კ. კეკელიძემ.

ნიჭი, მონდომება და ანალიტიკური აზროვნების უნარი გამოარჩევდა ვ. ბარდაველიძეს თანატოლებისაგან. ამის შედეგი იყო, რომ გიმნაზიის უკანასკნელი კლასის მოწაფემ პედაგოგების რჩევით განცხადება შეიტანა ახლად-გახსნილ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ცოდნამ იმდენად მოხიბლა უნივერსიტეტის რექტორატის წევრები, რომ გამონაკლისის სახით ჩარიცხეს სტუდენტად. ამ პერიოდში იგი

* მოხსენება წაითხულ იქნა პროფ. ვ. ბარდაველიძის ხსოვნა-სადმი მიძღვნილ სტუმარულ შეხვედრაში 1984 წ. 1 ივნისს.

გატაცებით მუშაობდა კლასიკური ფილოლოგიის დარგში, გამოჩენილი პროფესორის გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთლის ხელმძღვანელობით.

1920 წლიდან, როდესაც ვ. ბარდაველიძემ მუშაობა დაიწყო ახლად ნაციონალიზებულ საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში, იგი გაიტაცა ეთნოგრაფიულმა მეცნიერებამ და თავის საკვლევ-სამეცნიერო დარგად საქართველოს ეთნოგრაფია აირჩია. მან თავიდანვე ხალხური რწმენა-წარმოდგენების შესწავლას მიაპყრო ყურადღება და ამ პრობლემამ მთლიანად ჩაითრია იგი კვლევა-ძიების მორევში, იგი მისი სამეცნიერო ინტერესების ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად იქცა. რელიგიის პრობლემების ჩაღრმავებული კვლევა-ძიების შედეგად იგი მივიდა მთიანეთის მოსახლეობის სოციალური საკითხების შესწავლის აუცილებლობამდე.

რელიგიის პრობლემებით გატაცებული, ინტენსიურად შეუდგა მთიელთა ხატ-ჯვრების შესწავლას. იმ დროს მთიანეთში ქალებს არა თუ ხატ-ჯვრების შენობაში შესვლა, ახლოს გაკარებაც მკაცრად ეკრძალებოდათ.

როცა ფრანგი პროფესორი ქრისტიან პიგეტი დე რივასო გაეცნო ვ. ბარდაველიძის მუშაობის ამსახველ კინოსურათს, აღტაცებულმა დაწერა, ასეთი თავგანწირული მუშაობა მხოლოდ მეცნიერული ინტერესების მიმართ დაუოკებელი ჟინით შეპყრობილ ადამიანს შეუძლიაო.

კარგად მახსოვს 1929 წელი, როცა ვ. ბარდაველიძე მუშაობდა ხატ-ჯვრების შესწავლაზე და მის შეუპოვრობასა და უტყუხ ნებისყოფას ბევრი არასასურველი შემთხვევა მოჰყვა.

იმ წლებში საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ემზადებოდა ხევისურეთის ეთნოგრაფიული გამოფენის მოსაწყობად. გვაკლდა ხევისურული დროშა, მაშინ, როცა ანალოგიური ხევისურული დროშები ინახებოდა ჰამბურგისა და ლენინგრადის რუსული მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებებში. ჯერ კიდევ 1927 წელს დახმარება ვთხოვეთ რესპუბლიკის ცაკის დეპუტატს ამხ. არაბულს. მან გვამცნო, რომ ჩვენთვის სასურველ დროშას მოგვემდინენ სოფ. მოწმამოში. მე ორ სტუდენტ-პრაქტიკანტთან ერთად გავემგზავრე ბარისაბოდან მოწმამოში. ავედით ხატში. იქ იმართებოდა დღესასწაული. იხარშებოდა ლუდი. ხევისბერი დიდი მოწიწებით შეგვხვდა და დეპუტატ არაბულის მიერ შეპირებულ დროშის გადმოცემაზე სრული თანხმობა გამოგვიცხადა. წასვლისას გადმოგვცა სახატო დროშა, შინდის ტარზე აწყობილი საკიდრისებით, თავისი ვერცხლის ბურთითა და ყველა ატრიბუტით შემკული. დროშა მე გავიდე მხარზედ და დავემვით სოფლისკენ. გზის ნაწილიც არ გვქონდა გავლილი, რომ უცებ, გზაზე გადმოგვიბთა შეიარაღებული ხევისური და უსიტყვოდ ეცა დროშას. მოულოდნელობისაგან გავეშემდი და წინააღმდეგობა დავაპირე. ამ დროს ხატიდან დაიწყეს ყვირილი და ხმამაღალი შეძახილები: “გივარგი, მიეცი, მიეცი, მერე ისევ დაგიბრუნდება”. მე დავუჯერე და დროშა გადავეცი, თან ვიმედოვნებდი, რომ სოფელში დროშას ჩამოგვითანდნენ. მაგრამ როგორც მერე დავრწმუნდით, ეს სპეციალურად მოწყობილი სპექტაკლი ყო-

ფილა. რასაკვირველია, დროშა აღარ დაგვიბრუნდა: ხატმა არ ინება დროშის გატანებაო.

ეს პირველი ცდა უშედეგოდ დამთავრდა, მაგრამ დროშის მოპოვების იმედი არ გაგვეწყვეტია.

და აი, 1929 წელს მე და ვერამ გადავწყვიტეთ აუცილებლად გვემოვა დროშა. მე ფილიბე მახარაძის წერილით (რომელიც ადრე სერგო ორჯონიძესთან ერთად შატილში აფარებდა თავს), გავეშურე ხევისბერთან. აგვისტო იყო. ჩვენი ექსპედიცია გაჩერდა გუდანში, ავეწრეთ გუდანის ხატი და გავეშურეთ სამების უღელტეხილისაკენ. გზაში შეგვხვდა მიტოვებული ხატი, რომელსაც სახურავი ჩამოქცეოდა და ხატის ნივთები ღია ცის ქვეშ იყო დარჩენილი. სოფელში არავის ჩანდა. ამით ვისარგებლეთ. ვერამ აიღო ხევისბერის ინსიგნია, შეხვია და ჩადო ჩანთაში. თურმე ყანის მომკელები გვითვალთვალდნენ.

შატილში ხევისბერი მოწიწებით შეხვდა ფილიპეს [მახარაძე] წერილს. შეყარა ხატის ყმები და ჩვენი წინადადება გააცნო. ჩვენც გამოვედით და შევპირდით, რომ მათ დროშას დიდი სიფრთხილით შევინახავდით და დავიცავდით მუზეუმში. დიდი ყოყმანის შემდეგ დაგვთანხმდნენ. ჩავიბარეთ დროშა და სამი თასი სათანადოდ გაფორმებული ოქმით.. ჩამოვედით ბარისახოში, სადაც იდგა ორთვლიანი სახლი. მისი ერთი ოთახი სასურსათო მაღაზიას ჰქონდა დათმობილი, მეორე – აღმასკომს. ჩვენ დავბინავდით უკანასკნელში. შენობა გადატიხრული იყო წნელით. ცხენების შოვნის სამზადისში ვიყავით, როცა მოგვადგნენ ხევისურეთის სამი ძირითადი გვარის: არაბულების, ჭინჭარაულების და გოგოქურების წარმომადგენლები და დიდი ბოდიშით გამოგვიცხადეს, რომ უნდა გავჩხრიკეთ. ვერას ბრალს სდებდნენ ხატის ნივთების უნებართვოდ წამოღებაში. ჩვენც ამოვალაგეთ ყველა ნივთი ჩანთიდან და საწოლზე დავაწყვეთ. საწოლსა და კედელს შორის იყო პატარა არე, სადაც მოხერხებულად ჩავდე ვერას მიერ უნებართვოდ წამოღებული ხევისბერის ინსიგნია....

ვერაფერი გვიპოვეს და ხევისურებიც მშვიდად დაგვშორდნენ, მაგრამ ვერამ ეს ამბავი ისე განიცადა, რომ ცუდად გახდა, ღამით მისცა მაღალი სიცხე; შეწუხებული ბორგავდა და ბოდავდა მაღალი ხმით: გიორგი, გადამალე, გადამალეო.

დილით, როცა მაღაზია მუშაობას დაიწყებდა, ვიშობდი, რომ მორიგ უხერხულობაში ჩავვარდებოდით. ამ დროს ბარისახოში მიმდინარეობდა ყოფილი ძველი ეკლესიის გადაკეთება სკოლად. გადავწყვიტე ვერას იქ გადაყვანა. სამ დღეს გასტანა მისმა ავადმყოფობამ. მერე ვიშოვეთ ცხენები და ყველა ნივთი უკლებლივ ჩამოვიტანეთ თბილისში. ყველა ექსპონატი გამოფენილ იქნა 1931 წელს ხევისურეთის გამოფენაზე.

იმ მძიმე წლებში უადრესად რთული იყო სამუხეუმო ექსპონატების შეგროვება. ბევრი გაპირვება, შიში, უსახსრობა გამოვიარეთ, თითოეული ექსპონატის მოპოვება მძიმე ფასად გვიჯდებოდა; სწორედ ამიტომ ასეთი

სანუკვარი იყო ჩვენთვის 30-იან წლებში მოწყობილი პირველი სამუხეუმო გამოფენები, სადაც თითოეული გამოფენილი ნივთი ეთნოგრაფთა პირველი თაობის თავდადებული და შეუპოვარი შრომის წყალობით იქნა მოპოვებული.

30-იან წლებში ვერა ხანგრძლივად მუშაობდა სვანეთში, სადაც ადრე ზამთრამდე რჩებოდა. ერთ შემოდგომას შეუგვიანდა ჩამოსვლა, სვანეთში თოვლი დადო, გაჭირდა ვერტმფრენის მიმოსვლა. როგორც იქნა აეროდრომი გაწმინდეს და ვერტმფრენმა დაჯდომა შესძლო. სვანეთიდან წამომსვლელთა რიცხვი მომრავლებული იყო, მოდიოდა გეოლოგთა ექსპედიციაც, რომლის წევრებმაც უკვე ადგილი დაიკავეს. აქაც გამოჩნდა ვერას შეუპოვარი ხასიათი, იგი ვერტმფრენის კარებს ჩაეჭიდა და ასე იმგზავრა მესტიიდან ცაგერამდე.

დაუოკებელი იყო ვ. ბარდაველიძის ენერჯია და შეუპოვრობა დასახული მიზნის მიღწევის გზაზე. მე ძალიან ბევრი ასეთი მაგალითის შემსწრე ვყოფილვარ. მრავალთაგან გავიხსენებ შემდეგს: 1964 წელი. ექსპედიცია — თუშეთი. ჩვენი ერთ-ერთი ბაზა იყო სოფ. ჭონთიო. იმ დღეს შეუძლოდ ვიყავი და სამუშაოდ ვერ წავედი.

ვერამ ექსპედიციის წევრები სოფ. დანოში გადაიყვანა და გაანაწილა სამუშაოდ სხვადასხვა უბნებში.

რესპოდენტთა მონაცემების მიხედვით ჩვენ გვქონდა ცნობა, რომ დანოს კლდის ერთ-ერთ ეხში შემონახული იყო ხელნაწერები და სხვა რელიქვიები. მაგრამ კლდესთან მისასვლელი ბილიცი უკვე წაშლილი იყო და გამყოლი არ დათანხმდა წასვლას. მეც წინააღმდეგი ვიყავი წასვლის და გავაფრთხილე, მაგრამ მან ისარგებლა ჩემი ავადმყოფობით და მარტო რომ დარჩა, ამბის დაუტოვებლად, ზოგადად მითითებული ნიშნებით წავიდა. გზაში რომ დაკარგულიყო, ამბავსაც ვერავინ შეიტყობდა. სამწუხაროდ, იქ მისულს, არაფერი დახვდა — უკვე გაეძარცვათ.

იმავე წელს, ექსპედიცია ჭონთიდან შორეულ სოფლებში მიემგზავრებოდა. მივდიოდით უზარმაზარი უფსკრულის პირზე. გზაზე ვერას ცხენს უნაგირი გადაუბრუნდა და გადმოვარდა — საბედნიეროდ კლდის მხარეს. მძიმე ტრამვა მიიღო — ნეკნი დაუშავდა. სასწრაფოდ ვერტმფრენით თბილისში ჩამოვიყვანეთ. ხანმოკლე მკურნალობის შემდეგ კვლავ დაუბრუნდა ექსპედიციას. მაგონდება, მწყემსებმა მაშინ ჭონთიოელებს უსაყვედურეს — არათომ ახლადდაკლული ცხვრის ტყავი არ შემოახვიეთ დაშავებულ ადგილზეო. მე გამიკვირდა, რადგან ხალხური მკურნალობის ანალოგიური ხერხი დასტურდება შოტლანდიაშიც. ცნობილია მწერალ ვალტერ სკოტის ბიოგრაფიიდანაც, რომ ბავშვობაში მას თურმე ამ წესით მკურნალობდნენ.

ვერა უანგაროდ ემსახურა თავის ხალხს. აღმოსავლეთ მთიანეთის ყველა სალოცავი თავისი ფეხით შემოიარა, თანაბარი ინტერესით და სიყვარულით შეისწავლა. სწორედ ხალხი აძლევდა მას მუშაობის სტიმულს და იმ არაჩვეულებრივ ენერჯიას, რომელიც ყველას აოცებდა.

მე ბედნიერად ვთვლი თავს, რომ დამსწრე ვარ მისი მემკვიდრეობის დაფასების. მაიმედებს ის გრძნობა, რომ სანამ მის ნათელ ხსოვნას ასეთი კეთილი მოგონება აცოცხლებს, დავიწყება არ უწერია.

რაოდენ გულდასაწყვეტი და მძიმეა ჩემთვის — მისი მასწავლებლების, კოლეგისა და მეგობრისთვის — მიხეილ გეგეშიძის გახსენება. აღაშინანია, რომლის ცხოვრებამ ყმაწვილკაცობიდან სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე თვალწინ ჩამიარა და წარუშლელი კვალი დატოვა. უსპეტაკესი მოქალაქე, ღრმად განსწავლული მეცნიერი, ერთგული მეგობარი, გულისხმიერი კოლეგა და პედაგოგი — ასეთი იყო იგი, რომელიც უშურველად და თავდაუზოგავად ემსახურა მეცნიერებას, „იხილა სიღრმე“, წავიდა და სამარადისო ნათლად დაადგა საქართველოს „ეთნოგრაფიულ ველს“.

თავისი ნიჭით, შრომისმოყვარეობითა და ენერგიულობით მ. გეგეშიძემ პროფესორ-მასწავლებელთა ყურადღება პირველი კურსიდანვე მიიპყრო, როდესაც იგი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე სწავლობდა. დიდი მონდომებით ეუფლებოდა მეცნიერებათა საფუძვლებს. ფართო თვალსაწიერით ეცნობოდა მეცნიერების სხვადასხვა დარგსა და დისციპლინებს. მას კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ მეცნიერული კვლევა-ძიება დიდ გულისყურთან ერთად სისტემატურ და თავაუღებელ შრომას მოითხოვდა.

სტუდენტობის წლებში მ. გეგეშიძე აქტიურად ჩაება სამეცნიერო წრის მუშაობაში და წაკითხული მოხსენებებით გამოავლინა კვლევის დიდი უნარი: მონაწილეობდა ეთნოგრაფიულ ექსპედიციებში და მიკვლეული მდიდარი საველე მასალის საფუძველზე კმნიდა სტუდენტისათვის სამაგალითო ნაშრომებს.

უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე იგი ჩაირიცხა ასპირანტურაში ეთნოგრაფიის განხრით. უნდა მოგახსენოთ, რომ იმხანად ეთნოგრაფიის კათედრა ასპირანტის მომზადებისათვის მუშაობდა ორგვარი პროგრამით — პროგრამა მინიმუმით და პროგრამა მაქსიმუმით. მ. გეგეშიძეს წილად ზედა პროგრამა მაქსიმუმით მომზადებდა. ეს პროგრამა მომიჯნავე დისციპლინების შესწავლასთან ერთად ითვალისწინებდა ენების დაუფლებასაც. კავკასიური და ევროპული ენების გვერდით საჭირო იყო ერთ-ერთი დაღესტნური ენის შესწავლა, ასევე სემიტური ენებიდან ასურული ენის დაუფლება და ა.შ.

მ. გეგეშიძე ენერგიულად შეუდგა პროგრამა მაქსიმუმით მომზადებას და სხვათა შორის, აკად. არნ. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით ისწავლა დიდოური ენა. მაგრამ ეს მუშაობა დიდი სამამულო ომის დაწყების გამო დროებით შეწყდა. მ. გეგეშიძე გაიწვიეს საბჭოთა არმიის რიგებში, სადაც მონაწილეობა მიიღო კავკასიის დაცვისათვის მიმდინარე ბრძოლებში. მან სამხედრო სამსახურში კარგი ავტორიტეტი მოიპოვა და ომის დამთავრების შემდეგ სამხედრო ცოდნის ასამაღლებლად მოსკოვში გაგზავნეს.

¹ მოხსენება წაკითხულ იქნა თსუ ეთნოგრაფიის კათედრის მიერ მოწვევბილ სესიანზე 1984 წ. 16 ოქტომბერს [თ.ც.].

ბედნიერმა შემთხვევამ კვლავ შეგვახვედრა ერთმანეთს მე და მიხეილ მოსკოვში. მისი სურვილითა და ჩვენი ჩარევით, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის საგანგებო შუამდგომლობით მოხერხდა მისი ვისუფლება სამხედრო ვალდებულებიდან და დაბრუნება ასპირანტურაში. იმ დროიდან სიცოცხლის ბოლომდე იგი უშურველად ემსახურა მეცნიერებას. ასპირანტურის წლებშივე შეუდგა თავის სპეციალობაში დახელოვნებას და მცირე დროში დიდ წარმატებას მიაღწია: გაშალა ფართო მუშაობა საქართველოსა და კავკასიის ეთნოგრაფიაში, მონაწილეობდა მრავალ ეთნოგრაფიულ ექსპედიციაში, რომელთაგან ბევრი მისი ხელმძღვანელობით ჩატარდა. მ. გეგეშიძე საველე მუშაობის უბაღლო ოსტატი გახდა. მთხრობლებთან საერთო ენის გამონახვა, ძალდაუტანებელი ატმოსფეროს შექმნა და ძალზე ბუნებრივ პირობებში მასალის შეკრება – მისი დამახასიათებელი და შესანიშნავი თვისება იყო. თავისი ანალიტიკური და სინთეტიკური ნიჭის წყალობით მ. გეგეშიძემ შექმნა მდიდარ ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაფუძნებული ნაშრომები: „ქართული ხალხური ტრანსპორტი“, „ეთნიკური კულტურა და ტრადიციები“, „ეკოლოგიის კულტურულ-ისტორიული და სოციალური პრობლემები“ და მრავალი სხვა, რომლებიც ქართული ეთნოგრაფიული მეცნიერების ოქროს ფონდში შედის.

მ. გეგეშიძემ კარგად გამოიყენა საასპირანტო მომზადების მაქსიმუმი და ღრმად განსწავლის საფუძველზე დასვა და გადაწყვიტა ხალხური ტრანსპორტის შესწავლასთან დაკავშირებით ფრიალ მნიშვნელოვანი კულტურულ-ისტორიული პრობლემები, რომელთაგან საგანგებო ყურადღება დაუთმო ბორბლის – მატერიალური კულტურის ამ დიდმნიშვნელოვანი ელემენტის – წარმოშობის საკითხს. სამისოდ მან შეისწავლა და კრიტიკულად განიხილა პრობლემის გარშემო არსებული ყველა თეორია და სამართლიანად მიუთითა, რომ თვით მატერიალური საწყისის მატარებელ თეორიებში ნაკლებად იყო გამოყენებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალა და მეტი ყურადღება დათმობილი ჰქონდა თეორიული მექანიკის, კიბერნეტიკის საკითხებს. ამიტომ მთელი აქცენტი გადაიტანა რა ბორბლის წარმოშობის ისეთ მნიშვნელოვან საკითხზე, როგორცაა მანამდე თითქმის შეუსწავლელი ტექნოლოგიურ-გენეტიკური მხარე. მ. გეგეშიძემ ისტორიული, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და სხვა მონაცემების შეგერების საფუძველზე წარმოადგინა კულტურის ამ ელემენტის წარმოშობისა და უმარტივესიდან სრულყოფილი ფორმისაკენ მისი ევოლუციის დამაჯერებელი სურათი. ქართული საზიდი სამუშაოებების კონსტრუქციული თავისებურებების შესწავლასთან ერთად, მკვლევარმა საგანგებო ყურადღება დაუთმო ტრანსპორტთან დაკავშირებული მდიდარი ტერმინოლოგიური მასალების („მორგვი/მარგვი“, „გოგორა//გორგორა“, „პიპი, „დედანი“) ანალიზს, და ამ სახელწოდებების შესწავლის საფუძველზე უჩვენა საგორავისა და ბორბლის მექანიკურ-კონსტრუქციული განვითარება და მათი წარმოშობის დაახლოებითი ქრონოლოგიური ჩარჩოები.

ამასთან მ. გეგეშიძემ ქართველურ და კავკასიურ ენებში დაცული ტრანსპორტთან დაკავშირებული მდიდარი ტერმინოლოგიური მასალის წინაშე წინიერი უნივერსალური ანალიზის შედეგად აღადგინა როგორც ბორბლის, ასევე სანიღის უმარტივესი სახეობის უძველესი და თავდაპირველი სახელწოდება „მარ“. მანვე გამოავლინა, რომ ქართული ტრანსპორტი კონსტრუქციული თვალსაზრისით დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებდა წინა აზიის საზიდ საშუალებებთან და სავსებით სამართლიანად დაუკავშირა იგი სატვირთო საზიდის შუშერულ სახელწოდებას „მარ“-ს. ქართულ-შუშერული სატრანსპორტო საშუალებების კონსტრუქციულ-ფუნქციურმა და ენობრივმა თანხვედრებმა მკვლევარი იმ მნიშვნელოვან დასკვნამდე მიიყვანა, „რომ ეს შეხვედრები არ უნდა იყოს შემთხვევითი, არამედ პარალელების კანონზომიერ სისტემაში უნდა ექცეოდეს, რასაც კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობასთან ერთად შეიძლება გენეტიკური კავშირის შინაარსიც ჰქონდეს“. მ. გეგეშიძის ეს საყურადღებო დასკვნა ახალ შინაარსს იძენს უახლესი ლინგვისტური თეორიის ე. წ. „გლობალური თეორიის“ მონაცემების შუქზე, სადაც თვლიანი საზიდრების დამზადების პერიოდი თარიღდება დაახლოებით მე-4 ათასწლეულით, ხოლო მისი გავრცელების კერად მიჩნეულია არეალი ამიერკავკასიიდან ზემო მესოპოტამიამდე.

უძმძმესი, აუნაზღაურებელი დანაკლისია ეთნოგრაფიისათვის გეგეშიძის დაკარგვა. იგი იყო ძლიერი მეცნიერული ძალა, კარგი ორგანიზატორი, ყველას ავ-კარგის განმკითხავი. მან ნაყოფიერად იღვაწა მეცნიერებისა და მამულიშვილობის ნათელ გზაზე, თავმდაბლად ატარა სამეცნიერო-საზოგადოებრივი და პედაგოგიური მოღვაწეობის მძიმე ჰაბანი და სამაგალითოდ დაგვიტოვა თავისი ცხოვრება, ხოლო მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა მუდამ დარჩება მკვლევარის ნათელი აზრის და ჭეშმარიტი მეცნიერული შემოქმედების ძეგლად.

მ. გეგეშიძის ხსოვნასთან ერთად ჩვენი ვალია ვიზრუნოთ მისი მემკვიდრეობის გამოცემისათვის ზრუნვა.

დაე, აღსრულდეს მისაგები ჩვენი მისდამი მუდმივად, აწ და მარადის.

ქართველ ხალხს ოდითგან მოსდგამდა სამაგალითო კაცთმოყვარული ჩვეულება – მოგონება ადამიანისა, რომელმაც თავისი უანგარო შრომით პირნათლად შეასრულა თავის თავზე აღებული მოქალაქეობრივი მოვალეობა – დატოვა კვალი ნათელი.

ასეთი ადამიანები ხალხს მუდამ ახსოვს და მათი ნათელი მოგონებით ახალგაზრდობაში თესავს ზნეობის, კაცურკაცობის მაგალითს.

ეს არის თაობათა მისწრაფებების გაგრძელებისა და მომავალი თაობის ღირსეულ ტრადიციებზე აღზრდის შესანიშნავი საშუალება.

დღეს რუსუდან ხარაძის მოგონების დღეა.

მოგონება მეცნიერისა, რომლისთვისაც უპირველესი ამქვეყნიური მოვალეობა ეთნოგრაფიისათვის სამსახური, დარგისადმი უსაზღვრო სიყვარული იყო სიცოცხლის ბოლო წუთამდე და თავისი უანგარო შრომის წყალობით დატოვა კვალი ნათელი, რომელსაც მისდევს მომდევნო თაობები.

რუსუდან ხარაძე ეკუთვნის ეთნოგრაფთა იმ პირველი ენთუზიასტების რიცხვს, რომელთაც თავის თავზე გადაიტანეს დარგის სიმძიმე, პირველი დაბრკოლებები თუ გამარჯვების სიხარული, სავლელ მუშაობის უმძიმესი პერიოდი, სამუზეუმო, კამერალური მუშაობის პირველი სიძნელეები.

როდესაც რ. ხარაძის მოგონებას ვიწყებდი, უპირველესად თვალწინ დამიდგა პირველი შეხვედრა მასთან 1930–31 წწ., როდესაც გ. ახვლედიანის რეკომენდაციით ჩემთან, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში, შემოვიდა სრულიად ახალგაზრდა, სანდომიანი სახის ქალი, ფართოდ გახელილი გიშრისფერი თვალებით.

ჩემი ყურადღება მაშინვე მიიპყრო იმ თვალებმა, რომელიც არაჩვეულებრივი ცნობისმოყვარეობითა და დაკვირვებით ათვალეირებდა გარშემო ყველაფერს, და იმ ინტერესმა, რომელიც პირველ დღესვე გამოამჟღავნა სამუზეუმო ექსპონატების დათვალეირების დროს.

აი, სწორედ ეს ცნობისმოყვარეობა და დაკვირვების შესანიშნავი უნარი, რომელიც მუშაობის პერიოდში კიდევ უფრო გაღრმავდა, გახდა მისი შემდგომი მუშაობის წარმატების საწინდარი.

რ. ხარაძეს ჰქონდა შესანიშნავი ალლო მთხრობლებთან მუშაობისა. იგი ყოველგვარ შესასწავლ ობიექტს დაკვირვების ღრმა და ფართო სფეროში აქცევდა და ყურადღების გარეშე არ ტოვებდა არც ერთ მოვლენას. მისთვის არ არსებობდა მნიშვნელოვანი და უმნიშვნელო ფაქტები. სწორედ ასეთი დაკვირვების უნარის შედეგი იყო, რომ მის მიერ მიკვლეულ იქნა მრავალმნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული ფენომენები და სათანადოდ – გამოყენებული მეცნიერებაში.

ჩვენთან მუშაობის პერიოდში რ. ხარაძე მოკლე დროში პროფ. ვ. ბარდაველიძის ხელმძღვანელობით დაეუფლა ეთნოგრაფიის საფუძვლებს და დაიწყო მზადება სავლელ მუშაობისათვის.

ველზე მისი ნათლობა მოხდა 1932 წ. თუშეთის ეთნოგრაფიულ ექსპედიციამში. ამ ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ ვ. ბარდაველიძე, რ. ხარაძე, სტ. მენთეშაშვილი, მე. (გ. ჩიტაია) მხატვარი უჩა ჯაფარიძე და სტუდენტები. თუშეთის ექსპედიციამ იმუშავა ორი თვე. სწორედ ამ ექსპედიციის შემდგომ, სადაც რ. ხარაძემ ნათლად გამოამქლავა ეთნოგრაფ-მეცნიერის ყველა მონაცემი – იგი პროფ. ვ. ბარდაველიძის რეკომენდაციით საბოლოოდ ჩაირიცხა მაშინდელ მცირე ეთნოგრაფთა კოლექტივის ნამდვილ წევრად და თანამოაზრედ.

ამ ექსპედიციის დროს შეირჩა მისი საკვალიფიკაციო თემაც: „საქართველოსა და კავკასიის ხალხების უძველესი სოციალური ფორმები“, კერძოდ გაიტაცა „დიდი ოჯახის“ პრობლემამ, რასაც შემდგომ მოჰყვა ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიება საქართველოს ყველა რეგიონში და ასახვა ჰპოვა მის ორტომეულ ნაშრომში.

რ. ხარაძემ თუშეთში მუშაობის პერიოდში ამ პრობლემას მოუძებნა სამეურნეო საფუძველი და ამას მოჰყვა სწორედ, რომ დიდი ოჯახი შესწავლილ იქნა შემდგომ მესაქონლე, მიწათმოქმედ ხალხებში და გააშუქა სამეურნეო მაჩვენებლების მიხედვით.

ამ მოგონებაში მინდა შევეხხო რამდენიმე ეპიზოდს ჩვენი ერთად მუშაობის დროიდან.

თუშეთმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ექსპედიციის წევრებზე. მისმა ბუნებამ, ძეგლებმა, ხალხმა, მელოდიურმა სიმღერებმა. ერთი თუშური სიმღერა ჩვენი ექსპედიციის ჰიმნად, მაგიურ სიმღერადაც იქცა; მაგონდება ტექსტი:

“შავკილდეს შავი ყორანი,
ჩავა და ჩაეჭანება,
ჩავა და ლემით გაძლება
ამოსვლა დაეზარება”.

ექსპედიციას ჰქონდა თავისი სასიხარულო და მძიმე დღეებიც. ამ ხანგრძლივ, მძიმე საველე მუშაობის პერიოდში გამომქლავნდა რუსუდანის არა მარტო მეცნიერული და საველე მუშაყის მონაცემები, არამედ მისი ღირსეული, კეთილი, ადამიანური თვისებებიც. მოგახსენებთ რამდენიმე ეპიზოდს: ექსპედიციის წევრებს გული მოგვიკლა ერთმა უბედურმა შემთხვევამ. მთა-თუშეთიდან ალვანს მიმავალ ადამს, რომელსაც ყველი ჩაქონდა ბარში, ცხენები გადაეჩეხა და დაილუბა ადამის ხელმძღვანელი, რომლის ქორწილში ცოტა ხნით ადრე ჩვენი ექსპედიციაც იყო მიპატივებული. განსაკუთრებით მძიმე გადასატანი გახდა ეს ამბავი ექსპედიციის წევრ-ქალებისათვის. ეხლაც მაგონდება ის დიდი მწუხარება, რომელიც რუსუდანმა გამოხატა და ექსპედიციის მუშაობის მთელი პერიოდის მანძილზე ყოველთვის ცრემლებით იხსენებდა ამ ეპიზოდს.

თუშეთის ექსპედიციის პერიოდში ორი თვე ცხენის უნაგირიდან არ ჩამოვსულვართ. როცა მუშაობა დავამთავრეთ და ალვანს ვუახლოვდებოდით,

თავი სამშვიდობოს გვეგონა. ამ დროს ერთ-ერთ წევრს ხილთან ცხენი დაუფრთხა და ჩამოაგდო. მხედარმა კეფა დაარტყა და ტვინის შერყევა მიიღო. უდიდესი თანაგრძნობა გამოიჩინა რ. ხარაძემ დაშავებულისადმი, პირველი დახმარების აღმოჩენის გარდა, გაყვა საავადმყოფოში და სანამ ფეხზე არ დააყენა მის სასთუმალს არ მოშორებია. ამ ამბის შემდეგ ექსპედიციის წევრებმა დავთქვეთ: „სანამ სახლის ზღურბლს ფეხს არ გადააბიჯებ, მანამ სამშვიდობოს ყოფნა არ ივარაუდო“ და მართლაც, შემდგომ ექსპედიციების პერიოდში, მუდამ სიფრთხილით ვიყავით და თბილისში ჩამოსვლამდე ექსპედიციას დამთავრებულად არ ვთვლიდით.

1933 წელს იმავე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმიდან შედგა აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია, რომელშიც ჩვენს გარდა მონაწილეობდნენ ბათუმის ადგილობრივი მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მუშაკები. იმ დროს აჭარაში მუშაობა რთული იყო პოლიტიკური დაძაბულობის გამო. რეაქციული და კონტრრევოლუციური ძალები იბრძოდნენ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ. განსაკუთრებით უტყვედნენ ქართულ სკოლებს და მედრესეების აღდგენას ცდილობდნენ.

მიუხედავად დიდი გაპირვებისა, ექსპედიციამ ნაყოფიერად იმუშავა. მამაცურად ეჭირათ თავი ექსპედიციის წევრ ქალებს და ყოველგვარი გართულების გარეშე შეძლეს დაკისრებული სამუშაოს შესრულება.

თუ თუშეთის ექსპედიციის მუშაობის პერიოდში ერთგვარი ტრაგიკული სიტუაცია შეიქმნა, აჭარის ექსპედიციის მუშაობის დროს კურიოზებსაც ჰქონდა ადგილი. ჩვენი ექსპედიციის ბაზა იყო სოფ. ხულოს სასტუმრო. ერთ ღამეს ადგილობრივმა ახალგაზრდა ვაჟებმა, რომელთაც მოსახლეობაში „დეღლიანტებს“ (სისხლით ადუღებულები) ეძახდნენ, მოინდომეს ჩვენი ეთნოგრაფი ქალების გატაცება. მთელი ღამის განმავლობაში დადიოდნენ სასტუმროს გარშემო მუქარით, თან წაიმღერებდნენ:

„ჩემი კუბო რიარია, ცამეტ კაპიკიანია“, ე. ი. სიცოცხლე არაფრად გვიღირს, თავზე ხელაღებულები ვართო. მძიმე იყო ექსპედიციის მდგომარეობა, კარებს მივადვით მაგიდები, სკამები, მთელი ჩვენი ბარგი და მათი შემოჭრის შიშით მთელი ღამე თეთრად გავათენეთ. მამინ პირველად საშინლად ვინანე ჩვენი ქალების პირმშვენიერება და გამოვუცხადე რუსუდანს, ვერას და სხვებს, მეორე დღიდან პირბადეებით ევლოთ სოფელში.

1946 წელი. ჩვენი ექსპედიცია შემადგენლობით ვ. ბარდაველიძე, რ. ხარაძე, ფაფალა ქიქოძე და მე ვმუშაობდით სვანეთში. აქ ძალიან შეგვაშინა რუსუდანის ავადმყოფობამ. ცხუმარის თემის სოფ. ბოგრეში ვმუშაობდით ოქრომჭედელ ქალებთან. ერთ ოჯახში სამი ქალი ეწეოდა ოქრომჭედლობას. აქვე დადასტურდა ოქროს მოპოვების ხერხად ცხერის ტყავის გამოყენება. აქ მუშაობის დროს რუსუდანს დაეწყო სასუნთქი მილების ანთება. მძიმე მდგომარეობაში ჩავვარდით, სოფელში არ იყო ექიმი, გადმოყვანასაც ვერ ვებდავდით მდგომარეობის გართულების შიშით. დღეს, მინდა მაღლიერებით

მოვიგონო ბეჩოს საავადმყოფოს უფროსი ექიმი ესტატე კვიციანი, რომელმაც უზადო სამსახური გაგვიწია, სასყიდლის გარეშე ყოველდღიურად ამოდიოდა ბოგრეში და საკუთრივ თავის მიერ შეზავებული ფხვნილით მკურნალობდა განუზომელი იყო რუსულდანის წუხილი თავისი მდგომარეობის გამო, მაგრამ ექიმის ჩარევით იგი მალე გამოჯანმრთელდა და ექსპედიციამაც განაგრძო მუშაობა.

ორიოდე სიტყვით მინდა გავიხსენო რუსულდანის მეცნიერული მუშაობის საწყისი პერიოდი. კერძოდ, ჩვენი შეხვედრა აკად. ს. ჯანაშიასთან. „ენიმკის კრებულში“ რუსულდანს წარდგენილი ჰქონდა დასაბეჭდად წერილი „მაქსიმ კოვალევსკი, როგორც კავკასიის ეთნოგრაფიის მცოდნე“. ამ წერილთან დაკავშირებით დაგვიბარეს მე და რუსულდანი.

ს. ჯანაშიას, წერილში ზოგიერთი მხარე გადაჭარბებული ეჩვენებოდა. კერძოდ, მიუთითებდა, რომ მართალია მ. კოვალევსკი რუსეთში ითვლებოდა ლიბერალურ მოღვაწედ, მაგრამ ამ ლიბერალობას განაპირა ქვეყნების მიმართ შეზღუდულად იყენებდა. მან მოიგონა, რა პოზიცია ეკავა კოვალევსკის სახელმწიფო საბჭოში, როცა მხარს უჭერდა ქართლის ველის სამხედრო პოლიგონად გამოყენებას. იყო კამათი. რ. ხარაძემ, მიუხედავად იმისა, რომ სრულიად ახალგაზრდა იყო, შესანიშნავად დაიცვა თავისი პოზიცია, გაიზიარა რედაქტორის აზრიც და გამოინახა კომპრომისული დებულება. შემდგომში ეს ნაშრომი შევიდა მისი საკვალიფიკაციო თემის ერთ ნაწილში.

რ. ხარაძემ წლების მანძილზე მიიღო ფართო ზოგადი განათლება, გაიარა ასპირანტურის კურსი „ენიმკის“ ინსტიტუტში, შემდგომ ლენინგრადის საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიაში და დადგა ერუდიტულ, ფართო თვალსაწიერით დაჯილდოებულ მეცნიერად. 1940 წ. ეთნოგრაფიის კათედრის დაარსების პირველი დღიდანვე იგი კათედრის დოცენტად იქნა მიწვეული, სადაც მუშაობდა წლების მანძილზე. კითხულობდა სპეციალურ კურსს საქართველოს ეთნოგრაფიაში, დიდძალ დროს ანდომებდა სტუდენტებთან მუშაობას. მოკლე ხანში მან ახალგაზრდობის სიყვარული დაიმსახურა და ღირსეულ ლექტორად იქცა.

რ. ხარაძემ დიდად მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა ქართულ ეთნოგრაფიაში. ის ადრე წავიდა ჩვენგან, სიმწიფის ასაკში, სანთელივით ჩაიწვა დარგისა და ახლომდგომების სიყვარულში.

დღეს, (აპრილის ამ მზიან დღეს) სინანულით ვიხსენებ განვლილ წლებს, როცა მზე, მთები, ჩვენი მთხრობლები ასე გვიზიდავდა, გვიხმობდა, მუშაობის სტიმულს გვაძლევდა.

დღე, მუდამ სამაგალითოდ დარჩეს ის თავდადება, თავდავიწყებული სიყვარული დარგისა, რომელიც ჩვენი პირველი თაობის ეთნოგრაფმა ქალებმა გვიანდერძეს — მათ სახელებს მათივე საქმე აცისკროვნებს და დავიწყება არ უწერია.

მე რომ პეტერბურგში (1914 წ.) ჩავედი ვალოდია ჯიქიას შესახებ წერილები იყო შექმნილი. ამბობდნენ, გასულ წელს ვალოდია იუნგად მივიდა სავაჭრო გემზე, მრავალი ქვეყანა ნახა და ამით დაიოკა თავისი დიდი ინტერესი გაცნობოდა დედამიწის კონტინენტებს. მასზე ამბობდნენ: – დიდი ნებისყოფის, მიზანსწრაფვის და ცნობისმოყვარე ახალგაზრდაა, რომელიც ორივე ფეხით მტკიცედ დგას და მის მომავალს კარგი პირი უჩანსო.

პეტერბურგში ვალოდია ჯიქია მე გამაცნო ვანო ბუაჩიძემ, რომელიც იმ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტის სტუდენტი იყო, შემდეგში გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქციის მუშაყი.

პირველ გაცნობისთანავე ვალოდია დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა: მასში იგრძნობოდა ნებისყოფა და შინაგანი კულტურა. ეს უკანასკნელი მას თანდაყოლილი და დაკვებებული ჰქონდა ყმაწვილობის დროიდან. ვალოდია გულისხმიერი, მხარდამჭერი და მოსიყვარულე ამხანაგი იყო. ამ ხანებში პეტერბურგის მუშებში ფართო აგიტაცია-პროპაგანდას ეწეოდნენ მუშათა კოპერატივებში გაერთიანების წინააღმდეგ. ვალოდია და ვანო ბუაჩიძე სათანადო დავალებით ებრძოდნენ ამ იდეების პროპაგანდას. ერთად დადიოდნენ ვასილიევის კუნძულის ფაბრიკა-ქარხნებში.

იღგა მრისხანე 1915 წელი. ომი მძვინვარებდა. თურქეთი საბოლოოდ შეუერთდა გერმანიის კოალიციას და ომი გამოუცხადა რუსეთს. პირველ ხანებში თურქები იმარჯვებდნენ და წინ მიიწევდნენ თბილისისკენ. დაიწყო თბილისის ნაწილობრივი ევაკუაცია. შექმნილი ვითარება მეტად აღელვებდა პეტერბურგის უმადლესი სასწავლებლების კავკასიელ სტუდენტობას. დადგა საკითხი იმის თაობაზე, თუ რა პოზიცია უნდა დაეკავებინა ხალხს შექმნილ კრიტიკულ ვითარებაში.

პეტერბურგის (აწ უკვე პეტროგრადის) უნივერსიტეტის შენობაში შედგა კავკასიელი სტუდენტების საერთო კრება, რომელზედაც ირჩეოდა საკითხი ხალხის პოზიციის შესახებ. ორატორების დიდი უმეტესობა იმ აზრს იცავდა, რომ ხალხის პოზიცია ნეიტრალური უნდა იყოსო. მხოლოდ დამნაყკუთუნის მიმდევრები მოითხოვდნენ თურქების წინააღმდეგ ხალხის ამხედრებას, რათა რუსეთს გაემარჯვა. ისინი ამბობდნენ: „ჩვენ გასაყოფი ქართველებთან არაფერი გვაქვს, ქართველებს აქვთ ნავსადგურები ფოთი და ბათუმში, ხოლო ჩვენია ტრამპონი და ალე, თურქების დამარცხება ააღორძინებს დამოუკიდებელ დიდ სომხეთსო“. ჩვენ ვამტკიცებდით, ამგვარი პოზიცია ავანტიურაა, ხალხი საფრთხეში ჩავარდება. ჩვენ მაშინ არ ვიცოდით და ეს შემდეგში გაირკვა: თურმე რუსეთის მთავრობა შეუთანხმდა დამნაყკუთუნის ხელმძღვანელობას, თქვენ სომხები თურქების ზურგში ააჯანყეთ და ჩვენ დიდ სომხეთს აღვიდგენთო. მოხდა ისე, როგორც ჩვენ ვვარაუდობდით; სომხები აჯანყდნენ, თურქებმა ისინი გაწყვიტეს, გარდა მცირე ნაწილისა, ვინც გაქცევით თავს უშველა. ამ

სსდომაზე ვლადიმერ ჯიქია აქტიურად მონაწილეობდა. იგი ჩვენს მხარეს იჭერდა.

შემდეგში ვალოდიას შეეხვედი საქართველოში. ეს იყო ოცდაათიანი წლებში. მას უკვე მოხვეჭილი ჰქონდა რევოლუციის რაინდის სახელი; იყო ოქტომბრის აჯანყების აქტიური მონაწილე, პეტროგრადის ოლქის გარნიზონის კომისარი, წითელი ჯარის აქტიური მშენებელი და ჰიდროელექტროსადგურის ნიჟერი ინჟინერი. ამ წლებში ვ. ჯიქიამ დიდი დახმარება გაუწია მძიმე მდგომარეობაში მყოფ მეცნიერებს, კერძოდ, დიტო შევარდნაძის ინიციატივითა და განათლების კომისარიატის მხარდაჭერით მოეწყო ორი ექსპედიცია: არქეოლოგიური (ხელმძღვანელი ბ. კუფტინი) და ეთნოგრაფიული (ხელმძღვანელი გ. ჩიტაია). ვალოდია ჯიქიამ ორივე ექსპედიციას გამოუყო ავტომანქანა, მიუჩინა ბინა და კვება უფასო. ვალოდია დიდად იყო დაინტერესებული ჩვენი მუშაობით, აინტერესებდა მოპოვებული ექსპონატებით. ეტყობოდა, რომ მას ისტორიის შეგრძნებაც ჰქონდა ხასიათში ჩაქსოვილი. ამბობენ და წერენ, რომ ვალოდია მწერლების მეგობარი იყო. არა ნაკლებ ეს ითქმის მეცნიერების მიმართაც. თუ თრიალეთის ექსპედიციებმა ბრწყინვალე შედეგს მიაღწიეს, ეს დიდი დამსახურებაა ვალოდია ჯიქიასი და მას უნდა ვუმაღლოდეთ. დღეს უკვე კარგადაა ცნობილი მსოფლიო მნიშვნელობის თრიალეთის ძვ. წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულის თრიალეთური კულტურა და დადგენილია ლახური ხალხური უნიკალური ხელოვნება.

ვლადიმერ ჯიქიას მოღვაწეობა ლიტერატურისა და მეცნიერების დასახმარებლად წარმოაჩენს მას, როგორც ეროვნულსა და ხალხური გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „კარგ ყმას“, რომელსაც ყოველთვის დააფასებს ერი. მისი საქმიანობა სამაგალითო უნდა გახდეს თანამედროვე ხელმძღვანელებისათვის

მე ღრმად ვარ დარწმუნებული, ვალოდია ჯიქიას რომ დასცლოდა, წყალში არ ჩაიძირებოდა XI საუკუნის შესანიშნავი ჩუქურთმებიანი შიფიქის ეკლესია. ვფიქრობ, დღესაც არ უნდა იყოს გვიან ამ კობწია ძეგლის წყლიდან ამოღება და ღია ცის ქვეშ მუზეუმში მოთავსება.

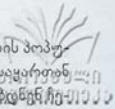
ძუკუ ლოლუა ჩემს მებსიერებებში ასახულია, ვითარცა წარმყვადევი თვალტანადობის, ბრგე, ახოვანი ვაჟკაცი. ტანზე მორგებული თივთივის ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი, მუდმივ დასაქმებული, ვერცხლის წყალივით მოძრაავი, მზრუნავი და გატაცებული თავისი უკიდვეგანო ტრფილით – ქართული ხალხური სიმღერით. თავისი ხასიათით ანდამატივით იზიდავდა მის გვერდით მყოფთ, რომელთათვისაც მუდამ ღია ჰქონდა თავისი გულის კარი. მე მაკვირვებდა მისი შინაგანი სულის მოძრაობა და კულტურა, ასე უხვად რომ მქლავნდებოდა მის ყველა მოქმედებაში. ხმა ხომ გულშიჩამწვდომი ჰქონდა!

ვერ ვიტყვი, საიდან იღებდა სათავეს ძუკუ ლოლუას უსაზღვრო სიყვარული სიმღერისადმი. უფრო სარწმუნოა, რომ მისი შინაგანი ბუნების მოთხოვნილება იყო ეს, რომლის ფესვები ხალხურ ხელოვნებაში სუფევს. მან შეიყვარა ეს დიდი ეროვნული საქმე და თავის სამოღვაწეო ასპარეზად გაიხადა.

ერთი წუთით წარმოვიდგინოთ ფოთის საზოგადოების ვითარება XIX–XX საუკუნეების მიჯნაზე, როცა ფოთში სულიერი ცხოვრების ერთგვარი აღმავლობა იყო, როცა თვითშეგნების განვითარებას მეტ-ნაკლები წინსვლა ეტყობოდა. არსებობდნენ მუშათა თვითგანვითარების წრეები, ქართული ხელსაქმის წრე, რომელსაც ძუკუ ლოლუას და – ნოტიო ლოლუა ხელმძღვანელობდა, აგრეთვე ისეთი წრეები, რომელთაგან ზოგი ქართულ ლიტერატურას სწავლობდა – საგანგებოდ თბილისიდან იწერდნენ და ამუშავებდნენ ლიტერატურას. მახსოვს რამდენი კამათი გამოიწვია მოსე ჯანაშვილის ნაშრომმა – „აღვადგინე“, ან კიდევ თეორიული წრე, რომელიც ასეთი გეგმით მუშაობდა: აღექსანდრე წულუკიძის – „ნაწყვეტები პოლიტიკური ეკონომიიდან“, ალ. ბოგდანოვის – „ეკონომიკური მეცნიერების მოკლე კურსი“ და შემდეგ გ. პლეხანოვის „ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის“.

ამ ვითარებაში ძუკუ ლოლუა თავდავიწყებით შეუდგა ხალხურ მომღერალთა გუნდის შექმნას. მან შეძლო მოკლე დროის მანძილზე მიეზიდა ახალგაზრდობა, მათ შორის მოწაფეებიც კი, და გუნდისათვის ესწავლებინა ქართული ხალხური სიმღერები, რომლებიც დავიწყებას ეძლეოდა. გუნდის მიერ ფოთში ჩატარებული კონცერტები თავისებური ზეიმი იყო, რომელიც გვიტაცებდა და ხალხური შემოქმედების დიდ სიყვარულს ნერგავდა. ამ წამოწყებისადმი გულგრილი არც ქალაქის ხელმძღვანელობა დარჩენილა. ქალაქის თავმა – ნიკო ნიკოლაძემ, ქალაქის სახსრებიდან გუნდისათვის ნაციონალური ტანსაცმელი შეიძინა.

ძუკუ ლოლუა დიდ საქმეს აკეთებდა არა მარტო იმით, რომ ხალხს აყვარებდა ხალხურ სიმღერებს; ამასთან ერთად, იგი აფიქსირებდა, ადადგენდა ხალხური მუსიკალური ფოლკლორის უნიკალურ ნიმუშებს. მისი წყალობით ბევრი მათგანი გაქრობას გადაურჩა. ამ სახალხო საქმეში ძუკუ ლოლუას მისი და – ნოტიო ლოლუა ედგა მხარში.

ფასდაუდებელია ძუკუ ლოლუას ღვაწლი ქართული სიმღერების პოპულარიზაციისა მოსახლეობაში. მაგონდება, ჩვენს უბანში, ქუჩის გასაყაროზე რა გატაცებით მღეროდნენ და რა მაღალი ოსტატობით ასრულებდნენ ჩვენს ლასა თუ კრიმანჭულს, ხე-ტყის დამამუშავებელი ქარხნიდან გამოსული მუშები.

მას შემდეგ, რაც ძუკუ ლოლუა ფოთიდან სოხუმში გადავიდა, ფოთში გუნდის ხელმძღვანელობა დაეკისრათ მის მოწაფეებს – ჯერ აქვსენტი მეგრელიძეს, ხოლო შემდეგ ცნობილ ლოტბარს – მიხეილ ხავთასს. მან აღზარდა ცნობილი სახალხო ლოტბარები: ალექსანდრე ბაბილუა და რემა შელეგია.

მაღე ჩვენი საზოგადოება აღნიშნავს ძუკუ ლოლუას დაბადების 100 წლისთავს. სასიამოვნოა აღინიშნოს, რა დიდი გაქანება მიეცა მის მიერ წამოწყებულ საქმეს, რომ მის მიერ გაწეული უანგარო შრომა საქვეყნო საქმეს მსახურება.

დავით ყიფშიძის და სილიბისტრო ლომიას ხსოვნაზე

ეს საქართველოს ისტორიის ბრმა ბედის გარდაუვალი კარნახით იყო გამოწვეული, რომ მისი სამეცნიერო-სამწერლობო ცენტრები მომეტებულად მრავალსაუკუნეთა მანძილზე მის გარეთ, მშობლიურ მიჯნებს იქით, ეწყობოდა. ამ ცენტრებში მყოფი ქართველებისგან გამონატყორცი სამეცნიერო ძიებისა და მიღწევების უხვი სხივი – მშობლიურ კულტურას თავს შარავანდედად ედგა და ეროვნული ცხოვრების წარმატების და წინსვლის მძლავრ ბეკეტად ხდებოდა. აქ, ამ ცენტრებში სამეცნიერო კვლევა-ძიებასთან ერთად აზრის ბრძმედში იწრთობოდა და იქედებოდა ეროვნული შეგნება და მძლავრად ყალიბდებოდა ქართული მსოფლმხედველობა.

ძველად ასეთი ცენტრები იყო იერუსალიმში, სინას მთაზე, ათონს, ულუმბოსა და პეტრიწონში. საქართველოს ისტორიის უიღბლო ტრიალმა მეცხრამეტე საუკუნეშიც ამგვარივე ცენტრის არსებობა კვლავ უცხოეთში მოითხოვა. ეს იყო პეტერბურგის სამეცნიერო კერა, რომელიც საუკუნის დასაწყისში საქართველოდან გადახვეწილი ბატონიშვილების მიერ დანთებული, თანდათან გაძლიერდა ამ საუკუნის ბოლოს ნ. მარის მიერ, ხოლო უკანასკნელ ხანებში ივ. ჯავახიშვილის მეთაურობით მძლავრ სამეცნიერო სკოლად გადაიქცა – სადაც ქართველოლოგიური სამეცნიერო ძიება და ეროვნული თვითშემეცნების გამოკვერვა ხდებოდა.

აქ ივ. ჯავახიშვილის გარშემო თავმოყრილი ახალგაზრდობა დაუღალავ და თავგანწირულ მუშაობას აწარმოებდა ქართული მეცნიერების შესაქმნელად. მარტივლური თავგანწირვით, სიცოცხლის დაუზოგავად, მოსწრაფებით, წადიერებით და გულმოდგინებით ეს ახალგაზრდობა ქვას ქვაზე სდებდა ქართული სამეცნიერო ტაძრის ასაგებად. და როდესაც ჩვენ მოვიგონებთ იმ პატარა, ნახევრად ბნელ, ოთახებს (ვოლხოვის შესახვევზე, ფილოლოგიურ ჩიხში), სადაც დღე და ღამ განუწყვეტლივ მუშაობდნენ და მბეჭუტავ სანათურთან ჩვენს წარსულს ჩხრეკდენ აღმოსავლური ფაკულტეტის ქართველი სტუდენტები, – ანალოგია ჩვენი სამონასტრო ცენტრების ბერ-მოდგაწებთან, რომლებიც სენაკებში კანდლის მკრთალ შუქზე თავგანწირულ გონებრივ მუშაობას აწარმოებდნენ – ანალოგია აშკარა ხდება. აქაც და იქაც იღწოდნენ სამშობლოსათვის თავდადებულნი და სამეცნიერო ძიებისათვის ტარიგად გამზადებულნი, ღრმა და გულწრფელი სიყვარულით აღფრთოვანებულნი, საქართველოს შვილნი. პეტერბურგელთა მცირე კრებული ერთგვარი ძმადნაფიცთა წრე იყო, რომელიც სამეცნიერო გრდემლზე ერის მომავალ ბედნიერებას კერავდა და, როდესაც მთელ საქართველოში შეიძლება ერთიც არ იყო ვინმე, ქართული უნივერსიტეტის შესახებ ეოცნება – აქ ეს წრე ამისათვის უკვე ბალავარს ჰკირავდა.

აი ამ სკოლას ეკუთვნოდნენ უდროვოდ და უიღბლოდ დაფერფლილი დავით ყიფშიძე და სილიბისტრო ლომია. მათი შინაგანი წვა სამეცნიერო ძიება იყო. მათ შესისხლხორცებული ჰქონდათ ის აზრი, რომ სამეცნიერო სამსახური მარტილობაა და მძიმე ჯვრის ზიდვა. მაგრამ ისინი ამ ხვედრს არ შეუშინდნენ. თავის მოწოდებად ეს აირჩიეს და სამშობლოს სამსახური ამ გზით დაისახეს.

ამას მათი ბუნება და ხასიათიც ეთანხმებოდა.

ორივე მშვიდი, ბუნებით თანაზიარი, ცნობისმოყვარეობით სკოლის სკამიდანვე აღგზნებული, მაღალგანვითარებული ალლოთი დაჯილდოებული, **wollen und sollen**-ის შემძლენი სიურამეშივე გამოსავალს ეძებდნენ თავიანთი შინაგანი წვისათვის. პირველი მათგანი მუდამ მომღიძარი სახით, ხოლო მეორე – სევდის იერით, თავიანთ ღიმილში და სევდაში რწმენას, ენერგიას და ნებისყოფას ამჟღავნებდნენ ერთხელ დასახული მიზნის მიღწევისათვის.

ეს მიზნები ორთავესთვის საქართველოს წარსულის ძიებაში იყო დამარბული. კონკრეტულად დავითს იმ თავითვე უფრო წმინდა ისტორიული საკითხები იზიდავდა, ხოლო სილიბისტროს ქართული ძველი მწერლობა და კერძოდ ვეფხისტყაოსნის პრობლემები აინტერესებდა.

მას შემდეგ, რაც მათ საშუალო სასწავლებელი დაამთავრეს, პირველმა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზია, ხოლო, მეორემ – ექსტერნად (ემზადებოდა სამსახურში, – ნოტარიუსის კანტორაში გადასწერად ყოფნის და მიუხედავად) ფოთის გიმნაზია, – მათ წინაშე საკითხი დაისვა, თუ როგორ უნდა მიეღწიათ თავის მიზნებისათვის. მათ კარგად ჰქონდათ გათვალისწინებული, რომ მიზნის მისაღწევად უამრავი წინასწარი შრომაა საჭირო, აუცილებელია თანამედროვე სამეცნიერო მეთოდებით აღჭურვა და ღრმა ცოდნის შექმნა.

მაშინდელ პირობებში ყოველივე ამის მოპოება მხოლოდ პეტერბურგის სკოლაში შეიძლებოდა. და აი, ორივე იქით მიემხრება – დავითი 1910 წელს, ხოლო სილიბისტრო 1913 წელს. იქ იწყება თავაუღებელი, განუწყვეტელი და ჯერ კიდევ უჩინარი მოსამზადებელი მუშაობა. პეტერბურგის მომზამვლელი ჰავა საშინლად მოქმედობს მათ სუსტს აგებულებზე. დავითი იძულებულია ფილტვების დასნეულების გამო დროებით მიატოვოს მეცადინეობა, ის ექიმობს სოხუმში, ექიმობს ფინლანდიაში. ცოტათი გამობრუნების შემდეგ ის კვლავ პეტერბურგს უბრუნდება და მუშაობას განაგრძობს. იქ სილიბისტროც ხშირად ავადმყოფობს, მაგრამ ავადმყოფობას თავს არ უდებს და შრომობს გამალებით.

რაც უფრო და უფრო აღრმავებენ ისინი სამეცნიერო მუშაობას, მით უფრო ბასრდება მათ ხელში სამეცნიერო იარაღიც. ცოდნის შექმნას თან სდევს შემოქმედების პროცესი. დღე-დღეზე ყალიბდება საკუთარი, დამოუკიდებელი, ტოტალური პიროვნება. დავითი და სილიბისტრო უკვე საკუთრად ამუშავებენ სხვადასხვა სამეცნიერო საკითხს.

სილიბისტრო მუშაობს ამირანდარეჯანიანზე და ბაკურ მეფის საკითხზე იგი წერს შრომას: „ახალი საფუძველი ბარათაშვილის პოეზიის შესწავლისა“ (დაუმთავრებელი); „ფორმა და შინაარსის საკითხი ალ. ვესელოვსკის ტრაგედიაში“¹ დავითი ბექდავს «Житие св. Прохора и мученичества сс. Луки и Ник. Двали»² და ამზადებს „ფეშანგის შაჰნავაზიანის ტექსტს“ გამოსაცემად³.

ამ ხასიათის შრომებით თანდათან იზრდებიან ჩვენი მომავალი მეცნიერები. უადრესად ვითარდება წვრილმანების დამუშავების უნარი. თქვენ უნდა ნახოთ მათ მიერ დატოვებული ხელნაწერები, რომ გაცოდეთ ფაქიზად შესრულებული, საგნის ამომწურავი, შავი სამუშაოთი.

ნურავინ იფიქრებს, რომ მათ მიერ დამუშავებული თემები თითქოს შორს იყოს დავითის და სილიბისტროს მიერ დასახული ძირითადი მიზნებისაგან (დავითს ბოლო ხანებში განხრა ჰქონდა უფრო მატერიალური კულტურის საკითხებისაკენ). არა, პირიქით, მათ კარგად იცოდნენ, რომ სწორედ თავიანთი მთავარი მიზნებისათვის ზემოთ მოყვანილ თემებს უსათუოდ კავშირი ჰქონდათ. საისტორიო საკითხების დამუშავება, მატერიალური და სამწერლობო ისტორიის მკვლევრისათვის, აუცილებელი მოთხოვნილებაა. კარგი სპეციალისტისთვის ეს საჭიროა. ეს კარგად იცოდნენ ჩვენმა ახალგაზრდა მკვლევრებმა.

მაგრამ დავითმა და სილიბისტრომ თავისი ხანმოკლე მოღვაწეობის მანძილზე სხვა სამუშაოზეც გამოიჩინეს თავი. დავითმა ე. მიქელაძესთან და ნ. ტიხონოვთან ერთად არქეოლოგიური გათხრა აწარმოვა მურში მაქსიმე აღმსარებლის საფლავის აღმოჩენის მიზნით 1914 წელს.⁴ 1915 წელს ის იკვლევს ანისის მღვიმეებს და გამოკვლევას დასაბეჭდად ამზადებს⁵ 1917 წელს ის და სილიბისტრო, კავკასიის არქეოლოგიურ ინსტიტუტის დირექტორის ნ. მარის დაავალებით და მისივე პროგრამით, მიემგზავრებიან სამუშაოდ მესხეთში, პირველი – ვარძიის გამოსაკვლევად, ხოლო მეორე მესხური კილოკავის. ამ ექსკურსიის შედეგებიდან უკვე დაიბეჭდა დათიკოს სიკვდილის შემდეგ მისი «О росписи большого храмового пещерного сооружения Вардзии.» (Извлечение из черновых мат., изд. под ред. Д. П. Гордеева с предисл. и прим. посл.), ხოლო ს. ლომიას ნაშრომი იმავე ინსტიტუტში ინახება და გამოცემას მოელის.

ამ ექსკურსიიდან დაბრუნების შემდგომ ისინი მუშაობენ ტფილისში, როგორც ქართულ უნივერსიტეტთან საპროფესოროდ მომზადებისათვის

¹ ს. ლომიას ხელნაწერები ამჟამად ინახება ვ. ბარდაველიძე-ლომაიახთან, რომელმაც სამუშაოება მოგვცა გაცნობილით მათ, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებთ.

² ნახე X. B. т. V, вып. 2

³ ხელნაწერი ინახება ხ. გორგაძესთან. სხვათა შორის დიდიხმდე პეტერბურგში ყოფნის დროს თანამშრომლობდა „პროსვეშენიეს“ დიდ ენციკლოპედიაში, სადაც მისი შრავალი პატარა წერალია მოთავსებული საქართველოს ისტორიიდან.

⁴ Н. Марр, Памяти И. А. и Д. А. Кишшидзе и С. Ломия, XV, т. VI, გვ. 336.

⁵ რამდენადაც ვიცით ეს ნაშრომი უკვე იბეჭდება Кав. Арх. Инст. Известия-ში, ტ. II.

დატოვებულნი. 1918 წელს დავითი უკვე სომხური ენის ლექტორადაც იყო მიწვეული.

სხვათა შორის, დავითი და სილიბისტრო იყვნენ წევრები საქართველოს ეროვნული საბჭოს განათლების სექციასთან არსებული ქართული ენის და ლიტერატურის კომისიისა, რომლის მდივანად ს. ლომია იყო და სადაც დ. ყიფშიძე არა ერთი და ორი მოხსენებით გამოხსულა.⁶

უნდა ითქვას, რომ თავიანთი სიცოცხლის ბოლო ხანებში ისინი მეტად მოსწრაფებულად მუშაობდნენ და იღწვოდნენ. და აი, სიცოცხლეს და მოქმედებას მოწყურებულნი, რომელთაც უკვე მთავარი სიძნელენი დაძლეული ჰქონდათ და სამეცნიერო-საზოგადო მოღვაწეობისათვის ნიადაგი მოსუფთავებული – სიკვდილის მსახვრალმა ხელმა აღარ დაინდო და უდროვოდ და უიღბლოდ ცხოვრებას გამოასალმა.

ქართული უნივერსიტეტის მიერ სპარსული ენის შესასწავლად გაგზავნილი ს. ლომია პარტახტიანი სახადით ქ. რეშტში გარდაიცვალა 1919 წ. 10 აპრილს (დაიბადა 1891 წ., სოფ. თეკლაში), ხოლო დ. ყიფშიძე, დაუძლეულ ბული უღმობელი სენით (ტუბერკულოზით), უფროსი ძმის სიკვდილის გამო საშინელ მწუხარებაში ჩავარდნილი, სოფ. სვირში 1919 წ. გაათავდა (დაიბადა 1890 წ.); მას ძმის სიკვდილის შემდეგ სამი თვეც არ უცოცხლია.

ასე გათავდა ორი სიცოცხლე, მომავლის იმედებით აღსავსე, რომელიც უკვე ნაწილობრივად გამოძვინებული პოტენციის მიხედვით მოწოდებული იყო ჩვენი ნორჩი მეცნიერების ყამირზე ღრმა კვალი გაეცლოთ, ჩვენი წარსულის ბნელით მოცული მრავალი საკითხი მზის სინათლეზე გამოეტანათ და წარსულის სული შეეცნოთ.

მას შემდეგ, რაც ჩვენ მათ დავცილდით, დღითიდღე უფრო და უფრო მწვავედ ვგრძნობთ ამ მწარე დანაკლისს. მაშინ, როდესაც ჩვენი დარგის მეცნიერება თანდათან ფრთებს შლის და ჩვენი დარგის სამეცნიერო ფალანგა იზრდება, ჩვენ ვერ ვხედავთ ძვირფასს მეგობრებს დ. ყიფშიძეს და ს. ლომიას თავიანთ სადარაჯოზე მდგომთ, ჩვენ სევდა გვიპყრობს. ამ სევდის დაძლევა

მხოლოდ სერიოზული შრომით და თავგამოდებული მუშაობით თუ შეიძლება – იმ საქმისათვის, რომელსაც განსვენებულნი ემსახურებოდნენ. იმათთვისაც მხოლოდ ამგვარი შრომა იქნება საუკეთესო მოგონება და საუკეთესო ჯილდო. ქართული მეცნიერების სამსხვერპლოზე მიტანილი პირველი ზვარაკი ჩვენგანაც ასეთ თავგამოდებას მოითხოვს. შრომაში მათს მაგალითს მივბაძოთ. უბედოდ დაფერფლილთა სულები, დიდუბისა და რეშტის (სადაც მათი ნეშტები განისვენებენ) ადგილის დედას – *genius loci*-ს, მივაბაროთ და გულში მათი ხსოვნა საუკუნოდ დავიმარხოთ.

⁶ იხ. კომისიის ოქმები.

1929 წ. ივნისის 10-ს ტფილისში გარდაიცვალა საქართველოს ისტორიისა და ქართული ლიტერატურის ისტორიის, ქართული ენათმეცნიერებისა და სამუზეუმო საქმის დამსახურებული მოღვაწე, სახელმძღვანელოების ავტორი და პედაგოგი სერგი რომანოზის ძე გორგაძე.

სერგი გორგაძე დაიბადა 1876 წ. აპრილის 2-ს ილემში (იმერეთში), ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლისა და ტფილისის სასულიერო სემინარიის დამთავრების შემდეგ იგი უმაღლესი ცოდნის შესაძენად შედის ყაზანის სასულიერო აკადემიაში ისტორიულ დარგზე, რომელსაც ამთავრებს 1901 წ. იმავე წელს ბრუნდება სამშობლოში და თავის სამოღვაწეო ასპარეზად ირჩევს პედაგოგიურ სარბიელს, რომელსაც იგი სიკვდილამდე შერჩა.

პედაგოგიურ მოღვაწეობასთან ერთად განსვენებული თანდათან ებმოდა საზოგადოებრივ-კულტურულ საქმიანობაში და ჯერ კიდევ აკადემიაში დაწყებულ სალიტერატურო-სამეცნიერო მუშაობას თანდათან აღვივებდა.

ს. გორგაძე იყო დამფუძნებელი წევრი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა (დაარსდა 1907 წ.) და ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოებისა (დაარსდა 1923 წ.). იგი არაერთხელ ყოფილა ქ. შ. წ. კ. გ. საზოგადოების წევრად და სხვა ქართული კულტურული ორგანიზაციებისა. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში განსვენებული იყო საზოგადოების საბჭოს უცვლელი მდივანი. 1919 წლიდან სიკვდილამდე ს. გორგაძე განაგებდა საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმს. იგი უახლოეს მონაწილეობას იღებდა და ხშირად გადამწყვეტ როლს ასრულებდა იმ დაწესებულებებში, რომლებიც მოწოდებულნი იყვნენ ქართულ სატერმინოლოგიო და ქართული ენის კულტურის საკითხების გასარკვევად.

მრავალმხრივია ის ამაგი, რომელიც განსვენებულმა დასდო ქართულ კულტურას. შინაარსით მდიდარია ის შედეგი, რომელიც მისმა მოღვაწეობამ გამოიღო როგორც პრაქტიკული საქმიანობით, ისე ლიტერატურულ-სამეცნიერო მუშაობით.

ს. გორგაძე, როგორც მეცნიერების მუშაკი ეკუთვნის მეცნიერთა იმ ჯგუფს, რომელმაც მეცნიერული კვლევა სავსებით მშობლიურ ნიადაგზე გადმოიტანა, რომელმაც ქართულ მეცნიერებას პუბლიცისტიკა ჩამოაყალიბა, რაც მეცნიერ მუშაკთა ადრინდელ თაობას ახასიათებდა და კრიტიკული და ზუსტი მეთოდი შეითვისა. ამ მხრივ მეტად თვალსაჩინოა განსვენებულის ღვაწლი. მის კალამს ეკუთვნის არა ერთი მეცნიერული ნაშრომი, რომელიც დიდხანს დარჩება, როგორც სამეცნიერო კვლევის ნიმუში. კრიტიკულობა, სიზუსტე და კეთილსინდისიერება მთავარი მახასიათებელი თვისება იყო განსვენებულის სამეცნიერო მოღვაწეობისა, რასაც მჭერმეტყველურად ამქდავენებს მისი ლიტერატურულ-სამეცნიერო მემკვიდრეობა. ს. გორგაძის ეს დამსახურება დეტალურად სხვაგან იქნება განხილული, ჩვენ კი აქ მოვალე ვართ განსაკუთრებით განსვენებულის ერთ დამსახურებაზე შევჩერდეთ.

ს. გორგაძე განსაკუთრებული სიყვარულით მუშაობდა ერთ დანწესებულებაში, რომელიც სხვებთან ერთად მისი დაარსებულია და შექმნილი. ეს დანწესებულება ყოფილი საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმი, მიწი-ვეტიკული, თავდადებული და დაუღალავი მუშაობით არის შექმნილი და შეკრებილი ის მეტად ძვირფასი კოლექცია, რომელიც უძვირფასეს მასალას წარმოადგენს საქართველოს მატერიალური კულტურის შესასწავლად და რომელიც, თავის დროზე რომ არ შეგროვილიყო, შემდეგში არავითარი ფასით არ შეიძინებოდა. სამუზეუმო საქმეში განსვენებული არავითარ მუშაობას არ ერიდებოდა. ხშირად იგი რეგისტრატორის და დარაჯის როლშიც გვინახავს. განსვენებული განსაკუთრებით ზრუნავდა კოლექციების დასაცავად და თითოეულ სამუზეუმო საგანს განსაკუთრებული მოკრძალებით და სიყვარულით ეპყრობოდა. მას არა ერთი ექსპედიცია მოუწყვია სამუზეუმო კოლექციების შესაგროვებლად და არა ერთი კორესპონდენტი გამოუძებნია მუზეუმისათვის მასალის შემგროვებლად თუ ცნობების მიმწოდებლად. იგი ბოლომდე ერთგულ გუშაგად ედგა მის მიერ ნაამაგარ მუზეუმს და მისი სიცოცხლის უკანასკნელ ფიქრსა და ზრუნვას იგივე მუზეუმი შეადგენდა.

1930

1929 წლის მაისში უეცრად გარდაიცვალა საქართველოს მუზეუმების, ლოგიური განყოფილების და სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოლოგიური კათედრის ასისტენტი კონდრატე დავითის ძე თათარაშვილი.

კ. თათარაშვილი დაიბადა 1872 წ. სოფ. აბასთუმანში (ზუგდიდის რაიონი). მისი მამა მედავითნე იყო. პირველდაწყებითი სწავლის მიღების შემდეგ ის 1887წ. მიაბარეს ტფილისის სასულიერო სემინარიაში. მთავრობის ურჩობისათვის თათარაშვილი სხვა მოწაფეებთან ერთად სემინარიიდან 1893 წ. გამოაძევეს. მის შემდეგ ის შედის კიევის სასულიერო სემინარიაში და იქ ამთავრებს სწავლას 1895 წელს.

სემინარიის დამთავრების შემდეგ თათარაშვილი ბრუნდება თავის სოფელ აბასთუმანში და აქ პირველ ხანებში ხსნის სასოფლო სკოლას და მასწავლებლობს. შემდეგ ოჯახის დაქინებით ეკურთხა მღვდლად.

ახალი იდეებით გატაცებული ახალგაზრდა თათარაშვილი ვერ ურიგდება ანაფორას. ის თავის თავს „დაქირავებულ ღვთის მსახურს“ ეძახის, ებრძვის ცრუმორწმუნეობას, გაურბის საკურთხებსა და ქელესს, ცდილობს დაუახლოვდეს ხალხს და მის განვითარებას ხელი შეუწყოს. ამის გამო მას სდევნის სამღვდლოება და მღვდელმთავარიც რეპრესიულ ზომებს მიმართავს თათარაშვილის წინააღმდეგ. 1901 წ. თათარაშვილი ტფილისის შეაფარებს თავს. 1905 წ. ის სხვა სამღვდლო პირებთან ერთად ხელს აწერს საპროტესტო ბარათს, რომელიც გაეგზავნა კავკასიის მთავარ მმართველს. ხელის მომწერი პროტესტს აცხადებდნენ სამეგრელოს ათასეულის 27-ის ჭარისკაცის დახვრეტის განზრახვის წინააღმდეგ. ამ პროტესტმა მთავრობა აღაშფოთა. უშუალოდ მისი სინოდმა პროტესტანტებს ბოდიშის მოხდა მოსთხოვა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ყველას გაკრეჭით ემუქრებოდა. ყველამ ბოდიში მოიხადა და „ცოდვა“ მოინანია. გაჭიუტდა მხოლოდ თათარაშვილი. ხელისუფლებას მან გადაქართით გამოუცხადა: „საბოდიშო და მოსანანიებელი არაფერი მაქვს, პირიქით, ხელისმომწერა საპროტესტო ბარათზე მიმამჩნია ერთერთ ნათელ წერტილად ჩემს ცხოვრებაში“-ო.

1907 წ. თათარაშვილმა ანაფორა გაიხადა და რკინისგზის სამსახურში ჩადა კანტორის მოხელედ. ამ ხანას ეკუთვნის თ ა თ რ ა შ ვ ი ლ ი - უ ი ა რ ა - დ ო ს საუკეთესო ბელეტრისტული ნაწარმოები „მამელუკები“. თათარაშვილის კალამის დაწერილია ბევრი სხვა ბელეტრისტული ნაწარმოებიც, რომელთა მნიშვნელობას ჩვენი სიტყვაკაზმული მწერლობისათვის ლიტერატურის ისტორიის მკვლევარნი ჯეროვანად დააფასებენ.

1912 წ. თათარაშვილი მიემგზავრება ბრიუსელში (ბელგია) უმაღლესი ცოდნის მისაღებად. ის შედის უნივერსიტეტში საბუნებისმეტყველო დარგზე. დიდი ტანჯვაწვალება გადახდა მას უცხოეთში, განსაკუთრებით საერთაშორისო ომის პერიოდში, მაგრამ თათარაშვილმა ერთხელ არჩეულ მიზანს მაინც

არ უდალატა. როგორც კი დადგა სწავლის გაგრძელების შესაძლებლობა (საერთაშორისო ომის გამო შეწყვეტილი), უმაღლესი უნივერსიტეტის მუშაობა და დაამთავრა ის გეოლოგიის დოქტორის ხარისხით.

1921 წ. თათარაშვილი ჩამოდის საქართველოში. 1922 წ. ის მუშაობას იწყებს სახელმწიფო უნივერსიტეტში და 1923 წ. საქ. მუზეუმში. ამ ხნიდან მოკიდებული თათარაშვილი შლის თავის მუშაობას ერთის მხრით სამასწავლებლო ასპარეზზე (სტუდენტების ხელმძღვანელობა), ხოლო მეორე მხრით სამეცნიერო კვლევა-ძიების დარგში. ის იწყებს საქართველოს კუთხეების გეოლოგიურ შესწავლას (ექსპედიციები ქვემო ქართლში, კახეთში, სამეგრელოში და სხვა), ამუშავებს ექსპედიციების დროს შეგროვილ მასალებს ლაბორატორიებში და ამზადებს სამეცნიერო წერილებს დასაბეჭდად (დაბეჭდილებიდან იხ. კ. თათარაშვილი, გოხნარის მიდამოების მოკლე ჰიდრო-გეოლოგიური მიმოხილვა, საქ. მუზ. მოამბე, ტ. III, გვ. 99-108). ამ ხანით მისი მუშაობა უმთავრესად მომავლის საქმე იყო. სხვათა შორის, მან დაამზადა გეოლოგიის სახელმძღვანელო სტუდენტებისათვის, რომლის დაბეჭდვა მას არ დასცალდა..

თათარაშვილი საქმეს ეკიდებოდა დიდი გულმოდგინებითა და სიყვარულით. მისი უშრეტე ენერჯისა და შრომის გამძლეობის მიხედვით უნდა გვეფიქრა, რომ ის ბევრის გაყვებას შესძლებდა თავის სპეციალობაში, მაგრამ სიკვდილმა არ დაინდო ეს დაუდალავი მუშაკი. უნივერსიტეტის ლაბორატორიაში მუშაობიდან სახლში დაბრუნებისას საღამოს 9 საათზე მან თავი ცუდად იგრძნო და გულის სიღამბლისაგან უეცრად გარდაიცვალა. მუხთალმა და უსამართლო სიკვდილმა მცირედი გაბრძოლებაც კი არ დააცალა იმ ადამიანს, რომლის მთელი სიცოცხლე უწყვეტი ბრძოლა იყო უსამართლობის წინააღმდეგ.

1931

დასრულდა ჩვენი დროის უფროსი თაობის თვალსაჩინო წარმომადგენელი გენლის, ბრწყინვალე ნიჭითა და შემოქმედებითი უნარით უხვად დაჯილდოებული სახელოვანი ქართველი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის წუთისოფელი. სიცოცხლეს გამოესალმა საქართველოს ისტორიკოსთა სახელოვან სამეულის – ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი – უკანასკნელი მოგვიანი.

ნიკო ბერძენიშვილმა დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ისტორიის შემუშავების საქმეს და თავისი დაუღალავი და მიზანსწრაფვითი შრომით ახალ საფეხურზე აიყვანა მშობლიური ისტორიოგრაფია.

არიან ისტორიკოსები, რომელთაც უპირატესად ისტორიული მოვლენების ანალიზი ეხებებოდათ, ხოლო მეორე მხრით, არიან ისეთი ისტორიკოსები, ამათი რიცხვი ძალიან მცირეა, რომელთაც მეტწილად მოვლენების განზოგადობა, სინთეზი ემარჯვებოდათ. ნიკო ბერძენიშვილი ორივე სფეროში მაღალი ოსტატობით გამოირჩეოდა და ამის წყალობით მის კვლევა-ძიებას მონოლითურობა, სისრულე, შემოქმედებითი აზრის სიმდიდრე და თვალსაჩინოება ახასიათებდა. ამასთან ერთად მის ნაწერს ახასიათებდა სწორუბოვარი სტილი, რომელიც ხალხური მეტყველების ელვარებას ემყარებოდა და მეტად მიმზიდველი იყო.

ნიკო ბერძენიშვილი ის მეცნიერ-მკვლევარია, რომელიც ქართული ისტორიოგრაფიის საფუძველთა-საფუძველს, – წყაროებსა და წყაროების შეგროვებას დიდ ყურადღებას აქცევდა. მან გაამდიდრა მეცნიერება არა მარტო სამეცნიერო გამოკვლევებით, არამედ შესძინა მას ახალი, ძვირფასი მასალები, როგორც უშუალოდ მის მიერ მოპოვებული, ასევე მისი ხელმძღვანელობით, ინიციატივით და გეგმით სხვების მიერ მოძიებული. ამის მაგალითია მის მიერ ჯერ კიდევ ასპირანტობის დროს მოპოვებული „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი“, რომელიც გადარჩა მისი წყალობით, ან თუნდაც მის მიერ დაარსებული სერიული გამოცემა „მასალები საქართველოს სოციალური ისტორიისათვის“ და ბევრი სხვა; მას ახარებდა ყოველი ახლად შენაძენი ძეგლი დიდი და პატარა, ახლად შენაძენი ფაქტი, რომელიც საქართველოს ისტორიას გამოადგებოდა; ის აღფროვანებული შეხვდა საქართველოს ეთნოგრაფიის სერიული ალბომის პუბლიკაციას, რომელშიც მან დაინახა ხალხური შემოქმედების უტყუარი ფაქტები, კულტურის ისტორიის მნიშვნელოვანი წყარო.

კარგად არის ცნობილი ნ. ბერძენიშვილის წყაროებისადმი კრიტიკული მიდგომა და მეცნიერული აკრიბია. ნ. ბერძენიშვილს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ შიშველი ფაქტი ისტორიისათვის გამოუყენებელია, თუ ის არ არის გენეტიკურად გაშუქებული და ახსნილი გარემომცველ მოვლენებთან კავშირში.

ნიკო ბერძენიშვილი ღრმად იხედებოდა ჩვენი ხალხის ისტორიულ წარსულში. მისი მხედველობის არეში მოქცეული იყო ყველა სახის ისტორიული წყარო: წერილობითი, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული თუ სხვა და მათი კრიტიკული შესწავლის შედეგად მოვლენათა კანონზომიერებას ადგენდა, ისტორიის მამოძრავებელი ძალების დედაძარღვს აგნებდა, ისტორიის ძირითად პრობლემებს წყვეტდა.

ნ. ბერძენიშვილის გონების თვალი ისტორიის ყველა დარგს წვდებოდა: პოლიტიკურს, სოციალურს, ეკონომიკურს, იურიდიულსა და სხვას.

დიდი იყო ნ. ბერძენიშვილის განჭვრეტის უნარი და, რამდენადაც ღრმად იცქირებოდა ის ქართველი ხალხის წარსულში, იმდენად უფრო ფართოდ ხედავდა მის მომავალს.

დიდი და სამაგალითოა ნ. ბერძენიშვილის მოღვაწეობა სხვა მხრივაც. ის დიდ დროსა და ენერჯიას ახმარდა კვალიფიციური კადრების აღზრდას. ყოველ ახალგაზრდას, უნარიანს, შრომისმოყვარეს პერსპექტივის გეზსა და მიმართულებას უსახავდა, გზას უხსნიდა და ფართო სამოქმედო ასპარეზზე გაჰყავდა. მის მიერ ისტორიკოსთა სამი თაობაა აღზრდილი, რომლებიც დღეს ნაყოფიერად მოღვაწეობენ საქართველოს ისტორიის მრავალ დარგში. ნ. ბერძენიშვილმა ბევრ სამეცნიერო დარგს ჩაუყარა საფუძველი ჩვენში და სწორ გზაზე დააყენა.

ნ. ბერძენიშვილს შემოქმედებითი მგზნებარება ბოლო დრომდე შერჩა და, როდესაც ჩვენ მოველოდით, რომ მას მისი დიდი სიყვარული ქართველი ხალხის წარსულის, აწმყოსა და მომავლისადმი ახალსა და ახალ ნაყოფს გამოაღებინებდა, სიკვდილმა იგი მიიტაცა, მოაცილა თავის მოღვაწეობას და შეწყვიტა მისი გულის ძგერა.

დიდია დანაკლისი და ღრმაა ჩვენი გლოვა ნიკო ბერძენიშვილის გარდაცვალების გამო.

1965

მძიმეა და გულდასაწყვეტი, როდესაც გულითადი ამხანაგი დეპუტატი მეგობარი მოულოდნელად სიცოცხლეს გამოესალმება. მით უფრო ძნელია მასზე ნეკროლოგის წერა.

გარდაიცვალა ვარლამ დონდუა – მაღალკვალიფიციური, ფრიად ერუდირებული, ფართო თვალსაწიერის მქონე ისტორიკოსი, რომელმაც დაუღალავი შრომით, გამჭრიახი გონებითა და ნიჭით საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ისტორიის არა ერთი საპრობლემო საკითხი გააშუქა და სისტემატური, გეგმაშეწონილი კვლევა-ძიებით ქართული მატრიანის მრავალი კაბადონი ახლებურად ახსნა.

ვარლამ დონდუამ ჩინებული სამეცნიერო წვრთნა მიიღო თბილისში ჯერ აკად. ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით, ხოლო შემდეგ აკად. ნიკო მარისა და აკად. თედორე უსპენსკის ხელმძღვანელობდა ლენინგრადში. იგი აღიჭურვა როგორც საისტორიო, ასევე ფილოლოგიური კვლევის მეთოდებით და შეუდგა სამეცნიერო-კვლევით მოღვაწეობას. მისთვის სამეცნიერო კვლევა-ძიება იყო უმადლესი ხარისხის მსახურება, რომლის პროცესში ბეწვისოდნა გადახვევაც მიუტევებელ ცოდვად მიაჩნდა. მისი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა ფილიგრანული ხასიათისა იყო, ხოლო შედეგები, ათასი წვრილმანი თუ მსხვილმანი ფაქტებით გამაგრებული, ზოგჯერ ჩვენ რომ ჩახლართულად გვეჩვენებოდა, – სანიშნო ნაკეთობა.

მას ემარჯვებოდა მოვლენების როგორც ანალიზი, ასევე განზოგადება და ქართულ, სომხურ, ბერძნულ, ლათინურ და სლავურ ენებზე არსებული პირველწყაროების ფართოდ გამოყენება. ამის გამო მის მიერ შესწავლილი საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ისტორიის პრობლემები სცილდებოდნენ ვიწრო ფარგლებს და საერთო-საისტორიო ელვადობას იღებდნენ.

ვ. დონდუას საისტორიო კვლევა-ძიების არე მოიცავდა საქართველოს ისტორიას ძვ. წ. IV–III საუკუნეებიდან დღევანდლობამდე.

იგი გულმოდგინედ იკვლევდა პირველწყაროებს და სასტიკად ებრძოდა წყაროების გამოყენებაში დილეტანტიზმსა და ზერელობას, ნათლად უჩვენებდა, რომ ამას მოსდევს ისტორიული სინამდვილის დამახინჯება და ფალსიფიკაცია. საკმარისია დავასახელოთ მისი რომელიც გნებავთ ნაშრომი, რომ ზემოთქმული ნათელი გახდეს.

ერთ-ერთ თავის ადრინდელ ნაშრომში – „შუასაუკუნეების საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება ანისის ქართული წარწერის მიხედვით“ მან დამაჭერებელი მოსაზრებებით ახსნა წარწერის შინაარსი და ღრმა ანალიზის საფუძველზე სათანადო ასპექტში დაადგინა იმდროინდელი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება. არსებითად ამ თემის გაგრძელებას წარმოადგენს ვარლამ დონდუას დაინტერესება „კალმასობით“, რომელსაც მან, გარდა ჩინებული თარგმანისა, ორი გამოკვლევა უძღვნა.

ისტორიკოსს ღრმად ჰქონდა შეგნებული, რომ ყოფის შეუსწავლელად ხალხის ნამდვილი ისტორია არ დაიწერება. ამას პასუხობს მისი მშვენიერი ფიქსიონალური ნაწარმი „კალმასობა, როგორც ყოფა-ცხოვრებით მოვლენა ძველსაქართველში“, რომელშიც ავტორი ფართო განმარტებულ დასკვნებს იძლევა.

ასევე ღრმა ანალიზის საფუძველზეა დაწერილი ვ. დონდუას განმარტებელი ნარკვევები, საქართველოს მონათმფლობელურსა და ფეოდალურ ხანებს რომ შეეხება. ეს ნარკვევები შესულია საბჭოთა კავშირის ხალხთა ისტორიის მრავალტომეულების გამოცემებში, აგრეთვე საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში.

ვ. დონდუა 70-ზე მეტი ნაშრომის ავტორია. მის კალამს ეკუთვნის რამდენიმე ქართული პირველწყაროს რუსული თარგმანი, რომლებმაც სპეციალისტთა მაღალი შეფასება დაიმსახურეს. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. დონდუა გონებამახვილი პოლემისტი და მგზნებარე ორატორი იყო.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ლენინგრადის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა თუ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში იგი გულმოდგინედ, დიდი მონდომებითა და სიყვარულით ზრდიდა ახალგაზრდა სამეცნიერო კადრებს. ვ. დონდუამ დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოებას, რომლის საბჭოს მუდმივი წევრი იყო და რომლის მუშაობაშიც მხურვალე მონაწილეობას იღებდა.

ვარლამ დონდუა იყო მუდამ თავაზიანი, გულისხმიერი და ყველასათვის საყვარელი ადამიანი, რომელიც, სიტყვით თუ კალმით, მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე წრფელი გულითა და უანგაროდ ემსახურებოდა ჩვენი ქვეყნის წინსვლის საქმეს. რამდენი ჩანაფიქრი, რამდენი წამოწყება დარჩა შეუსრულებელი. და როდესაც მისი მახლობელ-მეგობრები გონების თვალთ ვჭკრეტთ, თუ კიდევ რისი გაკეთება შეეძლო მას – ჩვენი გულისწუხილი ათეკედება.

ამიერიდან მშობლიური მიწა იქნება ღვაწლმოსილი და დამამვრალი მამულიშვილის სავანე.

1969

Оборвалась жизнь одного из блестящих представителей грузинской науки, выдающегося философа, пламенного оратора, общественного деятеля, академика Академии наук Грузии Шалвы Исаковича Нуцубидзе.

Я вспоминаю наши юношеские годы в Петербурге, время, когда Шалва Исакович готовился к защите магистрантской диссертации.

Я вспоминаю его пламенные речи в Тбилиси, зажигавшие сердца слушателей, в частности, его выступление на одном из общих собраний Академии наук республики в период подготовки к руставелевским юбилейным торжествам. Страстным, пламенным трибуном был ученый и на кафедре университета, одним из основоположников которого он являлся.

Диапазон научных интересов Шалвы Исаковича Нуцубидзе был исключительно широк. Занимался ли он вопросами новой философии, философии средневековых или античных мыслителей – эрудиция, широкое и глубокое знание предмета позволяли ему выдвигать, обосновывать и утверждать новые положения, новые теории и концепции.

Неумолимая смерть вырвала из наших рядов большого ученого и гражданина. Глубокое горе принесла нам его кончина.

1969

მძიმე და გულდასაწყვეტია, როდესაც გულითადი მეგობარი, საყვარელი ადამიანი და თანამოსანგრე, რომელთანაც მხარდამხარ წლების მანძილზე მუშაობდი და საერთო ჭაბანს ეწეოდი, უდროოდ მოწყდება სიცოცხლეს, დადუმდებიან ბაგენი და გული შეწყვეტს ძეგრას. მით უფრო ძნელია მასზე წერა.

საქართველოს ისტორიოგრაფიამ მძიმე დანაკლისი განიცადა. გარდაიცვალა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, თბილისის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დეკანი და საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგე, საქართველოს საისტორიო საზოგადოების უცვლელი ვიცე-პრეზიდენტი, საქართველოს საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი რედაქტორი საისტორიო დარგში, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, პროფესორი შოთა მესხია.

ულარესად შინაარსიანი იყო შოთა მესხიას სამეცნიერო მოღვაწეობა, სტუდენტობის ხანიდან სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე. მან თავისი ძლიერი ნებისყოფა, დიდი ნიჭი და თავდადება საქართველოს საისტორიო მეცნიერების პრობლემის შესწავლას შეაღწია.

აკად. სიმონ ჯანაშიას საუკეთესო მოწაფეს, ჩვენი ისტორიოგრაფიის კორიფეების – ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის გარდაცვალების შემდეგ დაეკისრა საქართველოს ისტორიის სამეცნიერო დარგის მეთაურობა და ხელმძღვანელობა. იგი დაუღალავად, თავდავიწყებით და წარმატებით უძღვებოდა ამ დიდ საქმეს, რამაშვდა ისტორიკოსებს ისტორიის საკვანძო პრობლემების შესასწავლად. ზრდიდა კადრებს და ამასთანავე საორგანიზაციო საკითხებს დიდი ტაქტით აგვარებდა.

მისგან დიდად დავალებულია არა მარტო საქართველოს ისტორია, არამედ არქეოლოგია, ეთნოგრაფია და სხვა საისტორიო დისციპლინები. მას ემარჯვებოდა საისტორიო მოვლენებში ღრმად ჩაწვდომა, ისევე როგორც მოვლენების ანალიზი და განზოგადება. მის მიერ შესწავლილი საისტორიო პრობლემები სცილდებიან ვიწრო ფარგლებს და საერთო საისტორიო ქდერადობას იღებენ. ამის ნათელსაყოფად საკმარისია დავასახელოთ მისი მონოგრაფია ქართულ და რუსულ ენებზე „საქართველოს ფეოდალური ქალაქების“ შესახებ, რომლებმაც საერთო აღიარება ჰპოვა და სახელმძღვანელო წიგნად იქცა. იგი მოხსენიებული იყო, როგორც სანიმუშო, ისტორიკოსთა კონგრესზე.

შოთა მესხიას დაევალა საქართველოს ისტორიის რვატომეულისათვის საქართველოს ისტორიის ყველაზე რთული პერიოდის X–XIII საუკუნეების ისტორიის დაწერა. მან ესეც ბრწყინვალედ შეასრულა. ამასაც დასტამბულს ალბათ მალე იხილავს მკითხველი საზოგადოება.

შოთა მესხიამ დიდი ამაგი დასდო საქართველოს საისტორიო საზოგადოებას, რომლის უცვლელი ვიცე-პრეზიდენტიც თავად იყო და რომლის ხელმძღვანელობას ბევრ დროს ანდომებდა.

წავიდა ჩვენგან მუდამ თავაზიანი, გულისხმიერი, ყველასათვის საყვარელი ადამიანი, რომელიც სიტყვით და კალმით, მთელი თავისი სიტყვით და მანძილზე წრფელი გულითა და უანგარო გრძნობით ემსახურებოდა ჩვენი ქვეყნის წინსვლას და დაწინაურებას. მე ყოველთვის მაკვირვებდა და მზიბლავდა მისი შინაგანი კულტურა, რომელიც განუმეორებლად მესახება.

იგი წავიდა ჩვენგან იმ ასაკში, როდესაც მისი შემოქმედებითი უნარი უმაღლეს დონეზე იყო ასული. რამდენი ჩანაფიქრი და რამდენი წამოწყება შეუსრულებელი დარჩა და სამარეში წაიყოლა. და როდესაც მისი მახლობლები, მეგობრები გონების თვალთ ვჭვრეტთ, თუ კიდევ რისი გაკეთება შეეძლო მას და რა დიდი დანაკლისია მისი გარდაცვალება – ჩვენი გულისწუხილი, ჩვენი მწუხარება ასკეცდება, „რა მას ვიგონებ, ვერრას ვიწონებ...“. ამიერიდან მშობლიური მიწა, დიდუბის პანთეონი იქნება ღვაწლმოსილი, დიდად დამაშვრალი მამულიშვილის სავანე, ხოლო ჩვენ გულში მისი ხსოვნა საუკუნოდ ღრმად ჩავიმარხოთ.

1972

გარდაიცვალა აკადემიკოსი გიორგი ჩუბინაშვილი. მს. ცოვანი რომელმაც ქართული მეცნიერება აამალა, განდიდა და სახელი მოუხვეჭა, მას 1914 წლიდან დაწყებული სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე კალამი ხელიდან არ გაუგდია. მისი საქმენი საგმირონი უკვდავყოფენ მის სახელს.

1885 წელს, როდესაც გიორგი ჩუბინაშვილი დაიბადა, ვერავინ იწინასწარ-მეტყველებდა, თუ რა ქულ-ბედი დაჰყვა მას, რაგინდ გულთმისანი უნდა ყოფილიყო იგი.

დიდ სამეცნიერო ტრადიციების მქონე ოჯახში (ჩუბინაშვილების ოჯახი სწავლულთა სამ თაობას მოითვლის) აღზრდამ, ევროპის უნივერსიტეტებში წრთვამ, დაუღალავმა შრომამ, ძლიერმა ნებისყოფამ, ნიჭმა – თავისი ნაყოფი გამოიღო. ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, ევროპიდან ახლად დაბრუნებული, უკვე ჩამოყალიბებული მეცნიერი იყო, რომელსაც აკადემიკოსმა ნიკო მარამა დიდად პასუხსაგები სამეცნიერო დავალება მისცა, რომელიც გ. ჩუბინაშვილმა ბრწყინვალედ შეასრულა.

გ. ჩუბინაშვილი იყო ღრმად ერუდირებული მეცნიერი, რომელსაც დაუფლებული ჰქონდა არა ერთი სამეცნიერო დისციპლინა – ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, არქეოლოგია, ეთნოგრაფია და სხვ. ცნობილია მისი ეთნოგრაფიული ნაშრომები შამანიზმზე, სვანების რელიგიურ საკითხებზე და მატრიარქატზე.

მის ნაშრომებს ახასიათებს ფართო თვალსაწიერი, ფაქტების სიმდიდრე, ფაქიზი ანალიზი და განზოგადობები. მისი გამოკვლევები ქართული ხუროთმოძღვრების და ოქრომჭედლობის დარგში სანიმუშო და კლასიკურია. მან შექმნა ქართული ხუროთმოძღვრული ხელოვნების განვითარების მყარი პერიოდიზაცია და ხუროთმოძღვრული ძეგლების დათარიღების მტკიცე საფუძვლები.

მან საბოლოოდ გააქარწყლა ადრე გაბატონებული შეხედულება, თითქოს ქართული ხუროთმოძღვრება და სახვითი ხელოვნება ეპიგონურია, ბიზანტიურის მიბაძვითაა შექმნილი.

თავის ნაშრომში „ნაციონალური ფორმის საკითხისათვის არქიტექტურ-რამში“ გ. ჩუბინაშვილი ერთიმეორეს აღარებს ქართულსა და ბიზანტიურ ძეგლებს, ერთი და იმავე დროით დათარიღებულს, სახელდობრ ქართულ პიტარეთსა და ბიზანტიურ სოლუნს და ღრმა ანალიზის შედეგად ასკვნის, რომ XII-XIII საუკუნეების ბიზანტიასა და საქართველოში ჩვენ გვაქვს მეტ-ნაკლები ერთგვარობა გეგმის გადაწყვეტაში, მაგრამ სავსებით თავისებურია გადაწყვეტილებათა შესრულების ფორმა: მხატვრული მხარე, კომპოზიცია, შინაგანი სივრცის პროპორციები, დეკორი და ორნამენტაცია, შენობის მასალა და მშენებლობის ტექნიკა. იმდენად, რამდენადაც ეს სხვაობანი არ არიან შემთხვევითი, არამედ ტიპურია, დამახასიათებელი და კანონზომიერად ცვა-

ლებადია დროში, უფლება გვაქვს ვისაუბროთ ბიზანტიური და ქართული არქიტექტურული ძეგლების სპეციფიკასა და თავისებურებაზე. სამეცნიერო კვლევა-ძიების ამგვარი შედეგების კვალიფიკაცია როგორც მოვინახველდით რბილად რომ ვთქვათ, არასწორია. სადღეისოდ მეცნიერებაში ყველაზე მწვავე და აქტუალური პრობლემა – გამოავლინოს, შეიცნოს და თვალი მიადევნოს ეროვნული სახის წარმოჩენას კულტურის დარგში საერთოდ, ხოლო კერძოდ არქიტექტურაში. ეს იძლევა საშუალებას მართებულად შეფასდეს ამა თუ იმ ერის წვლილი საკაცობრიო კულტურის საგანძურში.

დიდია გ. ჩუბინაშვილის სამეცნიერო მემკვიდრეობა. ივანე ჯავახიშვილის თანამოსაგრე, მასთან ერთად იღწვოდა მეცნიერული ჭეშმარიტების ძიებისათვის და ჩინებულ შედეგებს აღწევდა.

გ. ჩუბინაშვილის გამოკვლევათა ნაყოფიერება, გადაუქარბებლად შეიძლება ითქვას, სასწაულია. ადამიანის ერთი სიცოცხლე დაჭირდებოდა ისეთი მონუმენტური ნაშრომის შექმნას, როგორცაა გამოცემა-ატლანტი „ქართული ოქრომჭედლობა VIII–XVIII საუკუნეებისა“, (თბილისი, 1957.). რამდენი ასეთი შრომატევადი სამუშაო აქვს შესრულებული მას. რამდენი პრობლემა და საკითხი აქვს დასმული და გადაწყვეტილი, რამდენი მონოგრაფიაა დაბეჭდილი. ცალკე უნდა აღინიშნოს მის მიერ დაარსებული და მისივე რედაქტორობით დაბეჭდილი სერიული გამოცემა – ქართული ხელოვნება – Arts Georgia.

დიდია დამსახურება გ. ჩუბინაშვილისა ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკების აღზრდაში. მან შექმნა ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის სკოლა, რომელიც ეწევა ნაყოფიერ მუშაობას.

წავიდა ჩვენი ცხოვრებიდან დიდი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, სამშობლოს წინაშე ვალმოხდილი მამულიშვილი.

1978

გადაიფურცლა შარავანდით მოსილი, ოქროს ვარაყით შემკულად გაკეთებული თული ხელოვნების მატყიანის დიდი კაბადონი. გარდაიცვალა დიდი ხელოვანი ლადო გუდიაშვილი.

მის მიერ შექმნილი მხატვრული სამყარო ლეგანდად გადავა თაობიდან თაობებში და მარად იცოცხლებს, ვიდრე ცოცხალია ქართველი ერი.

ლადო გუდიაშვილის თვალსაწიერი ქართველი ხალხის გულის სიღრმეს წვდებოდა და ეს წვდომა აქმნევინებდა მხატვრულ შედეგებს, ქართველი ხალხის სულის გამოვლინებას რომ ემსახურებოდა.

ლადო გუდიაშვილი შესანიშნავად გრძნობდა ქართულ მითოლოგიას და ბრწყინვალედ ასახავდა მითოლოგიურ თემატიკასა და პერსონაჟებს.

მაგონდება ერთი მისი ახალგაზრდობის დროინდელი სურათი, რომელიც იმ დროს გამოფენაზე იყო წარმოდგენილი. დედამიწიდან მუხის ფესვებთან ერთად ამოზრდილი ახალგაზრდა ქალი შერწყმია მუხის ტანს და მზერა მიუპყრია შორს მწვდომ სამყაროსათვის. სურათი მძაფრად გადმოსცემს დედამიწის, ბუნების და ადამიანის ერთიანობას, მათ ურთიერთკავშირს.

მოვიგონოთ აიეტის სამლოცველოში მდგარი მუხა ოქროს საწმისით და ქურუმი ქალით მედეთი, ან მუხაჰყონდიდი მარტვილში, რკონის ღვთისმშობლის მუხა და ხალხური ბალადა „მუმლი მუხასა“ – ჩვენ ადვილად დავრწმუნდებით, რომ გუდიაშვილი მითის განსახიერება ნამდვილი გამოცხადებაა. ეს ნამდვილი შორსმჭვრეტელობაა, რომლის უნარი მხოლოდ მას გააჩნია.

ჩემი ბინის კედელზე ჰკიდია ლადო გუდიაშვილის მიერ შესრულებული სურათი „ქალმერთი დალი“, რომელიც მან ეთნოგრაფს, პროფესორ ვერა ბარდაველიძეს უძღვნა. თეთრ რაშზე ამხედრებული დალი ცის ზეფირში მიჰქრის და მშვილდ-ისრით ზეცაში მფრენ ნიამორებზე ნადირობს. ანდა მის მიერ შექმნილი ბერძენების ტიპაჟები – შესანიშნავად გააზრებული და მორგებული ამ მისტერიასთან.

წავიდა ჩვენგან დიდი მხატვარი, ხალხის გულსა და სულში ჩახედული და ამ გულისა და სულის ჯადოქრული ფუნჯით ამსახველი, სათნო და გულკეთილი ადამიანი, რომელმაც ხალხის გულშივე ჰპოვა სამუდამო სამყოფელი.

5 ნოემბერს – საღამოს 5 საათზე გარდაიცვალა არნოლდ შეწყდა მისი მახისცემა და გონების მოძრაობა. მისი გარდაცვალება სახე-ცვლილებაა და არა სიკვდილი. მისმა საქმემ იგი უკვდავებაში გადაიყვანა.

ულამაზეს სოფელ ძველ სენაკში დაბადებული, ამალდა მსოფლიოში აღიარებულ ენათმეცნიერ ლინგვისტად. ასპირანტურის დამთავრების დროიდან სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე მისი კვლევა-ძიების კალამს მელანი არ შეშრობია. მასში კომპენსირებული იყო ქართველი მეცნიერის საუკეთესო თვისებები: სიზუსტე, ობიექტურობა, სისტემური კვლევა, ფართო თვალსაწიერი, მორალი (სიყვარული და მეგობრობა), გამჭირიხი ნიჭი.

კარგად მახსოვს როგორი გატაცებით მუშაობდა არნოლდ ჩიქობავა ქართული ენების საკითხებზე. დღე მუდამ და ყოველ წამს და წუთში კარტოთეკების ფირფიტების ახალსა და ახალ მასალას, ახალ ასოციაციებს აფიქსირებდა სადაც არ უნდა ყოფილიყო, – თავის სამუშაო ოთახში, უნივერსიტეტსა თუ ინსტიტუტში, სხდომებსა თუ ქუჩაშიც კი.

20 წელიც არ იყო გასული უნივერსიტეტის დაარსებიდან, რომ მოკლე დროში (1936–1941წ.წ.) ერთდროულად ქართული მეცნიერების ყველა დარგი მაღალ დონეზე განვითარდა. მოკლე ხანში დაიბეჭდა უამრავი მონოგრაფია და დაარსდა სამეცნიერო ორგანოები. ქართული მეცნიერების ამ აღმავლობას მოჰყვა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჩამოყალიბება 1941 წელს. არნოლდ ჩიქობავა აკადემიის დამაარსებელ წევრთა რიცხვს ეკუთვნოდა.

დიდია მისი წვლილი ქართველური ენების შესწავლის საქმეში. ქანური (ლახური) დიალექტის გრამატიკური ანალიზი, ქართული მარტივი წინადადების პრობლემის შესწავლა და სხვა. მისი რედაქტორობით დამუშავდა ქართული განმარტებითი ლექსიკონი რვა ტომად. მანვე ჩამოაყალიბა ამ ლექსიკონის სტრუქტურის ძირითადი პრინციპები. ამ პრინციპებზე აგებულმა განმარტებითმა ლექსიკონმა მოწონება დაიმსახურა ჩვენში და საზღვარგარეთ მეცნიერ-ლინგვისტების წრეშიც. ლექსიკონის შედგენას თავიდან დიდი დაბრკოლება შეხვდა, მაგრამ მისი წყალობით დაძლეულ იქნა სიძნელეები და საშვილიშვილო ძველი დაედგა ქართულ ენას.

განსაკუთრებულია არნოლდ ჩიქობავას დამსახურება მთის იბერიულ კავკასიური ენების შესწავლაში. ნ. მარის და ივ. ჭავჭავაძის მიერ გაკვალულ გზაზე მან საფუძველი ჩაუყარა იბერიულ-კავკასიური ენების ყოველმხრივ შესწავლას, შექმნა კათედრა უნივერსიტეტში და რიგი განყოფილებები ენათმეცნიერების ინსტიტუტში. აღზარდა ახალგაზრდა სპეციალისტების ფართო ქსელი, შექმნა ორგანო „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადული“, რომლის გარშემო შემოიყრია მეცნიერთა ფართო წრე. „წელიწადული“ იქცა ამ დარგის აღიარებულ ცენტრალურ ორგანოდ.

არნ. ჩიქობავამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საერთო ლინგვისტიკაში, მას ეხერხებოდა ლინგვისტური საკითხების ფილოსოფიური კატეგორიების დონეზე განხილვა.

ყოველდღიურ ცხოვრებაში არნოლდს ახასიათებდა თავმდაბლობა, ერთგულება, ჭირსა თუ ლხინში თანადგომა.

მშვიდობით ჩემო საყვარელო ძმავო და მეგობარო.

დაე მსუბუქი იყოს შენთვის ჭართული მიწა.

1985

Грузия широко отмечает 100-летие старейшего научного и культурно-просветительного учреждения – Государственного музея Грузии имени академика С.Н.Джанашиа.

Музей Грузии создан на базе естественно-исторических и этнографических фондов бывшего «Кавказского музея», основанного в 1852 году при активном участии грузинских общественных деятелей и ученых – Рафил Эристави, Димитрия Кипиани, Михаила Туманишвили и других. Он прошел славный путь развития, вырос из скромного музейного хранилища в учреждение мирового значения.

Необходимость создания музея, учреждения, в котором собирают, хранят и экспонируют исторические документы, памятники материальной и духовной культуры, давно ощущалась в грузинском обществе и диктовалась насущной необходимостью.

В проекте государственных преобразований, составленном в конце XVIII века царевичем Юлоном Багратиони, имелся специальный пункт о создании музея в Тбилиси. Интересно, что Сулхан-Саба Орбелиани, осматривая коллекции Ватиканского музея в Риме, вспоминал старинные, антикварные предметы, которые находились в государственных хранилищах Грузии (Хвамли, Бетлеми, Удабно). Как известно, это были шлем и кольчуга Вахтанга Горгасали, реликвии царицы Тамары, раскопочные бронзовые, золотые и серебряные предметы, в частности, раскопочные монеты, редкие памятники природы (кабаний клык) и другие. Не менее интересно и то, что наместнику юго-восточных провинций Римской империи Флавио Арриану во втором веке (108 г.) показали в городе Фазисе (ныне гор. Поти) два якоря, которые якобы принадлежали кораблю аргонавтов, совершивших легендарный поход из Греции в Колхиду за золотым руном. Как отмечает Арриан, один из этих якорей ему показался очень древним.

В первый, дореволюционный период своего существования в Музее Грузии, известном тогда под названием Кавказского музея, были созданы отделы: зоологии, ботаники, геологии, археологии и этнографии. Коллекции в нем собирались преимущественно «антикварным методом». При музее работала библиотека, обладавшая ценной литературой по главным отраслям кавказоведения на разных языках.

Серьезное повреждение здания музея и библиотеки, вызванное землетрясением 1908 года, вынудило дирекцию свернуть выставки и надолго закрыть двери музея для посетителей.

Лишь с установлением Советской власти, когда с самого начала было уделено серьезное внимание музейному строительству, Государственный музей Грузии быстро был восстановлен и развил успешную деятельность на новых началах. В те же годы было закончено строительство музейного здания и по заранее разработанной программе развернулась интенсивная работа по собиранию, хранению и экспонированию коллекций.

Проведенные за советский период планомерные, целеустремленные полевые работы с применением комплексно-интенсивного метода, дали возможность собрать богатый материал для изучения истории, природы и культуры Грузии.

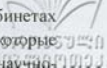
Коллектив музейных работников проделал поистине титаническую работу по сбору коллекций. На 1 января 1967 года количество музейных предметов достигло 894.000 единиц. Здесь хранятся ценнейшие экспонаты из области археологии – коллекции палеолита, неолита, энеолита, бронзы, железного века, феодальной Грузии, а также из области эпиграфики, нумизматики, этнографии, зоологии, ботаники, геологии и др.

К шести работников музея нужно сказать, что ими, помимо коллекций по Грузии, добыты и коллекции из-за рубежа: иранские ковры, абиссинские этнографические коллекции, древневосточные геммы-печати (сумерские, вавилонские, ассирийские) и ряд других.

Музей своими стационарными, тематическими выставками активно содействует культурно-идеологическому росту широких масс трудящихся. Его ежегодно посещают около 150.000 человек. Ныне действуют следующие стационарные выставки: археологические, единая этнографическая выставка Грузии, национального грузинского костюма, зоологическая, минеральных ресурсов Грузии.

В разное время были осуществлены тематические выставки, пользовавшиеся у посетителей большим успехом: «Триалети и Мцхета», «Древнейшие очаги грузинской культуры», «Основные достижения в сельском хозяйстве Грузии», «Грузинское оружие», «Абиссинская этнографическая выставка», «Национальная одежда кавказских народов» и другие.

Экспозиции Государственного музея Грузии выгодно отличаются своим историзмом. Они раскрывают социальную сущность и внутреннее содержание отдельных экспонатов и их композиций. Умело расчленены сами экспозиции. Посетитель имеет возможность сделать аргументированные выводы по соответствующим темам. Предпринятая в 30-х годах попытка создавать в советских музеях выставки по сугубо общим темам работниками нашего музея была отвергнута. Такие выставки лишены конкретного содержания, подменяют реальные экспонаты схемами, таблицами и текстовыми материалами.

В пятнадцати научных и научно-технических отделах и кабинетах Государственного музея Грузии сосредоточены музейные экспонаты, которые бережно охраняются и тщательно изучаются 220 научными и научно-техническими работниками, среди которых доктора и 30 кандидатов наук.

Хорошо зарекомендовали себя научные и научно-популярные публикации музея. Это – периодические издания, монографии, каталоги и путеводители. За советский период вышло 45 томов «Известий» музеев Грузии, 6 томов трудов, монографии 100 наименований в объеме 2.000 печатных листов. Музей пользуется широкой известностью как у нас в Союзе, так и за его пределами. Он обменивается печатной продукцией и коллекциями со многими музейными и научно-исследовательскими учреждениями мира.

В советское время в Государственном музее Грузии сотрудничали наши выдающиеся ученые: И.А.Джавахишвили, Г.И.Чубинашвили, С.Н.Джанашиа, А.И.Джавелидзе, А.А.Твалчрелидзе, Г.В.Церетели, Н.А.Бердзенишвили, Ш.Я.Амиранашвили, А.Н.Натишвили, С.Г.Каухчишвили, П.И.Ингорква, Г.Н.Ниорадзе, Б.А.Куфтин, Б.К.Шишкин и другие. Они многое сделали для развития и совершенствования деятельности музея.

Для участия в праздновании 100-летия Государственного музея Грузии прибыли гости из братских республик, Москвы, Ленинграда, Киева и других научных центров страны, получено поздравление от Британского музея (Англия), из Софии, Праги.

В будущем Государственному музею Грузии предстоит большая работа, которая должна проводиться еще более целеустремленно и целенаправленно, в соответствии с требованиями, предъявляемыми к научным и научно-просветительным учреждениям.

1967

В 1922 году в Грузии работали два этнографа, которые вели исследования на собственный риск и страх. В настоящее же время грузинская этнография насчитывает 6 докторов и 20 кандидатов наук, большое число младших научных сотрудников, аспирантов и лаборантов. В первые же годы Советской власти на повестку дня был поставлен вопрос о решительном пересмотре теоретических основ и методологии с тем, чтобы внедрить комплексно-интенсивный метод этнографических исследований, предусматривающий углубленное изучение каждого района республики с использованием данных не только по этнографии, но и по истории, археологии и другим смежным наукам.

Многочисленные комплексные экспедиции помогли этнографам собрать богатый текстуальный и коллекционный материал по всей Грузии. Обработка и анализ этого материала позволили сделать ряд существенных заключений и выводов.

В частности, грузинские этнографы установили, что триалетские урумы по происхождению являются грузинами (выходцами из грузинских провинций Басиани, Чанети и др.), а вовсе не турками, как считали раньше. А хевсуры не пришлое и огрузинившееся впоследствии племя, а одно из древнейших племен иберов. На территории Сванетии было выявлено местожительство племени буш-ар, которое обитало здесь в VII – X вв. В Аджарии обнаружили неизвестное ранее курдское племя «зырки»; кроме того, установили место, где находилось древнее поселение кварельцев, а также проследили этнические наслоения, из которых сложилось население Казаха (Азербайджан) и Алгетского ущелья.

Изучение процесса переселения жителей горных районов в равнины, обусловленного ростом производительных сил и развитием производственных отношений, показало, что он носил характер постепенного и длительного просачивания горцев в низменности, а отсюда следует, что социально-этническую историю горного и равнинного населения Грузии всех исторических эпох надо изучать в тесной взаимосвязи друг с другом.

Особенно ценные результаты получены в области изучения сельскохозяйственных систем в Грузии, а соответственно – систем пахотных орудий и их особенностей. Все это имеет важное значение для научной разработки и освещения проблем социально-экономической истории грузинского народа, кавказоведения и, особенно, горного земледелия. Система развития грузинских пахотных орудий, разработанная грузинскими этнографами, вошла в учебник общей этнографии.

Изучение сельскохозяйственного быта в Грузии на протяжении последних десятилетий выявило исключительно ценные материалы, по-новому осве-

щающие многие узловые вопросы горного земледелия, террасного хозяйства, животноводства (в связи с поливным луговым хозяйством), полеводства, садоводства, огородничества, виноградарства и др. Некоторые данные этих исследований успешно используются нашими колхозниками в сельском хозяйстве.

Значительные успехи достигнуты в области изучения сванского обрядового графического искусства, которое, как выяснилось, возникло в оседлом скотоводческо-земледельческом обществе.

Много времени уделяется изучению древней материальной культуры: пищи, жилья, хозяйственных построек, поселений, одежды, транспорта, различных отраслей народного ремесла (обработка дерева, резьба по камню и кости, изделия из металла, кожи, глины и агата, выделка льна, конопли, шерсти, шелковых тканей), а также народных способов варки металлов, дающих возможность разгадать технологические секреты древнегрузинских металлургов.

Ценные этнографические материалы собраны о древнем виноградарстве, виноделии и плодоводстве, а также ремесленном производстве масла (растительного) и пивоварения. Исследованы мифология, народный спорт, музыкальный фольклор, народная медицина.

Некоторые работы грузинских этнографов посвящены теоретическим вопросам общей этнографии, особенно этнографии народов Кавказа, поскольку без этого порой нельзя понять и объяснить особенности культуры и быта грузинского народа. Эти исследования в значительной мере способствовали укреплению творческого содружества ученых Грузии, Армении, Азербайджана, Дагестана, Северной Осетии и др. Многие посланцы братских республик Кавказа прошли аспирантскую подготовку по этнографии в Тбилисском государственном университете и в Институте истории, археологии и этнографии имени И. Джавахишвили Академии наук Грузии.

Сейчас этнографы-кавказеды работают над составлением Кавказского этнографического атласа. Параллельно они разрабатывают ряд координационных проблем, среди которых особое место занимает изучение особенностей культуры и быта народа в период перехода от социализма к коммунизму. В этом разрезе следует упомянуть труд «О задачах Кавказской советской этнографии», получивший большой резонанс как в республике, так и за ее пределами, а также совместную творческую работу этнографов-кавказедов по созданию обобщающего двухтомного труда «Народы Кавказа».

Значительный вклад внесли этнографы Грузии в разработку центральной проблемы этнографии – изучение нового быта и культуры. Конкретно изучены быт и культура шахтеров Чиатура и Ткибули, рабочих Кутаисского автозавода, Тбилисского ПВРЗ, шелкоткацкой фабрики и других предприятий. Специальные монографии посвящены новому быту труженников села.

За годы Советской власти в Грузии проведена большая работа по реорганизации и расширению музейного дела. Музейные фонды расширились за счет многочисленных экспедиций, собравших огромный материал, а также за счет коллекций, поступивших из Абиссинии, Ирана, Индии и других стран Востока. Большим событием в развитии музейного дела в республике является учреждение в Тбилиси этнографического музея под открытым небом, в связи с чем проделана большая организационная работа.

Когда-то академик Н. Марр высказал надежду, что настанет время и будут вскрыты источники, налагающие печать оригинальности на все эпохи культурной жизни Кавказа. В наше время эта надежда сбывается: многие проблемы в этом плане уже решены советской наукой. Многие - еще требуют ответа и, следовательно, соответствующих усилий со стороны ученых.

Главная задача, на решении которой сосредоточены сейчас творческие усилия этнографов Грузии - это составление историко-этнографического атласа нашей республики.

Что это за атлас? В двух словах об этом не расскажешь. Дело в том, что наш атлас вместе с региональными атласами соседних республик войдет в единый сводный атлас Кавказа, который, в свою очередь, войдет в атлас СССР, а последний - в атлас мира, над составлением которого трудятся этнографы во всех странах. Идея его создания родилась в 1953 году на международном конгрессе антропологов и этнографов в Вене. Тогда же была избрана международная комиссия, которая должна была осуществлять руководство составлением атласа «Сельскохозяйственные орудия».

С тех пор во многих странах мира (в Польше, Венгрии, Югославии, Швеции и др.) дело составления атласа шагнуло вперед. Академия наук СССР издала историко-этнографический атлас «Русские».

Три года назад этнографы Грузии тоже приступили к разработке историко-этнографического атласа республики. Вместе с профессором В. В. Бардавелидзе я руковожу этой работой. Это - трудоемкое дело, направленное на обобщение и систематизацию всех исследований по изучению быта и культуры народов нашей республики.

В основе нашей деятельности лежит разработанный в Грузии комплексно-интенсивный метод этнографического исследования. Он зиждется на принципе комплексного изучения любого этнографического явления не только в хозяйственном и экономическом ракурсе, но и с точки зрения идеологии, общественной жизни той эпохи. Кроме того, он предусматривает изучение в отдельности каждой социальной ячейки (семья, род, племя, народность, нация, участок, село и др.).

В атласе будут представлены земледелие, скотоводство, жилые и хозяйственные постройки, одежда. Издание рассчитано на 4 тома, из которых

первый посвящается земледелию, виноградарству и виноделию. К концу будущего года он будет сдан в печать. Специально для первого тома я написал монографический очерк «Цель, задачи и методы составления Кавказского историко-этнографического атласа» и этническую историю грузинского народа, рассказывающую об этническом составе населения республики, содержащую антропологические сведения, лингвистические карты, картограммы и др. Эти два очерка составят вводную часть первого тома.

У читателя, естественно, может возникнуть вопрос: для чего составляется атлас? Какова его цель?

Во-первых, такой атлас – грандиозный научный труд, обобщающий и подытоживающий опыт всего человечества в самых различных областях хозяйственной и экономической жизни, определяющий вклад каждого народа в развитие культуры и дающий возможность широко распространить положительный опыт ведения хозяйства отдельных народов.

Например, в мире известно пять центров рождения такой важной культуры, как пшеница. Это – Передняя Азия, Центральный Китай, Абиссиния, Южная и Средняя Америка. Закавказье входит в переднеазиатский центр. Однако интересно отметить, что лишь в Грузии обнаружена прародительница теперешней пшеницы – сорт маха. Во всех других центрах найдены дикие сорта пшеницы, но маха, олицетворяющая переходную ступень от дикого к культурному сорту (маха обладает свойствам обоих сортов), найдена только в Грузии, в Рача-Лечхуми. Здесь же обнаружено оригинальное орудие для жатвы махи – шнакви. Но что интересно, аналогичное орудие обнаружено в Испании, в Астурии, хоть сама маха там не найдена до сих пор.

Наряду с работой по составлению атласа, я возглавляю кафедру этнографии в Тбилисском университете. Это – одна из двух кафедр этнографии в нашей стране (первая была организована в Московском университете).

Здесь ведутся исследования в разных направлениях этнографической науки, среди которых самое молодое – этология, изучающая происхождение обычаев, навыков, привычек, определенных норм поведения человека и др.

Немало времени уходит у меня и на устройство в своем роде уникальной испытательной станции: в районе Сионского водохранилища нам выделили помещение и участок земли, где будем вести очень интересную исследовательскую работу – испытывать на практике древние пахотные орудия.

Как известно, уже несколько лет около парка Ваке идет сооружение музея под открытым небом, где будут собраны все типы культурных и хозяйственных строений прошлого из различных районов Грузии. Привозить в Тбилиси целые сооружения со всем их антуражем – очень долгое и кропотливое дело, из-за чего строительство музея идет медленными темпами. Тем не менее, я, как председатель ученого совета музея, хочу заявить, что к 50-летию Советской

Грузии мы откроем хотя бы часть экспозиции. К тому времени здесь будут возведены сванская башня, гурийская кухня, рачинский и месхетский дома и др.

Эту работу я, как всегда, буду совмещать с деятельностью председателя президиума Грузинского общества истории, археологии и этнографии, лектора в университете, где уже много лет читаю специальные курсы этнографии Грузии и Кавказа, и руководителя научного общества юних-краеведов в Тбилисском Дворце пионеров.

1970

Шестьдесят лет назад в сентябре (по старому стилю) 1907 года в Тбилиси по инициативе небольшой группы ученых состоялось учредительное собрание Грузинского Общества истории и этнографии, принявшее устав Общества и избравшее Ученый Совет, в состав которого вошли выдающиеся деятели грузинской науки и культуры: Е. Такайшвили (президент Общества), А. Сараджишвили (директор-распорядитель музея Общества), А. Каричашвили, С. Горгадзе (ученый секретарь), И. Сонгулашвили (казначей) и др.

С первых же дней своего существования Общество развернуло широкую деятельность: собирало первоисточники по истории и культуре грузинского народа, вело научно-исследовательскую работу и издавало специальную литературу.

Через год президент Общества Е. Такайшвили обратился к населению со следующим призывом: «Грузинское общество истории и этнографии может рассчитывать на успех в своей деятельности лишь в том случае, если его поддержит весь народ. Предмет изучения Общества – прошлое и настоящее Грузии, и каждый сознательный грузин может оказать нам большую помощь, собирая и присылая в музей Общества древние рукописи, исторические документы, предметы материальной культуры, описания народных обычаев, свадеб, народных праздников и др».

Нужно сказать, что призыв ученого не остался гласом вопиющего в пустыне. Общественность горячо откликнулась на него. И в течение нескольких лет в виде добровольных пожертвований были собраны ценнейшие экспонаты.

В своем докладе на конгрессе естествоиспытателей в Тбилиси в 1913 году Е. С. Такайшвили отмечал: «За шесть лет своего существования Грузинское общество истории и этнографии собрало для Музея более 1.000 рукописей, в их числе много пергаментных, свыше 700 рукописных актов, грамот и гуджаров. Некоторые пергаментные акты восходят к XI – XII векам. Общество имеет более 1.200 предметов историко-этнографического характера, свыше 400 вышивок, художественных работ, более 100 альбомов с видами и типами Грузии и Кавказа».

В дальнейшем коллекции музея Общества пополнились новыми материалами, и когда в 1926 году по решению правительства в республике была проведена концентрация музейных экспонатов, эти коллекции существенно обогатили собрания Государственного музея Грузии имени С. Джанашиа, Института рукописей имени К. Кекелидзе и Музея искусств Грузии.

Большую работу проводило Общество по изучению истории грузинского народа и его культуры. Регулярно проводились доклады и лекции по важнейшим проблемам гуманитарных наук, и читали их Е. Такайшвили, А. Каричашвили,

А.Сараджишвили, С.Горгадзе, И.Джавахишвили, М.Джанашвили, Дж.Далешкелиани, А.Яшвили, А.Шанидзе, А.Сванидзе, П.Ингороква и другие. За первое десятилетие своего существования Общество издало 8 объемистых томов «Грузинские древности» и «Древняя Грузия». Были организованы научные экспедиции в разные районы Грузии для фиксации, изучения исторических памятников и сбора этнографических материалов. Число членов Общества в 1917 году составляло около 600 человек.

После установления Советской власти в Грузии работой Общества руководили академики И.Джавахишвили, С.Джанашиа, член-корреспондент Академии наук Грузинской ССР С.Каухчишвили, академик Академии наук Грузинской ССР Н.Бердзенишвили.

В советское время Общество было переименовано в Грузинское научное Общество истории, археологии, этнографии и фольклора и приняло новый устав. Ныне оно насчитывает в своих рядах 4.033 члена, имеет разветвленную сеть организаций во всей республике. За последние годы были проведены два республиканских съезда Общества.

Часто организует Общество научные сессии в центре и на местах, дискуссии, встречи, информирует население о новейших достижениях исторической науки, привлекает местные кадры к изучению отдельных районов республики, проводит анкетный опрос по заданным темам, выявляет исторические экспонаты в зарубежных музеях, устанавливает связи с зарубежными научными обществами и учреждениями, содействует координации научно-исследовательских работ и т.д.

Например, недавно мы получили снимки грузинских материалов из Берлинского музея, детальный список грузинских этнографических коллекций из Будапештского этнографического музея, приобретенных в Грузии экспедицией Евгения Зичи и И.Яхро в 90-х годах прошлого века. Ждем списка экспонатов из бывшего музея Трокадеро, Гамбургского музея и др. За последние годы Общество издало два тома своих трудов и ряд вопросников по историческим, археологическим, этнографическим и фольклорным материалам. Сборники трудов изданы также некоторыми районными организациями Общества.

По решению Совета Общества в декабре текущего года будут проведены юбилейные научные сессии в центре и в районах, а также издан сборник, отображающий деятельность Общества на протяжении 60 лет и планы на будущее.

1967

Юбилей Ленинградского государственного университета имени А.А.Жданова является для нас, его питомцев, особенно радостным событием. Нам никогда не забыть те годы учебы, которые мы провели в стенах нашей альма матер. В продолжение более ста лет сыны грузинского народа здесь получали научную закалку, вооружались знаниями и прогрессивными идеями.

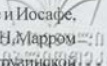
В годы моего студенчества не без основания говорили, что Петербургский университет ничуть не уступает знаменитому Берлинскому университету имени В.Гумбольдта.

В 1911 году, когда я поступил в университет на факультет восточных языков по армяно-грузинскому разряду, лекции проводились в небольших аудиториях третьего этажа главного корпуса университетского здания. Из этих помещений выделялась пятая аудитория, где по традиции всегда проводил свои лекции Н.Я.Марр.

Я хорошо помню первую лекцию Марра, первую встречу с ним в аудитории. Познакомившись с нами, он стал расспрашивать, откуда мы, где кончали гимназию, и осведомился о том, сколько мы знаем новых языков и, не дожидаясь ответа, продолжая беседу, сказал: «Вам придется изучать языки арабский, персидский, сирийский, древнееврейский и др. Словари по этим языкам имеются лишь на английском, французском и немецком языках, поэтому знание трех новых языков необходимо, двух нужно, а если не знаете хотя бы одного, можно было бы вообще и не поступать на наш факультет».

Н.Я.Марр читал лекции страстно, с большим подъемом, впечатляюще, нередко отходил далеко от темы и извинялся, что слишком увлекся и чуть было не забыл основную тему. На лекции он приходил, всегда имея при себе рукописный текст лекции, но в рукопись заглядывал редко. Его лекции отличались глубоким содержанием, широким кругозором и смелой постановкой новых проблем. Он был полиглотом и чародеем этимологических разысканий. Поражала глубина знаний языков, так как он на лету вспоминал такие диалектные формы, что другому лингвисту не приходили в голову. Наряду с этим он мог в процессе напряженного научного мышления вставлять острое слово – для разрядки.

Нужно помнить, что Петербургский университет на протяжении всего периода своего существования был крупным центром грузиноведения. Здесь, в Петербурге, в начале XIX века грузинские царевичи, изгнанные из Грузии, положили начало грузиноведению, впоследствии получившему развитие благодаря М.Броссе, Д.Чубинашвили и А.Цагарели. А во времена Н.Марра грузиноведение превратилось в мощную научную школу. Н.Марр и его ученики вывели на широкую арену мировой науки памятники духовной культуры

грузинского народа, такие как «Вепхисткаосани», повесть о Варламе и Иосафе, творения Иоанне Петрици, одописцев, Григория Хандзиского и др. Н. Марром были созданы серийные издания: «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», «Библиотека армяно-георгика», «Христианский Восток» и другие, заслужившие широкое признание научной общественности.

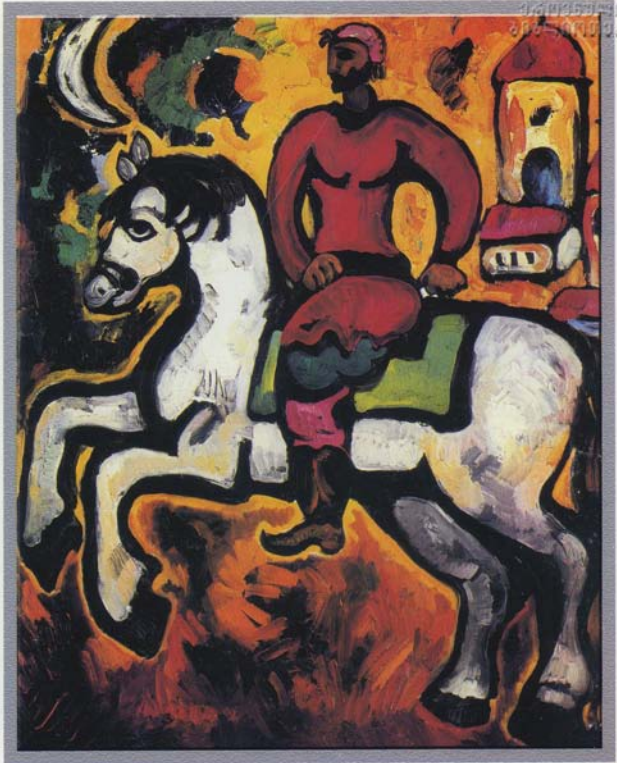
Широкую базу под эту школу подвел И. Джавахишвили, по инициативе которого при университете был организован грузинский студенческий научный кружок. Членами его, помимо студентов-грузин факультета восточных языков, были учащиеся других факультетов университета, а также студенты-грузины других высших учебных заведений города на Нева.

Много хороших начинаний было осуществлено этим кружком. Здесь читались доклады на грузинском языке по разным областям грузиноведения: истории, искусствоведению, экономике, юриспруденции, лингвистике и др. Силами членов кружка была составлена библиография грузинской периодической печати за 1821 – 1911 годы.

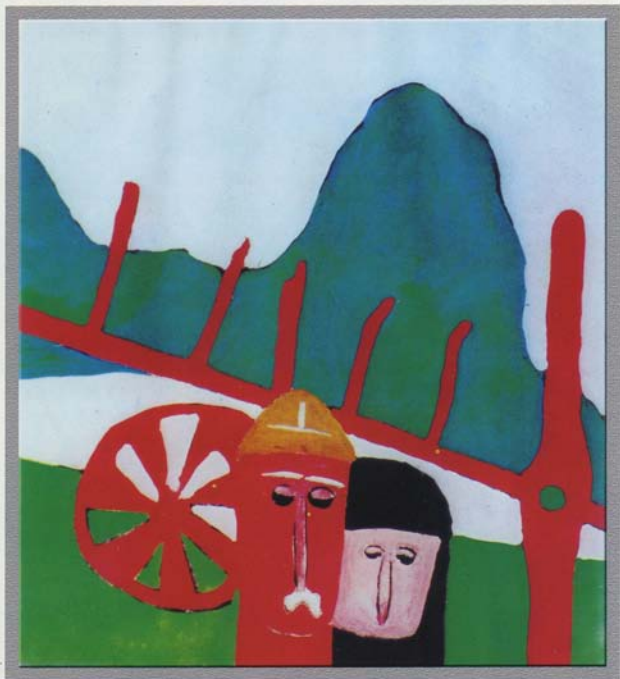
Члены кружка были спаяны в единую дружную семью, они хорошо понимали, что своей творческой работой закладывали основы для возрождения грузинской науки. Сам руководитель кружка И. А. Джавахишвили читал курсы в стенах университета на грузинском языке.

Нам приятно отметить, что учеба в университете и занятия в кружке принесли замечательные плоды: многие члены кружка стали видными деятелями науки, внесли свою посильную лепту в становление и развитие грузинской науки, а также приняли участие в организации Тбилисского государственного университета.

1969

პითელეთში
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

სვანეთში

(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ღია ცის ქვეშ მუზეუმში შესვლისას სტუმრები პირველად საქართველოს დიდ რელიეფურ რუკასთან მივლენ, რომელიც დეკორატიული აუზიდან იქნება ამოზიდული. აქ თვალის ერთი გადავლებით მთელ საქართველოს დაინახავენ — ამერსაც და იმერსაც, მთასაც და ბარსაც. შემდეგ კი საბაგირო გზით ზემოთ გაემართებიან.

ცამი აქრილებს ისევ საქართველო დაუდგებათ თვალწინ, ამჯერად უფრო ვრცლად, 50 პექტარზე გაშლილი. საბაგირო გზის ზემო ბაქანზე, სვანურ კოშკთან ჩამოსხდებიან და აქედან შეუდგებიან „საქართველოში მოგზაურობას“.

გზა ისეა დაგეგმილი, რომ სასიამოვნო და ნაკლებდამღლეი იყოს, — ეს ტერიტორია ხომ ძალზე დამრეცია. საბაგირო გზის აგებაც ამიტომ გადაწყდა. თუ არადა, „მოგზაურებს“ აღმართზე თხუთმეტიოდე კილომეტრის გავლა მოუხდებოდათ ფეხით.

საქართველოს ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფისათვის დამახასიათებელი ობიექტები, ამ ღია მუზეუმში, ათ ძირითად ზონად განლაგდება, რომელთაც შუაში ორი მერიდიანული პატარა ხევი ორ ნაწილად გაჰყოფს. აღმოსავლეთი საქართველო წარმოდგენილი იქნება ხუთი ზონით და ამდენივეთი — დასავლეთი საქართველო. ყველა ზონის ობიექტები ტერასებად განლაგდება.

ამ ძირითადი ტერიტორიული ერთეულების გარდა, ღია ცის ქვეშ მუზეუმში შეიქმნება კიდევ სამი ზონა: ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლების, გამყოფი მწვანე და ადმინისტრაციულ-კულტურული ცენტრი.

გამყოფი მწვანე ზონა (ორ ხევს შუა ადგილი) დამთავარიელებელთა დასვენებისათვის არის გათვალისწინებული. ერთ-ერთ ხევში, წყალზე დაიდგება წისქვილები. ქვემოთ გაშენდება საკმაოდ მოზრდილი ხელოვნური ტბა, მეთევზეობასა და ზღვაოსნობასთან დაკავშირებული ნაგებობებით. ტბაში ჩაუშვებენ ჩვენებურ ტივებს, მგერულ ნავეებს, ლაზურ სანდლებს... ამ ზონაშივე გაკეთდება ისტორიული წყაროები — საქართველო ზომ ცნობილია საოცრად ლამაზი წყაროებით.

ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლების ზონაში უკვე ექსპონირებულია VI საუკუნის ძეგლი — თიანეთის სიონის ტაძარი და უფრო ადრინდელი ხანის აკლდამა. ეს ტაძარი სიონის წყალსაცავის მშენებლობასთან დაკავშირებით 1967 წელს დაშალეს და აქ გადმოიტანეს.

აღსანიშნავია, რომ ამ მუზეუმში უპირატესობას ორიგინალურ ობიექტებს ვაძლევთ. მაცეტის ან პირის გამოყენებას კი მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში მივმართავთ.

ამავე ზონისათვის გროვდება საფლავთა ქვები. ჩვენში ძალზე ბევრია ისტორიულად საინტერესო ასეთი ძეგლები. მათზე ამოტვიფრულია ის საქმიანობა, რასაც მიცვალებული სიცოცხლეში ეწეოდა. გვხვდება ადამიანთა და

შინაურ ცხოველთა გამოსახულებანი. ამ ქვეების მიხედვით მთელი ისტორია შეიძლება დაიწეროს ადამიანთა მატერიალური კულტურის განვითარებაზე. ქართული საცხოვრებელი სახლები რამდენიმე ძირითად ტიპად იყოფილია: ადმოსავლურ-ქართული, მიწურ-ბანიანი სახლი (დარბაზი და მისი სახესხვაობანი), დასავლურ-ქართული, ისლის ან ყავრის სახურავიანი ხის (ჯარგვალური ან ფიცრული) სახლი, რომლის ყველაზე განვითარებული სახეა ოდა-სახლი და საქართველოს მთიანეთის 2-3-სართულიანი ციხე-სახლი. მუზეუმის ტერიტორიაზე ნაჩვენებია იქნება ყველა ტიპის „წარმომადგენელი“.

საქართველოში შემონახულია ყველაზე მდიდრული და მრავალნაირი დარბაზები, რომელთა გვირგვინული თავანიც ფართოდ იყო გავრცელებული არა მარტო ჩვენში, არამედ მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაშიც. ერთ-ერთი ასეთი დარბაზი, გადმოტანილი მესხეთიდან, ვარძიის გვერდით მდებარე სოფელ ჭაქკარიდან, უკვე აიწყო მუზეუმის ტერიტორიაზე. განზრახულია კიდევ ყველაზე გავრცელებული ტიპის რამდენიმე დარბაზის ექსპონირება.

უკვე ექსპონირებულია წითელი კრამიტით გადახურული მეგრული ოდა აბაშის რაიონის სოფელ მარანიდან. მნახველებს ელით ისლით გადახურული გურული სამზადი, ბეღელი, ნალია, ყავრით გადახურული რაჭული შუასახლი, ამბროლაურის რაიონის სოფელ პირველი ტოლადან ჩამოტანილი. სულ გავალისწინებულია 100-მდე კარმიდამოს მოწყობა.

ობიექტებში აისახება მთელი შინამრეწველობა – რთვა და ქსოვა, კალათების წვნა, საყოფაცხოვრებო ნივთები, კერამიკა. ეზოებში, რომლებიც საქართველოსათვის დამახასიათებელი ყველა სახის ღობით იქნება ერთმანეთისაგან გამიჯნული, გამოიფინება ურემი, სახნისი, საფქვევი ქვები, სხვადასხვა სამეურნეო იარაღი.

მუზეუმის ტერიტორიაზე გაიხსნება სასაუბმეები, სადაც დაამზადებენ ეროვნულ კერძებს, ფარდულეებში გაიყიდება ხალხური ხელსაქმის ნაკეთობანი, კერამიკული ჭურჭელი, სამჭედლო საქმის ნიმუშები, ხის კვეთილობა, ლითონის სამკაულები.

მუზეუმი ღია ცის ქვეშ მხოლოდ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძეგლებისა და მათი ინტერიერის საცავი როდი იქნება. იგი იქნება კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებაც, საექსპოზიციო პავილიონითა და კინოსალექციო დარბაზით, სამეცნიერო კაბინეტებით.

მუზეუმის ტერიტორიაზე გაიმართება სახალხო დღესასწაულები: – სვანური ლამპრობა, ქართლ-კახური ბერეკაობა, მოსავლის აღების დღესასწაული...

პირველი რიგის სამუშაოები გაისად თებერვლისათვის დამთავრდება. ფართო საზოგადოებას საშუალება ექნება გაეცნოს საუკუნეების მიღმა აღმოცენებულ საბინაო არქიტექტურის დიდებულ ძეგლებს, ხალხური ოსტატობის, მშენებლობისა და ხელოსნობის შესანიშნავ ნიმუშებს, უძველეს სანახაობითს ტრადიციებს.

„არა აქვს მნიშვნელობა იმას, ეს ჩემი ბოლოსიტყვა რამეში გამოვლდებოდა თუ არა, მაგრამ დღეს ჩემი სურვილია, თვალი გადავავლო ჩემს ცხოვრებას.“

ჩემი ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე ბევრი გაჭირვება მინახავს. ძნელი დღეები მაქვს გამოვლილი: მძიმე ბავშვობა, ხშირი ავადმყოფობა, მძიმე ფიზიკური შრომა. სულ მტანჯავდა გაუნღლებელი სურვილი სწავლისა, რომელსაც ბევრი დაბრკოლება ეღობებოდა. შემდეგ პეტერბურგი, შიმშილი, სიცივე, სულ მაკლდა თბილი ტანსაცმელი. მძიმე ავადმყოფობა. საზღვარგარეთი. ისევ უფულობა, შიმშილი. აქაც მტანჯავდა ყველაფრის შეცნობის, ლიტერატურის გაცნობის, ენის შესწავლის სურვილი. მერე, მე როგორც მინდოდა, ისე არ მოხერხდა უსახსრობის გამო.

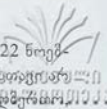
სამშობლო სულ მიზიდავდა. აქ რა დამხვდა: ჯერ დიდი სიხარული, იმედი განთავისუფლებისა, ყველაზე ნათელი დღე საქართველოს ისტორიაში 1918 წლის 26 მაისი. მერე – იმედის გაცრუება, სულის დაცარიელება. თავდაპირველად სასოწარკვეთილებამაც ჩავვარდი, მაგრამ საქართველოდან წასვლა მე არ შემეძლო, მიუხედავად იმისა, რომ ბედნიერი დღეები არ მქონდა. შემდეგ – ციხე, სისტემატური თვალთვალი, უნდობლობა. მართალია, ზოგმა ჩემმა კეთილისმსურველმა კომუნისტურ პარტიაში შესვლაც შემომთავაზა. მე ეს არ შემეძლო: **რწმენით გათრებული ადამიანი, არც შინ ვარგა და არც გარეთ.**

მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკის გარეთ დავდექი, არაფერს ვაშაგებდი, მაინც ხშირად მიგონებდნენ ათასნაირ ცილისწამებას. ვიცი ზოგიერთები ჩემი პოლიტიკური ბიოგრაფიის შესახებ მასალებს არჩევში ეძებდნენ. შეუნდოთ ღმერთმა.

ხშირად მიფიქრია, რამ გამაძლებინა აქამდე. რამ შემინახა. ესლა დარწმუნებით ვიცი, რამ – ადამიანურმა სითბომ. ბედი მქონდა ასეთი, ჩემს ცხოვრებაში ჰარბობდა შეგნებული, კეთილი ადამიანები. ვითომ ეს ბევრს არ უნდა ნიშნავდეს. მაგრამ, ჩემი დაკვირვებით, ადამიანის ცხოვრებაში ადამიანური სითბო, ერთგულება, სიყვითე მთავარია.

მე მიმართლებდა პირად ცხოვრებაში, მყავდა არაჩვეულებრივი მეუღლე – **ვერა (ბარდაველიძე)**. რა ხანი გავიდა, მაგრამ მის ხსენებაზე ყოველთვის გულის ტკივილი მაწუხებს. ახლაც ყურში მაქვს მესმის ვერას ბოლო ნათქვამი, მრავალჯერ გამეორებული: „გიორგი რა მემართება, გიორგი ცუდად ვარ, გიორგი, მიშველე, ჰაერი გადამაყლაპინე“. უკანასკნელად ესლა

* გ. ჩიტაიას „ბოლოსიტყვა“ არის მისი საბოლოო სურვილი, რომელიც ჩაწერილია მისი გარდაცვალებამდე ათი დღით ადრე (1986 წ. აგვისტო). იგი სიცოცხლის ბოლო წუთებშიც დარჩა კეთილშობილ, დიდი სულიერი სიძლიერის ადამიანად, რომელმაც თან წაიღო უდიდესი სიყვითე და მადლიერება იმ პიროვნებებისა, რომელნიც მხარში ედგნენ და რწმენა იმ მიზნის გამარჯვებისა, რომელსაც შესწირა მთელი თავისი სიცოცხლე, ძალები და ენერჯია. [თ. ც.]

დარჩა სათქმელად: „იცოცხლეთ, იბედნიერეთ“. ეს იყო კვირას, 22 ნოემბერს. სულ გადაყოლილი იყო ჩემზე, სულ ჩემზე ზრუნავდა, თავისთავად ახსოვდა, თავისთავზე იოტის ოდენადაც არ ფიქრობდა. ღმერთო, რა დანაშაული მიმიძღვის მის წინაშე.

ვერას დედა ეფეშია, და ანგელინა – სათნო ქალები, სულ ჩემზე ზრუნვაში იყვნენ, ან თინა [ჩანტლაძე]. თქვენ კარგად ხედავთ, რა შიშიმე ავადმყოფს მივლის, შვილსაც კი გაუჭირდება ისეთი ადამიანის მოვლა, მე რომ ვარ. გული მწყდება, რომ სამაგიეროს გადახდის თავი არც კი მაქვს.

მე აღზრდის კარგი სკოლა გავიარე. რა უნდა ყოფილიყო ჩემი ცხოვრება, რომ არ შევხვედროდი **სერგი ვორგაძეს, ექვთიმე თაყაიშვილს**, მაშინ ხომ სწავლასაც ვერ გავაგრძელებდი. ამ ადამიანების საშუალებით მომეცა შემწყობა მიმელო სტიპენდია.

ივანე ჯავახიშვილი – დამმუხტა ეთნოლოგიით. ივანე ჩვენი კერპი იყო.

ფართო განათლებსკენ ყველაზე მკაცრი მეთოდებით გვიბიძგებდა **ნიკო მარი**. ნ. მარი ახლო იყო ჩემთან. ჩემი ავადმყოფობის დროს პეტერბურგში დიდი გულისხმიერება გამოიჩინა: ნ თვით დასასვენებლად გამგზავნა, სამჯერ ფულადი დახმარება გამომიგზავნა.

ჩემს ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა **ნიკო ნიკოლაძემ**. ის რომ არ შემხვედროდა, მამაჩემი საერთოდ სკოლაშიც არ მიმბარებდა ალბათ. მერე ფოთის ქალაქის თავად ამირჩია, თავისი ადგილი დამითმო სრულიად ახალ-გაზრდას, გვერდში ამომიდგა და ცხოვრების იმედი მომცა.

უნდა მოვიგონო **ვიორგი ჩუბინაშვილი**, ჩემს ღონისძიებებში ყოველთვის მისი მხარდაჭერა მქონდა.

მხარში მედგა **სიმონ ყაუხჩიშვილი**, ჩემი ერთგული გიმნაზიელი მეგობარი.

ან რით გადავიხადე **აკაკი შანიძის** ძმური თანადგომა? ახლაც მათობს მისი პეტერბურგისეული სამოვარი და თბილი წინადა.

ფშქიმესი იყო საზოგადოებრივი მუშაობის პერიოდი, სულ ბრძოლა, ბრძოლა, და ეს იყო არა ერთი, ორი, ან სამი წლის განმავლობაში. უნივერსიტეტის კათედრის მოპოვებისათვის 10 წელი ვიბრძოლე, მერე შენარჩუნებისათვის რამდენი ტანჯვა გავიარე 20 წლის განმავლობაში.

ღია ცის ქვეშ მუზეუმისთვის – 30 წელი. ჯერ რამოდენა დოკუმენტაცია, მისი შედგენა, გაგზავნა, წასვლა, დაცვა. ეჰ, რამდენი გადამიტანია.

აქაც არ მალატობდა ბედი. გვერდში მედგნენ ძვირფასი ადამიანები. ისე მივიღივარ, ვერ გადავიხადე **სიმონ ჯანაშიას** ამაგი. სწორედ ის იყო, მხარში რომ მედგა, და ეთნოგრაფია ასე თუ ისე ფეხზე რომ დავაყენე, მხოლოდ მისი თანადგომით.

მე მგონი, დღეს მართლა აღსარებას ვამბობ. მინდა იცოდეთ, რომ ეს აღსარება გულწრფელია. ვის ვენდობოდი ჩემი ცხოვრების მანძილზე? ძალიან

ძნელია ამაზე პასუხი. ახლა რომ ვფიქრობ, უნაგაროდ იყო ჩემთან **ილია**
ჭყონია — ნიჭიერი, გულთბილი, ერთგული მეგობარი. პირველად მისი **მეცხე**
 მქონდა, მაგრამ არ გამიმართლა, თავისი საქმე არ მოაწესრიგა. **გიგლიძე**

მიხეილ გვეგუშიძე — სანდო, ერთგული, ნიჭიერი, შრომისმოყვარე.
 ყველაფერი ჰქონდა, მაგრამ სიცოცხლემ უღალატა. ჩემი უღალატო მოსწავ-
 ლე და კოლეგა იყო. საჭიროა მისი მემკვიდრეობის გეროვანი დაფასება.

ძალიან შრომისუნარიანი, პატიოსანი მეცნიერი და ერთგული მეგობარია **ჯულიეტა რუხაძე**. დიდად დავალებული ვარ მისი უანგარო თანადგომით. მხარში მდგა ყოველგვარი გაჭირვების ქაშს, მართო „ატლასის“ გამოცემაც იკმარებდა ამისთვის. ეგ რომ არა, ისეთი მძიმე მდგომარეობა იყო, ჩავარდებოდა ეს გამოცემაც. მინდა ჩაწეროთ ესეც: ჯულიეტასნაირი საველე მუშაკი დღეს უკვე აღარ გვყავს. მხოლოდ ეგ აგრძელებს ჩვენს დაწყებულ ტრადიციებს. გთხოვთ, დაეხმაროთ, ამოუდგეთ მხარში. ჩავარდა საველე მუშაობა, უამისოდ კი დარგი დაეცემა, მიმყვება ამის დარდი. ჯულიეტას უყვარს დარგი, აქვს ავტორიტეტი, შეუძლია ხალხის ამუშავებაც. მაგის იმედზედაა ეს საჭირო საქმე.

ქალები გვყავს მოჭარბებული. ეს ალბათ არასწორია. ბევრს ოჯახი უშლის ხელს, ზოგს ავადმყოფობა, შეგვიწყვეთ ხელი უნივერსიტეტიდან, მოიზიდეთ ვაჟები. მაგრამ ეს არ გამოგივთ, თუ საველე მუშაობას არ ააღორძინებთ.

დღეს მე ჩემს საქმეს **ალექსი რობაქიძეს** ვუანდერძებ. იყო აქ და ველაპარაკე. გულახდილად რომ ვთქვა, ჩემს ნამოწაფრებს შორის ყველაზე ერთუდირებული ალექსია, ენაც უჭრის და კალამიც. ჩვენი ურთიერთობის მოწესრიგებაში უდავოდ დიდია თქვენი როლი. [თ. ც.]

აქამდე არ გამოჩნდა კაცი, რომელსაც აინტერესებდა საქმე, დარგის აღმავლობა. ჩვენი ურთიერთობის გართულებით ფუჭდებოდა საქმე, რომელიც ზვენი ორივეს გვიყვარდა. მე და ალექსის ცხოვრებამ ერთი ბედი გვარგუნა, ეთნოგრაფია იყო ჩვენი ოჯახი, შვილი, სიცოცხლის მიზანი, ჩვენ ამით ვცხოვრობდით. რა ვიცი, ამას ვინა გაიგებს, ხალხი ჭრელია.

მე სულ ვაკვირდებოდი ალექსის მუშაობას გარედან და ძალიან მომწონდა ერთი რამ — პრინციპულობა. თუმც ეს ჩემს მიმართაც გამოამჟღავნა. ამას ახლა არა აქვს მნიშვნელობა. რატომ ვამბობ ამას? რადენიმეჯერ მოვისინჯე გარკვეული პირების დახმარებით მასთან ურთიერთობის გაუმჯობესება, მაგრამ შეიძლება სწორედ იმ ადამიანებმა არასწორი როლი ითამაშეს, ვინ გაიგებს ესლა?

მე ესლა ბევრს ვფიქრობ, ვერას [ბარდაველიძე] რომ აბრალებდნენ, არ არის სწორი. ვერა ძალიან აფასებდა ალექსის როგორც მეცნიერს, ჩვენთვის კი მთავარი ეს იყო. მისგან ცული საქმის კეთება არ მახსოვს. დავა კი გვქონია, მაგრამ ყოველთვის მეცნიერულ თუ საორგანიზაციო საკითხებზე და არა პირადი ურთიერთობების გარჩევით, როგორც ესლა ახასიათებთ.

მე და ალექსისთან დამოკიდებულებაში ყველა, ვინც ჩვენ ერთგულები გვეგონა, მხოლოდ თავისთვის იბრძოდა. ამ დავამ ჩვენ ორივე დაგვებნიყოლება გაუფხსენით არასწორ ხალხს. ყოველ შემთხვევაში ბედნიერად ვაპირებთ ბოლოს მაინც გაირკვა ჩვენი დამოკიდებულება. კარგად იყოს, ჯანმრთელად და ისევე დარგს გამოადგება, მაწუხებს კია, ვინ ეყოლება გვერდით. ბევრი ჩვენთან გაორებულია.

მე ალბათ დარგისთვის ბევრი საქმის გაკეთება გამიჭირდებოდა, რომ არ ყოფილიყო დახმარება და თანადგომა ინსტიტუტის დირექციიდან, პრეზიდენტიდან და კოლეგებისაგან.

გიორგი მელიქიშვილის დიდი მადლობელი ვარ. ჩემი ხანდაზმულობის წლებში ძალიან შემოიწყო ხელი მუშაობაში. თუ არა მისი თანადგომა, იყო ისეთი თავდასხმები ზოგიერთი კოლეგისგან, რომ ხან ვფიქრობდი, ალბათ უკვე აღარ შემიძლია მუშაობა და ინსტიტუტი უნდა დაეტოვო — მეთქი. არაჩვეულებრივი კეთილგანწყობა გამომამქდავნა ჩემს მიმართ. ღმერთი იყოს მისი მფარველი.

ჩემს შემდეგ გთხოვთ პირადად გადასცეთ **ანდრია აფაქიძეს** ჩემი უკანასკნელი სამადლობელი. ანდრია არაჩვეულებრივი ადამიანია, კეთილსინდისიერი, სანდო, ერთგული, რაინდული თანადგომა იცის გაჭირვებაში. მაგას სიმონ ჯანაშია ძალიან აფასებდა. პირველად მან აღმოაჩინა ანდრო, უყვარდა და პატივსაც სცემდა. სრულიად ახალგაზრდას მუხეუმის ხელმძღვანელობაც ანდეს. ჯერ ფეხი არ გამარუდებია. ჩემი უკანასკნელი ლოცვა იყოს მისი სიკეთის აღსანიშნავად. ღმერთმა ჩემს წლებში თავისნაირი ღვთისნიერი ადამიანი ამოუყენოს გვერდით.

არ შემიძლია არ გავიხსენო დღეს **მარიამ ლორთქიფანიძე** — მართალი, პირდაპირი, კარგი მეცნიერი, ბრწყინვალე ორატორი, სამი შვილის აღმზრდელი დედა.

მარიამი სულ მხარში მედგა ყოველთვის უღალატოდ. მე ძალიან ვაფასებ ადამიანში სიკეთის დანახვის უნარს. აი, ეს ძალიან არის მასში გამოხატული და კარგადაც გამოავლინა თავის აღმზრდელ მასწავლებელთა მიმართ. ის კი მიღწერის გულს, რაღაც ლალატი დამაბრალეს მარიამის მეცნიერული წინსვლის გზაზე. მის კისერზე იყოს ეს ცოდო, ვინც ეს მოიგონა. მიუხედავად იმისა, რომ ალბათ მის ყურსაც აწვნიეს ეს მწარე სიცრუე, ერთხელაც არ უგაძნობინებია, ყველაზე მეტ გაჭირვების ეამს, მუდამ ჩემს გვერდით იდგა. გადაეცით მასაც ჩემი უკანასკნელი სამადლობელი. ღმერთმა სულ ღირსეულად ატაროს წინსვლის გზაზე.

და ბოლოს, მადლობა უნდა ვუთხრა ღმერთს, რომ მომივლინა თქვენნაირი ადამიანი **[თ. ც.]**. მე ვცოცხლობდი იმით, რომ ვმუშაობდი, ამაში კი უანგაროა თქვენი თანადგომა. მე სულ ვალში ვიყავი გივი ჭავჭავიძელთან, მაგრამ მაშინ სხვებიც მედგნენ მხარში, და თქვენ, მეორე ხარტ, რომელსაც იგივე ბედი გერგოთ, მარტოს.

მაპატიეთ თუ ძალიან გადაგლალეთ ყოველდღიური სიარულით, ამდენი მუშაობით. მაგრამ მე სულ ვასწრებდი, ვიცოდი, ეს ბოლო დღეც დადგებოდა მალე. ამიტომ გამიგეთ ადამიანურად.

მადლობა თქვენს კეთილშობილ ოჯახს, რომელმაც ამდენის საშუალება მოგცათ. იმედი მაქვს ასევე გააგრძელებთ მუშაობას.

ეს უკანასკნელი სათხოვარი მაქვს თქვენთან. არ მიმიტოვოთ „შრომები“. ალბად ბევრი სიმწველე შეგვხვდებათ, მაგრამ თუ რაიმე საკითხ დაამთესია – დაგუხმარებათ. ჩემი ცხოვრებისეული გამოცდილებით ვიცი – ყველა მნიშვნელოვანი საკმე წინააღმდეგობით იწყება, მთავარია არ შედრკე და გაუძლო. დროთა განმავლობაში აუცილებლად გამოიჩნებიან კეთილი ადამიანები, რომლებიც მხარში ამოგიდგებიან.

გთხოვთ, ჩემს შემდეგ მადლობა მიუძღვნათ ყველას, ვინც დამეხმარა ჩემი სიცოცხლის ბოლო წლებში ჩემთან თანადგომითა და ყურადღებით.

გადაეცით ყველა ეთნოგრაფს ჩემი გულწრფელი სიყვარული. მწამს ისინი ეთნოგრაფიას ერთგულად ემსახურებიან, არ უღალატებენ საველე მუშაობას. ეს უღარესად საინტერესო და საჭირო დარგია. არაუშავს, თუ დღესდღეობით მძიმეა სამუშაო პირობები. ჩვენ უფრო მძიმე პირობებში ვმუშაობდით. სამაგიეროდ ეს სჭირდება ჩვენს ხალხს, ჩვენს კულტურას, მომავალს. მხოლოდ ამით მოვიხდით ვალს ჩვენი წინაპრებისა და მომავალი თაობის წინაშე“.

1986

ბ. ნიტაიას „შრომები“ I-II-III-IV-V ტომებში გამოქვეყნებული
ნაშრომების შესახებ

**ტომი I. ქართული ხალხის სამეურნეო ყოფა და
მატერიალური კულტურა**

ქართულ-კავკასიური სამიწათმოქმედო სისტემა

საქართველოს სამიწათმოქმედო სისტემა და სახვნელი იარაღები (პირადი არქივიდან) 1951. რუს. ენაზე იხ. Вопросы этнографии кавказа, Тб., 1952.

ახოს აღება დასავლეთ საქართველოში, 1960 (პირადი არქივიდან).
ეთნოგრაფიული მასალები ტერასული მიწათმოქმედებისათვის ჯავახეთში,
1958 (პირადი არქივიდან).

მთური მიწათმოქმედება, 1959 (პირადი არქივიდან). რუს. ენაზე იხ. მსე, II,
1960.

საქართველოს აგროეთნოგრაფიის პრობლემები (შესწავლის მდგომარეობა
და პერსპექტივები), 1985 (პირადი არქივიდან).

საქართველოსა და კავკასიის იარაღების ისტორიიდან

მესხური ჯილა, სმშ, ტ. V, ტფ. 1930.

ქსნური მთის გუთანი, ენიმკის მოამბე, ტ. V-VI, თბ. 1940.

რაჭული სახვნელი, ენიმკის მოამბე, ტ. I, თბ. 1937.

რაჭული სახვნელის ფარფლიანი ქუსლი, თსუ შრომები, ტ. 28, თბ. 1941

კოლხური სამკალი იარაღი – შ ნ ა კ ვ ი , კრ. „აღმოსავლური ფილოლოგია“,
თბ. 1969.

მთიულური ქიბორჯი, მსე, ტ. IX, 1957.

გუთანი, სიეა, მასალები 1, თბ. 1980.

ქართული უღელი (პირადი არქივიდან)

შუმერული კვერი, 1985 (პირადი არქივიდან).

ოსური სახვნელი – ძუბური, 1959 (პირადი არქივიდან).

ინგუშეთისა და საჩაჩნოს სახვნელი იარაღები, 1960 (პირადი არქივიდან).

დასახლების ფორმები, საცხოვრებელი და სამეურნეო იარაღები

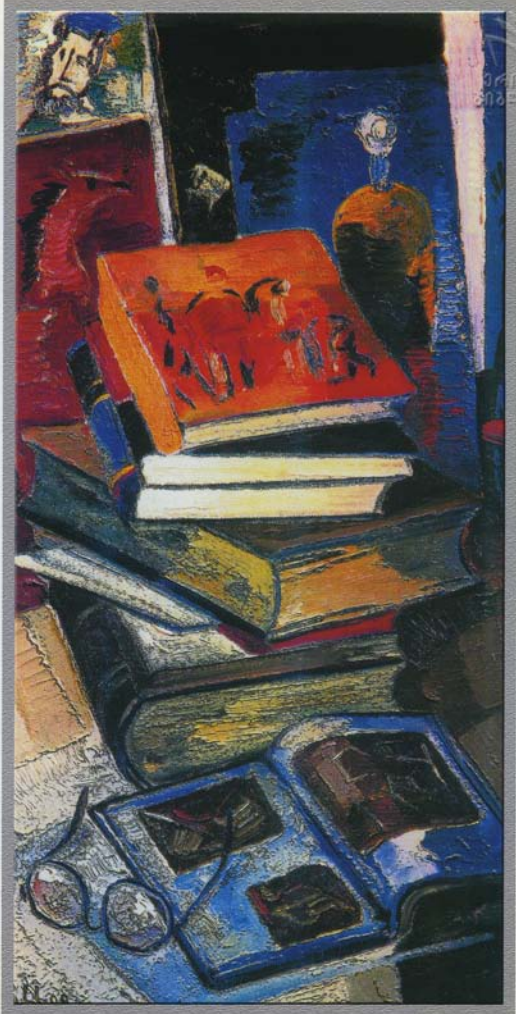
დასახლების ტიპი მთიულეთში, მსე, ტ. 6, თბ. 1953

გლხის სახლი ქვაბლიანში, მიმომხილველი, ტ. I, თბ. 1926

ხევსურული სახლის ს ე ნ ე , ანალები, ტ. I, თბ. 1947

ქართული თორნე, მიმომხილველი, ტ. II, თბ. 1951

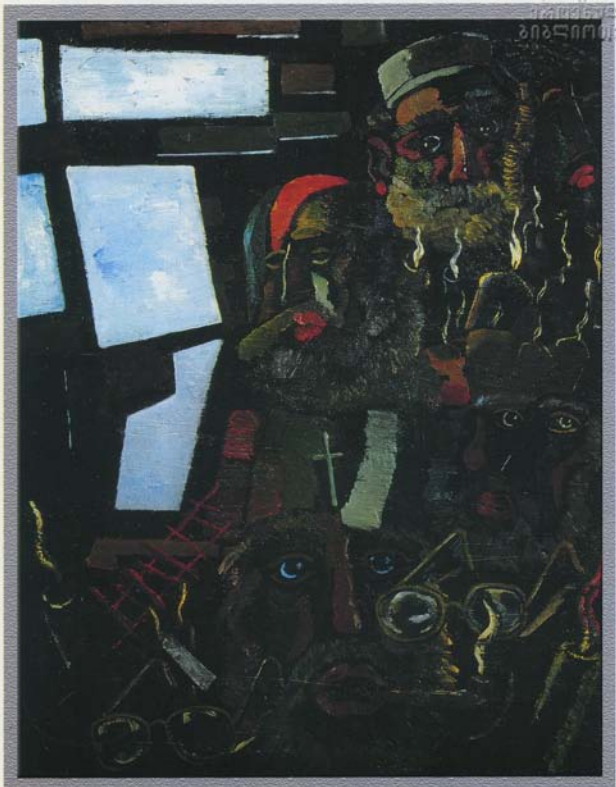
ხევსურული ვ ა რ ი ა , 1934 (პირადი არქივიდან).

მუცხერის უკვდავყოფა (ვ. ჩიტაიას ხსოვნას)
(მხატვარი ზ.წერეთელი)

ქართული
ლიბრეოთეკა

*ეკლერული კულტურის შემატიანეები (გ. ჩიტაიას ხსოვნას)
(მხატვარი ზ.წერეგელი)*

ოქროშკვედლობის ისტორიისათვის საქართველოში

ქართული და კავკასიური სამკაულები, 1940 (პირადი არქივიდან),
ოქროშკვედლობა საქართველოში, 1941-1942 (პირადი არქივიდან).

ტომი II. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი და კულტურულ-ისტორიული პრობლემები

ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი

შესავალი საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, 1946 (პირადი არქივიდან)
თეორიები ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის შესახებ, 1938 (პირადი
არქივიდან)

ივ. ჯავახიშვილი და საქართველოს ეთნოგრაფია, 1975 (პირადი არქივიდან).
აკად. ს. ჯანაშია და ქართველი ხალხის წარმოშობის პრობლემა, მიმოხილ-
ველი, ტ. I, თბ. 1949

ქართულ-აფხაზური ეთნოგრაფიული პარალელები, 1952 (პირადი
არქივიდან)

ეთნონიმიკური ხალხური გადმოცემები, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები,
ტ. I, 1955

ძველი აფხაზეთის მოსახლეობის ეთნიკური ჩამოშლადობის შესახებ, 1955
(პირადი არქივიდან)

საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის
შესახებ, 1954 (პირადი არქივიდან)

კულტურულ-ისტორიული პრობლემები

შენიშვნა ზოგადი ეთნოგრაფიის საკითხებზე, I, ცნება „კულტურა“, მსგ, ტ.
VII, თბ. 1955

თოხის კულტურა დასავლეთ საქართველოში (კოლხეთში), ისტორიის
ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, ნაკვ. II, თბ. 1959

სილა და ლალა, საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები, კრებული, თბ. 1970
ვანის კულტურის ისტორიიდან (ძველი ლეგენდები), კრ. ქართველი ხალხის
სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა, თბ. 1964

ლიფანალის მხატვრობის შესახებ, 1975 (პირადი არქივიდან)

საყოფაცხოვრებო რეალიები „ვეფხისტყაოსანში“, 1962 (პირადი არქივიდან)
(დაბეჭდილია კრ. „შოთა რუსთაველი“, თბ. 1968)

ხევისურული მშვილდ-ისარი, 1938 (პირადი არქივიდან)

ქართული ხალხური ორნამენტი II. დაჩითული ქრელები, 1960 (პირადი
არქივიდან)

პიტარეთისა და გუდარების საფლავის ქვები, სმმ, ტ. IV, ტფ. 1927

ხევისურული სტილი [Miscellanea], სმმ, ტ. IV, ტფ. 1928

მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, 1954 (პირადი არქივიდან).
შატლის წარმოშობის შესახებ, 1975 (პირადი არქივიდან)
ქვის კუბო ქვემო-ალმედან, ენიშკის მოამბე, ტ. VIII, თბ. 1940
სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიშკის მოამბე, ტ. X, თბ. 1941

ხევსურული საცერული [Miscellanea], სმმ, ტ. V, ტფ. 1930
ქართული ხალხური ორნამენტი I, ხევსურული, თბ. 1939 (ვ. ბარდაველიძის თანაავტორობით)

საქართველოს მუზეუმის იშვიათი კოლექციები. ხევსურული კოსტუმი, ჟურნ. დროშა, ტფ. 1929, №7

ეთნოლოგიური შენიშვნები, 1. სვანური „საკურცხილ“, სმმ, ტ. II, ტფ. 1925
არქეოლოგიური გათხრა ზემო ავჭალაში, ჟურნ. მეცნიერება და ტექნიკა, ტფ. 1925, №3

თბილისის ყოფა ფეოდალურ ხანაში, 1958 (პირადი არქივიდან).
ჯვრის მონასტრისათვის, გაზ. ქართული სიტყვა, 1924, №27, 18 მაისი

კავკასიურ-ძველადმოსავლური შტუდიები

სუმერთა ცივილიზაცია, გაზ. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1947, 23 ნომბერი

საქართველოს მუზეუმის იშვიათი კოლექცია. მუმია და საკოფაგი, ჟურნ. დროშა, ტფ. 1929, №4

საქართველოს მუზეუმის იშვიათი კოლექცია. ხეთური ბარელიეფი, ჟურნ. დროშა, ტფ. 1929, №5

საქართველოს მუზეუმის იშვიათი კოლექციები. ხალდური წარწერა, ჟურნ. დროშა, ტფ. 1929, №6

აპარული დათვა-ბოყვა, სსმმ, ტ. X – B, თბ. 1940

ეთნოგრაფიული პარალელები 1. ქართული ჭვინტიანი ფეხსაცმელი, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, №4, თბ. 1940
სამი ინსიგნია (წარჩინების ნიშანი) ამიერკავკასიიდან, მსე, ტ. XVI – XVII, თბ. 1972

ფარონ ტუტანხამონის აკლდამა, ჟურნ. მეცნიერება და ტექნიკა, ტფ. 1925, №4

ტომი III. XX საუკუნის ქართული ეთნოგრაფია, საველე-ეთნოგრაფიული კიბანო, მეთოდოლოგია

ეთნოლოგიის სათავეებთან

ზოგიერთი ქართული ეთნოგრაფიული თავისებურება (მათი გაქრობის გამო), 1925 (პირადი არქივიდან)

ქართული ეთნოლოგია (1917–1926), მიმომხილველი (საქართველოს სა- ისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო), ტ. I, ტფ., 1926
რუსეთის ეთნოლოგია და ეთნოლოგიური მუშაობის პრაქტიკა სსრკ მუშაობის მეშვეობით, 1928 (პირადი არქივიდან)

ქართული ეთნოგრაფია საბჭოთა ხელისუფლების წლებში

1935 წლის საველე მუშაობის ანგარიში, კავკასიათმცოდნეობის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის სექციის მუშაობის შესახებ (პირადი არქივიდან)

საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მიერ ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის საკითხების შესახებ მოწვეულ პლენუმზე მივლინების მოკლე ანგარიში, ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, 2, 1939

ქართული საბჭოთა ეთნოგრაფია, კრ. საისტორიო წერილები, ნაკვ. I, თბ. 1968

საველე ეთნოგრაფიული მუშაობის პრინციპები და მეთოდი, 1956. (პირადი არქივიდან)

ქართული ეთნოგრაფიული ატლასი (მიზანი, პრინციპები, მეთოდები), საქართველოს მეცნიერებათა აკად. საზოგ. მეცნ. განყოფილების მოამბე, თბ. 1960, 1

მასალები ქართული ეთნოგრაფიული ატლასის სამეცნიერო სესიისათვის, მიწათმოქმედება, პროგრამა-კითხვარი, თბ. 1960

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

საქართველოს მუზეუმი (ახალი შენობის დამთავრების გამო), ჟურნ. დროშა, ტფ. 1929, №3

საქართველოს ეთნოგრაფიული გამოფენა, სსმ ტ. IX-B, 1956 (რუსულ ენაზე)

ქართველი ხალხის ძველი და ახალი ყოფისა და კულტურის გამოფენა, 1955 (პირადი არქივიდან)

საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის საანგარიშო-საჩვენებელი გამოფენა, 1934 (პირადი არქივიდან)

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ორი წევრის ანგარიში, 1940 (პირადი არქივიდან)

საქართველოს მუზეუმის მეგზურის შედგენის ძირითადი პრინციპები, უთარილო (პირადი არქივიდან).

ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ

ღია ცის ქვეშ მუზეუმი თბილისში, 1960 (პირადი არქივიდან)

კიდევ ერთხელ ღია ცის ქვეშ მუზეუმზე, 1963 (პირადი არქივიდან)

ხალხური არქიტექტურისა და ყოფის მუზეუმი, ჟურნ. ძეგლის მეგობარი, №1,
1964

ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ღია ცის ქვეშ,
ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, 7, 1966

ღია ცის ქვეშ მუზეუმის მოწყობის ძირითადი პრინციპები, ჟურნ. ძეგლის
მეგობარი, №25, 1971.

ეთნოგრაფიული ცნობები სამუზეუმო კულტურის ელემენტებზე, უთარილო
(პირადი არქივიდან).

ხაველე ეთნოგრაფიული ძიებანი

ეთნიკური სახის შენარჩუნებისათვის, 1975 (პირადი არქივიდან)

მესხეთის ექსკურსიის დღიური, 1924 (პირადი არქივიდან)

მოკლე ანგარიში ეთნოლოგიური ექსკურსიის შესახებ მესხეთში, 1924
(პირადი არქივიდან)

ადიგენის რაიონი ეთნოგრაფიულად, 1924. (პირადი არქივიდან)

ზოგადი მოხსენება კახეთში მოგზაურობის შესახებ, 1925 (პირადი არქივიდან)

ცნობა საინგილოს შესახებ (პირადი არქივიდან)

1926 წ. აღბულალ-წალკის ექსპედიცია (დღიური) (პირადი არქივიდან)

ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბულალის რაიონში, სმმ, ტ. IV, ტფ. 1928

მოგონება 1929 წ. აღბულალ-წალკის ექსპედიციის შესახებ, გ. ჩიტაია, ჩემი
ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბ., 1991.

1929 წ. ხევსურეთის ექსპედიცია (დღიური), (პირადი არქივიდან)

ქორედი სახლი ხევსურეთში (ანგარიში), 1929 (პირადი არქივიდან)

ლუდის დამზადების ხალხური წესები (მასალები), 1948. (პირადი არქივიდან)

მოგონება 1927–1929 წ.წ. ხევსურეთის ექსპედიციების შესახებ, გ. ჩიტაია,
ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბ., 1991

1933 წ. აპარისტანის ექსპედიცია (დღიური). (პირადი არქივიდან)

შუა იმერეთის ექსპედიცია (ბაღდათის რაიონი), ენიმკის მოამბე, ტ. II, ტფ.,
1937

პალატ-სახლი სოფ. ხანიდან, 1972 (პირადი არქივიდან)

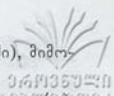
ლეჩხუმის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, სსმმ მოამბე, ტ.
XII-B, თბ., 1941

ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, ენიმკის მოამბე,
ტ. IV, თბ., 1939

თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, ენიმკის მოამბე,
ტ. XI, თბ., 1941

პატარა ლიხვისა და მეჯუდის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე
ანგარიში, ენიმკის მოამბე, ტ. XI, თბ., 1941

1947 წ. ქართლის კომპლექსური ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (დღიური)
(პირადი არქივიდან)

- ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია, 1948 წლისა (ანგარიში), მიმო-
 მხილველი, ტ. I, 1949
- 1958 წ. კოლხეთის ეთნოგრაფიული კომპლექსური ექსპედიცია (დღიურნი),
 (პირადი არქივიდან)
- 1960 წ. კოლხეთის მესამე ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (პირადი არქივიდან)
 კოლხური ცხვარი, გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 1974, 9 ოქტ.
 ძელქვა, ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, №7, 1966
 ლაზური ორნამენტი, ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, №12, 1967
 ლაზური სახლი, უთარილო (პირადი არქივიდან)
 ძველ-კოლხური კულტურის ზოგიერთი ძირითადი ნიშნის შესახებ, რუსულ
 ენაზე, იხ. მოსკოვი, 1964 (პირადი არქივიდან)
 1962 წ. ფშავის ექსპედიცია (დღიური), (პირადი არქივიდან)
 1963 წ. ფშავ-ხევსურეთის ექსპედიცია (დღიური), (პირადი არქივიდან)
 აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ლიმიტროპული სოფლების დასახ-
 ლების საკითხისათვის (უთარილო) (პირადი არქივიდან)
 1965 წ. თუშეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (დღიური) (პირადი
 არქივიდან)
 გელაზი, ჟურნ. ძეგლის მეგობარი, 20, 1970
 ჩიხრიხი, უთარილო (პირადი არქივიდან)
 კომეების შესახებ საქართველოში, 1968 (პირადი არქივიდან)

**ტომი IV. საუნეობის ტიპო ლექსების კურსები ეთნოგრაფიაში
 „სპეციალ“**

- I. ზოგადი ეთნოგრაფიის კურსი (შესავალი), 1940 (პირადი არქივიდან)**
- II. ხალექციო კურსი საქართველოს ეთნოგრაფიაში (პირადი არქივიდან)**
 ქართული ეთნოგრაფიის ისტორია (პირადი არქივიდან)
 საგანი და მეთოდი (პირადი არქივიდან)
 ზოგადი ცნობები საქართველოს გეოგრაფიული და ბუნებრივ-სამეურნეო
 ზონების შესახებ (პირადი არქივიდან)
 ქართული ხალხური სამიწათმოქმედო კულტურა (პირადი არქივიდან)
 მევენახეობა-მელვინეობა (პირადი არქივიდან)
 კვება და საკვები (პირადი არქივიდან)
 ქართული ტრანსპორტი (პირადი არქივიდან)
 დასახლება და საცხოვრებელი ნაგებობანი (პირადი არქივიდან)
 ჩაცმულობა (პირადი არქივიდან)
 ხელოსნობა და შინამრეწველობა (პირადი არქივიდან)
 ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის ზოგიერთი საკითხი
 მიცვალებულის კულტი (პირადი არქივიდან)

ანიმისტური წარმოშობის კულტები (პირადი არქივიდან)
ქართული მითოლოგია (პირადი არქივიდან)
ხალხური სპორტი (პირადი არქივიდან)

III. ეთნოგრაფიული ცნობები საქართველოს ზოგიერთი კუთხის მოსახლეობის შესახებ

ხევსურები (პირადი არქივიდან)
თუშები (პირადი არქივიდან)
მოხევეები (პირადი არქივიდან)
სვანები (პირადი არქივიდან)
რაჭველები (პირადი არქივიდან)
აჭარლები (პირადი არქივიდან)

დამატება. პასუხები შეკითხვებზე

ვინ უნდა იყოს ეთნოგრაფი (პირადი არქივიდან)
როგორ იანგარიშება თაობა (პირადი არქივიდან)
დრო და კალენდარი (პირადი არქივიდან)
ჩვენი საუნჯე (პირადი არქივიდან)
არგონავტების ნაკვალევზე (პირადი არქივიდან)

ტომი V. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები, ღარიბაშვილი, რეცენზიები

თავი I. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები

ნიკო ხიზანიშვილის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა, მსე, II, თბ. 1940
დიმიტრი არაყიშვილის ცხოვრება და სამეცნიერო მოღვაწეობა, იმ. ტ. I, თბ. 1953
პროფესორი, დოქტორი **რობერტ ბლაიხშტაინერი** და კავკასიის ეთნოგრაფია, 1954 (პირადი არქივიდან)
ვახუშტი ბაგრატიონი – ეთნოგრაფი, 1958
ნიკო შარი და საქართველოს ეთნოგრაფია, 1958 (პირადი არქივიდან)
პროფესორი, დოქტორი **კახიანი მოშინსკი**, 1960 (პირადი არქივიდან)
ქართული ეთნოგრაფია ვალშია **ლადო აღნიაშვილის** წინაშე. 1960 (პირადი არქივიდან)
დავით კლდიაშვილი მწერალი – ეთნოგრაფი, 1962 (პირადი არქივიდან)
ექვთიმე თაყაიშვილი და ქართული ეთნოგრაფია, კრ. „აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი“, თბ. 1966
იოსებ ვრიშაშვილი პოეტი – ეთნოგრაფი, 1965 (პირადი არქივიდან)
აკაკი შანიძე – ქართული მეცნიერების ნესტორი, მაცნე, 1967, 6
თედო სახოკიას დეაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში, კრ. თედო სახოკია, თბ. 1969

- შალვა ამირანაშვილი**, მეცნიერი, მოღვაწე, 1973 (პირადი არქივიდან)
- В. Д. Дондуа – Научная деятельность**, 1962 (პირადი არქივიდან)
- მარიამ ლორთქიფანიძის** სამეცნიერო მოღვაწეობა (სიტყვა თქმული საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის სხდომაზე), თბ., 1983 (პირადი არქივიდან)

სამეცნიერო წერილები

- О надземных склепах в Хевсуретии, 1938 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- Тбилиссские ювелирные мастерские, 1941 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий, сообщение I-ое, Сообщ. Акад. наук ГССР, Т. II, №3, Тб. 1941; Сообщение II-ое, т. II, №4, Тб. 1941 (რუს. ენაზე)
- Абхазы. Этнографическая справка, 1950 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- Культурные достижения грузинского народа, 1959 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- Мачахела, 1961 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- Древнейшие жатвенные орудия и их роль в развитии земледелия, 1968 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- Концепция В. В. Бардавелидзе о живописи “Липанали”, 1975 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)
- ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, საცხოვრებელი ნაგებობანი (პირადი არქივიდან)

რეცენზიები, კრიტიკა და მიმოხილვა

- Max Tilke**, Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe, Verlag Ernst Wasmuth A. – C. Berlin, 1923, [რეცენზია] „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ. 1924
- მ. წერეთელი**, ხეთის ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები, ისტორია და კულტურა. გამოცემა კონსტანტინეპოლის ქ. კ. სავანისა. კონსტანტინეპოლი, 1924 [რეცენზია], „წიგნის შევობარი“, ტფ. 1925, 1 – 2
- O. G. von Wesendonk**, Über georgisches Heidentum Leipzig Verlag der Asia Major, 1924, [რეცენზია], „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ. 1925, 3–4
- Caucasica. Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Editor A. Dirr. Fascis 1. Verlag der “Asia Major”, Leipzig, 1924, [რეცენზია], „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ. 1926, 17–18
- Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 47-ой, Махачкала, 1926. Издание Ассоциации С. К. Горских краеведческих организаций и Наркомпроса Даг. С. С. Республики [რეცენზია], სსშ, ტ. III, ტფ. 1927

Hans Pohlig (Universitäts Professor in Bonn), Völkerkunde und Paleoethnologie, 1923, [რეცენზია], სმმ, ტ. III, ტფ. 1927

М. Н. Благовещенский и В. М. Мешковский, Советская верхняя сванетия с картой и 39-ю снимками. Предисловие В. Н. Васильева (рукопись), (рецензия), 1935 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)

Professor J. L. Myres, A modern „kernos’ vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, N 30, with Plate B. [რეცენზია], ენიმკის მოამბე, ტ. I, ტფ. 1937

Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937, [რეცენზია], ენიმკის მოამბე, ტ. II, 2, ტფ. 1938

Alexandre H. Krappe, Prometheus: Revue de l’histoire des religions, t. XIX, № 2-3, Paris, 1939, გვ. 172 – 184 (პირადი არქივიდან)

წინასიტყვაობა ნაშრომზე „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, ტ. III, თბ. 1940

Dr. Arif Müfid Mansel, Trakya-Kirklareli Kubbeli mezalrali ve Sahte Kubbe ve kemer problemi. Türk tarih Kurumu yayinlarindan, VI, seri-№2, Ankara, 1943; დ-რი არ. მანსელი, თრაკია-კირკლარელის ცადაქმნილი და ყალბი გუმბათისა ღდა თაღის პრობლემა: თურქეთის ისტორიის ინსტიტუტის მოამბე, VI სერია №2, ანკარა, 1943 [რეცენზია] - მიმომხილველი, ტ. I, თბ., 1949.

შენიშვნები პროფესორ R. Bleichsteiner-ის წიგნზე: Georgien gertern und heufe fine Fahrt hinter den Kaukasus, Wien, 1950, Wien, 1951 (პირადი არქივიდან)

ო. ციციშვილის, მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, წინასიტყვაობა, თბ. 1954

რეცენზია ხარგის კაკაბაძის ნაშრომზე: ქართველი ხალხის ისტორია, ტ. I (მანქანაზე ნაბეჭდი), თბ. 1953, (პირადი არქივიდან)

ეთნოგრაფია. უნგრეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოების ორგანო, LXIX ტ., IV ნაკვ., ბუდაპეშტი, 1959. [რეცენზია], საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგ. მეცნ. განყ.-ის მოამბე, თბ. 1960, №3

П. Г. Подъячих, Население СССР, М. 1961, МЭГ, 1970, т. XV რეცენზია წიგნზე Vöekerkunde für jedermann, Yrundkonreptio, W. Jiedke, Ewa Jips, W. Stegner, D. Treide, ლაიფციგი, 1967 (პირადი არქივიდან)

რეცენზია ვიორგი ვიორგობიანის ნაშრომზე „წარმართული კალენდარი და ასტრალური რწმენა-წარმოდგენები ძველ საქართველოში“, თბ. 1973; მსგ.

კ. გამსახურდია, რვატომეულის გამოცემასთან დაკავშირებით, მნათობი, 1968. №7

Рецензия на книгу «Население СССР», справочник, М. 1974 (პირადი არქივიდან), 1974

რეცენზია, **ბ. კეცხოველი**, მომავლისკენაც გავიხედოთ, სოფლის ცხოვრება, 1974, 15 ოქტ.

Ш. Д. Инал-ипа, «Вопросы Этнокультурной истории Абхазов», Сухуми, 1976 (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)

Н. Хазарадзе, Этнополитические проблемы древней истории Грузии (мосхи), Заря Востока, 1985, 18 окт. (რუს. ენაზე)

სადისერტაციო ნაშრომების რეცენზიები

გ. ნუბინაშვილი, „Грузинская средневековая резьба по дереву (X – XI)“, Тб., 1958 (პირადი არქივიდან)

Р. О. Шмерлинг, «Малые формы в архитектуре средневековой Грузии», Тб. 1962 (პირადი არქივიდან)

ა. აფაქიძე, „მცხეთა – ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიხედვით“, თბ. 1959 (პირადი არქივიდან)

ლ. ბოჭორიშვილი, კახური კერამიკა, თბ., 1944

Т. И. Голубкина, Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Б. 1961, (პირადი არქივიდან) (რუს. ენაზე)

ო. უზნაძე, XI საუკუნის დეკორატიული ძეგლი ს. ლაშქვანი, თბ. 1954 (პირადი არქივიდან)

მ. ურუშაძე, პირველი ქართველი გრაფიკორი გრიგოლ ტატიშვილი, თბ. 1958 (პირადი არქივიდან)

ჯ. რუსაძე, ხალხური აგრიკულტურა საქართველოში, თბ. 1983 (პირადი არქივიდან)

ა. ბოხთიაძე, მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბ. 1963 (პირადი არქივიდან)

ი. სიხარულაძე, აჭარა ისტორიულ-გეოგრაფიულად (ტოპონიმია), ბათუმი, 1960

დ. ხანუკაიშვილი, უფლისციხე და იბერიის ქალაქების ისტორიის საკითხები, თბ. 1964 (პირადი არქივიდან)

ი. უთურაშვილი, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში, თბ. 1967 (პირადი არქივიდან)

ბ. კახიძე, აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა, თბ. 1967 (პირადი არქივიდან)

მოგონებები

Учитель, друг, Молодёжь Грузии, 1976,
არნოლდ ჩიქობავა (პირადი არქივიდან), 1985

Пламенный трибун (памяти Ш. Нуцубидзе), Заря востока, 1969, 9 янв.

სიმონ ჯანაშია, (პირადი არქივიდან)

ვერა ბარდაველიძე, 1984 (პირადი არქივიდან)

მიხეილ გუგუშიძე, კრ. კვალი ნათელი, თბ. 1998

რუსუდან ხარაძე, კრ. რუსუდან ხარაძე, თბ. 1985

ვლადიმერ (ვალოდია) ჯიქია (მოგონება), (პირადი არქივიდან)

ძუკუ ლოლუა (პირადი არქივიდან)

ლადო გუდიაშვილის ხსოვნას

Personalia

დავით ყიფშიძის და სიღბის ტრო ლომიას ხსოვნას, მიმოხილველი, ტ. I, ტფ. 1926

სერგი გორგაძე, სმმ, ტ. V, 1928, ტფ. 1930

კონდრატე თათარაშვილი, სმმ, ტ. VI, 1929-30, ტფ. 1931

ნიკო ბერძენიშვილი, ლიტერატურული საქართველო, 1965, 23 ივლისი

ვარლამ დონდუას, ლიტერატურული საქართველო, 1969, 28 თებ.

შალვა ნუცუბიძე, ზარია ვოსტოკა, 1969, 9 იან. (რუსულ ენაზე)

შოთა შესხიას, ლიტერატურული საქართველო, 1972, 19 მაისი

გიორგი ჩუბინაშვილი, კომუნისტი, 1978, 13 იანვარი

ლადო გუდიაშვილი, 1978 (პირადი არქივიდან)

არნოლდ ჩიქობავა, 1985 (პირადი არქივიდან)

Varia

Проникая в глубь веков, к 60-летию грузинского общества истории и этнографии, ВТ., 1967, 6 окт. (რუს. ენაზე)

Сокровищница грузинской культуры, ЗВ., 1967, 11 мая (რუს. ენაზე)

Колыбель русской науки, ВТ., 1969, 16 окт. (რუს. ენაზე)

Грузинская этнография вчера, сегодня и завтра, ВТ., 1968, 4 марта. (რუს. ენაზე)

საქართველო თვალის ერთი გადავლებით (მუზეუმი ღია ცის ქვეშ), სამშობლო, 1970, 27 ნოემბ.

ბოლოსიტყვა - გამოსათხოვარი, 1986 (პირადი არქივიდან)

სვანეთის ეთნოგრაფიული გამოფენის ანტირელიგიური განყოფილება, გაზ.
"მებრძოლი უღმერთო", 1933, მარტი №8.

სვანეთის ეთნოგრაფიული გამოფენა, დროშა, 1933 №5-6.

Этнография Грузии за Советский период, Советская Энциклопедия, М.-Л. 1940,
№3.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველი წლისთავისათვის [1941წ.
18 ნოემბერს საქ. მეცნ. აკადემიის ენიშკის საჯარო სხდომა – საღამოზე
წარმოთქმული სიტყვა], ენიშკიმ, ტ. XIII, თბ. 1942.

Крупнейший ученый и педагог Советской Грузии, Памяти С.Н.Джанашия,
ВВШ, 6, Москва, 1948.

Памяти акад. С.Н.Джанашия (к годовщине со дня смерти), Вестник Акад.
наук СССР, 12, М., 1948.

Этнографические исследования в Грузинской ССР, СЭ, Москва, 1948, №4.

დიდი გარდაქმნა, მეცნიერება და ტექნიკა, თბ. 1949.

ეთნოგრაფიის განყოფილების მუშაობა 1945-1947წ., მიმოხილველი, ტ. I
თბ. 1949.

О происхождении наций, Заря Востока, 1950, 3 сентября.

რედაქტორისაგან ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი წიგნი
პირველი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის
ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ. 1950.

ახალი ყოფა გორის რაიონის სოფ. თორტიზის კოლმეურნეობაში, მიმოხილ-
ველი, ტ. II, თბ. 1951 (თანაავტორი მ. გეგეშიძე, ი. ჭყონია)

Грузинская советская этнография за годы послевоенной пятилетки, СЭ,
Москва, 1952, 3.

От редакции (предисловие редактора), Вестник этнографии Кавказа, Тбилиси,
1952.

რედაქტორისაგან. მ. რჩეულიშვილი, მეცხვარეობის ისტორიისათვის
საქართველოში, თბ., 1953.

ბოლოსიტყვაობა ა. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, ტ. III თბ.
1955.

დიდი ქართველი მეცნიერი [ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების 15 წლისთავის
გამო], გაზ. კომუნისტი, 1955, 22 ნოემბერი.

О задачах кавказской советской этнографии, ТИИ, т. I, Тбилиси, 1955.

Адыгейская этнографическая экспедиция, Адыгейская правда, Майкоп, 1957.

* ბიბლიოგრაფიაში არ შეიძინა გ. ჩიტაიას სახელობის კაბინეტ-არქივში (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი) დაცული პირადი საარქივო მასალა, სადაც თავმოყრილია
სამეცნიერო-ორგანიზაციული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ამსახველი მასალა, მიმოწერები
სხვადასხვა პირებთან, სხვადასხვა დღიურები, ამონაწერები და ა.შ., რომელიც შეადგენს 2 ათასზე მეტ
საარქივო ერთეულს [თ. ც.].

Некоторые итоги полевой этнографической работы в Грузии за 1954 год, МЭГ, т. IX, Тбилиси, 1957.

Всесоюзная археолого-этнографическая сессия (в Москве), Вечерний Тбилиси, 1959, 13 мая.

Некоторые итоги экспедиционной работы 1957 г. отдела этнографии Института истории АН СССР, МЭГ, т. IX, 1960.

ეთნოგრაფია, კრ. მეცნიერება საბჭოთა საქართველოში 40 წლის მანძილზე, თბ. 1961.

ეთნოგრაფიული ექსპედიცია წითელწყაროს რაიონში, გაზ. ახალი შირაქი, წითელწყარო 1961, 2 აგვისტო.

ქართული ხალხური ორნამენტი, დროშა, 1960, №3.

Работа отдела этнографии музея Грузии 40 лет, План работы и тезисы докладов, Тбилиси, 1961.

VII მსოფლიო კონგრესი, მაცნე, 1965, №2.

აი რისკენ უნდა მივიწრაფოდეთ (სტუდენტ-ეთნოგრაფთა III საკავშირო კონფერენცია), გაზ. თბილისის უნივერსიტეტი, 1964, 24 მარტი.

ქართული ეთნოგრაფია, ისტორია, საზოგადოებათმეცნიერება და გეოგრაფია სკოლაში, 1966, №2.

Гордость грузинской науки (к 90-летию со дня рождения И.А.Джавахишвили), Заря Востока, 1966, 21 апреля.

რეცენზია ან. ლეკიაშვილი, შენ ხარ ვენახი, თბილისი, 1972.

წინასიტყვაობა გ. ავალიანი, გ. ზურაბიანი, ეთნოგრაფიული ჩანაწერები სვანეთზე, საბჭოთა საქართველო, 1973.

რეცენზია გ. გასვიანის წიგნზე, დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ცისკარი, 1974, №5.

აგუნა, ქსე, ტ. I, 1975.

ალავი, ქსე, 1975.I

მეტი ყურადღება ხალხურ მუსიკას, საბ. ხელოვნება, 1973, №1, (თანაავტორები: შ. ამირანაშვილი, გ. ბერიძე)I

850 წელი დიდგორის ომიდან, ლიტერატურული საქართველო, 1971, 19 თებერვალი. (თანაავტორები კ. გამსახურდია, გ. აბაშიძე).

კოლხი კოლხებზე, საქართველოს ბუნება, 1971, №9.

ღია წერილი რესპუბლიკის პროკურორს ა. ტაკიძეს.

დავიცვათ ისტორიული ძეგლები, ძეგლის შეგობარი, 1971, №27-28 (თანაავტორები გ. ჩუბინაშვილი, კ. გამსახურდია, შ. ამირანაშვილი და სხ.)

50 лет советской этнографии Грузии. Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований в 1970 г., Тбилиси, Мецниереба, 1971, 15-16 (на русск. яз.).

Памятники старины – наша гордость, Вечерний Тбилиси, 1969, 3 октября.

Из истории картвелологии в Западной Европе, Объединенная научная сессия АН ГССР, Министерства культуры ГССР, Грузинского научного общества археологии, этнографии и фольклора и Гегечкорского краеведческого музея, посвященная 100-летию со дня рождения В.И.Ленина. План работы и тезисы докладов, Тбилиси, 1970 (на груз. яз.).

რეცენზია კ. მეგრელიძე, ძირითადი პრობლემები სოციოლოგიური აზროვნებიდან, საბჭოთა საქართველო, 1965: მსე, ტ XV, 1970.
კეთილი საქმე (ქართული ხალხური შინამრეწველობის აღორძინება) კომუნისტი, 1969.

Михета – город-музей, Вечерний Тбилиси, 1968, 13 июля (на русск. яз.).

რედაქტორისაგან, თ. სახოკია, ქართული ანდაზები, თბ. 1967.
ეთნოგრაფია, ქსე, ტ. 4, 1979.

საქართველოს ისტორიის ლექსიკონი, ლიტერატურული საქართველო, 1979, 16 ნომბერი.

შესავალი, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, თბ. 1980.
შნაკვი, საქ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, 1980.

ქართული ეთნოგრაფია და თანამედროვეობა, საერთაშორისო კონფერენცია მიძღვნილი ესტონეთის სახელმწიფო ეთნოგრაფიული მუზეუმის 75 წლისთავისადმი, მოხსენებების თეზისები (რუსულ და ინგლისურ ენებზე), ტარტუ, 1984, (თანაავტორი თ. ცაგარეიშვილი).

უღლები აპეურები, საქ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, თბ. 1985 (თანაავტორი გ. ჯალაბაძე).

მარცვლეულის გასანიავებელი იარაღები, საქ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, თბ., 1985 (თანაავტორი მ. ხაზარაძე).

ქართული სოფელი, თანამედროვე ყოფა და პერსპექტივები, პარტიული სიტყვა, თბ. 1981, №3 (თანაავტორი თ. ცაგარეიშვილი).

ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბ. 1991 (გამომცემელი რედაქტორები თ. ცაგარეიშვილი, ბ. ჩიტაია).

The Svanian "Sakurtskhil". – Georgica (A journal of Georgian and Caucasian Studies), vol. I No.1, London, 1936, p.89-100.

Ornement populaire géorgien. I. Ornement khevsourien. Introduction géorgienne-russe-française. Tbilissi, 1939, p. 61-82, XXXIV tables (avec V.V.Bardavelidze).

Hackbau im westlichen Georgien (Kolchis). – Agrarethnographie, Band 13. Berlin, 1957, s.82-99 (Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volksunde).

A grúz szölművelés és bortermelés történetéből (Regi mondák). – Ethnographia, A Magyar neprajzi társaság folyóirata, LXVIII. Evfolyam, 4 Budapest, 1957, 588-598. – reziume rus. da germ. enebze.

Ackerbaugerate und Arten der Bodenbestellung in Georgian. Moskau, 1960, 17 S (XXV Internationaler Orientalisten Kongres. Vorträge der Delegation der UdSSR).

Sur l'agriculture de montagne en Géorgie. M., 1960, p. 14 (Communications de la délégations soviétiques au VIe Congrès International des sciences anthropologiques et ethnologiques).

Hegy földművelés a Kaukázusban. Műveltség és hagyomány. Studia ethnologica Hungariae et centralis ac orientalis Europae. Budapest, 1960, I-II, 313-329. – rezieme germ. en.

О некоторых основных чертах древне-колхской культуры, в кн.: Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria, 16-20 x, 1963, Budapest, Akademiai Kiado, Budapest, 1965, 355-365.

Die ältesten Eratgerate und ihr Einfluss auf die Entwicklung des Ackerbaus. Georgia, Iena-Tbilissi, 1980, s.55-59.

Die Ethnographie Georgiens. Georgia, Iena-Tbilissi, 1980, s.14-16.

Ancient harvesting implements and their role in the progress of agriculture, VIII International Congress of Anthropological and Ethnographic Sciences, Tokio, September, 1968.

BIBLIOGRAPHY OF G.CHITAYA'S PRINTED WORKS

LIST OF G.CHITAYA'S WORKS INCLUDED IN THE FIVE-VOLUME EDITION "WORKS" (I, II, III, IV, V VOLUMES)

VOLUME I. HOUSEHOLD LIFE AND MATERIAL CULTURE OF GEORGIAN PEOPLE

Georgian-Caucasian agricultural system

- Georgian agricultural system and tilling implements, 1951 (archives) (in Georgian) (see in Russian: Problems of ethnography of the Caucasus, Tbilisi, 1952).
Clearing of area for ploughing in Western Georgia, 1960 (archives) (in Georgian).
Materials of terraced agriculture in Javakheti, 1958 (archives) (in Georgian).
Mountain agriculture of the Caucasus, 1959 (archives) (in Georgian) (see in Russian: Materials on ethnography of Georgia, 2nd issue, 1960).
Agro-ethnographic problems of Georgia, 1985 (archives) (in Georgian).

The history of Georgian and Caucasian agricultural implements

- Meskhetian "jilga", Proceedings of Georgian State Museum, vol. 5, 1930 (in Georgian).
Ksanian mountain plough, Proceedings of the Institute of Language, History and Material Culture (ILHMC), vol. 5-6, 1940 (in Georgian).
Rachian tilling implement, Proceedings of the ILHMC, vol. 1, 1937 (in Georgian).
Ribbed heel of Rachian tilling implement, Transactions of Tbilisi State University, vol. 18, 1941 (in Georgian).
Kolkhian harvesting implement "shnakvi", Oriental philology, Tbilisi, 1969 (in Georgian).
Mtiuletian "kiborji", Materials on Ethnography of Georgia (MEG), vol. 9, 1957 (in Georgian).
Plough, Historical-ethnographic atlas of Georgia, I, Tbilisi, 1980 (in Georgian).
Georgian yoke (archives) (in Georgian).
Sumerian threshing board, 1985 (archives) (in Georgian).
Ossetian tilling implement "dzuburi", 1959 (archives) (in Georgian).
Tilling implements of Ingushetia and Chechnya, 1960 (archives) (in Georgian).

Settlement types, dwellings and agricultural implements

- Settlement types in Mtiuleti, MEG, vol.6, Tbilisi, 1953 (in Georgian).
Peasant house in Kvabliani ("darbazi" type), Mimokhilveli, vol.1, 1926 (in Georgian).

Khevsurian house "sene", Annals, vol. I, 1947 (in Georgian).
Georgian bakery "tome", Mimokhilveli, vol. II, 1951 (in Georgian).
Khevsurian milk churn "varia", 1934 (archives) (in Georgian).

The history of jeweller's art in Georgia

Georgian and Caucasian adornments, 1940 (archives) (in Georgian).
Jeweller's art in Georgia, 1941-1942 (archives) (in Georgian).

VOLUME II. ETHNOGENESIS AND CULTURAL-HISTORICAL PROBLEMS OF GEORGIAN PEOPLE

Ethnogenesis of Georgian people

Introduction to the history of Georgian ethnography, 1946 (archives) (in Georgian).
Theories of ethnogenesis of Georgian people, 1938 (archives) (in Georgian).
I.Javakhishvili and Georgian ethnography, 1975 (archives) (in Georgian).
Acad. S.Janashia and the problem of the origin of Georgian people, Mimokhilveli, vol. I, 1949 (in Georgian).
On the origin of class society and origin of state, 1954 (archives) (in Georgian).
Popular ethnonymic legends, Transactions of the Institute of History (TIH), vol. I, 1955 (in Georgian).
On ethnic origin of the population of ancient Abkhazeti, 1955 (archives) (in Georgian).
Georgian-Abkhazian ethnographic parallels, 1952 (archives) (in Georgian).
Cultural and historical problems
The notion of "culture", MEG, vol. VII, 1955 (in Georgian).
"Sakurtskheil" of Svans, Bulletin of Georgian State Museum (BGS), vol.2, 1925 (in Georgian).
Every day life realities in "The Knight in the Tiger's Skin", 1962 (archives), Shota Rustaveli, Tbilisi, 1968 (in Georgian).
Khevsurian ornament, Tbilisi, 1939 (in co-authorship with V.Bardavelidze)
Cloth stamping, 1960 (archives) (in Georgian).
Motif of the "Tree of Life" in Lazh ornament, Proceedings of the ILHMC, vol. X, 1941 (in Georgian).
On liphanali painting, 1975 (archives) (in Georgian).
Tbilisi in feudal epoch, 1958 (archives) (in Georgian).
From the history of vine (ancient legends), in Collection: Economic life and material culture of Georgian people, 1964 (in Georgian).
Hoe culture in West Georgia, TIH, vol. IV, Tbilisi, 1959 (in Georgian).
Materials for the history of Georgian costume, 1954 (archives) (in Georgian).

- Costume of Khevsurs, Drosha, 5, 1929 (in Georgian).
 "Sila" and "laga", Bulletin of Ethnography of Georgia (BEG), Tbilisi, 1970 (in Georgian).
 "Stili" of Khevsurs [Miscellanea], vol. IV, Tiflis, 1928 (in Georgian).
 Khevsurian bow and arrow, 1938 (archives) (in Georgian).
 Khevsurian "satseruli" [Miscellanea], BMG, vol. IV, 1927 (in Georgian).
 On the origin of Shatili village, 1975 (archives) (in Georgian).
 Tombstones from Pitareti and Gudarekhi, BMG, vol. IV, 1927 (in Georgian).
 Stone grave from Kvemo-Alme, Proceedings of the ILHMC, vol. 8, 1940 (in Georgian).
 Archaeological excavations in Zemo-Avchala, Metsniereba da teknika, 1925, No.3 (in Georgian).
 Jvari monastery, Metsniereba da teknika, 1924, No.18, V (in Georgian).

Caucasian and Old East studies

- Ajarian "datva-bokva", BMG, vol. 10-B, 1940 (in Georgian).
 Georgian footwear with "toes", Proceedings of the Georgian branch of the Academy of Sciences of the USSR, vol. I, 1940, No.4 (in Georgian).
 Three Transcaucasian insignia, MEG XVI-XVII, Tbilisi, 1972 (in Georgian).
 Sumerian civilization, Literatura da khelovneba, 23 November, 1947 (in Georgian).
 Chaldean inscription, Drosha, Tiflis, 1929, No.6 (in Georgian).
 Hittite bas-relief, Drosha, Tiflis, 1929, No.5 (in Georgian).
 Sepulchre of pharaoh Tutankhamon, Metsniereba da teknika, Tiflis, 1925, No.4 (in Georgian).
 Mummy and sarcophagus, Drosha, 1929, No.4 (in Georgian).

VOLUME III. GEORGIAN ETHNOGRAPHY OF THE 20th CENTURY FIELD INVESTIGATION. METHODOLOGY

At the beginnings of ethnology

- Some Georgian ethnographic peculiarities (in connection with their disappearance), 1925 (archives) (in Georgian).
 Georgian ethnology (1917-1926), Mimokhilveli, vol.I, Tiflis, 1926 (in Georgian).
 Russian ethnology and practice of ethnographic work at the museums of the USSR, 1928 (archives) (in Georgian).

Georgian ethnography in Soviet period

- Report on field work of the Ethnography Section of the Institute of Caucasian Studies, 1936 (archives) (in Georgian).

Brief report on the trip to the session concerning the problems of ethnography and folklore at the Institute of Ethnography of the Academy of Sciences of the USSR, Proceedings of the ILHMC, vol. IV, 2, 1939 (in Georgian).
Georgian Soviet ethnography (1930-1968), Saistorio tserilebi, I, 1968 (in Georgian).
Principles and methods of field ethnographic work, 1956 (in Georgian).
Georgian ethnographic atlas, 1960 (in Georgian).

Georgian State Museum

Owing to the completion of a new building of the museum, Drosha, Tiflis, 1929, No.3 (in Georgian).
Exhibition of old and new life and culture of Georgian people, 1955 (archives) (in Georgian).
Ethnographic exhibition of Georgia, BGSM, vol. IX-13, 1956 (in Russian).
Main principles of making up a guidebook on the exhibitions of Georgian museums (archives) (in Georgian).
Report of the two members of the Georgian State Museum, 1940 (archives) (in Georgian).
Reporting-demonstrative exhibition of the Historical-Ethnographic Museum of Georgian Jews, 1934 (archives) (in Russian).

Ethnographic museum in the open air

Museum in the open air in Tbilisi, 1960 (archives) (in Georgian).
Once again about ethnographic museum in the open air, 1963 (archives) (in Georgian).
Ethnographic data about museum cultural elements (archives) (in Georgian).
Museum of Georgian folk architecture and life in the open air, Dzeglis megobari, 1964 (in Georgian).
Main principles of arranging a museum in the open air, Dzeglis megobari, 1971, 25 (in Georgian).

Field ethnographic investigation

To preserve ethnic face, 1975 (archives) (in Georgian).
Journal of the Meskheta excursion of 1924, 1924 (archives) (in Georgian).
Brief report on the Meskheta ethnological excursion, 1924 (archives) (in Georgian).
Adigeni district – ethnographically, 1924 (archives) (in Georgian).
General report on the trip throughout Kakheti (state of antiquities and archaeological discoveries), 1925 (in Georgian).
Information about Saingilo (archives) (in Georgian).
Journal of the trip to Aghbulagi-Tsalka districts, 1926 (archives) (in Georgian).

From the ethnographic trip to Aghbulagi district, Transactions of the Museum of Georgia (TMG) vol. IV, 1928 (in Georgian).

Trip to Aghbulagi-Tsalka of 1926 (memoirs) (archives), in G.Chitaya's book: Paths and tracks of my life, Tbilisi, 1991 (in Georgian).

Journal of the Khevsureti excursion of 1929 (archives) (in Georgian).

House "koredi" in Khevsureti (report), 1929 (archives) (in Georgian).

Folk methods of beer production (materials), 1948 (archives) (in Georgian).

The Khevsureti excursions of 1927-1929 (memoirs), in G.Chitaya's book: Paths and tracks of my life, Tbilisi, 1991 (in Georgian).

Journal of the Achara expedition of 1933 (archives) (in Georgian).

The Imereti expedition of 1936, Proceedings of the ILHMC, vol. II, Tbilisi, 1937 (in Georgian).

"Palat-sakhli" from the village Khani, 1972 (archives).

Brief report on the Lechkhumi expedition of 1938, BGSM, vol. XI, Tbilisi, 1941.

Brief report on the Ksani gorge ethnographic expedition of 1938, Proceedings of the ILHMC, vol. IV, Tbilisi, 1939.

Brief report on the Tianeti ethnographic expedition of 1939 Proceedings of the ILHMC, vol. XI, Tbilisi, 1941 (in Georgian).

Brief report on the work of ethnographic expedition of 1939 in the gorges of Small Liakhvi and Mejudi, Proceedings of the ILHMC, vol. XI, Tbilisi, 1941 (in Georgian).

Journal of the Kartli complex ethnographic expedition of 1947 (archives) (in Georgian).

Report on the Kartli ethnographic expedition of 1948, Mimokhilveli, vol. I, 1949 (in Georgian).

The Colkhети complex ethnographic expedition of 1958 (archives) (in Georgian).

Brief report on the 3rd Colkhети ethnographic expedition of 1960 (archives) (in Georgian).

Colkhian sheep Soplis tskhovreba, 9 October, 1974 (in Georgian).

"Dzelkva", Dzeglis megobari, No.7, 1966 (in Georgian).

Lazh ornament Dzeglis megobari, No.12, 1967 (in Georgian).

Lazh house (archives) (in Georgian).

About some main features of old Colkhian culture, Nauka, M., 1964 (in Russian)

Journal of the Pshavi expedition of 1962 (archives) (in Georgian).

Journal of the Pshavi-Khevsureti expedition of 1963 (archives) (in Georgian).

Concerning the problem of limitrophe rural settlement of mountainous part of East Georgia (archives) (in Georgian).

Journal of Tusheti expedition of 1965 (archives) (in Georgian).

VOLUME IV. UNIVERSITY COURSES OF LECTURES
ON ETHNOGRAPHY "SVETEBI"

Course of general ethnography (introduction), 1940 (archives) (in Georgian).

Course of lectures on ethnography of Georgia (archives).

History of Georgian ethnography (archives) (in Georgian).

Methods of field ethnographic work (archives) (in Georgian).

Native-economic zones of Georgia (archives) (in Georgian).

Agriculture (archives) (in Georgian).

Wine-growing and wine-making (archives) (in Georgian).

Food and nutrition (archives) (in Georgian).

Folk transport (archives) (in Georgian).

Settlements and dwelling (archives) (in Georgian).

Clothes (archives) (in Georgian).

Handicraft (archives) (in Georgian).

Some issues of Georgian people's spiritual culture (archives) (in Georgian).

Ethnographic information on the population of some regions of Georgia

Khevsurians (archives) (in Georgian).

Tushians (archives) (in Georgian).

Mokheviens (archives) (in Georgian).

Svanians (archives) (in Georgian).

Rachians (archives) (in Georgian).

Ajarians (archives) (in Georgian).

Supplement

Answers to questions (archives)

Who should be an ethnographer (in Georgian).

How to count generations (in Georgian).

Time and calendar (in Georgian).

Our treasure (about the Georgian language) (in Georgian)..

Concerning argonauts (in Georgian).

VOLUME V. HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC STUDIES, PAPERS,
CRITICAL ESSAYS

Historical-ethnographic studies

Ethnographical heritage of Niko Khizanishvili, MEG, vol. II, Tbilisi, 1940 (in Georgian).

- Life and activity of **Dimitri Arakishvili**, TIH, vol. I, Tbilisi, 1953 (in Georgian).
 Doctor Professor **Robert Bleichsteiner** and ethnography of the Caucasus, 1954 (archives) (in Georgian).
Vakhushti Bagrationi – ethnographer, 1958 (archives) (in Georgian).
Niko Marr and ethnography of Georgia, 1958 (archives) (in Georgian).
 Doctor Professor **Kazimir Moshinsky**, 1960 (archives) (in Georgian).
 Georgian ethnography is indebted to **Lado Agniashvili**, 1960 (archives) (in Georgian).
David Kldiashvili – writer-ethnographer, 1962 (archives) (in Georgian).
Ekvtime Takaishvili and Georgian ethnography, in the coll. Acad. Ekvtime Takaishvili, Tbilisi, Tbilisi, 1966 (in Georgian).
Joseph Grishashvili – poet-ethnographer, 1965 (archives).
Akaki Shanidze – Nestor of Georgian science, Matsne, 1967, 6 (in Georgian).
Tedo Sakhokia's merits in Georgian ethnography, in the coll. Tedo Sakhokia, Tbilisi, 1969 (in Georgian).
Shalva Amranashvili – scientist, figure (archives) (in Georgian).
N.Dondua – scientific activity, 1962 (archives) (in Georgian).
Mariam Lortkipanidze – scientific activity, 1983 (archives) (in Georgian).

Papers

- About overground crypts in Khevsureti, 1938 (archives) (in Russian).
 Tbilisi jeweller's workshops, 1941 (archives) (in Russian).
 Concerning the origin of Abkhazian tilling implements, report 1, Proceedings of the Academy of Sciences of Georgian SSR, vol. II, No.3, 1941; report 2, vol. II, No.4, 1941 (in Russian).
 Abkhazians. Ethnographical information, 1950 (archives) (in Georgian).
 Cultural achievements of Georgian people, 1959 (archives) (in Russian).
 Machakhela, 1961 (archives) (in Russian).
 The oldest reaping implements and their role in the development of agriculture, 1968 (archives) (in Russian).
 V.Bardavidze's conception on "liphaneli" painting, 1975 (archives) (in Russian).
 From the material culture of Georgian people (archives) (in Georgian).

Critical essays

- Max Tilke**, Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe, Verlag Ernst Wasmuth A-G, Berlin, 1923, Chveni metsniereba, Tiflis, 1924 (in Georgian).
Tsereteli M. The Hittite country, its peoples, languages, history and culture, Constantinople, 1924, Tsignis megobari, Tiflis, 1925, 1-2.

O.G.von Wesendonk, Über georgisches Heidentum, Leipzig, Verlag der "Asia Major", 1924, Chveni metsniereba, Tiflis, 1925, 3-4.

Caucasica, Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Editor A.Dirr. Fascis 1. Verlag der «Asia Major», Leipzig, 1924, Chveni metsniereba, Tiflis, 1926, 17-18.

Collection of materials for the description of districts and tribes of the Caucasus, issue 47, Makhachkala, 1926, Bulletin of Georgian Museum, vol. III, Tiflis, 1927.

Hans Pohlrig (Universitäts Professor in Bonn), Völkerkunde und Paleoethnologie, 1923, Bulletin of Georgian Museum, vol. III, Tiflis, 1927.

N.Blagoveshchensky and I.Meshkovsky, Soviet Upper Svanetia, 1935 (archives) (in Russian).

Prof. **J.L.Myres**, A modern «kernos» vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, 30, Proceedings of the ILHMC, vol. I, Tiflis, 1937 (in Georgian).

Prof. **J.L.Myres**, A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937, Proceedings of ILHMC, vol. II, Tiflis, 1938 (in Georgian).

Alexandre H.Krappe, Prometheie, Revue de l'histoire des religions, t.XIX, 2-3, Pais, 1939.

The foreword, Materials for the Ethnography of Georgia, vol. 3, 1940.

Dr. **Arif Müfid Mansel**, Trakya-kirlareli Kubbeli merarlari ve sahte Kubbe ve Kemer problemi Türk tarih Kurumu yayinlarindan, VI, seri ?2, Ankara, 1943, Mimokhilveli, vol. 1, Tbilisi, 1949.

The notes on the book **Bleichsteiner**, Georgien gertern und heufeß Fine Fahrt hinter den Kaukasus, Wien, 1950 (archives).

S.Kakabadze, History of Georgian people, vol. I, Tbilisi, 1953 (archives) (in Georgian).

Criticism. Ethnography, Organ of the Hungarian Ethnographical Society, vol. 69, issue 4, Budapest, 1959, publishing house of the Academy of Sciences of Hungary, Proceedings of the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of Georgian SSR, 1960, No.3 (in Georgian).

P.Podyachikh, Population of the USSR, Moscow, 1961, MEG, 1970, vol. XV (in Russian).

Criticism on the book: Völkerkunde für jedermann, Yrundkonzeption, W.Viedke, Ewa Yips, W.Stegner, D.Treide, Gota-Leipzig, 1967 (archives) (in Georgian).

K.Gamsakhurdia, About publishing eight-volume edition of Constantine Gamsakhurdia, Mnatobi, 1968, 7 (in Georgian).

Giorgobani G., Pre-Christian calendar, MEG, Tbilisi, 1973 (in Georgian).

Ketskhoveli N. Let us look at the future, Tbilisi, 1974.

Criticism on the book: Population of the USSR, Reference-book, Moscow, 1974 (archives) (in Russian).

Inal-Ipa Sh. Problems of ethno-cultural history of Abkhazians, Sukhumi, 1976 (archives) (in Russian).

Khazaradze N. New investigation on the problems of ancient history of Georgia (Moskhs), Tbilisi, Zarya Vostoka, 1985, 18 October (in Russian).

Criticism on dissertations

Bochorishvili L. Kakhetian ceramics, Tbilisi, 1944 (archives) (in Georgian).

Chubinashvili G. Georgian medieval carving (10th – 11th cc), Tbilisi, 1958 (archives) (in Georgian).

Shmerling R. Small forms in architecture of medieval Georgia, Tbilisi, 1962 (archives) (in Russian).

Apakidze A. Mtskheta – the capital of Kartli, according to archaeological data, Tbilisi, 1959 (archives) (in Georgian).

Sikharulidze Yu. Ajaria according to historical-geographic data, Batumi, 1960 (archives) (in Georgian).

Uznadze I. Decorative monument of the 11th c. from the village Lashe, Tbilisi, 1954 (in Georgian).

Urushadze M. The first Georgian engraver Grigol Tatshvili, Tbilisi, 1958 (in Georgian).

Golubkina T. Materials for the history of Albanian tribes according to the data of pitcher burials of Azerbaijan, Baku, 1961 (in Russian).

Bokhochadze A. Wine-growing and wine-making in Georgia according to archaeological data, Tbilisi, 1963 (in Georgian).

Khakhutaishvili D. Problems of history of town Uplistsikhe and Iberian towns, Tbilisi, 1964 (in Georgian).

Kakhidze N. New and old ways of life and culture in mountainous Ajaria, Tbilisi, 1967 (in Georgian).

Uturashvili I. Development of capitalistic relations in villages of East Georgia, Tbilisi, 1967 (in Georgian).

Rukhadze J. folk agriculture in Georgia, Tbilisi, 1983 (in Georgian).

Recollections

Javakhishvili I. Teacher, friend, Molodezh Gruzii, 1976, 15 December.

Janashia S. (archives).

Bardavelidze V. 1984 (archives).

Gegeshidze M. The coll. Kvali nateli, Tbilisi, 1998.

Kharadze R. The coll. Rusudan Kharadze, Tbilisi, 1985.

Jikia V. (archives).

Lolua Dz. (archives).

Personalia

In memory of Kipshidze D. and Lomia S., Mimokhilveli, vol. I, Tiflis, 1926.

Sergi Gorgadze, BMG, vol. V, 1928, Tiflis, 1930.

Kondrate Tatarishvili, BMG, vol. VI, 1929-30, Tiflis, 1931.

Niko Berdzenishvili, Literaturuli Sakartvelo, 1965, 23 June.

Varlam Dondua, Literaturuli Sakartvelo, 1969, 28 February.

Shalva Nutsubidze, Zarya Vostoka, 1969, 9 January (in Russian).

Shota Meskhia, Literaturuli Sakartvelo, 1972, 19 May.

Giorgi Chubinashvili, Komunisti, 1978, 13 January.

Lado Gudiashvili, 1978 (archives).

Arnold Chikobava, 1985 (archives).

Varia

Georgian ethnography yesterday, today and tomorrow, Vecherny Tbilisi, 1968, 4 March (in Russian)

The treasury of Georgian culture, Zaria Vostoka, 1967, 11 May (in Russian).

Penetrating deep into centuries. To the sixtieth anniversary of the Georgian Society for History and Ethnography, Vecherny Tbilisi, 1967, 6 October (in Russian).

The cradle of Russian science, Vecherny Tbilisi, 1969, 16 October (in Russian).

Bird's-eye view on Georgia, Samshoblo, 1970, 27 November.

Farewell word

**G. CHITAYA'S PUBLISHED WORKS UNINCLUDED
IN THE FIVE-VOLUME EDITION**

- Ethnographic Exhibition of Svaneti, Drosha, 1933, No.5-6 (in Georgian).
- Anti-religious Department of the Ethnographic Exhibition of Svaneti, Mebrdzoli ugmerto, 1933, No.8 (in Georgian).
- Ethnography of Georgia in Soviet period, Soviet encyclopaedia, Moscow-Leningrad, 1940, 3.
- Speech made to one year from the decease of Acad. I. Javakhishvili's, Proceedings of the ILHMC, vol. 13, 1943 (in Georgian).
- From the editors (Editor's foreword), Coll. of scientific works of students of the Tbilisi University, vol. 2, 1944 (in Georgian).
- The greatest scholar and pedagogue of Soviet Georgia, In memory of S.Janashia, Bulletin of the Higher School, 6, Moscow, 1948.
- In memory of Acad. S.Janashia (to one year from the decease), Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR, 12, Moscow, 1948.
- Ethnographic investigations in Georgian SSR, The Soviet encyclopaedia, Moscow, 1948, No.4.
- From the Editor, in the book: Javakhishvili I., Introduction into the history of Georgian people, Book: Historical-ethnographic problems of Georgia, the Caucasus and the Near East, Tbilisi, 1950 (in Georgia).
- On the origin of nations, Zaria Vostoka, 1950, 3 September.
- New way of life in the kolkhoz of Tormiza village, Gori district, Mimokhilveli, vol.2, 1951 (in co-authorship with M.Gegeshidze and I.Chkonia) (in Georgian).
- Georgian Soviet ethnography in the period of five post-war years, Soviet encyclopaedia, Moscow, 1952, 3.
- From the editors (Editor's foreword), Bulletin of ethnography of the Caucasus, Tbilisi, 1952.
- From the Editor, M.Rcheulishvili, On the history of sheep breeding in Georgia, Tbilisi, 1953 (in Georgian).
- Afterword, in the book: Sakhokia T., Georgian figurative expressions, vol. 3, Tbilisi, 1955.
- Outstanding Georgian scientist (to 15 years from the decease of I.Javakhishvili, K., 1955, 22 November (in Georgian).
- On the problems of Caucasian Soviet ethnography, TIH, vol. I, Tbilisi, 1955.
- Adygei ethnographic expedition, Adygeiskaya pravda, Maykop, 1957.
- Some results of field ethnographic works in Georgia in 1954, MEG, vol. IX, Tbilisi, 1957.
- All-Union archaeological-ethnographic session (in Moscow), Vecherny Tbilisi, 1959, 13 May.

Some results of expedition work of the Department of Ethnography of the Institute of History, Academy of Sciences of Georgian SSR in 1957, MEG vol. IX, 1960.

Ethnography, in coll.: Science of Soviet Georgia during 40 years, Tbilisi, 1961 (in Georgia).

Ethnographic expedition in Tsitelitskaro, Akhali Shiraki, 1961, 2 August.

Georgian folk ornament, Droscha, 1960, No.3.

Work of the Department of Ethnography of the Museum of Georgia – 40 years. Plan of operation and theses of reports, Tbilisi, 1961.

7th World Congress of anthropological and ethnographical sciences, Matsne, 1965, 2 (in Georgian).

At what one should aim (3rd All-Union Conference of students-ethnographers at the Tbilisi State University), Tbilisi University, 1964, 24 March (in Georgian).

Georgian ethnography, Istoria, sazogadoebatmtsodneba da georgapia skolashi, 1966, No.2 (in Georgian).

Pride of Georgian science (to 90 years from I.Javakhishvili's birthday), Zaria Vostoka, 1966, 21 April.

Criticism. Lekiashevili A. "Shen khar venakhi", Tbilisi, 1972 (in Georgian).

Foreword in the book: Ethnographic notes about Svaneti, compiler G.Avaliani and G.Zurabiani, Sabchota sakartvelo, 1973, 3-4.

Criticism. Considerable acquisition of Georgian historiography, G.Gasviani, From the history of West Georgia, Sabchota sakartvelo, 1973, Tsiskari, 1974, No.5.

Entries of the Georgian encyclopaedia: Aguna, Akvani, Alavi, vol. I, 1975 (in Georgian).

More care to folk music! Sabchota khelovneba, 1973, No.1 (in Georgian).

850 years of Didgori battle, Literaturuli sakartvelo, 1971, 19 February (in Georgian).

Colkhian about Colkhians, Sakartvelos buneba, 1971, No.9 (in Georgian).

Open letter to the Prosecutor A.Pakidze, Let us protect historical monuments, Dzeglis megobari, 1971, No.27-28 (in Georgian).

50 years of Soviet ethnography of Georgia. All-Union Scientific Session devoted to the results of field archaeological and ethnographic investigations in 1970, Tbilisi, Metsniereba, 1971, 15-16 (in Russian).

Monuments of antiquity – our pride, Vecherny Tbilisi, 1969, 3 October.

From the history of kartvelogy in West Europe, United Scientific Session of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Ministry of culture of Georgian SSR, Georgian Scientific Society of Archaeology, Ethnography and Folklore and Gegechkori Museum devoted to the centenary of V.Lenin's birth. Plan of operation and theses of reports, Tbilisi, 1970 (in Georgian).

Criticism. K.Megrelidze, Main problems of sociology of thinking, Tbilisi, Sabchota sakartvelo, 1965; MEG vol. XV, 1970 (in Georgian).

Good deed (on the problem of revival of Georgian folk handicraft industry), K., 1969
(in Georgian).

Mtskheta – town-museum, Vecherny Tbilisi, 1968, 13 July.

From the Editor, in the book: T.Sakhokia, Georgian proverbs, Tbilisi, 1967 (in Georgian).

Ethnography, Georgian Soviet encyclopaedia, vol.4, 1979 (in Georgian).

Criticism. Dictionary of history of Georgia, Literaturuli sakartvelo, 1979, 16 November.

Preface, in the book: Historical-ethnographic atlas of Georgia, Tbilisi, Metsniereba, 1980 (in Georgian).

Yoke and tows, Historical-Ethnographic Atlas of Georgia (materials on field husbandry), Tbilisi, 1985 (in co-authorship with G.Jalabadze) (in Georgian).

Implements for winnowing of cereals, Historical-Ethnographic Atlas of Georgia (materials on field husbandry), Tbilisi, 1985 (in co-authorship with M.Khazaradze) (in Georgian).

Georgian village (modern way of life and prospects), Party word, Tbilisi, 1981, 3 (in co-authorship with T.Tsagareishvili) (in Georgian).

Georgian ethnography and the present, Theses of reports of the International Conference devoted to 75-year anniversary of State Ethnographic Museum of Estonian SSR, Tartu, 1984 (in co-authorship with T.Tsagareishvili) (in English).

Paths and tracks of my life, Tbilisi, 1991 (in Georgian).

The Svanian "Sakurtskhil". – *Georgica* (A journal of Georgian and Caucasian Studies), vol. 1 No.1, London, 1936, p.89-100.

Ornement populaire géorgien. I. Ornement khevsourien. Introduction géorgienno-russe-française. Tbilissi, 1939, p. 61-82, XXXIV tables (avec V.V.Bardavelidze).

Hackbau im westlichen Georgien (Kolchis). – *Agarethnographie*, Band 13. Berlin, 1957, s.82-99 (Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volksunde).

A grúz szőlőművelés és bortermelés történetéből (Regi mondák). – *Ethnographia*, A Magyar neprajzi társaság folyóirata, LXVIII. Evfolyam, 4 Budapest, 1957, 588-598. – reziume rus. da germ. enebze.

Ackerbaugerate und Arten der Bodenbestellung in Georgian. Moskau, 1960, 17 S (XXV Internationaler Orientalisten Kongres. Vorträge der Delegation der UdSSR).

Sur l'agriculture de montagne en Géorgie. M., 1960, p. 14 (Communications de la délégations sovietiques au VIe Congres International des sciences anthropologiques et ethnologiques).

Hegyi földművelés a Kaukázusban. Műveltség és hagyomány. *Studia ethnologica. Hungariae et centralis ac orientalis Europae*. Budapest, 1960, I-II, 313-329. – reziume germ. en.

Concerning some main features of old Colchian culture, in the book: *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria*, 16-20 x, 1963, Budapest, Akademiai Kiado, Budapest, 1965, 355-365.

საქართველოს
საქართველოს

Die ältesten Eratgerate und ihr Einfluss auf die Entwicklung des Ackerbaus. Georgia, Iena-Tbilissi, 1980, s.55-59.

Die Ethnographie Georgiens. Georgia, Iena-Tbilissi, 1980, s.14-16.

Ancient harvesting implements and their role in the progress of agriculture, VIII International Congress of Anthropological and Ethnographic Sciences, Tokio, September, 1968.

ПЕРЕЧЕНЬ РАБОТ Г.С.ЧИТАЯ, ВКЛЮЧЕННЫХ В «ТРУДЫ»
(I, II, III, IV, V ТОМА)

ТОМ I. ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ БЫТ И МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА
ГРУЗИНСКОГО НАРОДА

Грузино-кавказская земледельческая система

- Земледельческие системы и пахотные орудия Грузии, 1951, (архив) (на груз. яз.), см. на русск. яз.: Вопросы этнографии Кавказа, Тбилиси. 1952.
Подсечная система земледелия Западной Грузии, 1960 (архив) (на груз. яз.).
Материалы террасового земледелия в Джавахети, 1958 (архив) (на груз. яз.).
Горное земледелие Кавказа, 1959 (архив) (на груз. яз.), на русск. яз. см.:
Материалы по этнографии Грузии, вып. II, 1960.
Проблемы агроэтнографии в Грузии, 1985 (архив) (на груз. яз.).

К истории земледельческих орудий Грузии и Кавказа

- Месхское пахотное орудие «джилга», Вестник Государственного музея Грузии, т. 5, 1930 (на груз. яз.).
Ксанский горный плуг, Известия Института языка и истории материальной культуры (ИЯИМК), т.5-6, 1940 (на груз. яз.).
Рачинское пахотное орудие, Известия ИЯИМК, т. I, 1937 (на груз. яз.).
Овальная подошва рачинского пахотного орудия, Труды Тбилисского гос. ун-та, т.18, 1941 (на груз. яз.).
Колхское жатвенное орудие «шнакви», Восточная филология, Тбилиси, 1969 (на груз. яз.).
Мтиульский «киборджи», Материалы по этнографии Грузии (МЭГ), т.9, 1957 (на груз. яз.).
Плуг, Историко-этнографический атлас Грузии, I, Тбилиси, 1980 (на груз. яз.).
Грузинское ярмо (архив) (на груз. яз.).
Шумерская молотильная доска, 1985 (архив) (на груз. яз.).
Осетинское пахотное орудие «дзубури», 1959 (архив) (на груз. яз.).
Ингушское и чеченское пахотные орудия, 1960 (архив) (на груз. яз.).

Типы поселения, жилища и хозяйственные орудия

- Типы поселения в Мтиулету, МЭГ, т.6, Тбилиси, 1953 (на груз. яз.).
Крестьянский дом в Кваблиани (тип «дарбази», Мимохилвели, т. I, 1926 (на груз. яз.).

- «Сене» хевсурского дома, Анналы, т. I, 1947 (на груз. яз.).
Грузинская торня, Мимохилвели, т. II, 1951 (на груз. яз.).
Хевсурская «вариа» (архив), 1934 (на груз. яз.).

К истории златокузнечества Грузии

- Грузинские и кавказские украшения, 1940 (архив) (на груз. яз.).
Златокузнечество Грузии, 1941-1942 (архив) (на груз. яз.).

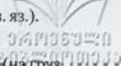
Т О М II. ЭТНОГЕНЕЗ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГРУЗИНСКОГО НАРОДА

Этногенез грузинского народа

- Предисловие к истории грузинской этнографии, 1946 (архив) (на груз. яз.).
Теории этногенеза грузинского народа, 1938 (архив) (на груз. яз.).
И. Джавахишвили и грузинская этнография, 1975 (архив) (на груз. яз.).
Акад. С. Джанашия и проблема происхождения грузинского народа,
Мимохилвели, т. I, 1949 (на груз. яз.).
О происхождении классового общества и происхождении государства, 1954
(архив) (на груз. яз.).
Народные этнонимические предания, Труды института истории (ТИИ), т. I,
1955 (на груз. яз.).
Об этническом происхождении населения древней Абхазии, 1955 (архив) (на
груз. яз.).
Грузино-абхазские этнографические параллели, 1952 (архив) (на груз. яз.).

Культурно-исторические проблемы

- Понятие «культура», МЭГ, т. VII, 1955 (на груз. яз.).
Сванский «сакурцхил», Вестник Музея Грузии (ВМГ), т. 2, 1925 (на груз. яз.).
Бытовые реалии в «Витязе в тигровой шкуре», 1962 (архив), «Шота Руставели»,
Тбилиси, 1968 (на груз. яз.).
Хевсурский орнамент, Тбилиси, 1939 (в соавт. с В. Бардавелидзе)
Штампованные ткани, 1960 (архив) (на груз. яз.).
Мотив «древа жизни» в лазском орнаменте, Известия ИЯИМК, т. X, 1941 (на
груз. яз.).
О лифанальской живописи, 1975 (архив) (на груз. яз.).
Быт Тбилиси в феодальной эпохе, 1958 (архив) (на груз. яз.).
Из истории виноградной лозы (древние легенды), в Сб. Хозяйственный быт и
материальная культура грузинского народа, 1964 (на груз. яз.).
Мотыжная культура в Западной Грузии. ТИИ, т. IV, Тбилиси, 1959 (на груз. яз.).

-
- Материалы для истории грузинского костюма, 1954 (архив) (на груз. яз.).
Хевсурский костюм, Дроша, 5, 1929 (на груз. яз.).
«Сила» и «лага», Вестник этнографии Грузии (ВЭГ), Тбилиси, 1970 (на груз. яз.).
Хевсурский «стили» [Miscellanea], т. IV, Тифлис, 1928 (на груз. яз.).
Хевсурский лук и стрела, 1938 (архив) (на груз. яз.).
Хевсурский «сацерили» [Miscellanea], ВМГ, т. V, 1930 (на груз. яз.).
О происхождении селения Шатили, 1975 (архив) (на груз. яз.).
Надгробные камни из Питарети и Гударехи, ВМГ, т. IV, Тифлис, 1927 (на груз. яз.).
Каменный гроб из Квемо-Алме, Известия ИЯИМК, т. 8, 1940 (на груз. яз.).
Земо-Авчальские археологические раскопки, Мещниереба да текника, 1925, №3 (на груз. яз.).
Джварский монастырь, Мещниереба да текника, 1924, №18, V (на груз. яз.).

Кавказско-древневосточные штудии

- Аджарский «датва-боква» (деревянный замок), ВМГ, т. 10-B, 1940 (на груз. яз.).
Грузинская обувь с «носком», Сообщения Грузинского филиала АН СССР, т. I, 1940, №4 (на груз. яз.).
Три закавказских исигниа (знаки отличия), МЭГ, т. XVI-XVII, Тбилиси, 1972 (на груз. яз.).
Цивилизация шумеров, Литература да хеловнеба, 1947, 23 ноября (на груз. яз.).
Халдейская надпись, Дроша, Тифлис, 1929, №6 (на груз. яз.).
Хеттский барельеф, Дроша, Тифлис, 1929, №5 (на груз. яз.).
Гробница фараона Тутанхамона, Мещниереба да текника, Тифлис, 1925, 4 (на груз. яз.).
Мумия и саркофаг, Дроша, 1929, №4 (на груз. яз.).

ТОМ III. ГРУЗИНСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ XX ВЕКА. ПОЛЕВЫЕ ИЗЫСКАНИЯ. МЕТОДОЛОГИЯ

У истоков этнологии

- Некоторые грузинские этнографические особенности (в связи с их исчезновением), 1925, (архив) (на груз. яз.).
Грузинская этнология (1917-1926 гг.), Мимохилвели, т. I, Тифлис, 1926 (на груз. яз.).
Российская этнология и практика этнографической работы в музеях СССР, 1928, (архив) (на груз. яз.).

Грузинская этнография в годы Советской власти

Отчет о полевой работе секции этнографии Института Кавказоведения, 1936 (архив) (на груз. яз.).

Краткий отчет о командировке на пленум по вопросам этнографии и фольклора в Институте этнографии АН СССР, Известия ИЯИМК, т. IV, 2, 1939 (на груз. яз.).

Грузинская советская этнография (1930-1968 гг.), Саисторио церилеби, I, 1968 (на груз. яз.).

Принципы и методы полевой этнографической работы, 1956 (на груз. яз.).

Грузинский этнографический атлас, 1960 (на груз. яз.).

Государственный музей Грузии

В связи с завершением нового здания музея, Дроша, Тифлис, 1929, №3 (на груз. яз.).

Выставка старого и нового быта и культуры грузинского народа, 1955 (архив) (на груз. яз.).

Этнографическая выставка Грузии, ВГМГ, т. IX-13, 1956 (на русск. яз.).

Основные принципы составления путеводителя по выставкам музеев Грузии (архив) (на груз. яз.).

Отчет двух членов Государственного музея Грузии, 1940, (архив) (на груз. яз.).

Отчетно-показательная выставка Историко-этнографического музея грузинских евреев, 1934, (архив) (на русск. яз.).

Этнографический музей под открытым небом

Музей под открытым небом в Тбилиси, 1960 (архив) (на груз. яз.).

Еще раз об этнографическом музее под открытым небом, 1963 (архив) (на груз. яз.).

Этнографические сведения о музейных культурных элементах (архив) (на груз. яз.).

Музей под открытым небом грузинской народной архитектуры и быта, Дзеглис мегобари, 1964 (на груз. яз.).

Основные принципы устройства музея под открытым небом, Дзеглис мегобари, 1971, 25 (на груз. яз.).

Полевые этнографические изыскания

Чтоб сохранить этническое лицо, 1975 (архив) (на груз. яз.).

Дневник Месхетской экскурсии 1924 г., 1924 (архив) (на груз. яз.).

Краткий отчет о Месхетской этнологической экскурсии, 1924 (архив) (на груз. яз.).

- Адигенский район – этнографически, 1924 (архив) (на груз. яз.).
- Общий доклад о путешествии по Кахетии (состояние древностей и археологические открытия), 1925 (на груз. яз.).
- Справка о Саингило (архив) (на груз. яз.).
- Дневник путешествия в Агбулаг-Цалкский районы, 1926 (архив) (на груз. яз.).
- Из этнографического путешествия в Агбулагский район, Труды Музея Грузии (ТМГ), т. IV, 1928 (на груз. яз.).
- Путешествие в Агбулаг-Цалкский районы 1926 г. (воспоминания) (архив), в кн.: Г.Читая, Пути и тропы моей жизни, Тбилиси, 1991 (на груз. яз.).
- Дневник Хевсуретской экскурсии 1929 г. (архив) (на груз. яз.).
- Дом «кореди» в Хевсурети (отчет), 1929 (архив) (на груз. яз.).
- Народные способы изготовления пива (материалы), 1948 (архив) (на груз. яз.).
- Хевсуретские экскурсии 1927-1929 гг. (воспоминания), в кн.: Г.Читая, Пути и тропы моей жизни, Тбилиси, 1991 (на груз. яз.).
- Дневник Аджарской экспедиции 1933 г. (архив) (на груз. яз.).
- Имеретинская экспедиция 1936 г., Известия ИЯИМК, т. II, Тбилиси, 1937 (на груз. яз.).
- «Палат-сахли» из села Хани
- Краткий отчет о Лечхумской экспедиции 1938 г., ВГМГ, т. XI, Тбилиси, 1941.
- Краткий отчет об этнографической экспедиции в Ксанское ущелье 1938 г., Известия ИЯИМК, т. IV, Тбилиси, 1939.
- Краткий отчет о Тианетской этнографической экспедиции 1939 г., Известия ИЯИМК, т. XI, Тбилиси, 1941 (на груз. яз.).
- Краткий отчет о работе этнографической экспедиции в ущельях Малой Лиахви и Междуди в 1939 г., Известия ИЯИМК, т. XI, Тбилиси, 1941 (на груз. яз.).
- Дневник Карталинской комплексной этнографической экспедиции 1947 г. (архив) (на груз. яз.).
- Отчет Карталинской этнографической экспедиции 1948 г., Мимохилвели, т. I, 1949 (на груз. яз.).
- Колхетская комплексная этнографическая экспедиция 1958 г. (архив) (на груз. яз.).
- Краткий отчет о третьей Колхетской этнографической экспедиции 1960 г. (архив) (на груз. яз.).
- Колхская овца, Соплис цховреба, 9 окт. 1974 г. (на груз. яз.).
- «Дзелква», Дзеглис мегобари, №7, 1966 (на груз. яз.).
- Лазский орнамент, Дзеглис мегобари, №12, 1967 (на груз. яз.).
- Лазский дом (архив) (на груз. яз.).
- О некоторых основных чертах древнеколхской культуры, Наука, Москва, 1964 (на русск. яз.).
- Дневник Пшавской экспедиции 1962 г. (архив) (на груз. яз.).

- Дневник Пшавско-Хевсуретской экспедиции 1963 г. (архив) (на груз. яз.).
К вопросу о лимитрофном сельском поселении горной части Восточной Грузии
(архив) (на груз. яз.).
Дневник Тушетской экспедиции 1965 г. (архив) (на груз. яз.).
Чихрихи (архив) (на груз. яз.).
О башнях в Грузии, 1968 (архив) (на груз. яз.).

ТОМ IV. УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ЛЕКЦИОННЫЕ КУРСЫ ПО ЭТНОГРАФИИ "СВЕТЕБИ"

- Курс общей этнографии (введение), 1940 (архив) (на груз. яз.).
Курс лекций по этнографии Грузии (архив)
История грузинской этнографии (архив) (на груз. яз.).
Принципы и методы полевой этнографической работы (архив) (на груз. яз.),
см. на русск. яз.: Принципы и методы полевой этнографии, СЭ, №4, 1957.
Природно-хозяйственные зоны Грузии (архив) (на груз. яз.).
Земледельческая культура (архив) (на груз. яз.).
Виноградарство и виноделие (архив) (на груз. яз.).
Пища и питание (архив) (на груз. яз.).
Народный транспорт (архив) (на груз. яз.).
Поселение и жилище (архив) (на груз. яз.).
Одежда (архив) (на груз. яз.).
Ремесло и кустарное производство (архив) (на груз. яз.).
Некоторые вопросы духовной культуры грузинского народа (архив) (на груз. яз.).

Этнографические сведения о населении некоторых регионов Грузии

- Хевсуры (архив) (на груз. яз.).
Тушинцы (архив) (на груз. яз.).
Мохевцы (архив) (на груз. яз.).
Сваны (архив) (на груз. яз.).
Рачинцы (архив) (на груз. яз.).
Аджарцы (архив) (на груз. яз.).

Приложение

- Ответы на вопросы (архив)
Кто должен быть этнографом (на груз. яз.).
Как считаются поколения (на груз. яз.).
Время и календарь (на груз. яз.).
Наше сокровище (о грузинском языке) (на груз. яз.).
Об аргонавтах (на груз. яз.).

Историко-этнографические очерки

- Этнографическое наследие Нико Хизанишвили, МЭГ, т. II, Тбилиси, 1940 (на груз. яз.).
- Жизнь и деятельность Димитри Аракишвили, ТИИ, т. I, Тбилиси, 1953 (на груз. яз.).
- Доктор профессор Роберт Блайхштайнер и этнография Кавказа, 1954 (архив) (на груз. яз.).
- Вахушти Багратиони – этнограф, 1958 (архив) (на груз. яз.).
- Нико Марр и этнография Грузии, 1958 (архив) (на груз. яз.).
- Доктор профессор Казимир Мошинский, 1960 (архив) (на груз. яз.).
- Грузинская этнография в долгу перед Ладом Агниашвили, 1960 (архив) (на груз. яз.).
- Давид Квдиашвили - писатель-этнограф, 1962 (архив) (на груз. яз.).
- Эквтиме Такаишвили и грузинская этнография, в сб. Акад. Эквтиме Такаишвили, Тбилиси, 1966 (на груз. яз.).
- Иосиф Гришашвили – поэт-этнограф, 1965 (архив)
- Акаки Шанидзе – Нестор грузинской науки, Мацне, 1967, 6 (на груз. яз.).
- Заслуга Тедо Сахокия в грузинской этнографии, в сб. Тедо Сахокия, Тбилиси, 1969 (на груз. яз.).
- Шалва Амиранашвили – ученый, деятель (архив) (на груз. яз.).
- Н.В.Дондуа – научная деятельность, 1962 (архив) (на русск. яз.).
- Мариам Лорткипанидзе – научная деятельность, 1983 (архив) (на груз. яз.).

Статьи

- О надземных склепах в Хевсуретии, 1938 (архив) (на русск. яз.).
- Тбилисские ювелирные мастерские, 1941 (архив) (на русск. яз.).
- К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий, сообщение 1-ое, Сообщ. Акад наук ГССР, т. II, №3, Тбилиси, 1941; сообщение 2-ое, т. II, №4, Тбилиси, 1941 (на русск. яз.).
- Абхазы (этнографическая справка), 1950 (архив) (на русск. яз.).
- Культурные достижения грузинского народа, 1959 (архив) (на русск. яз.).
- Мачахела, 1961 (архив) (на русск. яз.).
- Древнейшие жатвенные орудия и их роль в развитии земледелия, 1968 (архив) (на русск. яз.).
- Концепция В.В.Бардавелидзе о липанальском искусстве, 1975 (архив) (на русск. яз.).
- Из материальной культуры грузинского народа (архив) (на груз. яз.).

Рецензии

- Max Tilke**, *Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe*, Verlag Ernst Wasmuth A-G, Berlin, 1923, Чвени мещниереба, Тифлис, 1924 (на груз. яз.).
- Церетели М.**, *Страна хеттов, ее народы, языки, история и культура*, Константинополь, 1924, Цигнис мегобари, Тифлис, 1925, 1-2.
- O.G.von Wesendonk**, *Über georgisches Heidentum*, Leipzig, Verlag der "Asia Major", 1924, Чвени мещниереба, Тифлис, 1925, 3-4.
- Caucasica*, Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Editor **A.Dirr**. Fascis 1. Verlag der «Asia Major», Leipzig, 1924, Чвени мещниереба, Тифлис, 1926, 17-18.
- Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 47, Махачкала, 1926, ВМГ, т. III, Тифлис, 1927.
- Hans Pohlig** (Universitäts Professor in Bonn), *Völkereunde und Paleoethnologie*, 1923, ВМГ, т. III, Тифлис, 1927.
- Н.М.Благовещенский и И.В.Мешковский**, *Советская Верхняя Сванетия*, 1935 (архив) (на русск. яз.).
- Prof. **J.L.Myres**, A modern «kemos» vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, 30, Известия ИЯИМК, т. I, Тифлис, 1937 (на груз. яз.).
- Prof. **J.L.Myres**, A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937, Известия ИЯИМК, т. II, Тифлис, 1938 (на груз. яз.).
- Alexandre H.Krappe**, *Promethee*, Revue de l'histoire des religions, t.XIX, 2-3, Paris, 1939.
- Предисловие, материалы для этнографии Грузии т. 3, 1940.
- Dr. **Arif Müfid Mansel** *Trakya-kirlareli Kubbeli merarlari ve sahte Kubbe ve Kemer problemi Türk tarih Kurumu yayınlarından*, VI, seri №2, Ankara, 1943, Мимохилвели, т. I, Тбилиси, 1949.
- Заметки на книгу: **R. Bleichsteiner**, *Georgien gertern und heufe. Fine Fahrt hinter den Kaukasus*, Wien, 1950 (архив).
- Какабадзе С.**, *История грузинского народа*, т. I, Тбилиси, 1953 (архив) (на груз. яз.).
- Рецензия. *Этнография*, Орган Венгерского этнографического общества, т. 69, вып. 4, Будапешт, 1959, Изд-во АН Венгрии, Сообщения Отделения общественных наук АНГССР, 1960, №3 (на груз. яз.).
- Подьячих П.Г.**, *Население СССР*, М., 1961, МЭГ, 1970, т. XV (на русск. яз.).
- Рецензия на книгу: *Volkerkunde für jedermann, Yrundkonzeption*, **W.Viedke, Ewa Yips, W.Stegner, D.Treide**, Гота-Лейпциг, 1967 (архив) (на груз. яз.).
- Гамсахурдия К.**, *Об издании восьмитомника Константина Гамсахурдия*, Мнатоби, 1968, 7 (на груз. яз.).
- Гиоргобиани Г.**, *Дохристианский календарь*, МЭГ, Тбилиси, 1973 (на груз. яз.).

Кецховели Н., Взглянем в будущее, Тбилиси, 1974.

Рецензия на книгу: Население СССР, Справочник, М., 1974 (архив) (на русск. яз.).

Инал-ипа Ш.Д., Вопросы этнокультурной истории абхазов, Сухуми, 1976 (архив) (на русск. яз.).

Хазарадзе Н., Новые изыскания по проблемам древней истории Грузии (мосхи), Тбилиси, 1985, Заря Востока, 1985, 18 октября (на русск. яз.).

Рецензии диссертационных работ

Бочоришвили Л., Кахетинская керамика, Тбилиси, 1944 (архив) (на груз. яз.).

Чубинашвили Г., Грузинская средневековая резьба по дереву (X-XI вв.), Тбилиси, 1958 (архив) (на груз. яз.).

Шмерлинг Р., Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тбилиси, 1962 (архив) (на русск. яз.).

Апакидзе А., Мцхета – столица Картли, по археологическим данным, Тбилиси, 1959 (архив) (на груз. яз.).

Сихарулидзе Ю., Аджария по историко-географическим данным, Батуми, 1960 (архив) (на груз. яз.).

Узнадзе И., Декоративный памятник XI века из селения Лаше, Тбилиси, 1954 (на груз. яз.).

Урушадзе М., Первый грузинский гравер Григол Татишвили, Тбилиси, 1958 (на груз. яз.).

Голубкина Т., Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Б., 1961 (на русск. яз.).

Бохочадзе А., Виноградарство-виноделие в Грузии по археологическим данным, Тбилиси, 1963 (на груз. яз.).

Хахутаишвили Д., Вопросы истории г. Уплисцихе и иберийских городов, Тбилиси, 1964 (на груз. яз.).

Кахидзе Н., Старый и новый быт и культура в нагорной Аджарии, Тбилиси, 1967 (на груз. яз.).

Утурашвили И., Развитие капиталистических отношений в селении Восточной Грузии, Тбилиси, 1967 (на груз. яз.).

Рухадзе Дж., Народная агрикультура в Грузии, Тбилиси, 1983 (на груз. яз.).

Воспоминания

Джавахишвили И., Учитель, друг, Молодежь Грузии, 1976, 15 декабря

Джанашия С. (архив)

Бардавелидзе В., 1984 (архив)

Гегешидзе М., Сб. Квали натели, Тбилиси, 1998.

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

Харадзе Р., Сб. Русудан Харадзе. Тбилиси, 1985.

Джикия В. (архив)

Лолуа Дз. (архив)

Personalia

Памяти Кипшдзе Д. и Ломия С., Мимохилвели, т. I, Тифлис, 1926.

Серги Горгадзе, ВГМ, т. V, 1928, Тифлис, 1930.

Кондрате Татаршвили, ВГМ, т. VI, 1929-30 Тифлис, 1931.

Нино Бердзенишвили, Литератури Сакартвело, 1965, 23 июня.

Варлам Дондуа, Литератури Сакартвело, 1969, 28 февраля.

Шалва Нуцубидзе, Заря Востока, 1969, 9 января.

Шота Месхиа, Литератури Сакартвело, 1972, 19 мая.

გიორგი Чубინაშვილი, Комунисти, 1978, 13 января.

Ладо Гудиаშვილი, 1978 (архив)

Ариольд Чикобава, 1985 (архив)

Varia

Грузинская этнография вчера, сегодня, завтра, Вечерний Тбилиси, 1968, 4 марта
(на русск. яз.).

Сокровищница грузинской культуры, Заря Востока, 1967, 11 мая (на русск.
яз.).

Проникая вглубь веков. К 60-летию грузинского Общества истории и
этнографии, Вечерний Тбилиси, 1967, 6 октября (на русск. яз.).

Колыбель русской науки, Вечерний Тбилиси, 1969, 16 октября (на русск. яз.).

Взгляд на Грузию с птичьего полета, Самшобло, 1970, 27 ноября.

Прощальное слово

ОПУБЛИКОВАННЫЕ РАБОТЫ Г.С.ЧИТАЯ, НЕ ВОШЕДШИЕ
В ПЯТИТОМНИК

- Этнографическая выставка Сванети, Дроша, 1933, №5-6 (на груз. яз.).
- Антирелигиозный отдел этнографической выставки Сванети, Мебрдзоли угмерто, 1933, №8 (на груз. яз.).
- Этнография Грузии за Советский период, Советская Энциклопедия (СЭ), М.-Л. 1940, 3.
- Слово, произнесенное к первой годовщине кончины акад. И.А.Джавахишвили, Известия ИЯИМК, т.13, 1943 (на груз. яз.).
- От редакции (предисловие редактора), Сборник научных трудов студентов Тбилисского университета, т.2, 1944 (на груз. яз.).
- Крупнейший ученый и педагог Советской Грузии, Памяти С.Н.Джанашия, ВВШ, 6, Москва, 1948.
- Памяти акад. С.Н.Джанашия (к годовщине со дня смерти), Вестник Акад. наук СССР, 12, М., 1948.
- Этнографические исследования в Грузинской ССР, СЭ, Москва, 1948, №4.
- От редактора, в кн.: Джавахишвили И., Введение в историю грузинского народа. Кн. Историко-этнологические проблемы Грузии, Кавказа и Ближнего Востока, Тбилиси, 1950 (на груз. яз.).
- О происхождении наций, Заря Востока, 1950, 3 сентября.
- Новый быт в колхозе с. Торзита Горийского района, Мимохилвели, т.2, 1951 (в соавторстве с М.Гегешидзе и И.Чкония) (на груз. яз.).
- Грузинская советская этнография за годы послевоенной пятилетки, СЭ, Москва, 1952, 3.
- От редакции (предисловие редактора), Вестник этнографии Кавказа (ВЭК), Тбилиси, 1952.
- От редактора, М.Рчеулишвили, К истории овцеводства Грузии, Тбилиси, 1953 (на груз. яз.).
- Послесловие, в кн.: Сахокия Т., Грузинские образные выражения, т.3, Тбилиси, 1955.
- Крупный грузинский ученый (к 15-летию со дня смерти И.А.Джавахишвили), К, 1955, 22 ноября (на груз. яз.).
- О задачах кавказской советской этнографии, ТИИ, т. I, Тбилиси, 1955.
- Адыгейская этнографическая экспедиция, Адыгейская правда, Майкоп, 1957.
- Некоторые итоги полевой этнографической работы в Грузии за 1954 год, МЭГ, т. IX, Тбилиси, 1957.
- Всесоюзная археолого-этнографическая сессия (в Москве), Вечерний Тбилиси, 1959, 13 мая.

Некоторые итоги экспедиционной работы 1957 г. отдела этнографии Института истории АН ГССР, МЭГ, т. IX, 1960.

Этнография, в сборнике: Наука Советской Грузии на протяжении 40 лет, Тбилиси, 1961 (на груз. яз.).

Этнографическая экспедиция в Цителцкаро, Ахали Шираки, 1961, 2 августа. Грузинский народный орнамент, Дроша, 1960, №3.

Работа отдела этнографии музея Грузии 40 лет, План работы и тезисы докладов, Тбилиси, 1961.

VII Всемирный конгресс антропологических и этнографических наук, Мацне, 1965, 2 (на груз. яз.).

Вот к чему должны стремиться (III Всесоюзная конференция студентов-этнографов в Тбилисском гос. университете), Тбилисский университет, 1964, 24 марта (на груз. яз.).

Грузинская этнография, История, сазогадоэбатмцоднеба да география сколаши, 1966, №2 (на груз. яз.).

Гордость грузинской науки (к 90-летию со дня рождения И.А.Джавахишвили), Заря Востока, 1966, 21 апреля.

Рецензия. Лекиашвили А. «Шен хар венахи», Тбилиси, 1972 (на груз. яз.).

Предисловие в кн.: «Этнографические записки о Сванетии», сост. Г.Авалиани и Г.Зурабиани, Сабчота сакартвело, 1973, 3-4.

Рецензия. Значительное приобретение грузинской историографии, Г.Гасвиани, Из истории Западной Грузии, Сабчота сакартвело, 1973; Цискари, 1974, №5.

Статьи Грузинской энциклопедии: Агуна, Колыбель, Алави, т. I, 1975 (на груз. яз.).

Больше внимания народной музыке! Сабчота хеловнеба, 1973, №1 (на груз. яз.).

850-летие Дидгорской битвы, Литературули сакартвело, 1971, 19 февраля (на груз. яз.).

Колх о колхах, Сакартвелос бунеба, 1971, №9 (на груз. яз.).

Открытое письмо прокурору Республики А.Пакидзе, Защитим исторические памятники, Дзеглис мегобари, 1971, №27-28 (на груз. яз.).

50 лет советской этнографии Грузии. Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований в 1970 г., Тбилиси, Мецниереба, 1971, 15-16 (на русск. яз.).

Памятники старины – наша гордость, Вечерний Тбилиси, 1969, 3 октября.

Из истории картвелологии в Западной Европе, Объединенная научная сессия АН ГССР, Министерства культуры ГССР, Грузинского научного общества археологии, этнографии и фольклора и Гегечкорского краеведческого музея, посвященная 100-летию со дня рождения В.И.Ленина. План работы и тезисы докладов, Тбилиси, 1970 (на груз. яз.).

- Рецензия. К.Р.Мегрелидзе, Основные проблемы социологии мышления, Тбилиси, Сабчота сакартвело, 1965; МЭГ, т. XV, 1970 (на груз. яз.).
- Доброе дело (к вопросу возрождения грузинской народной кустарной промышленности), К., 1969 (на груз. яз.).
- Мцхета – город-музей, Вечерний Тбилиси, 1968, 13 июля (на русск. яз.).
- От редактора. В кн.: Т.Сахокия, Грузинские пословицы, Тбилиси, 1967 (на груз. яз.).
- Этнография, ГСЭ, т.4, 1979 (на груз. яз.).
- Рецензия. Словарь истории Грузии, Литературули сакартвело, 1979, 16 ноября (на груз. яз.).
- Введение, в кн.: Историко-этнографический атлас Грузии, Тбилиси, Мецниереба, 1980 (на груз. яз.).
- Ярмо и бечевки, Историко-этнографический атлас Грузии (ИЭАГ) (материалы по полеводству), Тбилиси, 1985 (в соавт. с Г.Джалабадзе) (на груз. яз.).
- Орудия для веяния зерновых культур, ИЭАГ (материалы по полеводству), Тбилиси, 1985 (в соавт. с М.Хазарадзе) (на груз. яз.).
- Грузинское село (современный быт и перспективы), Партийное слово, Тбилиси, 1981, 3 (в соавт. с Т.Цагареишвили) (на груз. яз.).
- Грузинская этнография и современность, Тезисы докл. Международной конференции, посвященной 75-летию Государственного этнографического музея Эстонской ССР, Тарту, 1984 (в соавт. с Т.Цагареишвили) (на англ. яз.).
- Пути и тропы моей жизни, Тбилиси, 1991 (на груз. яз.).
- The Svanian "Sakurtskhil". – *Georgica (A journal of Georgian and Caucasian Studies)*, vol. I No.1, London, 1936, p.89-100.
- Ornement populaire géorgien. I. Ornement khevsourien. Introduction géorgienne-russe-française. Tbilissi, 1939, p. 61-82, XXXIV tables (avec V.V.Bardavelidze).
- Hackbau im westlichen Georgien (Kolchis). – *Agrarethnographie*, Band 13. Berlin, 1957, s.82-99 (Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volksunde).
- A grúz szőlőművelés és bortermelés történetéből (Regi mondák). – *Ethnographia, A Magyar neprajzi társaság folyóirata*, LXVIII. Evfolyam, 4 Budapest, 1957, 588-598. – reziiume rus. da germ. enebze.
- Ackerbaugerate und Arten der Bodenbestellung in Georgian. Moskau, 1960, 17 S (XXV Internationaler Orientalisten Kongres. Vorträge der Delegation der UdSSR).
- Sur l'agriculture de montagne en Géorgie. M., 1960, p. 14 (Communications de la délégations sovietiques au VIe Congres International des sciences anthropologiques et ethnologiques).
- Hegyí földművelés a Kaukázusban. Műveltség és hagyomány. *Studia ethnologica. Hungariae et centralis ac orientalis Europae*. Budapest, 1960, I-II, 313-329. – reziiume germ. en.

О некоторых основных чертах древне-колхской культуры, в кн.: *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria, 16-20 x, 1963, Budapest, Akademiai Kiado, Budapest, 1965, 355-365.*

Die ältesten Eratgerate und ihr Einfluf auf die Entwicklung des Ackerbaus. *Georgica, Iena-Tbilissi, 1980, s.55-59.*

Die Ethnographie Georgiens. *Georgica, Iena-Tbilissi, 1980, s.14-16.*

Ancient harvesting implements and their role in the progress of agriculture, VIII International Congress of Anthropological and Ethnographic Sciences, Tokio, September, 1968.

ტომი II

1. ლილეო (დეტალი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“, ბარელიეფი
2. გუთნის დედა (დეტალი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“, ბარელიეფი
3. სოფლის ყოფა, ტ. ზ.
4. ბიჭი ფიჩხით, ტ. ზ.
5. ჭიდაობა, ტ. ზ.
6. სიცოცხლის ხე, მოზაიკური კომპოზიცია.
7. ქართული ორნამენტი, ფრაგმენტები მოზაიკური კომპოზიციებიდან.
8. ეთნოგრაფიული მოტივები, მინანქარი.
9. სამასი არაგველი, რელიეფი ბრინჯაოში, მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“.
10. თბილისის ზღაპრული მელოდები, ტ. ზ.
11. ბერიკაობა – ყვენობა, ტ. ზ.
12. ძველთბილისური დღესასწაული, დეკორატიული პანო, მინანქარი.
13. სათონე, ტ. ზ.
14. კინტო, ტ. ზ.
15. ხატობა, ტ. ზ.
16. ხატის ჭურჭელი, ტ. ზ.
17. მთის სოფელში, ტ. ზ.
18. ბანიანი სახლი, ტ. ზ.
19. მთის ყვავილები ტ. ზ.
20. დავით აღმაშენებელი (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).
21. მემატთანე (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).
22. თამარ მეფე (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).
23. ფარნაოზი (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).
24. ვახტანგ მეექვსე (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).
25. სანა და ვახუშტი (ბარელიეფი), მემორიალიდან „საქართველოს მატთანე“ (ფორზაცზე).

ტოპი III

1. მოტივები სოფლის ყოფიდან, ტ. ზ.
2. ურემი, ტ. ზ.
3. ეთნოგრაფიული მოტივები, მინანქარი.
4. მეთევზეები, მოზაიკა.
5. რთველი კახეთში, ტ. ზ.
6. დასახლების ტიპი (კახეთი, სოფ. აკურა), ტ. ზ.
7. 60-იანი წლების მთხრობელები, გრაფიკა.
8. აქარელი ქალი, ტ. ზ.
9. იმერელი ქალი, ტ. ზ.
10. საკარმიდამო, ტ. ზ.
11. გრემი, მინანქარი.
12. ნეკრესი, მინანქარი.
13. აბტალა, მინანქარი.
14. გურჯაანის ყველაწმინდა, მინანქარი.
15. ნალია, ტ. ზ.
16. ქართლელი ქალი, ტ. ზ.
17. ქართლის სოფელი, ტ. ზ.
18. დღეობაზე, ტ. ზ.
19. საფლავის ქვა (ქართლი), გრაფიკა.
20. საფლავის ქვა დეტალებით (ქართლი), გრაფიკა.
21. ხვესურეთი (არხოტი), ტ. ზ.
22. მთის სოფელი, ტ. ზ.
23. მთის სოფელი მთვარიან ღამეში, ტ. ზ.
24. ჰარმონია, ტ. ზ.
25. ეთნოგრაფი ველზე, ტ. ზ.
26. ფაზისის რიტორიკული სკოლა, გრაფიკა (ფორზაცზე).
27. მედეა, გრაფიკა (ფორზაცზე).

ტოპი IV

1. ვედრება, გრაფიკა.
2. სამღვთო-საწირავი, ტ. ზ.
3. ანანური, მინანქარი.
4. სამთავრო, მინანქარი.
5. მანგლისი, მინანქარი.
6. კუმურდო, მინანქარი.
7. მხენელ-მთესველნი, გრაფიკა.
8. შრომის მადლი, გრაფიკა.

9. გუთნის დედა, მინანქარი.
10. ქართული ორნამენტი, ტ. ზ.
11. დასახლების ტიპი ზემო იმერეთში, გრაფიკა.
12. სოფელი გომარეთი (ქართლი), ტ. ზ.
13. ქორწილი, მინანქარი.
14. შხითვის წაღების ცერემონიალი, მინანქარი.
15. შხითვის წიგნის წაკითხვა, მინანქარი.
16. ნათლობა, მინანქარი.
17. ცეკვა „ქართული“ მედულუკეთა დასტის თანხლებით, მინანქარი.
18. მარანში, მინანქარი.
19. აკვნების სახელოსნო, ტ. ზ.
20. რიყე, ტ. ზ.
21. ხალხური სანახაობა. ყოჩების დაქიდება, მინანქარი.
22. ბერიკები, მინანქარი.
23. ქართული ჭიდაობა, მინანქარი
24. გართობა-თამაშობა, მინანქარი
25. წინაპრის სულის მოსახსენებელი სუფრა, მინანქარი.
26. წინაპრის საფლავთან, გრაფიკა.
27. ამირანიანი, გრაფიკა (ფორზაცზე).
28. ქართული დროშა, გრაფიკა (ფორზაცზე).

ტოპი V

1. მეცნიერის უკვდავყოფა (გ. ჩიტაიას ხსოვნას), ტ. ზ.
2. ემპირიული კულტურის მემბტიანეები (გ. ჩიტაიას ხსოვნას), ტ. ზ.
3. ვაჩნაძიანთ ყველაწმინდა, მინანქარი.
4. ურბნისი, მინანქარი.
5. ლოცვად დგომა, ბრინჯაო.
6. ხევსურული ფარდაგის მოტივები, მონუმენტური მოზაიკა.
7. სალოცავი, ტ. ზ.
8. ეთნოგრაფიული ეტიუდები, ბერიკები, ბრინჯაო.
9. მუზა, ბრინჯაო.
10. ნიღბები, ბრინჯაო.
11. მუსიკისები, ბრინჯაო.
12. ქართული ოჯახი, ბრინჯაო.
13. სამაია, ბრინჯაო.
14. მეარღნე, ბრინჯაო.
15. სიცოცხლის ხე, ბრინჯაო.
16. ეტიუდები სოფლის ყოფიდან: ბიჭი სალამურით, ბრინჯაო.

17. მწყემსი, ბრინჯაო.
18. მეზვრე, ბრინჯაო.
19. ვენახში, ბრინჯაო.
20. არღანი, გრაფიკა.
21. ქალი – კერამიკოსი, გრაფიკა.
22. რთველში, გრაფიკა.
23. შემის გამყიდველი, გრაფიკა.
24. ყასბები, ტ. ზ.
25. ყასაბხანა, ბრინჯაო.
26. ყასაბხანა, მოზაიკა.
27. ფართლეულის ფარდული, ბრინჯაო.
28. ფართლეულის ფარდული, მოზაიკა.
29. მესაზანდრეთა დასტა, ბრინჯაო.
30. მესაზანდრეთა დასტა, მოზაიკა.
31. კინტო, ბრინჯაო.
32. ოქრომჭედლის სახელოსნო, ბრინჯაო.
33. ოქრომჭედლის სახელოსნო, მოზაიკა.
34. ნადირობა, ტ. ზ.
35. ცეკვა დაირით თბილისური სახლის ბანზე, ბრინჯაო.
36. ცეკვა დაირით თბილისური სახლის ბანზე, მოზაიკა.
37. ძველთბილისური ზეიმი, ბრინჯაო.
38. ძველთბილისური ზეიმი, მოზაიკა.
39. თბილისური აბანო, ბრინჯაო.
40. თბილისური აბანო, მოზაიკა.
41. თბილისური აბანო, ბრინჯაო.
42. თბილისური აბანო, ტ. ზ.
43. თბილისური აბანო, მოზაიკა.
44. მენახშირე, ბრინჯაო.
45. მენახშირე, მოზაიკა.
46. გაზეთის გამყიდველი, ბრინჯაო.
47. გაზეთის გამყიდველი, მოზაიკა.
48. მთიულეთში, ტ. ზ.
49. სვანეთში, ტ. ზ.
50. მეთევზე, ტ. ზ.
51. მეწოვე, გრაფიკა.
52. ქალაქური ეტიუდები, ბრინჯაო.
53. ცეკვა კინატური, ბრინჯაო.
54. ცეკვა კინატური, მოზაიკა.
55. ლხინი ტიკზე, ბრინჯაო.

- 56. ლხინი ტიგზე, მოზაიკა.
- 57. ქალაქური ტრანსპორტი, ბრინჯაო.
- 58. ქალაქური ტრანსპორტი, მოზაიკა.
- 59. ქართული არქიტექტურა (დეტალი), სკულტურული კომპოზიცია (ფორზაცზე).
- 60. ოქროს საწმისი (დეტალი), სკულტურული კომპოზიცია (ფორზაცზე).

LIST OF PAINTER Z. TSERETELI'S COLOUR ILLUSTRATIONS
INCLUDED IN THE "WORKS" (II, III, IV, V VOLUMES)

VOLUME II

1. "Lileo" (detail), monument "The History of Georgia".
2. Ploughman (detail), monument "The History of Georgia".
3. Village life, canvas, oil.
4. The boy with brushwood, canvas, oil.
5. Wrestling, canvas, oil.
6. Tree of life, mosaic composition.
7. Georgian ornament, fragments of mosaic composition.
8. Ethnographic motives, enamel.
9. 300 Aragvians (detail), monument "The History of Georgia".
10. Fairy melodies of Georgia, canvas, oil.
11. "Berikaoba-keenoba" canvas, oil.
12. Old Tbilisi festival, decorative panel, cloisonne enamel.
13. Bakery, canvas, oil.
14. "Kinto", canvas, oil.
15. Festival in the sanctuary, canvas, oil.
16. Crockery in the sanctuary, canvas, oil.
17. Village in the mountains, canvas, oil.
18. Khevsurian house "baniani", canvas, oil.
19. Mountain flowers, canvas, oil.
20. David the Builder, bas-relief, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).
21. Chronicler, bas-relief, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).
22. Queen Tamara, bas-relief, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).
23. King Parnaoz, bas-relief, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).
24. King Vakhtang VI, bas-relief, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).
25. Sul Khan-Saba Orbeliani and Vakhushti Bagrationi, monument "The History of Georgia" (on the flyleaf of the II volume).

VOLUME III

1. Rural motives, canvas, oil.
2. Bullock-cart, canvas, oil.

3. Ethnographic motives, enamel.
4. Fishermen, mosaic.
5. Vintage, canvas, oil.
6. Type of settlement (village Akura, Kakheti), canvas, oil.
7. Informants of the 60'ies, graphic art.
8. Ajarian woman, canvas, oil.
9. Imeretian woman, canvas, oil.
10. Farmstead, canvas, oil
11. Gremi, enamel.
12. Nekresi, enamel.
13. Akhtala, enamel.
14. Gurjaani, enamel.
15. Corn picker, canvas, oil.
16. Kartlian woman, canvas, oil.
17. Village in Kartli, canvas, oil.
18. Festival, canvas, oil.
19. Grave stone (Kartli), graphic art.
20. Grave stone (detail), graphic art.
21. Khevsurians (Ardoti), canvas, oil.
22. Village in the mountains, canvas, oil.
23. Mountainous village in the night, canvas, oil.
24. Harmony, canvas, oil.
25. Ethnographers, canvas, oil.
26. Phasian school, graphic art (on the flyleaf of the III volume).
27. Medea, graphic art (on the flyleaf of the III volume).

VOLUME IV

1. Prayer, graphic art.
2. Sacrifice, canvas, oil.
3. Ananuri, enamel.
4. Samtavro, enamel.
5. Manglisi, enamel.
6. Kumurdo, enamel.
7. Sowers, graphic art.
8. Blessing, graphic art.
9. Ploughman, canvas, oil.
10. Georgian ornament, water-colour.
11. Type of settlement in Upper Imereti, graphic art.

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

12. Village Gomareti (Kartli), canvas, oil.
13. Wedding, enamel.
14. Taking away the dowry ..., enamel.
15. Announcement about dowry, enamel.
16. Christening, enamel.
17. Dance “kartuli” accompanied by flutists, mosaic.
18. In “marani”, mosaic.
19. Workshop of cradles, canvas, oil.
20. Rike, canvas, oil.
21. Popular performance: ram fight, mosaic.
22. “Berikebi”, mosaic.
23. Georgian wrestling, mosaic.
24. Entertainment: games, mosaic.
25. Commemoration of ancestry, graphic art.
26. Ancestry graves, graphic art.
27. Amiraniani, graphic art (on the flyleaf of the IV volume).
28. Georgian flag, graphic art (on the flyleaf of the IV volume).

VOLUME V

1. Scientist’s immortality (in commemoration of Acad. GChitaya), canvas, oil.
2. Chroniclers of empiric culture (in commemoration of Acad. GChitaya), canvas, oil.
3. All Saints’ Church (village Vachnadziant), enamel.
4. Urbnisi, enamel.
5. Benediction, bronze.
6. Motives of Khevsurian carpet, monumental mosaic.
7. Prayer place, canvas, oil.
8. Ethnographic motives: “berikebi”, bronze.
9. Muse, bronze.
10. Masks, bronze.
11. Musicians, bronze.
12. Georgian family, bronze.
13. Dance “samaya”, bronze.
14. Organist, bronze.
15. The tree of life, bronze.
16. Sketches from rural life: a boy with a pipe, bronze.
17. Herdsman, bronze.
18. Wine-grower, bronze.

19. In the vineyard, bronze.
20. Organ, graphic art.
21. Ceramics making woman, graphic art.
22. Vintage, graphic art.
23. Firewood seller, graphic art.
24. Butchers, canvas, oil.
25. Butcher's shop, bronze.
26. Butcher's shop, mosaic.
27. Stand with fabrics, bronze.
28. Stand with fabrics, mosaic.
29. Folk trio of musicians, bronze.
30. Folk trio of musicians, mosaic.
31. "Kinto", bronze.
32. Jeweler's workshop, bronze.
33. Jeweler's workshop, mosaic.
34. Hunting, canvas, oil.
35. Dance, bronze.
36. Dance, mosaic.
37. Festival in old Tbilisi, bronze.
38. Festival in old Tbilisi, mosaic.
39. Tbilisi bath, bronze.
40. Tbilisi bath, mosaic.
41. Tbilisi bath, bronze.
42. Tbilisi bath, canvas, oil.
43. Tbilisi bath, mosaic.
44. Charcoal-dealer, bronze.
45. Charcoal-dealer, mosaic.
46. Newspaper seller, bronze.
47. Newspaper seller, mosaic.
48. Mtiuleti, canvas, oil.
49. Svaneti, canvas, oil.
50. Fisherman, canvas, oil.
51. Yard-keeper, graphic art.
52. City sketches, bronze.
53. Dance "kintauri", bronze.
54. Dance "kintauri", mosaic.
55. Revelry on the raft, bronze.
56. Revelry on the raft, mosaic.
57. City transport in old Tbilisi, bronze.

58. City transport in old Tbilisi, mosaic.
59. Georgian architecture (detail), sculptural composition (on the flyleaf of the V volume).
60. The Golden Fleece (detail), sculptural composition (on the flyleaf of the V volume).

ТОМ II

1. «Лилео» (деталь), памятник «Летопись Грузии».
2. Пахарь (деталь), памятник «Летопись Грузии».
3. Сельский быт, холст, масло.
4. Мальчик с хворостом, холст, масло.
5. Борьба, холст, масло.
6. Дерево жизни, мозаичная композиция.
7. Грузинский орнамент, фрагмент мозаичной композиции.
8. Этнографические мотивы, эмаль.
9. Триста арагвинцев (деталь), памятник «Летопись Грузии».
10. Сказочные мелодии Грузии, холст, масло.
11. «Берикаоба-кееноба», холст, масло.
12. Праздник в старом Тбилиси, декоративное панно, перегородчатая эмаль.
13. Пекарня, холст, масло.
14. Кинто, холст, масло.
15. Праздник в святилище, холст, масло.
16. Посуда в святилище, холст, масло.
17. Деревня в горах, холст, масло.
18. Хевсурский дом «баниани», холст, масло.
19. Горные цветы, холст, масло.
20. Давид-строитель, барельеф, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).
21. Летописец, барельеф, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).
22. Царица Тамара, барельеф, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).
23. Царь Парнаоз, барельеф, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).
24. Царь Вахтанг VI, барельеф, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).
25. Сулхан-Саба Орбелиани и Вахушти Багратиони, памятник «Летопись Грузии» (на форзаце).

ТОМ III

1. Сельские мотивы, холст, масло.
2. Арба, холст, масло.
3. Этнографические мотивы, эмаль.
4. Рыбаки, мозаика.
5. Сбор винограда, холст, масло.
6. Тип поселения (с. Акура, Кахетия), холст, масло.
7. Информанты 60-х годов, графика.
8. Аджарка, холст, масло.

9. Имеретинка, холст, масло.
10. Усадьба, холст, масло.
11. Греми, эмаль.
12. Некреси, эмаль.
13. Ахтала, эмаль.
14. Гурджаани, эмаль.
15. Кукурузник, холст, масло.
16. Карталинка, холст, масло.
17. Карталинское село, холст, масло.
18. Празднество, холст, масло.
19. Надгробный камень (Картли), графика.
20. Надгробный камень (деталь), графика.
21. Хевсуры (Ардоти), холст, масло.
22. Деревня в горах, холст, масло.
23. Горное село ночью, холст, масло.
24. Гармония, холст, масло.
25. Этнографы, холст, масло.
26. Фазисская школа, графика (на форзаце).
27. Медя, графика (на форзаце).

ТОМ IV

1. Мольба, графика.
2. Жертвоприношение, холст, масло.
3. Ананури, эмаль.
4. Самтавро, эмаль.
5. Манглиси, эмаль.
6. Кумурдо, эмаль.
7. Сеятели, графика.
8. Благо труда, графика.
9. Пахарь, холст, масло.
10. Грузинский орнамент, акварель.
11. Тип поселения в Верхней Имеретии, графика.
12. Село Гомарети (Картли), холст, масло.
13. Свадьба, эмаль.
14. Приданое, эмаль.
15. Оглашение списка приданого, эмаль.
16. Крещение, эмаль.
17. Танец «картули» в сопровождении зурначей, мозаика.
18. В марани, мозаика.
19. Мастерская колыбелей, холст, масло.

20. Рике, холст, масло.
21. Народное зрелище: бой баранов-вожаков, мозаика.
22. Берикеби, мозаика.
23. Грузинская борьба, мозаика.
24. Развлечения – игры, мозаика.
25. Поминование предков, мозаика.
26. Могилы предков, графика.
27. Амираниани, графика (на форзаце).
28. Грузинский флаг, графика (на форзаце).

ТОМ V

1. Бессмертие ученого (памяти акад. Г.Читая), холст, масло.
2. Летописцы эмпирической культуры (памяти акад. Г.Читая), холст, масло.
3. Церковь всех святых (Вачнадзиант), эмаль.
4. Урбниси, эмаль.
5. Благословение, бронза.
6. Мотивы хевсурского ковра, монументальная мозаика.
7. Молельня, холст, масло.
8. Этнографические мотивы: берикеби, бронза.
9. Муза, бронза.
10. Маски, бронза.
11. Музыканты, бронза.
12. Грузинская семья, бронза.
13. Танец «самайя», бронза.
14. Органист, бронза.
15. Древо жизни, бронза.
16. Эподы из сельского быта: мальчик с дудочкой, бронза.
17. Пастух, бронза.
18. Виноградарь, бронза.
19. В винограднике, бронза.
20. Орган, графика.
21. Керамистка, графика.
22. Сбор винограда, графика.
23. Продавец дров, графика.
24. Мясники, холст, масло.
25. Мясная лавка, бронза.
26. Мясная лавка, мозаика.
27. Лоток с тканями, бронза.
28. Лоток с тканями, мозаика.
29. Народное трио музыкантов, бронза.

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

30. Народное трио музыкантов, мозаика.
31. Кинто, бронза.
32. Ювелирная мастерская, бронза.
33. Ювелирная мастерская, мозаика.
34. Охота, холст, масло.
35. Танец, бронза.
36. Танец, мозаика.
37. Праздник в старом Тбилиси, бронза.
38. Праздник в старом Тбилиси, мозаика.
39. Тбилисская баня, бронза.
40. Тбилисская баня, мозаика.
41. Тбилисская баня, бронза.
42. Тбилисская баня, холст, масло.
43. Тбилисская баня, мозаика.
44. Угольщик, бронза.
45. Угольщик, мозаика.
46. Продавец газет, бронза.
47. Продавец газет, мозаика.
48. Мтиулет, холст, масло.
49. Сванети, холст, масло.
50. Рыбак, холст, масло.
51. Дворник, графика.
52. Городские этюды, бронза.
53. Танец «кинтаури», бронза.
54. Танец «кинтаури», мозаика.
55. Пирушка на плоту, бронза.
56. Пирушка на плоту, мозаика.
57. Городской транспорт в старом Тбилиси, бронза.
58. Городской транспорт в старом Тбилиси, мозаика.
59. Грузинская архитектура (деталь), скульптурная композиция (на форзаце).
60. Золотое руно (деталь), скульптурная композиция (на форзаце).

The fifth volume of Acad. G.Chitaya's "Works" contains historical-ethnographical studies, critical essays, letters, memoirs written by the author in 1924-1986.

The volume contents are multi-thematic. History of Georgian scientific thought development and creative activities of Georgian scientists in the 20th century are reflected in the volume; it also contains critical evaluation of scientific works about Georgia created by European scholars.

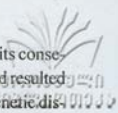
G.Chitaya was one of first scientists who opposed the views widespread among a part of scholars according to which Georgia and the Caucasus were a refuge for remains of numerous tribes that had made this territory their home from time immemorial, and so Georgia and the Caucasus had been only a transit area through which great tribes had moved from north to south and on the way transmitted their cultural values to local inhabitants devoid of these values; as for economic achievements, they were arrogated to favourable geographic and natural conditions (I.Karst, R.Braungardt, A.Namitok, G.Montandon, K.Inostrantsev). At the same time, G.Chitaya strongly criticized prevailing theory on the history of Georgia and the Caucasus according to which all important cultural phenomena were regarded as results of Old Iranian influence (A.Veselovsky, M.Kovalevsky, K.Inostrantsev, V.Miller, A.Genko. O.Wesendonk).

G.Chitaya decidedly rejected migration theory which stated that Georgians had come from West Asia, criticized pseudo-scientific theories (R.Braungardt, I.Karst, A.Namitok, G.Montandon, K.Inostrantsev and others) which considered Georgian tribes to be newcomers to the present territory of Georgia, descendants of hordes of different origin who had passed through this area.

On the basis of up-to-date historical discoveries and ethnographical investigations G.Chitaya corroborated a thesis about autochthonous nature of Georgian ethnic formations, about existence of real connections between Georgian culture and the oldest civilizations of West Asia.

By means of special research, he has proved the falsity of views of a number of European scholars (A.Zisserman, M.Tilke, O.Hagarth, Perrot et Chipier, O.Weber, H.Hoortgat, A.Rozenberg, Reimpel, W.Paul, F.Porada) who adhered to the so-called theory of fashions and borrowing nature of Georgian costume. G.Chitaya could show that Georgian national costume having underwent a number of changes during the centuries, had varied in accordance with historical epochs and main types of this costume had been finally formed according to economic, class and ethnic groups of Georgian people.

G.Chitaya paid earnest heed to the problems of ethnic nomenclature. He considered the system of ethnic concepts to be devoid of exactness and unification. In

G.Chitaya's opinion, this problem is worthy of especial notice, since by its consequences it exceeds the bounds of pure scientific interests. The situation had resulted in mistaken and tendentious conceptions promoting attempts of ethno-genetic disconnection of Georgian people, social-economic opposition of mountain-dwellers and plainsmen and spreading of other similar theories.

G.Chitaya also criticized views expressed in a number of publications in Russian and European languages according to which Georgian nation was divided into different ethnic communities (R.Bleisteiner, H.Pohlig, R. Weinholdt, R.Treide, P.Podyachikh, A.Boyarsky, M.Kovalevsky). G.Chitaya considered such views to be not only mistaken, but also dangerous from the standpoint of Georgian people integrity.

Among the problems studied by G.Chitaya's, the central place was occupied by the investigation of the history of Georgian people's agriculture, establishing its genesis, ethnic specificity and cultural-historical value. He has proved the thesis about an ancient origin of Georgian tilling implement, high level of its development and fitness for local conditions; revealed the contribution made by Georgian people to the development of agriculture that was expressed in cultivation of new local varieties of grain and improvement of tilling implement whose individual elements had been perfected during the centuries. G.Chitaya's scientific heritage proves that Georgia belongs to the agricultural zone where civilization has originated and that the stages of the history of the development of tilling implements are traced best of all just in Georgia.

In the process of investigation of Georgian agriculture, the researcher critically evaluated existent in special literature classifications of tilling implements (K.Rau, R.Braungardt, F.Nopcsa, P.Leser and others) and, on the basis of facts and correct argumentation, rejected mistaken theories of some West-European authors who proposed incorrect theses about tilling implements of Georgia and the Caucasus (K.Rau, F.Nopcsa, G.Montandon, P.Leser, E.Curwen, A.Haxthausen. A.Byhan, R.Braungardt, E.Hahn, Thimson, W.Muller, F.Parrot, A.Petzold, K.Weule, Serena).

G.Chitaya refuted Calabrian origin of Abkhazian tilling implement and rejected ungrounded assertion of Haxthausen that Ossetian tilling implement "dzibyr" was of Meklenburgian origin. G.Chitaya had ascertained the origin of Georgian four-arm tilling implement by means of perfection of individual elements of three-arm tilling implement and in that way he disproved P.Leser's thesis about its European origin.

In his research on tilling implements, G.Chitaya motivates groundlessness of the theory of polygenetic origin of tilling implement; using corresponding Old Oriental material, he came to a conclusion that the earliest of known tilling implements dated back to the middle of the 4th millenium B.C. and belonged to Ur culture. This tilling implement which contained of a foot, bended composite pole and handle was

widespread all over West Asia and was a prototype of tilling implement characteristic of Kartvelian-Caucasian nations. G.Chitaya has proposed a well-grounded thesis about the succession of forms of tilling implements and thus revealed the nature of historical relations between the culture of Caucasian Iberian nations and the oldest civilizations of West Asia.

Noteworthy are G.Gitaya's merits in amiranological research. He was the first researcher who paid attention to the attitude of European scholars towards Georgian folk epic (A.Olrik) and A.Crapp's interpretation of the myth of Prometheus.

G.Chitaya never set aside the theories published in both Russian and West-European scientific journals, such as a problem of classification of Caucasian nations developed by A.Leister and G.Chursin; "Geography of the Caucasus"

(Tiflis, 1924); A.Byhan's attempts to divide Georgian people into mountaineers and plainsmen, published in the journal "Kaukasus"; research of M. and A.Haberlandt concerning ancient Georgian dwellings published in the same journal; A.Byhan's views concerning Georgian religious faiths, etc. (see Georgian ethnology, "Works", vol. III, pp. 25-32). G.Chitaya paid especial heed to the works by Kovalevsky, Leontovich, Güldenstedt, Haxthausen, Meshchaninov and others concerning ethnography of the Caucasus, critically evaluated their works.

G.Chitaya's credo was strong following civil and scientific principles. He was firm in opposition to all manifestations of non-academic approaches and primitivism in Georgian science, and at the same time, with his critical and publicistic works, he struggled with all mistaken theories. He wrote in his diary: "One should not disregard any tendentious or mistaken theory, otherwise we will get the result immediately and it will be arrogated to the biography of Georgian nation" He lived and worked with a great inner need to show his nation in fitting light. That is why his attitude to any manifestations of mistaken argumentation and theories was always firm.

An important place in G.Chitaya's research is occupied by the problems of ethnography of Georgia. He emphasized the role of those progressive public figures of the second half of the 19th c. headed by I.Chavchavadze who had greatly contributed to the progress of ethnography of Georgia. G.Chitaya paid tribute to ethnographic achievements of Vakhushti Bagrationi, Niko Khizanishvili (Urbneli), Tedo Sakhokia, Niko Marr, Ekvtime Takaishvili and others, and showed their contribution to the development of this field. He succeeded in revealing the fact of earlier than Vakhushti use of the comparative method in Georgian historical literature of the second half of the 13th c., in particular, in the works of the philosopher Nikoloz Gulaberisdze. In his work, Gulaberisdze specially dwells on characteristic features of different ethnoses, in particular he compares distinguishing features of Georgians and Greeks and concludes that any nation has its own scope of activity in the world.

G.Chitaya rendered fitting place in the history of Georgian ethnography, after Vakhushiti, to David Tsitsishvili-Panaskerteli.

After having investigated N.Khizanishvili's works, G.Chitaya ascertained that he was an author of two remarkable theses. N.Khizanishvili had revealed the existence of public-patrimonial property among the Georgian tribes before the appearance of private property, and the fact of existence of matriarchy. Formerly, these theses had been regarded in general scientific literature as M.Kovalevsky's discovery.

T.Sakhokia's merits in Georgian ethnography were estimated by G.Chitaya at their true worth as well. While studying his works, G.Chitaya paid especial attention to T.Sakhokia's observation concerning the custom "skuash mitorginafi", emphasized its cultural-historical value, as well as an importance of the existence of this custom among modern Basques. G.Chitaya supposed that the mentioned custom confirmed the fact of preservation of the folk custom in transitional period from matriarchy to patriarchy.

Evaluating E.Takaishvili's merits, G.Chitaya drew especial attention to his initiative of collecting ethnographic material and preserve it as museum exhibits. This concerns, in particular, Svanian flag "lemi", Svanian chair "sakurtskhili" and others kept in the Georgian State Museum. E.Takaishvili was the first who paid attention to the development of local jeweller's art in Svaneti and dated its decay (the end of the 18th c. – beginning of the 19th c.).

In his work "Niko Marr and Georgian ethnography", G.Chitaya for the first time appreciated N.Marr's merits in ethnography and summarized the results of his research on ethnography of Shavshet-Klarjeti, Guria, Abkhazia, etc.

The fifth volume also contains reviews of dissertations, recollections about famous scholars of the 20th c. and personalia. The fifth volume concludes the publication of G.Chitaya's "Works".

* * *

The five-volume edition is compiled by editor-compiler Doctor of Historical Science Professor **Tamila Tsagareishvili**. She has processed G.Chitaya's personal files, selected the works, prepared the texts for publishing, drawn up comments, glossary, indexes, entitled the main sections and arranged the works according to their contents.

Picking up of illustrations and ethnographic tables for the texts, design of the flyleaf of volumes are made by the famous artist Academician **Zurab Tsereteli**. He has refined the edition with his own artwork created by the motives of Georgian ethnography.

The five-volume edition of G.Chitaya's "Works" is the first publication of his scientific heritage; on the one hand, it immortalizes the famous

scholar's contribution to science, and on the other hand, for the first time it introduces Zurab Tsereteli as an artist-ethnographer.

GChitaya's scientific heritage covers all principal spheres of Georgian people's ethnic culture. Its main theses have paved the way and initiated research on particular problems of ethnography that imparts fundamental significance to his works and enables them to occupy a honourable place in the treasury of Georgian science.

В пятом томе «Трудов» акад. Г.Читая собраны историко-этнографические очерки, рецензии, письма, воспоминания, написанные автором в 1924-1986 гг.

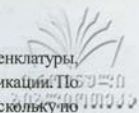
Тематика сборника многообразна. В нем отражена история развития грузинской научной мысли, охарактеризован творческий путь, пройденный грузинскими учеными XX века; дана критическая оценка научных трудов о Грузии, созданных в европейских научных кругах.

Г.Читая одним из первых выступил против укоренившегося среди определенной части ученых воззрения, что Грузия и Кавказ в целом являются прибежищем остатков многочисленных племен, переселившихся на эту территорию еще в незапамятные времена (Риттер), и поэтому Грузия и Кавказ представляют собой лишь транзитную дорогу, по которой передвигались племена с севера на юг, по пути передавая свои культурные ценности местным жителям, лишенным этих ценностей; хозяйственные же достижения приписывались благоприятным географическим и природным условиям (И.Карст, Р.Браунгардт, А.Намиток, Ж.Монтандон, К.Иностранцев). Резко выступал Г.Читая и против господствовавшей теории по проблемам истории Грузии и Кавказа, согласно которой почти каждое значительное культурное явление рассматривалось как результат древнеиранского влияния (А.Веселовский, М.Ковалевский, К.Иностранцев, Вс.Миллер, А.Генко, О.Везендонк).

Г. Читая решительно отвергает миграционную теорию о приходе грузин из Передней Азии, критикуя лженаучные теории (Р.Браунгардт, И.Карст, А.Намиток, Ж.Монтандон, К.Иностранцев и др.) о том, что грузинские племена якобы являются поздними пришельцами на нынешнюю территорию Грузии, потомками групп прошедших по территории Грузии полчищ различного происхождения.

Опираясь на новейшие достижения исторической науки и результаты этнографических исследований, Г.Читая подкреплял положение об автохтонности грузинских этнических образований, о наличии реальных связей между грузинской культурой и древнейшими цивилизациями Передней Азии.

Специальными исследованиями он доказал ошибочность взглядов ряда европейских ученых (А.Зиссерман, Max Tilke, O. Nagarth, Perrot et chipier, O. Weber, H. Hoortgat, A. Pozenberg, Reimpel, W. Paul, F. Porada), поддерживавших т.н. теорию мод и заимствованности грузинского костюма. Г.Читая смог показать, что грузинский национальный костюм, претерпев ряд изменений за свое многовековое существование, варьировался в соответствии с историческими эпохами, пройденными грузинским народом, и что основные типы этого костюма сформировались в соответствии с хозяйственно-бытовыми, классово-сословными и этническими группами грузинского народа.

Г.Читая придавал большое значение вопросам этнической номенклатуры, считая, что система этнических понятий лишена точности и унификации. По мнению Г.Читая, этот вопрос заслуживает особого внимания поскольку по своим последствиям выходит за рамки чисто научных интересов, вызывая появление ошибочных и тенденциозных концепций, способствующих попыткам этногенетического разобщения грузинского народа, социально-экономическому противопоставлению горцев и жителей равнины и распространению других подобных теорий.

Г.Читая критиковал также взгляды, высказанные в публикациях на русском и европейских языках, согласно которым грузинский народ разделялся на различные этнические общности (R. Bleisteiner, H. Pohlig, R. Weinholdt, R. Treide, П. Подьячих, А. Боярский, М. Ковалевский и др.). Подобные воззрения Г.Читая считал не только ошибочными, но и опасными с точки зрения целостности грузинского народа.

Среди проблем, изучаемых Г.Читая центральное место занимает изучение истории земледельческой культуры грузинского народа, установление ее генезиса, этноспецифики и культурно-исторической ценности. Он обосновал тезис о древнем происхождении грузинского пахотного орудия, его высоком развитии и приспособленности к локальным условиям; выявил вклад, внесенный грузинским народом в дело развития земледелия, заключающийся в выведении новых местных сортов зерновых и усовершенствовании пахотного орудия, отдельные элементы которого вырабатывались в течение многих столетий. Научное наследие Г.Читая доказывает, что Грузия принадлежит к той полосе земледельческой культуры, где создавалась цивилизация и прослеживаются ступени истории развития пахотных орудий.

В процессе исследования грузинской земледельческой культуры ученый критически оценил существующие в специальной литературе классификации пахотных орудий (K.Rau, R.Braungardt, F.Nopcsa, P.Leser и др.) и, опираясь на факты и правильную аргументацию, опроверг ошибочные теории некоторых западноевропейских ученых, выдвигавших неверные положения относительно пахотных орудий Грузии и Кавказа.

Г.Читая опроверг калабрийское происхождение абхазского пахотного орудия и отклонил необоснованное утверждение А.Хакстхаузена о том, что осетинское пахотное орудие «дзибыр» мекленбургского происхождения. Устанавливая происхождение грузинского четырехстороннего пахотного орудия путем усовершенствования отдельных элементов трехстороннего пахотного орудия, Г.Читая тем самым снимает утверждение Р.Лезера о его европейском происхождении.

В своих исследованиях, касающихся пахотных орудий, Г.Читая мотивирует несостоятельность полигенетического происхождения пахотного

орудия и, привлекая соответствующий древневосточный материал, приходит к выводу, что наиболее раннее из ныне известных пахотных орудий датируется серединой IV тысячелетия до н.э. и относится к урской культуре. Это пахотное орудие, состоящее из подошвы, изогнутого составного дышла и рукоятки, имеет широкое распространение по всей Передней Азии и является прототипом пахотного орудия, характерного для картвело-кавказских народов. Выдвигая обоснованное положение о преемственности форм пахотных орудий, автор тем самым вскрывает характер исторических связей, реально существовавших между культурой кавказских иберийских народов и древнейшими цивилизациями Передней Азии.

Нужно отметить заслуги Г.Читая и в амиранологических исследованиях. Он был первым исследователем, обратившим внимание на отношение европейских ученых к грузинскому народному эпосу (А.Ольрик) и интерпретации А.Краппом мифа о Прометее.

Г.Читая не оставлял без внимания ни одной теории, появлявшейся в российских и западноевропейских научных публикациях, таких, например, как вопрос классификации кавказских народов А.Лайстера и Г.Чурсина, «География Кавказа» Тф., 1924; попытки А.Бихана разделить грузинский народ на горцев и жителей равнины, опубликованные в «Kaukasus»; исследования о древних грузинских жилищах в труде М. и А.Хаберландтов, опубликованные в том же журнале; воззрения А.Бихана относительно грузинских религиозных верований и т.д. (см. Грузинская этнология, «Труды», т. III, стр. 25-32). С особым вниманием Г.Читая рассматривал труды Ковалевского, Леонтовича, Гюльденштедта, Хаксхаузена, Мещанинова и др. работавших по этнографии Кавказа, критически оценивая их наследие.

Кредо научной работы Г.Читая заключалось в строгом следовании гражданским и научным принципам. Он последовательно противостоял всяческим проявлениям неакадемичности и примитивизма в грузинской науке и в то же время своим критико-публицистическим пером боролся со всеми ошибочными теориями: «Нельзя оставлять без внимания ни одной тенденциозной и ошибочной теории, — писал он в своем дневнике, — в противном случае результат не заставит себя ждать, и он незамедлительно будет приписан к биографии грузинского народа». Он жил и работал с большой внутренней потребностью представить свой народ в подобающем свете и поэтому всегда принципиальным было его отношение к любым проявлениям неверной аргументации и ошибочным теориям.

В исследованиях Г.Читая значительное место занимают вопросы истории этнографии в Грузии. Особое внимание он уделяет роли тех прогрессивных общественных деятелей второй половины XIX века во главе с И.Чавчавадзе, которые внесли огромный вклад в развитие этнографии Грузии. Г.Читая отдавал

дань этнографическим достижениям Вахушти Багратиони, Нико Хизанишвили (Урбнели), Тедо Сахокия, Нико Марра, Эквтиме Такашвили и др. и показал их заслуги в деле развития этой отрасли. Он же смог выявить в грузинской исторической литературе II половины XIII века, в трудах философа Николоза Гулаберисдзе, факт более раннего, чем у Вахушти, использования сравнительного метода. Гулаберисдзе в своем труде особо рассуждает о характерных чертах разных этносов, сравнивает, в частности, отличительные черты грузин и греков и заключает, что у каждого народа на земле есть свое предназначение. Подобающее место в истории грузинской этнографии после Вахушти Г.Читая отвел Давиду Цицишвили-Панаскертели.

Исследовав творчество Н.Хизанишвили, Г.Читая установил, что он является автором двух замечательных положений. Н.Хизанишвили установил существование общественно-родовой собственности среди грузинских племен до появления частной собственности и факт существования матриархата. До этого в общенаучной литературе эти положения считались открытием М.Ковалевского.

По достоинству оценены Г.Читая заслуги Т.Сахокия перед грузинской этнографией. Изучив его труды, Г.Читая особое внимание обратил на наблюдения Т.Сахокия, касающиеся обычая «скуаш миторгинафи», выявляет его культурно-историческую ценность, а также значение существования этого обычая у современных басков. Г.Читая считал, что эти наблюдения подтверждают факт сохранения народного обычая переходного периода от матриархата к патриархату.

Оценивая заслуги Э.Такашвили, Г.Читая подчеркивает его почин по собирательству этнографического материала и сохранению его как музейных экспонатов. Это относится, в частности, к сванскому флагу «леми», сванскому креслу «сакурцили» и др., хранящимся в Государственном музее Грузии. Э.Такашвили первым обратил внимание на развитие златокузнечества в Сванетии и датировал его упадок (конец XVIII – начало XIX вв.).

В труде «Нико Марр и грузинская этнография» Г.Читая впервые оценил заслуги Н.Марра в области этнографии и подытожил результаты его исследований по этнографии Шавшет-Кларджети, Гурии, Абхазии и др.

В пятый том включены также рецензии диссертационных работ, воспоминания об известных ученых XX в. и персоналии.

Пятым томом завершается издание «Трудов» Г.Читая. Составление томов пятитомника, обработка личного архива Г.Читая, подготовка текстов к изданию, составление примечаний, словаря, указателей, придание заголовков основным разделам и распределение трудов по содержанию принадлежит

редактору-составителю, доктору исторических наук, профессору **Тамиле Цагареншвили**.

Подбор иллюстрационного материала и этнографических текстов, оформление форзаца томов принадлежит народному художнику, академику **Зурабу Церетели**, который облагородил издание собственными художественными произведениями, созданными по мотивам грузинской этнографии.

Пятитомник «Трудов» Г.Читая является первым изданием его научного наследия; с одной стороны, он, увековечивает заслуги известного ученого, а с другой - впервые представляет Зураба Церетели как художника-этнографа.

Научное наследие Г.Читая охватывает все основные направления этнической культуры грузинского народа. Его основные положения подготовили почву и положили начало исследованиям отдельных проблем этнографии, что придает его трудам основополагающее значение и почетное место в сокровищнице грузинской науки.

საუკუნეების გასაყარს დაემთხვა გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს ხუთტომეულის გამოცემა (1982–2001 წ.წ.).

XX საუკუნის მიწურულსა და XXI საუკუნის დასაწყისში, საქართველოს რთულმა პოლიტიკურმა და სოციალ-ეკონომიკურმა ვითარებამ შეაფერხა მეცნიერული მიღწევების რეალიზაცია და „შრომები“-ს გამოცემაც 19 წლით გადადო.

თავდაპირველად გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს გამოცემის დაწყება ნავარაუდევია იყო მისი დაბადების 95 წლისთავისათვის (1985 წ.), შემდეგ – 100 წლისთავისათვის (1990), გადაიდო 105 წლისთავისათვის (1995 წ.) და ბოლოს 107 წლისთავზე, 1997 წელს მოხერხდა I ტომის გამოცემა.

„შრომები“-ს გამოცემისათვის ზრუნვა 1986 წლიდან ურთულეს პირობებში მიმდინარეობდა. I ტომის გამოცემამდე ჩვენ გადავლახეთ 11 წლის (1986–1997 წწ.) წინააღმდეგობებით აღსავსე გზა: უსახსრობის, იმედგაცრუების, ხშირად პიროვნულად დამრთგუნველიც, როდესაც იმდროინდელი სახელმწიფო მოხელეები და ბიზნესმენები დამამცირებელი პასუხით გვისტუმრებდნენ: „ვის რათ უნდა დღეს წიგნი“. იმ მწარე სიმართლის წინაშე დავდექით, რომ საქართველოში არ მოიძებნებოდა ქველმოქმედება, რომელიც ამ ეროვნული საქმისათვის სახსრებს გაიღებდა.

სწორედ მაშინ, როცა ერთადერთ ზღად გამოცემის მიტოვება რჩებოდა, მხარში ამოგვიდგა საზოგადოების ის ნაწილი, რომელსაც ყველაზე მეტად უჭირდა: გამომცემლობა „მეცნიერების“ მთელი კოლექტივი, რომელთაც სიცივის, უშუქობის, გასაჭირის პერიოდში უხელფასოდ დაიწყეს „შრომები“-ს I ტომის მომზადება.

განუსაზღვრელია ჩემი მადლიერება სტამბის ყოფილი დირექტორის **რევაზ გრიგოლიას**†, საამწყო საამქროს უფროსების **ნიკოლოზ პეტრიაშვილის**† და **კაკო ტაკურიშვილის**†, საამკინძავო საამქროს უფროსის **პეტრე კუციავას**†, ცინკოგრაფ **ვალერი ვართანოვის**†, ფერადი ბექედვის საამქროს უფროსის **ზამირა პურტაიას**, საწარმოო განყოფილების უფროს **ციური ენაგელის**, მბექდავების **ლომარი კურვალაშვილის**, **თენგიზ ვასანოვის**, მემონტაჟე **ეთერ ცისკარიძის**, მზა პროდუქციის საწყობის გამგე **ველკო გუგუნავას** მიმართ.

1998 წლიდან მემკვიდრეობით მიღებული გ. ჩიტაიას „შრომები“-ის გამოცემა უანგაროდ გააგრძელეს სტამბის დირექტორმა **დავით კოლოტაურმა**, საამქროების უფროსებმა **შამუკა მეგრელიშვილმა** და **თემურ კურტანიძემ**. სწორედ მათმა თანადგომამ და საქმისადმი ერთგულებამ განაპირობა ნაშრომის მაღალ პროფესიულ დონეზე გამოცემა.

მაღლობა უნდა მოვახსენო ყველას, ვინც „შრომები“-ს მომზადებაში, მძიმე სარედაქციო და საკორექტურო მუშაობაში მიიღეს მონაწილეობა. განსაკუთრებით გამომცემლობა „მეცნიერების“ პროფესიონალ რედაქტო-

რებს: მთავარ რედაქტორს **ცისანა თოდუა-კარტოზიას**, ნუნუ ავალიანს, ლია გელოვანს, ტექნოლოგიურ რედაქტორს **ნანული ოკუჯაფას**, კორექტორებს **ლია ვოგუშვილს**, **ე. ჩხარტიშვილს**.

ხუთტომეულის კომპიუტერული სამუშაოების შესრულებისათვის: **პაატა ქორქიას**, **ლელა ჯიქიძეს**, **ქეთი ჩხაიძეს**, **თინა ცენტერაძეს**, **მედეა შოთაძეს**, **ვალა მინზაფეას**, **რუსუდან ონეზაშვილს**, **ნატო ყუბანეიშვილს** და ფირმა „ფონტენ ჯორჯიას“ – ფერადი საილუსტრაციო მასალის მომზადებისათვის.

მიუხედავად გამოცემის დროს დახანებისა, ჩვენ არ მოგვკლებია ყურადღება ქართულ სამეცნიერო საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლებისაგან; აკად. **ანდრია აფაქიძე**, აკად. **მარიამ ლორთქიფანიძე**, აკად. **როინ მეტრეველი**, პროფ. **ჯულიეტა რუხაძე**, პროფ. **ვივი ჟორდანიანი**[†], რომელთაც სწამდათ გ. ჩიტაიას სამეცნიერო შემოქმედების ყადრი და ორი ათეული წლის მანძილზე სულგრძელად გულშემატკივრობდნენ გამოცემის მიმდინარეობას. ნაშრომების მომზადების პროცესში გაწეული მუშაობისათვის მადლობას მოვახსენებ წიგნის რედაქტორს აკად. **რ. მეტრეველს** და რეცენზენტებს: აკად. **მარიამ ლორთქიფანიძეს**, აკად. **დავით მუსხელიშვილს**, საქ. მეც. აკად. **წ/კ. ვახტანგ შაშილაძეს**, პროფ. **ჯულიეტა რუხაძეს**, პროფ. **თინა ონიაურს**, პროფ. **ნანა ხაზარაძეს**, პროფ. **სოსო ჭანტურიშვილს**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს **ირაკლი სურგულაძეს**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს **გიორგი ჯალაბაძეს**[†].

„შრომები“-ს გამოცემის ღრუბლიან ცაზე არაიშვიათად დღენათელიც დგებოდა; ყველაზე რთულ, უსასოობის კრიტიკულ მომენტში საზოგადოებიდან ყოველთვის ჩნდებოდნენ ღირსეული წარმომადგენლები, რომელთაგან ზოგს ბ-ნ გიორგისთან პატივისცემა აკავშირებდა, ზოგმა იცოდა მისი საერისკაცო მოღვაწეობის ფასი. ისინი მხარში ამოდგომით გვიმსუბუქებდნენ მძიმე შრომის ტვირთს და მუშაობის გაგრძელების სტიმულს გვაძლევდნენ.

მადლიერებით ვიხსენებ იმ ამავს, რომელიც გამოცემას დასდეს სახელმწიფო მინისტრის მაშინდელმა მოადგილემ **ზაზა შენგელიამ**, ფოთის ნავსადგურის უფროსმა **ვალერი გვეციქემ**[†], ცნობილმა ექიმმა **თეიმ ჩირგაძემ**[†], არქეოლოგმა **ჯუანშერ ამირანაშვილმა**, რესპუბლიკის დამსახურებულმა მსახიობმა **გურამ ლორთქიფანიძემ**, იუსტიციის მინისტრის მაშინდელმა მოადგილემ **ვახტანგ გვარამიამ**, მწერალ-პუბლიცისტმა **ლადო აღფენიძემ**[†], ცნობილმა ეურნალისტმა **ალექო ასლანიშვილმა**.

ზავასმით უნდა აღინიშნოს ის ყურადღება და ხელის შეწყობა, რომელიც გამოცემის მიმართ გამოიჩინა ზ. წერეთლის მონუმენტური ძეგლებისა და არქიტექტურულ-სკულპტურული კომპოზიციის „საქართველოს მათიანე“-ს მთავარ კონსტრუქტორ-შემსრულებელმა, ტექნიკურ მეცნიერებათა კანდიდატმა **თმარ სუპატაშვილმა**.

* * *

1999 წლიდან აღსრულდა ათეული წლების გადაუწყვეტელი გეგმით
როდესაც „შრომების“ გამოცემას სათავეში ჩაუდგა საქართველოს მეცნიე-
რებათა აკადემიის აკადემიკოსი, სახალხო მხატვარი **ზურაბ წერეთელი**.
სამ წელიწადში ხუთტომეულის გამოცემა დასრულდა.

ზურაბ წერეთელმა როგორც მოჭირნახულე-მეცენატმა არა მარტო
დააფინანსა მომდევნო ტომები, არამედ როგორც შემოქმედმა გააყვითილ-
შობილა გამოცემა ქართულ ეთნოგრაფიულ მოტივებზე შექმნილი თავისი
ნაწარმოებებით. მასში შემოქმედებითადაა ასახული ქართველი ხალხის
ემპირიული კულტურა სამეურნეო, მატერიალური, სოციალური და სული-
ერი კულტურის სფეროდან და ამეტყველებული გრაფიკაში, ფერწერაში,
მონუმენტურ სკულპტურაში, ტიხრულ მინანქარში. ძველი თბილისის სერი-
ის ნამუშევრებში კი, ერთ უწყვეტ ჯაჭვად გაერთიანებულია ქალაქური ყო-
ფის ეპიზოდები და მის მკვიდრთა კოლორიტული სახე. ერთიანობაში თავ-
მოყრილი **ზ. წერეთლის** ეს ნამუშევრები წარმოაჩენს მხატვრის შემოქმე-
დების ჯავარს, რომლის ფესვები მყარად დგას მშობლიურ ბალავარში.

აქაც აღსრულდა ბ-ნ გიორგის ერთი სანუკვარი სურვილი – ეთნოლოგისა
და მხატვრის ერთობლივი შემოქმედებით ხალხური ყოფითი კულტურის ასახვა.

**გ. ჩიტაიას „შრომები“-ს ხუთტომეული, გ. ჩიტაიას მეცნიერული
მემკვიდრეობის პირველი გამოცემა, ერთი მხრივ, მეცნიერის უკვდავ-
ყოფაა, მეორე მხრივ, ზურაბ წერეთლის როგორც ეთნოგრაფ-მხატვ-
რის წარდგინება.**

* * *

მრავალწლიანი მუშაობა ჩატარდა „შრომები“-ს გამოცემისათვის.
მარტო საარქივო მასალის მოწესრიგება-გარჩევა (განსაკუთრებით 1920-
1940 წ.წ. ფანქრით ნაწერი) დიდი შრომატევადი სამუშაო იყო და თითქმის
19 წლის დღე და ღამის გასწორებული მუშაობა დასჭირდა. თუ ამას
დავუმატებთ გამოცემასთან დაკავშირებულ წინააღმდეგობებს – მდგო-
მარეობა ხანდახან გაუსაძლისიც ხდებოდა. ყოველივე აღნიშნულს ერთვოდა
დიდი პასუხისმგებლობა უპირველესად ავტორის და მერე საზოგადოების წი-
ნაშე. მაგრამ მე ბოლომდე მამხნევებდა ბ-ნ გიორგის შეგონება: „**ამ მამიე
გზაზე, დროთა განმავლობაში აუცილებლად გამოჩნდებიან კეთილი
ადამიანები, რომლებიც მხარში ამოვიდგებიან**“. ასრულდა ბ-ნ გიორგის
წინასწარმეტყველება. სწორედ ამ ადამიანებს, ვინც მხარში ედგა გამოცემას,
მათ მაღალ მოქალაქეობრივ შეგნებას ვუძღვნი გამოცემის ამ ბოლო გვერდს.

თამილა ცაგარეიშვილი

- ენიკიმ – აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე.
- თსუ სსმ – თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომები.
- ივ. – ივერია.
- იიმ – ისტორიის ინსტიტუტის მიმომხილველი.
- იიშ – ისტორიის ინსტიტუტის შრომები.
- მსე – მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის.
- მსკი – მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის.
- სსშმ – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
- სმ – საისტორიო ძიებანი.
- სც – სოფლის ცხოვრება.
- ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია.
- АКАК – Акты собранные Кавказскою археографической комиссией.
- БСЭ – Большая советская энциклопедия.
- ВГМГ – Вестник Государственного музея Грузии.
- ВДИ – Вестник древней истории.
- ВТ – Вечерный Тбилиси.
- ВЭК – Вопросы Этнографии Кавказа.
- ЗВ – Закавказский вестник.
- ЗКОИРГО – Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества.
- ИИАН – Известия императорского академии наук.
- ИАН – Известия академии наук.
- ИРАН – Известия Российской академии наук.
- ИГАИМК – Известия гос. акад. истории и материальной культуры.
- ИИЯИМК – Известия института языка и истории материальной культуры.
- ИР – Избранные работы (Н.Я. Марр).
- К – Кавказ.
- КК – Кавказский календарь.
- МИА – Материалы и исследования по археологии.
- МЭГ – Материалы по этнографии Грузии.
- НВ – Новый восток.
- РВ – Русский вестник.
- ССКГ – Сборник сведений о Кавказских горах.
- СЭ – Советская Этнография.
- ТГУ – Тбилисский государственный университет.
- ТЗНА – Труды Закавказской научной ассоциации.
- ТМГ – Труды музея Грузии.

ТОВ – Труды отдела Востока.
ТИИ – Труды института истории.
ХВ – Христианский восток.
ЭО – Этнографическое обозрение.

- ადეში** (ხევს.) – ჭერზე დაწყობილი ხის ტოტები
- ანდრუხი** (ხევს.) – თქმულება, შექმნილი რეალური ამბავის საფუძველზე.
- არდადეგობა** (ქართ.) – წესი, რომელიც ივლისის თვეში ვენახში შესვლას კრძალავს.
- აზარი** (ფშ. შთ. გუდ.) – მონადირეობასთან დაკავშირებული წესი
- აზარი აათავა** – გარკვეული რაოდენობის ნადირის მოკვლის შემდეგ, მონადირის მიერ თოფის დამარხვა მიწაში.
- ასფოთოლა** – მცენარე, რომელსაც ძვ. ბერძნები იყენებდნენ ყველის საკვეთად
- არტაშანი** (აქარ.) – შნაკვის იდენტური იარაღი.
- ბასილა** (რაჭ. ქართ) – პურის ცომისაგან გაკეთებული მამაკაცის გამოსახულება.
ბ. აცხოვენ საახალწლოდ.
- ბანდული** (ხევს. ფშ) – ქალამანი, დაწნულძირიანი.
- ბახური** (აქარ.) – წესი, რომელიც კრძალავს ივლისის თვეში ნათესებში შესვლას.
- ბახუხის კულტი** (კლარჯ.) – რთველთან დაკავშირებული რიტუალური ცეკვა ვენახში.
- ბერა** (მთიულ. გუდ.) – ბაკი. საგანგებოდ შემოღობილი ადგილი ცხვრის მოსაწყევლად.
- ბელი** (აქარ.) – ორკბილა, ჩანგლირებული ფორმის იარაღი, გამოიყენება ოროკი ადგილების დასამუშაველად.
- ბოყვი** (გურ. სამეგ.) – ხის ჩარჩო, რომელითაც ამაგრებენ ხის სახლის კედელს. ამგვარად აგებულ სახლს ბოყვიან სახლს ეძახიან. (იხ.)
- ბუდაური** – დედაბოძის თავზე დადებული დაქრელებული ხე.
- ბოყვიანი სახლი** – ფიცრული, ორფერდა სახურავიანი სახლი, მიწის იატაკითა და კერით, საერთო საცხოვრებელი ფართობით.
- გვაბანაკი** (სამეგ.) – ტანსაცმელი, ყაბალახის მაგვარი თავსაბურავით. განკუთვნილია მწყემსებისათვის.
- დაბელვა** (აქარ.) – ოროკო ადგილების დამუშავება.
- დადაი** (ხევს.) – მოძახილი, მოთქმით ტირილის დროს.
- დედაბოძი** (ქართ.) – დარბაზის შუა ბოძი.
- დუროიანი სახლი** (რაჭ.) – სათოფურებიანი // დუროებიანი ოთხსართულიანი სახლი, გავრცელებულია მთიან რაჭაში და მოიცავს სამ სოფელს: ღებს, ჭიორას, გლოლას.
- ეზო** – 1. საყარმდამო მიწის ფართობის აღმნიშვნელი. ვ. სახეობებია: ლაჩაყურა ეზო, სამყურა ეზო, უღელგატეხილი ეზო, გველიყურა ეზო, მხარული ეზო, ფერდოიანი ეზო, ზეგანი ეზო, გორაჲ ეზო.
2. სახლის ნაგებობის გარკვეული კუთხის აღმნიშვნელი (შავშ.) (ხევს.).

* წარმოდგენილი მასალა ეყრდნობა წინამდებარე ტომში გამოქვეყნებულ ტექსტობრივ მასალას [ო.ც.]

ვარიოზი (აჭარ. სამცხე) – რკინის ურო.

ვეძა (ფშ. მთ. გუდ.) – მთავე მინერალური წყალი.

ზედადგარი (იმერ.) – რკინის სამფეხი.

ზენჯილი (იმერ.) – ჯაჭვი.

თავანი (გურ. იმერ. აჭარ) //სხვენი//ოჭინჯალი//კაჩა//კაკიბერა//შგილ.(სვ.) – საცხოვრებელი სახლის კონსტრუქციის ელემენტი.

თავრიელი – საქონლის გატყავებული თავის ტყავი.

თაფხე – სახლის დირე, რომელზეც დაყრდნობილია სახურავი.

თერძვა (მესხ.) – ნასვენი მიწის პირველნახნავი.

ილორა (გურ.) – ილორისადმი შეწირული საკულტო ცხოველი.

კარაპანი (მესხ. აჭარ.) – სახლის წინა, რომელიც ასრულებს დამხმარე სათავსოს მოვალეობას.

კარიპირ (საინგ.) – ეზო.

კულა (ხევს.) – ქვისგან აგებული, მთავარი სვეტი ხევსურულ სახლში.

კორობორი – აფრცული ხალხური ცეკვა.

ლემზირ (სვ.) – შესაწირავი კვერი.

მაჭახელა (გურ. აჭარ.) – გრძელლულიანი, კაჭიანი თოფი. მზადდებოდა აჭარის სოფ. მაჭახელში.

მეზირი (სვ.) – ოჯახის მფარველი ძალა.

ორთო (რაჭ.) – ტერასის სახეობა, რომელიც არსებული მიწის მოკავებას და ქვის, ან ხის კედლით შემაგრებას ან კედლის მოკორდებას გულისხმობს.

ორშიმი (იმერ.) //ხრაიი – ქვევრიდან ღვინის ამოსაღები ქურჭელი. **თ.** კეთდება მწარე კვახისაგან.

ორწყალი (ფშ.) – ადგილი, სადაც ერთდებოდა ფშავისა და ხევსურეთის არაგვი.

საღდა – წალდი.

სამრელი (ხევს.) – ნაგებობა (ქობი), განუთვნილი დედათწესიანი ქალებისათვის.

სანკალა (აჭარ.) – ძელური ტერასის ნაგებობა.

სარეკელა //დათფოული (შავშ.) – დათვის საფრთხობელა.

საფიცხოველი (რაჭ.) – მარცვლეულის გასახმობი.

საქნარი (ხევს.) – ქებელი, წლისთავი.

საჯალაბო სახლი (იმ.) – საცხოვრებელი ნაგებობა; ხის ოთხკუთხედი, ორფერდა სახურავიანი, მიწის იატაკით, შუაცეცხლით.

საჯვარისწერო პური (ქართ.) – ქორწილში ნეფე-დედოფლისათვის მისართმევი რიტუალური პური. **ხ.პ.** ატრიბუტებია: ვაშლი, თხილი, კაკალი.

ხულის ხუცესი (ხევს.) – მიცვალებულისათვის შენდობის მთქმელი ხუცესი. **ხ.ხ.** მოვალეობას შეადგენდა მიცვალებულის სახელზე განუთვნილი საკლავის დაკვლა, ტაბლის, ლუდისა და არაყის დალოცვა. **ხ.ხ.** ლოცვები იყო სახელსაღები, პირის ქარი, კურთხევანი.

ტაბაკი // ტეფური (აქარ. ლაზ) – მაგიდა.

ფაცხა // წნული (სამეგ.) – საცხოვრებლის უძველესი ფორმა; მრგვალი ან ოთხკუთხედად მოწნული, კონუსისებური ან ორფერდა სახურავით, ჭაობის ლერწამით გადახურული, ცენტრში კერით და მინის იატაკით.

ფინქ (სვ.) – მრგვალი, სამფეხა სუფრა.

ფერხობა (გურ.) – ახალი წლის მეორე დღის წეს-ჩვეულება

ფერხობა (მთიულ. გუდ.) – საფერხულო სიმღერა.

ფუნა (სვ.) – საყულტო ცხოველი.

ყულე (შემ.) – საყარაულო ნაგებობა.

ნაფა (აქარ.) – თობი.

ნაფათობა (აქარ.) – თობი.

ნარდახიანი ხახლი (თუმ.) – ოთხსართულიანი, სათოფურებიანი (ჩარდახი), მშრალი ქვით ნაგები შენობა. **ნ.ს.** პირველი სართული განკუთვნილია ბოსლად, მეორე და მესამე ადამიანის საცხოვრებლად, მეოთხე თავდაცვისათვის.

ცხრაწვენი (სამეგ.) – სამარხვო საკმელი, რომელშიც შედის ცხრა სხვადასხვა სახელწოდების მასალა. ხარშავენ შობის წინაღამეს.

ძელურა ხახლი (იმერ.) – ერთსართულიანი, ცენტრში კერით, მიწის იატაკით და ორფერდა სახურავით. გადახურულია ჭაობის ლერწამით ან ყაყრით.

ხცალა (ლაზ.) – ნათესებში შესვლის ალყეთის წესი.

ჯარგვალი (სამეგ.) – ოთხკუთხედათ მოყვანილი, ორფერდა სახურავიანი, მიწის იატაკით, ცენტრში კერით გამართული საცხოვრისი.

ლექსიკონში გამოყენებულ შემოკლებათა განმარტება:

- აქარ. – აჭარული
- გურ. – გურული
- თუმ. – თუმური
- იმერ. – იმერული
- კახ. – კახური
- გუდ. – გუდამაყრული
- შემ. – შემური
- სამეგრ. – მეგრული
- სვ. – სვანური
- ლაზ. – ლაზური
- ფშ. – ფშაური
- ქართ. – ქართლური
- ხევს. – ხევსურული
- მთ. – მთიულური
- ლაზ. – ლაზური
- რაჭ. – რაჭული

- აბედი 229
 აგრიკულტურა 365, 367
 აგუნა 72, 344
 აგუნა-ანგურა 344
 აგური 298, 299, 300
 ადიშის სახარება 68
 ადრეკილი 198
 ათაცა დუგ 182
 აივანი 185
 აკვანი 45
 ალიანი ღვინო 85
 ამბაზი 250
 ამბოკვარი 233
 ამირანიანი 50, 51, 281, 282, 283
 ამპელოგრაფია 342
 ამქრობა 73
 ანალიტიკურ-შედარებითი მეთოდი 58
 ანატორის აკლამები 77, 109, 112, 115, 116, 119
 ანდაზები 92, 93, 95
 ანიმიზმი 82
 ანთროპოლოგია 83
 ანთროპოლოგიურ-გეოგრაფიული 58
 არდადეგობაი 357, 358
 არონა/ არუნა 311
 არტაშანი 357
 არქეოლოგია 98, 99, 174, 197, 198, 341, 346
 ასაყარი 47
 ასფოთოლა 356
 აფხაზური კარ-მიდამო 182, 183
 აფხაზური სახენელი 7
 აღორძინების რიტუალი 32
 აჩაჩა ურემი 313
 აჩაჩა 360
 აძრახება 234, 235
 აჭარელი მამაკაცის კოსტუმი 249
 აჭარელი ქალი 249
 აჭარული ყველი 356
 აჭარული კარები 329
 ახალი წლის დღეობა 49
 ახალოზი 249
 აპურამაზდა 71, 195
 ბაზაზი 19, 27
 ბანიანი სახლი 177
 ბასილა 220
 ბახური 357
 ბახუსის კულტი 71, 358
 ბერეკობა-ყვენობა 33.
 ბელელი 178, 422
 ბოლქვების შეშერებნი 276
 ბომონი 71
 ბორბლიანი ტრანსპორტი 345
 ბოსელი 181, 185, 187
 ბოსლობა 16, 347
 ბოყვიანი სახლი 181
 ბოზოხის ქუდი 249
 ბრინჯის მინდვრები 273, 345
 ბრინჯის მოსავალი 274
 ბრინჯის საბჭო 274
 ბუმერანგი 273
 ბუები 16
 გადასაზიდი 37, 87
 გამოკოპიტება 174
 განაყოფი 47
 განსახლება 48
 გარეული ვაზი 342
 გარჯილა 249
 გახეობრება 16
 გელაზი 25
 გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული კითხვარი 40, 58
 გერმანული კითხვარი 40

გვაბანაკი 89
 გვარი 18, 37, 276
 გველის კულტი 205
 გვრინი 235
 გზები 346
 გიდელი 45
 გინოძირაფა 87
 გოგორა//გორგორა 379
 გოზაური 217, 219, 220
 გოდორი 45
 გრავირება 350
 გრიფონი 11, 351
 გუდანის ხატი 376
 გუთანი 276, 360
 გუთნური 23
 გულის პირი 249
 გურული სამზადი 422
 გურული სიმღერები 23
 დაბახი 16
 დაბელვა 355
 დაბლარი ვაზი 342
 დათვაული 45, 46, 47
 დაკრძალვის წესები 16, 46
 დალალები 249
 დამბაჩა 65
 დარბაზი 363, 422
 დასახლება 4, 176, 181
 დასტური 16
 დატირება 238
 დაფანჯვრა 350
 დაქუსვლა 297
 დაჭრელებული ყანწები 215
 დახორაუმება 297
 დედაბოძი 183, 186, 333
 დემოგრაფია 58
 დემონოლოგია 50
 დიალექტოლოგია 80
 დიალექტური კვლევა-ძიება 77
 დიარა 87

დიდი გუთანი 356
 დიდი დედა ნანა 183, 184, 185, 187, 347
 დიდი ძელურა 181
 დიფუზია 210
 დოლბანდი 249
 დოლი 16, 31, 33
 დუმიანი ცხვარი 328
 დუროიანი სახლი 178
 დლეობა 46, 48, 65
 ედემი 258
 ევოლუციონური მეთოდი 58
 ეზო 322, 422
 ეზოსმოდღარი 322
 ეთნოგრაფია 44, 72, 76, 77, 80, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 98, 99, 174, 175, 201, 220, 272, 276, 277, 296, 384
 ეთნოგრაფიული დაკვირვება 36
 ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 40, 68, 69
 ეთნოგრაფიული თავისებურება 62, 204, 210
 ეთნოგრაფიული კოლექცია 44, 45, 65, 74, 77, 88
 ეთნოგრაფიული მასალა 8, 51, 57, 64, 82, 84, 180, 186, 206, 250, 314, 365
 ეთნოგრაფიული მეთოდი 58
 ეთნოგრაფიული მოვლენები 46, 48, 204, 209, 264
 ეთნოგრაფიული მონაცემები 36, 39, 99, 183, 187, 343, 360, 365
 ეთნოგრაფიული ოლქი 57
 ეთნოგრაფიული რუკა 42
 ეთნოგრაფიული სინამდვილე 43, 49, 84, 87, 202, 207, 219, 220, 243, 246, 352
 ეთნოგრაფიული ტიპი 52

ეთნოგრაფიული ფაქტი 72, 209,
341, 347, 361
ეთნოგენეზი 11, 86, 373
ეთნო-არქეოლოგია 312
ეთნოლოგია 43, 198, 209, 210
ეთნოლოგიური ექსკურსია 22
ეთნიკური 276
ეთნიკურ ცნებათა სისტემა 6
ენდემური პურეული 25
ეპიგრაფიკა 75, 80, 98
ეპიტაფია 321
ერგოლოგია 39, 208
ერი 276
ერთხმიანი სიმღერები 23
ერკინა თხა 152
ეტიმოლოგიური ძიება 78

ვაზი 71, 72, 342, 345, 363
ვაზირის ინსტიტუტი 106
ვაზის კულტურა 28, 343, 344
ვაზის სასხლავი 313
ველური ვაზი 345
ვენახი 343, 357, 358
ვეშაპები 39, 282, 313
ვისხვ 49, 347

ზადენი 195
ზეფური 324
ზვავით სიკვდილი 228
ზვავის დაღვევა 229
ზნე-ჩვეულება 13, 37, 38, 39, 65,
73, 77, 84, 87
ზოროასტრიზმი 71
ზუბუნნი 249
ზლუდე 321

თავანი 47
თავსაკრავი 249
თავსაბურავი 86
თამარის დარბაზი 348
თაფლის ღვინო 345

თასი 215
თახჩა 180
თბილისის აბანო 74
თბილისის ეთნოგრაფია 74
თბილისური ქორწილი 73
თევზაობა 48
თეთრი გიორგის კულტი 200
თემის მამასახლისი 349
თემობა 16, 17
თემური მიწისმფლობელობა 16
თეფელული 249
თიბვის შამშაბათი 229
თიხის კუბო 344
თიხის მოზიდვა 297
თოლაბულუსის სარტყელი 249
თონე 298, 299
თოფი 65
თოხის კულტურა 86
თოხის მიწათმოქმედება 355, 356
თურქოლოგია 75
თუშური ტანსაცმელი 248
თუშური მატყლი 350, 363
თუშური ცხვარი 363
თხილამური 45

იაილა 46
იაფეტიდოლოგია 205
იაქსარი 232
იბერული სახვნელი 311
ილორა 49
იმერული ოდა 334
ინტენსიური მეთოდი 228
ირმის მგურნეობა 276
ირმის ნახტომი 152
ისტორიული გეოგრაფია 319,
320, 321
ისტორიული მონოგრაფიზმი 58

კაბა 249
კავები 249

კავი 360
 კავი უღლით 360
 კავკასიის ეთნოგრაფია 30, 33, 34, 77
 კავკასიის მუზეუმი 65
 კავკასიის ქედი 33
 კავკასიის ცივილიზაცია 54
 კავკასიური ენათმეცნიერება 75
 კათოლიკე მისიონერები 40
 კათხა 215
 კაკალი 326
 კაკიბერა 47
 კალათების წვნა 422
 კალო 177
 კანიზის ენა 193
 კახური კერამიკა 297, 296, 299, 300
 კვერი 313, 350
 კერა 22, 177, 178, 181, 187
 კერამიკა 179, 216, 220, 229, 422
 კერამიკული ჭურჭელი 217, 297
 კეჭნაობა 16
 კვარტუა 250
 კვეთილობა 304, 356
 კვირისთავი 45
 კიბლეე 311
 კითხვარი მიულერის 40
 კინტო 73
 კოკა 298, 333
 კოპალე 232
 კოპი 249
 კოლხური წალდი 342
 კოლხური ცხვარი 25
 კომპარატიული მეთოდი 223
 კოსმოგონიური შეხედულებები 281
 კოსტიუმი 188, 189
 კოშკური სახლები 243, 244
 კოწოლი 249
 კრივი 73

კრიმანჭული 388
 კუვდა 85, 86, 89, 274
 კულა 47
 კულტურის განვითარება 276
 კულტურის ელემენტები 264
 კულტურული ვაზი 343
 კუმეტი 31, 32, 33
 კურთხევანი 233
 კურტკალე 239
 კურული 347
 კუტალი 333
 კუჭურა 249
 ლაზური სანდლები 421
 ლაზური სახლი 186
 ლაგვანი 344
 ლაზური ხელოვნება 329
 ლაზური საჩითავეები 333
 ლამპრია 215, 219
 ლასტი 181, 182
 ლაშქს კარი 326
 ლაყაჩურა ეზო 322
 ლეგენდა მთეარის და შზის 50
 ლემი 8, 49, 69
 ლერწამი 181, 345
 ლექსიკოლოგია 75, 80
 ლეჩაქი 249
 ლეჭვინდერი 177
 ლითონის დამუშავება 25, 28, 34
 ლითონის კულტი 345, 357
 ლიტრა 333
 ლიფანალი 235
 ლუდი 345
 ლუკური ენა 194
 მაგარი რკინა 349
 მაზდენაობა 50, 197, 199, 209
 მათარა 249
 მამაკაცთა დემონური ხასიათის
 კავშირები 32

- მამაკაცის თავსაბურავი 48
 მამალი 71
 მანგალი/ნამგალი 45
 მანდელები ენა 194
 მანდილი 16, 249
 მარანი 180, 181, 185, 187, 216,
 217, 344
 მარგული 77
 მატერიალური კულტურა 48, 257
 მატრიარქატი 18, 86
 მალლარი ვაზი 182, 344
 მაჩუბი 177
 მახა 89, 356
 შეაგურეობა 298
 მეგალითები 321
 მეგრული ნავები 421
 მეგრული ოდა 422
 შედაბლეობა 246
 მედრესები 46
 მევენახეობა-მელვინეობა 179,
 181, 187, 341, 342, 343,
 344, 345, 353, 355
 მეზირი 205
 მეთამბაქოეობა 353
 მეთევზეობა 46
 მეთემეები 31, 32
 მეთონეობა 298
 მეთულუხჩეს დაქდეული ჯოხი 74
 მეთხეობა 180
 მელორეობა 180
 მეკრამიტეობა 298
 მემინდვრეობა 353, 355
 მესაქონლეობა 87, 176, 179,
 180, 181, 274, 276, 353
 მესულთანე 16
 მესულთანე-შეკადაგე 229
 მესხური დარბაზი 184
 მეტალურგია 179
 მეურნეობის ფორმები 276
 მეფუტკრეობა 46, 179, 353
 მექვევრეობა 298
 მექოხე 230
 მემბათეები 16
 მეპურტლეობა 298
 მეხილეობა 353, 355
 მეხნაკრავი 228, 229
 მზევლობა 16
 მზვარე 342
 მზითევი 74
 მზის კულტი 347
 მზის სიმბოლო 22
 მთური ქოხი 176
 მითოლოგია 39
 მითორგინათა 85
 მთური მეურნეობა 356
 მიბრაფი 73
 მიგრაცია 242
 მისიონერთა წრე 41
 მიცვალებულის ზეპირ დარჩენა
 229
 მიცვალებულის კულტი 32, 228,
 231, 234, 237, 238
 მიცვალებულის ქვრივი 229
 მიწათმოქმედება 86, 87, 176,
 179, 183, 271, 274, 355, 356
 მიწის დედოფალი 195
 მიწის იჯარის ფორმები 367
 მიწურ-ბანიანი სახლი 422
 მიჯაჭვული გმირი 51
 მკვდართ წირვა 229
 მკერივი 350
 მოდგამი 250
 მოვის პერანგი 249
 მოთვლით ტირილი 229, 234
 მონადირე-შემგროვებლები 276
 მონადირეები 274
 მონადირეობა 46
 მონდავი 250
 მომთაბარე მესაქონლეობა 271,
 324

მორგანიზმი 58
 მორგვი/მარგვი 379
 მოსახვევი ბაღდადი 249
 მოხარატებული 330
 მოჭრელება 330
 მოკორდება 354
 მოოქვა 350
 მოყონათა 87
 მოხეური სახლი 179
 მოჭყულუ 87
 მსხვერპლად შეწირვა 195
 მსხვილფეხა მესაქონლეობა 324
 მუხეუმი 66, 67
 მუნჯად და ხმით ტირილი 229
 მუსიკალური იარაღები 46
 მუსლიმანობა 209
 მუხლისფარი 249
 მუჰაჯირები 207
 მკედლობა 48

 ნაბადი 252
 ნადი 250
 ნადირობა 28, 48
 ნალია 45, 46, 422
 ნალო 180
 ნამგლური 23
 ნაყოფიერების კულტი 220
 ნაყოფიერების რიტუალი 32
 ნაყოფიერების ღვთაება 219
 ნაცივარი 6
 ნაწველ-ნაღღვები 229
 ნიღბები 31
 ნუმინმატიკა 98

 ოგაფა 86
 ოდა 45
 ოთხთვალა 215, 216
 ოთხმხრიანი სახვნელი 7
 ოლიხნარი ვაზი 342
 ონადირე 308

ოროკები 354, 356
 ორნამენტი 48
 ორმუზი 199
 ორმუზის მსხვერპლი 71
 ორხელას სახვნელი 350, 360
 ოსური სახვნელი 7
 ოქოქა 360
 ოქროს მოპოვება 383
 ოქრომჭედლობა 9, 60, 69, 70,
 71, 99, 333
 ოჩხუბობა 73
 ოჭყულური 87
 ოჯახი 17, 37
 ოჯახობა 16
 ოჯინჯალი 47

 პალეოგრაფია 75, 80
 პანთეონი 16
 პატარძლის გაშინჯვის წესი 74
 პაკიქები 249
 პეტაგის ფირმა 363, 364
 პირად შეყრა 16
 პირის ქარი 233
 პირქუში 232
 პურის გატება 214

 რაფდარბაზი 322
 რაჭველი ქალი 249
 რაჭველი ქალის ჩაცმულობა 77
 რაჭული სახვნელი 28
 რაჭული სიმღერები 21, 27, 28
 რაჭული შუასახლი 422
 რელიეფური ჩუქურთმა 326, 330
 რთვა 422
 რთველი 344, 358
 რიტუალური პურები 48, 219, 334
 რიტუალური სასმელი 215
 რიტუალური სმა 215
 რკინეულის საფლაგში ჩატანების
 აღკვეთა 229

- რკინის კულტურა 231
რომაული ტუნიკი 189
რუ-არხები 36
რუსთველოლოგია 75, 80
რუსული თემი 20
რუსული კითხვარი 40
- საალიხე 323
საახალწლო წეს-ჩვეულება 32
საბრძოლო და საცხოვრებელი კომპები 313, 243
საბაზრო მოედანი 351
საბეჭური 249
საბუნაგე ეზო 322
საბძელი 180, 185, 187
საგაზაფხულო ხვნა-თესვა 32
საგვარეულო საკუთრება 17
საგუმავოები 321
სადიაცო 249
სადულრო 298
საეთნოგრაფიო საზოგადოება 64, 67, 68
სათაურა 249, 250
სათოფურებიანი სახლი 178
საიქიო 16, 229
სალდა 357
სალაჩქიმე 323
სალოცავები 68, 344
სამარხილე 323
სამეგრელოს კოლექცია 68
სამეურნეო ნაგებობები 37
სამზეო 232, 233
სამზირალი 321
სამიწათმოქმედო კულტურა 6, 7, 341
სამრელოში გარდაცვლილი 228, 229
საოჯახო ადათები 73
საოჯახო დგამ-ქურჭელი 333
საპირისწამლე 65, 249
- სარეკალა 46
სარკინე 306
სარძიე 47
სარკოფაგი 239
სარიოშო 230
სარტყელი 249
სარწყავი მიწათმოქმედება 271
სასაფლაო 321
სასიმიინდე 181
სასხლავეები 342
საფერხულო 23
საფიცობელი 178
საფლავის ქვები 321, 421
საფუტკრე 182
საფქვავეი ქვები 422
საფქვილეში 180
საქალაქო ხუროთმოძღვრება 306
საქორწილო 23
საქორწინო ჩვეულებანი 37, 84
საღვარიანი წისქვილები 313
საღორე 181
საყარაულოები 321
საყველიერო წეს-ჩვეულებები 31
საყინულე 323
საშოვარზე გასვლა 48
საჩეგელი 45
საჩები 230
საჩითავი ყალიბები 333
საცეხველი 47
საცევენური 47
საცხოვრებელი ნაგებობა 87, 174, 175
საჭრეთელი 303, 334
სახალხო სიმღერები 84
სახატო დროშა 375
სახელთმცოდნეობა 321
სახელის დადება 229
სახელო 249
სახელსადები 233
სახვეწი დაზგები 357

- სახენელი იარაღები 6, 86, 345, 360
 სახენელის კულტურა 86
 სახლის დანათვლა 229
 სახნისი 422
 სახურავი გვირგვინიანი 239
 საჯალაბო სახლი 180
 საჯვარისწერო პური 214
 სელი 247
 სემიტოლოგია 75
 სენე 47, 177
 სევადა 74
 სვანური კოშკი 421
 სვანური ლამპრობა 422
 სვანური საკურცხილი 8, 69
 სვანეთის კოლექცია 68
 სვანური ხალხური სიმღერები 27
 სვანური სახლი 177
 სიმიინდი 362
 სიმღერა „ჯვარის წინასა“ 22
 სისხლ-მეისისხლეობა 37
 სიცოცხლის ხე 245
 სკულაფა 85
 სოციოლოგია 39, 58
 სოციოლოგიურ-ფუნქციონალური 58
 სპილენძის კულტი 357
 სულამაის დღე 229
 სულეთი 232, 233
 სულის სახლი 229
 სულის ცხენი 16
 სულის ხუცობა 228, 233
 სუფრული 23
 სქემატური ევოლუციონიზმი 58
 სქუაშ მითორგინაფა 85, 86
 სხვენი 47
 საკაროვნე 324
 ტაბაკი//ტეფური 48
 ტაბგა თხუმ 216
 ტაბლა 357
 ტავრი 192
 ტალავრით დატირება 236
 ტერასები 354, 356
 ტერასული შეღრნობა 176, 354, 355
 ტვარჯუხი 45
 ტივი 421
 ტირილი 65
 ტოპადა 78
 ტომოვრაფია 346
 ტომონიმეური მასალა 261
 ტურბინული წისქვილი 313
 ტყავის დამუშავება 246
 ტყაპუჭი 249
 უთხოვარი//ურთხმელი 326, 333
 ულაში 250
 ურემი 422
 ურმული 23
 ურგულოსად სახელის დადება 229
 უყურო ჭურჭელი 299
 უხუცესთა ინსტიტუტი 106
 ფალუსი 198
 ფანდური 229
 ფაფანაგი 249
 ფაცხა 180
 ფერხული 71
 ფესი 249
 ფეტვის კულტურა 180
 ფეხეზო 303
 ფიც-ვერცხლით დამშობილება 128
 ფიცრის სახლი 181
 ფიჩქ 215
 ფოლკლორი 76, 80
 ფსიქოლოგია 58
 ფუსნა 49
 ფშაური სახენელი 311
 ქადაგი 16
 ქათიბი 249

ქალაქური ზეპირსიტყვიერება 73
 ქალაქური მეტყველება 74
 ქალის როლი 300
 ქამარი 249
 ქართველოლოგია 75
 ქართული ანდაზები 94
 ქართული ფერწერა 99
 ქართული სახვნელი 7, 25
 ქართული წარმართობა 50, 195, 197, 198, 199, 200, 201
 ქართული ხალხური გალობა 23
 ქართული ხალხური მუსიკა 24, 26, 28
 ქართველი მამაკაცის კოსტუმი 249
 ქართლ-კახური ბერიკაობა 422
 ქართული მითოლოგია 406
 ქართული საცხოვრებელი სახლები 422
 ქართული ჩაცმულობა 251, 253
 ქართული ხალხური სიმღერა 387
 ქართული ხელნაწერები 332
 ქაშანური ქურჭელი 298
 ქვაკაცები 321
 ქვაჭვრები 321
 ქვევრი 178, 223, 297, 299, 344
 ქისა 249
 ქვის თევზი-ვეშაპები 53
 ქვის სარკოფაგი 239
 ქორბელელაობა 220
 ქორწილი 16, 22, 65
 ქოქომონი 249
 ქოში 249
 ქოჩადმავლობა 276
 ქოხში გარდაცვლილი ბავშვი 229
 ქრისტიანობა 70, 71, 82, 209, 216, 281
 ქსნური კერამიკა 299
 ქსოვა 422
 ქულაჯა 249, 252, 253

ქურები 249, 297
 ქურუმები 32
 ღვთაებათა პანთეონი 280
 ღვინის კულტურა 54, 71, 72, 343, 345, 363
 ღოში 345
 ღომის საცხებელი 47
 ყაბალახი 249
 ყავარი 422
 ყათარ 195
 ყაშა 249
 ყანა 152
 ყარაჩოღელი 73
 ყარსული საბლი 185
 ყვავილ-ბატონები 81, 82
 ყოფაქცევა 87
 ყოჩი 214
 ყოჩის სახის სასმისი 214
 ყურთმაჯიანი კაბა 249, 252
 ყურთმაჯიანი ჩოხა 249
 ყურის მოჭრა 16, 229
 ყურმოჭრილი ყმა 128
 შანუა 87
 შარვალი 249
 შგილ 47
 შეგორება 85
 შედარებითი მეთოდი 39, 42
 შემგროვებლობითი სამუშაო 65, 274
 შერეული მარცვლელი 313
 შიდა ეზო 182
 შინამრეწველობა 422
 შნაკვი 86, 89, 274, 357
 შრომის დანაწილება 276
 შუა ცეცხლი 180
 შულტა 16
 შუშპარი 49
 შხვათური 85

ჩათაკა 249
ჩამური 45, 47
ჩარათა – ქერი 362
ჩარდახიანი სახლი 179
ჩაფა 355
ჩაფათობა 355
ჩაქურა 254
ჩაცმულობა 37, 87
ჩახსაკრავი 249
ჩაჭრით კვეთილობა 326
ჩაჭრილი ჩაქი 248
ჩამოსხმა 350
ჩერქეზული ჩოხა 252
ჩიხტა 249
ჩითა 249
ჩიქილა 249
ჩულით შეფუთვა 297
ჩუკული 302
ჩუსტი 249

ცალყურა ჭურჭელი 299
ცეცხლის თაყვანისცემის ტაძარი 199
ცისფერი ზღაპრები 222, 223, 226
ცხავი 45
ცხენის დალოცვა 31, 33
ცხენის სპორტი 25
ცხენის კულტურა 276
ცხერის ქანდაკება 69
ცხრათავი სატკივარი 91
ცხრა საცრის პური 91
ცხრა უღელი ხარი 92
ცხრარჯულა 92
ცხრა ძუძუ 92
ცეცხლის თაყვანისცემის ტაძარი 199

ძალღ-ციცათად ცემა 229
ძახილით ტირილი 228, 229, 234, 235
ძველი ხეთური ენა 194

წალდი 343, 344, 357
წალო 176
წარმართული კალენდარი 288
წარმართული რელიგია 53, 71
წედისური ფოლადი 28
წინაპართ ხსოვნა 22, 229, 231, 232, 236
წინგარდა 239
წინდები 249
წისქვილი 45, 46
წმინდა გიორგი 216, 200
წნული 187
წულები 249
წყალთ დალოცვა 229
წყალწილა 229
წყლის მიღების მკეთებლობა 298
წყლის ჩამური 47

ჭაობის ლერწამი 181, 182, 187
ჭაჭილწრ 215
ჭედური ხელოვნება 99, 332
ჭიკაოკონობა 195
ჭიანური 73
ჭიბონი 45
ჭირისწყენა 16
ჭური 244, 344

ხალიბების რკინა 349
ხალხი 276
ხალხური დგამ-ჭურჭელი 333
ხამატი 192
ხარატი 330
ხარის კულტი 49, 206
ხატი 16
ხატის კაცები 215
ხატის ხელოსნები 32
ხატობა 65
ხალხური ცეკვა 46
ხალხური ზეპირსიტყვაობა 87
ხალხური პოეზია 17

ხალხური სამართალი 20
ხალხური სარწმუნოება 50
ხალხური სიმღერები 19, 21, 22,
23, 24, 26
ხევისბერი 16, 375, 376
ხევსური მამაკაცის ტანსაცმელი 249
ხევსურული პერანგი 250
ხევსურული სახლი 177
ხევსურული ხუცობანი 15
ხეზე კვეთილობა 333, 334
ხეთურ-იბერულ ენათა ოჯახი 244
ხეთური სარწმუნოება 195
ხელდასხმა-დაკურთხება 32
ხელეჩო 303
ხელოსნობა 48, 87, 179, 306, 346
ხელჩაფა 298
ხელწალი 45
ხეობა 354, 356
ხვეწა 303
ხიდები 321
ხის გუთანნი 360
ხმით ნატირალი 228, 235

ხონჯარი 249
ხორუმი 220
ხორბლის კულტურა 345
ხოშა ღე-რთე-შიშ 215
ხულა 45
ხუროთმოძღვრული ძეგლები 333
ხურრული ანუ ხარრული ენა 194
ხუცესი 16
ხცალა 357

ჯამე 329
ჯარგვალა სახლი 45, 180, 181
ჯვარის ხუცესი 233
ჯვარის ფერხული 22
ჯახუნდერი 302
ჯიხა 351
ჯილა 356
ჯოგები კვარაცხელიასი 180

პალმომ 263
პკლიშ 49
პულიშ 49

აგსტრიელი 30	ლაზები 48, 85, 304, 328
აზიის ხალხები 277	ლაკები 373
ალგონკინები 39	ლაკები 310
ამერიკის ხალხები 277	მეგრელები 37, 85, 86
არაბები 25, 106, 356	მესხები 310, 311
არიელები 343	მთიელი ქართველები 76, 178
აფრიკის ხალხები 277	მთიულეები 22
აფხაზები 50, 141, 142, 143, 145, 147, 180	მიტანები 194
აღმოსავლეთ ევროპის სლავები 30	მოხევეები 22, 24
აჭარლები 87, 157, 158	მონღოლები 36
ბალტიისპირეთის ხალხები 277	ოიბვეის ტომი 273
ბასკები 8, 86	ოსები 244, 309
ბერძნები 8, 41, 51, 189, 201, 309, 329	პართელები 32
გუთები 51	პელასგები 208
დაკები 69	პოლონელი 55
დაღესტნის ხალხები 31	რაჭველები 20, 22, 28
დიდოელები 36	რომაელები 309, 324
ებრაელები 25, 90, 309	სანკალები 354
ევროპის ხალხები 6, 30, 43, 277	სარმატები 69
ელამიტელები 200	სასანიდები 69
ეტრუსკები 208	სემიტები 343
თურქები 30, 329, 385	სვანები 20, 22, 27, 49, 50, 208, 215
იბერები 86, 208	სირიელები 329
იმერლები 22, 37, 207	სკვითები 69, 349, 350
ინდიელთა ტომი 273	სლავები 55, 56, 81
იაკკასიის ხალხები 30, 31, 34, 42, 53, 277	სომხები 183, 373, 385
იახვლები 37	სპარსელები 309
კელტები 208	ტაურებ-კიმერიელები 200
კოლხები 365	ტიბარენები 85, 86
	ურართელები 200, 347
	ურუმები 185

ფერეიდნელი ქართველები 61
ფრანგი 39, 41

ქალდეელები 194
ქართები 52
ქართველები 6, 8, 20, 21, 22, 24,
33, 41, 42, 60, 71, 82, 99, 164,
175, 176, 198, 200, 275, 276, 373

ქართლელები 37
ქართული მოდემის ხალხები 25

ლუნები 310

ყუბანის ყაზახები 208

ჩერქეზები 207
ჩერქეზ-ცირკასები 207

ძველი ხეთელები 194

წოვა-თუშები 310

ხალდები 373
ხევსურები 22, 207
ხეთები 192, 193, 194, 202, 216,
373

ხურრები 194

ჰურონები 39

- ავსტრალია 222, 277
 აბასთუმანი 395
 აბაშა 422
 აბისინია 345
 ადიშში 68
 აზერბაიჯანი 66
 აზია 37, 47
 ათენი 107
 ათხარა (სოფ.) 182
 ალაზანი 261
 ალბანეთი 244
 ალექპო 192
 ალჟირი 189
 ამიერკავკასია 260, 342, 343, 344,
 350
 ამუდარია 260
 ამური 223
 ანატოლია 218, 239, 240
 ანანური 299
 ანკარა 239
 არაბეთი 38
 არაბთა სახალიფო 106
 არაგვი 261
 არარატი 259
 არაქსი 60, 260b 261
 არმავირი 20
 არმავციხე 312
 არმავხევი 306
 არხოტი 228
 ასტურია 89
 ასურეთ-ბაბილონი 312
 ასურეთი 34
 ატოცი 360
 აფრიკა 85, 342
 აფხაზეთი 9, 45, 50, 51, 81, 89, 181
 აღბულალ-მანგლისი 299
 აღმოსავლეთ საქართველო 174,
 360, 361
 აჟარა 319, 320, 324, 342, 357,
 362, 383
 ახალციხე 357
 ახიელი 228
 ახმეტა 299, 307
 ბათუმი 383, 385
 ბალკანეთი 47
 ბალკანეთის ნახევარკუნძული 342
 ბარისახო 228, 299
 ბასკონია 89
 ბაღდათი 181
 ბელგია 395
 ბელორუსია 55, 56
 ბერლინი 13, 86, 193
 ბერნი 47, 55
 ბიზანტია 69, 106
 ბისკაიას ხეობა 86
 ბოლშაკოი 191, 192, 193
 ბოგრე (სოფ.) 383
 ბრიუსელი 395
 ბრზეჟნი 55
 ბულგარეთი 55, 56, 342
 ბუქარესტი 107
 გალიცია 47
 გერმანია 32, 188, 201, 385
 გვიფუწყაოს ხეობა 86
 გლოლა 76, 178
 გოგამენი (სოფ.) 362
 გონიო 303, 319
 გორი 12, 34, 312
 გორის ციხე 312
 გუდანი 376
 გუდაუთა 51, 182
 გურია 22, 30, 45, 48, 49, 87, 89,
 199, 342
 დანოი (სოფ.) 377
 დასავლეთ აფრიკა 38

დასავლეთ ვეროპა 33, 40, 41, 50
დასავლეთ საქართველო 23, 99, 174,
180, 182, 320, 342, 365, 368
დაღესტანი 32, 45, 66, 77, 372, 373
დიდი ლიახვი 360
დიმი 181

ეგვიპტე 192, 259, 345
ევროპა 28, 32, 33, 44, 191
ეკატერინოდარი 20
ენგურის სვანეთი 68
ერაყი 276
ერევანი 107
ეფესი 191
ელო 350

ვანი 30, 181, 302, 307, 349
ვარშავა 55, 56
ვარძია 174, 391
ვენა 13, 35, 107
ვილნიუსი 56
ვლადიკავკაზი 19

ზალცბურგი 47
ზანია 54
ზეკარი 198
ზემო იმერეთი 64
ზემო სვანეთი 178, 371

თბილისი 13, 34, 38, 41, 44, 64,
73, 364, 399
თეკლამი (სოფ.) 392
თიანეთი 13 299
თრაკია 239, 240, 242
თრიალეთი 241
თურქეთი 47, 87, 276, 385
თუშეთი 178, 179, 352, 382

იაპონია 32
იბერია 54, 174, 199, 244, 275,
323, 341, 346

ინდოეთი 345
იორდანია 276
იმერეთი 22, 62, 180, 181, 342
ირანი 32, 60, 275, 344, 345
ისპირია 54
იტალია 47, 240 342
იუგოსლავია 56
იფრეულა (სოფ.) 46

კავკასია 221, 242, 249, 256,
258, 260, 261, 275, 313
კავკასიის მთიანეთი 177
კავკასიონი 33, 313
კანადა 39
კაპადუკია 218
კარხემში 191, 192
კახეთი 22, 45, 60, 186, 187, 214,
244, 342, 396
კვაშიეთი 307
კიბეთი 181
კიევი 395
კლარჯეთი 45, 46, 48, 77, 358
კლდეეთი 307
კოლხეთი 54, 247, 275, 341
კოლხეთის დაბლობი 183
კრაკოვი 55, 56
კრასნოდარი 20
კრეტა-მიკენი 240, 242

ლაზიკა 45, 48, 89, 275, 357
ლაშე 30, 325
ლახამულა 68
ლახირი (სოფ.) 371
ლებაისკარი 299
ლენინგრადი 88, 107, 399
ლენჩხუმი 68, 70
ლენჩხუმ-სვანეთი 68
ლიდია 192
ლოზანა 13

მზანდერანი 60
მანგლისი 299

საქართველოს
ხელისუფლების
სამსახური

მარანი (სოფ.) 422
 მაროყო 189
 მალა დოვლეთი 12
 მაჭახლის ხეობა 353, 355, 356
 მენჯის წყალი 323
 მესოპოტამია 345
 მესტია 68, 357
 მესხეთი 391, 422
 მესხეთ-ჯავახეთი 354, 355
 მეჭვრისხევი (სოფ.) 360
 მთიანეთი 322
 მთიანი იმერეთი 174
 მთის რაჭა 178
 მთიულეთი 89
 მინგეჩაური 80
 მიუნხენი 201
 მლეთა 299
 მოზდოკი 19
 მოლდავეთი 342
 მოსკოვი 20, 25, 26, 27, 36, 38, 107
 მტკვარი 261
 მცირე აზია 191, 194, 218, 239,
 242, 345
 მცხეთა 34, 199, 306, 307, 309,
 313, 349, 351, 352
 ნიგალის-ხევი 259
 ნინოწმინდა (სოფ.) 217
 ნიჩბისი 307
 ნოვოროსიისკი 12, 13
 ოკეანია 277
 ოდესა 13
 ორწყალი 299
 პალესტინა 345
 პარიზი 13, 41, 83, 88, 93
 პეტერბურგი 64, 75, 88, 97, 385,
 390
 პირველი ტოლა (სოფ.) 422

პირიქით ხევესურეთი 177
 პოლონეთი 47, 56, 57, 65
 ენევა 13, 251
 ენევალი 299
 რაჭა 77
 რაჭა-ლეჩხუმი 99, 217, 342, 357
 რეშტი 392
 რიგა 107
 რიონი 97
 როკატი 181
 რომი 32, 342
 რომკა 228
 რუმინეთი 45, 342
 რუსეთი 28, 36, 40, 41, 44, 65
 საბერძნეთი 34, 71, 201, 240,
 242, 275, 342, 345
 საგურამო 34
 სან-ფრანცისკო 107
 სამგორი 174
 სამეგრელო 22, 45, 88, 89, 189,
 324, 342, 357, 396
 სამეგრელოს მთიანეთი 180
 სამხრეთი კავკასია 345
 სამხრეთ რუსეთი 240, 242
 სამხრეთ ოსეთი 12
 სამხრეთკავკასიური 47
 სამურზაყანო 87
 საფრანგეთი 83
 საქართველოს მთიანეთი 75, 175,
 311
 საქართველო 6, 7, 18, 26, 27, 34,
 35, 37, 40, 47, 64, 70, 82, 106,
 107, 174, 175, 185, 198, 216,
 244, 247, 249, 256, 258, 275,
 341, 342, 354, 386, 389, 390,
 421, 423
 საძვეური 349

სკანეთი 9, 43, 45, 48, 49, 65, 68,
69, 70, 89, 198, 219, 305, 362
სვირი (სოფ.) 392
სინობი 191
სირია 191, 192, 218, 276, 345
სიცილია 342
სკანდინავია 51
სომხეთი 106
სოხუმი 390
სპარსეთი 32
სსრკ 275, 276
სტალინირი 13
სურამი 13

ტავრი 192
ტაია 54
ტაო-კლარჯეთი 45,71
ტარძნისი 90
ტიგროსი 261
ტრაბზონი 385
ტფილისი 94, 191, 204, 391, 393,
395

უკენაბადუ 228
უკრაინა 55, 56
უნგრეთი 47, 65, 263, 342
ურარტუ 312, 350
უფლისციხე 174, 346, 347, 348,
349, 350, 351

ფარსმა 350
ფასანაური 299
ფერეიდანი 60
ფინლანდია 390
ფოთი 97, 385, 387
ფრაცია 192
ფრიგია 349, 350
ფშავი 45
ფშავ-ხევსურეთი 229
ფხოტრერი 362

ქაისხევი 299
ქართლ-კახეთი 76, 217
ქართლი 22, 45, 47, 106, 183,
185, 187, 209, 214, 251, 342,
352, 357
ქართლის ველი 350
ქვაბლიანის ხეობა 184
ქვემო გურია 319
ქვემო მაჭახელი 319
ქვემო ქართლი 396
ქვემო ხვედურეთი 251
ქვემო ქალა (სოფ.) 360
ქურთა (სოფ.) 360

ლალისის აუზი 192, 261
ლები 76, 178

ყაზანი 393
ყაზბეგი 299
ყანჩაეთი 349

შავი ზღვა 72
შავშეთ-კლარჯეთი 9, 48, 354
შავშეთი 45, 46, 47, 48, 77, 89,
322, 357
შარახევი 299
შატილი 299, 371, 376
შვეიცარია 55
შიდა კახეთი 219
შიდა ქართლი 186
შორეული აღმოსავლეთი 33
შუა აზია 32, 33, 260
შუა ევროპა 69

ჩინეთი 37, 38, 65, 345
ჩიხორა 47
ჩრდილო კავკასია 19, 20, 22
ჩრდილოეთ ესპანეთი 47
ჩუბისხევი 68
ჩიხვია 70

ცერონისი 12
ცხენისწყალი 68
ცხინვალი 307
ცხავატი 299
ცხუმარი 383

ძვერი 174
ძველი აღმოსავლეთი 51
ძველი სენაკი 407

წალკა 184, 185
წინა აზია 28, 47, 208, 216, 218,
350

წინარეხი (სოფ.) 360
წინწყარო 307, 349
წიწამური 198

ჭანეთი 319
ჭაქყარი (სოფ.) 363, 422

ჭიორა 76, 178
ჭონთიო 377
ჭორობი 259, 261, 323
ჭორობის აუზი 54

ხაიში 307
ხამატი 192
ხანი 181
ხატტუსა 193
ხეცსურეთი 22, 45, 47, 65, 76,
178, 216, 228, 229, 230, 236,
238, 322, 324, 371

ხეთა 34, 96, 192
ხიდისთავი 35
ხოვლე 348
ხულო (სოფ.) 383
ხურთისი (სოფ.) 350

ჯავახეთი 362

- აბულაძე ი. 300
 ადონცი ნ. 64
 ავალიანი ნ 494
 ალიათ შგელა 229, 231
 ალფენიძე ლ. 494
 ამირანაშვილი შ. 5, 9, 97, 98, 99
 ამირანაშვილი ჯ. 494
 ანუჩინი 20, 44
 არაბული ნ. 228
 არაბული შ. 228
 არაყიშვილი დ. 20, 21, 22, 24, 25, 26
 ართილაყვა მ. 317
 ასლანიშვილი ა. 494
 ასლანიშვილი შ. 26
 აფაქიძე ა. 10, 309, 306, 313, 314, 426, 494
 აქსელ ოლრიკი 7, 50, 218, 283
 აღნიშვილი ლ. 9, 60
 ახვლედიანი გ. 381

 ბაგრატიონი ვახუშტი 9, 37, 41, 42, 253, 304, 351, 356, 363
 ბადროგი 263
 ბალიაური ლ. 236
 ბალიაური მ. 228, 236
 ბალოღ იშტვანი 263
 ბარდაველიძე ვ. 10, 15, 49, 228, 233, 328, 334, 347, 363, 374, 375, 377, 382, 383, 423, 425
 ბარდაველიძე-ლოშია ვ. 391
 ბართლომეი 69
 ბარონ სუტტენერი 11
 ბარტოლდი 64, 278
 ბაქრაძე დ. 69
 ბაუმჰაუერი ფ. 187
 ბედუჟაძე ს. 313
 ბერდიათ გაგა 229, 231
 ბერიძე ვ. 5
 ბერნაციკი 276
 ბერძენიშვილი ნ. 397, 402
 ბიჰანი ა. 276
 ბოგდანოვი ალ. 387
 ბოდუენ დე-კურტენე 278
 ბოხოჩაძე ა. 10, 341, 342, 343
 ბოჟორიშვილი ლ. 10, 296, 301, 328
 ბლაიშშტაინერი რ. 31, 33, 244
 ბროსე მ. 37, 44, 69
 ბუაჩიძე ვ. 385
 ბუგბე 216
 ბუშანი ვ. 276

 გამბა 253
 გამსახურდია კ. 278
 გარაყანიძე 65
 გასანოვი ი. 493
 გეგეშიძე მ. 378, 379, 380, 425
 გეგიძე ვ. 494
 გელოვანი ლ. 494
 გვარამია ვ. 494
 გიორგობიანი გ. 280
 გიულდენშტედტი 7
 გობეჯიშვილი გ. 309, 312
 გოგეშვილი ა. 494
 გუგუნავა ვ. 493
 გორბუნოვი ნ. 45
 გორგაძე ს. 64, 68, 391, 393, 424
 გორდუზიანი ბ. 331, 334
 გრიგოლია რ. 493
 გრიშაშვილი ი. 9
 გუგუშვილი პ. 5
 გუღიაშვილი ლადო 406
 გულაბერისძე ნ. 8
 გულისაშვილი ბ. 26, 65

გულისაშვილი ზ. 90
გუნდა ბელასი 263, 264
გურკო-კრიაჟინი ვ. 229

დადეშელიანი თ. 334
დავითაშვილი 65
დავით აღმაშენებელი 308
დანყო 263
დელასი 263
დე-მორგანი 260
დერჟავინი ნ. 45
დიოჩენეგ ვ. 263
ღირაი ა. 215
დიტმერი კ. 276
დიუბუა დე-მონპერე 343
დონდუა ვ. 399
დუმბაძე ს. 45
დურმიშიძე ს. 5

ედრიზი 272
ენაგელი ც. 493
ეპიმეთე 221, 222, 223, 224,
225, 226
ერასტოსთენესი 272
ერკილისე 239
ერისთავი რ. 44
ესქილი 221

ვალმოსი დ. 263
ვაჟა-ფშაველა 68, 90
ვარდაში 263
ვართანოვი ვ.
ვარნიერი პიტერ 39
ვახტანგ მეექვსე 36
ვახუშტი ბაგრატიონი 37, 41, 42
ვედენსკი 278
ვეილე კ. 45, 277
ვეკუა ი. 5
ვერეშჩაგინი 334
ვესელოვსკი ა. 211

ვინკლერი 239
ვიტრუვი 174

ზანდუკელი მ. 45
ზელინსკი 278

თათარაშვილი კ. (უიარაღო) 395,
396
თამარ მეფე 36
თაყაიშვილი ე. 8, 64, 66, 67, 68,
69, 358, 424
თოდუა-კარტოზია ც. 494
თუმანიშვილი პ. 68

იანჭოსი ი. 253
იაფეტი 221
იაშვილი ა. 68
იენოზ ბ. 263
ილინსკი ა. 20
ინოსტრანცევი კ. 45, 89, 211
იონოსოს ნ. 263

კაზნაკოვი ნ. 66
კაკაბაძე დ. 62
კაკაბაძე ს. 8, 9, 62, 209, 213,
256, 257, 258, 259, 260, 262
კალანდაძე აღ. 309, 344
კაპანაძე 65
კარეევი 278
კარსელი 178
კასტელი ა. 180
კახიძე ნ. 10, 353, 355
კერვალიშვილი ლ. 493
კეცხოველი ნ. 284
კვასხვაძე გ. 334
კვესი ვ. 20
კვიციანი ე. 384
კლაფროთი 310
კლდიაშვილი დ. 9, 62
კლემენტი დ. 44

კოვალევსკი მ. 7, 8, 18, 20, 229,
258, 330, 384
კოლოტაური დ. 493
კონდაკოვი 44
კოპერსი ა. 58
კრაპი 7, 221, 222, 223, 225,
226
კრეჩმერი 215
კურტანიძე თ. 493
კუციავა პ. 493
კუნც დიტმერი 276
კუფტინი ბ. 386

ლაისტერი 7
ლაგენიკრანცი კ. 264
ლამანსკი ვ. 44, 89
ლაფარგი 227
ლაფიტო 41
ლევე შტროსი 282
ლეზერი 47
ლეჟავა გ. 178
ლემან-ჰაუპტი 351, 349
ლენტოვიჩი დ. 7, 13
ლოსლო მ. 263
ლოლუა ძ. 387, 388
ლომთათიძე 309
ლოშია ს. 389, 390, 391, 392
ლორთქიფანიძე გ. 494
ლორთქიფანიძე მ. 9, 105, 106,
107, 108, 426
ლოფაჩინი 249
ლუშანი ფ. 192, 215

მაიერი 215
მაკალათია მ. 283
მაკალათია ნ. 228
მაკალათია ს. 179
მაკრიდი-ბეი 192
მალინოვსკი რ. 58, 60
მანსვეტაშვილი ი. 14

მანსელი არ. 239, 242
მარი ნ. 5, 8, 43, 44, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 54, 64, 66, 209,
211, 216, 278, 305,
328, 343, 349, 357, 389,
391, 424
მარტონ კაროლი 263
მაქსიმე აღმსარებელი 391
მდინარაძე 65
მეგრელიშვილი მ 493
მეგრელიძე ა. 388
მელიქიშვილი გ. 105, 426
მენტეშაშვილი სტ. 382
მესხია შ. 402
მესხიშვილი ა. 253
მეტრეველი რ. 494
მეშანიშვილი ი. 7, 219, 220
მილერი 20
მირესი ჯ. 217, 218, 220
მიქელაძე ე. 390
მირზოევა ვ. 494
მიურატი ს. 11
მორგანი ლუის 58
მოშინსკი კა. 9, 55, 56, 57, 58, 59
მურიე ე. 214, 215, 216, 253
მუსხელიშვილი დ. 323

ნაგი 263
ნათაძე რ. 5
ნიკიტინი ნ. 53
ნიკოლაძე ნ. 387, 424
ნიორაძე გ. 229, 289
ნიჟარაძე ბ. 90
ნიჟარაძე ივ. 45
ნოჰა ბ. 253

ოკუჯავა ნ. 494
ოლდენბურგი ს. 44
ონეზაშვილი რ. 494
ონიკაშვილი 61

ორბელიანი ს. 217
ორტელიუსი 272
ოტტობადერი 282
ოტტო ფონ-ვეზენდონკი 215
ოჩიაური ა. 228, 236
ოჩიაური დ. 236
ოჩიაური ლ. 236
ოჩიაშვილი თ. 294

პავლოვი დ. 219
პანდორა 222, 223, 224, 225,
226

პერტაია ზ. 493
პეტრიაშვილი ნ. 493
პიპინი ა. 44
პლემბანოვი გ. 387
პოგანი პეტერსი 263

პოლიგი 276
პოტი 215
პრომეთე 7, 51, 221, 222, 223,
224, 225, 226

პტოლომაიოსი 272
პუხშტეინი 192

ჟორდანია თ. 180
ჟორდანია გ. 494

რადოლფ-ბრაუნი 58, 60
რადლოვი ვ. 44
რაიტი 192
რენე მარანი 62
რობაქიძე ალ. 425
როლფ ჰერცოგი 40
როსტოვეცი 278
რუსო 18
რუხაძე ჯულიეტა 10, 228, 365,
367, 368, 425, 494

სანაძე 65
სანკოლი იშტვანი 263

სარაჯიშვილი ალ. 64, 66
სახოკია თ. 8, 45, 237, 283
სენ-მარტენი 308
სერეპუხოვსკი ს. 45, 372
სვანი თ. 262
სვანიძე ალ. 68
სიხარულიძე ი. 319, 322, 323,
324

სმირნოვი ი. 44
სობოლევსკი ა. 44
სონდულაშვილი ირ. 68
სტასოვი ა. 44
სტოიანოვი ნ. 43
სტრაბონი 32, 308, 311, 313
სუმბაძე ლ. 326
სუპატაშვილი ო. 494

ტატიშვილი გ. 64, 65, 331, 332,
333, 334

ტატიშვილი 40
ტეჰსიე 192
ტიკურიშვილი კ. 493
ტილკე მ. 202, 203, 253
ტილოტამა 224
ტიხონოვი ნ. 390
ტოკარევი ს. 276
ტრაიდე დ. 275
ტრომბეტტი ა. 215, 216

უვაროვა 69
უვაროვი პ. 253
უზნაძე ი. 10, 325, 327
უთურაშვილი ი. 10, 360, 362
ურბნელი ნ. 8, 14
ურუშაძე 10, 331, 333, 334
უსლარი პ. 310
უსპენსკი თ. 399

ფარაონ რამზეს II 192
ფარნავაზი 18, 308

ფილიპე [მახარაძე] 376
 ფორრერი ვ. 193, 194
 ფრუნზე მ. 276
 ფოლდინი 263

ქადაგიძე 65
 ქავთარაძე ირ. 238
 ქალუნდაური მ. 231
 ქიქოძე ფ. 383
 ქორჭია პ. 494
 ქრისტიან პიგეტი დე რივასო 375

ყაზბეგი ალ. 90
 ყაუხჩიშვილი თ. 313
 ყაუხჩიშვილი ს. 5, 216, 424
 ყიფშიძე გ. 14
 ყიფშიძე დ. 389, 390, 391, 392
 ყიფშიძე ი. 217
 ყუბანეიშვილი ნ. 494

შამილაძე ვ. 494
 შანიძე ა. 31, 68, 216, 217, 234, 424
 შანტრი 192
 შევარდნაძე დ. 386
 შენგელია ზ. 494
 შმიდტი ვ. 58
 შოთაძე მ. 494

ჩაბო ანდორნესი 263
 ჩანტლაძე თ. 424
 ჩაჩაშვილი გ. 255
 ჩერქეზიშვილი 13
 ჩიმაკაძე 68
 ჩირგაძე ი. 494
 ჩიტაია გ. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 184, 235, 304, 313, 329, 334, 382, 386, 423
 ჩიტოძე 65
 ჩიქობავა არ. 10, 323, 407

ჩიქოვანი გ. 95
 ჩუბინაშვილი გ. 10, 184, 404, 424
 ჩუბინაშვილი ნ. 302, 303
 ჩუბინიშვილი ტ. 313
 ჩურსინი 7
 ჩხაიძე ქ. 494
 ჩხარტიშვილი ე. 494
 ჩხიკვაძე გრ. 26

ცაგარეიშვილი თ. 11, 107, 423, 426, 495, 498
 ცაგარელი ა. 208
 ცენტერაძე თ. 494
 ცინცაძე ვ. 326
 ცისკარიძე ე. 493
 ციციშვილ-ფანასკერტელი დ. 8, 253
 ციციშვილი ი. 65, 246, 250, 251, 253, 254
 ცხაკაია დ. 280

წერეთელი გ. 375
 წერეთელი ზ. 11, 495, 472
 წერეთელი კ. 262
 წერეთელი მ. 193
 წიკლაური გ. 228
 წიკლაური ლ. 228
 წიკლაური მ. 236
 წულუკიძე ალ. 387

ქანტურიშვილი ს. 494
 ქავჭავაძე ი. 8, 233
 ქყონია ი. 425

ხავთასი მ. 388
 ხაზარაძე ნ. 494
 ხაიაში ო. 344
 ხამიტოკი ა. 260
 ხარაძე რ. 238, 381, 382, 383, 384
 ხარუზინი 20
 ხატუქუსილ III 192

ხახანაშვილი ალ. 20
ხახუტაიშვილი დ. 13, 14, 16, 18,
346, 352
ხიზანაშვილი ნ. 8, 90, 229, 231, 232
ხუციშვილი 65

ჯაბუშვილი ლ. 228
ჯავახიშვილი გ. 426
ჯავახიშვილი ივ. 43, 45, 50, 64,
211, 220, 244, 278, 310,
311, 323, 360, 389, 397,
399, 402, 424
ჯალაბაძე გ. 313, 494
ჯანაშვილი მ. 44, 64, 65, 90, 387
ჯანაშია ნ. 90
ჯანაშია ს. 10, 50, 51, 262, 328,
370, 371, 372, 373, 384,
397, 402, 424

ჯანდიერი მ. 178
ჯანელიძე ალ. 221
ჯაფარიძე უ. 382
ჯვარშვილი 65
ჭიჭია ვლ. 10, 385, 386
ჭიჭიძე ლ. 494

პალმონი 263
პამედ-ბენ-იბრაჰიმი 329
პამილტონი 192
პაქსტაუზენი 7, 16
პეზიოდე 223, 224, 226, 271
პეკატეოსი 271
პერმესი 223
პეროდოტე 250, 260, 271
პოფმანი 263
პროზნი ბრ. 260, 343
პუმანი 192

- Bittel K. 329
 Bleiesteiner R. 6
 Boas Fr. 220
 Braungart R. 7, 484
 Braunqard 5, 485
 Buschendorf J. 257
 Byhan A. 7, 221, 354, 357, 486
 Byhan A. 7

 Cenko A. 484
 Christian A. 218
 Curwen E. 7

 Drosba D. 340
 Dudley Kidd 223

 Hestermann F. 256, 261

 Gimbutas M. 328
 Grenard F. 304, 329, 334

 Haberlandt A. 7, 486
 Hahn Ed. 7
 Haxthausen A. 7, 16
 Hofmann I. 254, 343
 Höortgat H. 6, 484
 Hrozny Br. 254, 256, 260

 Karst J. 5, 484
 Koopers W. 236
 Kothe H. 355
 Krappe Alexandre H. 221

 Lanfer V. 343
 Lehmann- Haupt C. 349
 Leser P. 7, 485

 Mayer Ed. 258
 Meissner Br. 318, 339
 Meynen 47
 Miller V. 7, 484
 Montandon G. 5, 7, 484

 Mopcsa F. 7, 485
 Myresa Y. 339, 340

 Nagarth O. 6
 Namitok A. 5, 484

 Orlík A. 221, 283

 Parrot F. 7
 Paul W. 6, 484
 Perrot et chipier 6
 Petrie F. 233
 Petzold A. 7
 Plaetscke Br. 243
 Pohling H. 6, 206, 208, 485
 Polak I. 338
 Porada Fd. 6, 484
 Pozenberg A. 6, 484
 Pratiq Chand 224

 Rau K. 7, 485
 Reimpel 6, 484

 Scheuermeier P. 355
 Schrader O. 343
 Serena 7
 Stith thomson 223

 Thimson 7
 Tilke M. 6
 Treide D. 337
 Treide R. 6, 275
 Tsereteli Z. 476, 487
 Tsagareishvili T. 487

 Weber O. 6
 Weinholdt R. 6, 275, 337, 485
 Werth E. 355
 Weule K. 7
 Wolzel D. 221
 Wesendonk 484

- Алиев К. 337
Амиранашвили Ш.Я. 411
Арриан 409
- Бардавелидзе В. 243, 314, 316, 317,
337, 344
Бердзенишвили Н.А. 287, 411, 418
Броссе М. 419
Боярский А. 6
Бочоришвили Л. 316, 339
- Вахушти 70
Везендок О. 6
Вермишев Х. 7
Веселовский А. 6
Восторгов Н. 270
- Генко А. 6, 243
Гегешидзе М. К. 339
Гонц Н. 308
Голубкина Т. И 10, 335, 338, 339, 344
Горгадзе С. 417, 418
- Дадешкелиани Дж. 418
Джавахишвили И.А. 268, 287,
291, 369, 411, 418, 420
Джанашиа С.Н. 269, 283, 287, 316,
411, 417, 418
Джавелидзе А.И. 411
Дьяконов И. 289
- Еремян С. 292
- Зиссерман А. 6
- Иващенко М. М. 336
Ингороква П.И. 292, 411, 418
Инал-ипа Ш.Д. 10, 288, 289, 290,
291, 292
Иностранцев К. 5, 6
Иосиф Флавия 293
- Каухчишвили С.Г. 411
Каричашвили А. 417
Кекелидзе К. 417
Кипшидзе И. 291
Климов Г. А. 351, 343
Ковалевский М. 6
Куфтин Б.А. 411
- Лавров Л. 262
Леонти Мровели 292
- Маркс К. 338
Март Н.Я. 198, 221, 269, 290, 291,
304, 316, 328, 329, 334, 349,
351, 419
Меликишвили Г. 289, 291, 292
Мещанинов И. 292
Миллер В.с. 5
- Натишвили А.Н. 411
Ниорадзе Г.Н. 411
Нуцубидзе Шалва 401
- Патканова К. 292
Периханян А. 313
Подъячих П.Г. 6, 266, 270, 286
Плиния 318
- Рыбакова Б. Н. 318
- Сараджишвили А. 418
Сванидзе А. 418
Семенов Л. 243
Сонгулашвили И. 417
Смирнов А. П. 349
- Орбелиани Сулхан-Саба 409
- Такайшвили Е. 417
Тревер К. В. 337
Токарев С.А. 269, 270

Топуриа В. 316
 Твалчрелидзе А.А. 411

Уварова П. 339
 Услар П. 310

Флавию Арриану 409

Шанидзе А. 418
 Шираკაცი А.Н. 292
 Шишкин Б.К. 411
 Шмерлинг Р. О. 10, 315, 318
 Штенберг Л. 261

Щеблыкин И. 243

Цагарели А. 419
 Цагарეიшვილი Т. 492

Церетели Г. В. 268, 411
 Церетели З. 3, 480, 492
 Цкитишვილი Г. 338

Яшвили А. 418

Хазарадзе Нана 293, 294, 295
 Харадзе Р. Л. 179, 184
 Хаханов А. 237

Чартолани М. 340
 Чикобава Арнольда 291
 Чиковани Т. А. 184
 Читая Г. 243, 316, 339
 Чубинишვილი Г.Н. 268, 411
 Чубинашვილი Д. 419
 Чубинашვილი Н. 334

ისტორიულ-მონოგრაფიული ნარკვევები

ნიკო ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა	12
დიმიტრი არაყიშვილის ცხოვრება და სამეცნიერო მოღვაწეობა პროფესორი, დოქტორ რობერტ ბლაიზშტაინენი და კავკასიის ეთნოგრაფია	19
ვახუშტი ბაგრატიონი – ეთნოგრაფი	36
ნიკო შარი და საქართველოს ეთნოგრაფია	43
პროფესორი, დოქტორი კაზიმირ მოშინსკი	55
ქართული ეთნოგრაფია ვალშია ლადო აღნიაშვილის წინაშე	60
დავით კლდიაშვილი მწერალი-ეთნოგრაფი	62
ექვთიმე თაყაიშვილი და ქართული ეთნოგრაფია	64
იოსებ ფრანკოშვილი პოეტი-ეთნოგრაფი	73
აკაკი შანიძე – ქართული მეცნიერების ნესტორი	75
თედო სახთკიას ღვაწლი ქართულ ეთნოგრაფიაში	81
შალვა ამირანაშვილი – მეცნიერი, მოღვაწე	97
Дондуа В. Д. – Научная деятельность	100
მარიამ ლორთქიფანიძის სამეცნიერო მოღვაწეობა (სიტყვა თქმული საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის სხდომაზე)	105

თავი II

წიგნი

О надземных склепах в Хевсуретии	109
Тбилисские ювелирные мастерские	124
К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий	131
Абхазы. Этнографическая справка	141
Культурные достижения грузинского народа	151
Мачахела	157
Древнейшие жатвенные орудия и их роль в развитии земледелия	162
Концепция В.В. Бардавелидзе о Липанальском искусстве	169
ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან საცხოვრებელი ნაგებობანი	174

Max Tilke, Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe, Verlag Ernst Wasmuth A.-G., Berlin, 1923.	188
მ. წერეთელი – ხეთის ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები, ისტორია და კულტურა. გამოცემა კონსტანტინეპოლის ქ. კ. სავანისა, კონსტანტინეპოლი, 1924, 112გვ.	191
O. G. Von Wesendonk , Über Georgisches Heidentum, Leipzig, verlag der „Asia Major“, 1924	196
Caucasica, Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus, Editor A. Dirr. Fascisi. I. Verlag der „Asia Major“, Leipzig, 1924	201
Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа, Выпуск 47-ой. Махачкала, 1926	204
Hans Pohlig (Universitätsprofessor in Bonn), Völkerkunde und Palethnologie, 1923	207
Благовещенский М. Н. и Мешковский И. В. , Советская Верхняя Сванетия, М., 1935	211
Professor J. L.L Myres , A modern „kernos“ vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, 30	214
Prof. J. L. Myres , A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937	217
Alexandre H. Krappe , Promethee, Revue de l'histoire des religions, t. XIX, №2-3, Paris, 1939	221
მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. III, თბ., 1940	228
Dr. Arif Müfid Mansel , Trakya-kirklareli, Kubbeli, mezarlari ve sahte kubbe ve Kemer problemi: Türk tarih Kurumu vavinlarından, VI, seri-№2, Ankara, 1943	239
შენიშვნები პროფესორ R. Bleichsteiner -ის წიგნზე Georjien gertern nud heufe. Eine Fahrt hinter den Kaukayus. Wien, 1950	244
ა. ციციშვილი , მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, თბ., 1954	246
ბ. კაკაბაძე , ქართველი ხალხის ისტორია, ტ. I თბილისი, 1953 (ხელმანქანზე ნაბეჭდი)	256
ეთნოგრაფია. უნგრეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოების ორგანო, LXIX ტ., 4 ნაკვ., ბუდაპეშტი, 1959.	263
Подъячих П.Г. , Население СССР, М., 1961	266
Völkerkunde für jedermann. Yrundkonzeption: W. Yiedke, Ewa Yips, W. Stegner, D. Treide . გოთა-ლაიპციგი, 1967	271
კ. გამახანდია , რვატომეულის გამოცემასთან დაკავშირებით	278

ვ. ვიორგობიანი, წარმართული კალენდარი და ასტრალური რწმენა-წარმოდგენები ძველ საქართველოში, თბ., 1973

ნ. კეცხოველი, მომავლისკენაც გავიხედოთ
Население СССР, Справочник, М., 1974 г.

Инал-ипа Ш.Д., Вопросы этнокультурной истории абхазов,
Сухуми, 1976

Хазарадзе Н., Новые изыскания по проблемам древней истории
Грузии (мосхи), Тб., 1985

საქართველოში ნაშრომების რეცენზიები

ლ. ბოჭორიშვილი, „ქახური კერამიკა“, თბილისი, 1944 296

ნ. ნუნანაშვილი, «Грузинская средневековая резьба по дереву (X-XI в.в.)», თბ., 1958 302

ა. აფაქიძე, მცხეთა-ქართლის სამეფოს დედაქალაქი არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიხედვით, 1959 306

Шмерлинг Р. О., Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, 1962 315

ა. სიხარულაძე, აჭარა ისტორიულ-გეოგრაფიულად (ტოპონიმია), ბათუმი 1960 წ. 319

ა. უზნაძე, XI საუკუნის დეკორატიული ძეგლი ს. ლაშქვანი, თბ., 1954 325

მ. ურუშაძე, პირველი ქართველი გრაფიკორი გრიგოლ ტატიშვილი, თბილისი, 1958 331

Голубкина Т. И., Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребени, Азербайджана (2-ой в. до н. э.), Баку, 1961 335

ა. ბოხთაძე, მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით (უძველესი დროიდან ახ. წ. XII-XIII საუკუნეებამდე). თბილისი, 1963 341

დ. ხახუტაიაშვილი, „უფლისციხე და იბერიის ქალაქების ისტორიის საკითხები“. ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა, უფლისციხე, 1, თბილისი, 1966 346

ნ. კახიძე, აჭარის მთიანი ხეობის ძეგლი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა), თბილისი, 1967 353

ა. უთურაშვილი, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელში (1864-1914), თბილისი, 1967 357

ჯ. რუხაძე, „ხალხური აგრიკულტურა საქართველოში“, თბილისი, 1983 365

Джавахишвили И.

ს. ჯანაშია	374
ვ. ბარდაველიძე	378
მ. ვევეშიძე	381
რ. ხარაძე	385
ვ. ჯიქია	387
ძ. ლოლუა	

PERSONALIA

დ. ყიფშიძის და ს. ლომიას ხსოვნას	389
ს. გორგაძე	393
კ. თათარაშვილი	395
ნ. ბერძენიშვილი	397
ვ. დონდუა	399
Нуцубидзе Ш.	401
შ. შესნია	402
გ. ჩუბინაშვილი	404
ლ. გუდიაშვილი	406
ა. ჩიქობავა	407

V A R I A

Сокровищница грузинской культуры	409
Грузинская этнография вчера, сегодня и завтра	412
Проникая вглубь веков	417
Колыбель русской науки	419
საქართველო თვალის ერთი გადავლებით (მუზეუმი ღია ცის ქვეშ)	421
ბოლო სიტყვა – გამოსათხოვარი	423
ბიბლიოგრაფიული ცნობა გ. ჩიტაიას „შრომები“ს I–II–III–IV–V ტომებში გამოქვეყნებული ნაშრომების შესახებ	428
Bibliography of G.Chitaya's printed works	443
Библиография печатных работ Г.С.Читая	457
გ. ჩიტაიას „შრომებ“-ში (ტ. II-III-IV-V) გამოქვეყნებული მხატვარ ზურაბ წერეთლის ფერადი ტაბულების აღწერილობა	471
List of Z.Tsereteli's illustrations (in colour)	476
Перечень цветных иллюстраций З.К.Церетели	481

Historical-ethnographical studies, papers, critical essays (Summary) 485

Историко-этнографические очерки, статьи, рецензии (Резюме) 490

შემდგენელი რედაქტორისაგან 495

შემოკლებათა ახსნა 498

მასალა ეთნოგრაფიულ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონისათვის 500

საგანთა საძიებელი 503

ეთნიკურ სახელთა საძიებელი 514

გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი 516

პირთა საძიებელი 521

შინაარსი 530

Contents 535

Содержание 539

CONTENTS

Preface

CHAPTER I

HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC STUDIES

Ethnographical heritage of Niko Khizanishvili	12
Life and activity of Dimitri Arakishvili	19
Doctor Professor Robert Bleichsteiner and ethnography of the Caucasus	30
Vakhushti Bagrationi – ethnographer	36
Niko Marr and ethnography of Georgia	43
Doctor Professor Kazimir Moshinsky	55
Georgian ethnography is indebted to Lado Agniashvili	60
David Kldiashvili – writer-ethnographer	62
Ekvtime Takaishvili and Georgian ethnography	64
Joseph Grishashvili – poet-ethnographer	73
Akaki Shanidze – Nestor of Georgian science	75
Tedo Sakhokia's merits in Georgian ethnography	81
Shalva Amranashvili – scientist, figure	97
N.Dondua – scientific activity	100
Mariam Lortkipanidze – scientific activity	105

CHAPTER II

PAPERS

About overground crypts in Khevsureti	109
Tbilisi jeweller's workshops	124
Concerning the origin of Abkhazian tilling implements	131
Abkhazians (ethnographical information)	141
Cultural achievements of Georgian people	151
Machakhela	157
The oldest reaping implements and their role in the development of agriculture	162
V.Bardavelidze's conception on "Iphanali" art	169
From the material culture of Georgian people	174

CHAPTER III

CRITICAL ESSAYS

Criticism and review

Max Tilke , <i>Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe</i> , Verlag Ernst Wasmuth A-G, Berlin	188
---	-----

Tsereteli M. The Hittite country, its peoples, languages, history and culture, Constantinople, 1924	
O.G.von Wesendonk , Über georgisches Heidentum, Leipzig, Verlag der "Asia Major", 1924	196
Caucasica, Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Editor A.Dirr . Fascis 1. Verlag der «Asia Major», Leipzig, 1924	201
Colledction of materials for the description of districts and tribes of the Caucasus, issue 47, Makhachkala, 1926	204
Hans Pohlrig (Universitäts Professor in Bonn), Völkerkunde und Paleoehtnologie, 1923	207
N.Blagoveshchensky and I.Meshkovsky , Soviet Upper Svanetia, 1935	211
Prof. J.L.Myres , A modern «kernos» vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, 30	214
Prof. J.L.Myres , A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937	217
Alexandre H.Krappe , Prometheus, Revue de l'histoire des religions, t.XIX, 2-3, Pais, 1939	221
The foreword, Materials for the Ethnography of Georgia, vol. 3, 1940	228
Dr. Arif Müfid Mansel Trakya-kirlareli Kubbeli merarlari ve sahte Kubbe ve Kemer problemi Türk tarih Kurumu yayınlarından, VI, seri №2, Ankara, 1943	239
The notes on the book Bleichsteiner, Georgien gertern und heufe. Fine Fahrt hinter den Kaukasus, Wien, 1950	244
S.Kakabadze , History of Georgian people, vol. I, Tbilisi, 1953	246
Criticism. Ethnography, Organ of the Hungarian Ethnographical Society, vol. 69, issue 4, Budapest, 1959, publishing house of the Academy of Sciences of Hungary Proceedings of the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of Georgian SSR, 1960, No.3	256
P.Podyachikh , Population of the USSR, Moscow, 1961	263
Criticism on the book: Völkerkunde für jedermann, Yrundkonzeption, W.Viedke , Ewa Yips , W.Stegner , D.Treide , Gota-Leipzig, 1967	266
K.Gamsakhurdia , About publishing eight-volume edition	278
G.Giorgobani , Pre-Christian calendar, Tbilisi, 1973	280
N.Ketskhoveri , Let us look at the future, Tbilisi, 1974	284
Criticism on the book: Population of the USSR, Reference-book, Moscow, 1974	286
Inal-Ipa Sh. Problems of ethno-cultural history of Abkhazians, Sukhumi, 1976	288
Khazaradze N. New investigation on the problems of ancient history of Georgia (Moskhs), Tbilisi, 1985	293

Criticism on dissertations

Bochorishvili L. Kakhetian ceramics, Tbilisi, 1944	
Chubinashvili G. Georgian medieval carving (10th – 11th cc), Tbilisi, 1958	302
Shmerling R. Small forms in architecture of medieval Georgia, Tbilisi, 1962	306
Apakidze A. Mtskheta – the capital of Kartli, according to archaeological data, Tbilisi, 1959	315
Sikharulidze Yu. Ajaria according to historical-geographic data, Batumi, 1960	319
Uznadze I. Decorative monument of the 11th c. from the village Lashe, Tbilisi, 1954	325
Urushadze M. The first Georgian engraver Grigol Tatshvili, Tbilisi, 1958	331
Golubkina T. Materials for the history of Albanian tribes according to the data of pitcher burials of Azerbaijan, Baku, 1961	335
Bokhochadze A. Wine-growing and wine-making in Georgia according to archaeological data, Tbilisi, 1963	341
Khakhutaishvili D. Problems of history of town Uplistsikhe and Iberian towns, Tbilisi, 1964	346
Kakhidze N. New and old ways of life and culture in mountainous Ajaria, Tbilisi, 1967	353
Uturashvili I. Development of capitalistic relations in villages of East Georgia, Tbilisi, 1967	359
Rukhadze J. folk agriculture in Georgia, Tbilisi, 1983	365

RECOLLECTIONS

Javakhishvili I.	369
Janashia S.	370
Bardavelidze V.	374
Gegeshidze M.	378
Kharadze R.	381
Jikia V.	385
Lolua Dz.	387

PERSONALIA

In memory of Kipshidze D. and Lomia S.	389
Gorgadze S.	393

Tatarishvili K.	395
Berdzenishvili N.	397
Dondua V.	399
Nutsubidze Sh.	401
Meskhia Sh.	402
Chubinashvili G.	404
Gudiashvili L.	406
Chikobava A.	407

VARIA

Georgian ethnography yesterday, today and tomorrow	409
The treasury of Georgian culture	412
Penetrating deep into centuries	417
The cradle of Russian science	419
Bird's-eye view on Georgia	421
Farewell word	423
Bibliography of G.Chitaya's printed works (In Georgia)	428
Bibliography of G.Chitaya's printed works	443
Bibliography of G.Chitaya's printed works (In Russian)	457
List of Z.Tsereteli's illustrations (in colour) (In Georgia)	471
List of Z.Tsereteli's illustrations (in colour)	476
List of Z.Tsereteli's illustrations (in colour) (In Russian)	481
Historical-ethnographical studies, papers, critical essays (Summary)	485
Историко-этнографические очерки, статьи, рецензии (Резюме)	490
From the editor-compiler	495
Explanation of abbreviations	498
For the dictionary	500
Subject index	503
Ethnic name index	514
Geographical name index	516
Index of names	521
Contents (In Georgia)	530
Contents	535
Contents (In Russian)	539

СОДЕРЖАНИЕ

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

Предисловие

ГЛАВА I

ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ

Этнографическое наследие Нико Хизанишвили	12
Жизнь и деятельность Димитри Аракишвили	19
Доктор профессор Роберт Блайхштайнер и этнография Кавказа	30
Вахушти Багратиони – этнограф	36
Нико Марр и этнография Грузии	43
Доктор профессор Казимир Мошинский	55
Грузинская этнография в долгу перед Ладо Агниашвили	60
Давид Квдиашвили - писатель-этнограф	62
Эквтиме Такаишвили и грузинская этнография	64
Иосиф Гришашвили – поэт-этнограф	73
Акаки Шанидзе – Нестор грузинской науки	75
Заслуга Тедо Сахокия в грузинской этнографии	81
Шалва Амиранашвили – ученый, деятель	97
Н.В.Дондуа – научная деятельность	100
Мариам Лорткипанидзе – научная деятельность	105

ГЛАВА II

СТАТЬИ

О надземных склепах в Хевсуретии	109
Тбилисские ювелирные мастерские	124
К вопросу о происхождении абхазских пахотных орудий	131
Абхазы (этнографическая справка)	141
Культурные достижения грузинского народа	151
Мачахела	157
Древнейшие жатвенные орудия и их роль в развитии земледелия	162
Концепция В.В.Бардавелидзе о липанальском искусстве	169
Из материальной культуры грузинского народа	174

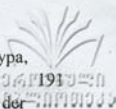
ГЛАВА III

РЕЦЕНЗИИ

Критика и обозрение

Max Tilke, Orientalische Kostüme in Schnitt und Farbe, Verlag Ernst
Wasmuth A-G, Berlin, 1923

188

- Церетели М.**, Страна хеттов, ее народы, языки, история и культура, Константинополь, 1924
- O.G.von Wesendonk**, Über georgisches Heidentum, Leipzig, Verlag der "Asia Major", 1924 196
- Caucasica, Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Editor A.Dirr. Fascis 1. Verlag der «Asia Major», Leipzig, 1924 201
- Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа, вып. 47, Махачкала, 1926 204
- Hans Pohligh** (Universitäts Professor in Bonn), Völkerkunde und Paleoethnologie, 1923 207
- Благовещенский Н.М. и Мешковский И.В.**, Советская Верхняя Сванетия, 1935 211
- Prof. **J.L.Myres**, A modern «kernos» vessel from Tiflis, Man, February, 1937, London, 30 214
- Prof. **J.L.Myres**, A figurine vase from Tiflis, Man, London, 1937 217
- Alexandre H.Krappe**, Promethee, Revue de l'histoire des religions, t.XIX, 2-3, Pais, 1939 221
- Предисловие, материалы для этнографии Грузии т. 3, 1940 228
- Dr. **Arif Müfid Mansel** Trakya-kirlareli Kubbeli merarlari ve sahte Kubbe ve Kemer problemi Türk tarih Kurumu yayinlarindan, VI, seri №2, Ankara, 1943 239
- Заметки на книгу **R. Bleichsteiner**, Georgien gertern und heufe. Fine Fahrt hinter den Kaukasus, Wien, 1950 244
- Цицишвили И.** Введение, Тб., 1954 246
- Какабадзе С.**, История грузинского народа, т. I, Тб., 1953 256
- Рецензия. Этнография, Орган Венгерского этнографического общества, т. 69, вып. 4, Будапешт, 1959, Изд-во АН Венгрии, Сообщения Отделения общественных наук АН ГССР, 1960, №3 263
- Подъячих П.Г.**, Население СССР, М., 1961 266
- Рецензия. Volkerkunde für jedermann, Yrundkonzeption, **W.Viedke, Ewa Yips, W.Stegner, D.Treide**, Гота-Лейпциг, 1967 271
- Гамсахурдия К.**, Об издании восьмитомника 278
- Гиоргобнани Г.**, Дохристианский календарь, МЭГ, Тб., 1973 280
- Кецховели Н.**, Взглянем в будущее, Тб., 1974 284
- Рецензия на книгу, Население СССР, Справочник, М., 1974 286
- Инал-ипа Ш.Д.**, Вопросы этнокультурной истории абхазов, Сухуми, 1976 288
- Хазарадзе Н.**, Новые изыскания по проблемам древней истории Грузин (мосхи), Тб., 1985 293

Рецензии диссертационных работ

Бочоришвили Л., Кахетинская керамика, Тб., 1944	
Чубинашвили Г., Грузинская средневековая резьба по дереву (X-XI), Тб., 1958	302
Шмерлинг Р., Малые формы в архитектуре средневековой Грузии, Тб., 1962	306
Апакидзе А., Мцхета – столица Картли, по археологическим данным, Тб., 1959	315
Сихарулидзе Ю., Аджария по историко-географическим данным, Батуми, 1960	319
Узнадзе И., Декоративный памятник XI века из селения Лаше, Тб., 1954	325
Урушадзе М., Первый грузинский гравёр Григол Татишвили, Тб., 1958	331
Голубкина Т., Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, Б., 1961	335
Бохочадзе А., Виноградарство-виноделие в Грузии по археологическим данным, Тб., 1963	341
Хахуганшвили Д., Вопросы истории г.Уплисцихе и иберийских городов, Тб., 1964	346
Кахидзе Н., Старый и новый быт и культура в нагорной Аджарии, Тб., 1967	353
Утурашвили И., Развитие капиталистических отношений в селении Восточной Грузии, Тб., 1967	359
Рухадзе Дж., Народная агрикультура в Грузии, Тб., 1983	365

ВОСПОМИНАНИЯ

Джавахишвили И.	369
Джанашия С.	370
Бардавелидзе В.	374
Гегешидзе М.	378
Харадзе Р.	381
Джикия В.	385
Лолуа Дз.	387

PERSONALIA

Памяти Кипшдзе Д. и Ломия С.	389
Горгадзе С.	393
Татарашвили К.	395

Бердзенишвили Н.	397
Дондуа В.	399
Нуцубидзе Ш.	401
Месхиа Ш.	402
Чубинашвили Г.	404
Гудинашвили Л.	406
Чикобава А.	407

VARIA

Грузинская этнография вчера, сегодня, завтра	409
Сокровищница грузинской культуры	412
Проникая вглубь веков	417
Колыбель русской науки	419
Взгляд на Грузию с птичьего полета	421
Прощальное слово	423
Библиография печатных работ Г.С.Читая (на груз. яз.)	428
Библиография печатных работ Г.С.Читая (на англ. яз.)	443
Библиография печатных работ Г.С.Читая	457
Перечень цветных иллюстраций З.К.Церетели (на груз. яз.)	471
Перечень цветных иллюстраций З.К.Церетели (на англ. яз.)	476
Перечень цветных иллюстраций З.К.Церетели	481
Historical-ethnographical studies, papers, critical essays (Summary)	485
Историко-этнографические очерки, статьи, рецензии (Резюме)	490
От редактора-составителя	495
Объяснения сокращений	498
Для словаря	500
Предметный указатель	503
Указатель этнических названий	514
Указатель географических названий	516
Указатель имен	521
Содержание (на груз. яз.)	530
Содержание (на англ. яз.)	535
Содержание	539

გამომცემლობის რედაქტორები: ნ. ავალიანი, ლ. გელოვანი
მხატვარი ზ. წერეთელი
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჯავა
კორექტორები: ა. გოგეშვილი, ე. ჩხარტიშვილი

ტირაჟი 500

შეკვეთა 7

ფასი სახელშეკრულებო

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება
„მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა“
თბილისი, გამრეკელის ქ. 19

156

025/358

ბორბო სპირიდონის კე ჩიტაია

შ რ ო მ ე ბ ო

ტ. V

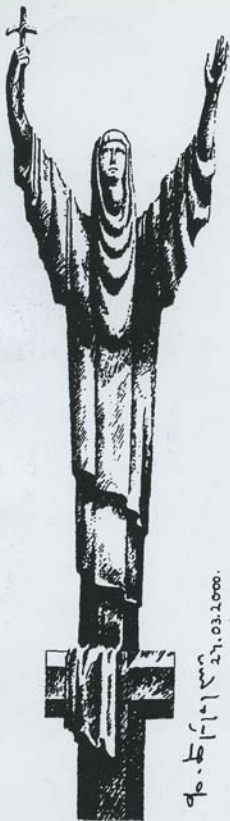
თბილისი
„მეცნიერება“
2001

ЧИТАЯ ГЕОРГИЙ СПИРИДОНОВИЧ

ТРУДЫ

т. V

ТБИЛИСИ
"МЕЦНИЕРЕБА"
2001

ფ. 111/11
27.03.2000.

ქართველი ხალხის იერსახეს, კულტურას ყოფითი ტრადიციები და ეთნოგრაფიული თავისებურებები განაპირობებს.

თანამედროვე პერიოდში შეიმყა ტრადიციული ცნებების წესი - საკურნოების მანძილზე ჩამყვანიობის ქართული ეთნოგრაფიის მანახათელო თვითმყოფლობა, ხეობა, უთა. გაიფლის ხანი და „ქართველი ყოფიდან“ აზროვნის დაზიანება. ეს კი უნის სასაყურადლო ძლიერის, მისი თვითშეზღობისა და შინაგანი ბუნებრივების განადგურების ცოდვასა.

ქართული ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის დასაცემის თუნდის მინახა თავი მთუყვანთ, დაიცავს, პიბულოაზიხაყა რაკეთის საქართველოს ყველა კუთნის ეთნოგრაფიული მინახოვანს, მდიდარ ხალხურ კულტურას, ქართველი კაცის ნიჭითა და ხელოვნებით შექმნილ ძაგერიალოური თუ ხელოვნობი კულტურის ძეგლებს, რომელიც წარმოაჩენს ქართველი ხალხის უზოფნო სიძლიერეს, ძილწიკებსა და აღჯილს მსთელით კულტურის ხაგანპურში, ილიახეული დევიზით: „რანი ვიყავით, რანი უართ, რანი ვიქნებით“. თუნდი მთუწოდებს საქართველოს ყველა კუთნის მინახლეობას, ხანჯადობის ფართო თუნებს, სეფიენს და მისწავლე ანალოგზნობას, სამძობლოს ხეყვანულობათა და პაგრიით-ტული ინტერესით. ჩაგბას მძიძინობაში

მრავალსაკურნოებანი კულტურული მინახოვანის გადახაზიწინად, რათა ვალომინდილია წარესდჯეთ მძიძივალი III ათასწლეულის თათბის წინამუ, რთჯთრე უნიკალოური ტრადიციული კულტურის დინესეული მემკვიდრეანი.

ဒဂုန်တော်
ပိဋကတ်

